MOTIVI NEMATERIJALNE BAŠTINE U " PROSJACIMA & SINOVIMA" I TRLOGIJI IVANA RAOSA U KONRKSTU SUVREMENOGA KULTURNOG PAMĆENJA

Mišetić, Dijana

Doctoral thesis / Disertacija

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:127871

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of Faculty of humanities and social sciences

UNIVERSITY OF SPLIT

dabar

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
(DOKTORSKI STUDIJ) HUMANISTIČKE ZNANOSTI

DOKTORSKA DISERTACIJA

MOTIVI NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE U „PROSJACIMA & SINOVIMA" I TRILOGIJI IVANA RAOSA U KONTEKSTU SUVREMENOGA KULTURALNOG PAMĆENJA

Dijana Mišetić

Split, ožujak, 2022.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ

(DOKTORSKI STUDIJ) HUMANISTIČKE ZNANOSTI

MODUL:

KNJIŽEVNOST I KULTURA

DOKTORSKA DISERTACIJA

MOTIVI NEMATERIJALNE KULTURNE BAŠTINE U „PROSJACIMA & SINOVIMA" I TRILOGIJI IVANA RAOSA U KONTEKSTU SUVREMENOGA KULTURALNOG PAMĆENJA

Mentor:
Prof. dr. sc. Marko Dragić

Doktorandica:
Dijana Mišetić

Split, ožujak, 2022.

UNIVERSITY OF SPLIT
FACULTY OF PHILOSOPHY

Dijana Mišetić

MOTIVES OF INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE IN ”PROSJACI I SINOVI” AND TRILOGY OF IVAN RAOS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY CULTURAL MEMORY

DOCTORAL THESIS

Supervisor:

Full Professor Marko Dragić, Phd

Split, 2022

PODATCI O MENTORU

Marko Dragić rođen je 10. srpnja 1957. godine u Gmićima kraj Prozora. Osnovnu je školu završio u rodnome mjestu, a 1976. godine maturirao je u Gimnaziji Prozor. Na Filozofskom fakultetu u Zadru diplomirao je 1980. godine, završivši studij hrvatskog i latinskog jezika i književnosti. Od 1980. do 1988. godine radio je kao srednjoškolski profesor u Srednjoškolskom centru u Prozoru. Od 1988. do danas obnašao je više dužnosti u politici i izvršnoj vlasti: predsjednik Općinskog vijeća Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine Prozor (1988. – 1990.), pomoćnik i zamjenik ministra MUP-a HR HB (1994. – 1995.), član predsjedništva HDZ-a BIH (1994. – 1996.), član i predsjednik Upravnoga odbora Hrvatske pošte i telekomunikacija u Bosni i Hercegovini (1994. – 1998.), član Predsjedništva Matice hrvatske Mostar (2000. - 2004.). Dragovoljac je Domovinskoga rata s činom pukovnika. Predsjednik Republike Hrvatske odlikovao ga je Redom hrvatskoga trolista i Spomenicom domovinske zahvalnosti. Završetkom Domovinskoga rata 1995. godine stupa na mjesto ravnatelja Novinske agencije hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini (HABENA) gdje se zadržava do 2002. godine kada osniva Federalnu novinsku agenciju (FENA) i do 2005. godine vrši funkciju zamjenika generalnoga direktora.

Na Odjelu za humanističke znanosti u Splitu 2004. je godine biran u zvanje docenta. Na Filozofskom je fakultetu Sveučilišta u Splitu 2007. godine biran u zvanje izvanrednoga profesora, 2011. godine u zvanje redovitoga profesora te 2016. u redovitoga profesora u trajnom zvanju. Na Filozofskom je fakultetu u Splitu od 2005. do 2007. bio pročelnikom Odsjeka za hrvatski jezik i književnost, od 2007. do 2010. predsjednikom Etičkoga povjerenstva, a od 2015. vrši funkciju predstojnika Katedre za književnost i kulturu na Poslijediplomskom doktorskom studiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Profesor je i na Poslijediplomskom studiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu i Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Voditelj je Modula za književnost i kulturu na doktorskom studiju humanističkih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu. Od 2017. do 2021. bio je član Matičnoga odbora humanističkih znanosti, za polje filologije, a od 2021. potpredsjednik je Matičnoga odbora za polje filologije pri AZVO.

Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu predaje kolegije: *Hrvatska usmena književnost, Hrvatska tradicijska kultura u europskom kontekstu, Povijesne predaje,*

Književnost i zbilja. Predavao je kolegije: *Teorija književnosti*, *Književni praktikum*, *Svjetska književnost*, *Hrvatska književnost katoličke obnove i prvog prosvjetiteljstva*, *Hrvatska književnost predrealizma, realizma i moderne*.

Sakupljanjem i zapisivanjem tradicijske kulture i književnosti uspješno se bavi od 1976. godine. Do srpnja 2021. godine objavio je 205 znanstvenih radova te 210 prikaza, književnih kritika, ekspertiza i popularnih radova. Napisao je jedanaest knjiga: *Ramo moja* (1992.), *Tuj tunja, tu jabuka: hrvatske lirske narodne pjesme iz Rame* (1995.), *Zakopano zvono* (1996. i 1997.), *Duša tilu besidila: hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine* (1997), *Deset kamenih mačeva: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine* (1999.), *Od Kozigrada do Zvonigrada: hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine* (2001.), *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: proza, drama i mikrostrukture* (2005.), *Književna i povijesna zbilja: kroatističke teme* (2005.), *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine: lirika, epika, retorika* (2006.), u koautorstvu s Tomislavom Anđelićem *Usmene epske pjesme iz Neretve kod Konjica* (2006.), *Tradicijske priče iz Zagore* (2017.). Autor je fakultetskog udžbenika *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti* i fakultetskog priručnika *Književnost katoličke obnove i prvoga prosvjetiteljstva (hrvatska barokna književnost)*.

Član je Matice hrvatske, Hrvatskog filološkog društva, Književnog kruga Split. Redoviti je član Hrvatskog društva za znanost i umjetnost Bosne i Hercegovine.

Dobitnik je Povelje *Top 20 profesora na fakultetima u akademskoj godini 2013./2014. – po izboru studenata*. Pod njegovim mentorstvom obranjeno je 638 završnih i diplomskih radova te 6 doktorskih disertacija. Prema Google Scholaru citiran je 2334 puta.

Oženjen je i otac troje djece: supruga Kata (1960.); djeca Josip, dipl. iur. (1981.), izv. prof. dr. sc. Helena (1983.), Marija, mag. soc. rada (1988.).

ZAHVALE

Hvala dragom Bogu na svim darovima, prilikama i ljudima koje sam susrela na ovom putovanju.

Hvala mojoj obitelji koja me godinama gleda za knjigom i prijenosnim računalom, koja me hrabri i prolazi sa mnom dobro i zlo. Posebno hvala mojoj majci, mojoj podršci i snazi. Bez tvoje ljubavi i pomoći u svakodnevnim obvezama sve bi ovo bilo nezamislivo.

Hvala mom mentoru jer boljeg nisam mogla poželjeti. Puno smo toga prošli zajedno. Vjerovali ste u mene i kad ja nisam vjerovala u sebe. Hvala Vam na tolikoj predanosti, strpljenju i zauzimanju za mene. S Vama se nikad nisam osjećala kao broj, kao jedna od studentica, odnosili ste se kao da sam jedina. Blagoslov je bio sve ove godine raditi s Vama, profesore. Istinski blagoslov.

Hvala svim mojim prijateljima i kolegama koji su me slavnim upitom *Kako doktorat?* požurivali kad bih zbog nagomilanih školskih obveza prisilno zastala. Neopisivo se radujem što ćete mi morati postavljati neka nova pitanja. Da sam požurila, rad ne bi bio završen na 100. obljetnicu Raosova rođenja; svako zlo za neko dobro.

Hvala mojim salezijancima. Uvijek ste u srcu.

Hvala svim kazivačima i zapisivačima na nesebičnoj suradnji. Pomogli ste mi oživjeti duh prošlosti i sačuvati od zaborava barem dio naše usmene književnosti.

Hvala vam svima, od srca!

Dijana Mišetić

KAZALO

1. UVOD 1
1.1. Nematerijalna kulturna baština 1
1.2. Interferencije usmene i pisane književnosti 3
1.3. Ivan Raos 14
1.4. „Vječno žalosni smijeh” 18
1.5. „Prosjaci & sinovi” 23
1.6. Građa, metodologija, ciljevi istraživanja 28
1.7. Hipoteze 29
2. PREDAJE 31
2.1. Povijesne predaje 32
2.1.1. Dmitar Zvonimir 33
2.1.2. Ropstvo pod turskom okupacijom 41
2.1.3. Hajduci 49
2.1.4. Mijat Tomić 67
2.1.5. Andrijica Šimić 79
2.1.6. Egzodus iz Imotske krajine 1715. godine 104
2.2. Mitske predaje 108
2.2.1. Vile 108
2.3. Etiološke predaje 156
2.4. Demonološke predaje 159
2.4.1. Vještice 159
2.4.2. More 175
2.4.3. Vukodlak 183
2.4.4. Crni ovan 193
2.4.5. Vukojarac 195

2.4.6. Kuga 200
2.4.7. Plašila, prikaze i utvare 205
2.5. Eshatološke predaje 214
2.5.1. Starozavjetni motiv sedam mršavih krava 219
2.5.2. Faraonovi sni 220
2.5.3. Starozavjetni motiv skakavaca 223
2.6. Pričanja iz života 224
2.6.1. O Povljanima 225
3. LEGENDE 237
3.1. Propast Gavanovih dvora 238
3.2. Trsatska kućica 247
3.3. Don Pavlova propovijed prosjacima 248
3.4. Crkva sv. Ive u Podmilačju 249
3.5. Obrana Imotskoga 250
3.6. Tajna Presvetoga Trojstva 251
3.7. Svetohranište od saća 252
4. HRVATSKE USMENE EPSKE PJESME 254
4.1. Guslari 257
5. USMENE LIRSKE PJESME 264
5.1. Povijesne pjesme 265
5.2. Poskočice u kolu 269
5.3. Naricaljke 274
5.4. Uspavanke 280
5.5. Šaljive pjesme 284
5.6. Ganga 295
5.7. Ojkavica 303

6. POSLOVICE 307
6.1. Prosjaci & sinovi, Knjiga prva 310
6.2. Prosjaci i sinovi, Knjiga druga: 314
6.3. Vječno žalosni smijeh 318
6.4. Izreke 324
6.4.1. Prosjaci & sinovi, Knjiga prva 324
6.4.2. Prosjaci & sinovi, Knjiga druga 326
6.4.3. Vječno žalosni smijeh 327
7. USMENO-RETORIČKI OBLICI 333
7.1. Zdravice 333
7.2. Blagoslovi 338
7.3. Brojalice, brzalice 339
7.4. Kletva 346
7.4.1. Knjiga prva 348
7.4.2. Knjiga druga 352
7.4.3. Vječno žalosni smijeh 356
7.5. Basme 358
8. CRKVENO-PUČKA BAŠTINA 364
8.1. Sveti Martin 365
8.2. Sveta Katarina Aleksandrijska 372
8.3. Kolende 378
8.4. Badnjak i Božić 382
8.4.1. Badnjaci i slama 382
8.4.2. Kićenje bora 390
8.4.3. Polnoćka 392
8.4.4. Božićno jutro 392

8.4.5. Paljenje i gašenje božićne svijeće, božićni ručak 393
8.5. Nova godina 400
8.6. Svijećnica 402
8.7. Sveti Blaž 405
8.8. Korizma 408
8.9. Cvjetnica 410
8.10. Veliki tjedan 415
8.10.1. Veliki četvrtak 415
8.10.2. Veliki petak 418
8.10.3. Velika subota 428
8.11. Uskrs 430
8.12. Tijelovo 432
8.13. Ivanjdan 435
8.14. Velika Gospa 439
8.15. Sveti Roko 440
9. ŽENE U IMOTSKOJ KRAJINI 453
10. NEKADAŠNJI OBIČAJI 460
10.1. Običaj kruženja bukare 460
10.2. Ognjište 464
10.3. Pečenje rakije 478
10.4. Tradicionalno piće bikla 483
10.5. Običaj na samrti 485
10.6. Običaj kod pokopa 489
10.7. Svadbeni običaji 504
10.7.1. Síla 505
10.7.2. Derneci 511

10.7.3. Rakija, škrinje 512
10.7.4. Svadbe 515
10.8. Umicanje 531
10.9. Gonjanje i liganje 534
ZAKLJUČAK 543
LITERATURA 547
Izvori 560
Vlastiti terenski zapisi 560
Kazivači 560
Sažetak 563
Summary 565
Životopis 567

1. UVOD

U doktorskom radu navode se motivi nematerijalne kulturne baštine u romanu *Prosjaci & sinovi* i trilogiji *Vječno žalosni smijeh* Ivana Raosa.

Navedena djela Raosova opusa obiluju motivima nematerijalne kulturne baštine: predajama, legendama, usmenim lirskim i epskim pjesmama, usmeno-retoričkim oblicima, crkveno-pučkom baštinom i običajima vezanima za različite kršćanske blagdane, običajima vezanima za pokop i svadbe, ali i mnogim drugim običajima bez kojih bi članovima manjih zajednica život bio nezamisliv (sijela i prela, priče oko ognjišta, pečenje rakije). Neki su običaji doživjeli promjene u izvedbama, a neki su iščezli iz uporabe; i jedne i druge potrebno je zapisati kako bi bili spašeni od zaborava.

U doktorski je rad inkorporirana i građa prikupljana duže od desetljeća, nastala terensko-istraživačkim radom, anketiranjem više od 60 kazivača na području Splita i okolice, Imotske krajine i Hercegovine u vremenskom razdoblju od 2004. do 2021. godine. Prikupljena građa dokaz je bogatstva nematerijalne kulturne baštine u povijesnom, etnološkom i antropološkom kontekstu.

1.1. Nematerijalna kulturna baština

Kulturna baština pojam je uveden 1972. godine *Konvencijom o zaštiti svjetske prirodne i kulturne baštine* na pariškom zasjedanju zemalja članica UNESCO-a. Baština označava identitet, kulturu i povijest jednoga naroda, njegovu posebnost, „ukupnost iz prošlosti sačuvanih i njegovanih kulturnih dobara".[1] Kulturna se baština dijeli na materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu.

Na UNESCO-ovoj listi hrvatske materijalne kulturne baštine nalaze se splitska Dioklecijanova palača, povijesna jezgra Trogira, stari grad Dubrovnik, starogradsko polje na Hvaru, Nacionalni park Plitvička jezera, bukove šume Nacionalnog parka Paklenica,

[1] Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.

Eufrazijeva bazilika u Poreču, katedrala svetog Jakova i tvrđava svetog Nikole u Šibeniku, zadarske gradske zidine i stećci.

Članak 9. *Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara* jasno definira nematerijalna kulturna dobra kao „razne oblike i pojave duhovnog stvaralaštva što se prenose predajom ili na drugi način, a osobito: jezik, dijalekti, govori i toponimika, te usmena književnost svih vrsta; folklorno stvaralaštvo u području glazbe, plesa, predaje, igara, obreda, običaja, kao i druge tradicionalne pučke vrednote; tradicijska umijeća i obrti”.[2]

Članak 2. UNESCO-ove *Konvencije o očuvanju nematerijalne baštine* iz 2003. godine nematerijalnu kulturnu baštinu definira kao „vještine, izvedbe, izričaje, znanja, umijeća, kao i instrumente, predmete, rukotvorine i kulturne prostore koji su povezani s tim, koje zajednice, skupine i u nekim slučajevima, pojedinci prihvaćaju kao dio svoje kulturne baštine”.[3]

Na UNESCO-ovu popisu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva nalazi se sedamnaest nematerijalnih kulturnih dobara Republike Hrvatske: čipkarstvo u Hrvatskoj, dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskoga primorja, fešta svetoga Vlaha, godišnji proljetni ophod Kraljice (Ljelje) iz Gorjana, procesija Za Križen na otoku Hvaru, umijeće izrade drvenih tradicijskih dječjih igračaka s područja Hrvatskoga zagorja, godišnji proljetni ophod Zvončari s područja Kastavštine, medičarski obrt na području sjeverne Hrvatske, Sinjska alka, ojkanje, bećarac, nijemo kolo s područja Dalmatinske zagore, klapsko pjevanje, mediteranska prehrana, ekomuzej Batana, međimurska popevka i umijeće suhozidne gradnje.[4]

Usmena književnost, kako je definira Kekez, predstavlja najstariji i najdugotrajniji oblik umjetničkoga stvaranja jezikom kao medijem.[5] Starija je od pisane književnosti, a prisutna je u svim jezicima i kulturama.

---

[2] Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Dostupno na: https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara (pristup: 15. 7. 2021.).

[3] Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine. Dostupno na: https://ich.unesco.org (pristup: 15. 7. 2021.).

[4] Hrvatska nematerijalna kulturna baština na UNESCO-ovim listama. Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Bastina/Nematerijalna/Hrvatska%20nematerijalna%20kulturna%20ba%c5%a1tina%20na%20UNESCO-ovim%20listama.pdf (pristup: 13. 1. 2021.).

[5] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 133.

1.2. Interferencije usmene i pisane književnosti

Pisana književnost interferira s usmenom književnošću. „Pisana i usmena književnost prepleću se međusobno otkada usporedno postoje ta dva načina umjetničkog iskazivanja riječju.”[6] Razmatrajući povijesne predaje, teško je razdijeliti usmenu od pisane književnosti i sa sigurnošću tvrditi koja je od njih u pojedinom trenutku i konkretnom primjeru utjecala na nastanak druge. Pisci su kroz povijest posezali za usmenom tradicijom i nerijetko je zapisanu inkorporirali u vlastita djela. Drugi su, ugledajući se na narodni jezik i stil, oblikovali svoja djela.

Analizirajući povijest usmene književnosti od prvih pisanih spomenika, Kekez u *Prvoj hrvatskoj rečenici* iznosi tvrdnju da se pisana književnost oblikovala na materijalu usmene književnosti u svim razdobljima. Kao simbol pismenosti navodi ***Bašćansku ploču***, spomenik u kojem se prvi put na hrvatskome jeziku spominje hrvatsko ime, a u kojoj ne samo da se isprepleću uglata i obla glagoljica, starohrvatski jezik s elementima crkvenoslavenskoga, nego i usmeni iskaz uobičajen u ono vrijeme, ali u zapisanome obliku.[7] Hrvatski kralj Zvonimir daruje ledinu (posjed) samostanu svete Lucije i navodi svjedoke darivanja: Desimra, župan Krbave, Mratin u Lici, Prbineža, poslanik u Vinodolu, Jakov na otoku. U okviru našeg istraživanja ključne su interferencije usmene i pisane književnosti koje slijede, (za)kletva kojom se prisutni obvezuju na poštivanje darovnice: „Da iže to poreče klni i Bog” (da tko to poreče, prokune ga Bog) i frazeologizam „da iže sde živet, moli za nje Boga” (tko ovdje živi, neka moli za njih Boga).

Nadalje, Kekez navodi ***Zapis popa Martinca*** u *Drugom novljanskom brevijaru* iz 1495. godine u kojem Martinac izvještava o teškim posljedicama Bitke na Krbavskom polju 1493. godine: pobijeđena je čast kršćanska, hrvatski ban živ je uhvaćen, ban Ivan Frankopan ubijen, baš kao i jajački ban. Iako jest povijesni dokument, teško je u njemu ne vidjeti elemente usmene

[6] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost.* Zagreb: Liber: Mladost, str. 68.
[7] Kekez, Josip. 1988. *Prva hrvatska rečenica: pogledi na suodnos usmene i pisane hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 14.

poezije, zbog kojih pojedine retke čitamo kao stihove, a zbog čega će Kombol reći da je pop Martinac „gorko… zabugario”.[8]

Pop Dukljanin u svojem će ***Ljetopisu*** iz 12. stoljeća „prepričati tradicijsku predaju poput povijesnih svjedočanstava”.[9] Kako ističe Bošković-Stulli, „taj se *Ljetopis* u stručnoj literaturi ne promatra samo kao povijesni spis niti samo kao književni tekst nego i kao svjedočanstvo o najstarijim tragovima naše usmene književnosti”.[10] Ljetopisi, u usporedbi s formom statuta i zakonika, nisu imali strogo propisanu regulativu, stoga su nerijetko njihov sastavni dio bile razne uvrštene predaje i narodne legende. Pop Dukljanin u svoj je ljetopis uvrstio legendu o kralju Vladimiru (Vladimiru Dukljanskom), zaljubljenom u Kosaru, kćer bugarskog kralja kojemu se na brdu Obliku Bog smilovao i po njegovoj molitvi zmijama oduzeo otrov, sačuvavši tako vojsku kojoj je Vladimir bio na čelu. Sveci su se svojim molitvama utjecali Bogu, a njihova čvrsta vjera rezultirala je mnogim čudesima, poput oduzimanja otrova zmijama otrovnicama koje su stanovništvo izlagale smrtnoj pogibelji. Navedena svetačka legenda opstala je u narodnom sjećanju zahvaljujući predaji. U 14. stoljeću *Ljetopisu* je dodana *Legenda o smrti kralja Zvonimira.*

Pravni dokumenti bili su neodvojivi od života naroda, stoga su u srednjem vijeku i takvi tekstovi smatrani književnošću. „Novija istraživanja glagoljaških pravnih dokumenata poput ***Vinodolskog zakonika*** i ***Istarskog razvoda*** iz 13. stoljeća opisuju ih kao transkripte usmenih običajnih normi zajednica uz čiju su svakodnevicu povezani.”[11]

Čovjek je od davnina polagao nade u moć zaklinjanja, vjerujući da ritmiziranim ponavljanjem određenih stihova može otkloniti zlo: nametnike koji su napadali njegove usjeve, nevrijeme koje se spremalo, bolesti koje su pogađale ljude i životinje, vještice i uroke za koje se vjerovalo da nabacuju ljudima, đavla kad bi se sumnjalo da je zaposjeo ljudsku dušu ili životinjsko tijelo, čineći znak križa i zazivljući imena Isusa, Marije i nebeskih svetaca.

---

[8] Kekez, Josip. 1988. *Prva hrvatska rečenica: pogledi na suodnos usmene i pisane hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 23-25.
[9] Bošković-Stulli, Maja. 1999. *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor, str. 12.
[10] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost.* Zagreb: Liber: Mladost, str. 70.
[11] Banov-Depope, Estela. 2005. *Suodnosi usmene i pisane književnosti: prilozi za teoriju kulturnih transformacija*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, str. 21-22.

Zaklinjanja su se prenosila usmenim putem, u rukopisima svećenika koji su ih bilježili, ali i predmetima u čiju se magijsku moć vjerovalo, poput zapisa nošenih oko vrata ili amuleta. „Pojedini srednjovjekovni, a i kasniji seoski popovi u svojoj su se neukosti služili apokrifnim zakletvama, dok je Crkva izričito osudila bajanja i amulete."[12]

Razmatrajući interferencije usmene i pisane književnosti, nipošto ne smijemo zaobići srednjovjekovne crkvene pjesme, česte u ondašnjim rukopisnim pjesmaricama. Te su pobožne pjesme, najčešće ispjevane osmercem i nepoznatog autora, tematski bile vezane uz blagdane i društvene prigode pa su izvođene za Božić, Veliki tjedan, Uskrs, na važnije blagdane ili kod sprovoda.[13] U našoj su tradiciji od posebne važnosti primjeri tužaljki pasionske teme: Kristove muke, Gospina razgovora s križem i Gospina plača. Utemeljene uglavnom na srednjovjekovnim tekstovima, pretečama crkvenih prikazanja, usmene pjesme poznate pod nazivima *Plač* ili *Muka* kraće su od srednjovjekovnih na način da uzimaju iz njih jednu epizodu i potom je oblikuju kao samostalnu cjelinu.[14]

Zakonici, statuti i listine hrvatskog srednjeg vijeka vrijedna su ne samo pravna, već i književna ostavština.

Juraj Šižgorić (Šibenik, 1445. – Šibenik, 1509.?), prvi skupljač hrvatskih narodnih poslovica i njihov prevoditelj na latinski jezik, u svome djelu *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku* ističe važnost narodnih poslovica.[15] Štoviše, opijen ljepotom šibenskih narodnih pjesama i pučkim i težačkim običajima s kojima se svakodnevno susretao, ne samo da ih je Šižgorić usporedio s antičkim kriterijima ljepote, već grčke i rimske pjesme oduševljeno podredio ljepoti pjesama svoga kraja, „ističući da su tamošnje tužbalice dirljivije od tužbalica Tetide i majke Eurialove; svadbene su pjesme bolje od Katulovih i Klaudianovih; ljubavne su toliko lijepe da bi ih jedva mogli spjevati Propercije, Gal ili Sapfa; a ekloge se doimlju da ih stvaraju Damet i Menak pred Palemonom".[16]

---

[12] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber: Mladost, str. 149.
[13] Isto, str. 124.
[14] Isto, str. 124.
[15] Kožić, Maja. 1987. *U spomen Jurju Šižgoriću povodom petstote obljetnice njegova djela „O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku"*, Etnološka tribina, Vol.17 No. 10, str. 69.
[16] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 18-19.

Dubrovčanin **Nikša Ranjina** (1494. – 1582.) kao mladi plemić 1507. godine počinje zapisivati pjesme hrvatskih petrarkista (Džore Držića, Šiška Menčetića i drugih), ali i pjesme nepoznatih autora, „pjesama na narodnu", koje se smatraju „najranijim tekstovima narodne poezije među Slavenima".[17] *Ranjinin zbornik*, često nazivan i *Dubrovački kanconijer*, sadrži više od 800 pjesama i sastavljen je od dvaju dijelova: u prvome su dijelu zapisane pjesme Držića i Menčetića, složene abecednim redom, a u drugome dijelu pjesme anonimnih renesansnih autora. Kasniji priređivač zbornika Vatroslav Jagić izdvojio je nekoliko pjesama u treću skupinu, skupinu „pjesama na narodnu" smatrajući ih ili izvorno narodnima ili autorskim stiliziranim pjesmama dubrovačkog kraja. Upravo su zbornici primjer teškog utvrđivanja točnog broja narodnih pjesama jer zapisivači nisu dijelili pjesme, već ih zapisivali kako su slijedile. Događalo se i da sami prepravljaju usmene pjesme koje su čuli, ali i da pišu vlastite inspirirajući se usmenim pjesmama. Iz svega navedenog vidljivo je da su rukopisni zbornici primjer interferencija usmene i pisane književnosti. Teoretičari se ipak slažu oko strukture karakteristične za usmenu književnost, a koju „pokazuju pjesme *Djevojka hodi po zeleni travi, Djevojka je podranila, ružicu je brala, Djevojka je ružu brala po rosnoj livadi, Izrasla je vita jela na brijeg Dunaja, Našla 'e hrabra djevojčica u travici speći* i *Vila je moma tri vjenčaca*".[18]

Hanibal Lucić (Hvar, 1458. – Venecija, 1553.) autor je prve hrvatske svjetovne drame *Robinja*. Smjestivši radnju drame u Dubrovnik kao simbol slobodnoga grada, na gradski trg dovodi otetu plemkinju iz sjeverne Hrvatske koju gusari prodaju kao robinju, problematizirajući tako odnos sloboda – ropstvo. Tragajući za izvorima koji su Luciću poslužili kao podloga za građu drame, otkriveno je nekoliko fragmentarnih narodnih pjesama identičnih ili sličnih stihova kakve nalazimo u *Robinji*, kao i jednako naslovljena pučka drama s otoka Paga, čak i imena nekih junaka usmenih pjesama.[19] Očite su interferencije usmene i pisane književnosti, no postavlja se pitanje je li Lucić taj koji je poznavao narodne pjesme i sadržaj pučke drame pa ih inkorporirao u vlastitu dramu ili su spomenuta djela nastala po uzoru na njegovu *Robinju*. U dramu su uvršteni i elementi moreške. Spomenuvši tada aktualni motiv sužanjstva zajednički svim spomenutim oblicima, jer u Lucićevo vrijeme trgovina robljem bila je svakodnevica u Dubrovniku ukinuta tek 1416. godine, moramo spomenuti i razlike autorske drame i narodnih

[17] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost.* Zagreb: Liber: Mladost, str. 157.
[18] Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 112.
[19] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost. Zagreb*: Liber: Mladost, str. 174.

pjesama. Zarobljenu kćer bana Vlaska oslobađa prerušeni plemić i proslavljeni ratnik u borbi protiv Turaka, Derenčin, koji prerušen u trgovca započinje razgovor s voljenom djevojkom. „U usmenim pjesmama prodaja robinje na trgu i prepoznavanje drugačiji su nego u Lucića: robinju kupi stranac, obično Turčin, htijući je uzeti za ženu, da bi iznenada zatim bio prepoznat kao njezin vlastiti brat, koji je nekoć davno u djetinjstvu bio otet."[20]

Važno ime hrvatske književnosti ime je **Petra Zoranića** (1508. – prije 1569.), pisca prvog hrvatskog romana *Planine*, napisanog u prozi i u stihu u Ninu 1536. godine. U njemu Zoranić pripovijeda o pastiru Zoranu koji odlazi u planine kako bi zaboravio ljubavne muke što su ga snašle. Prolazeći svojim zavičajem, susrećući brojne vile i pastire, pisac se divi ljepoti rodnoga kraja. Povjesničari književnosti uglavnom pišu o *Planinama*, njihovu značaju u povijesti hrvatskoga stvaralaštva i o tipičnim karakteristikama renesansnoga djela: motivu ljubavi koja je shvaćena na petrarkistički način, neuzvraćena ljubav poput rane zadane pjesniku od koje on boluje i nema mira; spominju religiozan duh i jednostavnost karakterističnu za narodski duh, no i istaknuto domoljublje prema narodu, hrvatskome jeziku naspram latinskome, povijesti, tradiciji. Manje je poznata važnost *Planina* u proučavanju hrvatskog usmenog pjesništva. Kako primjećuje Kolumbić, pri kraju XIII. poglavlja naslovljenog *Od Paprata i Stane pritvor u Vrulje, od Žarke i trih vrulj i zač se Zadar zove, pripovist* Zoranić navodi stih *A ti, divojko šegljiva*, a pri početku XIV. poglavlja, „Treti dan na planinah, petja na promin razlika i lipa", stih *Drazi mi goru projdoše*, oba puta uz jednostavnu napomenu: *u zuk*, što bi značilo: u melodiji narodnih pjesama. U prethodnim poglavljima Zoranić piše o pastirima koji su pjevali uz narodne instrumente i navodi gusle, roške i surle.[21] Pjevanje uz narodne instrumente spominje i Alberto Fortis.[22] Poput Hektorovića, i Zoranić daje upute za pjevanje pjesama: valja ih pjevati „u zuk". Književni povjesničar Franjo Fancev pronašao je rukopis s početka 17. stoljeća s romancom čiji je prvi stih (osmerac) naveo Zoranić i pjesmu objavio 1929. godine.[23] Romanca

[20] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost.* Zagreb: Liber: Mladost, str. 176.

[21] Matica hrvatska. Kolo 3-4, 2009. Nikica Kolumbić: Planine Petra Zoranića. Dostupno na: http://www.matica.hr/kolo/313/Planine%20Petra%20Zorani%C4%87a/ (pristup: 18. listopada 2015.).

[22] „Ima još mnogo pjevača koji, pošto otpjevaju nešto starinsko uz pratnju gusala, to zaključe nekolikim stihovima što ih bez pripreme složе u čast ugledne osobe zbog koje su se prihvatili pjevanja. Nađe se mnogo Morlaka koji pjevaju bez pripreme od početka do kraja, uvijek uz pratnju gusala; ne manjka ni pisana pjesništva kada se stvore prilike da se sačuva uspomena na neki događaj. Svirale i pastirske diple od nekoliko trski i mijeha, u koje sviraju puhanjem potpomažući se stiskanjem ruku pod kojima drže mijeh, također su seljačka glazbala veoma raširena po Morlačkoj." (Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 59.).

[23] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost.* Zagreb: Liber: Mladost, str. 167.

u potpunosti glasi ovako: *„A ti divojko šegljiva, / zapni putašca do grla / da ti se dojke ne vide / da mene želja ne bude. / Na tvoje dojke gledajuć / vranoga konja zakovah / i moje družbe ja ostah / i mojega gospodina. / A ti, divojko šegljiva, / vazmi vidarce na glavu / i vidričicu na ruku / ter mi dva pojmo na vodu / kroz te mi luge zelene, / na one hladne studence!" / Oni jidoše na vodu / kroz te mi luge zelene, / na one hladne studence. / Kada dojdoše na vodu, / na one hladne studence / još mi govori divojka: / „Hodmo si mi dva pospati, / i nas će majka karati." / Kliče mi reče junak mlad: / „Mi ti smo oba mlajahna / i mi smo oba lujahna, / mi ćemo oru zaspati, / i nas će majka karati." / Kliče mi reče divojka: / „Ja imam slavlja u njadrih, / ti jimaš tvoga slavića / ki će nas rano buditi, / nećemo zoru zaspati, / ni će nas majka karati!" / Oni mi jidoše pospati / za te mi luge zelene; / sfu su se noćcu jigrali / a pak su zoru zaspali. / Karala jih je majčica: / „Ča ste toliko činili / ze te mi luge zelene?"*[24]

Za pjesmu *Drazi mi goru projdoše* Olinko Delorko zaključuje „da bi se njezini kasni odjeci mogli tražiti među pjesmama sličnima onoj kakva je zabilježena 1958. godine na otoku Žirju kraj Šibenika s početnim stihom 'Dva su draga kroz goru jašila'."[25]

Hrvatski renesansni putopisac **Petar Hektorović** (Stari Grad, 1487. – Stari Grad, 1572.) još je u 16. st. u svome *Ribanju i ribarskom prigovaranju* poduzeo ono što bismo mi danas slobodno mogli nazvati terenskim istraživanjem - u svojem djelu posvećenom Jeronimu Bartučeviću za koje u šali kaže da mu ga šalje kao poslanicu „umjesto ribe koja bi se ionako brzo pokvarila", uvrstio je dvojicu narodnih pripovjedača, neuke hvarske ribare Paskoja Debelju i Nikolu Zeta.[26] Krenuo je s njima na trodnevno putovanje iz Hvara preko Brača do Šolte i pritom bilježio sve što je ta tri dana vidio i čuo od svojih kazivača, „kao zapisivač transformirajući tradicionalna usmena kazivanja i pjevanje u grafički i notni zapis".[27] Ploveći prema Braču, ribari drugoga dana putovanja krate vrijeme pjevajući narodne pjesme, dvije bugarštice[28] (*Kraljević Marko i brat mu Andrijaš* koju pjeva Paskoj Debelja „ča može najbolje",

---

[24] Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga, str. 64.
[25] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost.* Zagreb: Liber: Mladost, str. 169.
[26] Prosperov Novak, Slobodan. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Raspeta domovina. Svezak I*. Split: Marjan tisak d.o.o., str. 70.
[27] Banov-Depope, Estela. 2005. *Suodnosi usmene i pisane književnosti: prilozi za teoriju kulturnih transformacija.* Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, str. 12.
[28] *bugarštice (bugaršćice)* – starinske pjesme dugog stiha (dvanaesterac – šesnaesterac) i tugaljivog tona. *Bugariti* - jadikovati, žaliti se, kroz plač govoriti, tražiti pomoć, tražiti milost, žaliti se (*v*. Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 234.).

Radosav Siverinac i Vlatko, udinski vojvoda koju, zahvalivši Paskoju odmah pjeva Nikola Zet) i tri kraća lirska oblika, *zdravice i počasnice (Naš gospodin poljem jizdi, Majka mu je lipo ime dala, Lipo ti je, brajko, pogledati).*

Bugaršćica o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu pjeva o dvojici braće hajduka koji su se slagali i pravedno dijelili plijen koji bi pljačkom priskrbili. U jednom takvom pohodu braća zarobe tri konja pri čemu se žestoko zavade oko podjele trećega. Kraljević Marko vadi svoju pozlaćenu sablju i zabode je ravno u bratovo srce. Slijedi postupak često viđen u narodnim pjesmama: Andrijaš ne umire sve dok ne uputi besjede svome bratu, pritom ga moleći da slaže njihovoj majci kako bi je poštedio boli. Navedeni se postupak u književnosti naziva *književnom laži*: „majka je prototip usmenoknjiževne majke koja ima nezamjenjivu ulogu u usmenoj književnosti".[29] Ona se brine o svojoj djeci: kćeri savjetuje kod načina života kakav im priliči i kod odabira budućih muževa, a nad sinovima ratnicima strepi brižno iščekujući vijesti o njihovu povratku rodnoj kući. Andrijaš moli brata da dade majci njegov dio, a da krvavu sablju objasni jelenjom krvlju. Upućuje ga da joj slaže kako je sretan „u tujoj zemlji" gdje je „obljubio jednu gizdavu devojku" i više se nikad bratu nije pridružio u hajdučenju. Na završetku pjesme slijedi Andrijaševa samohvala: iako ga je brat „bez krivine zagubio", kazuje Marku da se ne prepadne gusara na koje naiđe „u crnoj gori", već da poklikne njegovo ime i svi će se oni razbježati. Ovakav završetak čini Andrijaša tipičnim junakom pjesme dugoga stiha koji se svojom hrabrošću, iako na samrti, stavlja u superioran položaj prema okolini, a kraljevića Marka negativnim likom, ubojicom vlastitoga brata. Ipak, Marko nije uvijek negativno prikazan u usmenom pjesništvu. Njegov se lik mijenjao prema duhu vremena u kojem su se pjesme pjevale, no važne karakteristike ostale su nepromijenjene. „Zato su ti stariji zapisi to vrjedniji, i za povijesnu percepciju bitni, jer nude Marka u gotovo različitim modalitetima. Tu je i onaj uopćeni Marko, epski tipizirani Marko, tipski junak koji umije preživjeti i u najtežim okolnostima, Marko vezan za obitelj, vrsne prijatelje, malog čovjeka, Marko pravdoljubac; drugdje je Marko u dokolici, uz vino, uz svoga konja. Na drugome mjestu pjesme oblikuju Marka osvetnika, Marka ljubavnika, Marka s humorističnim detaljima, Marka drznika i ubojicu i sl. (...) što je udaljeno od njegove zbiljske povijesne uloge, kad je poginuo kao turski vazal 10. 10. 1394."[30]

[29] Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 235.
[30] Isto, str. 269-270.

Bugaršćica o Radosavu Siverincu i Vlatku, udinskom vojvodi, pjeva o sukobu dvaju velikaša, bosanskom vojvodi Radosavu i Vlatku, vojvodi grada Vidina u Bugarskoj koji završava tragičnom Siverinčevom smrću. Na rastanku s voljenim gradom Siverinom Radosav zajaši konja i pojuri u goru pa stade sa svojom vojskom piti vino. Uto naiđu turske karavane i Siverinčeva ih straža želi „razjagmiti", no vojvoda to ne dopušta, već im zapovijeda da uzmu njihova vina i pošteno ga plate. Zla kob ležala je u želji drugoga vojvode, vojvode Vlatka, za tim istim vinom. Siverinčeva je vojska hitajući na konjima umakla neprijatelju, no Siverinčev konj nikako se nije dao uhvatiti pa je Vlatko bez pola muke zarobio neprijatelja zavezavši mu ruke i povevši ga na svoj dvor. Na dvoru se junaci drugi put sukobljavaju, nakon Siverinčeva usklika *Neverna ti, Vladko vera i neverna ti ljubovca, / viteže Vladko!* pa on biva pogubljen.

Riječ je o prvim zapisima narodnih pjesama s notnim zapisom, što pokazuje Hektorovićevo nastojanje da u vremenu u kojem je živio usmene tekstove zabilježi što je mogao vjernije. U poslanici Mikši Pelegrinoviću prilaže zapisanim stihovima notni zapis koji sugerira način izvođenja dviju bugaršćica. Hektorović dodaje rukopisnom tekstu novu dimenziju: zahvaljujući tekstu popraćenom notama, možemo zamisliti izvedbu koja se odvijala negdje na pučini, između otoka. Stihovi koje kazuju primjer su improvizacije dvojice ribara koja nastaje u prirodnoj situaciji pri interakciji s Hektorovićem. Poput posveta mecenama na koje smo nailazili u doba hrvatske renesanse, Paskoj Debelja obraća se Petru kao sugovorniku i zapisivaču, pjevajući pjesmu njemu u čast: *Vesel budi, gospodaru, i vesela ti družina / naš gospodaru! / Ova pisan da bude tvoj milosti na poštenje.*[31] Isto će ponoviti Nikola kasnije toga, drugoga dana putovanja, pjevajući: *A sada mi i vazda dobra srića s tobom budi, / naš gospodaru, / I zdravo nam svude hodi i veselo domom dojdi.*[32] Hektorović bilježi i da su u dva glasa zapjevali pjesmu *I kliče divojka*: *Obadva klikoše, pisam začinjući / Potiho, ne barzeć, svaki vesel i vruć / Jedan niže daržeć, drugi više pojuć* (...), što je važno jer riječ je o tradicionalnom dvoglasnom pjevanju, „natpjevavanju koje nalikuje na takmičenje u kojem se izmjenjuju glasovi dvojice kazivača i pokazuje da su sudionici usmenoknjiževne transmisije morali razviti sposobnost međusobnog usuglašavanja glasova".[33] Kožić ističe važnost skretanja pozornosti i na činjenicu da Hektorovićevi ribari nisu anonimni, već je riječ o pravim hvarskim ribarima, s imenom i prezimenom, koji su živjeli u Starome Gradu u Hektorovićevo vrijeme –

[31] Hektorović, Petar. 1976. *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Zagreb: Školska knjiga, str. 41.
[32] Isto, str. 43.
[33] Banov-Depope, Estela. 2005. *Suodnosi usmene i pisane književnosti: prilozi za teoriju kulturnih transformacija*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo, str. 14.

oni tako postaju zbiljski kazivači (*Ter za ispunit želju najdoh dva ribara / (istinu ti velju) najbolja od Hvara / Paskoja jednoga, dobra muža i prava / Nikolu drugoga, mlada i gizdava. /Jedan se Debelja, drugi Zet naziva...*).[34]

Hektorović, svjestan značaja narodne književnosti, objašnjava način na koji treba zapisati narodne pjesme: treba ih bilježiti vjerno, točno onako kako ih izgovori kazivač.[35] Hektorovićevi su zapisi bugaršćica smatrani najstarijim zapisima bugaršćica sve do 1977. godine kada je otkriveno desetak slavenskih stihova o tamnovanju vojvode Janka Sibinjanina (Janoša Hunyadija), šezdesetak godina starijih od Hektorovićevih, a inkorporiranih u peto pjevanje, od 585. do 666. stiha talijanskog epa *Lo Balzino* autora Ruggera de Pazienze, izvedenih u čast napuljske kraljice Isabelle del Balzo koja je putovala napuljskim kraljevstvom na krunidbu svoga muža, Ferdinanda I. Aragonskog, za napuljskog kralja.[36] Na svom proputovanju južnom Italijom, od grada Luce do grada Barlete, susrela je dvadeset osam naših doseljenika koji su se naselili u Molissama bježeći pred Osmanlijama iz Bosne i Hercegovine.[37] De Pazienza, kraljičin dvorski pjesnik, stihove je zapisao u četvrtak, 1. lipnja 1497. godine u mjestu Gioia di Colle, u okolici Barija, raspodjeljujući ih u izgovorne cjeline iako nije znao hrvatski jezik ni značenje zapisanih stihova, pritom bilježeći da su pjesme pjevali „poput koza koje skaču i viču na svojem jeziku".[38] Stihovi su pri zapisu izgledali ovako: *Orauisas natgradumsmereuo nit core / nichiacse snime gouorithi nego Jamco / geiuoda gouorasce istmize molimtise / orle sidi malonisce dastibome / progouoru bigomte bratta zimaiu / pogi do smederesche dasmole slauono / mo despostu damosposti istamice / smederesche Jacomi popomoste / Jslaui dispot pusti ismederesce / tamice Jatechui napitati serene / creucze turesche bellocatela vitesco / cha.*[39] Miroslav Pantić, srpski povjesničar književnosti, uspješno je dokučio smisao zapisanih stihova: *Ora' vija' se nad gradom Smederevom. / Nitkore ne ćaše s njime govoriti, / nego Janko vojvoda govoraše iz tamnice: / 'Molim ti se, orle, siđi malo niže / da s tobome progovoru. Bogom te brata zimaju / pođi do smederevske gospode da s'mole / slavnomu despotu da m' otpusti iz*

---

[34] Kožić, Maja. 1994. *O važnosti Petra Hektorovića i njegova putopisnog spjeva „Ribanje i ribarsko prigovaranje" za povijest hrvatske etnologije*, Studia ethnologica Croatica, Vol. 6 No. 1., str. 201.
[35] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać*, Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 136.
[36] Šimunović, Petar. 1984. *Sklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugaršćica*. Narodna umjetnost Vol. 21 No.1, str. 54.
[37] Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 229.
[38] Šimunović, Petar. 1984. *Sklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugaršćica*. Narodna umjetnost Vol. 21 No.1, str. 54.
[39] Isto, str. 54.

tamnice smederevske. / I ako mi Bog pomože i slavni dispot pusti / iz smederevske tamnice, ja te ću napitati / črvene krvce turečke, beloga tela viteškoga'.[40]

Juraj Baraković (Plemići kod Zadra, 1548. – Rim, 1628.) hrvatski renesansi pisac iz okolice Zadra također je u svoje djelo uvrstio narodnu pjesmu koju je zabilježio. Riječ je o bugaršćici *Majka Margarita* inkorporiranoj u *Vilu Slovinku* (Venecija, 1614.) za koju ne možemo sa sigurnošću utvrditi je li riječ o izvornoj, autentičnoj bugaršćici ili ju je Baraković stilizirao po uzoru na bugaršćice, što su pjesnici često običavali. Majka Margarita *cvili* za sinom Ivanom i bratom Petrom koje je *svitloj zori otpravila*. U zloj slutnji, narod je oduvijek gatao čitajući znakove oko sebe. Tako je i Margarita vidjela crnog gavrana pera poprskanih krvlju. Vila koju susreće tješi je književnom laži da su njezini najdraži ostali u tuđini: brata joj je obljubila *mlada moma Grkinjica* te ga napojila *vodom zabitljivom* pa se on ne može više sjetiti svoje sestre, a na sina se namirila *Cvite Primorkinja*. Vila zna da su Ivan i Petar poginuli braneći svoju domovinu, no Margaritu savjetuje da *cvili i žali i proliva gorke suze* ne bi li zatomila svoju bol.[41]

Pri Fortisovu putovanju Dalmacijom spominje se **Julije Bajamonti** (Split, 1744. – Split, 1800.), liječnik, glazbenik, sakupljač narodnih pjesama, pripadnik poznate splitske obitelji Bajamonti. Kao Fortisov prijatelj pratio ga je na putovanju, a vjeruje se da mu je Bajamonti dao zapisanu *Hasanaginicu* (*Xalostna pjesanza plemenite Asan-aghinize)* koju je Fortis u cijelosti uvrstio u svoj putopis, „prepisavši prva četiri stiha na tri glavna pisma, to jest glagoljicom ili jeronimskim pismom liturgijskih knjiga, ćirilicom starih dokumenata i rukopisnom ćirilicom".[42] *Hasanaginica* je prevedena na njemački jezik (Goethe, 1798.), latinski (Đ. Ferić 1798./1799.), engleski (W. Scott, 1813.), francuski (Merimee, 1827.), ruski (Puškin, 1835.), poljski (A. Mickiewicz, 1841.) i na mnoge druge jezike.[43]

Zagrebački biskup **Maksimilijan Vrhovac** (Karlovac, 1752. – Zagreb, 1827.) „prvi je konceptualno potaknuo opsežnije skupljanje usmenoknjiževnog blaga".[44] Vrhovac je 1813. godine uputio poslanicu svećenstvu zagrebačke biskupije u kojoj ga poziva na sakupljanje

---

[40] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 235.
[41] Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga, str. 105-106.
[42] Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 64.
[43] Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 65.
[44] Isto, str. 70.

narodnoga blaga: pjesama, izreka, poslovica, starih knjiga koje se mogu pronaći u župnim uredima; da sakupljenu građu pošalju njemu kako bi je mogao tiskati. Kao službeni crkveni dokument, okružnica je napisana latinskim jezikom, a **Ljudevit Gaj** ponovio je biskupov poziv 1837. godine u *Danici ilirskoj* na latinskom i na hrvatskom jeziku. Ovoga puta on nije bio namijenjen samo svećenstvu, već svim domoljubnim građanima kao važan čin sustavnijeg sakupljanja usmenih oblika. Ovim ponovljenim pozivom posebno je mjesto među sakupljačima narodnoga blaga zauzeo Ljudevit Gaj koji u bilješci moli „da bi ne samo gg. duhovnici, nego također i drugi svake versti pismeni ljudi, kojim serdce za dom, za rod kuca" također sakupljali narodno blago.[45] Gaj je sakupljao pjesme od svoje mladosti, a objedinio ih je u zbirci *Peszme vszakoverztne*, koja uz 105 pjesama sadrži i 587 poslovica.[46] Budući da Gaja prvenstveno spominjemo u svjetlu ilirskog pokreta i hrvatskog narodnog preporoda, malo su poznati njegovi afiniteti prema sakupljanju narodnoga blaga.

Stanko Vraz u *Kolu*, 1842. godine poučava kako pjesme valja bilježiti: „Kod narodnih pěsamah nesmě se ništa prenačinjat, proměnjat ili popravljat, nego jih valja bilježit onako, kako izviru iz ustiuh naroda. Lěpote i mahne njihove – sve je sveta baština praotacah naših. U njih kao u starinskom někakvom zarcalu čitamo način od mišljenja i ćutjenja njihova. I tu starinu treba da mi čuvamo i poštujemo kao uspomenu njihovu, kao grobove, gdě leži prah kostih njihovih. Neka se dakle u nar. pěsmah iz Slavonie piše vrlo, crno, neka se piše bilo, kolino, vira, gdě se ovako izgovara, a gdě se neizgovara ovako, neka se opet piše onako, kako se izgovara kod prostog naroda. Nu nikako se i nigdě u narodnih pěsmah metat nemože lěpo, bělo itd., jerbo je taj ě samo za književni jezik, od književnikah prikrojena kapica sjedinjenja, substitut glasa, koj se u někih stranah velike naše domovine izgovara kao 'i' u drugih opet kao 'e' ili 'je' ili 'ije' ili 'ej'."[47] Taj je poziv, prema Josipu Kekezu, poznat kao „Hektorović-Vrazov zakon".

Na poticaj **Mihovila Pavlinovića** (Podgora, 1831. – Podgora, 1887.), svećenika i književnika čiji rukopisi od 1860. do 1875. godine obuhvaćaju 1653 pjesme iz Dalmacije, Bosne i Hercegovine i drugih krajeva, Matica hrvatska u studenome 1877. godine uputila je

[45] Bonifačić Rožin, Nikola. 1973. *Odnos Ljudevita Gaja prema narodnom stvaralaštvu*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 3 No. 1, str. 165.
[46] Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 161.
[47] Stari hrvatski časopisi, portal digitaliziranih časopisa. Dostupno na: http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=df884079-cc5d-4055-98a3-153e7f880518&y=1842&m=1&d=1&n=1 (pristup: 16. l0. 2015.).

svim hrvatskim novinama tekst pod nazivom *Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama*.[48] Iz *Poziva* je vidljivo da se i prije službenog apela pročulo za Matičinu nakanu tiskanja velikog zbornika narodnih pjesama te da su „plemeniti rodoljubi" Ivan Kukuljević Sakcinski, Šime Ljubić, Luka Marjanović i Franjo Kuhač slali svoje rukopisne zbirke. Odaziv je bio daleko veći od očekivanoga – Matica je sakupila 198 zbornika narodnih pjesama iz svih krajeva Hrvatske i Bosne i Hercegovine.[49]

Važno je istaknuti i rad mnogih drugih svećenika i sakupljača narodnoga blaga, poput Luke Ilića Oriovčanina, Mijata Stojanovića, Nikole Tordinca, Ivana Franje Jukića, Andre Murata, Silvestra Kutleše i mnogih drugih sve do naših dana.[50]

Usmenoknjiževne vrste nalaze se i u djelima: Marka Marulića, Marina Držića, Bartola Kašića, Ivana Gundulića, Mavra Orbinija, Ignjata Đurđevića, Petra Zrinskoga, Frana Krste Frankopana, Pavla Rittera Vitezovića, fra Andrije Kačića Miošića, fra Filipa Grabovca, Ivana i Matije Mažuranića, Augusta Šenoe, Antuna Gustava Matoša, Miroslava Krleže, Tina Ujevića, Ive Andrića, Ivana Aralice i mnogih drugih.

Predmet našeg izučavanja usmena je baština u djelima Ivana Raosa.

1.3. Ivan Raos

Hrvatski književnik Ivan Raos rođen je 1. siječnja 1921. godine u Medovu Docu kao prvo od sedmero djece Petra Raosa i Mare (djev. Cvitković). Budući da Medov Dolac nije imao vlastitu školu, pet godina pučke škole Ivan je završio u grabovačkoj školi, šest kilometara udaljenoj od njegova sela. Po završetku petog razreda otac Petar stavlja pred njega izbor, jedini kojim su siromasi mogli izbjeći rad na zemlji: ili će nastaviti školovanje za svećenika ili će postati vojnikom.

[48] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 20.
[49] Matica hrvatska, Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama. Dostupno na: http://www.matica.hr/media/pdf_knjige/999/poziv.pdf (pristup: 1. 10. 2015.).
[50] V. Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 20-21.

„U prošlosti su za siromahe, osim motike, postojala samo dva puta: crveno ili crno, vojnik ili svećenik. Prije nego me gurnuo u svijet, moj mi pošteni otac podastre izbor: 'Pazi, sine, ili u popove, ili u oficire. Trećega nema, osim kopati.' I gle čuda! Ja, koji sam ponajviše volio junačke pjesme – i narodne, i Kačićeve – sa strahom i gnušanjem pobjegoh od krvave sablje i puške ubojite, da se sklonim pod okrilje crne mantije."[51]

Godine 1932. Raos nastavlja školovanje u splitskom sjemeništu gdje se zadržava sljedećih šest godina, a po završetku šestoga razreda biva izbačen iz sjemeništa zbog gledanja zabranjenog filma *Optužujem* (franc. *J'accuse*) o aferi Dreyfuss. Kao sin mlinara koji je naporno radio kako bi školovao sina za budućeg svećenika i prehranio mnogobrojnu obitelj u Medovu Docu, sedamnaestogodišnjem Ivanu preostaje pobrinuti se za sebe. Svjestan važnosti obrazovanja, završava preostala dva razreda u splitskoj klasičnoj gimnaziji gdje 1940. godine polaže veliku maturu. Želeći izbjeći vojnu obvezu, iste godine upisuje Pravni fakultet u Zagrebu, no upis ostaje tek formalnost, kao i upis Filozofskoga fakulteta, a operacijom krajnika izbjegava odlazak u rat. Kako bi preživio, radi različite poslove, „od priučena ugostiteljskog radnika, švercera, trgovačkog putnika, učitelja i novinara, pa do komercijalnog rukovodioca Nakladnog zavoda Matice hrvatske".[52]

Raos je iza sebe ostavio „stilski i tematski veoma razveden romaneskni opus".[53] Pisao je i objavljivao pod pseudonimima: „fra Ivan glagoljaš, fra Ivan Petrov glagoljaš, Navi Soar, Ledi Ani Vasor i drugima".[54] Prvi književni ostvaraj javlja se još u gimnazijskim danima kada objavljuje kratku priču u školskom časopisu *Pregnuća*. Godine 1942. zajedno s Petrom Meštrovićem objavljuje prvu pjesničku zbirku *Utjeha noći*.

„Otrijeznih se tek u dvadeset i prvoj godini, kad sam u vlastitoj naknadi objavio pjesme ('Utjeha noći'). U svom skromnom srcu pomislih: sad će te pjesme potresti svijet! Ustreptao očekivah hvalospjeve i ovacije: 'Živio genij!' Umjesto toga i najobzirniji prijatelji nelagodno

[51] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 160.
[52] Isto, str. 160.
[53] Nemec, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb: Školska knjiga, str. 174.
[54] Roščić, Marijana. 2018. *Prosjaci i s(p)inovi – ne/popularnost Raosova stvaralaštva*. Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 44 No. 1, str. 361.

užimahu ramenima: 'Pa tako… Nije loše za početnika… To ti je nekakva ubijbože zastarjela poezija… Ne osporavam nadarenost, ali… Radije se prihvati proze…'"[55]

Godinu dana kasnije, 1943., izlaze dvije Raosove pjesničke proze *Grold Taquart* i *Pjesan Nikodemova* kao rezultat prvog susreta s poezijom R. M. Rilkea. Obje su poeme zabranjene jer ustaške su vlasti vidjele u autoru prijetnju.[56]

U razgovoru s Pavletićem Raos navodi „prkos raosovski" kao najzaslužniji za vlastito pisanje: pisanjem se htio dokazati kolegama sjemeništarcima koji su izrugivanjem osvijestili njegovo siromaštvo, no zaslužna je i usmena književnost kao nematerijalna kulturna baština kojom je od rođenja bio okružen.

„Možda su tomu krivi guslari, koji bi u duge zimske večeri uz ognjište ispjevali na desetke junačkih pjesama, možda je kriv dida Nikole 'Razgovor ugodni…' kog smo nazivali jednostavno 'Libar Kačić', uz nekoliko kalendara 'Danica' dida Mate i 'Sveto pismo' dida Klepuzine, jedine knjige koje su u mom djetinjstvu našle utočiste u Medovu Docu. (…) Možda i oni slatkorječivi didi i babe, koji bi kao iz rukava istresali tolike priče o vilama, vješticama, zmajevima i vukodlacima, ponajviše tako, kao da se sve to upravo njima samima nekoć davno dogodilo."[57]

U svega četiri godine (1953. – 1957.) zbog marginaliziranosti u vlastitoj naknadi tiska deset dramskih djela, kako Jelčić ističe, „različitih žanrova i nejednake vrijednosti": *Dvije kristalne čaše* (1953.), *Banalna tema* (1954.), *Bango–Bango* (1954.), *I plovi bijeli oblak* (1954.), *Tri ratne priče* (1955.), *Tri egzotične priče* (1956.), *Tri ljubavi* (1956.), *Kako je New York dočekao Krista* (1956.).[58] U doba objavljivanja drama bio je tehnički urednik časopisa *Arhitektura, Čovjek i prostor*, revije *Kerempuh, Teatra, Kulturnog radnika* i mnogih izdanja Urbanističkog zavoda.[59]

---

[55] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 184.
[56] Slišković, Andrea. 2017. *Ivan Raos - bunkerirani pučko-religiozni književnik*. Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu, Vol. 8 No. 1-2, str. 53.
[57] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 182.
[58] Jelčić, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne.* Drugo, znatno prošireno izdanje. Zagreb: Naklada Pavičić, str. 498.
[59] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 193.

Godine 1956. izlazi Raosov prvi roman *Volio sam kiše i konjanike*, a u istoj se knjizi nalazi i roman *Korak ustranu*. Navedeni romani zajedno s kasnijim romanom *Tamo negdje neke oči* godine 1969. izaći će kao trilogija naziva *Na početku kraj*.[60] „U tematsko-motivsko-tipološkom smislu cijeli njegov književni opus obilježavaju zavičajnost, autobiografizam i kozmopolitizam."[61] Cijelog svog života ostao je djetinjski zaljubljen u svoj Medov Dolac.[62]

Široj javnosti najpoznatiji je po romanu *Prosjaci & sinovi* (1971.) koji je na popularnosti dobio nakon ekranizacije u režiji Antuna Vrdoljaka (1971.). Početna ideja bila je završiti roman izumiranjem posljednjih prosjaka od zanata, no od nje odustaje, čineći tako ustupak seriji čije će se emitiranje na TV-Zagrebu zabraniti neposredno prije dogovorenog termina, a rezultirajući „opadanjem romana u posljednjoj trećini".[63] Serija je, prema Raosovim riječima, „napisana, snimljena i bunkerirana".[64]

„U međuvremenu Zagrebačka televizija snimi i prikaza neku moju TV-humoresku o današnjim krijumčarima: 'Žuti, žuti kanarini'. To se svidjelo i gledaocima i TV-momcima. Pozvaše me i rekoše da bih od istog materijala mogao satkati cijelu seriju. Odmah pomislih na 'Prosjake & sinove' – tada već bijahu napisane gotovo dvije trećine romana. I tako sinovi šverceri dobiše očeve galSantare i djedove prosjake. U četrdesetak dana napisah scenarij za trinaest epizoda."[65]

Nakon zabrana 40-ih godina uslijedile su tako zabrane 70-ih.[66] *Hrvatsko pitanje,* don Pavlovi komentari, zdravice likova i njihovi razgovori na zagrebačkim ulicama razlog su zabrane romana i istoimene serije. Kultna će serija biti prikazana tek 1984. godine, nakon dvanaest godina provedenih u bunkeru, no i tada cenzurirana: „neki su dijelovi don Pavlovih monologa izrezani, a negativ je uništen, stoga ni danas nemamo originalno snimljenu TV-humoresku".[67]

---

[60] Jelčić, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*. Drugo, znatno prošireno izdanje. Zagreb: Naklada Pavičić, str. 498.
[61] Nemec, Krešimir (ur.). 2000. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, str. 611.
[62] Mihanović, Nedjeljko. 2005. *Neorealistička struktura u Raosovu romana Prosjaci i sinovi*, u: *Raosov zbornik 1. Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani*. Imotski: Udruga Raosovi dani, str. 183.
[63] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 208.
[64] Isto, str. 175.
[65] Isto, str. 175.
[66] Slišković, Andrea. 2017. *Ivan Raos - bunkerirani pučko-religiozni književnik*. Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu, Vol. 8 No. 1-2, str. 54.
[67] Isto, str. 56.

Raos je jedinu nagradu, onu Matice hrvatske, dobio za autobiografsku trilogiju *Vječno žalosni smijeh* (naziv trilogije prve su riječi naziva triju romana *Vječno nasmijano nebo*, 1957.; *Žalosni Gospin vrt*, 1962.; *Smijeh izgubljenih djevojaka*, 1965.). Godine 1997. izlazi satirični roman *Zloduh vlasti*.

Umire 7. srpnja 1987. godine u splitskoj bolnici, okrijepljen svetim sakramentima, nakon pretrpljenog moždanog udara koji ga je zatekao u Medovu Docu. Od 1994. svake se godine velikanu u čast održava manifestacija *Raosovi dani*.

1.4. „Vječno žalosni smijeh"

Trilogija *Vječno žalosni smijeh* zauzima središnje mjesto Raosova stvaralaštva. Riječ je o autobiografiji sastavljenoj od triju romana od kojih se svaki odnosi na jedno životno razdoblje. *Vječno nasmijano nebo* nosi podnaslov *Kronika moga djetinjstva*, *Žalosni Gospin vrt* podnaslov *Kronika moga dječaštva*, a *Smijeh izgubljenih djevojaka* ujedno je *Kronika moga mladenaštva*.

Premda je roman *Vječno nasmijano nebo* napisan 1948. godine, Raos je devet godina neuspješno tragao za njegovim nakladnikom. Drugi dio trilogije, *Žalosni Gospin vrt*, napisan je 1950., dorađen osam godina kasnije, a objavljen 1962. godine.

„*Vječno žalosni smijeh* nije drugo do ljetopis moga mladenačkog života, gotovo dnevnik. Nema ni zapleta, ni raspleta, ni glavnih likova, osim jednoga, koji je u neprestanom gibanju. Tu čak nije bilo ni od kakve važnosti koje ćeš poglavlje prije napisati – važno je jedino da ta poglavlja, te istrgnute uspomene, kasnije kronološki središ."[68]

Trilogija prati dvadesetak godina autorova života, podijeljenih u kronološki poredane naslovljene epizode (prvi dio – 62, drugi dio - 63, treći dio – 51) počevši od njegovih najranijih sjećanja djetinjstva kao dvogodišnjaka kad je kolendao „pod taracon" dida[69] Buje preko školskih dana provedenih u Medovu Docu, zatim u splitskom sjemeništu, do polaganja mature i buntovna mladenačkog života po izlasku iz sjemeništa.

---

[68] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 178-179.

[69] O riječi *did* Raos u razgovoru s Pavletićem pojašnjava: „I u čisti književni jezik ubacivao sam ikavsku riječ, bez ikakvih navodnika. Posebice mislim na riječ: did. Čini mi se, kad bih ijekavsko djed prilijepio uza svoga: dida Buju, dida Matu, dida Klepuzinu, da bi se svi ti moji dragi didovi istog trena prometnuli u nekakve bezlične gradske lutke. Ijekavica me neobično smeta u rodbinskim odnosima." (Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 212.).

„Kad sam u svojoj dvadeset i sedmoj godini za pedesetak dana napisao *Vječno žalosni smijeh*, bijah zamislio vjerno opisati život naš svakidašnji, budućem naraštaju ostaviti što vjerniju sliku ovog našeg čudnovatog vremena. (…) Stoga mi se činilo najprikladnijim da putem što istinskijeg opisa vlastitog života sačuvam što je moguće istinskije svjedočanstvo o nama sadašnjima.”[70]

Kako Nemec primjećuje, „udaljenost – vremenska i psihološka – između 'ja' koje pripovijeda (subjekta iskaza) i 'ja' o kojem se pripovijeda (subjekta iskazivanja) nastoji se, koliko je moguće, skratiti”. Pripovjedač prvoga dijela trilogije dječak je Raos, stoga je i diskurs prilagođen njegovoj dobi, poimanju stvarnosti, načinu razmišljanja i mogućnostima tipičnima za ranu dječju dob. Takav se pripovjedač u književnosti naziva infantilni pripovjedač.

„moje je selo Medovdolac. Ono je puno ubavo I kršno. Mi djeca Iđemo u spuže kadse nebo Razgali. U mom selu Ima puno. kamenja i stina Imamo i Popa. u Mom selu nema škole stoga iđem ugrabovac. naš pop Jide sirova jaja imamo i Ružu džajinu ona uvik gleda unebo.”[71]

Sudeći prema izboru pripovjedača prvoga dijela trilogije, mogli bismo naprečac zaključiti da će dijete Raos kroz čija usta autor Raos progovara biti suprotstavljeno svijetu odraslih i da će se između njih prostirati jaz. Ne smijemo zaboraviti vrijeme i kraj u koji je smještena radnja: u Imotskoj krajini prema djeci se postupalo kao prema odraslima; s njima se razgovaralo kao s odraslim ljudima i nerijetko su obavljala svoje dužnosti poput odraslih. Živeći u višegeneracijskim obiteljima, djeca su oponašala starije članove obitelji pripisujući mudrost njihovim godinama. Mali Raos zato oponaša dida Buju, ljuti se na svoju majku Bujinicu baš poput djeda, smišlja poslovice u svakoj prigodi po uzoru na *babu*.

„Baba opet kaže da na svijetu nema ništa ljepše ni mudrije od poslovica. Ona ih često upotrebljava, a i ja uza nju. Stoga je ona pametna žena. Svi je poštuju. I mene uza nju. To se zna. Kakvo drvo takav klin, kakav otac takav sin. Baba nije otac, ali to ništa ne smeta kad se o dobru radi.”[72]

Premda smještena u siromašan dječakov zavičaj čiji su krš mnogi napuštali odlazeći trbuhom za kruhom i u kojem je dječakov kriterij za prosudbu ljudi količina i prigoda u kojoj jedu meso, *Vječno nasmijano nebo* odiše vedrinom i optimizmom, a iz priče u priču upoznajemo likove koji su se duboko utisnuli u dječakovo sjećanje (ćaća Petar, mater Bujinica, did Buja, baba Domuša, baba Kata, Viculinovi, tetka Ivanka, tetka Anka, Mala Marija, Ivan Lucin, Iko

[70] V. Pavletić,Vlatko: Nav. dj,. str. 166-167.
[71] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 7.
[72] Isto, str. 22.

Antukin, Šukilo, don Kleme, ujac Marinko-Ban, stric Miko, tetke Evica i Julka, učitelji, poštari, vječni rivali Matkovići, medovačka i grabovačka djeca). Autor iz perspektive dječaka Ivana i najteže životne situacije gleda djetinjim očima, nalazeći u svemu ljepotu ili bar humor. Djetinjstvo u Medovu Docu prikazano je kao vrijeme provedeno u igri i slobodi, u ljepoti seoskih običaja i blagdana (Svijećnica, Cvjetnica, Veliki petak, *Sveti Ivan Svitnjak, Mrtvi dan,* Božić), pod vedrim nebom, vječno nasmijanim, u kraju gdje se dječak osjećao svoj na svome, a s kojim se oprašta odlazeći na školovanje u Split. Ponavljanjem refrena *Nikad više* koji neodoljivo podsjeća na Poea i njegova *Gavrana* završava prvi dio trilogije.

„Nikada više ni škole, ni učitelja, ni ratova u Dračevoj ulici.

Nikada više ni 'frnjokalice', ni pušaka, ni plovaka, ni 'tociljajka'.

Nikada više večeri posutih ognjištem i guslama, sijelima i igrama, večeri u 'gangi' propjevanih.

Nikada više ovaca ni čobana, ni čobanske vatre, nikada više kamenja, od kojih se svaki duboko usjekao u moju dušu, u moje srce, kao najslađa radost.

Nikada više djevojaka crnih i nasmijanih u kamenju, ni svijetlozelenog lišća u proljeće, ni žutila tilovine, ni mirisa južnih vjetrova, ni snijega, ni bure što tako stravično uji i zavija pod čađavim krovom.

Nikada više našega sunca, ni oblaka od perja, mjesečine naše, naših okupanih zvijezda, ni vječno nasmijanog neba.

Nikad više, nikad više…”[73]

Kronika Raosova djetinjstva bogato je vrelo za proučavatelje Dalmatinske zagore, ali i „monografija usmene književnosti, riznica običajnog gradiva i podataka iz svakodnevnog života ruralne zajednice”.[74] Ona je „bitna poetička sastavnica Raosova djela”.[75] Premda primjere usmene književnosti nalazimo i u ostalim dvama dijelovima trilogije, značajno ih je manje. Razlog tomu leži u mjestu radnje: *Vječno nasmijano nebo* kronika je dječakova života u Medovu Docu. Mala sredina Imotske krajine baštinik je oblika usmene književnosti i oni su dio svakodnevnog govora i svakodnevnog života njezina stanovništva. Dječaku je sasvim prirodno zbilju koja ga okružuje uopćavati poslovicama i izrekama, po uzoru na starije

[73] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 241.
[74] Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar, str. 146.
[75] Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar, str. 146. prema Kekez, Josip. 1992. *Hrvatski književni oikotip*, str. 9.

Medovčane svakodnevicu opjevati stihovima ili rugalicama ako mu tko nije po volji, igru popratiti brojalicama ili pred vršnjake postaviti izazov zagonetki. Napustivši rodni kraj, on se iščuđava poslovicama na zidovima nove škole koje nimalo ne nalikuju njemu poznatima:

„Ali to nisu poslovice, kao one naše u Medovu Docu. Tu nemaš ni 'Trla baba dlan, da joj prođe dan', ni 'Lako je tuđim gloginje mlatiti', ni 'Nestalo vragu posla, pa materi prkno liže' i štotigaznam. Tu su ti sve nekakve poslovice koje nitko ne razumije: 'Neka sunce ne zađe nad svađom vašom', 'Dom moj, dom je molitve', pa onda 'Ispeci, pa reci'. (…) Strah me je nekako od svega, pa i od ovih poslovica. Ni jedna te ne gleda nasmijano, sve su nekako tmurne i namrštene. Ne, ne možeš se smijati."[76]

Mnoga poglavlja trilogije nose, kako Pavletić primjećuje, duge i složene naslove. Koliko je deseterac sastavni dio Raosova razmišljanja, a onda i pisanja, najbolje pokazuje primjer u kojem desetercem i odgovara: „Krivnja za to ne leži u meni, već na mojim dičnim djedovima, što veselje i najgorču tugu desetercem sočnim začinjaju. (…) On je u meni, s majčinim mlijekom usisan. Dođi u moj kamenjar, pa ćeš čuti kako se ti vajni deseterci spontano kotrljaju, bilo cijeli ili u dijelovima (…)"[77]

Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga,* u Raosovu kraju nazivan *Libar Kačić,* često se spominje u romanu. Dio je piščeva djetinjstva i rodnoga kraja, mjerilo vrijednosti kojim mali Raos procjenjuje vrijednosti pojedinih stihova i bogatstvo kuća.

„Svako poslije podne čita nama djeci iz Kačića, gdjekad pokaziva i slike iz kalendara 'Danica'."[78]

Dolaskom pred zgradu splitskog sjemeništa započinje drugi dio trilogije, *Žalosni Gospin vrt*. Preseljenjem iz malog Medova Doca u veliki grad mijenja se i ton romana, prateći dječakovu tjeskobu, tugu, strahove, nostalgiju za njegovim brdima i ljepotom kraja i običaja:

„Bože, kako je teško u ovoj tuđoj samoći, kako je nevaljalo ovo bogatstvo, kako je bljutavo ovo meso i manistra – kako bih se sada najeo pure, svoje vesele pure iz zajedničke zdjele iz koje s nama i mačka jede… kako je ljepša zajednička postelja, na kojoj su samo daske i slamarica, koliko su te daske mekše od ovih žica koje treskaju…

[76] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 248-249.
[77] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 198.
[78] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 12.

Vratite mi moja brda, moje klepke, moje ovce, moje kamenje… moje medovačko zvono! (…)

Čitav se zavlačim ispod pokrivača i plačem, plačem… i sve je mokro od suza, i lice i ruke, i jastuk i plahta… I ni na što ne mogu misliti, nego na svoja brda, na onu malu osamljenu kućicu u strani, osutu zlatom predvečerja…

Zašto sve to nije samo ružan san, zašto sve to nije…”[79]

Osjećajući se poput ptice zarobljene u krletci, sjemeništarca sve više privlači sve što se krije iza rešetaka velike školske zgrade, njezinih propisa i očekivanja. „Važno mjesto dobivaju dijalozi s Bogom o pitanju čistoće i grijeha, u vezi, dakako, s intenzivnim doživljajem žene i prve erotske čežnje i maštarije.”[80] Kako primjećuje Mihanović, „rijetko je netko u hrvatskoj književnosti iznio o sebi toliko istine u najintimnijem proživljavanju djetinjstva i mladenaštva, u proćućenom promatranju sebe kao on, bez ikakve unutarnje cenzure i pretvaranja, sasvim otvoreno izvlačeći iz sebe sve one freudovske psihoanalitičke neuroze i podsvjesne potisnute doživljaje o svojim pohotnim porivima, o duševnim krizama, o provalama taštine, o odavanju vlastite tajne pubertetskih nemira i seksualne radoznalosti”.[81]

U trećem dijelu trilogije, *Smijehu izgubljenih djevojaka*, mladi Raos, izbačen iz sjemeništa zbog gledanja zabranjenog Zolina filma *J'accuse*, „zatočeništvo” mijenja slobodom splitskoga Geta:

- Jesi li bio uznojen kad si gledao od Boga i od svete Crkve prokletoga bezbožnika Zolu? (…)

- Šuti! Ili, govori što te volja. Od danas su za tebe vrata sjemeništa zatvorena za svu vječnost, a vrata se paklena uz škripnjavu počinju otvarati.[82]

Našavši se na slobodi, mladić se kreće u društvu skitnica, siromaha, švercera i prostitutki u kojem sve više zaboravlja dane provedene u sjemeništu i radi sve veći otklon od vjere i Boga. No, ne osjeća averziju prema novom društvu; naprotiv, čini se da se međusobno jako dobro razumiju i uvažavaju, kao da osjeća istu onu pripadnost koju je kao dijete osjećao u svom

[79] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 254.
[80] Nemec, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb: Školska knjiga, str. 180.
[81] Mihanović, Nedjeljko. 2005. *Umjetnička percepcija i stvarnost u Raosovu romanu Žalosni Gospin vrt,* u: *Raosov zbornik 1. Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani.* Imotski: Udruga Raosovi dani, str. 178.
[82] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 518.

zavičaju. Treći je dio trilogije znatno kompleksniji od prvoga jer gotovo idiličnu sliku Medova Doca i njegovih prirodnih ljepota zamjenjuju psihološki i socijalno okarakterizirani likovi s ruba društva koji se kreću zabačenim ulicama, tijesnim i pljesnivim hotelskim sobicama, pučkim kuhinjama, barovima i bordelima. Djetinja naivnost i ljepota svega viđenoga postupno prelazi u naturalističke opise, evidentno pod Zolinim utjecajem:

„Zašto sam tu, na kiši, pokraj bludnica što mijauču iz trulih veža, pokraj sitih momaka što iza kavanskih prozora mesare vrijeme, i zašto se vučem na tu prokletu Eskulapovu poljanu?

Poljana! Širina!

Kakve poruge! Popločani smetlarnik, zatvoren Jupiterovim hramom i komadićima zidina četiriju stjeničavih prenoćišta, što se bezobrazno nazivaju hotelima. Negdje gore komadić neba, kao u izvrnutom bunaru, leden i nedostupan."[83]

1.5. „Prosjaci & sinovi"

Pisanje romana *Prosjaci & sinovi* Raos je započeo 1968., tri godine nakon izlaska trilogije *Vječno žalosni smijeh*.[84] „Dijelovi romana izlazili su u časopisima *Republika, Kolo, Mogućnosti, Forum i Revija*."[85] Roman je podijeljen u dva dijela, u *dvije knjige*: prvi dio sastoji se od 21 poglavlja, drugi dio od 26 poglavlja, a zajedno obuhvaćaju stotinjak godina. Oblikujući izmišljeni svijet nastao u suodnosu nestvarnih sastavnica i stvarnih entiteta poput toponima, povijesnih prilika i događaja, autor biblijskom parafrazom započinje s prikazom svijeta imotskih torbara, galantara i naposljetku krijumčara, prateći ih kroz tri generacije, od Kikaševe preko Matanove pa sve do Matana Drugoga, stvorivši tako „mitologem o naravi tipičnog Imoćanina".[86]

U povijesnim dokumentima ostalo je zabilježeno postojanje lažnih prosjaka u Imotskoj krajini. Premda je bilo i stvarnih prosjaka, u više navrata pogođenih glađu (Ujević navodi 1817.,

[83] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 572.
[84] Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar, str. 165.
[85] Roščić, Marijana. 2018. *Prosjaci i s(p)inovi – ne/popularnost Raosova stvaralaštva*. Dani Hvarskoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 44 No. 1, str. 361.
[86] Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar, str. 168.

1847., 1873., 1874., 1879. i 1888.), Glibota podsjeća na dopis objavljen u *Narodnom listu* 1878. godine koji se bavi tad gorućom problematikom prosjaka od zanata:

„Iz Imotske krajine, 17. sičnja

Dobro je obaviestiti slavne općine, poštovano misništvo i vlasti svjetovne o našim lažiprosjacima nebili već jednom zauvik zarasla ova rana te prestala sramota koju oni nanose svoj krajini. Iz ove Imotske krajine i iz Omiške dok je bila mirna Turska zemlja, polazilo je na ciele čopore muških i ženskih, starih i mladih, potribitih i nepotribitih, izlagivajući poput cigana i na stotine dukata donosili su. Sada kada je već Turska sva uzbunjena, ti naši lažljivi i bespotrebni prosjaci, pošto gori nesmidu, a raditi neće dali su se širom Dalmacije, Slavonije, Hrvatske, i liepo do Ungarske. Malo koga stara da ćete vidjeti, već sve mladost, momke urasle, i životne ljude, koji se pokazuju na putim i ulicam iskrivljeni, sakati, sliepi, jedan drugog vodeć, kazujuć se da su iz Turske, da su ih Turci popalili, da su pribižanci, i ostalim svojim zanatim lažljivim. Mnogi imadu lažna svjedočanstva i pisma, mnogi putne listove izvadili su za u rađu, a oni u prošnju iđu. Priporučuje se daklen svim gori spominutim vlastima da tu gamad i taj otrov smetu i zatiraju, i ništa im neviruju, dapače neka im ljekarim prikažu i vidit će jeli ovo istina što pišemo. Zbog ovih, prosiaka kod braće priko Velebita mi smo osramoćeni, i ciene nas da je onako kako prosiaci kažu. Kada se kućam svojim povrate, da vam ih je onda viditi! Tko je lipše obučen, u koga li lipši pusat, tko li sileniji, pijaniji od istih prosiaka? Dapače, možemo vas uvjeriti, da posjednici isti koji tim putom neiđu, stide se pokazat u svojim društvima i sastancima. Ovih dana otišla je i pliva i mrav za te kraje, zato smo bili usilovani ovo dati na javnost. Molimo i dostojno bi bilo da ovo prenesu sve naše novine s ovu i s onu stranu Velebita, da svi ujedno nastojimo ovo rugo s nas baciti i ovu gamad otrovnu uništiti."[87]

Prema kategoriji mogućnosti, svaki je lik oblikovan na način da je mogao postojati, no sam će autor reći sljedeće: „(…) u romanu *Prosjaci & sinovi* izmaštani ljudi i događaji ubačeni su u stvarnost. Spomenuh da je pop Pavao Čikeš bio povijesna osoba. Međutim, moj don Pavao Čikeš – osim imena i mog umišljaja o snazi značaja spomenutog popa Pavla – nema ničega od ondašnjeg pravog i živog popa glagoljaša. Poznavao sam i nekoliko posljednjih prosjaka od zanata, kao i mnoštvo njihovih potomaka, torbara, galantara i krijumčara, ali nijednog nisam uzeo kao predložak za svoje junake. A evo i zašto. Svi mi bijahu nekako bljedunjavi, nedorasli

[87] Glibota, Milan. 2005. *Nekoliko autentičnih svjedočanstava o laži – prosjacima u Imotskoj krajini*, u: *Raosov zbornik 1. Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani*. Imotski: Udruga Raosovi dani, str. 190.

i bezlični, da bih od njih mogao sazdati snažnije ličnosti. Sjećam se glavara posljednje žive prosjačke družine. Bio je to Kite Bajin iz Grabovca. (…) A taj Kite Bajin bijaše sitan, žgoljav, sasušen, skovrljen, vječno zamazan od hrane i hunjavice, govornik od dvadesetak polurazumljivih riječi na dan… Molim te, zar bi takva gnjidica mogla biti predloškom za hajdučki, pronicljivi i lukavi Kikašev lik?! Ne, svi su likovi iz tog romana bez stvarnih predložaka i stvarne podloge."[88]

Raosovi likovi živo su ocrtanih karakteristika dodatno sadržanih i u vlastitim imenima. U njihovu izboru preslikan je antroponimijski sustav Imotske krajine.[89] Tako počinjemo pratiti fabulu prvog dijela romana smještenu u Imotsku krajinu 1878. godine u kojoj sudjeluju Kikaš i žena mu Anđuka, brat Divac, prvorođenac Jokaš sa ženom Marukom, mlađi sin Copac sa ženom Milom Škorinicom i kćeri Livoguzom, njezinim mužem Podlivoguzim te Kikaševim unucima Potrkom, Marijom Poprdom, Antišom, Ivišom i Zlatkom Vrtirepkom. Opisi su likova redovito popraćeni pripovjedačevim komentarima, interpretacijama i prosudbama, humoristično, a nerijetko i ironično obojenima.

U drugom dijelu romana pratimo događaje koji su se zbili nakon Kikaševe smrti, a s kojom završava prosjački zanat kakav su poznavali likovi prvoga dijela. Prebacivši starješinstvo na unuka Potrku i tako preskočivši prvorođenca Jokaša, što je bilo u suprotnosti s onodobnom tradicijom, Kikaš stvara animozitet između oca i sina. Potrka, preimenovan u Matana, okuplja oko sebe novu družinu, torbare, koji će najprije preprodavati robu na području Slavonije i Srijema, a onda se otisnuti u zemlje srednje Europe. Zgrnuvši bogatstvo, on podiže Matanove dvore iz kojih se bolje vidi propast rodne kuće iz koje je izgnan, a koji su vidljivi znak uspjeha njegovu neprijatelju, ocu Jokašu. Poput djeda Kikaša koji je od svih prosjaka Imotske krajine ravnim sebi smatrao jedino Škilju iz Zagvozda i u njemu nalazio vječnog rivala pa prosjačenje prožimao smicalicama koje su se godinama prepričavale, Matan svog rivala koji mu je potreban za egzistenciju nalazi u Šalomi, židovskom trgovcu, a njegov sin Matan Drugi u policiji, takozvanoj Dektivi kojoj i sam dojavljuje vlastito kretanje ne bi li krijumčarenje učinio zanimljivijim.

---

[88] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 180.

[89] Bošnjak Botica, Tomislava. 2012. *Prosjaci i sinovi – ilustracija tvorbe i obilježja antroponima u Imotskoj krajini*. Folia onomastica Croatica, No. 21, str. 2.

Osim fizičkog opisa koji rezultira duhovitim nadimcima, likovi su prikazani dijalogom, monologom i unutarnjim monologom, u relaciji prema drugim likovima kao i u situacijama u kojima se zatječu. Upravo tada na svjetlo dolazi njihova snalažljivost, dosjetljivost, duhovitost, moć manipulacije ključna za posao kojim se bave, počevši od torbara, „prosjaka od zanata" koji po dobrostojećim kućama prose robu, preko galantara koji kupuju robu na veliko i po velikim gradovima, a onda je po Slavoniji i Srijemu, poslije i izvan granica domovine, prodaju po kudikamo većoj cijeni, sve do krijumčara robe koji se, prelazeći granice, potucaju po europskim gradovima zgrćući sebi silno bogatstvo. Sâm je Raos u razgovoru s Vlatkom Pavletićem otkrio kako nastaju njegovi junaci:

„Kad sam počeo pisati ovaj roman, imao sam samo jednu jasnu misao: prosjaci i sinovi, čak nisam pred očima imao ni lik, ni ime glavnog junaka, Kikaša. Tog trenutka središnja ličnost bijaše don Pavao i njegova propovijed četi prosjaka. Taj don Pavao Čikeš bijaše povijesna osoba, dugo je godina župnikovao u mom Medovu Docu. Živio je u bijednom kućerku, a podigao je za onda veoma lijep neoromanički zvonik od klesana kamena i salio oveće zvono (…) Taj isposnički pop, koji živi u straćari, a podiže sasvim suvišan klesan zvonik Bogu u čast, narodu na veselje, učinio mi se kao stvoren za lik narodnog popa, koji razumije svu bijedu svoga stada, pa je spreman da mu pomogne provlačeći ga čak i kroz rupe zakona Božjih i crkvenih. Za vrijeme te uvodne don Pavlove propovijedi poneki uzbuđeniji stadoše upadati s ponekom riječju. 'Miiir, marvo jedna, propovijed je sveta! – zareža Kikaš, ostariji čovjek, oštar čovjek, okosjek.' Taj mi se okosjek svidio i odlučih da mi on bude glavni prosjak od zanata. Tako bismo mogli šetati iz poglavlja u poglavlje, vazda bismo nailazili na isto: jedna misao iziskuje protumisao, jedan lik iziskuje drugi, iziskuje svoju protutežu. To ne mogu unaprijed planirati, radnja se postupno razvija po nekoj svojoj unutrašnjoj i strogo određenoj zakonitosti. Ne govorim koliko sam u tom uspio, odnosno promašio, već kako sam postupao. Kad znaš kako postupam, onda ti je jasno da mi nisu potrebne nikakve skice, nikakvi nacrti, pa ni zabilješke. A niti su mi potrebne. Ta sve ono bitno – povijest svog naroda i svojih ljudi, značaj, osobine, navike, kulturu i mikrokulturu, i sve ostalo – nosim u sebi, u nekom znanju, iskustvu, pa i u samoj naravi svojoj. Ne, nikad nisam ni pokušao unaprijed odrediti razvojni put svojih junaka. Postavim ih u situaciju, pa se snalazi i razvijaj. A kako se uvlačim pod kožu svakog svog junaka, to ga razvijam od trenutka do trenutka, a to razvijanje ovisi o stotinama časovitih raspoloženja

i naletjelih ideja. Naravno da pri tom nastojim da moj junak ne čini ono što bi se požestoko protivilo njegovu dotad izgrađenu liku."[90]

Kikaš i Matan, svevremenski likovi *Prosjaka & sinova,* u narodu su omiljeni zbog britke pameti, jezične dosjetljivosti i humora kojima su iznalazili izlaz iz svake situacije, ma kako teška bila. „Ti usmeni kazivači po povratku u zavičaj samo izmišljaju priče – u zbilji se uglavnom ništa od ispričanog nije dogodilo, jer gastarbajtersko zarađivanje kruha i ne ovisi o torbi na ramenu koju vlastitom domišljatošću treba napuniti kruhom."[91]

Prosjaci & sinovi, kao i druga Raosova pripovjedačka djela, bogato su vrelo različitih usmenoknjiževnih oblika, vjerna slika autorova zavičaja i mentaliteta ljudi uzdignuta do prepoznatljivosti.

„Zanemarimo pozornicu, a svako je javno nastupanje pozornica, i oltar, i politička govornica – pa zađimo u bilo kakvu krčmu, u skupinu ljudi na trgu, na plaži, gdje bilo, i naslijepo se kladim da ćemo u sat, dva čuti ponešto od svega što si nabrojio: i pjesmu i poslovicu, i pošalicu i doskočicu."[92]

Roman završava poglavljem *Pogovor – iliti sažeto daljnja sudbina Matana Drugog* koje predstavlja vrijeme „od početka Drugog svjetskog rata do nove vlasti socijalističke države".[93] Vrijeme je to modernizacije koja nije zaobišla ni Imotsku krajinu: kamenih kuća bez ognjišta, pokrivenih crijepom, struje, automobila, televizije.

„Gdje su kola i derneci, gdje svatovi i poklade, gdje stotine običaja naših? Gdje su diple i svirale, gdje sijela i prela, gdje su gusle i grla tanka, glasovita, gdje junaci i pjesme sa gusala?

Nigdje ništa. Ojkavica i televizija."[94]

---

[90] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 177-178.
[91] Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar, str. 168.
[92] Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 214.
[93] Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar, str. 171.
[94] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi*. *Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 346.

1.6. Građa, metodologija, ciljevi istraživanja

Raosov roman *Prosjaci & sinovi* i trilogija *Vječno žalosni smijeh* koja objedinjuje romane *Vječno nasmijano nebo, Žalosni Gospin vrt i Smijeh izgubljenih djevojaka* obiluju motivima nematerijalne kulturne baštine, stoga su u radu izdvojene povijesne predaje (predaje o Dmitru Zvonimiru, hajducima i harambašama Mijatu Tomiću i Andrijici Šimiću), mitske, eshatološke, etiološke i demonološke predaje i pričanja iz života, legende, usmene lirske pjesme, usmene epske pjesme, usmeno-retorički oblici, blagdani i običaji vezani uz štovanje pojedinih svetaca, običaji na samrti, običaju pri pokopu, svadbeni običaji, gonjanje i mnogi drugi običaji prakticirani u životu zajednice.

Izdvajajući iz Raosovih romana spomenute motive, autorica je u doktorski rad inkorporirala i građu koju prikuplja više od desetljeća. Građa je nastala terensko-istraživačkim radom većinom na području Splita, otoka Brača, Dalmatinske zagore i Hercegovine u vremenskom razdoblju od 2004. do 2021. godine. Prikupljena građa nastala je u različitim krajevima (Bitelić, Bušanje, Cista Velika, Crivac, Dobranje, Dragičina, Drinovci, Drniš, Dubrovnik, Glavina Donja, Hvar, Imotski, Kaštel Lukšić, Kaštel Stari, Kedžara, Klis, Kokorići, Kuna, Lovreć, Medov Dolac, Opuzen, Postira, Pražnice, Prugovo, Runovići, Selca, Seonica, Sitno Donje, Sitno, Split, Srijane, Studenci, Tijarica, Trilj, Tugare, Vrgorac) kako bi se pružio što cjelovitiji uvid u bogatstvo i različitost narodnih vjerovanja i običaja, ali i univerzalnost vjerovanja, poput vjerovanja o mitološkim i demonskim bićima kakva nalazimo u gotovo svih informanata. Informanti su različita spola, godina i obrazovanja. Najmlađi od njih imaju sedamnaest godina, a neki od najstarijih više nisu među živima. Pojedini su završili nekoliko razreda osnovne škole, dok su drugi visokoobrazovani, svećenici i profesori povijesti. Njihova su kazivanja zapisana od riječi do riječi kako bi se sačuvale izvorne predaje, stoga ne čudi miješanje ikavice i ijekavice u trenutcima kada pojedini kazivači, znajući da su snimani, nastoje zvučati pravilnije, a svoj govor gdjegdje približiti hrvatskome standardu.

Proveden je pregled i razmatranje relevantne znanstvene literature (Banović, Bošković-Stulli, Bošnjak, Botica, Dragić, Glibota, Gudelj, Grbić, Imamović, Jureta, Kapić, Kekez, Kukuljević Sakcinski, Kutleša, Laušić, Lederer, Lovrić, Mijatović, Mikulić, Milas, Mimica, Pavletić, Peričić, Prosperov Novak, Raos, Šešo, Šimundža, Šišić, Ujević, Vuković, Zirdum i dr.).

Pri pisanju doktorskoga rada koristili smo se sljedećim metodološkim postupcima:

1. analiza
2. induktivno-deduktivna metoda
3. deskripcija
4. komparacija
5. anketiranje
6. sinteza

Cilj je doktorske disertacije ukazati na važnost tematskoga i motivskoga svijeta bogate nematerijalne kulturne baštine opisane u četirima romanima iz Raosova opusa.

1.7. Hipoteze

1. Usmena književnost i tradicijska kultura elementi su na kojima je izgrađen duhovni život hrvatskog naroda u romanima *Prosjaci & sinovi* i *Vječno žalosni smijeh* Ivana Raosa. Raos je opisujući život i sudbinu naroda u izdvojenim romanima inkorporirao značajan broj primjera nematerijalne kulturne baštine koji su ostavili utjecaj na njegov stil pisanja.

2. Na temelju primjera nematerijalne kulturne baštine dobivenih analizom romana *Prosjaci & sinovi* i *Vječno žalosni smijeh* i njihove interpretacije moguće je oblikovati sliku duhovnog i materijalnog života naroda Imotske krajine od 18. do polovice 20. stoljeća.

Pretpostavka je da Raosov roman *Prosjaci & sinovi* i trilogija *Vječno žalosni smijeh* obiluju motivima usmene književnosti i tradicijske kulture iz kojih se može iščitati duhovni život hrvatskoga naroda, oblikovan višestoljetnom težnjom za slobodom.

Druga je pretpostavka da usmenoknjiževni primjeri kojima se Raosovi likovi koriste u svakodnevici u romanu *Prosjaci & sinovi* i sâm Raos u trilogiji *Vječno žalosni smijeh,* kronici njegova djetinjstva, dječaštva i mladenaštva, pružaju uvid u duhovni i materijalni život naroda Imotske krajine i da će među usmenoknjiževnim oblicima četiriju romana biti zastupljene povijesne predaje, legende, mitske, etiološke, eshatološke i demonološke predaje, šaljive priče,

usmene lirske i usmene epske pjesme, gange, slike iz svakodnevnog života, običaji vezani za pojedine kršćanske blagdane te veliki broj poslovica i kletvi.

2. PREDAJE

Ljudska je zajednica još od pamtivijeka imala duhovnu potrebu dati odgovore na pitanja koja su je mučila, dokučiti sve nepoznato što ju je okruživalo. Kao razumna stvorenja, ljudi nisu mogli živjeti iz dana u dan ne pitajući se o vremenu i načinu postanka svijeta, njegovu stvoritelju, prirodi koja ih je okruživala, o smislu i svrsi života, neminovnoj smrti i postojanju zagrobnoga života. Uvriježeni običaji i vjerovanja, materijalna i nematerijalna baština okupljali su pojedince u zajednice pružajući im osjećaj sigurnosti i snažne pripadnosti. U takvim je okolnostima nastajala usmena kultura - usmeni oblici koji su se zajednicom prenosili slušanjem - mit, legenda, predaja, bajka, basna, zagonetka, poslovica.

Usmeno prenošenje znanja imalo je ključnu funkciju unutar zajednica. „Zadaća usmene kulture bila je održavanje cjelokupnog znanja neke zajednice i potom njegovo prenošenje predajom."[95] Našao bi se pojedinac vješt tvorbi usmenih tekstova koji bi iznio teme od posebne važnosti za određenu zajednicu, bilo da je riječ o njezinoj povijesti, neprijatelju, svakodnevnoj stvarnosti koju je živjela ili iznimnim događajima. „Daroviti je pojedinac znao primjerene događaje, zgode i likove te njihove društveno važne podvige, skladno ukomponirati i pustiti u optjecaj."[96] Pritom je morao paziti na ritam, lakoću jezika, izraze bliske zajednici i pamtljivost sadržaja, jer znanje se prije pojave pisma moglo širiti isključivo usmenim putem, slušanjem. O vještini njegova izraza, jednostavnoj kompoziciji koju je postizao čestim ponavljanjima i formulaičnim izrazima, ali i njegovu raspoloženju, ovisila je koncentracija slušatelja, a samim time i prihvaćanje teksta. Tekst je morao biti takav da svaki pripadnik zajednice, svaki slušatelj, osjeti bliskost i samoga sebe smatra njegovim tvorcem. U takav tekst vjerovali su svi članovi zajednice.

Dragić definira predaju kao „vrstu priče koja se temelji na vjerovanju u istinitost njezina sadržaja".[97] Predajama obiluju svete knjige mnogih naroda poput Veda (XVI. – VI. st. pr. Kr.) i Biblije (XIII. st. pr. Kr. – I. st. pos. Kr.), stoga ne čudi što sveti Pavao u Drugoj poslanici potičući Solunjane na ustrajnost i zahvalnost Bogu piše: „Stoga, braćo, čvrsto stojte i držite se predaja u kojima ste poučeni bilo našom riječju bilo pismom." (2 Sol 2,15.). Opominjući neke

[95] Solar, Milivoj. 2003. *Povijest svjetske književnosti. Kratki pregled*. Zagreb: Golden marketing, str. 19.
[96] Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*, Zagreb: Školska knjiga, str. 15.
[97] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 272.

od njih zbog neuredna života i dangubljenja, lijenosti i nerada kojima su se prepustili, Pavao dalje nastavlja: „Zapovijedamo vam, braćo, u ime Gospodina Isusa Krista da se klonite svakoga brata što živi neuredno i ne po predaji koju primiste od nas." (2 Sol 3,6.). Izučavajući relacije Biblije i hrvatske tradicijske kulture, u izdvojenom primjeru Pavlovih riječi Solunjanima Botica ističe „veliko Pavlovo povjerenje u modalitet predaje, *usmene predaje* koja je istoznačna i istovrijedna *pisanom* načinu".[98]

Poetika književnosti prihvaća Proppovu tematsku podjelu na etiološke predaje, povijesne predaje, mitološke predaje, legende i pričanja iz života (skaze), no njezin je nedostatak nepostojanje eshatološke predaje, demonološke predaje, a legende su zasebna vrsta.[99] Kao što ćemo vidjeti u poglavljima o eshatološkim i demonskim bićima, među njima postoje velike razlike. Demonska su bića zla i žele napakostiti ljudima za razliku od eshatoloških čije se pojavljivanje povezuje s ukazivanjem na učinjenu im nepravdu ili molitvom za plaćanjem svetih misa kako bi našla svoj spokoj. Mitska bića među kojima prvenstveno mislimo na vile uglavnom ne škode ljudima, no neki kazivači spominju se i njihovih zlih djela.

Dragić predaje klasificira na: povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske predaje, demonološke predaje i pričanja iz života, a legende smatra zasebnom vrstom usmene priče.[100] Kao tri temeljna načina pripovijedanja predaja razlikuje: *fabulate* (predaje s razvijenom fabulom), *memorate* (predaje koje pripovijedaju o osobnim doživljajima pojedinaca) i *kronikate* (kratka priopćenja povijesnog sadržaja).[101]

2.1. Povijesne predaje

Povijesne se predaje teško mogu shvatiti bez njihove povijesne okosnice. Za shvaćanje povijesnih događaja, povijesnih junaka i njihovih junačkih djela valja razumjeti vrijeme koje ih je iznjedrilo. Povijesne su predaje jedne od najčešće ispripovijedanih predaja. Kazuju nam o

[98] Botica, Stipe. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb: Školska knjiga, str. 222.
[99] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 273.
[100] Dragić, Marko. 2005. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*. Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, str. 28–34.
[101] Dragić, Marko. 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda – Mostar – Zagreb, str. 8.

dolasku Hrvata, hrvatskim kraljevima, banovima i vojvodama, ali i turskim vladarima s kojima se narod stoljećima sukobljavao, o hajducima i uskocima - odmetnicima koji su odlučili oduprijeti se silnim protivničkim nametima i nepravdama, „tvrđavama, mostovima, čatrnjama i blagu".[102]

2.1.1. Dmitar Zvonimir

Dmitar Zvonimir, „dobri i pravedni kralj"[103], „sveti i dobri kralj Zvonimir"[104] vladao je od 1075. do 1089. godine. Za kralja Hrvatske i Dalmacije izabran je 1075. godine, na Saboru održanom u Solinu. Papa Grgur VII. poslao je Zvonimiru rimskoga opata Gebizona i biskupa Falcoina kao svoje izaslanike, a s njima i krunu, žezlo i mač. Papini su izaslanici okrunili Dmitra Zvonimira za kralja 8. listopada 1075. godine, u bazilici svetoga Petra u Solinu.[105] Kleknuvši, Zvonimir je podigao desnu ruku i prisegao na beskompromisnu vjernost Grguru VII.:

„Ja Dmitar, koji se zovem i Zvonimir, s pomoću Božjom kralj Hrvatske i Dalmacije, obavezujem se, obričem i obećajem tebi, opate Gebizone, koji si mi podijelio kraljevsku krunu u ime papino da ću nepromijenjen vršiti sve što mi tvoja svetost bude naložila. U svem i svačem čuvat ću vjeru apostolskoj stolici i neopozivo ću braniti što su u ovoj kraljevini apostolska stolica i poslanici njezini odredili i što će još odrediti. Gojit ću pravdu, branit ću crkve i brinut ću se za prvijence, desetine i sve što ide crkvi. Nastojat ću oko življenja biskupa, svećenika, đakona i podđakona, da čisto i dostojno žive; štitit ću siromahe, udove i siročad; priječit ću nedopuštene brakove između rođaka, ustanovit ću zakonito vjenčanje prstenovanjem i blagoslovom svećeničkim, a ustanovljeno ne ću pustiti da se razriješi. Protivit ću se prodaji ljudi, te ću se s Božjom pomoću pokazati pravedan u svemu što je pravo. Uz to određujem po savjetu svih mojih velmoža da se svake godine na Uskrs plati sv. Petru iz kraljevske blagajne danak od dvjesto bizantskih dukata, te želim i nalažem da ovo čine i moji nasljednici. Osim toga poklanjam, prepuštam i potvrđujem apostolskoj stolici samostan sv. Grgura, koji se zove Vrana, i sve blago što ga ima: naime srebrni kovčeg, u kojem je sveto tijelo blaženoga Grgura,

---

[102] Dragić, Marko. 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.).* Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda – Mostar – Zagreb, str. 7.
[103] Ricov, Joja. 1990. *Zvonimir – dobri kralj Hrvata*. Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, 1-2, str. 87.
[104] Maslać, Nikola. 1941. *Hrvatski kralj Zvonimir plemeniti (1076-1089).* Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 22. No. 2., str. 178.
[105] Klaić, Vjekoslav. 1974. *Povijest Hrvata (Knjiga prva).* Zagreb: Matica hrvatska, str. 138.

zatim dva križa, kalež i patenu, dvije zlatne krune draguljima obložene, evanđelje u srebro vezano; napokon još pokretna i nepokretna dobra (samostana) da bude taj samostan zauvijek svratište poslanikâ sv. Petra i posve u vlasti njihovoj. Budući da je Bogu služiti isto što i kraljevati, predajem se i preporučuem u tvoje ruke mjesto u ruke sv. Petra i našega gospodara pape Grgura i njegovih nasljednika; i ovu zavjernicu potvrđujem prisegom. Ja dakle Dmitar Zvonimir, s Božjom pomoću i darom apostolske stolice kralj, bit ću od ovoga časa vazda vjeran sv. Petru i mojemu gospodaru Grguru i zakonitim mu nasljednicima, neću sudjelovati ni riječju ni činom da bud on ili buduće pape nakon njega ili poslanici njihovi život ili uda izgube, ili da budu zarobljeni; a savjet koji bi mi povjerili, neću nikome na njihovu štetu otkriti. Kraljevstvo pak koje mi se predaje po tvojoj ruci, opate Gebizone, uzdržat ću vjerno te ga neću nikako odvratiti od apostolske stolice. Gospodara mojega papu Grgura i njegove nasljednike, a i poslanike papinske, ako dođu u moju oblast, primat ću časno i čestito ću s njima postupati i tako ih otpraviti, te otkle god bi me zvali, služit ću im bez krzmanja, koliko ću moći. Tako mi Bog pomogao!”[106]

Hrvatska kronika čuva spomen poštenja i blagostanja koje je u narodu vladalo za vrijeme Zvonimirova kraljevanja:

„I osta kraljem Zvonimir, koji počteni kralj, sin dobroga spomenutja, poče crikve veoma čtovati i ljubiti. I poče dobre pomagati, a progoniti zale. I bi od svih dobrih poljubljen, a od zlih nenavijen, jere ne mogaše zla viditi. I tako ne biše on za Hrvate, zašto oni ne će biti dobrotom dobiti, dà bolji su pod strahom. I za dobroga kralja Zvonimira biše vesela sva zemlja, jere biše puna i urešena svakoga dobra, i gradovi puni srebra i zlata. I ne bojaše se ubogi da ga izji bogati, i nejaki da mu vazme jaki, ni sluga da mu učini nepravo gospodin. Jere kralj svih branjaše, zašto ni sam prezpravedno ne posidaše, tako ni inim ne dadiše.”[107]

Ista kronika bilježi i Zvonimirovo sazivanje Sabora na Kninskom polju „na lokalitetu Pet crkava sredinom 1089. godine”.[108] Dobivši Papino pismo u kojem ga moli da mu pošalje vojsku u pomoć, Zvonimir je okupio svoje vojnike, s namjerom da im pročita molbu koju Papa stavlja preda nj, a kojemu je prisegnuo da će vršiti sve što mu njegova „svetost bude naložila”:

„Brata našega Zvonimira molimo s vlasnici i pukom zemlje i kraljevstva njegova, da bi hotil odlučiti, i s nami biti zajedno s pomoću ine gospode krstjanske, koji ovake listove imaju

[106] Ricov, Joja. 1990. *Zvonimir – dobri kralj Hrvata*. Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, 1-2, str. 82-83.
[107] Mužić, Ivan. 2002. *Hrvatska kronika 547.-1089*. Split: Marjan tisak, str. 130–131.
[108] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik).* Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 304.

od nas, i oni da odluče volju njih, i da nam dadu na znanje, jesu li k volji našoj pristali, ča jest z dopušćen'jem Božjim i Sina njegova, koji jest porojen od Dive Marie, i muku (trpel) i krv prolijo na drivo križa, i na njem umoren; koja smrt bi odkupljenje svita i oslobojenje svetih otac iz limbne tamnosti. I tako z dopušćenjem njegovim i s pomoću u njega virujućih jesmo odlučili osloboditi mista, koja je za ljubav našu okrvavio, i gdi je pridao duh otcu kroz muku i trud i greb, u kom bi položeno prislavno tilo njegovo."[109]

Žustro se protiveći Zvonimirovu naumu, vojnici ubijaju vlastitoga kralja.

Slika 1: Šuplja crkva u Solinu, mjesto krunidbe kralja Zvonimira (fotografija: Dijana Mišetić, 2021.)

2.1.1.1 Zvonimirova kletva

Prvi podatci o Zvonimirovu umorstvu sačuvani su u *Hrvatskoj kronici*:

I toj čuvše Bogom prokleti i nevirni Hrvati, ki ne mnogo prija daše pomoć hudobnomu sinu, [da] dobroga njih gospodina kralja Radoslava iz kraljevstva njegova izagnati, i s oružnom

[109] Mužić, Ivan. 2002. *Hrvatska kronika 547.-1089*. Split: Marjan tisak, str. 132.

rukom s nemilostivim sinom njegovim iz zemlje prognati. Tada čuvši toj nevirnici, nedaše ni listove dočtiti, i skočiše, ne samo da bi pristali na dostojnu molbu svetoga otca pape i cesara Rimskoga, da sveta mista iz ruk poganskih izmu i oslobode, dà oni Bogom prokleti počeše kričati i vikati na svetoga kralja, tužeći se i vapijući jednim glasom, kako na Isukrsta Židove: 'da on išće izvesti njih iz domov njih, iz žen i ditce njih, i s papom ter s cesarom odtimati mista, gdi je Bog propet i gdi je greb njegov. A što je nam zato?'

I nevirni Hrvati vazeše zlu misal i nepravden svit, i meu sobom zlo viće učiniše, i sebi i ostatku svomu rasap i vičnje pogrjenje. I tako počeše upiti kakono Židove vapiše na Isukrsta, kada reče poglavica: 'Bolje da jedan umre, nere tolik puk da pogine.' I tako sramotni i nevirni Hrvati počeše govoriti vapijuće kako psi ali vuci: 'Bolje da on sam pogine, ner da nas iz didine naše izvede cića Boga i inim mista toliko daleko obuimati, zemlje i gradove.' I ne inako, nere kako psi na vuke lajući kada idu, tako oni na dobroga kralja Zvonimira, komu ne daše ni progovoriti, nere z bukom i oružjem počeše sići njega, i tilo njegovo raniti, i krv prolivati svoga dobroga kralja i gospodina, koji, ležeći u krvi izranjen velicimi bolizni, prokle nevirne Hrvate i ostatak njih Bogom i Svetimi njegovimi, i sobom, i nedostojnom smrtju njegovom (svojom), i da bi veće [Hrvati] nigdar neimali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili. I tako izranjen ležeće a Hrvate proklinjuće izdahnu. I pojde duh njegov, po milosti onogaj ki sve može, s anjeli veseliti (se) u vike vikom."[110]

Povijesni izvori nisu složni u navođenju okolnosti smrti Dmitra Zvonimira. Neki su skloni tezi o kraljevoj prirodnoj smrti upozoravajući na njegovo krhko zdravlje. Drugi pak izvori navode da je umro nasilnom smrću. Također, dvije su verzije Zvonimirove kletve. Uz spomenutu „(…) nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili" navodi se i kletva „Dabogda nad vama tisuću godina vladao tuđi jezik."[111]

Povjesničar i arheolog don Frane Bulić zapisao je 1886. godine predaju o ranjenu i potom na Rotnoj gomili kamenovanu kralju koga su ubili vlastiti vojnici. Zapisanu je predaju poslao Ferdi Šišiću:

„Na Kosovu polju kninskom zavadio se neki kralj s vojskom te se pognali. Kralj već ranjen bježao sa Kosova polja, a vojska ga stigla gdje je sada Rotna gomila. Tu ga je izmrcvarila i ubila, i svaki je vojnik na mrtvo tijelo bacio po kamen. Vojska se potom pobila između sebe i

[110] Mužić, Ivan. 2002. *Hrvatska kronika 547.-1089*. Split: Marjan tisak, str. 132-133.
[111] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 304.

izmrcvarila, a od puste krvi prolivene nedaleko ove gomile pocrvenila je zemlja i zato se zove Crljenica. Kralj se zvao Rotando."[112]

Tomaševićeva kronika iz 16. st. bilježi nasilnu kraljevu smrt koja se zbila 20. travnja. Ne želeći po kraljevoj zapovjedi krenuti na neizvjesno putovanje, nevjerni su podanici ubili Dmitra Zvonimira:

„Kralj Zvonimir bio je čovjek veoma hrabar i veoma vješt vojnik, a osobito gorljiv branilac kršćanske vjere. Zato odluči podići veliku vojsku, te poći na daleki istok i oteti i osloboditi grob Spasiteljev, koji bijaše pao nevjernicima u ruke. Zapovjedi dakle svojim podanicima pod vjeru da pograbe oružje i da se spremni skupe na Petrovu polju. Kad su međutim Slovinci razumjeli zapovjedi i nalog kraljev, bude im žao žena i djece njihove te stadoše govoriti: 'Što radi taj kralj, nikad više ne ćemo vidjeti djece, žena, ni domovine svoje. A zašto nas zove i puti da pređemo preko mora (u daleku zemlju)?' Na to skloniše nevjerni Slovinci kraljeva tajnika i ujedno peharnika mu Tadiju Slovinca da ubiju kralja. Ovi uđoše 20. travnja pod kraljev šator, te ubiše Zvonimira na istom polju kraj crkve sv. Cecilije. Prije smrti svoje dade smrtno ranjeni kralj sve svoje podanike pozvati preda se, te govoraše ove riječi: 'O vi nevjerni Slovinci, tko vas je zaslijepio te me ubiste?' A zatim: 'O vi, vjerna braćo moja Hrvati i Dalmatinci, iz dubine srca žalim što sam vaš posljednji kralj i što ćete od sad biti podanicima tuđim kraljevima i knezovima.' To govoreći izdahnu, te bi pokopan u kninskoj crkvi sv. Bartolomeja kraj velikoga žrtvenika."[113]

Nemet podsjeća na legendu o umorstvu kralja Dmitra Zvonimira koja je naknadno uvrštena u *Ljetopis Popa Dukljanina,* a čiji je tekst u znanosti poznat kao *Hrvatska kronika*.[114]

Raos u roman *Prosjaci & sinovi* inkorporira predaju o nasilnoj smrti i kletvi kralja Zvonimira. „Gospodin Isukrst", kako navodi Raos, prenu oda sna svoga sina Zvonimira, tražeći od njega da ustane, pripaše mač, okupi junački narod i „otme grob njegov iz ruku nevjerničkih". Pobunjeni narod ne želi pristati uz Zvonimira i krenuti u oslobađanje Kristova groba. Vodeći se mišlju kako je bolje da pogine jedan umjesto mnogih, vojnici ubijaju vlastitoga kralja:

---

[112] Dragić, Marko. 2011. *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora*. Croatian studies review – Časopis hrvatskih studija 7 (1), str. 78-79.

[113] Dragić, Marko. 2011. *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora*. Croatian studies review – Časopis hrvatskih studija 7 (1), str. 79. prema Klaić, Vjekoslav. 1974. *Povijest Hrvata (Knjiga prva).* Zagreb: Matica hrvatska, str. 144.

[114] Nemet, Dražen. 2006. *Smrt hrvatskog kralja Zvonimira – problem, izvori i tumačenja*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1, str. 78.

„Tisuću godina poslije ovoga prokletstva stiže i drugo i sruči se na narod ovaj naš hrvatski. A zbi se, daklem, ovako. Gospodin naš Isukrst prenu oda sna kralja Zvonimira i govoreći mu reče: 'Zvonimire kralju, sine moj! Ustani, pripaši mač, podigni junački narod svoj i otmi grob moj iz ruku nevjerničkih.' Kad kralj to priopći narodu, narod ustade i reče: „Hoćeš li zar da svi izginemo za grob iz kojega je Gospodin naš odavna izišao i na nebo uzašao?! Da su bar kosti u njemu, pa da svete moći tu i tamo za žito ili za bojnu opremu tržnemo... Hoćeš li zar da napustimo zemlju koju smo s toliko krvi stekli i namakli, pa da drugi s noge na nogu i hoću-neću uljezu u nju, u ognjište naše, u ložište naše, uza žene naše dok nas ne bude? Ti si kralj. Jesi. I ako misliš da nam glave ne stoje dobro, skidaj ih ovdje, na ovoj zemlji, neka zagnoje nju na kojoj su izrasle!' A kako kralj ustraja na zapovijedi Božjoj, narod reče: 'Kad si baš upeo da se gine, neka se gine! Buduć je narodu zgodnije i Bogu ugodnije da izgine jedan nego svi, pogini!' I pogibe ondje od ruku naroda koji kralja i Boga prisvaja samo dotle dok su mu od koristi."[115]

Božji gnjev prikazan je „sjevatanjem i grmljavinom" koje podsjećaju na starozavjetnu priču o iskvarenim žiteljima dvaju gradova, Sodome i Gomore i Božjeg kažnjavanja njihove izopačenosti, a o čemu će još biti riječi u poglavlju o legendama.[116]

„Kako je sunce na zemlju izlazilo i Lot ulazio u Soar, Jahve zapljušti s neba na Sodomu i Gomoru sumpornim ognjem i uništi one gradove i svu onu ravnicu, sve žitelje gradske i sve raslinstvo na zemlji. A Lotova se žena obazre i pretvori se u stup soli.

Sutradan u rano jutro Abraham se požuri na mjesto gdje je stajao pred Jahvom, upravi pogled prema Sodomi i Gomori i svoj ravnici u daljini: i vidje kako se diže dim nad zemljom kao dim kakve klačine."[117]

---

[115] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 141.

[116] usp. Dragić, Marko. 2013. *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, u: *Zbornik o Petru Bakuli*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 75-97.

[117] U *Prosjacima i sinovima* i *Vječno žalosnomu smijehu* česti su biblijski motivi i biblijske osobe: „Upamtite: Josip će se popeti do prijestolja Faraonova, ali, svetoga mi Josipa, ovaj neće biti lud kao onaj, da prepozna braću svoju!" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 300.); „Kad bi bar imao svoga proroka, svoga Josipa Pravednoga, koji bi prije godine devedeset i devete usnuo bar jednu debelu kravu… a bilo ih je. Moglo se otcijepiti od pogana ždrijela, moglo se sačuvati poneki varićak žita, pokoji ovčji šljuk, uzgojiti još koju ovcu, pa bi bilo i mrvicu loja, makar užgana, ono loja. Ali tko će pravednima Pravednoga dati!" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 327.); „Nego… ti ćeš meni, Vrtirepko, silo nečista, kô i Ruta: od jutra do sutra pabirčiti po njivi Božjeg milosrđa (…)" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 41.); „A djed Kikaš upeo, pa upeo: još, još i još, jer se na njivi Gospodnjoj ne smije besposličiti, već kao Ruta Moapka od zore do večeri…" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 64.); „Da sam negdje drugdje, neharni sine Tutkalo, mogao bi i u jerihonske trube trubiti moje te uho ne bi čulo." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str.

U Raosovoj inačici Bog rasrđen ljudskim opačinama proklinje narod: življet će na zemlji kojom nikada više neće gospodariti, a sve što posjeduje dijelit će s tuđincem kojega će sami dovoditi u svoje domove, čak i pored svojih žena. Narod će se ponižavati i pokoravati tuđem vladaru, a molitvu Bogu upravljat će na tuđim jezicima:

„Tada se stisnu nebo i zemlja, udari sjevatanja i grmljavina, a glas strašni sve to prekri i govoreći reče: 'Evo od sada će umjesto rose prokletstvo padati na glave vaše, na glave sinova i unuka vaših. Pretpostaviste mi zemlju, neka vam je! Življet ćete u njoj, množiti se na njoj, ali gospodari njeni nikada više nećete biti. I nikada je tuđin neće osvojiti, a ipak će vladati njom i vama, i djecom vašom, i stokom vašom, i ložnicu dijeliti sa ženama vašim. Kako će to vladati a zemlje neće zadobiti? Sami ćete ga dovoditi, sami obilaziti sve četiri strane svijeta i sa prosjačkim suzama gospodare namicati. Bit će dana kad ćete odjednom i po nekoliko gospodara dovlačiti i glavama braće svoje njihov put utirati. Bit će dana kad će dva grada – na dobačaj kamena udaljeni – svaki svoga tuđeg kralja priznavati. I ti tuđinci bit će krunjene glave vaše, krvnici vaši, suložnici žena vaših i očevi djece vaše. A vi ćete im veselo mahati repom za svaku mrvicu dobačenu s preobilna stola, koji ste im žuljevima svojim prepunili. Evo gle, i srca će vaša sveudilj vapiti za slobodom, ali vrat će vaš sâm od sebe u jaram ropski hitati. I sveudilj ćete sa sebe zbacati gospodare koji su po volji vašoj na vaš vrat uzjašili, da novima vrat umjesto sedla podmetnete. I dok će me svi narodi svojim jezikom zazivati i na svom jeziku moju molitvu moliti, dotle ćete vi vapiti: Pater noster, Padre nostro, Vaterunser, Mi Atyank, a ponekad i Oče naš. Htjeli ste zemlju? Eto vam je! Prokletstvo vaše bit će u njoj, u brdima njezinim, u dolinama njezinim, u morima njezinim, u rijekama i jezerima njezinim! I neka bude tako!'

I bi tako. Žudije se raštrkaše po svem svijetu, i tako u tuđim zemljama robuju tuđim gospodarima, a svoju zemlju nikad ne zadobiše. Hrvati opet nikad svoju zemlju ne izgubiše, ali

---

131.); „Izvedi nas odavde, o Mojsije, potopismo se u Moru crljenom!" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 277.); „Nije za nas jedna, već mnoge zemlje obećane, misirske i palestinske…" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 134.); „Führer me šalje ko Ivana Krstitelja da pripravim putove njegove!" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 286.); „Izvadi iz džepa ogledalce i stade u njemu raznježeno promatrati svoju razočaranu Dektivu, koja stajaše na cesti kao Lotova žena poslije znatiželje." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 284.); „Lastavica je na primjer oslijepila Tobiju, i tu joj gadariju Gospodin nikako ne može zaboraviti." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 47.); „Gurni prst svoj, nevjerni Toma…" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 139.); „Spomeni se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah obratiti…" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 162.); „Kalvarija, to hoće reći: kosturnica… jer tamo ostavljahu kosti onih koje ubijahu." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 209.); „Bilo mi je kao gubavom Jobu, kao…" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 210.); „(…) i ne nađe se ni jedan Juda u Israelu." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska str. 402.) i mnoge druge.

u nju neprestance tuđe gospodare dovađahu i služahu im. Kraljevi njihovi bijahu i tlačitelji njihovi, te im počesto nijekahu ne samo zemlju, već i ime i jezik i narodnost samu. Nu, oni svejedno za te svoje krvnike umirahu s nerazumnim poklikom 'Živjela Hrvatska!' – gdje je to, a gdje milozvučno 'Arriba Espana!' – kad Španjolac umire!

Ali nije na meni da povjesnicu svog prokletog naroda pišem, već da ukažem na to kako ljudski razum tu nerazumnu prošlost ne može shvatiti ni prihvatiti, dokučiti ni protumačiti ako mu nije poznato strahotno prokletstvo, koje je mogla izmisliti samo nedokučiva mudrost svesrditelja Boga, mudrost i volja, postojana u zlu i dobru, u prokletstvu i blagoslovu."[118]

Ožalošćen zbog prokletstva koje je u srdžbi izlio nad čitavim narodom, a u nemogućnosti povlačenja vlastitih riječi, Bog sklapa savez s vjernim „Godislavom ili Godežavom" koji je tugovao na kraljevu grobu. Javlja mu se u snu i obećava mu nagradu za njegovo vjerno služenje kralju: i on i njegovi potomci ramenima će namicati kruh, kako je radio i dok je bio kraljev tobolčar:

„Kad ono, daklem, Gospodin prokletstvo izli na narod i kad ga srdžba minu – a bijaše noć bliža danu nego sebi – svrnu pogled na zemlju i vidje rečenog Godislava ili Godežava, kako kleči na grobu kralja Zvonimira, sa srcem punim Boga i suza. I ražali se Svedobrostivi što cijeli narod prokle, ali prokletstvo više dići ne mogaše. Stoga uspava Godislava, u san mu siđe, u snu mu se ukaza i reče: 'Godislave, Godežave, govori ti Gospodin! Prokleh narod tvoj i prokletstvo ne mogu dignuti. Dijelit ćeš sudbinu njegovu, i nikada nećeš ni ti, ni potomci tvoji biti gospodari zemlje svoje. Ali, evo, činim zavjet s tobom: premda nikada ni ti ni potomci tvoji nećete biti gospodari, nećete ni sluge biti, niti ćete služiti tuđim gospodarima, niti im davati išta od onoga što steknete i namaknete. Naprotiv, i ti i potomci tvoji uzimat ćete od gospodara i kraljeva ma gdje se s njima sreli i susreli. Hodat ćete svojom zemljom i mnogim tuđim zemljama, i uvijek i svugdje bit će kako obrekoh. A da se ovo ispuni, i ti, i potomci tvoji razlikovat ćete se od sviju puka i naroda po tome što ćete kruh svoj ramenom svojim zarađivati, kao što si ga i sâm u vjernoj službi kraljevoj zarađivao.' I još reče Gospodin: 'Uzmi tobolac svoj i kreni prema istoku i naseli se u zemlji pustoj, besplodnoj i bezvodnoj, u kojoj nećeš omekotiti i doći u napast da ne iskupiš zavjet svoj sa mnom učinjen. I, evo, izoštrit ću oko tvoje da vidi konjanika iza brda i uho tvoje da čuje psikanje zmije dok još spava, i nepce tvoje da razlučuje travu ljekovitu od trave otrovne, i jezik ću tvoj utančati da mu se i pčele pokoravaju. Evo, i tvoje ću kamenje –

[118] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 141–142.

kao nijedno drugo – napučiti množinom svakovrsnih otajnih sila nebeskih, zlih i dobrih, da te iz dobra u bolje potisnu ili da te opaka većom opačinom pritisnu.'

I duh Gospodnji nestade, a rečeni Godislav, daklem, krenu i nastani se u zemlji pustoj, besplodnoj i bezvodnoj, nastani se u kamenju koje – kao nijedno drugo – bijaše napučeno množinom svakovrsnih otajnih sila nebeskih, zlih i dobrih, nastani se u Krajini. I Gospodin ga obdari s dvanaest sinova i dvanaest kćeri. Od sinova pročediše svi oni u puku što s ramena svojega kruh svoj jedu, od kćeri što kojoj Bog dade, jer je žensko samo zemlja a čovjek sjeme."[119]

Zvonimirovom kletvom koja u povijesti „prosjaka od zanata" ima krucijalno značenje Raos u „Prosjacima i sinovima" razmišlja o narodu Imotske krajine i vladarima koji su njome gospodarili:

„Samo se jedno tvrdoglavo pleme – koje Mlečani Schiavima, a ono samo sebe Hrvatima naziva – više od tisuću godina tvrdoglavo održa. Ukopalo se u kamen, i ma koliko ga sjekao, ono iz kamena nanovo niče. U muci, u jadu, u čemeru i jauku… niče i napučiva ovu prokletu Krajinu imotsku."[120]

2.1.2. Ropstvo pod turskom okupacijom

Bosna je zbog svoga bogatstva olovom, srebrom i skupocjenim tkaninama bila privlačna Ugarima i Turcima.[121] Domaći su vladari bili u neprestanim razmiricama, a Ugari su ih pred papama optuživali za širenje hereze, slabeći tako ionako poljuljalu im moć.[122] Nerijetko su se sukobljavali i članovi iste vladarske obitelji, načimljući svađama i netrpeljivošću Kraljevinu Bosnu koja je hitila u vlastitu propast. U proljeće 1463. godine velika je osmanska vojska na čelu s jednim od najmoćnijih vladara, carem Mehmedom II. Osvajačem preko Skoplja, Kosova i Sjenice krenula prema Bosni.[123] Nekoć jakom i stabilnom kraljevstvu bilo je dovoljno osam dana za pad pod tursku zastavu. Pred vojskom sastavljenom od 150 000 konjanika, ne računajući silne pješake i impozantno naoružanje, po prelasku rijeke Drine pa potom rijeke Bosne, bez pruženog otpora predavao se grad po grad. Prešutna je predaja započela Bobovcem

[119] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 143–144.
[120] Isto, str. 89.
[121] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 323.
[122] Isto, str. 323.
[123] Imamović, Mustafa. 1997. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod", str. 81.

koji je izdao vlastiti poglavar Radak primivši sultanovo mito.[124] Obeshrabreni neočekivanom sudbinom te čvrste utvrde, odmah je uslijedila predaja Jajca, zatim predaja Ključa koja je značila zarobljavanje posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića koji se u njemu skrivao četiri dana. Natjeran da zapovijedi predaju preostalih bosanskih gradova Turcima, Stjepan je pogubljen pred Jajcem 25. svibnja 1463. godine. Kraljevom je smrću pala i Kraljevina Bosna.

U osam je dana Mehmed II. osvojio 117 gradova, utvrda i dvoraca.[125] Izmireni sa sudbinom i bez pružanja otpora predavali su se bosanski gradovi jedan za drugim, tako brzo i za osvajače suviše jednostavno da je u narodu ostala izreka „Bosna šaptom pade". Padom Bosne pod Turke godine 1463. dolazi do pojave uskoka i hajduka.[126] Od pada Bosne Turci su ugrožavali Imotsku krajinu, naročito pljačkajući Imotsko polje i njegovu okolicu, no padom Imotskoga 1493. godine potpuno su učvrstili svoju vlast u Krajini.[127]

O padu Duvna i turskoj osvajačkoj nezasitnosti kazivač iz Duvna pripovijeda:

„U vrijeme turskih osvajanja sva ta zemlja je bila begovina. Ima jedna priča kad su Turci osvojili Duvno. Ima jedno uzvišenje, zove se Vídikovac. Turčin na konju koji je njihov glavni beg izišao i gleda Duvanjsko polje koje je sto kilometara kvadratnih veliko. Gleda i govori: 'Jednom puno, a dvojici malo', koliko su bili gladni zemlje. I danas ima negdje oko deset posto muslimana u Duvnu, Tomislavgradu. Oni su tamo gdje je najbolja zemlja i gdje ima vode. To točno znaš gdje su njihova sela, tamo gdje je bilo najbolje. Ljudi koji su pristajali preći na islam, postat muslimani, oni su mogli zadržat zemlju ili su dio te begovine. Jer danas veliki dio te zemlje još uvijek je kao begovina. Čak je taj beg jedan stolovao u mom selu, Bećo se zvao, a u kući od mog kuma sa krizme kojega su zvali Bećo po tome. Oni su jednostavno bili takvi. Kad sam studirao u Sarajevu, onda bi jedan profesor, on je bio iz Ljubuškog gdje su muslimani isto bili, odnosno poturice, u to vrijeme kaže to su bili sezonski vjernici. Teško se bilo odreć svoga, a na neki način si mora. To je bilo transhumantno stočarstvo, ljeti bi bili na planini. I kad su bili

[124] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik).* Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 323.
[125] Isto, str. 327.
[126] Dragić, Marko. 2001. *Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću*. Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, str. 969.
[127] Ujević, Ante. 1991. *Imotska krajina*. Drugo prošireno izdanje. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski, str. 113.

na planini, a nema Turaka, nije bilo većih katolika. A kad bi se zimi vratili u selo, u Vitinu, tu su bili Turci jer je isto izvor i voda, e onda nije bilo većih muslimana."[128]

Marija Marijanović rodom iz Tijarice o Turcima kazuje: „Turci su neka posebna sorta naroda. Turci ko Turci. Moji Sinjani su ih izjurili."[129] Na suprugovo pitanje: „Kako su vikali, Marija, za nevolju?", Marija se prisjeća: „Za nevolju i Turčine. Ako ti nema ni'ko kum biti, onda bi ljudi rekli: 'Oj, Turčine, za nevolju kume.' Ako nemaš nikoga, onda njizi zoveš, unda eto znaš kakvi su to ljudi. To su ljudi svoga kova i gotovo."[130]

Nerijetko se događalo da su, došavši na tursku zemlju, Hrvati pored svog prezimena morali prihvatiti i prezime onoga na čiju su zemlju došli „jer Bog i narod *kampima* zemlju mjeri, a Turci *dulumima*, o dulumastu im se glavu sdulumili".[131] Kazivač iz Duvna stoga nosi jedno prezime, njegov otac do kraja služenja vojske nosio je dva prezimena, a događalo se i da su u jednoj obitelji muški članovi nosili tri različita prezimena:

„Ima jedno selo Pokrajčići kod Travnika, čitavo selo je Pokrajčići, a nijednog više Pokrajčića nema u njemu. Odatle se selilo najprije u Šuicu pa na jedan kraj polja, pa na drugi kraj polja. Kod mene se ćaća prezivo Pokrajčić Vukadin, dva prezimena je imo. Jer je došao na zemlju Vukadina pa je morao uzet i to prezime, valjda su u tom periodu tražili Turci kad je došo taj pradid. I sve dok nije završio vojsku, on se zvao Pokrajčić Vukadin. A ima mi ovaj jedan stric. On je promijenio na Pokrajčić, dva su mu sina otišla u Njemačku, njima su ostala Vukadin, jedan sin je Pokrajčić, a njemu ostalo prezime Pokrajčić Vukadin. Ista obitelj, tri različita prezimena. Kad se to prati, vidi se velika mješavina."[132]

Po turskim su osvajanjima prestajali stari zakoni i feudalni sustav kakav su tada prilike poznavale. Dolaskom na posjed Turci su porobljavali i kmetove i njegove dotadašnje velikaše, čineći ih jednakima pod svojom vlašću. Jedinu su iznimku činili bosanski velikaši koji su, prihvativši islam, smjeli sačuvati svoje posjede i titule.[133] Prešavši na islam, muslimani su stali progoniti kršćane koji im ni u čemu nisu smjeli nalikovati: „Nisu smjeli nositi odijela ni po vrijednosti ni po boji kao oni, niti jahati konje, već mule i magarce, niti nositi oružje jer tobože

[128] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[129] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[130] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.).
[131] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 153.
[132] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[133] Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. – 1918. Drugi dio*. Split: Marjan tisak, str. 326.

kao 'nevjernici' ne bijahu sposobni da brane carstvo”.[134] Crkve i samostane koje su zatekli po dolasku pretvarali su u džamije. Stanovništvo je bilo primorano živjeti na selima obrađujući gospodarevu zemlju, jedino je varošanima bilo dozvoljeno baviti se trgovinom ili obrtom.

Kako bi isprosili što više, Kikaš poučava Potrku kako se odnositi prema Turcima, a kako prema kršćanima: „Kad smo već tu dobro bi bilo da i još nešto naučiš. Svakog kršćanina od kojeg prosimo moraš nazivati 'gospodarom', a Turčina 'svijetlim begom', makar ni aga ne bio.”[135]

U pratnji pisara Turci su ulazili u sela, nasilno skupljali harač namijenjen sultanu, ali nerijetko i onaj namijenjen njima samima i pritom se raspitivali o broju djece u svakoj obitelji, kako bi naplatili „danak u krvi”.[136]

„Ne kanim besjediti o onom dijelu Imotske Krajine oko poljca, na kojemu prije Maloga rata bijahu begluci begova turskih, a po ratu imanja gospode mletačke, već o ovoj golemoj kamenoj pustoši na jugu i zapadu tog nevoljnog poljca, o ovom nedosezljivom džepu svijeta što je samo po imenu pripadao turskoj carevini – jer u njemu Turci ne prebivahu, već povremeno slahu obijesnike i haračlije da pokupe danak blaga i danak krvi, da se izobijeste u žarenju i palenju, silovanju i nabijanju na kolac.”[137]

Pomiren sa sudbinom, narod je znao što znači život u takvim prilikama: „Ostan, danak u blagu i danak u krvi!”[138]

Turci su otimali zdravu kršćansku djecu i momke koji su po njihovim procjenama bili sposobni za razne službe, slali ih u Carigrad s namjerom da ih poturče i školuju za vlastitu vojsku.

„Stoljećima smo krvarili za tursko i za kršćanska carstva: s jedne strane bijahu očevi, s druge njihova zarana u roblje odvedena i poturčena djeca. Ima li naroda koji se tako stoljećima klao za dobrobit svojih zlih gospodara?! A današnji naši gospodari i sugospodarice žele da sada

---

[134] Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. – 1918. Drugi dio*. Split: Marjan tisak, str. 329.
[135] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 38.
[136] Mimica, Ivan, 2012. *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića*. Godišnjak Titus: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.4 No.4., str. 112.
[137] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 90.
[138] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 190.

i vazda i u sve vijeke vjekova stvaraju od sinova naših talijanske, austrijske, mađarske i vrag bi ga znao čije janjičare…”[139]

Djevojke su odvodili u hareme. Imućniji su seljaci, za razliku od bespravne sirotinje, mogli zlatom potkupiti haračlije tako da im ne odvedu djecu. Sve je sudstvo u svojim rukama držao kadija, a njegovo se sudstvo temeljilo na *Kur'anu*. Budući da je bio bez vlastitih primanja, karakterizirala ga je podmitljivost i suđenje po principu tko je bio spreman platiti mu više. Parnice protiv muslimana kršćani nisu mogli dobiti, stoga se do dana današnjega u narodu sačuvala izreka: „Kadija te tuži – kadija ti sudi.”[140]

„Sva je zgoda da će Gospodin uskoro i konačno Turke grdno kazniti, jer im i ono malo pameti oduze. U posljednje doba po svoj Bosni i Hercegovini stadoše takav zulum činiti kakav ni u najljućoj silenosti činili nisu. A kadije, koji su nekoć mrvicu makar i turske pravde i raji dobaciti znali, danas tuže i sude samo da osude.”[141]

Kadija bi, presudivši u parnici, slao muselime da izvrše presudu: to su bile „redovito globe u njegovu korist, a rjeđe sječa ruku, jezika, nosa i nabijanje na kolac”.[142]

„A taj Fehim, dželat mostarski, bijaše zaista majstor svoga esnafa, i dobar glas ga bio da mu ljudi po pet dana na kocu umiru a umrijeti ne mogu. Ali-aga bijaše odmah poslao po nj i po imotskoga kadiju, premda je i sam mogao fratru kolac darovati. Ali kako se pod stare dane pravdi priklonio, učini mu se prikladnijim da kadija istu pravdu podari.”[143]

Turcizmima i spominjanjem nabijanja na kolce sjemeništarac Raos služi se pri opisu profesora filozofije čiji je sat njegov VIII. a napustio: „Gledaj ga – mislim – s jednom nogom u grobu, a ovamo bi da mlade živote uništava! Paša i dahija, zulumćar i dželat nijedan! Da je kolaca i vlasti, taj bi redomice na kolac nabijao.”[144] Smrt na kolcu nanovo se spominje prefektovom zabranom čitanja ruskih klasika, a preporukom čitanja djela Milutina Mayera,

---

[139] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 256.
[140] Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. – 1918. Drugi dio*. Split: Marjan tisak, str. 329.
[141] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 168-169.
[142] Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. – 1918. Drugi dio*. Split: Marjan tisak, str. 329.
[143] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 113-114.
[144] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 747.

Deželića, Šenoe, Tomića, Osman-Azisa: „Hej, hej – mislim ja – kud si otišao! Ako pravoslavne ne smijemo čitati, zašto bismo čitali Turke, koji su kršćane na kolac nabijali!”[145]

Govoreći o turskim nametima, haraču i danku u krvi, ne možemo ne spomenuti i „pravo prve bračne noći” (*lat*. ius primae noctis). U narodu se i danas pripovijeda o mnogim djevojkama, Hrvaticama, koje su bile primorane provesti prvu bračnu noć s agom ili begom, a tek onda sa svojim muževima. Agin ili begov predstavnik došao bi po djevojku dan prije vjenčanja i odveo je u njegovu kuću gdje bi provela dan i noć i tek sutradan, na dan vjenčanja bila vraćena zaručniku.[146] Često se događalo da su one tih noći zatrudnjele, a začetu djecu rađale su u sklopljenim brakovima. Dragić bilježi priče mnogih kazivača o djevojkama koje je pogodila takva sudbina: ono što je zajedničko svima njima jest junaštvo. Znajući da se djevojke nisu smjele udavati za koga su one htjele i da su begovi, ako bi im se koja od Hrvatica svidjela, okupili svatove i na silu došli po djevojku, ne čudi sva sila svjedočanstava o hrabrim djevojkama koje su, bježeći od turskih napasnika i čuvajući svoje djevičanstvo i čast, radije birale rijeke u koje su se bacale i ponore u koje su skakale. U narodu je među najpoznatijim primjerima ostalo upamćeno ime ramske ljepotice i mučenice Dive Grabovčeve iz Varvare, pastirice čiji je grob 20-ih godina 20. stoljeća otvorio arheolog Ćiro Truhelka i pronašao kosti sedamnaestogodišnje djevojke. Priča je to iz 50-ih godina 19. stoljeća o Divi koja se svidjela Tahir-begu Kopčiću, sinu kupreškog bega Džafer-bega Kopčića. Tahir-beg bio je poznat po zločinu i razuzdanu življenju. Htio je silom oženiti Divu, no ona ga je u nekoliko navrata odbila jer smatrala je nedoličnim da se jedna katolkinja uda za muslimana. I Džafer-beg je, otišavši k Divinu ocu, pokušao isprositi Divu svome sinu, no ni njemu prošnja nije pošla za rukom. Vidjevši da je Džafer-beg ljutito napustio njegov dom i pobojavši se njegove osvete, Luka Grabovac odlazi kumu Arslan-agi Zukiću kako bi mu on pomogao zaštititi obitelj koja se našla u velikoj opasnosti. U dogovoru s kumom sklanja svoju jedinicu u Vran planinu jednom dobrom muslimanu da kod njega cijelo ljeto čuva ovce. Do Tahir-bega dolazi glas Šćepe, očeva mu kmeta, da se Diva krije u Vran planini, stoga on sedla četiri konja, jednog za sebe, dva za kmetove koji su putovali s njim i jednog za Divu Grabovčevu koju je naumio vratiti milom ili silom. Na njihovu putu kroz Ramu ugleda ih Divin brat Ilija Grabovac. Trojica s četiri osedlana konja pobude mu sumnju, shvati što se zbiva i otrči kumu Arslan-agi. Uto stiže Tahir-beg i po

[145] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 354-355.
[146] Dragić, Marko. 2011. *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 7, str. 264.

tko zna koji put prosi djevojku. Ona ga iznova odbija, a Tahir-beg odluči upotrijebiti silu. Diva se brani od pokušaja silovanja, žestoko se opire nasrtajima, no beg je izbode nožem. Još je bila živa kad je stigao Arslan-aga na konju. Našao ju je na tlu, sklopljenih ruku u molitvi. Na njegovim je rukama umrla. Osvetio ju je smjestivši zasjedu Tahir-begu i ubivši ga na isti način na koji je on ubio njegovo kumče. Arslan-aga Zukić ju je i pokopao na Šćitu, a ramski joj narod na grob postavio stećak na kojemu se danas nalazi brončani kip, djelo akademskog kipara Kuzme Kovačića. Diva je tako postala simbolom djevičanstva ne samo ramskim i bosanskohercegovačkim, već svim mladim curama jer radije je izabrala častan odlazak u smrt nego obeščašćivanje svoga tijela. Mnoge mlade djevojke koje se pripremaju za ulazak u brak hodočaste na grob Dive Grabovčeve u Kedžaru na planini Vran svake prve nedjelje mjeseca srpnja:

„Na Kedžari, dio planine Vran preko koje prolazi put prema Rami, na području od davnina nazvanom Dragaice, nekada pašnjaci, a danas vrlo gusta jelova šuma, dok se budete vozili strmom pjeskovitom cestom, iznenada nakon desnog zavoja, s vaše desne strane, pojavit će se omanje groblje ograđeno kamenim suhozidom.

U gornjem lijevom dijelu groblja ugledat ćete stećak i na njemu žensku brončanu figuru u klečećem položaju. Ispred stećka vidjet ćete u zemlju zaboden brončani križ i na njemu, tko zna koliko, obješenih krunica.

Zavjetne krunice na zavjetnom križu. Zavjetni križ se ne postavlja na bilo kojem mjestu. On se obično postavlja na grobove koji postanu zavjetna mjesta.

A ovaj grob, nazvan Divojački grob, postao je jedno od najpoznatijih zavjetnih mjesta u Hercegovini, pa i šire."[147]

Kazivač rođen na Kedžari tvrdi da je Diva silovana:

„Diva Grabovčeva – oni dugo vrimena nju nisu imali kao dite i dobili su je kasno. I ona je bila prava lipotica, dakle po kreposnome onome živila. Taj Tahir koji se zaljubio u nju za njom je bija lud, ona nije tila pogazit vjeru i onda je naša neka dva razbojnika koji su nju uhvatili kod ovaca. Ona je bila kod ovoga svoga drugoga bega jer oni se međusobno nisu dali i oni su njoj kudilju, znaš šta je kudilja, to moja mater ima, od nje sam sačuva. Kudilju su joj kroz rukave i držali je ovako [pokazuje šireći ruke], onda je on nju silova i ubio. Onda je njega uhvatio njezin kum, Turčin, jer je tada bilo kumstvo uobičajeno da ti dakle nekome kmetu turski

[147] Mikulić, Grgo. 2009. *Priče i legende iz Hercegovine*. Široki Brijeg: Gral, Zagreb: Gral Široki, str. 101.

beg bude kum, jer ona je bila jedinica. I ona jednostavno nije tila pogaziti viru, obeščastili su je, silovali. I on je nju ubio. Iako, sad ti u predaji se kaže Diva Grabovčeva da je silovana, neće ti direktno, ali predaja je."[148]

Osim Dive Grabovčeve čije postojanje potkrjepljuju povijesni izvori, u narodu su ostala upamćena imena i mnogih drugih djevojaka koje su radije izabirale odlazak u smrt nego lijeganje s agom ili begom, ili pak udaju za muslimana. Mnogi su lokaliteti naknadno dobili ime prema njima: Dragić bilježi lokalitet Mojanku na Kukuzovcu pokraj Sinja koje je, prema predaji, ime dobilo po djevojci Anki čije su svatove Turci presreli i pobili, a mladu silom odveli. Čuvši što se dogodilo, Ankina majka traži svoje dijete među mrtvima, dozivajući je: „Moja Anka!" Slično je i s Djevojačkom dragom, ponorom u koji je jedna mlada djevojka pala bježeći od Turčina koji ju je htio obeščastiti.[149]

Kazivačica iz Crivca prisjeća se kako je u djetinjstvu viđala tetovirane žene: „Naše žene su se tetovirale da ih ne bi odvodili u roblje, da ih Turci ne bi odveli. Kad su tetovirane, oni to smatraju nečistim. Po rukama, ne znam jesu li po čelu, ali znam da su se po rukama naše bake tetovirale. Vidila sam da su starije žene, ne sve, ali bilo bi dosta istetoviranih. Znam da su imale tetovaže pa me uvik čudilo, vidi, baba ima tetovažu. Vidila sam to kod nas, kod starijih žena."[150]

Šišić u svojoj *Povijesti Hrvata* navodi dva glavna ognjišta Hrvata pod turskim jarmom: *zadrugu i selo* i objašnjava ih: „Zadružni se život u to teško doba još bujnije razvio jer je narod obrane radi volio da živi u većim skupinama, a i zbog lakšeg plaćanja poreza, zato što se taj odmjeravao po ognjištu, to jest po kući, bez obzira na broj ukućana. U tim su se zadrugama, naročito za dugih zimskih noći, pjevale uz gusle pjesme o narodnim junacima, a te su u narodu održale budnu narodnu svijest i podržavale nadu u oslobođenje".[151] Kako su izgledale te duge zimske noći provedene oko ognjišta potleušica, uz smijeh i junačke pjesme popraćene guslama doznajemo iz *Prosjaka & sinova*:

„I Turci i hajduci živjeli su i nadalje, u dugim zimskim noćima, živjeli na guslama, u komešanju sjena oko trepetave vatre u zadimljenim potleušicama, živjeli po žbunju i kamenju u sablasno gustoj mjesečini, strašniji i junačniji nego za života. Uza sjene davnašnjih junaka

[148] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[149] V. Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 378–383.
[150] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[151] Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. – 1918. Drugi dio*. Split: Marjan tisak, str. 330.

skupljala bi se i sva otajstvena besmrtna bića, skupljala se i provjeravala jesu li gusle pravo upamtile baš sve ono što se nekoć tako slavno i uz njihovo učešće u ljutim kreševima događalo. A od same pomisli da su ta skrovita bića u tako silnom broju u komšiluku okupljena ljudima bi se dizala kosa na glavi, ledeni mravci i trnci puzli uz kičmu, i bijahu sasvim rijetki oni koji bi se sami usudili kroz pomrčinu iz kuće u kuću pretrčati."[152]

2.1.3. Hajduci

Riječ *hajduk* je turcizam, tursko-arapskoga podrijetla, a označava skretanje s pravoga puta, iako u mađarskom postoji sličan termin, *haydu* koji označava vojnika.[153] Lovrić terminom *ajduci* označava „lupeže junake", razlikujući hajduke koji otimaju silom i diče se ratništvom od običnih lupeža koji kradu potajice i svatko ih mrzi i drži za kukavice, a najviše pravi hajduci.[154]

Jezikoslovci navode četiri značenja riječi *hajduk*: „1. *pov*. odmetnik od osmanske vlasti, ob. jedan iz družine koja se odmetnula, 2. *pren.* (u šali) vrlo oštra, povremeno nasilna osoba, s kojom je nemoguće izići nakraj, 3. *rij. knjiš*. odmetnik uopće, 4. *ekspr*. lopov, kradljivac, tat".[155] Dva od četiri navedena značenja sadrže u sebi riječ odmetnik, bilo od osmanske vlasti, bilo općenito, a preostala dva težište stavljaju na negativno ponašanje, na nasilništvo i lopovluk. Znajući da su pojedini hajduci opjevani u stotinama narodnih pjesama, da stotinama godina žive u kolektivnom narodnom pamćenju kao simbol junaštva i mudrosti, spomenuta negativna značenja stavljaju nas u kontradikciju: bi li narod uistinu opjevao one koje je smatrao junacima, bi li do dana današnjega s ponosom prepričavao detalje njihova života da je riječ tek o nasilnicima i lopovima? Epska je narodna pjesma oduvijek u sebi čuvala spomen na zgode opjevanih junaka i prenosila ga sa sijela na sijelo, s koljena na koljeno. Ako je katkad neki od bogatijih moćnika silom želio biti opjevan, epski bi ga pjevač svojom pjesmom ismijao, što nas dovodi do zaključka da je divljenje prema hajducima sačuvano u pjesmama istinito. Kako bismo razriješili dileme i otklonili uopćene negativne konotacije koje nerijetko čujemo, a vezane su za hajduke i hajdučiju, važno je uočiti razlike među skupinama hajduka.

---

[152] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 166.
[153] Zirdum, Anto. 1999. *Čuvari dostojanstva. Priče o hrvatskim hajducima u Bosni i Hercegovini*. Tomislavgrad: Naša ognjišta; Omiš: Franjo Kluz, str. 5.
[154] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 65.
[155] Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.

Dragić hajduke dijeli u četiri kategorije: prvoj skupini pribraja „hajduke zulumćare" (turske hajduke) koje 1550. godine spominje putopisac Zeno. Hajduci zulumćari pojavili su se kad su Osmanlije orobile Bosnu i Hercegovinu i veliki dio Hrvatske, a vršili su nasilje nad kršćanskim pukom. Šeh Gaibija predvodio je „kupreške turske hajduke" koji su 4. siječnja 1557. godine na Šćitu u Rami opljačkali franjevački samostan, a svih šest franjevaca koje su pritom zatekli pobili. Drugoj skupini pripadaju i hrvatski i srpski „hajduci razbojnici" (*malviventi*[156]), razlog negativnog javnog mišljenja o hajducima. Mletačka izvješća bilježila su njihove napade, pljačke, razbojstva i nasilne čine koji nisu bili uzrokovani pokušajem otpora i osvetom, već obiješću. Dragić tako navodi primjer Nikole Malete koji je sa svojom družinom ubio dvije stotine trideset svatova u Vinovu Gornjem.[157] Treća kategorija hajduka, „hajduci osvetnici", bili su pravednici, borci protiv turske okupacije čijim su redovima pripadali Hrvati, Muslimani i Srbi. Pred turskim su zulumom bježali u planine, a za vrijeme Osmanlija, tvrdi Ferdo Šišić, jedini su podržavali slobodu hrvatskoga naroda.[158] Četvrta skupina hajduka, „muslimanski hajduci osvetnici", javljaju se u 17. stoljeću kao borci protiv Osmanlija. Narod im je vjerovao jer vidio je da se bore protiv sve većih nameta i turskih nedjela. Kao primjer potonjih Dragić navodi harambašu Abdurahmana koji na čelu svojih hajduka 1639. godine u Ravnom napada karavanu od četiri stotine trgovaca, pri čemu ubije njih devetnaest.[159]

Anto Zirdum, hrvatski književnik rodom iz Bosne i Hercegovine, u predgovoru svoje knjige *Čuvari dostojanstva* piše sljedeće:

„Hajduci kao buntovni odmetnici i slobodoljubivi osvetnici ostali su u narodnomu sjećanju kao svijetle točke iz 'tamnoga vilajeta'. Oni su nositelji čežnje za slobodom, čuvari ponosa i nacionalne samosvijesti. Vlast ih je, naravno, uvijek htjela prikazati kao razbojnike na putovima, nasilnike, ubojice, zločince, šekije (…), što neki od njih i jesu bili. Ali ti koji su bili samo razbojnici, nisu ni ostali u narodnomu sjećanju."[160]

---

[156] V. Peričić, Šime. 1999. *Hajdučija u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, No.41. prema *Archivio di Stato u Mlecima, Provveditori da terra e da mar filca 653, izvješće od 4. VI. 1787.*, str. 203-212.
[157] Dragić, Marko. 2005. *Književna i povijesna zbilja*. Split: Hrvatsko kulturno društvo Napredak Split, str. 55.
[158] Isto, str. 55.
[159] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 348-351.
[160] Zirdum, Anto. 1999. *Čuvari dostojanstva. Priče o hrvatskim hajducima u Bosni i Hercegovini*. Tomislavgrad: Naša ognjišta; Omiš: Franjo Kluz, str. 5.

Lovrić piše *Bilješke o Putu po Dalmaciji Alberta Fortisa* kao odgovor na neistine koje je Fortis iznio u čuvenom putopisu: „Ti ćeš dakle, istino, biti mojim jedinim vođom i jedinim ciljem mojih napora. Fortis je u svojem 'Putu' govorio na brzu ruku, kako je on to već činio, gotovo o svim poznatijim mjestima Dalmacije. […] O historiji prirode govorit ću samo onda, kad mi bude jasno, da mogu jamčiti za ono, što kažem, i radije ću priznati svoje neznanje nego reći neistinu."[161] Hajduke opisuje kao „ljude vrlo hrabre, srčane, poduzetne, spremne poći u susret svakoj opasnosti i sposobne za svako zlo, a počinju s uznemiravanjem Turaka, da svrše s uznemiravanjem vlastitih sunarodnjaka".[162] Opovrgava Fortisovo stajalište o govedima i ovcama kao cilju njihovih otimačina i navodi više ciljeve: „Sitnice preziru. Zato, ako se čuje, da su napali na kakvu tursku karavanu, treba reći, da su znali, da ondje ima mnogo novaca. Oni taj novac oduzimaju natjeravajući u bijeg ljude, od kojih se sastoji karavana i prema kojima su hajduci uvijek malobrojni, ali nije teško postaviti zasjede, kao što oni čine."[163]

Razmatrajući hajduke osvetnike u zbirkama *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću* iz godine 1969. i *Pjesme o hajducima i uskocima* iz 1949., vidimo da je riječ ili o pojedincima ili o skupinama od dvadeset do četrdeset članova, a koji se više nisu htjeli slijepo pokoravati prilikama i zakonima kakve su nametali Osmanlije. Hajdučki je način života zahtijevao neustrašive, lukave, fizički zdrave pojedince koji su morali uvijek biti korak ispred svojih neprijatelja. Život u planinama podrazumijevao je stalnu opasnost izdaje pomoćnika o kojima su hajduci ovisili, a time i dugogodišnju robiju ili još izglednije - smrt. Značio je takav život i žeđ i glad, i hladnoću i vrućinu, i odvojenost od obitelji i primoranost vjere u ljude, i opasnosti koje su planine krile i rane koje su bile učestale. Znajući putove na turskom teritoriju kojima se odvijala trgovina, sačekivali su trgovce i praznili njihove karavane, a potom se sklanjali u planine ili pak bježali preko granice, u austrijsku Dalmaciju, gdje ih turske pomične čete nisu imale pravo progoniti.[164] Progon hajduka uvelike se povećao u vrijeme mira na mletačko-turskoj i tursko-austrijskoj granici, u većem dijelu 18. i 19. stoljeća, sve do 1878. godine kada Austrija ulazi u Bosnu.[165] Javno je mnijenje o hajducima bilo podijeljeno: neki su ih podupirali dijeleći s njima stavove spram vlasti, neki su ih podupirali iz vlastitih interesa, a neki iz straha

---

[161] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 5-6.
[162] Isto, str. 65.
[163] Isto, str. 65.
[164] Milas, Mijo. 2015. *Hajdučka legenda Andrija Šimić. U spomen na 110. obljetnicu smrti hrvatskog hajduka Andrije Šimića.* Split: Ogranak Matice hrvatske u Imotskom, str. 22–23.
[165] Mimica, Ivan. 2003. *Izdaja kao pokretač i fatum u hajdučkom životu,* u: *Zbornik Ivana Mimice*. Priredili: Živko Bjelanović i Šime Pilić. Split: Biblioteka Školskog vjesnika, str. 103.

od hajdučke osvete. S raspisivanjem nagrade za žive ili mrtve hajduke, zbog ucjene vlasti i stjeranosti u kut ili pak zbog pomame, mnogi su svjesno pristajali na izdaju znajući da ona nosi prijetnju od hajdučke osvete i osudu naroda.[166] Ako bi hajduke uhvatili Turci, znali su da ih čeka surova kazna, mučenje i smrt na kolcu.[167] Na primjeru stihova samo jedne izdvojene pjesme *Mijat se osvećuje za ubijena druga* nalazimo ključne podatke o njihovu načinu života, počevši od broja članova koji su sačinjavali hajdučku družinu do njihova ustroja, s harambašom na čelu:

Vino pije Mijo arambaša
Uvrh Vrana više Duvna ravna
A sa svojih triest dobrih drugâ.[168]

Odmetnuvši se od svojih domova, sklanjali su se u teško prohodna područja planinskih lanaca, gustih šuma i skrivenih pećina, ostavljajući tako za sobom obitelji na milost i nemilost turskih prijetnji i ucjena.[169] Pod vodstvom *harambaša*[170] postali su najveći borci protiv Turaka. Koristeći razjedinjenost prostora Hrvatske i Bosne i Hercegovine, vješto su izbjegavali potjere. Prelazili su granice, krili su se u šumama i planinama, ali i boravili blizu svih važnijih cesta kojima su često prolazile karavane koje bi oni tada napadali i pljačkali.

---

[166] Mimica, Ivan. 2003. *Izdaja kao pokretač i fatum u hajdučkom životu,* u: *Zbornik Ivana Mimice*. Priredili: Živko Bjelanović i Šime Pilić. Split: Biblioteka Školskog vjesnika, str. 103.
[167] Isto, str. 103.
[168] *Pjesme o hajducima i uskocima*. 1949. Priredio Jure Kaštelan. Zagreb: Novo pokoljenje, str. 23.
[169] Marija Marijanović rodom iz Tijarice pripovijeda: „Ako je ne'ko ajduk, njemu je planina sve. Eno moj Mate kaže: 'Dok sam živ, moja noga u more neće. Ja se osjećam ka mala beba. Ja sam čovik iz planine, di vukovi viju i lisice di su.' Neće oni, to su ajduci.”.
[170] *harambaša* – prema Aniću: **1**. pov. a. starješina pandura (ob. osmanskih) **b.** onaj koji vodi hajduke, vođa hajduka.

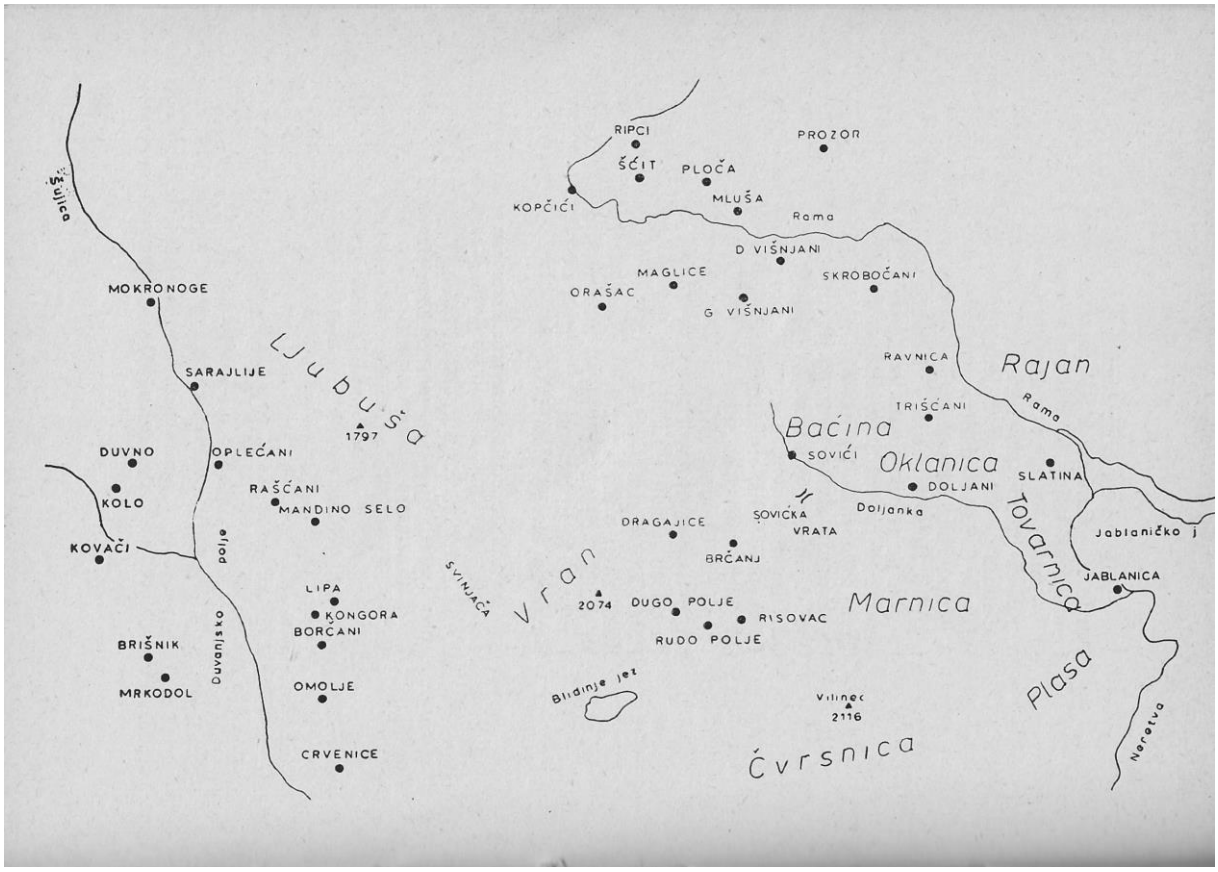

Slika 2: *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*. 1969. Priredio Anđelko Mijatović. Zagreb: Zajednica samostalnih pisaca Tin

Kazivač rodom iz Studenaca o hajducima tvrdi: „Bili su to u našim krajevima, planinama živili, u pećinama. Oni su živili na primjer od nečega, ali uvik su na mistim bili primljeni, na mistim nisu. Ako si ti tijo š njima bit dobar, oni su za sirotinju bili dobri, oni su samo onizin trgovcin koji su bili bogati otimali. Sirotinji su pomagali."[171]

Upravo zbog napada i krađe goveda lokalnome stanovništvu vladala je podijeljenost mišljenja: iako im nitko nije osporavao hrabrost i odvažnost kojom su se suprotstavljali brojčano nadmoćnijem broju Turaka i divljenje koje je pratilo njihov teški, lutalački način života, bilo je i onih koji su ih, zbog povećanog broja pripadnika četa i čestih ispada i izvršenih nedjela pojedinaca, smatrali isključivo razbojnicima, pljačkašima. Postajući njihovim stalnim *jatacima*, pojedinci su im zimi ustupali svoje domove, pružali skloništa za vrijeme potjera, osiguravali im odjeću, hranu i oružje i donosili informacije o općem raspoloženju naroda i vlasti, o raspisanim potjerama, a hajduci su ih zauzvrat nagrađivali svakojakim blagom.

[171] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

Nerijetko se događalo da su upravo jatacima povjeravali na čuvanje dio blaga. Za boravka u planini dolazili su u doticaj s pastirima od kojih su dobivali mlijeko, sir i kruh, ponekad i ovcu ili janje i zauzvrat im davali nešto novca; ako hranu ne bi dobili, od pastira bi je ukrali.[172] U njihovim su kolibama ili pećinama noćili po kiši i ružnom vremenu.[173]

Na jelu se naslonio Mijo,
Pa je družbi Mijo nazdravio:
„Zdrav', družino, mila braćo moja,
Ni u moje, ni u vaše zdravlje,
Već u zdravlje našega rastanka.
Lito próđe, crna zima dóđe,
Zapadoše klanci jadikovci,
Prestadoše bale i trgovci,
Vrime dođe da se rastajemo.
Marijane, ajde u Primorje
Svome pobri Zemljiću Stipanu,
A Ti, Savo, u Posavje ravno
Svome pobri Marić alaj-begu;
I dosad ste u njih zimovali.
A vi, družbo, Duvnu naokolo,
Svaki ima prijatelja svoga,
Sa mnom ste ih stekli do jednoga.
A ja iđem Duvnu u Kongoru
K momu pobri Kopčić Žafer-begu
U tišini piti ladno vino.[174]

U jatačkim su domovima hajduci provodili zime, suviše hladne i teške za boravak u planinama. U njima su se zadržavali do Jurjeva, a onda se dolaskom proljeća ponovno okupljali na mjestu koje su dogovorili uoči rastanka:

[172] Milas, Mijo. 2015. *Hajdučka legenda Andrija Šimić. U spomen na 110. obljetnicu smrti hrvatskog hajduka Andrije Šimića*. Split: Ogranak Matice hrvatske u Imotskom, str. 22.
[173] Isto, str. 22.
[174] *Pjesme o hajducima i uskocima*. 1949. Priredio Jure Kaštelan. Zagreb: Novo pokoljenje, str. 23.

A kad dođe sveti Jurjev danak,
Svi ajdete Vranu u planinu,
Evo, amo pod moju jeliku!
Svak nek nosi po pečena ovna,
A Marijan dvi kature vina![175]

Ako bi se dogodilo da se neki od hajduka na Jurjevo ne bi vratio, družina je sumnjala na jatačku izdaju pa bi se uputila po tog hajduka. Zatočenim su hajducima hitali u pomoć, a ubijene su drugove osvećivali:

„Ej, družino, mila braćo moja!
Nema meni druga najboljega,
Po imenu Sava od Posavja.
Bog će dati, da će dobro biti.
Svi iznova puške pripunite,
I pripnite na noge opanke,
Da iđemo Savu potražiti.”[176]

Kad bi tko od hajduka stradao kao što se dogodilo sa Savom od Posavja u navedenim stihovima (zbog pomame za blagom ubio ga je njegov jatak, beg Marić nakon što je Sava k njemu u kulu došao s *tri ćemera blag*a i jedan darovao njemu, drugi njegovoj ženi, a treći ostavio sebi za troškove, *za ašluka do Jurjeva dana*), hajdučka je družina osvećivala ubijenog člana:

Kad to čuo arambaša Mijo,
On zakolje dva begova sina,
A bilu mu kulu porobio,
Porobio, pa je zapalio,
Begovici oči izvadio,
Pa odoše u Ozdren-planinu,
Da čekaju Marić alaj-bega.[177]

[175] *Pjesme o hajducima i uskocima*. 1949. Priredio Jure Kaštelan. Zagreb: Novo pokoljenje, str. 23–24.
[176] Isto, str. 24–25.
[177] Isto, str. 26.

Čest je motiv izdaje koju počine žene. Raos tako piše o Marači koja izda Čakiju. S nakanom osvete izdanih hajduka, Čakijina su braća posegnula za krvnom osvetom, a narod je izbjegavao izdajničke kuće; s njihovim potomcima nije stupao u brakove:

„Kad jedne zdravomarije, kano bez duše, uleti u Garića kuću, punu samih ženskinja, neki Jakiša Brnjac iz Potpoletnice i zavapi: 'Za ime Božje, škapulajte me, ljudi! Rondari mi u pete uskaču.' A Mijovilova žena Anuka reče: 'Ovo je hajdučka kuća, i ovdje će te najprije tražiti.' A rečeni Jakiša Brnjac opet zavapi: 'Kud ću, jadan i nevoljan, ako ne na ruke pobratimu svomu Mijovilu!' Uto se niz Glavicu začu orljava kao od stotinu zaobadanih goveda. A u Marače duša kô skorup, pa reče: 'To su rondari. Bježˈ za mnom!' Noć bijaše mrkla, oputine uske, a kamenje i grabovina još ih više suziše i od zla pogleda zakloniše. I odvede ga bez pogibelji u brdo, u pećinu u kojoj se njen muž skrivaše. Čim pri svjetlu voštanice Jakiša razabra Čakiju, koji se malo u ognjici prenuo, namah se maši ovčje britve i prikla ga ondje. Ali prije nego priklan bi, Čakija uspi razabrati Maraču i prokrkljati: 'Zašto me izdade?!' A Marači to leden mosur u srce i – Bog nek joj se duši smiluje – učini jedino što mogaše učiniti: utopi se u rovanju.

Tri preostala brata, prije nego na sud Božji iziđoše, pošteno dugove izravnaše: zaklaše Jakišu Brnjca i četvoricu braće njegove i tako upokojiše nemirnu dušu brata svojega Čakije i milu dušicu, u dobroti lakovjerne nevjestice svoje. A puk okrenu glavu od kuće Jakišine i od kuća svih Brnjaca: nit se tko ženio kćerima njihovim, nit se koja udavala za sinove njihove, te se tako ubrzo zatro rod zmijski, izdajnički.”[178]

[178] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 155–156.

Slika 3: Hajduci na razglednici iz 1910. (razglednica pripada doktorandici)

2.1.3.1 Hajduci u „Prosjacima & sinovima”

U Raosovim *Prosjacima & sinovima* pratimo fabulu smještenu u Imotsku krajinu godine 1878., no pseudodokumentima „Svjedočanstvo Dječeta-Nedoučeta u čudnovatoj historiji odbjegla galijota Jurasa Garića, rečenog Prpa, koji polovicu života proživi u vlastitim a drugu u tuđim mukama” i „Svjedočanstvo popa Pavla Čikeša o pretcima i potomcima Jurasa Garića, rečenog Prpa, e da bi se ispravilo i dopunilo svjedočanstvo Dječeta-Nedoučeta” prekida se kronološki slijed događaja pa se radnja odvija oko sto pedeset godina prije spomenute radnje. Prvo je svjedočanstvo ono Jurasa Garića zvanog Prpe, hajduka i pretka Kikaševa kojega je kao šesnaestogodišnjaka harambaša, tada trideset jednogodišnji Marko Knez, prodao Mlečanima:

„A s Jurasom Garićem, rečenim Prpom, zbi se ovako. Djedovi Jurasovi pripadahu onom sjemenu što je vjerovalo u žuljeve ruku svojih, sijalo žito po pasikama i barovištima, čuvalo ovce i koze po vrletima, i živjelo tako skromno i skrovito, neprimijećeno. I tko zna dokle bi se živjelo tako, da jedne male Gospe ne nahrupi Marko Knez – kojemu tada ne bi ni trideset i dvije godine, a već hajdučki harambaša bijaše – velju, naleti taj Marko Knez sa svojom družinom i u letu sve ote, poubija i popali. Babu Jurasovu Anušu Čelanušu, djeda mu Kuzmana i majku Mandaru s dvoje djece blizne i prisisne žive u oganj pobaca, a Jurasova oca Mijovila Ćoravca, sâma Jurasa, brata mu Treskala i strica Glavinjala u užad sape i prodade Mlečanima za šezdeset i dva dukata.”[179]

Dvadeset dvije godine robovao je Juras „po galijama, lukama, kamenolomima i arsenalima Prevedre kršćanske republike”, a onda, ubivši stražara i pobjegavši jedne noći u Bosnu, u Prologu se namjerio na „dobrog čovjeka” koji mu „svjetova da se izdaje za turskoga odbjeglicu, da se imenuje Prpom od Glamoča, da u plemenu Knezovu pokolje sve iz čega teče krv, da prije svakog svetog čina opere ruke u turskoj krvi, i to u krvi dvojice nevjernika, a tek onda da zakolje jednoga od Knezovih”:

„Ako tako uspije pobiti sve do mačeta i kučeta, spoznat će da je Bog zasigurno na njegovoj strani, da mu je čin posvećen, te da će čist i svijetao biti po rukama anđela uznesen u kraljevstvo nebesko. (…)

I još mu reče dobar čovjek iz Prologa, da ne srće odmah u Krajinu, nego da je zaobiđe, jerbo je rat već planuo, a fratri pobjegli s narodom pod okrilje dužda mletačkoga. Osim toga fratri će mu najbolje reći kud se sada kreće koja hajdučka družina, jer u svakom ratu protiv

[179] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 92.

Turčina i sami fratri hajdukuju. Budući da su se fratri sklonili u Dobrč, najbolje bi bilo da se uputi tamo."[180]

U drugom „svjedočanstvu", onome „popa Pavla Čikeša koji ispravlja i dopunja svjedočanstvo Đačeta-Nedoučeta", doznajemo da su se Prpini sinovi i sami odmetnuli u hajduke, no i da je njihovo odmetništvo bilo opasnije od očeva: Prpa je za protivnike imao Turke, a njegovi sinovi i Turke i Mlečane. Hajduci su Mlečanima za vrijeme rata bili od koristi, stoga su im plaćali da napadaju Turke. U vrijeme mira hajduci nisu pljačkali samo Turke, već i bogato kršćansko stanovništvo pa su postali zajednički neprijatelj donedavno zaraćenim stranama – Turcima i Mlečanima:

„Kako se nije ni lasno ni lako moglo živjeti od Turčina, počelo se živjeti od kršćanina. Dok se radilo samo o imutku, ni po muke: živa glava dugovanje plaća. Ali kad se počelo, kuku i pomagaj..."[181]

Raos navodi kako su potonji nerijetko bivali i okrutniji od Turaka pa hajduke uspoređuje sa Sinom Čovječjim jer „ne imađahu ni kamena na koji bi glavu mogli nasloniti": suočeni sa zasjedama, glađu i bolestima koje su harale, hajduci nisu prekršili zavjet da će „s ramena svojega kruh svoj jesti":

„A poslije Maloga rata nevolje ne bijaše: Turci i Mlečići skladno marvu podijeliše, u iste diple zapuhaše i u prijateljski divan udariše. Bijahu gospodari. A gospodari radije među se na gladno čavrljaju, nego i s najvjernijim slugom tusta ovna čerupaju. Gospodari su gospodari, pijani od samih slatkih riječi gospodarskih – njemušti jezik slugu počinju razumijevati tek kad padaju ili misle da će pasti. Stoga, velju, Mlečići i Turci ubrzo zajedničku latinicu i arapčicu naučiše, glagoljicu zaboraviše i u tren oka spoznaše da ih zemaljski probitci više priključuju nego nebeski razlučuju. I dogodi se da su Mlečići žešće nego Turci stali tamaniti hajduke, pa i one koji su po Turskoj četovali, a u Mletačku prebijegali u ludoj nadi da će u kršćanskoj zemlji utočište naći.

Hajduci, daklem, postadoše ravni sinu Čovječanskomu: ne imađahu ni kamena na koji bi glavu mogli nasloniti. Hajkani od Turaka, hajkani od Mlečana i pripuza njihovih, hajkani od gladi i bolešćina svakovrsnih, hajkani od svega živa i neživa ipak volju Božju ne pogaziše, već i dalje kruh svoj jeđahu s ramena svojega zarađujući ga puškom i bodežom. Netko će reći: a što

[180] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 93.
[181] Isto, str. 91.

im je drugo i preostalo kad Mlečići turske agaluke svojim podguzima razdijeliše, na puk namet udariše, zabraniše saditi lozu i uzgajati duhan; i da ne bi Francuza krumpir ni do dana današnjega procvjetao ne bi! Mogli su stoku uzgajati, mogli su u Hrvatsku prebjeći, mogli su… A opet nisu ništa mogli, jer oni su – kako reče Đače-Nedouče – u ovaj kamen do koljena ukopani, prokleti ropstvom i blagoslovljeni slobodom."[182]

Đače-Nedouče dalje nastavlja s opisom situacije u kojoj su se zatekli hajduci, ističući važnu razliku: Turci su ih sjekli iz mržnje, a Mlečani iz obijesti i đavolje naslade. Zarobivši hajduka, popeli bi ga na vrh tvrđave i poticali ga na skok obećavajući mu slobodu. Ako bi se koji odlučio na skok, ubrzo bi se stijene zacrvenjele od prolivene krvi, a mletački se časnici grohotom smijali:

„A hajducima je stadoše otimati i Turci i Mlečani. I ne samo pušku, već i glavu, i ne zna se koji okrutnije. Pa ipak se čini da okrutnost mletačka neljudskija bijaše. Jer Turci što činjahu, činjahu iz mržnje, a Mlečići iz obijesti i đavaoske naslade. Jer kad bi uhvatili hajduka, ispeli bi ga na krunište tvrđave – koja, kako rekoh, bijaše na okomitoj litici nad jezerom – pokazali bi mu ispupčenja na stijeni i rekli: 'Skoči, i život ćemo ti pokloniti!' A kad bi koji nevoljnik skočio, u ludoj nadi da će se spasiti, gospoda časnici mletački nečasno bi grohotali, i taj grohot ne bi prestajao ni onda kad bi se tijelo ljudsko – slika i prilika Božja i hram Duha svetoga – rasprslo i krvlju, komadićima živoga mesa i kostiju omastilo kamenje. Od te bi se grozote i sama zemlja potresala dok bi opako srce ljudsko svejednako grohotalo."[183]

Pavao Čikeš dopunja svjedočanstvo *Đačeta* o pogubnim kršćanima kojima je lakše bilo živjeti od krvi nego od žuljeva vlastitih ruku. Njihovo hajduštvo naziva „nečasnom rabotom", a odmetanje u hajduke kukavičkim činom kojemu je trebao bilo kakav povod:

Orah, kopah, tanke gusle moje,
orah, kopah, ne dadoše Turci;
ovce čuvah, poklaše ih vuci,
bukvu sijekoh, zabolješe ruke:
jamih pušku, odoh u hajduke.[184]

[182] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 147.
[183] Isto, str. 128.
[184] Isto, str. 91.

Đače dalje opisuje zasjede koje su hajduci odmetnici postavljali Turcima čekajući ih na prometnim putovima, skriveni u zasjedama. Presretali su turske karavane, otimali im plijen, a kule i čardake palili. S vremenom su i Turci razvili vještine poput onih hajdučkih, postali su oprezniji, sposobni ne samo za obranu, već i za napad:

„I tako se to drugo sjeme odmetnu u hajduke da siječe Turke. I sjekli su ih po krčmama i putovima, iščikali u zasjedama, palili im kule i čardake i plijenili karavane što se spuštahu na skelu splitsku i makarsku. Ali i Turci ubrzo njihovu vještinu uvještiše, te ih i same stadoše sasijecati po mehanama i drumovima i dočikati u busijama, dok bi svoje i svoju imovinu zatvarali u čvrste kule okopoljske. I tako iz dana u dan bijaše sve teže doći do Turčina, koji je nosio četiri oka otvorena i četiri kokota napeta na kuburama."[185]

Za vrijeme Kandijskog i Velikog turskog rata Mlečani su se, kako piše dalje Đače, iz potrebe za galijotima povezali s hajducima koji su prodavali i kršćane, unatoč zaklinjanju fratara:

„Naime, za rata Kandijskoga i Velikog, Prevedroj bijaše golema potreba od galijota. A galijota nigdje. Stoga se poveza s hajducima, te za svaku živu glavu plaćaše i po dvadeset dukata. Kako se Turčin šale uhvatiti ne da, to se hajduci baciše na goloruke podanike turske i mlade čobane raštrkane po slobodnim brdima. U pola stoljeća četovanja pohvataše preko petnaest stotina ljudi, najvećim dijelom kršćana. I tako svaki peti iole odrastao muškarac bi prodan u roblje Mlečanima.

Uzalud su fratri i popovi jadikovali, molili, kumili, zaklinjali, i hajduke, i providure, i samoga svijetloga dužda da prestanu s tom bogumrskom trgovinom, uzalud... Prevedroj bijaše velika potreba od galijota, a kršćani su se još bolje nego Turci umjeli na vesla nažimati."[186]

Na početku Raosova romana Kikaš iznosi predaju o obiteljskom bogatstvu koje veže za „sveti broj devet". Njegovi su preci bili hajduci i hajdučijom mirili svoje potrebe. Spomenutim mletačko-osmanlijskim progonom hajduka neki su od njih postrijeljani, a neki bačeni s litice u Modro jezero. Devetero je „umnih" članova Kikaševe obitelji, stoga i devet prosjačkih štapova kojima zgrću obitelji silno bogatstvo jer oni nisu prosjaci od potrebe, već prosjaci od zanata:

[185] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 91.
[186] Isto, str. 91-92.

„Kuća je bila bogata zato što se - kako kaza djed – od pamtivijeka pripila uza sveti broj devet. Od pamtivijeka je u njoj bilo devet čavlenih batina, devet noževa i devet pušaka hajdučkih. A kad hajduke što posijekoše, što postrijeljaše, što pobacaše s litice u Modro jezero, devet pušaka zamijeni devet jasenovih štapova, devet šarenih torba, devet prugastih vreća za žito i vunu, te devet kozjih mješčića za ulje. A devet prosjačkih 'šćapa' može hraniti kao i devet hajdučkih pušaka. Ali i onda i ovda u kući uvijek bijaše po devet umnih ljudi koji su znali bilo puškom, bilo štapom namaknuti i s namaknutim upraviti."[187]

Kikaš kao najstariji član obitelji, prema starom običaju starješina nad ženom Anđukom, bratom Divcem, prvorođencem Jokašom sa ženom Marukom, mlađim sinom Copcem sa ženom Milom Škorinicom i kćeri Livoguzom, njezinim mužem Podlivoguzim te unucima Potrkom, Marijom Poprdom, Antišom, Ivišom i Zlatkom Vrtirepkom, prosjačenje kao zanat uspoređuje s hajdučijom svojih predaka, a starješinstvo s harambašom: „Može li u vaše šuplje glave stati bar to, da je ovaj naš posao zanat, kao što hajdučija bijaše zanat naših djedova?! I kao što su hajduci imali harambašu, i vi ga morate imati."[188]

Kao odgovor na Kikaševu priču o Božjem stvaranju petorice, Jokaš se suprotstavlja ocu govoreći mu da njihovi preci nisu oduvijek bili prosjaci, što Kikaša ljuti: „Prije nego šukundjedi naši postaše prosjaci, ne bjehu li hajduci? Bijahu, i te kakve hajdučine bijahu! Ili može biti hoćeš reći, da hajducima puška o nekoj stvari visi?"[189]

Njihovo je prosjačenje pomno isplanirano. Kikaš kao starješina sa svakim članom družine uvježbava priče: nekad sâm glumi slijepca, nekad proklinje, a uvijek se natječe sa Škiljom iz Zagvozda. Kretanje prosjačke družine uspoređeno je s kretanjem hajduka: „pođoše, kao i uvijek, jedno za drugim, oprezni kao hajduci, ne govoreći ništa i nemajući potrebe da bilo što kažu (…)"[190]; „Idući hrptom brda jedan za drugim – oprezna hajdučka krv još je tekla u njima (…)"[191]

Raos nadalje opisuje napade hajdučkih četa, brze i okretne akcije tridesetak naoružanih konjanika koji bi ujahali u *komšiluke*, rušili dvore, opustošili obore, a ono što ne bi mogli sa

[187] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 11-12.
[188] Isto, str. 30.
[189] Isto, str. 21.
[190] Isto, str. 44.
[191] Isto, str. 23.

sobom nositi, ispekli bi za sebe i za nagradu jatacima. Potom bi hvatali djevojke i plesali s njima kolo:

„Bijaše tek zakoračio u komšiluk kad netko povika 'Hajduci!' U taj čas iza susjednog brežuljka pojavi se tridesetak do zubi naoružanih konjanika, koji uletješe u komšiluk vičući i alačući kao pravi kršćanski Turci. Začas poskakaše s konja, povadiše kubure i stadoše pucati u razgaljeno modro nebo, te rumeni od rumene dolame, od rumene krvi i rumena vina zapjevaše svoju rumenu pjesmu:

Žari, jari, turske kule pali,
ruši dvore, pustoši obore,
a od blaga što se vuć' ne more,
neka gori od mraka do zore,
da pečemo ovna devetaka:
malo za se, malo za jataka.
Vadi kame, vadi puške male,
šare štono usrid čela pale.
Krvlju turskom omasti dolame,
strvinama napuni sve jame,
deri bule dok se ne ogule,
staro sici a mlado zatuci.
Da nam žive Knezovi 'ajduci!"[192]

U potrazi za lozom mladog harambaše Marka Kneza koji ga je kao šesnaestogodišnjaka prodao Mlecima, a zbog izvršenja svog saveza s Bogom kojemu je obećao da će iskorijeniti pleme Knezovo, Prpa dolazi u Studence gdje zatječe hajduke kako slave još jednu uspješnu pljačku turske karavane: „Samo tragaše i tragaše dok ga trag ne nanese na Studence, na hajdučko veselje u slavu još jednog uspjela okršaja pod Zavelim-planinom, gdje poklaše tursku karavanu i oplijeniše trideset i dva ćemera blaga."[193]

O Prpinim je djelima Potrka slušao od Kikaša, a njegove su priče kratile vrijeme putovanja prema krajevima kamo su se *prosjaci* kretali:

[192] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 108.
[193] Isto, str. 117.

- Je li i ovdje devendjed Prpa dosta jada posijao?

- A gdje nije!? Kud okom svaku je stopu zemlje turskom krvlju natopio. Samo se ovdje, u Gorici, najljućega jada dokopao. Bijaše tu kula Kasim-age Čelebića…

- Je l' to ona što se onako pogano crni kao da je ognjem izgorjela?

- Muč' mali – obrecnu se Kikaš – ne uvrći vraga gdje ne treba. Sve gledaj, i kô da ništa nisi vidio. I kad stotine pušaka zapraši, kô da nijedne nisi čuo.

- Zašto, djede, kad vidim i čujem!

- Tiše, sinko, i kamen uši ima – ušapta se Kikaš – djed će ti sve po istini kazati, a ti zaboravi i prije nego ti kažem. Vidiš li ovaj garež pred nama? To su turske kule što ih prije dvije godine sprži Mićan harambaša i don Ivan Musić, hajdučina. Tad pobiše toliko Turadije da na Ikišino gumno ne bi stalo.

- Neka, valaj!

- Muč', sinko, muč'! Mićana na Vinjanima zaskočiše rondari, a don Ivan umače, pa sa svojim hajducima još i dandanas žeženim olovom balijama pod rebrima srce traži. I jad ti je po svoj Hercegovini, po svoj turskoj zemlji.[194]

Pop Pavao Čikeš u svom svjedočanstvu opisuje kako je prvi put ispovjedio hajduka i kako mu je odbio dati odrješenje jer se nije kajao za tridesetak ubijenih Turaka i Mlečana. Hajduk mu na to odgovara da odlazi fratrima po odrješenje jer oni su duže s hajducima i bolje znaju što se na prostoru na kojem žive smatra grijehom. Spomenutim činom mijenja percepciju grijeha i kod don Pavla: od toga dana ispovijeda i odrješuje hajduke razlikujući grijeh od „zavjeta učinjena s Bogom”:

„Ovo, daklem, hoću reći: nikad neću zaboraviti dan kad sam prvog hajduka ispovjedio, dan u koji se moja zanosna mladenačka duša ponajprije ganula, a potom zgrozila. Taj hajduk bijaše nekakva golema oplošina, te me je i klečeći nadvisivao. Na prsa si mu mogao žrvanj položiti i ne bi ih prekrio, na njima žrvanj izrazbijati i ne bi ih okrznuo. I taj se kremen od čovjeka skovrljio preda mnom poput slabunjava i osjetljiva djeteta. Rasplakao se i razjecao, i sve se šakama o prsa busa da čitava crkva odjekuje, roni suze kô iz kamenice samo zato što je neku udovicu nabusito s puta gurnuo i što nekom slijepcu milostinju nije udijelio. Meni se duša razblaži i rastopi, te ga htjedoh upitati: jesi li ti arhanđeo Božji koji me iskušava ili mi put svetosti pokazuje? Ali ne upitah ga, već mi se iz običaja omače: 'Jesi li koga ubio?' A on, nekako

[194] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi*. *Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 34.

stidljivo prikloni glavu k ramenu i na moj užas odgovori: 'Stid me je, oče, priznati, da ne bi pomislio kako se hvalim i razmećem, a na svetoj smo ispovijedi… eto, jesam ponešto… Tako, tridesetak što Turaka, što rondara i kojekakve smrdljive živine.' A kad mu rekoh da su to grijesi, teški grijesi, samo što me ne usrka svojim golemim iskreno začuđenim očurdama: 'Što ti je, oče? I o kakvim to grijesima divaniš? Turci su nam, bolan din-dušmani, a rondari krvni! Hoću li, može biti, dušmanina perjem po guzici?!' Ja rekoh: 'Mirni turski trgovci nisu zulumćari, a rondari su vlast, a svaka je vlast od Boga!' 'Meni je, oče, od đavla. A đavao je neprijatelj Boga i čovjeka, pa glavu mu kô zmiji!' Na to ću ja: 'Gospodin reče: Ljubi neprijatelja svojega kao samoga sebe!' On upita: 'Ima li Bog neprijatelja?' 'Ima. Lucifera i svitu njegovu!' A on uskoči: 'Pa što učini s njim?' 'Strovali ih u pakao!' Na to se on isprsi i nadme: 'Tako ću i ja, oče! U pakao! U pakao sa svim Turčićima i Mlečićima, sa svim rondarima i serdarima…' Ne umjedoh mu se suprotstaviti, ali svejedno mu odriješenje ne dadoh. A on će: 'Ništa zato, oče, odoh ja k fratrima; oni su duže s nama i bolje znaju što je ovdje grijeh a što nije.' Poslije sam mnogo hajduka ispovjedio i odriješio, jer, eto, - nek mi se Bog smiluje – ubrzo naučih što je ovdje grijeh a što zavjet učinjen s Bogom."[195]

Motiv hajdučke osvete sastavni je motiv svake priče o hajducima: „Kad se gine, nek se u opancima gine; kad te kolju, za života se osveti da potomstvu dug ne ostavljaš kad mu ništa bolje ostaviti ne možeš."[196]

Lovrić, pišući o neprijateljstvu među Morlacima, podsjeća na poslovicu „Ko se ne osveti, on se ne posveti", navodeći narodno vjerovanje koje uzdiže osvetu:

„Neki Morlaci vjeruju, da duše ubijenih vape za osvetom protiv ubojica, a način, kako se pokazuje zahvalnost prema mrtvima, sastoji se u tom, da ih osvetimo. Ovo je vražje vjerovanje raširено negdje više, negdje manje. Ako braća ili rođaci ubijenih oproste zločinstvo ubojicama, onda se, prema raširenim pričicama, noću pojavljuju duhovi, tužeći se na nebrigu svojih, da osvete njihovu smrt. Dovoljno je, da se priče o ovom pojavljivanju mrtvih raširе, pa da ih Morlaci drže za istinite, i kad se veli, da je osveta za njih član vjere, bolje bi bilo reći, da je to član sujevjerja."[197]

---

[195] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 148–149.
[196] Isto, str. 169.
[197] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 89.

U razgovoru fra Mije Kutlara, fra Bone i fra Lovre doznajemo da je providur Mocenigo zapovjedio bitku za Imotski. Na Gospu od Anđela imotska je tvrđava u krvi zauzeta, na njoj se zavijorio stijeg svetog Marka, a Turci su pobijeni ili pak zarobljeni i pokršteni. Mletačka je gospoda među sobom razdijelila turske begluke i agaluke, poneki je dopao serdara i harambašu, ostatak crnogorske izbjeglice, a raja je ostala praznih ruku. Fra Lovre nije toliko u brizi za raju koja se uvijek snalazila, koliko za hajduke koji su zarađivali dvadeset dukata po glavi „jal po turskoj jali po kaurskoj", a u novonastaloj situaciji nemaju od čega živjeti. Fra Bone mu na to odgovara: „Ne čini li ti se, časni brate – smireno će fra Bone – da se, zalažući za hajduke, i za zlodjelo zalažeš?"[198]

U prvom dijelu romana *Prosjaci & sinovi* Raos opisuje hajdučku nošnju, prvi put kad Prpa na svom osvetničkom hodu kreće u Imotski gdje susreće Potpalu koji zbog junaštva od Mlečana dobiva plemićki naslov. Prije nego što mu otkrije svoj identitet i usmrti ga da ispuni zavjet, promatra ga „velikog i svečanog": „Kad se Potpala okom napasao doline, sjede na ćulak, i sjeđaše baš onako: preko pleća svečana kabanica, pod njom ječerma srmom prožežena i posuta srebrnim tokama, za pripašajem noži i kubure, ispod njih modre hlače od najbolje čohe, a sasvim na dnu opanci, novi, od suha."[199]

Koliko je bila cijenjena svečana hajdučka odora, vidimo u Kikaševu primjeru. Iako su žene već odjenule pokojnika za ukop, Potrka im daje naredbu da ga svuku, a potom se vraća s jednom od dvije hajdučke odore koje je obitelj kao blago čuvala u škrinjama. Žene razmišljaju kolika je šteta da takvo blago sagnjije zajedno s pokojnikom, no ne usuđuju se to izustiti naglas. Potrka, želeći djeda pokopati kako mu priliči, pokapa ga u najljepšoj hajdučkoj odori. Kikaševa žena Anđuka gleda ga s poštovanjem sjećajući se da je tako odjeven bio samo nekoliko puta u životu: na vjenčanju, dvaput u Sinju, na Veliku Gospu i za nekoliko biskupovih posjeta:

„Neće mi te kô prosjaka pred Boga otperjašiti, neće dok je mene živa! Nä, držite, žderigovna ženska! – i dobaci im onu ljepšu od dvije svečane hajdučke odore, što se čuvahu u škrinji, kao obiteljsko blago. E, to! To je odora za čovjeka, za pravoga, za Kikaša! Od turske čohe sašivena, žeženom srmom prožežena i srebrenim tokama, velikim kô Bajini orasi, posuta! 'Toliko blago pa da u zemlji sagnjije!' uzdahnuše žene očima, no ipak se šutke posla prihvatiše. Sâm Potrka crveni peškir od pet aršina oko djedove glave savi, sâm mu pripašaj pripasa i u nj

[198] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 128.
[199] Isto, str. 130.

umetnu kuburu, iskićenu i napirlitanu, nož s drškom od srneće noge, izvezenu duhankesu, lulu s isavijanim i paljevinom prošaranim kamišem, grudu truda, kremen i ognjilo, te na koncu pedalj pogače i podlanicu slanine, jer se razborit čovjek ni za očenaš od kuće ne udaljuje a da sve te stvari - ne budi nevolje – u pripašaju ne nosi."[200]

Prpa, našavši Marka Potpalu kojem se iščinjao prijateljem, veliča hajduke opjevane na guslama, jedine veličine koje narod priznaje: „ i stade mu obrazlagati kako je čovjek, što obukao da obukao, pred narodom i gol i tuđ sve dotle dok se ne ogrne hajdučkom kabanicom."[201]

Znajući da se bliži kraj njegova, kako sâm kaže, potraćena života, Potrkin otac Jokaš nastoji bar svoju smrt učiniti velikom kad već nije mogao život. Radeći danima kao nadničar, unaprijed je pošteno plaćao svoj sprovod: šest dana obrađujući don Petrov vrt za sprovod i pjevane mise, dva dana kod Šimuna Galešina da ga položi u grob, tri dana Maćunu Eravomu za zvonarinu koja neće biti brecanje nego veselo odjekivati brdima, deset dana Mrkaševima za nošenje kapsila, „trkomice i piskavo": „Ako treba još i deset nadnica, samo kažite, ali nosite me kano hajduka!"[202]

2.1.4. Mijat Tomić

Mijat Tomić iz Brišnika pokraj Duvna bio je među najpoznatijim harambašama koji je djelovao u Hercegovini, a čiju je smionost narod opjevao u mnogim epskim pjesmama. „Najviše se zadržavao u šumama i u blizini mjesta i putova duvanjskog i doljanskog kraja."[203] U svom je zavičaju osim Mijatom zvan i Mijovilom, rjeđe Mihovilom. Povjesničar Anđelko Mijatović navodi još imena Miat, Mihat, Miho, Mijhajlo, Mijo, Mijaj, Mijovile.[204]

Informant rodom iz Duvna sjeća se stihova o glasovitom hajduku koje mu je stric kazivao za vrijeme obavljanja različitih seoskih poslova. Neke je stihove ponavljao češće od drugih pa su i kazivaču, danas odraslu čovjeku, oni ostali u sjećanju, a ostale prepričava:

---

[200] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 285-286.
[201] Isto, str. 130.
[202] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 150.
[203] Mimica, Ivan. 2003. *Izdaja kao pokretač i fatum u hajdučkom životu,* u: *Zbornik Ivana Mimice*. Priredili: Živko Bjelanović i Šime Pilić. Split: Biblioteka Školskog vjesnika, str. 104.
[204] *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*. 1969. Priredio Anđelko Mijatović. Zagreb: Zajednica samostalnih pisaca Tin, str. 203.

Vino pije Tomić Mijovile

Vino pije Tomić Mijovile
Uvr' Vrana više Duvna ravna,
Sa svojih je tries hajdukova.
Kada je se vina ponapio,
brke gladi, društvu progovara:
„Zdravo, moje naokolo društvo,
je li Bog da kakvoga junaka
da ode u Livno bijelo,
donese svakom drugu po dobre opanke,
meni starcu divan kabanicu?”
Svi junaci nikom ponikoše
i u crnu zemlju pogledaše
i gledaju kako trava raste.
Tad govori mali Marijane:
„Što ga, dajko, po družini tražiš
kad ga sebi uz koljeno gajiš?
Evo majka rodila junaka,
sestra mila brata odgojila
na pričistom djevojačkom krilu.
Junačkim ga opasala pasom
i junačkim ga zovnula glasom.

(I sad on ide.)

Duvanjsko je polje pregazio
i u Livno dolazio.
Izašle su Livanjke divojke,
kolo vode, pjesmu izvode.
Pred njima je Fata Bojagića,
*kakva je, pas joj je*o majku.*
Pobila bi po nebu oblake,
kamol ne bi po zemlji junake.

(Sad kako ga povelo kolo, skinuo je sa sebe tu kabanicu.)

Skoro izgiboše Turci.
Na njemu je sve tursko odijelo,
na njemu su toke Cincarića
i košulja Poprženovića,
više zlata nego bila platna.

(Izašli su.)

Bacit će se kamena s ramena.
Pred njima je Crni Arapine,
jednom baci, malo ne dobaci,
drugu baci, daleko pribaci.

(I sad je on to gledao i malo ga ponilo. Sad on uzima kamen i baci.)

Jednom baci, malo ne dobaci,
drugu baci, Arapa pribaci.

(Sad opet ovaj baca kamen malo iznad njega. Mali Marijane opet baca kamen i opet skida sa sebe taj koparan, kako se zvao taj gornji kaput.)

Jednom baci, daleko pribaci,
Arapa bi mogo ukopati.

(Sad ja ne znam dalje, uglavnom su ga uhvatili, zatvorili i on je u zatvoru. Sutra dolazi glas do Mijata Tomića da je on u zatvoru.)

Izvest će ga sutra na Crvene stijene,
i biti ga iz dugih pušaka.

(On organizira tu svoju skupinu, hajdučku družinu, dolazi u Livno, oslobađa ga.).[205]

Banović u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1928. godine ukazuje na „prečesto mjesto naših nar. pjesama: 'vino pije (piju)!'"[206] Njegovu tvrdnju da se junak u našim narodnim pjesmama ne može zamisliti bez vina pa je zato u pjesmama najobičniji početak „Vino pije…" potvrđuje navedena pjesma *Vino pije Tomić Mijovile*.[207]

Dubravko Horvatić u predgovoru svoje romansirane epike „Junačina Mijat Tomić" piše:

---

[205] Kazivač: Željko Pokrajčić, rodom iz Duvna (Seonica).
[206] Banović, Stjepan. 1928. *Mašta prema istini u našim narodnim pjesmama*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. *Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 210.
[207] Isto, str. 211.

„U to doba, a bilo je to tridesetih godina sedamnaestoga stoljeća, i najmanje je dijete znalo njegovo ime. Odrasli su pak znali i najsitnije pojedinosti o njegovu životu: kako je zarana ostao bez roditelja, kako ga je othranio stric Niko, kako je, kao momčić, pošao u Duvno, da kao sluga begova Kopčića barem nešto zaradi. Pričalo se da je uz pomoć nekog starog fratra naučio čitati i pisati, da je od svoje braće i sestara ponajvećma volio Mandu, pa da je tu ljubav prenio i na njezina sina, maloga Marijana. Kad bi stigao od posla, rezbario bi za Marijana konjiće, mijesio od gline ribe i ptice, pravio mu svirale i drvene puške. A inače su mu dani i godine tekli u radu na begovskim imanjima, gdje je timario stoku, obarao stoljetna stabla i obavljao sve služinske poslove. Njegov bi život, vjerojatno, i dalje tako tekao da se jednoga dana u njegovu kraju nije pojavio Crni Arapin…”[208]

Don Mihovil Pavlinović u bilješci o Tomićevoj smrti u *Narodnoj pjesmarici* Matice Dalmatinske iz 1879. godine bilježi sljedeće:

„Tomić Mihovio, ovo je naš najglasovitiji junak u osamnaestom vieku. Rođen u Duvnu, odbio se u hajduke od turskoga zuluma, i obično stanovao u Vranić-planini više polja duvanjskoga. Imao je liepu kitu od četrest i dva druga, pravu četu … Hercegovinom i primorjem mnogo se o Mihatu pjeva i pripovieda. On je imao svoje najvjernije jatake u Primorju u selu Drašnicama (kod Makarske), koji su mu prah, olovo i opanke nabavljali, pa i dolazili u četu: i nema vele godina da su se pomicale crljene ječerme, koje je on svojim prijateljima darivao. Mihat zakloni ženu u Primorje, pa se podigao na turke, kad su oni najkrutnije bjesnili po Bosni i po Hercegovini; i one je najveće narodu omilio, jer je bio od onih hajduka, koji ne imadu ništa hajdučkoga, do svoje junačke slobode. Cio život hajduka Tomića Mihata bio je najsjajniji izgled, kako da se sveti poganskomu zulumčaru narod, kojemu ne ostaje zašteđena nikakva svetinja: pa ga je zato narod i obljubio, i tako ga je čuvao od svake izdaje, da je i danas poslovica: tko te pita za Mihatove konake? (tko te pita za ono što ne pristoji? Za ono što kazati nemaš? Za ono o čem nije govora?). Ne pitam te ja za Mihatove konake; t. j. za stvari, o kojima nije govora. Smrt Mihatova drugi nam je izgled, čega se ima najviše bojati podjarmljen narod: lakomosti za blagom i za gospodstvom. Lakomost Ilije Bobovca izdade kuma svoga; lakomost nas izda turčinu, pa i danas pod njim drži njeke naše liepe pokrajine.”[209]

---

[208] Horvatić, Dubravko. 1994. *Junačina Mijat Tomić*. Zagreb: Tiskara Znanje, str. 6.
[209] Banović, Stjepan. 1933. *Kad je živio Tomić Mijovil?*, u: *Zbornik za narodni život i običaje*. *Knjiga XXIX, sv. 1*. Zagreb: JAZU, str. 74-75.

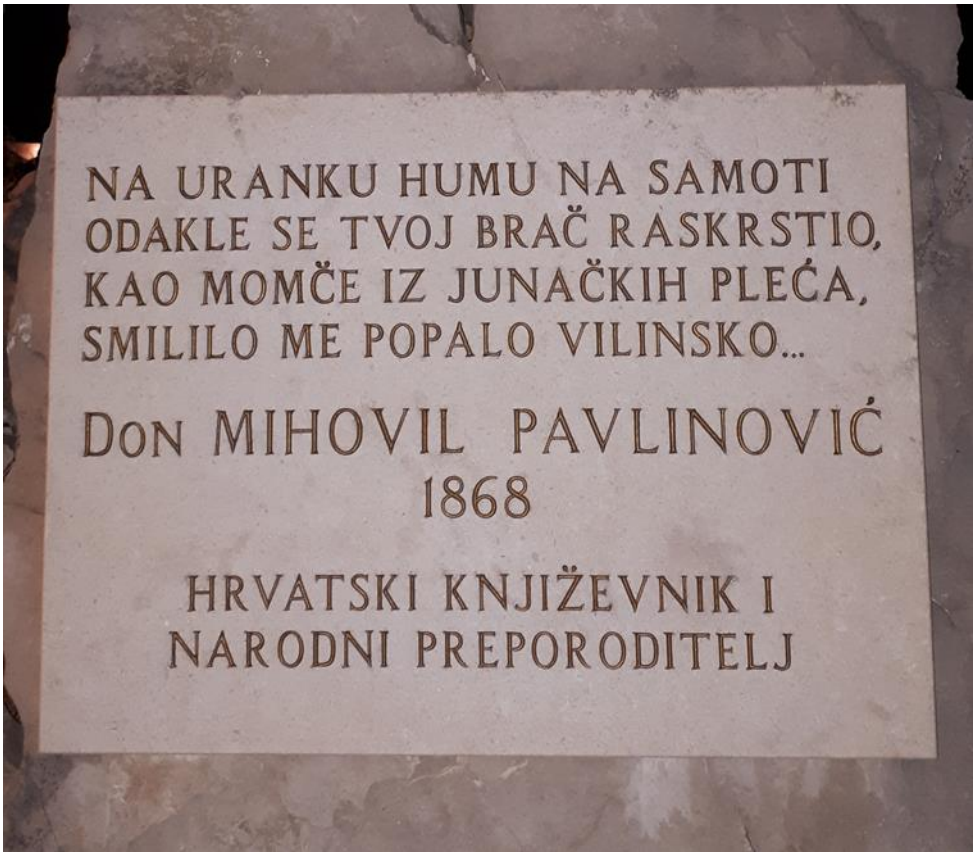

Slika 4: Kamena ploča u Gornjem Humcu na Braču (fotografija: Dijana Mišetić, 2018.)

Don Mihovil Pavlinović Mijata Tomića smješta u „osamnaesti viek", Anđelko Mijatović navodi da je rođen početkom 17. stoljeća. Jezikoslovac Tomo Maretić u knjizi *Naša narodna epika* kao primjer kvalitetne narodne pjesme navodi pjesmu *Tomić Mijovil odmeće se u hajduke,* no tumačeći povijesne osobe posve izostavlja Mijata objašnjavajući svoj izbor riječima: „…nijesam o hajduku Mijatu Tomiću, kojega često spominju narodne pjesme 'srednjijeh vremena', ništa napisao zato, jer ne znam ništa o njemu iz vjerodostojnih istoričkih izvora."[210] Vjekoslav Klaić pak, u svojoj raspravi *Duvanjsko polje* „iz opreznosti nigdje ne kaže: k a d a j e M i j a t ž i v i o, ali da je vjerovao, da je živio u XVIII vijeku, bio bi to u svojoj radnji i napisao".[211] Bošnjački pisac Husein Đogo u kalendaru *Napredak* 1931. godine izdaje članak *Tradicija o Mijatu harambaši* u kojem zapisuje neka od kazivanja muslimana o slavnom hajduku prateći ih komentarom: „Kad je Mijat hajduk živio ne može se reći točan datum. Po jednoj priči, koju sam objelodanio u *Novom Beharu* u jednoj ovogodišnjoj svesci pod naslovom

[210] Banović, Stjepan. 1933. *Kad je živio Tomić Mijovil?*, u: *Zbornik za narodni život i običaje*. *Knjiga XXIX, sv. 1*. Zagreb: JAZU, str. 75.
[211] Isto, str. 76.

Smrt Mijata hajduka, izlazi, da je on živio i djelovao prije nekih stotinu ili stotrideset godina. Ali ima ljudi, koji tvrde, da je on bio pred dvjesta ili više godina… Meni se čini, da je Mijat hajduk radio i djelovao (da tako rečem) u vrijeme narodnog pokreta proti sultanu Mahmudu II, ili bar malo ranije. Ovo zaključujem iz fakta: da je Mijata hajduka ubio rob (Arap) porodice Hadžizukića iz Konjica, koji su izginuli od Mijatove družine, kada su potjerali ranom zorom stoku prema Bjelemiću. Kad je bila pogibija ove braće, tada je dedi današnjih Hadžizukića bilo tek šest mjeseci. Ovaj dedo, koji je umro prije nekih trideset godina, imao je oko sto godina života; dakle prije 130 godina otprilike. Smrt Mijatova bila je svakako kasnije godinu dvije li. Grob ovog roba (Arapa), kao i grobovi izginule braće, nalaze se u Konjicu u groblju Oprkanjske džamije."[212]

Banović uspoređuje potonju Đoginu tvrdnju s tvrdnjom na početku istog članka gdje Đogo o Mijatu bilježi: „To će biti, mislim, isti onaj hajduk, koga Andrija Kačić Miošić nazivlje u svom *Razgovoru* Domić Mihovile", pri čemu ukazuje na očitu pogrešku: nemoguće je da je Mijat Tomić koji je umro prije 100 ili 130 godina taj Domić Mihovil, ako znamo da je Kačić svoj *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* prvi put tiskao prije 175 godina (1756.). Banović u Kačićevim stihovima *Odklem li je Novak i Radivoj / I delija Domiću Mijate, / Već od Bosne i Hercegovine, / Kosarića stare banovine?* utvrđuje tiskarsku pogrešku koja se pretipkava u svim izdanjima nakon Kačićeve smrti. U izdanju *Razgovora* iz 1759. godine nalazi stih: *I Delija Tomichiu Mijate* i zaključuje da je riječ o Mijatu Tomiću koji nije bio Kačićev suvremenik, zato Kačić o njemu nije ni pjevao. Jednako tako, dokazuje da Đogo nije mogao biti u pravu i da nije prošlo ni 100 ni 130 godina od Mijatove smrti, već najmanje 172.[213] Tomu u prilog ide i *Erlangenski rukopis* koji sadrži pjesmu o svađi Mijata harambaše i njegova hajduka Vida Žeravice, kao i Grabovčev *Cvit razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* iz 1747. godine.[214]

Dubravko Horvatić u dječjem romanu *Junačina Mijat Tomić* piše o Crnom Arapinu, nasilnom došljaku kojemu nisu znali ni imena ni prezimena, a koji je svojim zlodjelima postigao da ga se boje i muslimani i kršćani. Pojavio se jednoga dana u duvanjskom kraju gdje je izazvao

[212] Banović, Stjepan. 1933. *Kad je živio Tomić Mijovil?,* u: *Zbornik za narodni život i običaje*. *Knjiga XXIX, sv. 1*. Zagreb: JAZU, str. 76.
[213] Isto, str. 77.
[214] Isto, str. 78-79.

Džafer-bega Kopčića na megdan. Umjesto Kopčića na megdan odlazi Mijat Tomić koji pobjeđuje Arapina, a beg mu zauzvrat poklanja veliku livadu u Duvanjskom polju, Jabuku. Upravo u vrijeme prve košnje Mijat i njegovi kosci nalaze Turke na svojoj livadi: zauzeli su čitave livade Duvanjskog polja pa tako i nju. Mali Marijan odlazi kadiji Suzici koji je sjedio ispod stabla i promatrao košnju i govori mu da je to Mijatova livada. Vidjevši da kadija zbog toga tuče Marijana, Mijat i njegova družina stižu do kadije i Mijat u dvoboju ubija kadiju. Znajući da će ga Turci potražiti čim čuju što se dogodilo, odluči napustiti Jabuku i otići u planinu Vran. Svi oni koji su se zatekli na Jabuci odluče ići s njim, tako i mali Marijan.

Horvatić fabulu temelji na narodnoj predaji koja najčešće navodi tri razloga Mijatovu odmetanju u hajduke. Kao prvi razlog spominje se megdan na koji nasilni Arapin poziva bega Kopčića, a na koji izlazi Mijat. Silan kakav je bio, Mijat ubija Arapina i odsijeca mu glavu njegovom vlastitom sabljom. Za nagradu beg Kopčić prepušta mu veliku livadu Jabuku, najbolju koju je imao. Jednom je na njoj zatekao kadijine najamnike koji su se spremali za košnju. Vidjevši Mijata, kadija nasrće na njega, no u tom boju pogiba. Znajući da mora pobjeći da ga ne sustigne kazna za ubojstvo Turčina i da nema drugog izbora doli Čvrsnice i Vrana, napušta Jabuku i odmeće se u hajduke. Narodna pjesma *Mijat Tomić odmeće se u hajduke* također navodi ubojstvo Turčina kao razlog Mijatovu odmetanju, no s razlikom što je Jabuka njegova djedovina:

Puče šara, pogodi Murata,
U zlo mjesto, gdje mu srce kuca.
Pade Ture glavom bez uzglavlja,
Gdje je palo, tu je i ostalo.
A zavika Tomiću Mijate:
„Stan'te kosci, ne kos'te livade!
Jabuka je moja djedovina.
Doka mene u životu bude,
Da vidimo, tko smije kositi!
Tko je junak, neka za mnom iđe,
Evo njima haran harambaša.”[215]

[215] *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*. 1969. Priredio Anđelko Mijatović. Zagreb: Zajednica samostalnih pisaca Tin, str. 10.

Druga predaja kao razlog Mijatovu odmetanju navodi događaj koji se zbio na dan ženidbe bega Kopčića.[216] Beg je za barjaktara u svatovima odredio Mijata. Na putu prema Brišniku neko je *Ture* Mijata nazvalo pogrdnim imenom. Mijat se dvaput svladao, no treći je put *Ture* na njega nasrnulo konjem pa ga je Mijat izbo nožem.

Treći razlog koji se navodi tiče se povijesnih prilika Mijatova vremena, svakidašnje nepravde i „terora hercegovačkog sandžak-bega nad nemuslimanskim narodom".[217]

Različite su predaje kojima se s koljena na koljeno prenosi glas o Mijatovu junaštvu. Jedna od predaja koju je zabilježio Grgo Mikulić kaže da se s njime odmetnulo šezdesetak ljudi. Vidjevši da mu je brinuti o tolikom broju ljudi, objesio je o drvo jarca i živog ga derao. Šokiranim odmetnicima objasnio je kako svatko tko nije spreman da ga živoga oderu nije za njegovu družinu. Te se noći broj pripadnika družine prepolovio.[218]

Informant rodom iz Duvna o Mijatu Tomiću, „domaćem hajduku", pripovijeda:

„Mijat Tomić je stvarni lik, e sad, koliko su ta događanja iz tog perioda stvarna, to uvijek malo ljudska mašta nešto nadoda. Kako se on odmetnuo u hajduke: on je ostao bez roditelja, pa ga je neki stric uzeo, pa je bio u najmu kod tog nekog Kopčića. Turci su kosili neku livadu koja je ustvari bila njegova jer su je uzeli. Kad je naišao doma pa vidio da mu kose tu livadu, naljutio se i pobio te Turke i odmetnuo se u hajduke."[219]

Anto Zirdum u jednoj od priča o hrvatskim hajducima u Bosni i Hercegovini pripovijeda o prolaznini Mijata Tomića, hajduka koji je hajdukovao u planinama, a na putovima prostirući kabanicu ubirao prolazninu, „cijenu za sigurni prolazak kroz pogibeljne predjele koji nikakva vlast ne može osigurati".[220] Spominje tako mjesta na kojima je Mijat običavao prostirati kabanicu: između Karaule i Pjeskovače kraj Bratoševa, blizu vrela Mijatuše, u Novom Šeheru, blizu Maglaja kuda se trgovalo solju iz Tuzle prema srednjoj Bosni. Mijat je običavao prespavati pokraj vrela nedaleko planine Borovice koje se i danas zove Mijatovac, a povremeno bi došao do kabanice prikupiti groševe koje bi prolaznici bacili na nju. Iako nije stajao uz kabanicu, ni on ni itko od hajduka, prolaznici su hitro ubacivali novac i prestrašeni produžavali dalje. Zirdum bilježi priču o mladom momku Zeki Otesoviću koji je tuda često prolazio vodeći

[216] Anđelko Mijatović u pogovoru *Narodnih pjesama o Mijatu Tomiću* navodi ženidbu Kopčićeva sina, ne bega Kopčića.
[217] Mikulić, Grgo. 2009. *Priče i legende iz Hercegovine*. Široki Brijeg: Gral, Zagreb: Gral Široki, str. 120.
[218] V. Mikulić, Grgo. 2009. *Priče i legende iz Hercegovine.*
[219] Kazivač: Željko Pokrajčić, rodom iz Duvna (Seonica).
[220] Zirdum, Anto. 1999. *Čuvari dostojanstva. Priče o hrvatskim hajducima u Bosni i Hercegovini*. Tomislavgrad: Naša ognjišta; Omiš: Franjo Kluz, str. 11.

stoku na ispašu. Vidjevši da uz kabanicu ne stražari nitko od hajduka, uzeo je novčić i pohitio kući, i tako nekoliko puta. Jednom mu je jedan od ukradenih novčića ispao u očevoj prisutnosti, no pokušao je uvjeriti oca da ga je našao na putu. Čudeći se što sin vodi stoku na ispašu tako daleko od njihova doma i pripisujući dalek put mogućoj zaljubljenosti u kakvu djevojku, otac ga odluči pratiti. Skriven ugleda sina kako uzima groš s Mijatove kabanice. Bio je toliko prestrašen i u silnom grču da tko ne dozna što mu sin radi da mu je priprijetio likom Mijata Tomića: „'Ko od 'ajduka krade veći je 'ajduk od njega, a od 'arambaše Tomića nema većeg 'ajduka. Ako te ne bi ubijo, ruku bi ti odsik'o, da više ni'ko ne dođe u to iskušenje."[221]

Iako nesuglasni o pojedinostima njegova života, proučavatelji se slažu da je Mijat rođen u Duvnu, odakle se odmetnuo u hajduke zulumćare i najčešće sa svojim drugovima krio u planini Vran. Fra Filip Grabovac (1698. – 1749.) u svome *Cvitu razgovora naroda i jezika iliričkoga aliti rvackoga* (Venecija, 1747.) bilježi o Mijatu sljedeće: „Samo ovo oću spomenuti: kako posli Tomića Mijata iz Duvna nije bilo već pravoga ajduka niti će već ne biti. Rečeni poginu oko prvi godina mira od Kandije. Izdade ga Bobovac Ilija od Doljana; njegov bi kum, sapelo ga. Pogibe malo prije žetve."[222]

Informant rodom iz Duvna o Mijatu Tomiću tvrdi sljedeće: „Taj Tomić kretao se na toj relaciji od Rame do Duvna jer su tu išli ti putevi kojima bi Turci prolazili, oni su ustvari njih pljačkali, samo što oni nisu pljačkali običan narod, nego bi uzimali od bogataša. Nisu oni puno ni dijelili drugima. Postoji gore i Mijatova pećina do koje se može doć. Moji planinari svake godine idu u tu Mijatovu pećinu. Ima jedan dio gore na Čvrsnici, prirodni, kameni krug, to se zove Hajdučka vrata, znači sve je to vezano uz te hajduke, jer su oni na tom potezu najviše i boravili. Andrijica Šimić je dolje u Hercegovini bio, za njega se čulo kao za hajduka, al' Mijat Tomić je domaći."[223]

Predaja bilježi da je spomenuti Ilija Bobovac iz Doljana kod Jablanice, trostruki Mijatov kum, 20. srpnja 1656. ili 1659. godine, svakako na Ilindan, organizirao zasjedu pozvavši Mijata u Doljane da i četvrti put bude kum na krštenju njegovu djetetu, za to vrijeme krijući na tavanu

[221] Zirdum, Anto. 1999. *Čuvari dostojanstva. Priče o hrvatskim hajducima u Bosni i Hercegovini*. Tomislavgrad: Naša ognjišta; Omiš: Franjo Kluz, str. 13.
[222] Dragić, Marko. 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL, Baška Voda – Mostar – Zagreb, str. 150.
[223] Kazivač: Željko Pokrajčić, rodom iz Duvna (Seonica).

Arapina koji je čitavo vrijeme držao Mijata na nišanu. Mali Marijan Leventa, njegov nećak, predosjećao je da je poziv zamka i odgovarao ga od odlaska k Iliji. Vidjevši da ga nikako ne može uvjeriti, pošao je za njim. Predaja dalje kaže kako je Ilijina žena kojoj je bilo zapovjeđeno da gostu ne kaže ni riječi, pokušavala Mijatu dati do znanja što se sprema. Ne mogavši ga upozoriti riječima, zaklala je pijetla i donijela ga Mijatu svega krvava, a zatim Mijata nagazila. Triput je tako prolazila i ponavljala iste kretnje, no Mijat nije shvaćao što mu želi reći, shvatio je sve kao pošalicu. Kad je napokon progovorila, opali s tavana puška i pogodi Mijata u grlo. Mali Marijan brzo prebaci Mijata preko svojih ramena i pokuša ga odnijeti u njegovu Vran planinu, no Mijat na putu izdahne. Nekoliko je verzija ovoga događaja ostalo zabilježenih u narodu, a u jednoj od njih Marijan je uspio osvetiti Mijata postavši harambaša i lišivši života ubojicu svoga strica, onako kako su hajduci osvećivali svoje mrtve.

Narodna pjesma *Smrt Mijata hajduka* pjeva o sarajskim trgovcima koji se caru žale na Mijatov zulum, (…) *is'ječe trgovce, / Odnese nam na kaure novce*. Car potom saziva vojsku ne bi li među njome našao kakva junaka spremna da se u zamjenu za veliko blago suprotstavi Mijatu i dovede ga k njemu živa ili mrtva:

Dat ću njemu devet kesa blaga,
I dat ću mu siniju od zlata,
Na kojoj je devet zlatnih čaša,
Iz njih pije devet delibaša;
Pri kojoj se vidi večerati,
I trideset konja potkovati
U pô noći kao i u podne![224]

Na carev poziv ne odazove se nitko od njegovih vojnika, već Crni Arapin koji se potom namjeri na dvore Ilije Bobovca i ponudi mu pola careve nagrade ako izda svog kuma Mijata. Pristavši na izdaju, Ilija piše Mijatu pismo pozivajući ga k sebi, a kao povod pozivu navodi sina koji mu se ima roditi i želju da Mijat bude kum i tomu djetetu. Napominje mu da sa sobom ne dovodi nikog doli Marijana. Primivši pismo, Mijat se silno obraduje i počne spremati za put. Hajduk Sava od Posavja odmah posumnja na zasjedu pa stane govoriti Mijatu:

[224] *Pjesme o hajducima i uskocima*. 1949. Priredio Jure Kaštelan. Zagreb: Novo pokoljenje, str. 31.

„Nemoj ići, harambaša Mijo,
Pr'jevara je, vjera ti je moja.
Ako hoćeš baš ti junak ići,
Ne vodi nam malen Marijana!”[225]

Unatoč upozorenjima Mijat sedla konja i vodi sa sobom malog Marijana te odlazi u goste. U kuli ga čekaju Ilija Bobovac i skriveni Arapin. Po dolasku Mijat prvo susreće Bobovčevu ženu. Pjesma ne navodi zgodu sa zaklanim pijetlom koju prenosi predaja, no bilježi ženina nastojanja da ukaže Mijatu na nesreću koja mu se sprema:

Kad je došo u dvore Bobovca,
Govori mu ljuba Bobovčeva:
„Bježi, kume, pokise ti sedlo!”
Odgovara Mijat harambaša:
„Bôna kumo, sad je vedro bilo.”
Al se bio zamislio Mijo.
Opet mu je kuma besjedila:
„Crna čavka oko kuće l'jeće,
Pozobat će b'jelicu pšenicu.”[226]

Uto se Mijatu obraća Ilija lukavo ga ispitujući dok skriveni Arapin priprema oružje:

„Čuo jesam, moj premili kume,
Da mi tebe ne može ubiti
Kositrovo ni olovo teško,
Nego srebro i to neprovano.”
Odgovara harambaša Mijo:
„Tko je reko, to ti slago nije.”[227]

Jedan od najpoznatijih harambaša, Mijat Tomić, izbjegao je mnoge smrtne nevolje i rane. Njegovo je ime u narodu ostalo sinonim za smionost. Poput Andrijice Šimića o kojem će još biti riječi, Mijat nije stradao u surovim planinskim predjelima niti u opasnim turskim

[225] *Pjesme o hajducima i uskocima*. 1949. Priredio Jure Kaštelan. Zagreb: Novo pokoljenje, str. 32.
[226] Isto, str. 32–34.
[227] Isto, str. 34.

nasrtajima. Stradao je izdajom vlastitoga kuma koji mu je priredio zasjedu pozvavši ga k sebi u goste. Znajući koliko ga je narod volio i podržavao njegovo odmetanje kao znak otpora nepravdi, ne čudi što su na Mijatovu grobu u Doljanima uklesani stihovi: „Pa ja odoh potražiti pravde u bogaze i tijesne klance."

O izdaji Mijata Tomića i njegovu grobu informant iz Duvna pripovijeda: „Po legendi izdao ga je neki kum u Doljanima, to nije daleko od Blidinja, gdje ima i sada stećak pod kojim je navodno on sahranjen i ima spomen-ploča koju su kasnije uklesali na nju, a po meni ne pripada tu, mogli su malo drugačije to obilježit. Jer je ustvari izdan za sitni novac od čovika koji je na Ilijin dan, taj čovik se zvao Ilija, onda je on išao kod njega i na kumstvo i na feštu, pošto je Ilindan. Po toj legendi ga je ta njegova žena pokušavala upozorit pa je zaklala pivca pa je krv ispred nosila da on to vidi, al' nije on skužio, kum je, šta će tu bit loše."[228]

2.1.1.1. Mijat Tomić u „Prosjacima & sinovima"

Raos u *Prosjacima & sinovima* bilježi stihove guslara Antale o Mijatu Tomiću koji u svojoj planini Vran čvrsto sniva ne sluteći opasnost ordije[229] koja na njega kreće:

Klikće vila s Čvrsnice planine,
pa Mijata u Vranu doziva:
„Kučko, kurvo, Mijat pobratime,
zašto 'rčeš kad ti vrime nije?
Eto na te sile i ordije..."[230]

U svađi između Potrke i djeda koja je nastala zbog Vrtirepkine trudnoće i Kikaševa tjeranja Vrtirepke da skoči u hladnu Vrišticu kako obiteljskoj lozi ne bi nanijela dotad neviđenu sramotu, Kikaš unuku sarkastično spočitava: „I u onom iscjetku od ćaće sad gledaš Tomić Mijovila, a ne vidiš busiju iz koje se junači!"[231], suprotstavljajući kukavnost prvorođenca Jokaša kojemu se redovito obraća s „prvi pa iscjedak" s hrabrošću Mijata Tomića.

[228] Kazivač: Željko Pokrajčić, rodom iz Duvna (Seonica).
[229] prema Aniću: **1**. *pov. reg*. **a**. horda **b**. vojna jedinica (ob. osmanska) **2.** pren. gomila, rulja.
[230] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 235.
[231] Isto, str. 71.

U Potrkinoj ljubavnoj igri s Juliškom ugriz koji mu je zadala zubima napipavši njegovu usnu opisan je stihom: „Ciknu Mijat ko u gori vuče.”[232]

U naumu da isprosi štogod nakon dana neuspjela proklinjanja, Kikaš pribjegava novoj ideji: potrazi za najbogatijom kućom u Duvnu i otkrivanjem njezine nevolje. Vidjevši da kuća marvinskog trgovca Šimuna Kavčića ispunjava oba kriterija, Kikaš se pričinja da baca čari na njegovu obitelj. Šimunova žena želi doznati uzrok njegova proklinjanja, na što je *prosjak od zanata* podsjeća na grijehe predaka: poturice među precima, trgovanje s Turcima, varke i otkrivanje skloništa Tomićevih hajduka: „Nije li šukundjed tvoga muža Turcima odavao loge i ložišta Tomićevih hajduka, i u Vran-planini i na Blidinjem jezeru?”[233]

2.1.5. Andrijica Šimić

Andrija Šimić (Alagovac pokraj Gruda, 22. studenoga 1833. – Runovići, 5. veljače 1905.), zbog niska rasta zvan Andrijica, bio je jedan od posljednjih harambaša na teritoriju Dalmacije i „najpoznatiji hajduk 19. stoljeća na području jugozapadne Bosne, zapadne Hercegovine i Dalmacije”.[234] Prema Milasu, prezime Šimić nastalo je ili od hipokoristika Šime, Šimo, kako su Hrvati izgovarali staro židovsko ime Simon, ili od ženskog imena Šima, a u staro su se vrijeme prezivali Vojnići po kojima se i danas zove selo pokraj Ljubuškog.[235] Kao jedno od sedmero djece oca Ivana i majke Ive rođene Milas (imao je brata i pet sestara), djetinjstvo je proveo čuvajući stoku, a kao četrnaestogodišnjak bio je poslan u Mostar na posjed hadže Mahmuda Tikvine kojemu je Andrijin otac Ivan kmetovao, najprije da čuva aginu djecu i obrađuje njegovu zemlju, a onda i da nauči izrađivati oružje. Nakon deset godina izbivanja s rodne grude, u dvadeset petoj godini života vraća se u rodni kraj pomoći bratu u održavanju imanja. Otvara i krčmu, no bezakonje koje po povratku zatječe ne ide joj u prilog, stoga od nje odustaje:

Spominjem se dobro iz dubina,
Moje dobi od deset godina,

---

[232] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 120.
[233] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 267.
[234] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić*, u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba” održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 19.
[235] Milas, Mijo. 2015. *Hajdučka legenda Andrija Šimić. U spomen na 110. obljetnicu smrti hrvatskog hajduka Andrije Šimića*. Split: Ogranak Matice hrvatske u Imotskom, str. 19.

Kad ja odoh do grada Mostara,
U Tikvine moga gospodara.
Kao sluga agu sam služio,
Punih deset godin' navršio.
Kad namirih dvadeset godina,
Ja ostavih agu gospodina.
Odoh tada do jednog puškara,
Učit kak' se pravi puška šara.
Dvi godine; a dvi držah piće,
Kruh prodavah i ostalo jiće.
Kad navrši' dva'est čet'ri godine,
Od rogjenog dana pobratime,
Ja ostavih svaku trgovinu,
Odoh obać svoju otačbinu.
Teško bješe radit u drugoga,
Al' još teže zuluma turskoga
Sela našeg misleć da su paše,
Kad bi došli harat kuće naše.[236]

Vijesti o nasilnim turskim utjerivanjima dugova i pljačkama koje nisu mimoišle ni njegova oca tjeraju Šimića na traženje pravice, stoga odlazi u Ljubuški sudcu ispripovjediti sve što Turci rade u njegovu kraju, kako tlače i ucjenjuju narod i odnose mu ono malo što posjeduje. Sudac Šimiću ne vjeruje ni riječi, već smišlja kako ga zatvoriti u tamnicu:

Kada li je danak osvanuo,
Andrija se s puškom zametnuo,
Sam pregazi goru i ravnicu,
U Ljubuški da traži pravicu.
Stade Šimić sucu kazivati
Sve istinu, ništa ne lagati,

[236] Mimica, Ivan. 2005. *Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom* / spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak, str. 7.

Što su njima Turci učinili,
Haračlije harač pokupili.
Turski sudac ništa ne vjeruje,
Oštro gleda i teško ga psuje:
„Sikter, more nemoj mi lagati,
Niti moje Turke opadati,
Turci nisu kako vi kažete,
Već tužite, da ih obružite.”[237]

Vidjevši da se neće izboriti za pravdu po koju je došao k ljubuškom sudcu, Šimić donosi čvrstu i hrabru odluku – odmetnut će se u hajduke i tako osvetiti svoj narod koji je turski zulum sve više pritiskao:

Osorno mu Šimić govorio:
„Kajmekane zlo si namislio,
Misliš da ćeš bolje učiniti
Tvojom vikom mene prestrašiti.
Kajmekane, vjera ti je moja,
Ne straši me ništa vika tvoja,
Dalje odsad pravica je moja!
Nikad više nećeš me suditi,
Suda tvoga neću pohoditi.
Sada vidim da ga ne imadeš,
Jerbo niti za Boga ne znadeš,
Već ti tlačiš svakog kršćanina,
Ko najvećeg tvoga dušmanina.
Sad' me slušaj, reću ti pravicu,
Ja odlazim tamo u glavicu,
Tamo gdjegod u gustu lužinu

[237] Mimica, Ivan. 2005. *Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom* / spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak, str. 8.

Da naplatim tursku zadužbinu!"[238]

Drugi izvori spominju obeščašćivanje Andrijičine sestre kao razlog ustanka protiv Turaka odmetanjem u hajduke 1859. godine.[239] Napustivši Mostar, Šimić se skriva po „Rakitnu, Doljanima, Imotskom, Kupresu, Livnu, Glamoču i Vrlici".[240] U blizini Imotskog susreće Jovu Kadijevića, ispriča mu sve o turskim nedjelima i o svom posjetu kadiji. Kadijević mu ukazuje na uzaludnost traženja pravice kod kadije i poziva ga na zajednički otpor Turcima, pružajući mu vlastiti primjer: tri su godine prošle otkako se odmetnuo, napustivši rođeni dom otišao u goru gdje osvećuje svoju braću sačekujući i napadajući Turke:

Grohotom se Jovo nasmijao,
Pak Šimiću tiho besjedio:
„Nemoj kod njih iskati pravicu,
Prava će te stavit u tamnicu,
Već hajdemo da sreću kušamo
I da Turke sudit naučimo.
Ja ih sudim, ali sam ne mogu,
Već uzdišem i molim se Bogu
Ne bil' kakvu skupio družinu,
Da ispunim Turcim zadužbinu.
Evo tri su minule godine
Moj Andrija, mili pobratime,
Da sam ti se gorom pobratio,
I rogjenu kuću ostavio.
Sad dočikam turačke balije,
I moja ih kremenjača bije,
Da osvetim braću nevoljnike,
A potlačim krsta protivnike.
Oko imaš, Andre sokolovo,

[238] Mimica, Ivan. 2005. *Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom /* spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak, str. 8.
[239] Dragić, Marko. 2005. *Književna i povijena zbilja*. Split: Hrvatsko kulturno društvo Napredak Split, str. 60.
[240] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik).* Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 411.

To ti kaže Kadijević Jovo,
A po srcu, ja sudim po tebi,
Da pred nikim uzmakao ne bi.
Uzmi dakle pušku osvetnicu
I pribjegni k meni u goricu,
Pa će Andro, po Božjoj volji
I za naske svanut danak bolji!"[241]

Šimić se spremno odaziva Kadijevićevu pozivu, no u početcima hajdukovanja ne prebiva stalno na planini: noću prijateljuje s hajdukom, a danju se vraća svom domu:

„Dragi Jovo ja ću s tobom biti,
Ali nemoj mene proglasiti;
Ja ću tebi svaku noćcu doći,
A po danu moram kući poći."[242]

Selom su krenule priče o Andrijičinu odmetanju i pridruživanju hajduku koji tri godine u zasjedi dočekuje Turke. U to vrijeme ubijen je jedan Turčin, a za njegovo ubojstvo vlast optužuje odbjeglog Andrijicu. Znajući da je za njim organizirana potjera i da će, uhvate li ga, u nemoći pred kadijom i njegovom pravdom biti utamničen, trajno napušta dom pa Vran planina postaje njegovo prenoćište i prebivalište:

Malo vri'eme, za dugo ne bija,
Poginuo jedan Osmanlija.
Za čisto se nije nikad znalo
To ubistvo ko je učinio;
Al' svi Turci skupa govoriše
To ubistvo da Šimića biše.
Al' tad Šimić pravedan je bio,
Jer tog' Turu nije ni vidio,

[241] Mimica, Ivan. 2005. *Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom* / spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak, str. 8-9.
[242] Isto, str. 9.

Već neznanik jedan mu kazao,
U planini kad je počivao,
Da je jedan Turčin poginuo.
Turci vele: „Ti si ga ubio
I u jamu njega strovalio.”[243]

S Jovom Kadijevićem iz Prološca Šimić provodi sljedeće tri godine. Njih dvojica zajedno osnivaju hajdučku družinu kojoj se pridružuju još Ivančić, Prlj iz Prološca i Petar Ledić iz Aržana kod Imotskog.[244] U jesen 1866. godine družina napušta bosanske i hercegovačke planine i odlazi u Imotsku krajinu.[245] Bio je 5. studenog te godine kad su posjetili kuću Nikice Knezovića – Dudića na Aržanu s namjerom da u njoj prenoće:

Tada prođu imockih stanova,
Sve do blizu sela Aržanova.
Tu ih mjera bješe namjerila
Na jednoga svoga prijatelja. –
Taj prijatelj što bio Šimiću,
Po plemenu zvao se Dudiću,
Na vjeru je obadva primio,
Jest' i piti za novce pružio.[246]

Iako uz granicu s Dalmacijom, Imotska je krajina pripadala turskom teritoriju pa je Dudić izdao hajduke seoskoj straži. U nastaloj borbi ubijen je Jovo Kadijević, a Šimić je zajedno s Ivančićem uhićen, odveden najprije sudcu u Imotski, a potom u splitski istražni zatvor gdje je proveo gotovo 22 mjeseca.[247] Po završenoj istrazi ondje mu ne nalaze krivicu pa ga šalju

---

[243] Mimica, Ivan. 2005. *Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom* / spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak, str. 9.
[244] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić,* u*: Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba” održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 20.
[245] Isto, str. 21.
[246] Mimica, Ivan. 2005. *Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom* / spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak, str. 10.
[247] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić*, u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba” održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 21.

turskim vlastima, na njihov zahtjev, kako bi mu oni sudili za sve počinjeno unutar turske države.[248] Iz splitskog zatvora vode ga u livanjsku tamnicu, potom u Duvno pa u Ljubuški.[249] Milas navodi da je Šimić vjerojatno krajem kolovoza 1868. godine uspio pobjeći iz ljubuške tamnice unatoč okovima koji su mu zarobljavali noge. Kao bjegunac skriva se po planinama i selima Imotske krajine. Na Vran planini hajdučka ga družina bira za harambašu. Milas spominje kuću Ante Jovića-Čukića Matina u Vinjanima u koju se najčešće sklanjao.[250]

Narod je Šimića volio jer se borio za pravdu pljačkajući Turke i dijeleći plijen sa siromasima. Kazivačica rodom iz Tijarice pamti stihove narodne pjesme:

O Šimiću, naš brate mili,
ti ukradi vlaju kravu,
daj je meni siromaju.
I još ću ti nešto reći:
nemam jadan u što leći.[251]

Pod svoju je zaštitu Šimić stavljao potrebite: siromašne, udovice, mlade djevojke koje su Turci silom odvodili iz njihovih domova. U razgovoru s Jurjem Kapićem o kojem će u radu još biti riječi Šimić o sebi kaže sljedeće:

„Čuj ovu! Idem ja jednom gorom, a nedaleko sa ceste netko viče: O Šimiću, moj plemiću, mnogu si sirotu pomogao, pomozi i mene jadna i nevoljna, pomogao te Bog! Skočih ja pred nj, a on usprenu. Ne boj se! – rekoh mu – evo ti Šimića, koga si zvao. Sjede kraj mene; vas je pomodrio od leda. Idu ozgor gornjaci. Svaki se zamotao u gunjac, a imadu još po jedan na konju. Gone i nekoliko kravâ na Pazar. Kad oni blizu, ja ih zaustavih. Rekoh jednomu, što je imao najbolji gunjac: daj ga ovom ubožaru! Gornjak posluša, a moj ti se čovo zagrne. Tada ću mu: izaberi sada najtušću kravu! Nije mu trebalo dvaput napomenut. Prizaja on kravu, udjene

[248] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić*, u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba" održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 21.
[249] Isto, str. 21.
[250] Milas, Mijo. 2015. *Hajdučka legenda Andrija Šimić. U spomen na 110. obljetnicu smrti hrvatskog hajduka Andrije Šimića*. Split: Ogranak Matice hrvatske u Imotskom, str. 26.
[251] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj. Marijin suprug Jozo Marijanović nakon kazivanja stihova nadodaje: „A on iza zida, taj Šimić. I ondan, kaže: 'Dođi sutra u ovo doba i dotrat ću ti kravu.' I on mu je dotra. Ukrade je negdi, znaš, ka 'ajduk.".

prst u uho, pa ode kući pjevajući, a gornjaci takogjer prosliediše svoj put, zadovoljni, da im je prošlo bez velika kvara."[252]

Turska se vlast usredotočila na hvatanje hajduka s harambašom Šimićem na čelu. Sve se dalje širio glas o njihovim silnim pothvatima, o karavanama kojima je s družinom priječio putove i zasjedama koje je pripremao kad bi saznao za nekog bogatijeg tko je imao tuda proći. Tako je bilo i 19. studenog 1869. godine kada je družina u Karamanovim klancima čekala bega Kopčića koji se vraćao iz Mostara nakon što je agama odvezao žito: bega su opljačkali i ranili, a njegova konja ubili.[253] Hajduci se potom sklanjaju po imotskim selima, a Šimić se s Bašićem i Sekulovićem najdulje zadržava u Vinjanima.

Godine 1870. s istim hajducima Andrijica odlazi u Vrliku udružiti se s vrličkim hajducima, a sve kako bi se pritajio, neko vrijeme zametnuo trag i tako lakše pljačkao putnike u Vinjanima.[254] Ujedinjeni hajduci odlaze na Dinaru gdje otimaju stoku stanovnicima obližnjih sela. Dočekavši smirivanje situacije i normalizaciju trgovine s Turskom, a time i manje napore turske i austrijske vlasti u njihovu hvatanju, vraćaju se u Imotsku krajinu kako bi uoči sajma u Duvnu opljačkali putnike, a posebice bogataša Josipa Dundića. Starca su odveli sa sobom u planinu Zavelim na granici s Bosnom, gdje su ga držali osam dana i ucjenjivali za 100 cekina.[255]

Učestali hajdučki napadi na prostoru Dalmacije, tada teritorija Austro-Ugarske Monarhije i Bosne i Hercegovine koja je bila pod turskom okupacijom, ujedinili su obje sile u zajedničkoj borbi protiv Šimićeve družine.[256] Posebice ozlojeđeni pljačkom putnika u Gornjim Vinjanima 26. kolovoza 1870. godine, austrijske i turske vlasti dogovaraju suradnju u hvatanju hajduka organizirajući pomične čete.[257] Namjesništvo Dalmacije 6. rujna iste godine raspisuje ucjenu za Andriju Šimića za 1000 fiorina, a za Petra Sekulovića, Petra Bašića, Trifuna Petkovića, Grgu

---

[252] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 8-9.
[253] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić*, u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba" održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 23.
[254] Isto, str. 25.
[255] Isto, str. 26.
[256] Milas, Mijo. 1995. *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, u*: Imotski zbornik 3*. Imotski: Matica hrvatska, str. 213.
[257] Isto, str. 213.

Burila, Matu Dražića i Josipa Čorića po 300 fiorina, da ih se preda žive ili mrtve, a ucjenu raspisuju i turske vlasti.[258]

Šimić je 1871. godine pao u zasjedu. Iako je htio ostati u Kamešnici, smatrajući je najsigurnijim utočištem, popustio je pred svojim hajducima i napustio planinu. Uzevši najnužnije stvari iz pećine, 9. siječnja družina kreće u smjeru Studenaca.[259] Hajduk Ante Bilić Nosić, stigavši s družinom u Studence, poručuje svome bratu Miji da hajducima donese ručak, što on i uradi, no ne donese piće, što Nosić koristi za izdvajanje iz družine: pod izlikom da mu nanovo poruči da im donese nešto za piće, preko brata Studenčanima, točnije, Joki Biliću, izdaje hajduke, zbog osvete za neku prijašnju razmiricu s njima.[260]

Sâm Bilić Nosić u imotskim je zatvorskim prostorijama 13. siječnja 1871. godine pred sudcem, svjedocima i žandarima ispričao sljedeće: „Od vremena kad je ubijen Toma Bilić do časa našeg uhićenja stalno smo bili u Turskom carstvu, i čim smo prošlog ponedjeljka ušli u kotar preko Studenaca, rekao sam svome bratu Miji da javi Joki Biliću ili posadi na Studencima da nas prijavi, i zaista je to učinio pridruživši se njoj; i tako smo naišli u Zagvozdu na kuću Prodana u koju smo iznenada ušli i zatražili da nas posluži jelom. Upitajte sve iz posade i uvjerit ćete se da nije bilo mene ne biste nas uhitili niti imali u rukama. Šimić mi je rekao da se obratimo nekom Kukavici koji ima jednu zabačenu ogradu u Vinjanima kad u njoj poželimo utočište, jer nas on neće izdati, ali ja nikad nisam imao priliku da tamo odem sa svojim drugovima. Iz izloženog slijedi da sam bio prisiljen pridružiti se Šimiću, da na moj račun ne idu teška zlodjela, i da sam ja bio onaj koji, umoran od nesretnog života koji sam morao voditi, dojavih putem moga brata moje suseljane da nas uhvate, te da ne pružih nikakva otpora, nego sam se istima predao kako će posvjedočiti Stipe Ilije Bilića i Jozo Bilić Prcić, Mate Bilić Tomin, Mate Šakić i Ivan Mi……”[261]

U pismu Poglavarstvu Kotara imotskog od 4. veljače 1871. godine grupa Studenčana piše: „Prvoće biti dato na znagnie to Slavnoj vlasti, kako bi izdaja učigniena za ajduke Joki Biliću, koji razredi i posla potiru ajduka na tri strane.”[262] Ne znajući kada će i kamo hajduci ići, jer Andrijica nije imao običaj detaljno iznositi drugovima svoje planove, prva kolona na čelu s

[258] Milas, Mijo. 1995. *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, u: *Imotski zbornik 3*. Imotski: Matica hrvatska, str. 213.
[259] Isto, str. 214.
[260] Isto, str. 214.
[261] Isto, str. 233–234.
[262] Isto, str. 215.

harambašom Matom Bilićem Prcićem, druga na čelu s poglavarom Studenaca Antom Vukovićem i treća na čelu s Jokom Bilićem kreću za hajducima.[263]

U večeri 9. na 10. siječnja noće u Lokvičićima, u kući Ivana Mikulića.[264] Iz Lokvičića kreću prema Zagvozdu. U predvečerje 10. siječnja dolaze u Prodane, zaselak Zagvozda u kuću Jakova i Ante Prodana gdje se predstavljaju kao prodavači duhana, ne znajući da su Studenčani formirali tri kolone za njihovo praćenje.[265] Nakon večere Sekulović, Bilić Nosić i Meštrović bdiju u ognjenici, vjerojatno u strahu od potjere, a pred zoru odlaze na počinak u pojatu Jakova Prodana koja se nalazila blizu njegove kuće, dok Šimić ostaje u ognjenici s jednim seljaninom, uz ognjište i pjesme koje su naizmjence pjevali uz gusle.[266] Prodanu, koji je također bio u njihovu društvu, Šimić je svilenom vrpcom vezao desnu ruku za svoju lijevu ruku.[267]

Jutro 11. siječnja 1871. godine bilo je snježno. Zbog napadala snijega svi su bili u svojim domovima. Ustavši, hajduci su se spremali blagovati janje koje je na njihov zahtjev zaklao Prodan i za njega dobio novac, kad je u selo pristigla kolona s harambašom Matom Bilićem na čelu.[268] Ušla je u selo i od kuće do kuće tražila hajduke, nudeći seljanima novac za informaciju o hajducima. Oni su tvrdili da u selu nije bilo hajduka. Na lavež pasa i graju koja je prekinula mir zimskog dana svi su hajduci pobjegli, osim Andrijice Šimića koji se zaklonio iza žrvnja u vatrenici u kojoj je noćio. Zagvožđanin Josip Tomičić, koji se koloni pridružio u Zagvozdu, ispalio je u Šimića metke, a oni su se zabili u toke na prsima, no ipak ga ranili u lijevu nadlakticu.[269] Šimić mu je vratio ispalivši metak u Tomičićevo srce. Zaštitivši leđa naćvama s kojih je istrgnuo poklopac i napunivši pušku, pobjegao je iz vatrenice prema Krstaticama.[270] Zbog snijega koji je napadao potjera je za njim bila prekinuta. Nitko od odbjeglih hajduka nije

[263] Milas, Mijo. 1995. *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, u: *Imotski zbornik 3*. Imotski: Matica hrvatska, str. 215.
[264] Isto, str. 215.
[265] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić, u: Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba" održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 29.
[266] Milas, Mijo. 1995. *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, u: *Imotski zbornik 3*. Imotski: Matica hrvatska, str. 216.
[267] Isto, str. 216.
[268] Isto, str. 216.
[269] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić,* u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba" održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 30.
[270] Isto, str. 30.

uspio izmaći, a Andrijica je uspio proći Krstatice i stići u Runoviće, zaseok Garac, o čemu je sam ispripovjedio Jurju Kapiću:

„Ja opet zatvorih vrata, podvih noge, izvadih ganjčem peču ovnovine iz kotlenice, pa stadoh blagovati. Čuje se glas s dvora: predaj se, Šimiću, ili ćemo te živa zapaliti u kući! Vidim ja na čem je; što ću sada? Uzmem naćve iza peći, metnem ih na kosti, bjelosopac nož stisnem u zube, a šarku pušku u ruke, pa izigjoh na dvor, vičući, što mi je grlo davalo: evo Šimića na junačkom megdanu; u mojoj šarki dva hitca, a zrna četiri, olovo je gladno mesa, a moj bjelosopac žedan je krvi; neka pristupi k meni koga je majka rodila! – Svi zamukoše, svi polegoše, a izmegju kamenâ položiše puške. Vidim ja cievi, gdje vire. Naprestano na megdan pozivljem i polako odmičem. U neke mahe zapališe puške u me, ali mi nahuditi nemogoše, jer su mi naćve bile na kostima, a prsi mi obložene srebrenim oklopom. Odletim kao vihar put sela Krstatica. Vjetar puše, snjegovito je i ledeno. Nije baš crna tama, jer je mjesec o uštapu. Zvona zvone po susjednim selima; zovu narod proti meni; ja bježim što me noge nose. Kolona sliedi za mnom i na veliku dalečinu zove me, da se predadem. Stignem u jedan dolac, pun sniega. Istrgnem lišnjakova pruća ispod mećave, podvijem noge i sjednem na lišnjak u sredini doca. Izvadim kresivo iza pripašaja, pa zapalim lulu. Tu sam bio odredio dočekati kolonu i poginuti sa puškom u ruci. Zvona su sada sve manje brecala, navukle se gušće oblačine; pušavica udarila žešća; nije se već vidilo prsta pred okom, pa kolona ne igjaše više za mnom u potjeru. Što ću ja siromah? Digoh se sa doca, pa goni dalje. Snieg mete kao lopatom. Gazim ga do koljena, a na nekim mjestima do pasa. Primih se gore. Obijem se na pomrki o drvlje i kamenje. Noge su mi izranjene i otekle. Iznemožen, stignem u selo Runović i pokucam na vrata u Garca."[271]

Umoran, promrzao i još ranjen, noć je proveo u lišnjaku gdje ga je ujutro pronašla jedna žena i odvela ga u svoj dom obećavši mu da ga neće izdati.[272] Potom je prešao u dom Ante Garca i žene mu Kike koji su mu obećali pomoć, ali i izdali austrijskim vlastima. Sedam Garaca svezalo je Šimića u snu. Videći što su mu učinili i da ga ne namjeravaju pustiti unatoč nagradi koju im je nudio u zamjenu za slobodu, Andrijica prokle Garca sljedećim riječima: „Dabogda moje noge nad tvojom glavom bile."[273] Dana 14. siječnja 1871. godine sedam je naoružanih

[271] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 8.
[272] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić*, u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba" održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 31.
[273] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik).* Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 414.

Garaca s Marijanom Garcem na čelu odvelo svezanog Šimića u Imotski. [274] O nevoljama koje su ga stigle Šimić pripovijeda Kapiću:

„Sami su u kući muž i žena. Je li vjera? Jest! Tu mi naložili vatru, pa se raspokojih. Založih, napih se i zaspah kao zaklan na Garčevoj slamnici. U snu vidim rieku Vrliku, oko nje mnoštvo kokošiju, pataka i pilića. Nad njima se naviju orline. Život mi je težak. Svaka mi se noga čini kao greda. U tom se probudim, pa da ću skočiti, ali, što vide jadne oči moje? Imade ih dvadeset oko mene, pa me drže za ruke, za noge i za trup. Tako propade Šimić na tvrdoj vjeri! Bio sam vezan i odveden u Split, gdje sam bio sugjen na doživotno tamnovanje."[275]

Ujutro 14. siječnja 1870. godine potporučnik kotarskog zapovjedništva iz Imotskog u brzojavu Pokrajinskoj komandi žandarmerije u Zadru piše: „Napokon jučer navečer 13. siječnja vođa bande Šimić umoran, ogladnio, smrznut i ranjen u lijevu ruku stigao je u kuću obitelji Garac u selu Runović, gdje je lakoćom od samih ukućana uhićen, priveden i predan ovom sudu."[276]

Po dolasku na imotski sud, u spomenuto jutro 14. siječnja, Andrija Šimić izjavljuje sljedeće: „Ja sam Andrija Šimić sin Ivana o kojem ne znam je li živ ili mrtav, jer o njemu nemam glasa već pet godina, i Ive o kojoj jednako ne znam je li živa ili mrtva, jer o njoj nemam vijesti godinu dana. Rođen u Grudama u Turskom carstvu, mjesto Alagovac, star oko 30 godina, katolik, neoženjen, seljak, jedanput ispitivan i zadržan u kaznenom zatvoru u Splitu 22 mjeseca, kao okrivljenik zbog hajdučije u družini Jove Kadijevića. Imam jednoga brata za kojeg mislim da je živ, star oko 27 godina, četiri sestre – Anđa, Kata, Marta, Matija i Pera – sve mlađe od mene osim Kate koja je starija tri godine; mislim da su se tri udale, ali ne znam za koga. Bio sam zatvoren i u ovom zatvoru zbog gore spomenutog djela, odavde sam prešao u splitski zatvor."[277]

S osmijehom na licu Andrijica je dalje odgovarao: „Ne znam kad sam se odao hajdučiji. Ne znam tko su bili moji drugovi. Ne poznajem Petra Sekulovića, Ivana Meštrovića i Antu Bilića-Nosića, Grgu Burila, Nikolu Krajinu, Jozu Čorića i Matu Dražića i Trifuna Petrovića –

[274] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić*, u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba" održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 31.
[275] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902. str. 8.
[276] Milas, Mijo. 1995. *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, u: *Imotski zbornik 3*. Imotski: Matica hrvatska, str. 220–221.
[277] Isto, str. 237.

nikad se s njima nisam družio. 'Ne znam nikoga, a od mene radite što hoćete, ako sam krivac.' Ne znam zbog kojega sam razloga ovamo doveden (govoreći to neprekidno se smiješio). 'Ne poznajem Jakova Prodana, pozna sam ga najprvo kad su me gendarmi gonili u Splitu, budući da tada sam ruča kod njega. Utorak prošasti nisam bio u njegovoj kući. Nisam u njegovoj kući vidio ikoga rondara ni meni niko je reda da se pridam. Nisam tada puškara u nikoga i niko nije proti meni. Kad sam priprema pušku ranijo sam sam sebe u livoj ruci. Meni nije poznato je li ko poginuo iz puške u kući Prodanovoj. Jučer u jednoj ogradi su me našli nikoliko ljudi, meni nepoznati, koji kad su se k meni približali pitajući me koji sam, i budući njiman rekao da sam Šimić, odma su me vezali i odnili su mi pušku i dvi fišeke od kože u kojima bili su prave fišeke napunjene s prahom i balotom. I brez kazat mi uzrok za koji su me vezali, doveli su me amo. Ne pitam ništa, ni da me pustite van, ni da me držite, samo da mi se dadete napiti vode. Ranijo sam se iz male puške koja mi je ostala di je ostala i velika oliti štuc. Toliko velika puška koliko mala oli kubura bile su na kreme. Jaspri nisam ima kod sebe, ni niko mi ji odnijo i tako niko nije okinuo s moje jačerme talire oliti ikakve ajspre druge vrste. Ne poznajem Martina Lončara i ne znam ko mu je zapalio kuću, i tako ne poznajem Jozu Čorića iz Lovreća, Matu Ercega pok. Mate iz Rašćana, Ivana Draguna iz Lokvičića, Rade Luka Zaradić, Matu Šoića, i ne znam ko je nji ogulio. Nije istina da kad su ogulili Matu Šoića ja sam osta tada ranjen i da me je donio za taj uzrok na pleća Petar Sekulović, i odtolem da smo otišli u kuću Petra Brkana i da me je doša dignuti Mate oliti Jozo Kukavica iliti koji drugi Kukavica i da s njima jašeći na konju otiša sam i njiovoj kući oliti u Kovačevoj kući i onde da su me izličili.

Nazad godinu danah kad sam proša kroz Duvno potirali su me Turci i tada su me ranili u nogu prez da znadem za koji uzrok. Nije onde niko bio sa mnom, sam sam se izličijo. Ne znam ko je ubijo Nikolu Čuića. Ne poznajem Ivana Gudelja i ne znam ko ga je ogulio. Ne znam ni di je kuća Ivana Mikulića niti sam ikad u njom uliza. Ne poznajem Derviša bega Kopčića niti li sam ga ranio ni ogulio, i tako ne znam ko je ubio Tomu Bilića i ko ga je ogulio. I napokon na 26. kolovoza nisam bio na Vinjane i ne znam kako mi vi kažete za kod ograde Juroševe i kako je ko bio oguljen. Nisam zarobio Jozu Dundića i za njegovo odkupljenje ne znam ni za što, nisam primijo za to novacah. Nisam ustmeno ili pismeno ikoga usilova da mi pošalje novacah. Nisam tako posla knjigu bratu Dragutinu Baliću, župniku od Vinjana."[278]

[278] Milas, Mijo. 1995. *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, u: *Imotski zbornik 3*. Imotski: Matica hrvatska, str. 237– 238.

Nakon imotskog suda istraga je preseljena na splitski sud. Sudilo se i Andrijičinim hajducima i vrličkim hajducima, a na sud koji se tada nalazio u palači Tartaglia pozivani su i njihovi jataci, svi oni koji su im na ikoji način pomagali ili se i sami povremeno uključivali u hajdučiju. Sudska se rasprava tijekom čitavog procesa odvijala na hrvatskom jeziku, s tek neznatnim dijelovima na talijanskom. Bila je to prva rasprava i presuda na hrvatskom jeziku. Pritvorene su hajduke svakog dana dovodili svezane i pod oružanom pratnjom iz zatvora na nekadašnjem Lazaretu.[279] U *Prvostepenoj odsudi što ju izreče C. K. Okružni sud spljetski protiva hajdučkoj četi* nalazimo sljedeće podatke: suđenje na splitskom sudu trajalo je od 22. do 31. srpnja, nastavljeno je od 1. do 8. kolovoza i nanovo od 28. do 31. kolovoza 1872. Rasprava je, dakle, trajala 22 dana, a hajducima i jatacima sudilo se za 86 djela: ukupno je 25 osoba proglašeno krivima, a samo za prvih 60 djela na suđenju su se trebala pojaviti 323 svjedoka.[280] Sudom je predsjedao Frane Lettis, a navode se i imena savjetnika, tajnika, istražitelja, sudca, prislušnika i državnog odvjetnika, kao i prvoga na popisu osuđenih, Andrije Šimića iz Gruda, sina Ivanova:

„ODSUDA Na Ime Njegovog Veličanstva Cara C. K. Okružno Sudište Spljetsko Uslied konačne ustmene razprave obavljene 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31 Srpnja, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 28, 29, 30 i 31 Kolovoza 1872 pod upravom C. K. Predsjednika Franciška Lettisa, uz pristup CC. KK. Pokrajinska Sudišta Savjetnikâ Franciška Pezzoli-a i Antuna Brčića, C. K. Tajnika Iztražitelja Jeronima plem. Geremie i C. K. Pristava Iztražitelja Jozipa Nonvellera, kao Sudci, C. K. Prislušnika Emilia Friedla, kao Perovodja, i C. K. Državnog Odvjetnika Roka Paladina, protiva evo kojim, osobam:

1. Andrija Šimić Ivanov iz Gruda, Ružićke župe, Turske države, godinâ 37, neoženjen, težačke ruke, branjen po Odvjetniku Dr. Mati Laliću”[281]

Andriji se sudilo za dvadeset zločina: „jedan je: obično umorstvo na osobi pandura Jozipa Tomićića, pet je zločina razbojstava, a uz jedan od ovih, bilo je težkih tjelesnih ozljeda; jedan je: dioničtvo u razbojstvu; jedan je: pokušana težka tjelesna ozleda; a dvanaest je zločina javnog

[279] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić,* u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba” održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 33.
[280] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 33.
[281] *Prvostepena odsuda što ju izreče C. K. Okružni sud spljetski protiva hajdučkoj četi, kojoj bje čelovodjom zloglasni Andrija Šimić i protiva njihovim trbonošam i pomoćnikom : uzroci njoj i dodatci koji*. *U Spljetu: Tiskom Antuna Zannoni-a, 1872*., str. 1.

nasilja različitih vrsta."[282] Za razliku od vrličkih hajduka, Šimić i njegovi hajduci nisu odavali jatake. U sudskom se procesu posebice istakao harambaša svojom oštroumnošću i domišljatošću, ali i požrtvovnošću kojom je štitio druge hajduke. Ubojstvo Josipa Tomičića nije priznao, a teretilo ga se i za veliku pljačku putnika u Vinjanima pri kojoj su mnogi bili teško ozlijeđeni i jako preplašeni. Iako je Andrijica zaustavljao svaku vrstu nasilja kada bi u njemu zatekao svoje hajduke, otežavajuća je okolnost bio njegov položaj harambaše pri toj pljački. Za olakšavajuće okolnosti smatrane su zanemareni odgoj i iskrenost u istrazi i na suđenju.[283]

Šimićev odvjetnik dr. Mate Lalić koji se u *Odsudi* spominje spasio ga je od doživotne robije na koju ga je državni odvjetnik htio poslati. Lalić je svojom obranom izrečenom na talijanskom jeziku prisutnima ukazao na neprilike koje su Šimića natjerale na hajdučiju. Uspio je dokazati da Šimić nije nasilnik koji je iz obijesti i želje za bogaćenjem postao hajduk. Time je izbjegao doživotni zatvor i izborio mu vremensku kaznu u istarskome Kopru gdje je Šimić upoznao pjesnika Ivana Mimicu – Zunkala koji je također bio na odsluženju kazne. Mimica je spjevao prvu pjesmu o Šimiću koja ga je proslavila kao narodnog junaka, a izdao ju je po izlasku s robije, 1892. godine.[284] Pjesma je podijeljena u pet pjevanja, sadrži 3616 deseteraca, a nosi naziv *Andrija Šimić hajdučki harambaša*. U predgovoru pjesme Mimica navodi svrhu njezina nastanka i recipijente kojima je pjesma namijenjena:

„Od davna opća je želja seljačkoga naroda po Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, da bi se našao tkogod, ter opjevao djelovanje poznatog ustaškog četovogje Andrije Šimića da tako uzmože uz gusle popjevati borbe napih ustaša protiv ondašnjem nasilniku Turčinu. Moja je želja bila, da bih to mogao izvršiti i više sam dana u glavi snovao, kako ću što napisati o tome, ali bih svaki put došao do zaključka, da tomu nisam dorastao i da moje znanje ne dopire dotle, da bih mogao što za tisak prirediti, nu napokon odredih, po naputku prijatelja, napisati što znadem i kako znadem, pa puklo, kud puklo. Ovo djelce nije za učenjake, nego je za prosti moj seljački puk, koji će ga rado prigrliti. Ja dobro znadem, da se ni seljačkom narodu, kojemu sada mnogo naobrazbe treba, da se ni njemu ne smjedu davati djela slabo napisana, ali pošto ovog posla nitko od učenijih nije se htio latiti, a pošto drugi ne znadu, ili ne mogu, to sam se ja sa

[282] *Prvostepena odsuda što ju izreče C. K. Okružni sud spljetski protiva hajdučkoj četi, kojoj bje čelovodjom zloglasni Andrija Šimić i protiva njihovim trbonošam i pomoćnikom : uzroci njoj i dodatci koji*. *U Spljetu: Tiskom Antuna Zannoni-a,* 1872., str. 92.
[283] Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić*, u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima*: zbornik radova sa znanstvenog skupa „Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba" održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 34.
[284] Isto, str. 38.

mojim malenim imanjem latio, i evo momu narodu poklanjam, da ga dobrovoljno čita i da mi uz to dobra želi."[285]

U istom predgovoru Mimica navodi ključne podatke o Šimiću: „Andrija Šimić rodio se je dne 22. studenoga godine 1833. u selu Grudam župe Ružićke, a Ljubuškog kadiluka u Hercegovini, onda turskoj državi, odakle su obilovali hajduci od starine![286] Puku kojemu je pjesma namijenjena objašnjava razlog Šimićevu odmetanju u hajduke: „Silni turski zulum i nemilo haranje ozlovoljilo ga žestoko i pobjegao je u goru, da se sveti krvniku svome i cijeloga svoga naroda. Turci su podigli na njega hajku, ocrnili ga i prozvali hajdukom. On nije mogao, ni smio više iz gore. Tad je stupio na onu stazu, koja ga je do propasti dovela. Njega je uopće svak sažaljivao; jer je imao plemenito srce i osjećaje, a zla nije nikom činio."[287]

Mimica donosi opis Šimića kojeg susreće u zatvoru, kako onaj fizički koji ćemo naći i kod Milasa, tako i svih njegovih kvaliteta zbog kojih je bio voljen:

„Ja sam imao prigodu opetovano vidjeti Andriju Šimića i š njme se razgovarati. Kad sam ga iz daljega ugledao pričinilo mi se, da mu još na prsima zvekeću cvancike i zlatne toke, a da mu se u ruci sjaji oštar jatagan. Al' to se je meni samo pričinjalo, jer kad pristupih k njemu, vigjoh ga tužna u robijaškom odjelu zaodivena, a od prvošnje mu snage i ponosa ni traga, ni glasa. I da ga najbolji poznavaoc motri, ne bi mogao reći, da je to onaj toli razglašeni gorski vuk i čuveni junak Andrijica, jer se Šimić razlikuje od ostalih i kao najzadnji od dalmatinskih hajduka. (…) Oko mu još samo čarobno bljeska, kao da se spominje prošlih pustolovina.

Šimić je starčić omalena stasa, malko pognut majci zemlji, visoka čela, bistra oka, izrazita lica, i za čudo, prama svojoj dobi, neobično čvrst, žilav, živan, razgovorljiv i veseo. Od svojih starešina ljubljen je, a od nevoljnih sudrugova čašćen i poštovan. On daje svakomu dobre savjete, svakoga od zla odvraća, i gdje može, pomaže. On znade lijeka proti raznim bolestima, znade protumačiti snove, znade moliti se Bogu i još mnogo dobrih i lijepih stvari on ti znade,

[285] Mimica, Ivan. 2005. *Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom* / spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak, str. 5.
[286] Isto, str. 6.
[287] Isto, str. 6.

samo ne zna psovati i za nikakvo zlo uopće ne zna taj čovjek, odrastao i dorastao megju vucim i hajducim, koji je sam takogjer nosio hajdučki naslov."[288]

Mimičin opis potvrđuje i Šimić. Iako niska rasta koji ne bismo očekivali kod najpoznatijeg hajduka i junaka, svojom je snagom i izdržljivošću prkosio nevoljama koje je redom svladavao. U razgovoru s Jurjem Kapićem Andrija odgovara na pitanje o svome stasu, ali i tjelesnoj konstituciji:

„*Ja*: Čuj, Andrija! Kazivali su, da si bio junak, dočim, ne budi ti žao, ali, gledajući tvoj stas, ne bi se reklo; gdje ne ima grma, ne ima ni hlada – kaže poslovica.

On: Ali i jedna druga poslovica veli: ne mjere se ljudi aršinom! U istinu niesam bio visok, kao što niesam ni danas, pa ni velika snopa ne bijah, ali sam ti bio oganj živi. (Kad to reče škrinu zubima, a oči mu zaigraše u glavi). Brz sam bio kao srna. Kad sam išao, činilo mi se je, da letim kao vihar. Mogao sam konja s mjesta preskočiti. Srčen sam pak bio preko vraga. Ništa me nije moglo prestrašiti. Često bi Turčin nagnao na me konja, da me potare, a ja gjipni u sedlo, naleti na gol nož, izbij ga Turčinu iz ruke, pa ga zbaci s konja na ledinu i skoči mu koljenima na prsi."[289]

Šimićev opis donosi i Mijo Milas koji posjeduje arhivsku građu, Šimićeve podatke iz registra zatvorenika Kotarskog suda u Imotskom:

„Tabella d'indicazione

Andrija Šimić Ivanov, iz Gruda u Turskom carstvu, star 30 godina, katolik, neoženjen

Stas … srednji

Tjelesni ustroj … snažan

Lice … duguljasto

Boja puti … tamna

Kosa … tamnokestenjasta

Oči … pravilne

[288] Mimica, Ivan. 2005. *Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom* / spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak, str. 5–6.
[289] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 8.

Nos … pravilan

Usta … pravilna

Zubi … pravilni

Brada … brije, kestenjasta, porasla

Brada (donja čeljust) … obla

Osobiti znaci … na lijevom bedru ožiljak od kugle te dvije novije rane na lijevoj ruci

Jezik … ilirsko-dalmatinski

Odjeća… crvena kapa s velikom kitom od crne svile, ručnik, košulja, krožato od crvena platna ukrašeno srebrnim opšavima, koparan od imotske čoje, jačerma od skrleta podstavljena modrom čojom i ukrašena likima, štapićima i pozlaćenim pločicama od srebram bijele bičve od vune, opanci, modre hlače od sukna i gaće od pamuka"[290]

Kapićev „Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem"

Nakon punih dvadeset i devet godina provedenih u koparskoj tamnici, a na stalne molbe obitelji, puka, franjevačkih svećenika, a i njega samoga, Šimić je pomilovan i pušten, na radost naroda koji ga je svečano dočekivao diljem Dalmacije, među ostalim, i na splitskoj rivi. O splitskom dočeku najpoznatijeg hajduka pisao je *Pučki List* 2. siječnja 1902. godine:

„Kad se je bilo pročulo da je kralj pomilovao hajduka Šimića, te da on ima stignuti poda Split, za tri dana zasebice mnoštvo naroda na svaki sat i po danu i po noći čekalo je dojednu lagju, što je stizala iz Trsta, misleći, da je u njoj Šimić. Po gradu se je na sve strane govorilo: dolazi Šimić! Od velikih kiša po splitskoj obali bilo je gliba za nazuvak, ali to svjetina nije gledala, već kao začarana srćala je, da vidi hajduka Šimića. On je stigao u Split u četvrtak dne 17 prošlog mjeseca i nastanio se je kod Mije Gotovca Lećevičanina. Odma u petak jutrom svjetina je bila opkolila Gotovčevu krčmu, željna da vidi Šimića. Redari su neprestano stražarili i odalečivali puk. – Pošto je hajduk Šimić glasan po cieloj Dalmaciji, ja sam kao urednik 'Pučkog Lista' promislio, da bi mojim čitaocima bilo ugodno štogod o njem čuti, pa sam ga pohodio u subotu po podne na svetoga Tomu. Našao sam Šimića, gdje sjedi na krevetu u

[290] Milas, Mijo. 1995. *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, u: *Imotski zbornik 3*. Imotski: Matica hrvatska, str. 241.

Gotovčevoj kući. Mijo Gotovac kaza mu tko sam. On se diže na noge i skine kapu. Ja mu rekoh: sjedi, starče, a on se tad spusti na krevet. Pa kakav je Šimić? Oniska stasa, širokih pleća, male glave, okošt u licu; kratkobrk. Na njem je još tamničarsko odielo. Dva oka igraju mu u glavi. Lak je na besjedi. Bistar je sasvim u pameti. Govori sputno."[291]

U navedenom *Razgovoru sa hajdukom Andrijom Šimićem* nalazimo razjašnjenje mnogih okolnosti i potvrdu nagađanja, ovoga puta iz Šimićevih ustiju:

„*Ja*: Koliko ti je godina, Andrija?
On: Ravnih 67.
Ja: Koliko si vremena tavnovao?
On: Na proljeće bi bila uprav 31 godina, da me ne bude kralj pomilovao – Bog mu dao zdravlje!
Ja: Gdje si se rodio?
On: U komšiluku *Alagovcu*, župi *Grudama* blizu *Posušja* u Ljubuškom kotaru.
Ja: Koga si imao na domu?
On: Oca, majku, brata i pet sestara. Sve su mi se sestre razudale."[292]

Jurju Kapiću Šimić dalje pripovijeda o svom djetinjstvu: kako ga je „aga Muhamed Tikvina pitao u oca" i poveo sa sobom u Mostar. Kod njega je pazio djecu i uživao blagonaklonost. S navršenih 18 godina „stavio ga je aga na zanat" – naučio je kovati „puške, nože i drugo oružje". Na bratov poziv da se vrati kući i pomogne mu obrađivati polje vraća se u svoje selo, no ne prianja seoskim poslovima: „Čisto ti kažem, bijah se priviknuo slatku kusu u gradu, pa niesam sad mogao gucati domaću prosenicu. Nije mi se ni u polje dalo, kô što se ne bijaše naučila krava orati."[293] S rođakom je otvorio krčmu i pribavljao vino iz Vrgorca i Imotskoga. Svijet je nagrnuo, no zbog rođakovih prijevara Andrijica je odlučio ići svojim putem. Nakon pola godine provedene u Vidu u Neretvi gdje je radio kao kovač ponovno otvara krčmu, no „s jednim drugim čovjekom" koji ga nije varao, ali mu nije ni davao „pravi dio". Tada se odlučio ostaviti „krčmarenja".

[291] Doktorandica posjeduje autentični primjerak navedenog izdanja *Pučkog lista* iz 1902. godine.
[292] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 6.
[293] Isto, str. 6.

Prisjetimo li se mogućih razloga Andrijičinu odmetanju u hajduke, a u radu smo naveli teorije o obeščašćivanju njegove sestre, nepravde prema njegovu ocu i optužbu da je skrivio smrt jednog Turčina, uistinu je zanimljivo čuti što hajduk kaže Kapiću o razlozima odmetanju:

„Čuj sada dalje, što od mene bijaše. Onomu momu rogjaku, koji je sa mnom krčmario, otjerali jedne noći najboljeg vola. On na me, da sam mu ga ja ukro. Lako bih bio za to, ali zaletila me druga. Nestalo jednog Turčina u našem selu. Ja od mog vragoluka bio uhvatio kokoš, pa je nekog dana živu bacio u jamu, što se nahodi u stienama nedaleko našeg komšiluka. Htio sam vidjeti, hoće li kokoš moći izletiti na dvor, nu ona se više ne vrati. Valje dakle, da je ona jama bezdanka. To sam kazivao, a sviet onda na me, da sam ja ubio Turčina i uvalio ga u onu jamu. Što bi mi bilo sada reći, ali niesam, tako mi svetoga Andrije! Rieč je hodalica, pa od usta do usta prosuo se glas na daleko i široko, da nitko nije smaknuo Turčina nego ja. Uzeli me tada Turci na ozub, te sam morao noćevati u gori. To me je pognalo u hajduke. Kod kuće sam danjivao a u planini sam spavao (…)”[294]

Misleći da je ukrao konja kojeg je vodio na prodaju, Turci ga vode na sud u Travnik udaljen dva dana hoda. Iako ruku vezanih naopako, Šimić se domišljatošću uspijeva osloboditi: „Sad je zgoda! – promislih sam u sebi. Okrenuh se k Turčinu, te ću mu: evo, Mujo, rakije u mene; ovlaži usta, pa, molim te, mrvu mi oblaškaj ruke, dok napunim lulu. Turčin je bio dobro vinetan, te mi toliko popusti konop, da sam mogao slobodno rukam mahati. Onda ja, ne bud' lien, zgrabih jednom rukom Turčina za vrat, a drugom istrgoh mu nož iza svilaja, prerezah konop, te pobjegoh niza stranu, a Turčin osta kukajući.”[295]

Narodne pjesme o Andrijici Šimiću spominju zgodu kojom na vidjelo nanovo dolazi Andrijičina snalažljivost i domišljatost. Našavši se u teškoj situaciji, sâm i bez oružja, puni džep zemljom i izlazi na drum gdje susreće Turčina na konju. Moli ga vatru kako bi pripalio sebi lulu, a onda koristi trenutak, baca Turčinu zemlju u oči i otima mu puške i nož. Tako naoružan i samopouzdan pridružuje se Jovi Kadijeviću iz Imotskoga i njegovim dvama drugovima. Zbog postavljene zasjede koja završava Kadijevićevom smrću njihovo je hajdukovanje bilo kratkog vijeka:

„Jedne noći, kad se digosmo baš iz Kadijevićeve kuće, istrčala mu mačka iz obora u stiene, pa se stala kriviti. Zli biljezi! – šapnuh ja Jovi. On na to ni mukaet, ali, svetoga mi

[294] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 7.
[295] Isto, str. 7.

Andrije, ja bijah pogodio. Sutradan Jovo poginu na Aržanovu; jedini drug nam Prlj izmače, a mene i Ivančića svezaše žandari i povedoše u splitsku tamnicu. Nije bilo tvrdih dokaza proti nama, te nas nakon 20 mjesecâ pustiše iz zatvora. Splitska nas je straža dopratila do bosanske megje, a onda nas je pustila na slobod."[296]

Kapić dalje doznaje razloge Andrijičina ustrajanja u hajduštvu i detalje hajdučkog načina života:

„*Ja*: Čemu se tada niesi povratio kući i dalje mirovao?

On: Nije mi vrag dao – prosti Bože! Zalazio sam u Turke i činio im kvara. Hvatali su me više putâ, a ja sam im svegjer mudro uticao. Dugo bi bilo, kad bih ti htio svaku isporaviti. Pristupiše k meni: Sekulović iz Prološca, Meštrović i Nosić sa Studenaca i Lončar s Vinjana. Mi sastavismo pravu hajdučku četu. Pristupalo je k nama i drugih četnika, ali bi došli i pošli, dočim nas petorica niesmo se rastajali jedan od drugoga. Mene izabraše arambašom. Slušali su me; sam je Sekulović bio mrvu zavrtljiv. Zimi bi iskopali jamu, dosta široku a malo duboku, pokrili bi je drvljem, pa bismo se u nju zbili ili bismo se sklonuli u kakvu gorsku pećinu.

Ja: A čim biste se hranili?

On: Dognao bi nam prijatelj pod jesen i kruha, i mesa, i vina, i rakije za zimnicu. Kad bi ukijao snieg, ne bismo katkad za tri mjeseca izašli iz logora.

Ja: A bi li vam bilo ledeno?

On: Pokrivača i haljina imali smo koliko ti duša želi, pa se niesmo bojali ni sniega ni mraza. Kad bi osvanuo Gjurgjev danak, te sniegovi okopnili, a gora zazelenila listom, tada bismo mi u šićar. Znaš i sam, da se veli: Gjurgjev danak, hajdučki sastanak!"[297]

Šimić Kapiću pripovijeda o hajdukovanju svoje čete, kako bi čekali uz drumove, kuda su prolazili ljudi i, stjeravši ih u kut, tražili da im predaju oružje i novac:

„Što bi god izišlo pred nas od zore pa do podneva, sve bismo svraćali u kakav dolac blizu puta. Stjerali bismo tu katkad po tri stotine čeljadi, ako te je volja. Naredili bismo tad, da svak

[296] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 7.
[297] Isto, str. 7.

skida sa sebe što imade: nože, puške, jačerme sa pucima i novce. Nagizjala bi se katkad velika 'rpa sve samih taliera i dukata."[298]

Prisjetimo li se Šimićeva odvjetnika dr. Mate Lalića koji je na splitskom sudu uspio svojom obranom spasiti Šimića doživotne robije dokazujući da on nije bio nasilnik koji je iz obijesti pljačkao sve koji bi mu se našli na putu i ističući okolnosti koje su ga natjerale na hajdučiju, potrebno je naglasiti i to da Šimićevo ime nije bilo povezano s pojedinim zločinima koje su neki njegovi hajduci vršili. Naprotiv, u sudskom se procesu moglo čuti kako je Andrijica bio taj koji je zaustavljao svaku vrstu nasilja kad se našao u njegovoj blizini. O njegovoj smo dobroj ćudi imali prilike čitati i u *Prvostepenoj odsudi,* no zanimljivo je pročitati i u Kapićevu intervjuu što Andrija kaže o sebi nakon puštanja na slobodu nakon gotovo trideset jedne godine robije:

„Bilo bi i ženskih glava, ali ja kao arambaša niesam nikada dao njih premetati. Pače svakoj ženskoj darovao bih po dvie plete, a, gdje bi vidio koju da je baš ubožna, udielio bi joj i talier. I siromaha težaka bi pomogao. Samo su plaćali Turci i bogati naši trgovci."[299]

Koliko je narod volio Andrijicu zbog njegovih dobrih djela, u ovom je radu već bilo riječi. Njegovu su dobrotu prema potrebitima posvjedočili svjedoci na sudu, ali i svi oni koji su za njegova hajdukovanja stupili s harambašom u kontakt. Sâm Andrijica ne krije da meta njegovih prepada nisu bili samo Turci, već i naši bogati trgovci. Ne krije ni da je pazio na djevojačku čast i na sve one obespravljene ljude koji zauzimaju velik udio u njegovoj odluci o hajdučkom načinu života:

„*Ja*: Prije nego li se rastanemo, kaži mi pravo, Andrija, jesi li imao Boga na pameti, dok si hajdukovao?

On: Jesam! Svakog dana izmolio bi moje obične molitve. Bio sam griešnik, ali niesam odmetnik. Sirote niesam cvielio, siromaha sam pomagao, a žensku čast uviek sam cienio. Nijedan moj drug nije smio preda mnom ni pogledati nepošteno na žensku glavu. Imao sam i ja pet sestara, pa, kako mi je bila draga njihova čast, tako sam znao braniti i tugju. Otimao sam onomu tko ima, a davao sam onomu tko nema."[300]

---

[298] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 7.
[299] Isto, str. 7.
[300] Isto, str. 8.

Da se u hajduke nije odmetnuo zbog koristoljublja, zbog pohlepe za novcem koji je redovito pribavljao sa svojom družinom sačekujući karavane, dade se iščitati i iz Andrijičina položaja. Premda izabran za harambašu zbog svoje promišljenosti i spretnosti, nije se postavljao kao nadređeni hajduk vlastitoj družini. O njegovoj požrtvovnosti i prijateljevanju s hajdučkom družinom mnogo je izrečenih riječi na sudu. Iako je bio u prilici odati neke od hajduka, nije mijenjao svoj stav. Jednakost koju je osjećao i čine kojima ju je potvrđivao u doba hajdukovanja iznosi sam Šimić:

„*Ja*: Bi li tebi davala družina veći dio kao arambaši?

On: Jednako meni kao i drugima. Kad bismo orobili manje, dielili bismo novac na pregršti, a kad bi ga bilo više, onda ništa već poravni pehar talierâ kao žita, pa svakomu drugu po jednako."[301]

Razmišljajući o godinama Andrijičina hajdukovanja i opasnostima u kojima se konstantno nalazio, o zasjedama u koje je svakodnevno mogao upasti jer glava mu je bila ucijenjena i o svim situacijama iz kojih je već uhvaćen uspio pobjeći, a poznajući njegovu spretnost o kojoj je Ivan Mimica pjevao u svojoj pjesmi i Andrijičini zatvorenici-suvremenici svjedočili, ne možemo ne zapitati se o broju Turaka stradalih od Andrijičine ruke. U razgovoru s Jurjem Kapićem o vlastitoj neustrašivosti kojom bi se zalijetao na gole turske noževe Kapić postavlja pitanje koje se postavilo i u splitskoj sudnici:

„*Ja*: A bi li ga pogubio?

On: Ne bih po duši! Nikada niesam ubio čovjeka nego samo jednom i to pri glavi. Kazaću ti po istini. Bilo je u Zagvozdu. Došao je sa družinom u Prodana na noćište. Družinu smjestih u pojatu, da mrvu opočinu, a ja ostadoh u ognjenici, da kuham večeru. U neke mahe stao odveć srdito lajati pas u oboru. Ja rastvorih vrata; kad što vidim? u mraku se svietle puške; eto kolone na me. Bržebolje zatvorim opet vrata. Već su oni pred kućom. Zove me jedan od njih tanko glasovito: Šimiću, predaj se na liepe, bolje ti je; inače ode ti glava u ledinu! Ja se na to smijem i pitam: koliko vas je? Onaj isti odgovori: imade nas tri stotine! Da vas je dvaput toliko, Šimić se vama ne predaje u ruke, dok je njemu na ramenu glava! Tad jedan odbi vratnicu i rupi u

[301] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 8.

ognjenicu, a ja jednocjevu na oko, potegoh, a on pade na zemlju. Vidjevši to družina mu, uzmaknu natrag."[302]

U veljači 1905. godine Andrija iznenada umire u domu Ante Garca, svega dva dana nakon Garčeve smrti. Pokapaju ga iznad Garčeva groba tako da su Šimićeve noge iznad Garčeve glave, čime se kletva ostvaruje.

Vjeruje se da je i nogometni klub *Hajduk* nazvan po Andrijici Šimiću, omiljenom hajduku, stoga je 2016. godine delegacija HNK-a *Hajduk* položila vijence na Šimićev grob kako bi mu odala počast.[303]

2.1.5.1 Andrijica Šimić u „Prosjacima & sinovima"

Predaju o Andrijici Šimiću bilježi i Ivan Raos u *Prosjacima & sinovima*. Naziva ga „najimenitijim" među hajdučkom družinom koja je zadala mnoge jade Turcima pljačkajući ih i uzimajući pola blaga sebi, a pola dijeleći sirotinji. Veliča njegove pothvate i izražava žaljenje što ga je izdao baš Ante Garac, ne protivnik već „dobar čovjek, Hrvat i katolik" koji je pogazio zadanu riječ:

„Kamen se ponovo zarumeni i nitko živ ne može razlikovati krv kaursku od krvi turske. Među inim hajducima bijaše najimenitiji Andrija Šimić, koji s Jovom Kadijevićem, Ivanom Lončarom, Antom i Marijanom Jovićem iz Vinjana, Ivanom Meštrovićem sa Studenaca i ostalom kićenom družinom Turcima silne jade zadavaše, iščikaše ih i ubijaše, a srebro i zlato: pola raji, a pola družini. Šimić ubi bega Lakišića i Derviš-bega Kopčića, a agâ, trgovaca i ostale Turadije ni broja se ne zna. I tko raspisa ucjenu na njegovu glavu? Turska carevina i paša mostarski? Daklem, Austrija! Pade li u boju il ga u stupici zaskočiše? Daklem, na logu. I ne izdade ga Turkinja djevojka niti kakva raspusna krčmarica, već Ante Garac, dobar čovjek, Hrvat i katolik, koji mu tvrdu vjeru zadade da ga izdati neće. A to se zbi licem na sv. Arkadija, na 12. siječnja 1871."[304]

---

[302] Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 8.
[303] U Splitu predstavljene knjige o hajdučkoj legendi Andrijici Šimiću. Dostupno na: http://www.hrsvijet.net/index.php/kultura/74-knjigozori/41837-u-splitu-predstavljene-knjige-o-hajduckoj-legendi-andrijici-simicu (pristup: 2. 1. 2019.).
[304] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 169.

Raos u svoj roman inkorporira Šimićevu kletvu upućenu Garcima koji su mu postavili zasjedu, a iz njezinih se redaka iščitava nada u njezino ostvarenje: „I dok ga kao sputanu živinu austrijski jad iz kuće izdajničke vodaše, Šimić dobaci Garcima: 'Moje noge nad vašim glavama bile!' I bit će akobogda, jer Šimić je u srcu svačijem i mnoga će se kletva njegovoj priključiti.”[305]

Da narod čuva u sjećanju svoje junake o kojima pjeva pjesme i smišlja poslovice, ali i njihove izdajice čijim sramotnim činom opominje buduće generacije kako se takvo što ne bi ponovilo, nalazimo u još jednom primjeru *Prosjaka & sinova*. Zbog neprestanog nadmetanja u prosjačenju djeda Kikaša i Škilje iz Zagvozda, a želeći se dodvoriti djedu, Potrka mu iznosi pogubni plan kojim bi uklonili vječnog rivala Škilju s puta. Zanijemivši od straha od zatiranja obiteljske loze zbog izdajničkog čina, starješina Kikaš dječakov monstruozan prijedlog uspoređuje s Garčevom izdajom Šimića:

- Dobro bi bilo, djede, da aga dočuka kako je Škiljo u prosjaka preobučena uhodina popa Musića, pa da o njem više brigu ne vodimo?

Kikaš ustuknu kao od iznenadna udarca i zagleda se u unuče, u čudovište:

- Ti bi zar kô Garci Šimića, koljeno da mi se zamete kô što će se i njima zamesti?

- Ih! Šimić je, bolan, uistinu bio hajdučina, a Škiljo je kukavelj a ne hajdučka uhodina! I tu ti nema izdaje, već samo, hoćemo reći, nekakva malešna potvora.[306]

Garčeva izdaja Šimića i zatiranje loze spominje se i u drugome dijelu romana. Stekavši s godinama mudrost i napustivši dječju ideju izdaje nad kojom se Kikaš zgražao, Matan se našao u istoj situaciji. Simpatično rivalski odnos Kikaša i Škilje nastavio se između odraslog Matana i njegove Dektive. Matan ponavlja djedove riječi o hajduku Šimiću i izdajici mu Garcu: „Gdje ćeš izdati, svih ti Juda Iškariota, gdje ćeš izdati pa da ti se sjeme umete i zamete kao što se već u drugom koljenu zamelo Garcima što izdadoše hajduka Šimića.”[307]

[305] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 169.
[306] Isto, str. 46.
[307] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 211.

2.1.6. Egzodus iz Imotske krajine 1715. godine

Narod Imotske krajine, pritiješnjen bolestima koje su harale (kuga, kolera, dizenterija) i nedaćama koje su ga pogađale (slab urod, glad, turska pustošenja) već 1453. i 1454. godine započinje veće seobe, koje postaju još učestalije padom Bosne, 1463. godine.[308] Bježeći pred Turcima, na početku Kandijskog rata (1645. – 1669.) hrabri franjevci i narod koji ih je pratio naseljavaju Makarsko primorje i otoke Brač, Hvar, Korčulu i Vis, sigurne od Turaka zbog mletačke vlasti pod kojom su bili, a dio njih odlazi i prema Italiji.[309] Pod vodstvom fra Petra Kumbata 1645. godine veći dio stanovništva stiže na istok Brača, na područje između uvale Radonja, rta Sitno i Jame.[310] Ondje zatječe ruševnu crkvicu svetog Martina koju obnavlja, a po kojoj će mjesto dobiti ime. Godinu kasnije, 1646., pristiglo stanovništvo zajedno s franjevcima dobiva dozvolu za ostanak pa počinje izgradnja mjesta. Crkva svetog Martina kakvu danas poznajemo izgrađena je najvjerojatnije početkom 18. stoljeća, a Andrija Kačić Miošić 1747. godine za vrijeme obavljanja službe gvardijana u Sumartinu kreće s realizacijom ideje o gradnji samostana u sklopu crkve.[311]

---

[308] Ujević, Ante. 1991. *Imotska krajina*. Drugo prošireno izdanje. Imotski: Matica hrvatska Ogranak Imotski, str. 145.
[309] Domančić, Davor. 1998. *Kačićev franjevački samostan u Sumartinu na Braču prema ljetopisu fra Andrije Staničića 1758. g.* Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 37 No. 1, str. 301.
[310] Isto, str. 302.
[311] Isto, str. 304.

Slika 5: Sumartinska crkva, izvana i iznutra (fotografija: Dijana Mišetić)

Na crkvi svetoga Martina u Sumartinu nalazi se kamena spomen-ploča i na njoj uklesan tekst:

G. G. 1645. FRANJEVCI SA BJEGUNCIMA ISPRED TURAKA OVDJE PODIGOŠE CRKVICU I SIROMAŠNO NASELJE SUMARTIN = 1747. PJESNIK FRA ANDRIJA KAČIĆ MIOŠIĆ ZASNOVA OVAJ SAMOSTAN = 1911. MJEŠTANIN FRA ANTE GILIĆ I SLOŽNI SUMARTINJANI POČEŠE GRADITI NOVU CRKVU I NA DAN SV MARTINA 1913. SVEČANO JE BLAGOSLOVIŠE =

U RATU 1944. SAMOSTAN BIJAŠE NJEMAČKA BOLNICA – REDOVNICI ISTJERANI – MJESTO BOMBARDIRANO – ZVONIK PORUŠEN. LJUBAV FRANJEVACA, MJEŠTANA I „KLUBA SUMARTIN TACOMA" OBNOVI MJESTO, CRKVU I SAMOSTAN. ZVONIK 4. M. VIŠI BI BLAGOSLOVLJEN. DNE:

27. XI. 1955.

Slika 6: Spomen-ploča (fotografija: Dijana Mišetić, 2020.)

Egzodus naroda iz Imotske krajine[312] zbio se i 1715. godine. U *Prosjacima & sinovima* Pavao Čikeš u svom *Svjedočanstvu* bilježi pustoš koja ostaje u Imotskoj krajini na Novu godinu, 1715.:

„Na samu Novu godinu iliti na dan Obrezanja Gospodinova nesretne 1715. po zamrznutu Blatu stiže na fratarski otočić iz Imotskoga uhoda i priopći fratrima da se Turci spremaju udariti na otok, samostan sažgati i sve živo poubijati. Ne časeći časa fratri pokupiše što im bijaše najnužnije: svete knjige, ruho i posuđe, desetak pušaka, dvije bačvice baruta i nešto olova, natovariše dvanaest konja i pripasaše sablje, pa uz pomoć Božju i zubato oružje krenuše prema zemljama Prevedre republike, a za njima sva stoka i sav narod, sve što je moglo hodati, pusti ili plaziti. Krajina ostade gotovo prazna.”[313]

[312] Kazivač Radoslav Jurković, povjesničar: „Egzodus iz Imotske krajine – to je vezano za kugu i za Požarevački mir, to je u biti Kandijski rat jer je 1718. došlo do pomjeranja jer ovde je bilo od Zadra do Dubrovnika, dakle u tim gradovima bilo je negdje oko petnaest tisuća ljudi. Počelo je sve sa Šćitom u Rami, dakle oko pet tisuća hrvatskih obitelji sa Šćita i Imotskog, tog područja, odlazi na prostor. Kako se, dakle, punila ova palača? Poljička Republika je punila jer ode je kuga to sve potaracala. Split je u jednom trenutku ima deset tisuća, ostalo ih je dvista ljudi. Zadnji zapravo Splićanin je umro 1348. od kuge. A egzodus - to je ona priča nakon Karlovačkog mira. Dakle, od 1699. pa su nekako tu i onda je počeo ovaj Kandijski rat 1714. - 1718.”.

[313] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 94.

O sablazni napuštenih domova i ugašenih ognjišta dalje nastavlja:

„Prpa sjede na ćulak i dugo promatraše opustjelu dolinu, u kojoj se ni jedan dimnjak nije dimio – sve bijaše iselilo, a oni koji ne iseliše povukoše se u brdske komšiluke ili se nastaniše u stajama pod samim hrptom brda.”[314]

O Svijećnici 1715. godine i ratu koji je harao Krajinom i protjerao narod na čelu s fratrima pop Pavao Čikeš, pripovijedajući o hajduku Prpi, zapisuje:

„I još mu reče dobar čovjek iz Prologa, da ne srće odmah u Krajinu, nego da je zaobiđe, jerbo je rat već planuo, a fratri pobjegli s narodom pod okriljem dužda mletačkoga. Osim toga fratri će mu najbolje reći kud se sada kreće koja hajdučka družina, jer u svakom ratu protiv Turčina i sami fratri hajdukuju. Budući da su se fratri sklonili u Dobrč, najbolje bi bilo da se uputi tamo.

I on se uputi. Ali kako se čovjek često i odviše uzda u Boga i precjenjuje vlastite snage, to se često nađe u nebranu grožđu. Umjesto da se najede i odmori u kakvom selu uz Cetinu, Prpa odluči da se, onako gladan i umoran od duga i brza hoda, prebaci preko rijeke i preko brda i da se u predvečerje Svijećnice nađe za fratarskim stolom. A te nesretne godine 1715. bijaše Svijećnica neupamćeno studena i bura bijesna kao da je sami vrazi naganjaju. Taman kad se prebacio preko povora brda, i tako reći, osjetio topli miris fratarske vatre uz more, klonu kao da mu je netko podsjekao koljena.”[315]

Turski su krajišnici nad kršćanskim podanicima provodili zvjerstva, a silom su nastojali odagnati od naroda svaku misao na pobunu. Gledajući na primorje i otoke kao na „obećanu zemlju” u kojoj Mlečani ne postupaju s narodom kao Turci, narod je vjerovao da bije posljednji rat za slobodu:

„Dvjesta godina robovanja, dvjesta godina kolca i konopca, četverenja na konjskim repovima... a samo ih nekoliko sati hoda dijeli od velikog i svetog kršćanskog svijeta, koji ni o što glavu ne tare, već neprestano misli o njihovu jadu i o tom kako ih mora po cijenu vlastite krvi iz pakla izbaviti. (…)

Nošeni tom nepokolebljivom snagom vjere, podsticani do bezumlja smionim junaštvom svojih popova i fratara – koji su jednako vješto prebirali krunicu i sabljom turske glave

[314] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 108.
[315] Isto, str. 93-94.

odsijecali – ustajali bi, mahnitali, ubijali i bivali ubijani, da – potisnuti nadmoći – zajedno s popovima i fratrima pobjegnu preko sivog Biokova u primorje, pod okrilje tog velikog i svetog kršćanskog svijeta."[316]

Dio se naroda, na zahtjev Osmanlija, ipak vratio u Imotsku krajinu, a s njima i imotski franjevci.[317]

„S druge strane i Turci krajišnici ubrzo bi spoznali sve zle posljedice svoje naglosti: polja ukorovljena, stoka poklana, zalihe potrošene, sve se moralo uvoziti iz unutrašnjosti carevine. Tada se događalo da bi Turci još u toku rata, stali moliti prebjege da se vrate. A oni bi se vraćali, jer su radije jeli *svoju* prosenu kašu u nevjernika, nego *tuđu* pogaču kao psu dobačenu."[318]

2.2. Mitske predaje

„I tako žive od cvijeta metvice i mirisa zemlje poslije kiše, od iznenadna susreta sa zlatokosom vilom i grdnim Zubanom, od vječne strave i vječne nade, te se gladni podrigivaju, žalosni smiju, betežni kolo igraju, zlostavljani pjevaju i nitko im ništa ne može dok su začahureni u svom čudesnom svijetu, neosvojivom i neoskvrnjivom."[319]

2.2.1. Vile

Priče o vilama[320] sastavni su dio mnogih svjetskih mitologija. Iako različitih naziva, poimanja, opisa i pridavanih im svojstava, neizostavni su dio mnogih tradicijskih vjerovanja. Prema Dragiću, u hinduističkoj i budističkoj mitologiji vilama odgovaraju aspare, u grčkoj mitologiji nimfe, ruske i češke pak priče obiluju vilama rusaljkama; Slovaci vilama smatraju duše preminulih zaručnica koje lutaju u potrazi za mirom, Poljaci lutajuće grješne duše

[316] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 95.
[317] Ujević, Ante. 1991. *Imotska krajina*. Drugo prošireno izdanje. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski, str. 146.
[318] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 95-96.
[319] Isto, str. 164-165.
[320] Prema Braici*: **vile** jezerkinje, vodene vile, vile u oblacima, biljarice; vjerovanje u sveprisutna bića, često mrtve osobe; samovila, samodiva; stvorovi kao ljudi a ipak nisu ljudi; tajanstvena ženska bića koja žive daleko od ljudi, a ipak im pomažu i s njima komuniciraju*.

djevojaka.[321] Britanske mitske predaje, kako bilježi Dragić, vilama nazivaju malena, krilata šumska stvorenja kakva se mogu zateći u šumama, pokraj šumskog cvijeća i potoka.[322] Rumunjski povjesničar religije Mircea Eliade ističe povezanost rimske božice Dijane i vila: Rumunji božicu Dijanu nazivaju *zîna* (dzina), u prijevodu *vila*, a zînama pripisuju vilinske karakteristike: besmrtnost, ljepotu, nevidljivost, ali i uzrokovanje psiholoških oboljenja.[323]

U katoličkom se duhu u nekim hrvatskim krajevima postanak vila pripisuje Adamovu i Evinu grijehu, a u nekim Kainovu zločinu nad bratom mu Abelom. Uzimajući biblijski predložak i iz njega razgovor između Boga i Kaina, narod u pojedinim pričama zbori o Bogu koji rasrđen Kainovim nedjelom stvara zle duhove:

„Svi ovi zli du'ovi, govori se da su od Kainove krvi. Evo kako. Kad Kain ubije brata svoga Abela, upita' ga Bog: 'Di ti je Abel brat tvoj?' On odgovori: 'Pa nisam ja stražar moga brata.' 'Dobro, reče rasrđen Bog, od ovog časa bit ćeš stražar svega svita. Od tvoje krvi bit će vukovi, pasi, zmijetine, vile morine, pepeljuštine čarovnice, koje će napastvovati i činit zločinstva svaka'."[324]

Botica nastanak vila objašnjava narodnom pričom iz Gruda:

„To su pričali da je (…) Isus reka da mu donesu dicu, a narod nije zna zašto, kad je Isus oda, a narod nije zna zašto. Isus je reka da mu dovedu malu dicu. Unda su lipu dicu sakrili, a ružnu su doveli. E, unda je on blagoslovija i krstija tu dicu što su mu doveli. E, unda, reka je: 'Ono što ste sakrili, ono van se u vile stvorilo!' I tako je i bilo. Jer ona svaka imade jednu magareću nogu. Zato se one kriju. One su jako ljepe…"[325]

Prema Botici, vile zauzimaju posebno mjesto među slavenskim mitološkim bićima, i po dugotrajnosti i po učestalosti.[326] Rudan naglašava kako malo koja istarska priča bilježi pojavu

---

[321] Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Split: Književni krug: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 63.
[322] Isto, str. 64.
[323] Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima*. *Vukodlaci, vile, vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk., str. 21. prema Eliade, Mircea. 1981. *Okultizam, magija i pomodne kulture*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, str. 110.
[324] Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile, vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk., str. 28.-29. prema Ivanišević, Frano. 1987. *Poljica: narodni život i običaji*. Split. Književni krug. (pretisak iz 1906), str. 586.
[325] Botica, Stipe. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb: Školska knjiga, str. 26.
[326] Botica, Stipe. 1990. *Vile u hrvatskoj mitologiji*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju 25. Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, str. 30.

vila kao likova i navodi vlastite istraživačke situacije u kojima kazivači priznaju da ne znaju mnogo o vilama ili s podsmijehom reagiraju na postavljeno im pitanje o njima. Rijetki kazivači spominju vile i vilinsku ljepotu, a jedna kazivačica spominje vile u ulozi graditeljica: imale su pregače (*zaprežiće*) u kojima su s Učke nosile kamenje za gradnju pulske Arene, no vjerovalo se da svoje poslove ostavljaju nedovršenima.[327] Sačuvane istarske predaje vile pamte kao hitra bića pa im je za gradnju Arene trebala samo jedna noć, no i *šlampava*, kako kaže Rudan, budući da „redovito loše proračunavaju vrijeme: Arena je zato ostala bez krova, a brojne stijene nastale su iz kamenja koje je vilama ispalo".[328]

Delić Peršen ističe da „Imotska krajina obiluje krškim fenomenima, a time i vilinskim stanovima. Uz svaki takav lokalitet vežu se priče i legende. Vile, prema predaji, najčešće žive uz vodu – jezera, rijeke, izvore, ponore i pećine, na planinskim vrhuncima Biokova i Zavelima, u dubokim hrastovim šumama kakvima je obilovalo ovaj kraj, na križanjima cesta i putova, pojavljuju se među ljudima pri važnim poljskim radovima (žetvi), značajnim događajima, prekretnicama u prirodi (ravnodnevica) ili ljudskom životu (vjenčanje, smrt)".[329]

U Raosovim *Prosjacima & sinovima* prosjačka se družina kreće prema Prpinu dočiću smještenim pod Vilinjakom, brdom koje je dobilo naziv po vilama. Vjerovalo se da se na prostranoj ravnici okupljaju vile, plešu vilinska kola i jašu konje, a da je riječ i o mjestu raznih vilinskih čuda:

„Ustvari, siđoše u dočić što se nalazio oko trista aršina pod najvišim vrhom, Vilinjakom, koji i ne bijaše pravi vrh – šiljak ili ćulak, glavica kupusara ili lukovica – već prostrana, i koliko je mogla biti travnata, zaravan na kojoj se vile sastaju, kolo igraju, bijesne konje vijaju i svakojaka i svakovrsna čudesa izvode. Bijaše to mjesto začarano i neprilično po čovjeka, pustopašina nekakva, obrubljena prstenkom crnograbovih i jasenovih grmičaka."[330]

Delić Peršen započinje svoju knjigu o vilama na imotskom području stihovima narodne pjesme u kojoj je vila također graditeljica: *Bila vila grad gradila, / ni na nebu, ni na zemlji, /*

---

[327] Rudan, Evelina. 2016. *Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, str. 304.
[328] Isto, str. 305.
[329] Delić Peršen, Maja. 2009. *U vilinskom kolu*. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski, str. 17.
[330] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 23.

na ograncin pod oblacin…[331] Navodi da „vilinske priče nisu namijenjene (isključivo) djeci, nego su univerzalne; pričale su se u dugim zimskim večerima dok su se ljudi okupljali oko komina, svetoga izvora obiteljske topline i zajedništva, uz koji su se pričale priče, a naslijeđe se prenosilo s koljena na koljeno. Slušao ih je svatko tko je bio budan i tu se zatekao, odrasli i djeca. Ljudi su se grijali toplinom žerave, ali i živom riječju što je tekla iz usta starijih."[332] Na temelju priča koje su se u njezinoj obitelji pričale kroz pet generacija i terenskom istraživanju provedenom na rodnom tlu, izdvojila je osobine koje imotske vile[333] razlikuju od ostalih vila po svijetu:

- „nemaju krila, ali svejednako lete zrakom, i lako se premještaju s mjesta na mjesto
- sve imaju plavu kosu, unatoč kojoj su lijepe (suprotnost crnokosoj ženi kao pojmu ljepote u našoj tradicijskoj kulturi)
- umjesto stopala imaju magareća kopita ili kozje papke
- značaj im varira ovisno o prilikama, od suosjećanja do osvetoljubivosti
- često im se suprotstavlja junak, tj. hrabar čovjek koji im se ne pokorava, i kojega uvažavaju
- lijepoga mladića nerijetko znaju oteti kako bi im poslužio u tek nagoviještenim erotskim igrama, ali mu prije nego ga vrate u stvarni svijet izbrišu iz pamćenja vrijeme provedeno s njima; ako su zadovoljne mladićevim uslugama, nagrade ga, a ako nisu, uvale ga u nevolje
- ljubomorne su na djevojke kojima se smiješi sretna budućnost, ili na one koje su samo vanjštinom lijepe pa ih zbog toga kažnjavaju

[331] Delić Peršen, Maja. 2009. *U vilinskom kolu*. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski, str. 11.
[332] Isto, str. 15.
[333] „Baveći se dugo vremena temom vila i vilinstva u lokalnoj tradiciji, ali prateći i proučavajući slične priče iz cijele Hrvatske, europskih i prekomorskih zemalja, otkrila sam da vile Imotske krajine nemaju mnogo dodirnih točaka s drugima. One su posve osebujne i kroz njihove se odlike i djelovanje potpuno preslikava lokalni mikrokozmos, ljudski odnosi, tradicijska baština, tipični značaji, osobito (i gotovo po pravilu), ženski. Usudila bih se reći da su najčešće izraz ženskog načina razmišljanja, i to iz perspektive tradicionalne, konzervativne i provincijske obiteljske i društvene situacije, u kojoj je žena bila poštovana samo u ulozi majke muškog djeteta, a u svim ostalima bila je zapostavljena i pritisnuta teretom vjerskih i tradicionalnih predrasuda, često omalovažavana i podčinjena posvemašnjoj muškoj dominaciji. […] Bjelodano je da se sve što je u tradicionalnoj zajednici ženama bilo uskraćeno kroz vilinske priče nekažnjeno izražava: tako one „uzurpiraju" pravo na odstupanje od uvriježenih pravila ponašanja, pravo na promjenu mišljenja bez posljedica, pravo na hirovitost, pravo na iskazivanje i ispunjavanje skrovitih osjećaja poput onih koji na skali nepopularnosti idu od ljubomore, zavisti, oholosti, osvetoljubivosti do spolnosti, a tradicionalno ih društvo u stvarnosti nije prihvaćalo nego, naprotiv, prokazivalo ih je i kažnjavalo. Razlog više da mašti porastu krila!" (Delić Peršen, Maja. 2009. *U vilinskom kolu*. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski, str. 13–15.).

- pomažu mladićima koji čuvaju tajnu o njihovu postojanju ili djelovanju i time postaju njihovi sudruzi, sudionici, nerijetko polu-vilenjaci
- mijenjaju mišljenje često i bez razloga
- služe se svim sredstvima za postizanje cilja
- iz zabave plaše ljude i potiču njihove strahove
- bezimene su; naziv „vila" u službi je imena, ali i značaja koji u cjelokupnom rasponu može pripadati jednoj vili, ili biti razdijeljen na njih nekoliko, koliko ih se pojavljuje u priči."[334]

[334] Delić Peršen, Maja. 2009. *U vilinskom kolu*. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski, str. 15–16.

Slika 7: Modro jezero (fotografija: Dijana Mišetić, 2019.)

U hrvatskoj se tradicijskoj kulturi vile javljaju u različitim književnim rodovima, time i vrstama: u lirskim i epskim narodnim pjesmama, predajama, bajkama i legendama. Inkorporirane su u djela hrvatskih renesansnih pisaca, stoga ih nalazimo kod Lucića, Držića,

Zoranića, Barakovića. Riječ je o „neobičnim i tajanstvenim ženskim bićima koja provode svoj život daleko od ljudi, a ipak se s ljudima susreću, razgovaraju s njima, vole ih i pomažu, a katkad se i naljute na njih”.[335]

Hrvatske mitske predaje obiluju pričama o prelijepim, visokim i vitkim djevojkama čija ljepota nije imala premca, „bujnih raspuštenih kosa ili spletenih u raskošne pletenice koje, umivajući se ranom zorom na izvoru ili bunaru, češljaju zlatnim češljevima”.[336] Na glavama su imale vijence načinjene od zimzelena cvijeća, „katkad zlatnu krunu i zlatnu zvijezdu na čelu”.[337] Odijevale su se u dugačke bijele, tek ponekad plave haljine koje bi opasivale zlatnim pojasom.[338] Predaje Imotske krajine uglavnom spominju med kao vilinsku hranu. „Vilinska bića ne piju vodu iz običnih bunara, izvora i rijeka, nego, kako im dolikuje, iz nepresušnih izvora.”[339] Njihova su sastajališta bile planine. Kupale su u jezerima[340], a na livadama plesale vilinska kola popraćena božanstvenim pjevom. Ljutile su se ako bi ih tko prekinuo u kupanju ili pjesmi i plesu:

„Prije su 'odale i kolo igrale i one su se volile kupati i igrat se u vodi. A kad bi 'kogod naiša, ako bi se javio i ako bi ih pomejo u tomu, oni bi ga išibali. Imade kolo njiovo i sad se znade na Mračaju. Tute smo mi ovce čuvali i kad bi mi čuvali ovce, čuješ ih kako pivaju, ni'ko 'nako ne zna pivati, nikakav svirač ni plesač. A kad bi ih ti pomejo u tomu ili kad bi ti njima priša, ne znaš jer ih ne vidiš, al' kad bi ti njima priša, onda bi oni il' ubili ovcu il' bi izmlatili čobana. A one su svagdi na grupe bile jer svagdi je bilo njiovo kolo i znalo je se po šumi i znalo je se svagdi di su one.”[341]

---

[335] Grbić, Jadranka. 2001. *Vjerovanja i rituali,* u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 473.
[336] Isto, str. 473.
[337] Isto, str. 473.
[338] Isto, str. 473.
[339] Isto, str. 473.
[340] Vilinsko počivalo na Modrom jezeru i znamenita Vilinska špilja naziv su dobili prema vilama za koje se vjerovalo da ondje prebivaju.
[341] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Grančić.

Slika 8: Vilinsko počivalo (fotografija: Dijana Mišetić, 2019.)

Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena (1896 - 1940) sadrži priopćenje Mate Zorića o vilama: „Naš bi se težak odrekao vjerovanja u svako biće, da li o vili nikako pa nikad. Ona je za nj osim Boga i svetaca uzor-biće, lijepa djevojka, moguća (dapače svemoguća), bogata, pitoma, milosrdna i vidljiva onome, kome hoće da se smiluje i da mu dobro učini. Vilino pribivanje jesu visoke planine i prostrane pećine. Vile uzimlju momka, kad ga hoće da imadu za muža, a on tada postane 'vilaš'. One dolaze sirotam u pomoć, zalutalom putniku pokazuju stazu, vojniku osnaže desnicu, dijete uspavljuju u kolijevci i t. d.”[342]

Ivan Kukuljević Sakcinski u poglavlju „Bajoslovlje i crkva” *Arkiva za povjestnicu jugoslavensku* spominje dotadašnja izučavanja slavenske mitologije ili bajoslovlja, u raznih jezicih i nepostojanje, kako on kaže, savršenog djela, a „uzrok je tomu s veće strane zanemarenje puka i njegovog duhovnog blaga, kao što su pučke pěsme, pripověsti, običaji,

[342] Zorić, Mate. 1896. *Vile (Kotari)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 230.

poslovice itd."[343] Prikupivši narodne predaje „o naših Vilah, koje su kod našeg naroda glavni dio duševnog njegovog světa", Kukuljević Sakcinski daje karakterističan opis vila kakav ćemo naći i u kasnijem narodnom mnijenju:

„U obće svaka je Vila žena krasna, uvěk mlada, lica blěda, i obučena je u bělo. Ima dugu plavetnu kosum koja joj niz čelo i ledja razpletena visi do zemlje. Da koja i jedan vlas izgubi, taki bi umrla. U kosi, kažu, da joj stoji i snaga i život. Tělo je njezino tanko kao jela, lagahno kao u ptice, jer ima (kadkad i zlatna) krila. Oči njezine sěvaju kao munja, glas njezin tako je mio i blagozvučan, da onoga za života srce boli od miline, koi je jedanput Vilu pěvati čuo, te od onoga časa nemože više slušati čověčjega glasa. Tko ju jedanput vidi, taj nenalazi više dražesti u zemaljskih lěpotah. Takov čověk čeznući za vilinom krasotom, gine u žalosti, dok za mala neumre."[344]

Uz spomenuti opis vile, njezine mladosti i ljepote, Kukuljević Sakcinski posebno ističe i njezinu kosu: „Da koja i jedan vlas izgubi, taki bi umrla. U kosi, kažu, da joj stoji i snaga i život." Vilinska je kosa bila duga, bujna i raspuštena. Današnjim djevojkama takva kosa zasigurno ne izaziva čuđenje ni veliko divljenje, no ženama na selima koje su uvijek imale spletene kose i njihovim muževima koji su navikli na uobičajene frizure svojih žena raspuštena je kosa bila predmet divljenja, stoga mnogi kazivači ističu baš vilinsku kosu:

„Pričali su da su lipe, da su bile vitke i duge, duge kose. To je bio pojam, di će ti žena na selu imat raspuštenu kosu jer žene su na selu plele dvi pletenice i stavljale ih oko glave. To je bio pojam: one imaju raspletenu, dugu kosu, i lipe, i vitke."[345]

Vilinska je ljepota sintagma koju često nalazimo u memoratima kazivača. Stariji među njima i danas lijepu ženu uspoređuju s vilom. Informantkinja iz Tijarice tako pojašnjava: „Kad je neka cura lipa, evo sad ko ti, na primjer, imaš šta vidit curu kad se sredi, kaže se: Ma pogledaj, ka vila nagorkinja!"[346] Motiv ljepote spominje i kazivačica iz Bitelića: „Obično su bile lipe, duge kose i lipe."[347] U Raosovoj trilogiji sjemeništarac Ivan, slab na žene, na neviđeno se zaljubljuje u djevojku o kojoj mu je pričala majka, a vidjevši je, njezinu ljepotu uspoređuje s

[343] Kukuljević Sakcinski, Ivan (ur.). 1851. *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku. Knjiga 1*. U Zagrebu, tiskom dra. Ljudevita Gaja, str. 86.
[344] Isto, str. 87.
[345] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[346] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu.
[347] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

vilinskom: „(…) stoji tamo s divnim plavim raspuštenim kosama, razasutim po bijeloj haljini, kao vestalinka, kao dobra vila, kao plavi anđeo i pjeva (…)”[348] Navodeći elemente njezine ljepote jedan za drugim, stas naziva vilinskim: „Stas: srednji, pa vilinski.”[349]

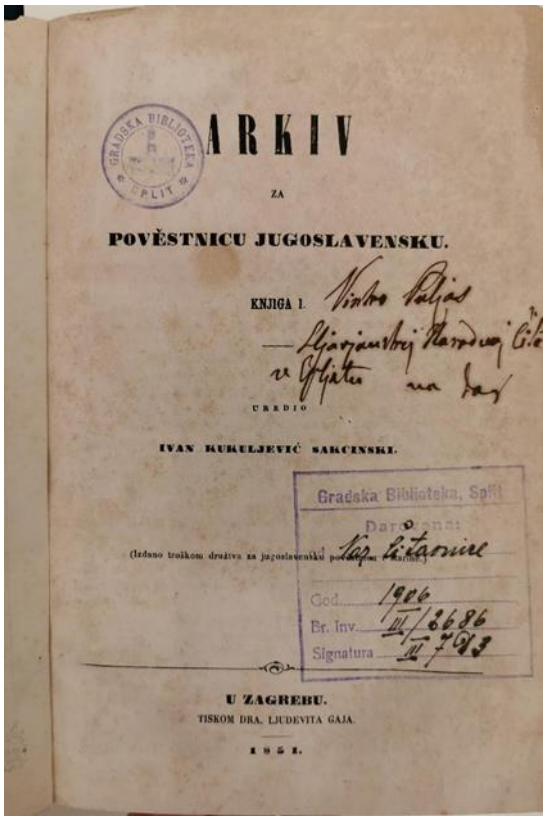
ARKIV

ZA

POVĚSTNICU JUGOSLAVENSKU.

KNJIGA I.

UREDIO

IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI.

U ZAGREBU.

TISKOM DRA. LJUDEVITA GAJA.

1852.

Slika 9: *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku* (fotografija: Dijana Mišetić)

2.2.1.1 Vile u „Prosjacima & sinovima”

U prvome dijelu *Prosjaka & sinova* Džo, *našijenac*[350] koji se u rodni kraj vraća po ženu kako bi je odveo sa sobom u Ameriku, spazi Vrtirepkinu ljepotu:

„Dok je Džo jeo, pio i pripovijedao, oko mu je samo od sebe i ne gledajući gledalo i ne tražeći nalazilo žensku priliku, u crno zavijenu, kojoj je tuga davala svetačku toplinu, a crna marama i rumeni odsjaj vatre vilinsku ljepotu.”[351]

[348] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 661.
[349] Isto, str. 662.
[350] aluzija na Držićeve likove iz *Dunda Maroja*, „naši ljudi”.
[351] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 247.

U drugome dijelu romana, dogovorivši s poštarom da Nuša čuva ovce podno Kažiputa kako bi ona bila djevojka koju će prvu ugledati i koja će mu, po uzoru na očevu ženidbu, postati ženom, Matan Drugi susreće Nušu na dogovorenom mjestu, a njezina ljepota izmamljuje Potrkino divljenje: „Cura li je, vila li je, u Krajini ljepše nije. Gdje si bila, gdje uvojke svila, rosnom ružom gdje si lice mila...”[352]

U Raosovim *Prosjacima & sinovima* Kikaš priča Potrki priču o devendjedu Prpi kojem se omilila Razija, kći Kasim-age Čelebića pa je silom krenuo k njoj u kulu smaknuvši pritom dvadeset sedmero „turčadije”. U pohodu sabljom, topuzinom i puškom ispriječila se Razija koja mu se sama ponudila, priredivši mu tako zamku. Ušavši u njezinu odaju, tražila je Razija od Prpe da skine i odloži pripašaj, a onda „triput ćukne”, dozvavši tako svoga oca sa šestoricom sinova koji svladaše Prpu. Na Potrkino pitanje nije li se mogao dokopati sablje, Kikaš mu odgovara da nije bilo velike koristi od nje jer snaga je ležala u Prpinu pripašaju u koji je vila Koviljana utkala polovicu svoje kose, a ne u oružju:

„Ali Prpin pripašaj bijaše jedan od onih što se svakih stotinu godina pripasuju. I stoga se na cijelom svijetu svakih stotinu godina samo jedna junačina rađa. Bijaše to, sine, vilinski pripašaj, koji je u ono vrijeme od svih vila samo Koviljana imala i dala ga Prpi utkavši u njoj polovicu svoje kose. A dok te i u običnom pripašaju, kamoli u ovomu, vilinska kosa opasuje, nikakva te zla kob skobiti ne može.”[353]

Prpa se tako našao u smrtnoj opasnosti. Na sljedeće Potrkino pitanje zašto nije na brzinu nanovo pripasao pripašaj, djed Kikaš odgovara: „Zaludu. Čim ga jednom otpašeš, gotovo je. Vila odmah izvuče svoje vlasi, a krpa postane što je i bila…”[354] Zahvaljujući svojoj vili Koviljani, Prpa je izbjegao već pripremljen kolac na koji je trebao biti nabijen: „(…) Koviljana im ga iz ruku otela, pa s njim u oblake, iz oblaka na Glavicu povrh kuće. I svakog vilenjaka, koji vilinski pripašaj izgubi, vila tri puta od smrtne pogibelji izbavlja, a četvrti bogu ili vragu!”[355]

U narodnim se predajama vila često zapliće kosom o draču i vičući moli pomoć. Vjerovalo se da se niti jedna vilina dlaka nije smjela prekinuti jer bi u tom slučaju onoga tko raspliće njezinu kosu snašla nesreća – sljepoća ili češće smrt. Ako bi sva kosa bila odvojena od

[352] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 238.
[353] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 36.
[354] Isto, str. 36.
[355] Isto, str. 36.

drače bez ijedne polomljene dlake, vila bi to bogato nagrađivala. Nije stoga neobično što se u mnogim predajama ljudi boje vila i izbjegavaju priteći im u pomoć kad god je to moguće.

Predaja iz Sitnog Donjeg spominje vilu koja se kosom zapetljala o vinovu lozu i nastojala se iz nje izvući prevarom:

„Kažu da su vile plele kose u brdu. I jednoć se jedna spustila u selo i zavela jednog momka. Tad joj se kosa zapetljala za vinovu lozu. Molila je momka da je oslobodi. Ako je on oslobodi, postat će starac, a ona će pobić. Momak je skužia prevaru i ona je ostala spetljana i tu je ostarila."[356]

Zagledajući se u vile, momci su se prestajali zanimati za seoske djevojke. Ginući za njihovom ljepotom i nedostižnošću, gubili su osjećaj za stvarnost, razbolijevali se i umirali. Mnoge predaje sadrže element momačkih oboljenja kao posljedicu susreta s vilama ili plesa u njihovu kolu: vraćeni u obiteljski dom, momci su prestajali komunicirati sa svojim bližnjima, nisu više pokazivali nikakav interes za „običnim" djevojkama, odsutno su gledali u jednom smjeru, a zabrinute majke nisu znale kako im pomoći. Prestrašeni primjerima iz susjedstva, majke zdravih momaka noću su pored sinovljevih krevetā ostavljale blagoslovljenu vodu kako bi njome otjerale vile i tako ih spriječile da odvedu njihove sinove u vilinska kola. Neke predaje bilježe „seksualno iscrpljivanje odabranika, pa bi se kronični fizički umor često interpretirao kao umor izazvan konstantnim seksualnim odnosima s vilama".[357]

Ostavši nasamo s Potrkom koji se jednoga jutra nije osjećao dobro pa nije pošao u prosjačenje, Divac mu pripovijeda izmijenjenu priču o Prpi i vili, tvrdeći kako je priča djeda Kikaša „puko baljezganje". Istina je da se Prpa bratimio s vilama i da su mu one pomagale, no nije istina da je s vilom imao poroda:

„Skočio je na kravu a ne na Koviljanu! Ne skače se od šale na vilu! Hop-cup i štrc-Maríca! A kad se jednom skoči, onda je zanavijek gotovo (…) i sâm znaš da vile nemaju muškoga poroda i da s vilenjacima nove vile grade. Vilenjaci su naši momci, viloviti, siloviti, prčeviti. A vile još prčevitije, pa šćap' momče i s njim na sušanj, u travu ili u postelju (…) udari, nabij i muzi, muzi dok mu i posljednju ne izmuzu. A onda s njim zzzzz… u jad i nevolju iz koje je i došao. Ma opet nije ništa izgubio, jer više valja noć s vilom nego život s babom Anđukom ili s tetkom Livoguzom. Jer, sokole moj, sokoliću, vila ti je vila: gdje pipneš – tvrdo, gdje pomiluješ

[356] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazala mu Kata Kunčić rođ. 11. 6. 2003. u Sitnom Donjem. Njoj je rekao njezin djed.
[357] Jureta, Ante. 2017. *Demonska bića u Zagori*. Ethnologica Dalmatica, Vol. 24 No. 1., str. 52–53.

– glatko, gdje zagrizeš – sočno, gdje okom – žari, gdje jezikom – sladi, eto ti je, vraže! Vilenjaci se tog slada toliko nauživaju, da čitav život ne mogu sebi doći, i nema te vražje ženske ni tog poganog vrckanja stražnjicâ koje bi ih ma i načas opčinilo."[358]

U *Prosjacima & sinovima* Kikaševa družina na svom prosjačkom putu dolazi do Prpina dočića, mjesta koje služi kao povod ponovnom Kikaševu pričanju o „njegovu sedmodjedu, a Potrkinu devendjedu" kojega su vile povele sa sobom na Vilinjak. Znajući da biraju najljepše muškarce, dječak tužno primjećuje: „Mora da je bio čudo lijep i moćan, jer vile bubuljičave ne odvode (…)"[359] Iako Kikaš podsjeća Potrku da je priču čuo bar devet puta, dječak mu odgovara da mu ju je „i stoti drago čuti". Priča sadrži mnoge spomenute vilinske karakteristike kao i one o kojima će tek biti riječi: vile koje sebi biraju najljepše momke i pojavljuju se za mladog Mjeseca, vilinske igre i iskorištavanje izabranih mladića koje traje do svitanja, vile koje rađaju isključivo žensku djecu, „vilice":

„Najljepši u Krajini, najljepši što se zamisliti može, a moćan... jer ga drukčije vile ne bi onako nemilo grabile i raznosile kod toliko čilih momaka. A, borami, i jesu ga grabile, raznosile i rastezale čim na Vilinjak pade u noći mladoga mjeseca kad se vile ponajvećma uzblane i kad im se sva mahnita krv u podanak sabije. Sve skočiše na nj. Što starije to žešće skaču, uspaljenice nijedne. Te vuci jedna, vuci druga, i moj ti se Prpa u toj pomami izgubi i onemoća kô što čovjek uvijek onemoća dočim se žensko na nj pomami. Gdje nećeš kad ih je stotina! Vidi Prpa, vrag odnese šalu, i ako ovako potraje do zore, iscijedit će ga tako da će ostati samo prazna mješina, u kojoj će koja koščica ovamo-onamo. 'E nećete, majku mu – zareče se Prpa u sebi – e nećete! Vi jeste vile, ma i ja sam Prpa, a u Prpe i za mladog mjeseca veća glava manjom gospodari!' Sve misli što će i kako će, sve promatra neku malu, majušnu vilu, nedoraslu Koviljanu, koja se negdje postrance skutrila i sve na nj iz tihana i sramežljivo gvirka; netom je pogleda, ona oči k zemlji. 'Pripit ću se uza nju, pa štomudrago' reče Prpa u sebi i začas majstoriju smisli, te podviknu vilama: 'Nemojte me natren grabiti i raznositi, već da malo sâm za se poskočim ne bih li se stare snage domogao, pa će svakoj biti na lakte i na aršine!' Prevariše se vile i guja ih ujede. Netom ruke od njega, a on ti, hop-cup, Koviljanu oko pasa, pa se zaleti i skoči ravnih trista aršina i dva palca k tomu, što i izmjeriti možeš. Od tog silnog skoka prosjede se kamenje pod njima, zemlja se sruni u sredinu i poravna, a okolni se grabići, jasenčići i hrastići sviše i od

[358] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 60.
[359] Isto, str. 24.

vilinskih pogleda sakriše cijeli dočić. I tako Prpa, pitajboga, koliko dana uza svoju Koviljanu proboravi, i, pitajvraga, koliko joj novih vilica ugradi, jer vile se ne kano žene, već kano mačke blizne."[360]

Potrka je odrastao slušajući priče o Prpi i njegovoj Koviljani, stoga je i sâm priželjkivao susret s njom. Zamišljajući njezinu ljepotu, senzualnost i bratimljenje pomoću kojega bi svladao stotine tisuće Turaka, naglo se vratio u stvarnost: da ubije Turke, ne bi imao kod koga kušati svoj prosjački zanat:

„I dok je obilazio dočić, tu ljubavnu postelju devendjeda Prpe – veliku kao oveće gumno opasano rođenim komadima kamena, baš tako kao da ga je netko obzidavao – deset mu se puta ukazala Koviljana pokrivena samo trepavicama. Potrka ju je gledao i gutao očima, nu čim bi ona podigla trepavice, on bi svoje namah spustio. Oboje bijahu mladi i sramežljivi, pa im se mora oprostiti. Ipak joj Potrka, makar u misli, govoraše: 'Pričekaj, mala, dok porastem, dok mi budu trepavice same od sebe uzgorice stajale, bit će na tisuće udaraca i na stotine tisuća Turaka…' Tada ga nešto kljucnu po mozgu i kao da reče: 'Stani, bolan, kud si navalio! Ako posiječeš Turke, od koga ćeš prositi?!' I Potrka spozna da su zauvijek nestale vile i konji umršene grive, puške male i puške velike, kremenjače i kapsulače, junački megdani i bojna slava…"[361]

Don Pavao Potrki objašnjava kako su vile duhovna bića baš poput anđela i ostalih čistih duhova, stvorena od Boga i brojčano jednaka u trenutku stvaranja i onda, što znači da vile ne mogu rađati, ali ni bludjeti, stoga sve priče o tjelesnim odnosima s vilama, i Divčeve i Prpine koje su se nebrojeno puta prepričavale, neke i s koljena na koljeno, drži za praznovjerje koje ga izrazito ljuti:

„Praznovjerje, daklem, grdno i nečuveno, a toliko u ove vražje i tvrde tikve brđanske uvrćeno. Upamti dobro: niti je Prpa, niti Divac, niti ijedan živ čovjek s vilom prespavao niti prespavati mogao, budući da su vile duhovna bića, kao i anđeli i svi ostali čisti duhovi, a ne kojekakve smuculje i kurvetine. I kao što nijedno duhovno biće ne pozna, daklem, ni bluda ni rađanja, tako ga ni vile ne poznaju: koliko ih je Gospodin stvorio u počelu, toliko ih je i sada, i vazda, i u sve vijeke vjekova. Amen.

---

[360] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 24–25.
[361] Isto, str. 25–26.

- Ma Divac se kune nebom i zemljom da je on vilu Zlatku ne jednom, nego šest mjeseci uzastopce prevrtao i da stoga više nijednu ženu ne može pogledati.

- Laže! Prva i prva mu je laž da se vila zove Zlatka. Počeši malo moždane i sjeti se komu nadijevamo ime Zlatka? (...)

- Pa kravi... - odgovori poraženo Potrka.

- I vila će uzeti kravlje ime! [...]

- Onda, don Pavle, ako je Divac uškopljenik, devendjed Prpa zasigurno nije. Zašto onda on ne bi i s vilom, a naočit je bio! Osim toga njegova se zvala Koviljana, a to nipošto nije kravlje ime!

Napokon i starac izgubi tako brižno čuvani mir, te plane i gnjevno se izdera na Potrku:

- Glavo od kupusa sotonskoga! Zar ti, daklem, glasno ne rekoh da se vile ni s kim ne smucaju, već junacima i pobožnoj čeljadi u jadu i muci u pomoć priskaču?! A taj mi se vaš Prpa na sjedine popeo! Upamti: njemu se nijedna vila niti ijedno duhovno biće nikada ni prikazalo nije, kamoli da bi s njim leglo!”[362]

U susretu s Divcem šesnaestogodišnji Potrka zajedljivo komentira njegovo bratimljenje s vilama:

- Ne budi lukav! Nećeš ti od mene! Lijepo sjedi gdje si i dosad sjedio. Ili nek ti pomogne posestrima vila, s kojom si se kúcao i junačkim mlijekom zadajao, pa mi ovaj hrastić iz ruke iščupaj – i podrugljivo mahnu kuburom.

- Ne petljaj vile u ljudske ludosti, nerazumno dijete – uozbilji se Divac.[363]

Vilama su pripisivane mnoge pozitivne osobine, o čemu svjedoče predaje kazivača. Izuzev pomaganja u kućanskim poslovima, hitanja u pomoć u svakojakim nevoljama, odgajanja izgubljene djece na koju bi se namjerile, nagrađivanja putnika koji bi održali zadanu riječ ili pokazali velikodušnost prema njima, vile su pripravljale trave i meleme koje su liječile mnoge rane. U *Prosjacima & sinovima* Potrka pred okupljenim seljanima pripovijeda o „zetu” Ivanu, smrtno ranjenom pod Stolcem kojemu jedino vile mogu čudesno pomoći:

„Ivane, zete, kô rođeni brate – rekoh ja – ne budalači i ne mrči vraga gdje ne treba. Stisni zube i pregori, ovdje te ni Zeličin pas neće otkriti, a ja ću skoknuti djedu Divcu, koji se s vilama

[362] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 85–86.
[363] Isto, str. 297.

kô sa sestrama nosa, pa će ti on od njih dobar melem nabaviti i ljute rane izvidati." Na to se on meni nagne i šane: „Potrka moj, kasno je da sad vila pred pećinu sjaši! Nebo se otva..."[364]

Kukuljević Sakcinski vile dijeli u tri skupine prema njihovu obitavalištu: one koje žive u zraku i imaju krila pa ih naziva *Vilama oblakinjama*, vile koje žive na zemlji – *Vile planinkinje ili Vile podgorkinje* i one koje žive u vodi – *Vile vodene* ili *povodkinje* ili *morske diklice*.[365] Koviljana, stoga, pripada vilama oblakinjama jer Prpu je najprije odnijela u oblake, a onda iz oblaka spustila *na Glavicu povrh kuće*.

U Držićevoj *Noveli od Stanca* Dživo, mladić koji se o pokladama zabavlja sa svojim prijateljima Mihom i Vlahom čineći Vlahu, starcu Stancu novelu i obmanjujući ga pričom o vilama koje su ga pomladile pa pred njim stoji jednako mlad kao nekada, upozorava Stanca na pojavu vodenih vila i njihova kola[366]: *Nemoj se pripasti, ako bi tej vile / noćaska u tmasti iz vode isplile / i htjele s tobom tanačac izvodit, / er srjećom tvojome mogao bi čestit bit*.[367] Starac, objeručke prihvaćajući mogućnost pomlađivanja, ostavši sâm priziva vodene vile koristeći termin „diklice": *Ah, vile vilice, molju vas boga rad, / vodene diklice, pridite ovdi sad, / tuđinu da meni razgovorak date / pri vodi studeni, veće ne krsma'te, / Vašima liposti nije slike na sviti, / a sione kriposti tko će vaše izriti? / Možete od stara mlada učiniti, / a slavn'jega dara nije inoga na sviti*.[368]

---

[364] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 220.
[365] Kukuljević Sakcinski, Ivan (ur.). 1851. *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku. Knjiga 1.* U Zagrebu, tiskom dra. Ljudevita Gaja, str. 87.
[366] O vilinskom kolu Maja Delić Peršen bilježi sljedeće: „O vilinskome kolu oblika kružnice, tj. o značenju punoga kao energetskog kruga, a time i guvna ili punoga Mjeseca i sl., etnolozi su već izrekli mnogo različitih mišljenja. No, u terenskom traganju, naišla sam na jednoga kazivača t.j. zanimljivu tvrdnju da vilinsko kolo (kakvo je 'na svoje oči vidio u Korenicama'), nije puni krug nego je na jednom dijelu otvoreno, zapravo je polumjesečastog oblika. Savršenstvo punog kruga pripada samo savršenstvu Boga i svetaca, a budući da su vile nesavršena bića, zbog magarećih kopita i moći koja je ograničena uglavnom za trajanja noći, njihovo kolo ne smije biti potpuno zatvoreno, odnosno savršeno." (Delić Peršen, Maja. 2009. *U vilinskom kolu*. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski, str. 16-17.).
[367] Držić, Marin: *Novela od Stanca*
Dostupno na: https://muzej-marindrzic.eu/wp-content/uploads/2017/04/drzicm_novelaodstanca.pdf , str. 18. (pristup: 7. 8. 2019.).
[368] Isto, str. 23.

Slika 10: Detalji s Onofrijeve fontane u Dubrovniku (fotografija: Dijana Mišetić, 2019.)

2.2.1.2 Pomlađivanje i drugi motivi

Motiv pomlađivanja prisutan je i u *Prosjacima & sinovima*. Potrka je od Kikaša često slušao o devendjedu Prpi koji se, zahvaljujući vilama i njihovim čudesnim ljekarijama, iz starca pretvorio u mladića, a potom uzjahao vilinskog konja i nestao u smjeru Vilinjaka, sve pred očima njegove Anđelije koja se pretvarala da spava:

„(…) jer već bijaše sto puta čuo kako je devendjed Prpa duboko ostario, kako je jedne noći s devenbabom Anđelijom na gumno legao, kako se devenbaba Anđelija iščinjala da spava, a samo je žmirkala i sve gledala, gledala kako ga vile umivaju i čarobnom pomašću mažu, kako se pred njenim očima iz smežurana starca u pahuljičasta mlađarca promeće, gledala je i to kako je s vilama na vilinskog konja uzjahao i prema Vilinjaku odjezdio. Poslije ga nitko nikada više nije ni čuo ni vidio. To je bila jedina sveta i živa istina, a sve je drugo: luk ti vadim kapulu ti sadim.”[369]

Graciozne i poletne, vile su pomagale hajducima u nedaćama pa su ih oni nazivali svojim „posestrima vilama”. Lovrić opisuje običaj sklapanja prijateljstva kod Morlaka: „Ova se sveza između dva lica, gdje oni, u razmjeru s njihovim imetkom, drže u ruci dvije zapaljene voštane svijeće sve dotle, dok se ne svrši misa posvećena njihovoj namjeri. Poslije toga ostavljaju

[369] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 36.

svijeće misniku, i sveza je gotova bez drugih ceremonija."[370] Muškarci koji na navedeni način sklapaju prijateljstvo nazivaju se *pobratimi*, a žene *posestrime,* što Lovrić prevodi terminima *polubraća* i *polusestre*.[371]

Informant Jozo Marijanović iz Studenaca kazuje o vilama sljedeće: „Ja sam čuo za vile, da one lipu curu znaju nać' i one se posestrimu i s muškim i sa ženskima."[372] Na zamolbu da pojasni termin *posestrime* nastavlja:

„Na primjer, sad ti iđeš i imaš neki slučaj, problem i to i upadneš u neku krizu i tada samo trebaš reć: 'Di si, vilo, moja posestrimo?' One će odma doć. Pomognu. Zamisliš želju, one će sve to napravit za tebe ako si joj posestrima. Posestrima je kao sestra. Ne prava, al' eto, kao posestrima. Ta ti neće napravit zlo, samo dobro."[373] Na pitanje je li se ikada pobratimio s vilama odgovara: „U, kako ne, pa i sto sam puta moga izgubit glavu da nije bilo vile!"[374] Upitan jesu li vile nekada ljudima činile nažao, g. Jozo odgovara: „Samo dobro, nikom one, ja znam, bilo je nekada starih priča u nas, ljudi su pričali. Kaže - one su ti tako za svakoga dobre i svakome 'oće da pomognu, te vile."[375]

Nekad su narodni junaci svoju hrabrost i smionost dugovali upravo vilama koje su ih pronašle kao malu djecu i odgojile: „Malo dite se ošlo igrat u gaj. Izgubilo se dite u gaju. Našle su ga vile i odgojile ga. Kasnije je izresta u najlipjeg momka i narodnog junaka."[376]

Željko Pokrajčić iz Duvna sjeća se kako je u djetinjstvu slušao priču o vili koja je priskakala u pomoć onima koji su se našli u nevolji, ali i odbijala pomoć onima koji su htjeli iskoristiti njezinu dobrotu i nadnaravne osobine:

„Bila je neka siromašna djevojka, maćeha ju je poslala da čuva stado. U torbi je poslala vune da to sve do navečer isprede jer je bila baš zločesta. Kad je ona to prela, to je vreteno upalo u neku rupu. Ona sva jadna sjedila, plakala, ne može to bez vretena isplest. Već je zamišljala šta će bit kad dođe doma. Naišla je vila i pitala je šta se događa, tako ona kaže: 'Šta je bilo?' I vila iz te rupe izvadi zlatno vreteno. Pita: 'Je l' ovo tvoje?' Ona je rekla da to nije njeno

[370] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 86.
[371] Isto, str. 86.
[372] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama, 29. 8. 2019.
[373] Kazivač: Jozo Marijanović.
[374] Kazivač: Jozo Marijanović.
[375] Kazivač: Jozo Marijanović.
[376] Kazivač: Kata Kraljević, Prugovo; zapisao Mateo Kraljević 2011.

vreteno, da je njeno obično, drveno vreteno. Tada je ona njoj dala i sad je ova to sve isplela i do navečer kad je ona to sve završila, sva ta nit te vune i to vreteno se pretvorilo u zlato. Kad je došla kući i vidila, sutradan je ta maćeha poslala svoju kćer istim poslom. Ova je namjerno ubacila to vreteno dolje i kad je ova plakala, vila naišla, pita: 'Šta je?' Isto ona tako rekla, i ova izvadi to zlatno vreteno, pita: 'Je l' ovo tvoje?' Kaže: 'Je, je.' Ta vuna je ostala sve tako kako je, ona od tog zlata nije dobila ništa."[377]

Isti se informant prisjeća priče o dvama muškarcima, Vileši i Mateši. U planinskoj su Velikoj pećini susreli vilu koja se iščinjala običnom djevojkom:

„Dva čovika iz sela, Vileša i Mateša, preko lita bi se doslovno selo preselilo u planinu, gore bi se stoka izvela na tu ljetnu ispašu i onda bi se tako te priče o vukodlacima i vilama pričale. I između ostalog u tim pričama bila je jedna pećina u koju bi se stado ovaca sklanjalo kad bi bilo nevrijeme. I Vileša i Mateša bi ušli u tu pećinu, to se zove Velika pećina, i tu bi se ovce sklonile. I onda su oni tu ložili vatru, kuhali su krompir, a imali su komadić slanine šta je u to vrijeme bilo. Navodno im je ta vila, dok su oni cijedili tu vodu za krompire, tu slaninu, valjda se ona bila pretvorila u neku djevojku, oni su to tako doživili. Onda kad je izlazila rekla je da ih je prevarila, da je ustvari ona vila."[378]

Vile nije mogao vidjeti svatko. Pokazivale su se onima kojima su one htjele i kada su one htjele. U Grubinama kod Imotskog majka je nekoliko noći budila svoju kćer da vidi kako vile plešu kolo, a ona nije vidjela ništa:

„Ovu priču mi je pričala mama, ona je u biti svjedok i to se događalo nekoliko puta. Moja mama je iz Imotskog, iz jednog mjesta koje se zove Grubine. Ispod njene kuće je bila jedna velika livada, preko ceste pa dole nizbrdo. Ona mi priča da ju je njena majka, moja baka, nekoliko puta znala probudit navečer. Zvala bi je: 'Eleonora, Eleonora, dođi! Dođi vidit s mamom nešto!' Ona bi se probudila i otišla s njom kraj ceste. Moja baka bi govorila: 'Pogledaj dole, pogledaj kako vile plešu kolo!' Ona je gledala, nije ništa vidjela, ali moja baka je. Mama se nekoliko puta pripala jer je mislila da je ovoj nešto, ali baka je bila potpuno zdrava, normalna i zaista je i nakon toga godinama poslije tvrdila da su stvarno vile, djevojke u bijelim haljinama,

[377] Kazivač: Željko Pokrajčić, rodom iz Duvna (Seonica).
[378] Kazivač: Željko Pokrajčić.

duge kose spletene, plesale kolo, veselile se, pjevale. 'Ko će znat šta je ona vidjela, ali ona tvrdi da je tako. Točno uvijek na toj istoj livadi.”[379]

Don Pavao Čikeš u svom *svjedočanstvu* spominje majke koje nisu mogle dojiti svoju djecu zbog nedostatka mlijeka, no jutrima bi na njihovim ustima nalazile kapljice mlijeka i vjerovale da je vilinje. Don Pavao takvo vjerovanje naziva praznovjerjem pojašnjavajući da vile nemaju svoje mlijeko pa su kriomice muzle ovce po Bosni i tako hranile gladnu djecu:

„Majke, kojima dojke bijahu sasušene kao prazan mješčić nad ognjištem, u jutra bi na dječjim ustašcima zatjecale kapljice mlijeka i u praznovjerju mislile da to vile od svoga daju. Nisu znale da vile svoga nemaju niti mogu imati, da su ustvari krišom po Bosni ovce muzle i dojenčadi krišom ovčje, a ne svoje mlijeko donosile.”[380]

Imajući vile za posestrime, pojedinci su mogli računati na njihovu podršku i pomoć u svakojakim nevoljama. Mnoge naše mitske predaje pričaju o vilinskim miljenicima, a među njima prednjači Marko Kraljević. Jozo Marijanović iz Studenaca pojašnjava: „Marko Kraljević kažu da je rođen sa Lovreća. Opanci, tamo selo ispod Lovreća i unda je ima konja Šarca. I undan on kud je naletio od Šestanovca prema Lovreću popriko jer nije bilo tada puteva i kud je god njegov Šarac skaka, to se zna trag. Di je god on kopitom udario u kamen, ostala je rupa. I unda se tad dio između Lovreća i Šestanovca zove Skakala po tome: Skakala Šarca Kraljevića Marka.”[381]

Narod pripovijeda mnoge priče o vilinskim kolima u koja čovjek, ako bi se kojim slučajem našao među plešućim vilama, nije smio gledati. Ako bi ih motrio pri njihovu plesu, uslijedila bi kazna. Također, ako bi tko gazio po mjestima na kojima su običavale plesati vilinska kola, često je bio kažnjen. S vilama se moralo postupati oprezno, unaprijed važući svaku riječ kako ne bi bilo zla:

„Moj tata je priča mom sinu da je to istina, baš prava istina jer da je to priča moj dida koji nikad ne laže, a njemu je opet priča neki pastir. I da su oni jednu večer išli čuvat ovce na nekoj livadi i da su oni čuli kako ne'ko igra kolo i da su tu bile vile zlaćane duge kose, magarećeg repa, kozjih nogu. I da su im se obratili i pitali: 'Ko je to?', a da su oni znali da ne smiju govorit

[379] Kazivač: Mihaela Maslov (1984.), Split.
[380] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 153.
[381] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama, 29. 8. 2019.

'Ej!' ili 'Ja sam!', nego 'Ko zove, 'ko?' Jer ako odgovoriš 'Ej!' ili 'Oj!', da one kažu: 'I bilo ti oj!, odnosno u prevodu da ti neće bit dobro, da ćeš obolit ili da će ti se nešto loše dogodit u životu. Njima se jedino trebalo odazvat: 'Ko zove, 'ko?' Ako kažeš 'Oj!' ili 'Ej!', 'I bilo ti ej!' To je onda loše po onome 'ko se tako obratija. Moj tata i dalje tvrdi da je to istinita priča i da je to zaista tako bilo i da nema razloga da je moj dida to laga, odnosno opet taj neki i tako dalje. I sad, toliko se moj mali uplašija da od tada ne spava sam."[382]

Rijetki su pojedinci koje su vile same pozvale u svoja kola i poučile ih mnogočemu. Kazivačica iz Glavine Donje prisjeća se tetinih priča o vilama s tankim, magarećim nogama koje su je zvale u kolo:

„Vile su igrale kolo tute u Gorduši, teta Jelica kako su je uitili u kolo: 'Igraj, Jele! Igraj, Jele! Igraj, Jele!' Jela morala, to bi tetka kazivala pokojna. Ja govorim: 'Kako su tebe uvik 'vatali?' 'Đavlu, moja Slave, išli kupovali petrulje i ulje.' Vile da u njih tanke neke noge, pa bi nju uitile u kolo, one bi igrale kolo, vila je bila nógâ slična magaretu. Znaš magare kako ima noge, 'nako je bilo i u vile, ali tanke su u nji' bile, kažu, noge. Nisam ih ja vidila."[383]

Živa je narodna priča o Marku Kraljeviću koju bilježi Kukuljević Sakcinski: „Narod pripověda, da je někada Kraljević Marko bio osobiti ljubimac Vilah. Tako se pripověda u ogulinskoj regimenti, u plašćanskoj kumpanii, osobito u Jesenici i Janjagori (gdě se Omer-paša rodi), kako je někoč Kraljević Marko gorom putujući, nabasao na něko město, gdě su gorske Vile kolo igrale. Kada ga ove zagledaše, pozvaše ga u kolo, da se natěcaju š njime u igranju, pa da ga nadvladaju i onda u svoje verige metnu. Ali Marko biaše čvrst na noguh, on poče s Vilami igrati, pa igraše dotle, dok ih sve nenadigra, i dok nisu sve do jedne od umora popadale na zemlju. Nadvladane tako Vile pokorile su mu se i, sklopile š njime pobratimstvo; od one dobe, kaže narod, bile su mu sve Vile na službu i pomagale su ga u svakoj srěći i nesrěći."[384]

Jozo Marijanović iz Studenaca na spomen Kraljevića Marka kazuje stihove:

Uranio Kraljeviću Marko

Uranio Kraljeviću Marko

[382] Kazivač: Snježana Madžar, djev. Sedlar, rođ. 1974. u Splitu, živi u Kaštel Lukšiću.
[383] Kazivač: Slavka Grančić (1938.), Glavina Donja, Imotski; zapisivač: Sanja Grančić.
[384] Kukuljević Sakcinski, Ivan (ur.). 1851. *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku. Knjiga 1*. U Zagrebu, tiskom dra. Ljudevita Gaja, str. 87–88.

Prije zore na četrnajst dana.
Mrtav pada, a živ kući dođe,
Mrtvu mater na postelji nađe.
Sestra mu se od starosti smije,
A ćaća mu se još rodia nije.[385]

Isti kazivač pamti i priču o Senjaninu Tadiji, senjskom uskoku proslavljenom po hrabrom otporu koji je pružao Turcima, a koji se također, prema njegovim riječima, pobratimio s vilama:

„Ja znam kad je bio Senjanin Tadija, unda su nas napadali muslimani, ti Turci. Unda on š njima vodio rat. To je veliki, cijenjeni Tadija. On je bio iz Senja, zato se i zvao senjski. Kapetan mu je bio brat Ivan. A Tadija mu je bio brat junačina. I undan je on se isto s vilom pobratimio. Kad je god njemu tribalo, vila je njemu rekla: 'Ja sam tu da ti pomognem, samo reci - di si, vilo moja, posestrimo? Ajde danas budi meni u pomoći.' Odma ona je tu."[386]

O Tadiji je čitao iz Kačićeva *Razgovora ugodnog*, stoga nastavlja:

„Tadija je bio junačina. Ja sam gleda i njegove slike i konja. Njemu je konj bio vilen. Sve ima, i slike, i konj, i koplja. Borio se on sa sabljama, sa Turcima, sikale se glave tu. Ali kad bi Tadija bio i brat mu Ivan, još oni senjski uskoci, kad bi to navalilo na Turke, posiču im naši glave, a vile im još pomažu. 'Di si, vilo, moja posestrimo? Vidiš, sestro, šta mi se dešava. Pomozi mi ako moreš!' Ono odma. I unda je on uvik pobjeđiva jer je vila bila vilena, ona je mogla sve obranit i spasit i to čovika kojeg ja znam. Čovik počne se utapat i on i konj u jezeru. On samo: 'Di si, vilo, moja posestrimo?' Ona odma tu se stvori i izvuče i njega i konja iz jezera."[387]

U *Prosjacima & sinovima* Kikaš pripovijeda svom unuku Potrki o junaštvu devendjeda Prpe koji je poubijao silne Turke zahvaljujući pobratimstvu s vilom Koviljanom. Pobratimstvo čovjeka s vilom, kako objašnjava Kikaš, sklapa se tako da oboje popiju malo krvi onoga drugoga, a vile čovjeka još i zadoje povećavajući mu tako snagu. Jednom sklopljenim pobratimstvom vile priskaču u pomoć u svakoj nevolji:

[385] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama, 29. 8. 2019.
[386] Kazivač: Jozo Marijanović.
[387] Kazivač: Jozo Marijanović.

„Nijedno ti voće, sine, ne može tako oslačati da se njim prije ili poslije ne zajaziš. Tako ti je i sa ženama i s vilama. Samo kad te se žene zasite, šalju te k vragu ili pak šutke s tobom deveraju, jer kud će i što će, dok ti vile pošteno zahvale i s tobom pobratimstvo skuju. Ti popiješ malo njihove krvi, one malo tvoje, pa te još i mlijekom zadoje da se velike snage domogneš. K tomu te svim i svačim bogato nadare, i dok god živiš u svakoj ti prigodi i nevolji u pomoć priskaču. Ili možda misliš da bi Prpa od svoje poklao i poubijao tisuću trista i sedam stotina što velike što male Turadi, i ono nešto poganih kršćana, da mu nije pomagala Koviljana i male vile što ih s njom izrodi!”[388]

Čuvši o snazi koju bratimljenjem vile podaju junacima i o njihovoj spremnosti da im pomognu u svakoj nevolji, Potrki se nameće logično pitanje jesu li vile bile te koje su ubijale Turke, a ne Prpa o kojem je toliko slušao. Kikaš mu na to odgovara navođenjem čudesnih svojstava koje su vile u stanju prirediti kao i ženskih načina skretanja pozornosti:

„Ni Bog ni vile ne maste krvlju ruke. Oni samo pamet smute, a drugo je naš posao. Ili u piće kanu kapi od sna, kapi od zaborava, kapi od glavinjanja, ili se dušmaninu na dva tri skoka ukažu, pa se pred njim do gola svlače i gole kolo vode. A Turci kô Turci: gole se ljepote nagledati ne mogu. I tako: oni gledaj i u prazno sabljom mlataraj, a ti sijeci dok se ne umoriš.”[389]

Posestrima vila pomagala je i Prpinu sinu, harambaši Mijoviju i njegovoj braći u *Prosjacima & sinovima*. Don Pavao Čikeš piše: „Braća bi se često i duboko zalijetala u tursku zemlju, robila i palila, a da im se nikad ništa nije dogodilo, pa ni onda kad je bila sva prilika da im se zlo dogodi. Nu, milost Božja i zaštitnice vile neprestance bdijahu nad dobrom njihovim.”[390] Dalje za svjedočanstvo navodi tek jednu zgodu iz 1752. godine: hajduci su se te godine toliko osilili da su sačekivali turske karavane na turskoj zemlji, odmah do mletačke carinarnice u Aržanu. Turci i Mlečani zajedno krenuše za njima i nađoše ih, srećom ili izdajom nekog čobanina, u zakloništu u Vir-planini kako spavaju oko žeravice. Želeći da hajduci znaju tko ih je ubio, nisu ih napali za sna već uzeli im oružje, isukali svoje noževe i okružili ih, a potom probudili. Vidjevši što ih je snašlo, hajduci su se premišljali hoće li se trgnuti pa da ih neprijatelji odmah ubiju ili će čekati smrt nakon osude, no čekali su harambašu da vide kako će on postupiti. Mijovijo tad progovori i stane prepričavati svoj san o znamenu na nebu:

---

[388] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 25.
[389] Isto, str. 25.
[390] Isto, str. 150.

„Mijovijo pak šuti i šuti, sve nekud u daljinu gleda i pogrde sluša baš kao da mu pjesmu pjevaju. Onda otvori usta – bijahu voštana – baš kao da mu ih netko drugi otvara i reče: 'Udruži se krst s nekrstom, i to bez srdžbe Božje neće proći. Sad razumijem znamenje što mi noćas triput uzastopce u san dođe.' Na to se jedan od rondara iskrevelji i reče: 'Nije li to znamenje malo sličilo omašćenu konopcu?' Mijovijo i ne trepnu, već će opet na ona voštana usta koja se nisu micala, već samo onako zjala: 'Bio je sveti križ. U početku malen, jedva ga razabireš, a potom sve sjajniji i veći dok ne prekri mjesec i polumjesec, dok ne zastre čitavo nebo.' Potom uzdiže glavu i zagleda se prema istoku: 'Eno ga opet!' Tada svi kršćani i svi Turci podigoše glave i stadoše tražiti znamenje. Mijovijo skoči, prebaci mutap preko vatre i dovikne: 'Noktom u ledinu!' U mraku, koji si mogao rezati, ču se samo kako pet opruga odskoči, kako zapucketaše grabove grančice i stade se runiti kamenje. Kad vatra probi kroz mutap, vidje samo izbezumljena i sama na se pomamna lica askera i rondara.”[391]

Harambašina usta bila su voštana i nisu se pri govoru micala, glas koji je iz njih izlazio nije bio njegov, više je nalikovao ženskom, a Mijovijo se ničeg nije ni sjećao pa je hajduk zaključio da je riječ o posestrimi vili na djelu:

„Kad se, daklem, braća dokopaše sigurnosti i stadoše Mijovilu na lukavstvu čestitati, on se zablenu: 'Što vam je? Kakvo lukavstvo?! Ja se ovaj čas rasanih, a što je prije toga bilo niti znam niti mogu znati.' Kad mu oni sve po redu ispripovijedaše, on samo promrmlja: 'Bit će posestrima vila'. Tada se i braća prisjetiše, da Mijovijo i ne bijaše Mijovijo, da mu se usta nisu ni micala već samo zjala, a glas koji iz njih izviraše nipošto ne bijaše njegov, opor i hrapav, već nekako utanjen, više ženski.

Od tada su vile braći često na pomoći bile, ma ni vile nisu svemoguće.”[392]

Vile su pomagale i Prpinim potomcima. Navedeni Mijovijo Špalatrin imao je sina Jurasa zvanog Potucala, Potucalo sina Markišu, a Markiša Šimuna. Šimun je, neumorno obilazeći vrata i prosjačeći od Broćanca do Posušja, jednom prilikom pao od umora i ostao ležati na mokroj travi. Bolestan, sedam dana buncajući od visoke temperature, osmi je dan došao k sebi i poslao po don Pavla Čikeša koji u *svjedočanstvu* navodi taj događaj. Pomirivši se s Bogom, Šimun je don Pavlu ostavio zaduženje da se brine o njegovoj posestrimi vili koja je živjela u

[391] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 151.
[392] Isto, str. 152.

pećini, a stotine mu je puta pomogla. Voljela je med od kadulje koji joj je činio dobro zdravlju i pročišćavao glasnice pa joj ga je često donosio. Vjerujući da će se uskoro naći s njom na onom svijetu, nije je htio ostaviti bez meda, a don Pavao je ispunio što je Šimun od njega tražio. Vila je uzimala med kupljen od srebrenjaka Šimuna koji se s njom pobratimio, no ostavljala je netaknutim med koji je plaćao svećenik koji joj nije dugovao za pruženu pomoć:

„Ja ga ispovjedih, pričestih i svetom popudbinom pomazah. Kad sve bi gotovo on se nadiže i reče: 'Pope, čas je smrtni. S Bogom sam se ljudski i kršćanski naredio, nu ima još netko. Evo ti ovdje kesica srebrenjaka: pola za mise, a pola za med od kadulje. Svakih desetak dana kupi tarčić meda od kadulje i odnesi ga u onu pećinu pod kukom.' Meni to začudno, pa upitah: 'Zašto?' On uzdahnu pa reče: 'Imam posestrimu vilu koja mi stotine dobrih učini. A kaže da joj med od kadulje životu godi i glas pročišćava. Za snage sam joj ga počesto donosio. A sad kad nesta snage i kad mi je seliti, red je da učinim što mogu i koliko mogu. Ne bih htio, sad kad se za koji tren s njom na onom svijetu nađem, da me onako ispotiha žicne: E, pobratime, pobratime, samo na kašiki!' I preminu. A ja sam, dok je novac trajao, svakog petka med u pećinu nosio i svakog drugog prazan kutlić nalazio. A kad ponesta Šimunova novca, kupih od svoga. Ja u petak po tarčić, ono pun kakav sam i donio. I drugi put pun, i treći tako. Pomislih da ju je stid od mene uzimati kad me ničim nije zadužila, te joj prestadoh nositi.”[393]

U narodnoj pjesmi *Tomić Mijat izbavio malog Marijana* Mijat na planini Vran pije vino sa svojih trideset hajduka i nazdravlja onom junaku koji će se usuditi otići u Livno svima po nove opanke, a njemu po novu kabanicu. Mali Marijan jedini ne spušta pogled, već se sprema za put. Iako ga je Mijat upozorio da će stići na *turski svetak* kada Turkinje plešu kolo i da im se nikako ne pridružuje, Marijan zanemaruje savjet, pridružuje im se u igri i, zagrijan, skida sa sebe kabanicu. Djevojka odmah na njemu prepoznaje košulju svog oca, bega Atlagića koju je sama vezla i zaključuje da je to Marijan koji je porobio njihovu kulu. Marijana bacaju u tamnicu u kojoj provodi tri dana, a četvrtoga dana vila budi Mijata Tomića i pripovijeda mu što se zbilo:

Kad četvrti danak osvanuo
Viknu vila Tomić Mijovila:
„Zlo ga sio, mio pobratime,
Zlo ga sio i vince popio!

[393] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 167-168.

Marijana uhvatili Turci,
Bacili ga u dno u tamnicu.
Nego hajde i vodi družinu
Te porobi kulu Atlagića,
Ukradi mu iz bešike sina.
Te ćeš tako njega izbaviti.”[394]

Narodna pjesma bilježi pojavu vile koja viče s Prologa i budi Cetinjane kako bi obranili Sinj od Turaka. Upozorava ih da im se približava silovita i glasovita vojska sastavljena od sto tisuća pješaka i konjanika s Mustaj pašom na čelu. Rodom Hercegovac, od Ćelića roda, poturčio se napustivši očev dom. Vila ih budi, upozorava i hrabri:

Viče vila s Prologa planine,
Vitezove od ravne Cetine:
„Na noge se, mladi Cetinjani,
Ne spavajte kao i poklani.
Eto na vas vojska silovita,
Turska vojska puno glasovita.
Sto tisuća pišca i konjika,
Sve po izbor najboljih vojnika.
Prid njima je silni Mustaj paša,
Hercegovac, krvopija vaša,
Od Ćelića roda i plemena,
Poturči se u stara vrimena
Pa ostavi starca, babu svoga,
Ode dvorit cara silenoga.
Ište šećir od vojske careve,
Sada robi države duždeve.”
Istom vila tako besjedeći
Cetinjane mlade sokoleći.

[394] *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*. 1969. Priredio Anđelko Mijatović. Zagreb: Zajednica samostalnih pisaca Tin, str. 76.

Na Cetinu Turci udariše,
Na Kosincu vodu prebrodiše.
Hladna se je voda zajadila
Kud je turska sila prolazila.[395]

U *Prosjacima & sinovima* guslar Antala gusli i pjeva o vili koja klikće sa Čvrsnice i budi Mijata Tomića:

Klikće vila s Čvrsnice planine,
Pa Mijata u Vranu doziva:
„Kučko, kurvo, Mijat pobratime,
Zašto 'rčeš kad ti vrime nije?
Eto na te sile i ordije…"[396]

Kikaš pak gusli o vili koja s Matokita budi serdara Ivana ne bi li okupio svoje Vrgorčane i suprotstavio se Turcima:

Viknu vila s Motokit planine:
„Na noge se, serdaru Ivane,
pa pokupi svoje Vrgorčane.
Eto na te bega čitluškoga,
baš delije bega Bašagića,
a s njime je dvanaest momaka,
sve momaka poizbor junaka."[397]
(…)

[395] Kazivač: Ante Mikas (rođ. 1954., Srijane), zapisala Anamarija Mikas u Solinu 3. 10. 2015.
[396] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 235.
[397] Isto, str. 48.

Slika 11: Pogled s Matokita (fotografija: Dijana Mišetić)

Botica napominje kako u epskoj poeziji vile preuzimaju ulogu „Anđela Jahvinog koji razgovara s ljudima i čije je ime tajanstveno”.[398]

Čest je i motiv vilinske brzine. Našavši se u opasnosti od Dektive, Šunje šapće Matanu: „Noktom u ledinu i pete k vjetru, da te sve vile uhvatile ne bi… ”[399]

U *Prosjacima & sinovima* don Pavao Čikeš pripovijeda mladom don Petru o zapisima, vukodlacima, vješticama i vilama, što kod don Petra izaziva zgražanje zbog praznovjerja u koje je stari svećenik zapao. Don Pavao mu tad ispriča kako je jednom u mladosti i njega probudila vila i pozvala ga da se primi kubure. Da nije zapucao na jednog od triju Turaka koji su već bili prislonili ljestve uz prozor, ubili bi ga u snu:

- (...) Umjesto Bogom ti si ovu dolinu suza napučio zapisima i vukodlacima...

[398] Botica, Stipe. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb: Školska knjiga, str. 43.
[399] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 285.

- Nisam ja, brate. Bog je napuči da čovjeka iskuša, da ga zastraši, a i da mu pomogne kô što je i meni pomogao u slici i prilici neke dobre vile... Slušaj, daklem, i ne prekidaj me. Ne bajam ti, već svetu i živu istinu kazujem. Vidiš li onaj prozorčić tamo na somiću? Na tu bi rupicu zasigurno ušla moja smrt da ne bi Boga i vile. Bijah mlad župnik, a tada, daklem, bijaše pustahija i hajduka kô na kravljoj krpelja. I jedne noći san me obrva, ma baš žestoko. Kad u neka: 'Don Pavle! Don Pavle! Probudi se, jerbo se inčije nikad probuditi nećeš!' Ja kô zec. A preda mnom, daklem, u onoj pustoj mjesečini što kroz prozor naviraše, djevojka, ljepota, s licem od mlijeka, s kosom od svile. 'Ustaj – veli – i kubure se prihvati!' Ne kaza više ništa, već kroz prozorčić. I ja, daklem, na prozorčić. I što viđu? Tri turske pustahije, eno tamo na groblju, baš za ona dva prva križa konje privezali, pa se stadoše dvorima libiti. Ja korak na se i čekaj. Nisam, daklem, ni Očenaš kad začuh: ljestve uz prozor prislanjaju. Čim Ture na prozor, ja krst na se, oganj na kuburu, a moje ti se Ture prekobicnu i tras o ledinu. Ni danas ne znam jesam li ga mrtvo ili nisam, jerbo ga ona dvojica pokupiše i odoše otkud su i došli. A da ne bi vile...

- A tko ti kaza da to uistinu bijaše vila, a ne anđeo Gospodnji? – ponada se kapelan.

- E, moj don Petre, koji bi vrag anđelu dao takve kose i takve sise![400]

Svjedočanstvo don Pavla Čikeša sadrži priču o sudbini Prpinih sinova. Vidjevši udruženost Mlečana i Turaka u hvatanju hajduka, a znajući da će ionako umrijeti, harambaša Mijovijo Špalatrin i njegova dvojica braće odluče umrijeti radosni i ponosni pa su još žešće napadali obje strane, pljačkali i ubijali trgovce. Rondari su ih zaskočili u Studencima. Najmlađeg i najstarijeg brata su strijeljali, a treći se spasio uz pomoć posestrime vile: „(...) zaskočiše ih na logu u kući Jurčevića na Studencima. Toma, rečeni Tunjko, ne bi pri žestoku piću, pa na vrijeme ču glas vile posestrime te uspije pobjeći zaklonjen naćvama od debele bukovine.”[401] No, ostatak je života žalio što se odlučio za bijeg: „Ostavši, dakle, sam, Toma – rečeni Tunjko – požali i cijelog života žaljaše što posluša posestrimu vilu i zaštićen naćvama umače rondarima. Morao je ostati s braćom s kojom je vojevao, morao je veselo poginuti.”[402]

Na upit postoji li više različitih vila ili samo jedna, informant Jozo Marijanović iz Ričica odgovara:

[400] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 78–79.
[401] Isto, str. 157.
[402] Isto, str. 158.

„Postoji možda i više, znaš, ne mogu ja reć, ja sam vidija samo jednu. Da je lipa, je lipa. Krila ima, velika krila, višja nego u ijedne 'tice. Ona ode u planinu, najviše kažu da je u Zavelimu kod nas. I onda kome će ona doć, neće svakome. Ona zna kome će i tako se pokaže, ali meni se pokazala i toj Mariji se pokazala i više nikome.”[403]

Najmlađa kazivačica pamti priču pokojnog pradjeda o vilama koje su nastanjivale špilje Mosora i Biokova i njegov susret s vilom iznimne ljepote i konjskih kopita umjesto nogu:

„Kad sam bila mala, dok je još moj pradida bija živ, uvik mi je priča o vilama. Kad su se on i njegov otac jedan dan vraćali sa Mosora, isprid njih je prošla vila. Kaže da je bila prelipa i imala dugu, zlatnu kosu. Umisto nogu imala je konjska kopita. Vile su živile u špiljama Mosora i Biokova, a u sumrak bi se sve skupile i plesale oko vatre.”[404]

U Crivcu se vjerovalo da se vile okupljaju na brdu, Crivačkome kokulju:

„Kod nas ima brdo Crivački kokulj, govorilo se da su se tu vile skupljale prije sto godina dok su postojale. Vezano za vile, sitila se samo to da su imale dugu kosu i kad bi se konjima našla spletena griva da su to uvik govorile da su to vile im plele grivu. Mislim da su krile noge, al' ne znam zašto, valjda nisu imale normalna stopala. To je to šta se mater sića.”[405]

U Cisti Velikoj također se pripovijedalo o prelijepim dugokosim djevojkama odjevenima u bijele haljine pod kojima su krile svoj fizički nedostatak:

„U selu u kojem je rođena moja mati, Marija Klarić, bila je neka stara žena koja je njoj pričala da je, kad se vraćala kući s blagom koje je čuvala, bilo je već zašlo sunce i padao je mrak, sunoćavalo se. Uz put kojim se vraćala bila je ograda u kojoj je vidjela prekrasne djevojke s dugim kosama obučene u bijele haljine, a imale su magareće noge, tj. magareća kopita umjesto stopala.”[406]

Kazivačica iz Drinovaca ispripovjedila je unuci priču koju je čula od svoje majke. U igri s prijateljicama zakotrljala je kamen u Vrbinu, na što im je žena koja je ljuljala dijete u kolijevci ljutito zaprijetila. Vila je češljala svoju dugu kosu, a oko vrata nosila je crvenu maramu:

---

[403] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama, 29. 8. 2019.
[404] Kazivač: Tina Radman (2002.), pričao joj pokojni pradjed Bartul Macanović iz Dugopolja.
[405] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[406] Kazivač: Marijana Voloder, čula od svoje majke Marije Klarić (rođ. Kuić).

„Ona je iz Blaževića i otkotura se kamen u Vrbinu, i doli, kaže, ljulja žena bešiku. Ima tri dna što su išli dole i kad je se kamen ozgar zakotura, kaže: 'Ako mi udari u bešiku i dite, od vas neće bit ni temelja.' One utekle, one bile curice, zakoturale doli stine da vide doklen će se kotrljat stina. Više ti nikad nije pokojna baba došla k Vrbini, tako je to ustrašilo. Crvena marama oko vrata, a ona se češlja, kose ima, zašto se kaže ki u vile kosa."[407]

Vile su nagrađivale ljude koji bi im pomagali u nevoljama, poput zapletanja kosama u draču, a osvećivale se onima koji bi prepričavali svoje susrete s njima ili koji bi izdali njihovu tajnu – kozji papak ili konjsko ili magareće kopito[408] koje su krile pod dugačkim haljinama, a za koji narod vjeruje da je služio lakšem kretanju po teško pristupačnim staništima na kojima su živjele: „One imadu jednu pravu nogu i jedno kopito magaretije."[409] Druge opet priče bilježe njihov fizički nedostatak kao kaznu za oholost proizašlu iz samosvijesti o nenadmašnoj ljepoti.

Vile u mnogim mitskim predajama pokazuju samodopadnost, ne dopuštajući da se vilinska ljepota mjeri s djevojačkom, ali i ljutnju, ponekad i kaznu ako ona bude nadmašena.[410] U Grubinama je tako vila kaznila pastiricu duge, bujne kose:

„Od moje bake sestra, ona je pričala baš meni, i dan-danas je živa i može to potvrdit. Kao mlada je bila pastirica. Čuvali su životinje, vodila bi ih na pašu. Jedanput je sjela negdje dok je čekala da životinje pojedu svoje i imala je kao mlada jako, jako dugu, gustu kosu. Navodno joj je prišla jedna djevojka, žena isto duge, lijepe kose, više-manje obučena u bijelo. Ona joj je prišla, malo su porazgovarale i rekla joj je kako je lijepa i posebno joj je pohvalila kosu, ta

---

[407] Kazivač: Mila Gadže (1944.), Sovići; zapisivač: Nikolina Tabak.

[408] Delić Peršen na više mjesta u više prikupljenih predaja spominje magareće noge kod vila: „Baba Kata svrne pogled na djevojku ispred sebe. Ispod skuta haljine ugleda magareća kopita." (str. 24.), „Prepade se Kata, posrnu i gotovo pade. Čula je od starijih kako vile skrivaju noge, i teško onom čeljadetu koji to otkrije jer bi mu za kaznu mogle iskopati oči. Triput se prekriži zazivajući sve svece u pomoć." (str. 24.), „Kad su prispjele do oboda jezerske propunte, počeše se spuštati niz kamenje. Vile su na magarećim kopitima lako poskakivale nizbrdo, s kamena na kamen." (str. 25.), „Ako mi ne daš sviralu, nikad ga više nećeš vidjeti. Ako li mi udovoljiš želji, vratit ćemo ga na proljeće, kad olista gora – reče i nestrpljivo zatopće magarećim kopitima po pragu." (str. 44.), „Nešto oko ponoći, ispod stijene na kojoj su sjedili, začuju lagani pjev i topot sitnih kopita u pravilnom ritmu." (str. 77.), „Topot njihovih kopita po kamenoj škalji davao je ritam pjesmi i plesu, pa iako su već bili čuli da vile imaju magareća kopita, ljupki prizor vilinskoga kola nije time bio umanjen." (str. 77.).

[409] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.

[410] O karakteru vila Delić Peršen bilježi sljedeće: „Nemoj slučajno doći u iskušenje i otvoriti zovnicu prije nego grane sunce, to ti neće donijeti sreću." (str. 26.), „Iz priča je znala da su vile dobre i zle, hirovite i nepredvidive." (str. 26.), „Smiri se, moja Kate, s vilama nikad ne znaš kako ćeš. Rade što i'je volja i ne drže do riči." (str. 27.) „Vile su zanovitne, ljubomorne, nemilostive. Omrzla in je tvoja Mara jer je lipša od najlipše vile, odlučile su je utamanit. Ništa ti gradski doktur tu ne bi pomoga, naumile su je noću motrit dok ne izda'ne." (str. 52.), „Obijest im je u srpanjskom obilju dosegnula vrhunac: uricale su djevojke, zavodile i otimale mladiće, dočekivale starije među dračom na progonu i plašile, otimale konje, pa s njima u ludi trk, a grive im zauvijek ostajale zamršene." (str. 58.).

navodna vila njoj: 'Kako imaš lijepu kosu.' I pomazila ju je po kosi. Ona se vratila taj dan kući i ujutro kad se probudila kosa joj je oslabila, nije imala trećinu kose koju je imala tada. I dan-danas ima slabu kosu i zapravo sam potakla tu priču jedanput jer smo se smijali. Ona je sad stara, sijeda, al' ima stvarno neobičnu kosu, neku paučinastu. Ima je, al' u biti je jako rijetka i neobična. Ja sam par puta kao manja prokomentirala kako joj je smiješna kosa i onda mi je to ona ispričala. Kaže: 'Je, al' ja sam kao cura imala jako gustu kosu, plela sam duge, duge pletenice, doslovno do pupka dok mi se nije jedanput to dogodilo.' Ona je to tada ispričala mojoj prabaki, svojoj mami, ne znam kome još, i one su tvrdile po nekim njihovim saznanjima da bi u pitanju mogla bit vila, a ona, naravno, tu ženu više nikad nije vidjela nigdje."[411]

U Runovićima se i danas pripovijeda o ljubomornim vilama koje su, zagledavši se u mladoženju ili primijetivši ljepotu njegove izabranice, htjele preplašiti konja na kojemu je jahala mlada:

„Samo su bile ljubomorne kada su svatovi. Prija su s konjima bili, nije bilo drugih nego konjima. Mlada jaši na konji i svatovi, ali ako ona vidi, ako joj se dopadne taj muškarac, ondan je ljubomorna na mladu i onda il' će jon poplašit konja ili će se konj okreniti i zaržati jer on vidi da mu nešto smeta. Ondan tako se okrene, kaže: 'Ovo je bila vila.' To kad bi cura bila lipša i ona bi gledala nju svladati, ne da bi joj odnila dečka, ali kad je ona isto volila, neka je ona vila."[412]

Nesrazmjerom vilinske ljepote i kako većina kazivača tvrdi, dviju magarećih nogu skrivenih pod dugim haljinama nerijetko su oni koji su, kako predaje kažu, imali priliku ugledati vilu bili zatečeni. Promatranje njihovih nogu kao posljedicu zatečenosti vile su kažnjavale, a onda, ljutite, smjesta nestajale.

Iako mnogi kazivači izdvajaju vilinsku životinjsku nogu ili noge kao tjelesni nedostatak, Jureta ističe još jednu posebnost, „detalj koji varira od iskaza do iskaza: vilama neugodno zaudara kosa što im se u nikojem slučaju ne smije reći".[413]

U hrvatskom se narodu vjerovalo da su vile bile mlade djevojke koje su rano umrle:

---

[411] Kazivač: Maslov, Mihaela (1984.), Split, 6. 1. 2021.
[412] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.
[413] Jureta, Ante. 2017. *Demonska bića u Zagori*. Ethnologica Dalmatica, Vol. 24 No. 1., str. 51.

„O vilama se pričalo uz komin i vatru. One bi se pojavljivale u bilim ogrtačimi, a oko njih je bila svitlost. Pričalo se da su to mlade cure koje su zbog raznih događanja rano umrle. Vile su bile cure koje su mlade divojčice i onda se pretvorile u vile. Njih bi ljudi vidili izdaleka, a kad bi se išli približit one bi nestale, a neki su govorili da bi se pretvarale u bile kobile, zato su i imale kopita umisto stopala."[414]

Predaja iz Ričica bilježi pretvaranje vile u ptičicu koja sjedi na vrhu konjske grive. Konj s ptičicom na glavi odlazi i potom se vraća mokar od trka, a ujutro ga u pojati nalaze čista, očetkana i spletene grive:

„Već ako treba da kažem da ima vila, ima ih. To sam najprije primijetio u svojoj štali. Kad dođem kod konja moga, on malo klapa. Ja gledam šta je, 'tičica mu ovde, na vr' grive mu stoji 'tica, prava 'tica, lipa 'tica. Ja mislim – bi' će 'tica bila tu cilu noć kod konja, a ja mu gledam grivu – griva opletena. Tako lipo, kako cura kad plete svoje kose, lipše ova opletena kosa. A to je ta 'tica. I jedanput 'tica izleti i ode. I ja doša kod moje tetke pokojne, kažem: 'Tetka, bila 'tica u pojati na našem konju, ja ne znam šta je ona tila, ali oplela mu je kosu, očistila ga, očetkala ga, on je spreman, ja velim, sad u svatove moreš š njime.' A govori meni tetka moja: 'E, sine moj, nije to 'tica obična, to je nešto drugo.' Ja velim: 'Šta bi to moglo bit?' Kaže: 'To je vila. Ja sam primijetila tu 'ticu di ona di konj izlazi, ona mu je tu na grivi, drži se i konj odlazi i nema ga. Odleti, trče. Za jedno uru vrimena konj se opet vrati. I vidi se da je trča', kaže, 'jer je sav uznojio se i mokar'. I ja govorim: 'Onda je stvarno ta 'tica vila'."[415]

Isti kazivač donosi i drugu predaju o vili koja se pretvara u pticu i nečujno odvodi konja:

„Za dobre konje ona je svaku večer dolazila, vila, u nas u štalu. Ja bi doša nekada u mraku, nismo imali unutra ni svjetla i ono ko zvonce zazvoni, isto ono ko svećenik kad nosi sakramenat. Onako di-di-di-di-di zazvoni. I ja tamo dođem – 'tica. Mala, lipa 'tica. A to je vila bila. I ona njemu oplete grivu, sredi, to ne moreš zamislit kako lipo izgleda. Unda za jedno par dana, ako ne dolazi malo, ona griva još od vitra, od nečega zapinje kroz šumu pa mu se pokvari malo griva. A kad ga naveče dotram, vila opet dođe i unda ona na nj uzjaši, otra ona njega, nema ga u pojati. Ne iđen ja leć, ja samo čekam, čekam, on najedanput – evo ga. Ulazi, ne vidiš ti ništa. Ništa ne vidiš. On dolazi, ulazi, otvaraju se vrata od pojate i on iđe na svoje misto i unda ja iđen

[414] Kazivač: Nediljka Grgatović, (rođ. 1949., Tugare), zapisala Dorotea Grgatović.
[415] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama, 29. 8. 2019.

k njemu, ja ga malo udarim po sapima, pomilujem ga, onda on [govornik oponaša rzanje], drago mu. I ondan, kad bi on izlazio, kad bi ga vila odvela, ti nisi moga čut da on oda. Ja govorim tetki mojoj: 'Njega je iskrala iz pojate vila, ali ne čuje se da on po kamenju šuška, ništa ne čuješ. Sad kako i šta vila to, možda njemu na noge dole nešto stavi'."[416]

Na pitanje je li se ikada uplašio spoznaje o nestanku konja, kazivač odgovara: „Ne, nikad poplašio. Meni je moja tetka rekla: 'Sinko, ona dođe kod konja i ona njega svaku noć plete mu kose, vidiš ti ujutro da je plela. I ondan kao jedna mala 'tica, mala 'tica, nije velika, pretvori se u 'ticu.' Sad kako, ja ne znam."[417]

Kazivačica iz Bušanja ispripovjedila je događaj s Velikih počivala, lokaliteta pokraj Prološca kada je uz silnu vatru nestao konj koji je prenosio žito, a onda se na to isto mjesto vratio. Na kamenu je sjedila lijepa djevojka s magarećim nogama:

„Ima jedna priča di su konji Didovi Grabovac u mlinicu – na Velikin počivalin to ima kod nas, tako se zove jedan kamen, Velika počivala kad se iz Prološca iđe u brdo kući. Kaže, odjedanput sini vatra, konj je rastovaren, žito na zemlji, konja nema. Malo sio, gleda glavu, plače, iza mene konj rže, vratile ga. Ja opet natovario konja i s njim kući. S njim poša kući, a gor' došla do jednoga kamena, na kamenu sidi cura, a lipa cura, ja je iša malo štipnit, kad ona skoči s kamena, pod njom magareće noge, kaže, i ode tamo priko."[418]

Informant rodom iz Duvna sjeća se kako se vilama pripisivala jedna ljudska, a druga magareća noga i kako su priče o susretima s vilama bile gotovo svakidašnje: „Znam da bi pričali da je vilama jedna noga ljudska, druga magareća, bar tako sam ja čuo. Dosta bi ih opisivalo isto kao da je to osoba koja se vidi, neću reć svakodnevno, ali se može sa dugom plavom kosom. Pošto su one živjele, a uglavnom su vile bile žene, onda bi znale oteti nekog momka mladog."[419]

Jozo Marijanović iz Ričica prepričava susret s lijepom curom na kamenu, također sa životinjskim nogama, a koja je, prema objašnjenju njegove tetke i upitu o njezinim cipelama kao načinu raspoznavanja vile, došla pobratimiti se s njim:

„Jedanput ja iđen da radim tamo u mom vrtlu, a vrtal je malo dalje od sela. I ja kopam, kopam, kopam, malo se ja umorio i iđen ja da se odmorim i ja malo u 'lad sijo kad ja pogledam

[416] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama, 29. 8. 2019.
[417] Kazivač: Jozo Marijanović.
[418] Kazivač: Suzana Stojić, rodom iz Bušanja, udana u Stobreču (rođ. 1966.), zapisivač: Mara Gadžo, 4. 8. 2015.
[419] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.) rodom iz Duvna (Seonica).

'vako - cura sidi. Sidi cura gori na kamenu, u šumi. Ja ne znam 'ko je sad, ja gledam, lipa cura, al' ja je ne znam. Gledam šta ću, kud ću. Nisam smio ić. Ja bi š njom razgovara. Ja doša kući, opet mojoj tetki ja kazivam to da sam vidio tako finu curu, a ona mene pita: 'Kakve ona ima cipele?' Kažem: 'Nema ona nikakve cipele, u nje noga kao u životinje.' A tetka meni govori: 'E, to je isto vila.' 'Pa šta je ona', ja govorim, 'došla'? Kaže: 'Sine, ona bi s tobom se tila pobratimit. To bi ti bilo dobro, ona će ti u životu uvik pomoć'."[420]

Česti su primjeri u kojima se vile namjere na putnike i daju im svežanj da ga ponesu kući uz opomenu da ga nikako ne otvaraju prije vremena. Ako bi ipak postupili kako nisu smjeli ili pokazali gramzivost za cekinima ili zlatom koje su im vile darovale, ono bi se pretvaralo u prah:

„Vraća se čovik priko brda od rodbine. Na pô puta vidi lipu divojku duge kose, ali ona imade magaretije noge. To je bila vila. Reče ona njemu da će mu usut nešto u rukav, ali on ne smi gledat dok ne dođe kući. U rukavu su bila kokošija govna. Čovik prida đavlu i vilu i kokošija govna pa istrese sve na put. Dođe on tako kući pa ispriča ženi šta mu se dogodi. Ona istrese jaketu, a iz rukava ispade jedan zlatni cekin. Čovik brže-bolje trk do mista di je istresa govna. Kad je čovik doša do mista di je istresa govna, više nije bilo ničega."[421]

Druge priče bilježe vilinske nagrade - zlato i dukate koji su nastajali iz praha kao znak zahvalnosti za pruženu im pomoć, iako bi putnici iz straha otvorili svežanj za koji im je bilo jasno rečeno da ga ne otvaraju prije povratka kući:

„Jedna je pričala žena koja je stala, isto ta kuća postoji di Suvoja iz Banjavica izlazi. Kaže da je došla jedna mlada žen'ca, gospođica i govori oni, da je dite gladno, došla zadojit to dite jer ova je isto bila rod'la, kaže nu mene, odvela tamo u stine u Banjavce i dala mi dite. Ja dite zadojila i kaže: 'Evo ti ovo.' Nešto svezala u svežnjić. 'Al' to nemoj gledat dok ne dođeš kući.' Ona krenula iz tih kamenja doli putom. Ma iđem ja sad vidit šta je ona meni to metnila, to mene strah nosit kući. Ona odrišila, unutra sami prah neki. Ona to prospe, koji đavo ti i to. Toga praha palo je doli po opancima. Kad je došla kući, po opancima samo zlato, dukati, na tim opancima to prah se taj pretvorio."[422]

[420] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama 29. 8. 2019.
[421] Kazivač: Kata Kraljević (1942., Prugovo), zapisao Mateo Kraljević 2011.
[422] Kazivač: Suzana Stojić, rodom iz Bušanja, udana u Stobreču (rođ. 1966.); zapisivač: Mara Gadžo, 4. 8. 2015.

Mnogi kazivači u svojim pričama spominju i drugačije sudbine muškaraca i žena koji bi putem naišli na vile. Iako bi im vile priprijetile da nikomu ne kažu da su ih vidjeli, mnogi od njih ne bi uspjeli sačuvati obećanje zbog zapitkivanja ukućana koji bi primijetili promjenu u njihovu ponašanju, a vile bi ih zbog toga kaznile:

„Žena išla kući sa polja pa je uprtila slame za blago. Putem sritne vilu i pripa'ne se. Vila umiri ženu. Vila kaže ženi da nikome ne smi reć da je vidila. Kad je žena došla kući, svi ukućani su vidili da nešto nije u redu sa njon pa su je ispitivali šta je. Ona in je kazala da je vidila vilu. Ta žena devet miseci nije mogla izać iz kreveta zbog toga šta je rekla ukućanima da je vidila vilu."[423]

U Metkoviću postoji priča o dječacima koji su zašli u vilinsku špilju, svu od zlata, no vile su im zaprijetile da nikome ne govore gdje su bili. Jedan od dječaka ipak nije uspio sačuvati tajnu pa je svojim priznanjem roditeljima uzrokovao oboljenje svih dječaka koji su se toga dana našli u špilji:

„Sjetila sam se jedne priče koju je meni baka pričala dok sam bila mala, odredište je Metković. Bili su dječaci, valjda su igrali nogomet i bila je tu jedna špilja i odjednom je nešto zasjalo i izašla je jedna vila i zovnila ih: 'Dođite k nama!' Dječaci su otišli unutra i vidjeli su sve zlato, sija, nije im bilo jasno što je. Međutim, bilo je tu i puno vila spuštene kose. Vile su njih hranile slatkišima dugo vremena. Cijeli dan njih nije bilo kući, roditelji su se jako zabrinuli i njima su vile zaprijetile: 'Ni slučajno nemojte reć da ste nas vidjeli.' Dječaci su to obećali. Međutim, bio je jedan koji je krenuo kući sav radostan, skače od sreće: 'Ajme, jedva čekam reć roditeljima što sam vidio!' I odjednom se pojavila vila, počupala ga je za uho i rekla: 'Upozoravam te po drugi put!' Došli su kući, roditelji su pitali: 'Dobro, gdje ste vi?' Taj mali je rekao: 'Ne smijemo vam reći gdje smo bili.' Otac se zapitao: 'A zašto nam to ne smijete reći?' Onda je mali rekao: 'Oče i majko, dođite za mnom, pokazat ću vam. Bio sam u jednoj velikoj špilji punoj zlata koja sva sjaji.' Sutradan svi su oboljeli, svi dječaci. Otac je rekao: 'Niste nam trebali ništa govoriti.' Međutim, djevojčice pune tolike znatiželje htjele su da se i one uvjere, pa su i one krenule do te špilje. Ali, ništa nije bilo, ni zlata ni vila."[424]

[423] Kazivač: Kata Kraljević (rođ. 1942., Prugovo), zapisao Mateo Kraljević 2011.
[424] Kazivač: Mirjana Ostojić (rođ. 2000.), Opuzen.

Kazivač Jozo Marijanović još jednom osvrće se na susret s vilom koji se zbio u njegovoj mladosti. Osjećajući nelagodu i strah, neko je vrijeme izbjegavao odlazak u vrt izvan sela. Marija Koštić, djevojka iz istoga sela, kaže da je susrela vilu na istome mjestu, a taj je susret rezultirao mahnitim bijegom, bolešću, dvotjednim boravkom u krevetu i majčinim upozorenjem da nikome ne kazuje što je doživjela:

„Jedno vrime nisam ja više iša tamo, u tu moju ogradu. Ali, malo sam se boja', znaš. I sada, iđe kopat u nas ta jedna cura, ali lipa cura bila, ta je Marija Koštić, od Boška sestra, znaš, i ona je tamo kopala, kopala i ona je vidila vilu, gori na istom mistu di i ja. Kad je nju vidila, bacila je ona motiku i sve i kroz selo ona leti ko da je sašla s pameti. Leti. Pa sad ne znaju ljudi šta joj je, kažu, nešto se poplašila. I ona došla kući, a ja s Boškom bio dobar. 'Di je Marija?' Kaže: 'Nešto je ona bolesna.' Pa jednu nedilju, pa dvi nedilje. Ja dolazim u Boška, ali Marija se ne diže. Pa ja velim: 'Šta ne iđe ona doktoru?' 'Proć' će', kaže, 'sad neće da iđe, proć' će to'. Valjda je ona rekla materi šta je ona vidila, a mater rekla: 'Nemoj da pričaš.' Unda sam ja njojzi uša' kad se ona ustala, toj Mariji, i ja sam nje pita čega se ona poplašila. Kaže da je vidila tu curu. 'Pa vidija sam je i ja', govorim. 'Pa jesi se ti poplašio?' 'Ma nisam', velim, 'nije mi bilo svejedno'. Ali kažem ja da sam iša i reka sam mojoj tetki, a tetka mi je rekla: 'Sine, to je ona došla da se s tobom pobratimi i ona bi tebi bila u životu bolja od brata. A sa ženskim', kaže, 'kad se pojavi, onda je posestrima, kao sestra'.”[425]

Narod je vilama pripisivao čudesna svojstva, od gradnje pulske Arene o kojoj je bilo riječi do događaja kakve možemo naći u novozavjetnim pričama. Takva je priča o čovjeku koji je išao nekome u goste noseći vino. Putem je susreo vilu koja je popila sve vino, zakukurikala i pružila mu novo vino, najbolje koje je čovjek ikada pio:

„Šeta čovik gajen i ima je u demejani malo vina šta je ponija čoviku kojeme je iša u goste. Putem on sritne vilu. Vila ga pita 'oće li jon dat malo vina da se napije. Čovik jon dade malo vina, a vila popila sve šta je bilo u demejani. Čovik se zabrine šta će sad donit čoviku kojeme je iša u posjet. Vila odjedan put zakukuriče i dade mu punu demejanu pravog vina. To je vino bilo najlipje vino šta je čovik prova u životu.”[426]

[425] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama, 29. 8. 2019.
[426] Kazivač: Kata Kraljević (rođ. 1942., Prugovo), zapisao Mateo Kraljević 2011.

U priči kazivačice iz Sitnog Donjeg vile na konju nose travara Đuru po ljekovite trave pokraj jednog bunara, a nabranim travama on onda liječi svakojake bolesti:

„Bia je jedan Đuro pravoslavac koji je živia podno Velebita sredinon dvadesetog vika. Gata je i zna je svašta o svemu i svakakve magije je činia. Marije Arambašić svekar iša kod njega da mu pomogne oko neke boli i on mu je reka: 'Beri one likovite trave poviše tvog vrtlića kraj kuće, kraj bunara.' Čovik se začudia kako on to znade. Reka mu je Đuro da njega vile svaki put na konju nose do tog bunara i on tu bere trave za svoje likove. Pomogla je ta likarija svekru njezinom, a i za muža je tražila protiv neuroze i stresa i isto je pomoglo. Čovik je već odavna umra ka i oni šta su od njega likove pili."[427]

Vilinskog konja spominje još jedna kazivačica iz Sitnog:

„Ivan i Marija Radnić su bili muž i žena i išli su jedne noći iz obližnjeg sela Ljubostinje. Tamo su bili u trganju u Livajića. Kad su došli na raskršće ispod Višića [zaseok], vidili su kako vile igraju kolo. Jedna vila se popela na konja i išla prema njima. Njihov konj nije tia proć i počea je rzat. Oni su se ustravili i uspili su pobić i otišli u Škrapiće i tamo zaspali u rođaka Antusine Škrapića. Bojali su se otić još koji metar do svog zaseoka."[428]

Vilinski je konj motiv prisutan u Raosovoj trilogiji: „O, sve je dobro u jesenje popodne, sve me ispunja čudesno turobnom radošću: i raskvašena crnica što se lijepi o bose noge, i golo grmlje što mi kvasi odjeću, i gljive, smeđe od sivila oblaka, i vode skupljene u kamenim udubinama, koje su u kamen utisnula kopita vilinskih konja…"[429]

Na zimskim su sijelima, okupljeni oko vatre, ljudi pričali priče o vilama. Djeca koja bi se ondje zatekla, kada bi došao red na njihovu kuću kao mjesto sijela, pozorno bi slušala priče o vilama i vilinskim konjima, a onda ujutro odlazili u pojatu gledati konjima grive, da vide jesu li spletene:

„Imali smo tri konja, Putalja, Žerana i Vranca. Znam da kad bi slušala te priče, ja bi ti sutra ujutra išla gledat kakve su konju grive. To su bili stariji ljudi. Onda naveče bi oni, naročito po zimi kad su duge noći, onda bi ti oni jedno kod drugoga išli sidit. Nismo mi išli dica u tuđe kuće, nego kad bi oni došli kod nas jer nije se svaku veče išlo kod jednoga, nego oni bi išli

[427] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazala mu Marija Arambašić djev. Kunčić rođ. 24. 2. 1951. u Sitnom Donjem, a njoj njezina svekrva rodom iz Vranjića. Marija je i sama bila kod Đure.
[428] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazala mu Ana Škrapić djev. Lučić rođena 7. 2. 1951. u Sitnom Donjem.
[429] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 227.

jedno kod drugoga. I onda bi ja slušala kako su vile po noći izvele konje, na njima jašili i onda da bi ih vratili kad bi se oni izigrali, razigrali s tim konjima.”[430]

Jedna predaja spominje vile kako voze automobil: „Išla je jedanput jedna žena iz Dražića zvana Zeca niz gaj. Vidila je kako vile voze auto niz gaj. One nju nisu vidile jer se ona sakrila.”[431]

Mnoge mitske predaje bilježe nestanke najljepših seoskih mladića koje su vile sebi birale i noću ih odvodile iz roditeljskog doma, ne imajući „svoje muškarce”. Jedna takva predaja iz Sitnog spominje odvođenje u vilinsku kuću s ulazom ispod zemlje: „Jedanput su jednog čovika otele vile i odvele u brdo. Reka je da su imale lipu i veliku kuću, al' se ulazi ispod zemlje. Otele su ga, kako neki kažu, jer nemaju svoje muške. Bia je s njima neko vrime i onda su ga pustile.”[432]

U Biteliću se vjerovalo da se vile voze na kolima od Bitelića do Sinja gdje se iskrcavaju i čekaju momke:

„Pošto nije prije bilo autobusa, onda bi se petkom navečer vozilo u Sinj ovce, janjce prodavat na pazar. I onda bi moj did reka da kad krene ovaj jedan Odžić sa konjima doli kraj naših ograda, njemu se ukrca vila na kar i da s njim dođe do Sinja. Ima neka ruda di su kopali i da se tu iskrca i onda da čeka momke tu.”[433]

Ista kazivačica napominje da su postojale dobre i zle vile: „Znalo se govorit da ima i zločestih vila, da nisu sve vile dobre. Čak se govorilo da su te vile znale učarati neke cure da se ne udaju za ovoga momka, za onoga, a ove koje su dolazile, jašile konja, izvodile vanka, češljale grive. Ove koje bi ljudi kad bi išli s karom u Sinj, one bi samo došle, sile na kar, one su bile dobre.”[434]

---

[430] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[431] Ovo je bilo u drugoj polovici XX. stoljeća. Zapisao Josip Škrapić. Kazao mu Ivica Dražić zvani Ivica Zelin (po ocu Zeli). Ivica je rođen 30. 11. 1960. u Sitnom. Prije se Sitno zvalo Sitno Gornje.
[432] Zapisao: Josip Škrapić. Kazao mu Marko Dražić rođ. 1940-ih u Sitnom.
[433] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[434] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.).

Noću nisu nestajali samo seoski mladići. Predaje bilježe i mnoge primjere djece koja su nestajala noću, ponekad zajedno s kolijevkama u kojima su se nalazila. Vile su se tada s njima igrale, dojile ih i brinule se o njima:

„Žena išla radit u polje, a svoje malo dite ostavila u beščici da spava. Kada se vratila, nije bilo ni beščice ni maloga diteta. Žena udri u plač. Nije prošlo puno vrimena, dođu jon dvi vile. Kažu one njon: 'Ive, ne plači, eno tvog Ivana na podvornici u beščici, mi smo se s njime malo igrale.' Kad je žena došla na podvornicu, njeno malo dite je ležalo u beščici i bilo je živo i zdravo."[435]

U Dolcu se pripovijeda o vilama koje su izlazile iz rupe:

„U nas ima jedno misto Dolac. Jedan je čovik vidija vile i on je o tome govorio, da su izlazile iz neke rupe. I dite je nestalo, malo dite, od tri godine. Ja nikad nisam znao tu priču, to svećenici znaju – londžir, londžirova postelja. Dakle, odnila je to i valjda je mater govorila: „Nosija te đava" i dite je nestalo. Pusto godinu dana, onda su dotužili i rekli su ovome đavlu što je odnio valjda to dite, to su pučke predaje, ako ne bude vratija dite, da će ga stavit na tu londžirovu postelju. Ja ne znam šta je to, to je valjda najveća kazna."[436]

U Biteliću je i danas živa predaja o vili koja je ondje svake noći sačekivala ženu u pojati i pričala joj o njezinim pokojnim roditeljima: „U nas su bili muž i žena, nisu imali dice i onda je ona uvik govorila da ona svaku noć iđe u pojetu jer da je tamo jedna lipa ženska dočeka i da joj priča o pokojnom ocu i materi. A 'ko? Da je to vila."[437]

Mnoge hrvatske tradicijske priče o vilama pričaju i o konjima koji bi noću nestajali iz staja i s jutrom u njih bili vraćeni, znojni i spletenih griva: „I one su uzimale konje po noći i pravili im grive, pravili pletenice na vratu i kad bi se vratili mokri konji, one su išle i 'odale i jašile i to je bilo po noći i znalo je se čiji je konj otiša i čiji je bio u vila."[438] Vjerovalo se u narodu da su vile birale najbrže konje i noću ih jahale i pritom im plele grive koje ljudska ruka nije smjela rasplesti. Čim bi ljudi vidjeli grive svojih konja, znali su da su posrijedi vile i da

[435] Kazivač: Kata Kraljević (rođ. 1942., Prugovo), zapisao Mateo Kraljević 2011.
[436] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[437] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[438] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.

raspletanje pletenica sa sobom nosi nesreću, uginuće konja, stoga su puštali da se one same raspleću:

„Ono je prije svaki momak ima konja u kući, svaka kuća. Onda su ti oni gonili konje na pašu noću, nije se to danju išlo. 'U noći', kaže, 'ja leža u kući, kad nešto mi zaklapa. Ja gledam - nema konja. Otralo mi konja. Na, neko vrime prošlo, evo ti neka cura dotra konja, sveza ga opet i ode ća. Ja uzeo konja opet i u ploču na pašu, doli lega malo na vriću, a u Banjavicam cilo vrime u zoru vile ljuljaju dicu i pivaju nina-nuna, nina-nuna, cilu noć. Kad su pivci zapivali, pristalo to sve. Opet sunce izašlo, konja i kući'."[439]

Koliko je bilo uobičajeno pripisivati spletenu konjsku grivu vilama govori i sljedeće:

„Ako vila na konju ne plete mu grivu, tu nešto ne štima. Zašto, ja to ne znam, ali one samo bi malo lipše i bolje konje timarile. Unda se kaže timariš konja kad ga čistiš, kad ga održavaš, vežeš mu rep, mećeš mu praporce. Metneš sedlo na nj, unda iđeš jašit, unda malo protrčeš š njime, treniraš ga i to. To sam ja radio."[440]

U Biteliću se razgovaralo o konjskim grivama iščešljanima noću: „Pokojni stari S. bi reka mome didu: 'A kako su mi noćas vile iščešljale konje grivu!'"[441]

Kazivačica iz Prugova ispričala je svome unuku o konjima koji bi noću nestajali u štali i *potni* se jutri vraćali u njih:

„Ljudi koji su imali konje pridvečer bi ih spratili u štalu i išli leć. Dikad, kad bi ih došli puštat, oni bi bili potni, a na grivi in spletene pletenice. Reklo bi se da su vile navečer igrale s konjima i da bi in vile splele pletenice."[442]

Isti motiv nalazimo i kod kazivača rodom s Kedžare:

„To su ta naša praznovjerja, razumiš. Ima o tim vilama, pa ono kad bi isplele konjima pletenice i svako jutro, to bi dedo moj govorija pokojni, mi smo imali nekoga konja Zelenka, to ti je u biti bijelac. Da bi svako jutro konj bio cijeli uznojen, al' kako je u'vatit, tu vilu, sad je to bila baza. Valjda je u'vatiš za kosu i onda ti se ona kaže i pusti te."[443]

---

[439] Kazivač: Suzana Stojić, rodom iz Bušanja, udana u Stobreču (rođ. 1966.), zapisivač: Mara Gadžo, 4. 8. 2015.
[440] Kazivač: Jozo Marijanović (rođ. 1946., Studenci), zapisala Iva Pavić u Dućama, 29. 8. 2019.
[441] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[442] Kazivač: Kata Kraljević (rođ. 1942., Prugovo), zapisivač: Mateo Kraljević 2011.
[443] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.

Motiv nestanka konja i cjelonoćnog trka nakon kojeg bi se mokri vraćali u staju, a vile ih privezivale na mjesta s kojih su ih odvodile, nalazimo kod Mare Gadže iz Drinovaca. Skriveni u slami, u ovoj su priči njezin otac i susjed vidjeli vile koje su pred zoru vratile konje u staju:

„Moj ćaća iša na silo i vrlo se žito na gumnu, bili plasti i sve i konji tu bili pripeti i on i još jedan njegov susjed došli sa sila i sakrili se u slamu spavat tu. Nije bilo prije kreveta, nego di se vrlo žito čuvat konje i nigdi konja, oni došli, legli i zapalili cigare, a čuvaju da ne bi slama uitila i kaže: 'Čujemo mi cokoć konja, trče konji. Kad dođoše tu di su bili pripeti, sađe cura ko nagorkinja vila što se prije govorilo i pripe konja di je i bio jednog i drugog i nestade.' Nisu ih oni više vidili, samo dok su svezali konje, dotle ih oni vidili, vratili ih nazad, i onda kad je nestalo vila oni odu tamo konju, konj mokar potpuno ko patka, ko zna kud je to sve 'odalo po noći s konjem.”[444]

Ista kazivačica donosi i drugu priču o susretu oca s vilama:

„Oni sa sila došli, uvukli se tu, u slami će spavat, na gumnu, to je na njivan bilo, gori u selu, u staroj kući i kaže: 'Mi čujemo cokot konja, iz Gruda iđu, cestom, tada nije bilo asfalta nego makadam. Dođoše konji, one sađoše s konja, zavezaše, očima svojim ćaća vidio, sto je puta otac pripovidijo, ali kako ih svezaše, nigdi od stožine ih nije ni'ko vidio. Gotovo'.”[445]

Uz već spomenutu blagoslovljenu vodu koju su majke ostavljale noću pored uzglavlja svojih sinova kako bi ih njome zaštitile od vila i njihova odvođenja, neki informanti poput Mile Gadže navode blagoslovljenu sol koja se stavljala iznad vrata pojate. Blagoslov koji je počivao na vodi i na soli (*kršćenoj soli*) nije dozvoljavao vilama približavanje i one su toga bila svjesne:

„Katičina strica punac svako jutro rano dođe oko pet sati, dadne konju zob da će ić orat. Doša u pojetu, nema konja, doša jedno jutro, nema konja, doša kasnije, konji svezani, mokri ko čepina. Onda on iša tada tin gatarin da vidi šta je, šta mu konje voda. Onda reka mu taj jedan gatar, fratar, 'ko li je, nemam pojma: 'Metni kršćene soli iznad vrata u pojetu di ulazi konj i lezi, u pojeti kraj konja.' On metnijo kršćene soli, to ti je istina živa bila, on mom ćaći priča. To je kad je on još bio u snagi. I one došle za vrata i govore: 'Marko, skini ono što si metnijo ili ćemo te iskidat živa, skini ono što si metnijo.' One ne mogu ulić od kršćene soli unutra. 'Skini, Marko, il' će tvoje sve imanje otić u propast.' Bože mi oprosti, je mu otišlo sve, nije mu nijedan sin tu

[444] Kazivač: Mila Gadže (1944.) iz Drinovaca pokraj Gruda; zapisivač: Nikolina Tabak.
[445] Kazivač: Mila Gadže.

osta', ni 'ćer, ni ni'ko. A koji su to najbogatiji bili u Bobanovoj Dragi. Kaže: 'Skini ono što si metnijo ili otić će ti vas imanje u propast i svi.' Mora je skinit jer one nisu mogle ulić

u pojetu po konja."[446]

U *Prosjacima & sinovima* pojava Potrke na brzom, vilinskom konju prekida žučnu raspravu između don Pavla i don Petra:

„U taj čas uz strminu – konj li je, avet li je, vjetar li je – dograbi na popov obor i pred samim se ustrašenim popovima na mjestu ukopa stražnjim nogama dok je prednje digao kao na prosjačku molitvu. To Vijor, to konj prosjački, konj vilinski. To ga svakog dana Potrka češagijom, a svaku mu noći vile vještim bijelim prstićima grivu raspliću i spliću."[447]

Narod je vjerovao u vilinsku kaznu ako bi tko raspleo konjsku grivu ili gledao vile gdje plešu kolo – za kaznu bi oslijepio ili onijemio. O vilinskim kolima postoje mnoge predaje u kojima djeca, po povratku kući nakon iznenadnog nestanka i boravljenja s vilama, roditeljima pričaju o pećinama u koje su ih one odvele, kolima koja su pred njima plesale i medu kojim su ih hranile:

„Moj pradida je odvea konja na pašu. Tamo je bilo još nekoliko konja. Kad se vratio navečer po njega, konj je imao spletenu grivu ka i još jedan drugi. 'Judi su govorili ako se ošiša ta spletena kosa da možeš oslipit. Te su vile imale magareće noge i jahale su konja moga pradida. One su volile igrat kolo i plesati sa takvim nogama. Tako su jednu malu odvele te vile i nakon nekoliko dana su je vratile na isto misto odakle su je i odvele. Kada su je mater i ćaća pitali di je bila, ona je rekla da su je odvele neke tete sa magarećin nogama u pećinu i davali joj da jede med. Rekla je da ih je gledala kako plešu kolo. Nakon nikog vrimena vratile su je na isto misto odakle su je i odvele."[448]

Fizički nedostatci pojedinih muškaraca koji se nisu manifestirali od rođenja često su u njihovu kraju bili gledani kao posljedica „petljanja" s vilama. U nekim je pričama ples u vilinskom kolu spasonosan: traje do rane zore i kukurijeka prvih pijetlova, a bolesniku kojemu „nijedan liječnik nije mogao pomoći" vraća prvotno zdravlje:

„Bio jedan čovik travar i on ti je ćorav bio, a prije nije bio ćorav. Onda su ga napali da je s vilan ima posla. I te vile, u Ti'aljini jedan momak zaspa na kamenu i da će se ustat, ne mere

[446] Kazivač: Mila Gadže (1944.) iz Drinovaca pokraj Gruda; zapisivač: Nikolina Tabak.
[447] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 84.
[448] Kazivač: Slavica Milardović (rođ. 1943., Dobranje), zapisivač: unuk Ivan Omrčen, 2011.

se ustat, sve živo obašli s njim doktorin, najposli ga doveli tom travaru, pa travar reka: 'Odvedite ga tamo di je zaspa i neka tu ostane, nek tu opet zaspe.' I kad je on tu, 'ko će ti zaspat od straja. Metnili ga tu da spava i kad je vidio da vile igraju kolo oko njega i taj Mate što je bio travar, on njega pozna u sridi, igra kolo š njima. I kad su pivci zapivali, nestalo vila i on se usta zdrav kako je i bio zdrav, a nigdi mu doktori nisu mogli pomoć, to ti je istinita živa priča. Taj Mate živio u Lipnu, a u Ti'aljini se to desilo s momkom."[449]

U Medovu Docu, kraju Ivana Raosa, tada trinaestogodišnji Ante Matković zapisao je priču o vili Jeli. Jela je imala kopita umjesto nogu, bila je lijepa, no garave, ne plave kose kakvu bilježi većina priča. Pastir se zagledao u nju i preko njezine volje odveo ju je svojoj kući, a svećenik je blagoslovio na godinu dana. Tu je godinu vila obavljala kućanske poslove, poput tamošnjih žena plela vunu i čuvala ovce, a po isteku godine, zahvaljujući svojoj snalažljivosti i čudesnim svojstvima, izbavila se i zauvijek nestala, na žalost svih stanovnika sela:

„Postojala je jedna priča iz davnina o jednoj vili Jeli. Jedan dan neki čoban je čuva ovce oko jednog bunara. Dok ih je tija napojit, u jednom času na stepenicama koje su vodile do vode u bunaru vidija je čudno stvorenje. Tiho se došulja i u'vatija je s leđa i čvrsto drža. Bija je tuknut u glavu svojin dilon, ostavija je svoje stado na milost i nemilost i otiša kući sa svojon vilon, al' nije zna šta je u vrići. Kad je pogleda, činila se ko neka lipa žena, duge garave kose, a umisto nogu imala je kopita. Drža je zatvorenu dok mu stari ljudi nisu rekli da će zvat popa. Dok je čoban sidija i drža vilu za ruke, bilo mu je u glavi samo kako će je ostavit u sebe. U jednom trenu eto ti popa i blagoslovi vilu na godinu dana. Dali su joj ime Jela, tako je vila bila virna svom čobanu i cilom selu, radila je kućanske poslove, plela vunu, čuvala ovce i ostale poslove. Svi su je u selu zavolili, omladina i mala dica. Kad je prošla godina dana, vila je zamolila čobana da je ne tira da radi veće poslove i kad se bude vraća kući sa stadom, da joj donese travu koja se zove iva. Čoban donese vili travu ivu. Vila je češljala svoju dugu garavu kosu dugu do kolina. Kad se počešljala i isplela pletenice, uzme u ruku travu ivu i teče: 'Majka Iva svoju Jelu zvala.' To ponovi tri puta, pu'ne u buket. Odjedanput se oko nje stvori vrtlog ka vitar i otrči ka grom. Gledajući to, stanovnici sela svi ostanu bez riči i u nevirici. Čoban se u'vati za glavu i reče: 'Ja san kriv, triba san zvat popa da je ponovo posveti.' Dica su pitala kad će vila ponovo doć u selo,

[449] Kazivač: Mila Gadže (1944.), Drinovci pokraj Gruda, zapisivač: Nikolina Tabak.

a stari ljudi riknu: 'Nikad više.' Dica su ostala plačući, a odrasli tužni i žalosni jer više nikad neće vidit svoju lipu vilu Jelu."[450]

Da je narod vjerovao u nadnaravna bića, pokazuju navedene priče. Susreti s vilama događali su se na znanim lokalitetima, a ako kazivač sam, „na svoje oči" nije svjedočio događaju, poznavao je nekoga tko jest. Već smo spominjali motiv suživota vile i momka, nekad i njegove obitelji u kojem je vila obavljala sve kućanske poslove tipične za žene onoga vremena i tako se uklopila u novu obitelj, izdvajajući se samo svojom ljepotom. Neki kazivači spominju određeno vremensko razdoblje, ovisno o tome na koliko ju je *pop posvetio,* a po čijem je isteku vila nestajala i više se nikad u tu kuću nije vraćala. Vjerovalo se da su vile rađale isključivo žensku djecu, a nekad su i same tražile momke kako bi s njima zatrudnjele. U slučaju iznenadnog napuštanja doma i muža (momka), sa sobom su odvodile i kćeri.

Iako većina kazivača vile ne imenuje, postoje i priče u kojima je vili nadjenuto ime, poput spomenute Jele iz Medova Doca. Vilinska su imena često bila zvučna pa pojedine tradicijske priče bilježe imena poput vile Ravijole ili Vojeglave.[451] Marijana Ćukušić sjeća se kako ju je u djetinjstvu pokojni djed rodom iz Vranjica nazivao Ravijolom: „Moj me dida tako zva kad sam bila mala. Zna bi mi reć: 'Vidi moje vile Ravijole.' Mislim da je to povezano s bojom moje kose jer ka dite sam bila skroz plava, pogotovo liti od sunca."[452]

U *Prosjacima & sinovima* Vrtirepka, nastojeći izbaviti mladoga Potrku od batina Turčina Alije, pribjegava zavođenju i predstavlja se Aliji kao vila:

- I tko si? – upita pomalo mrk Alija.
- Vila Ravijojla! Imaš oči: gledaj, pa se nagledaj![453]

U primjeru iz Galića iz memorata ne doznajemo vilino ime, no doznajemo neobična, rimovana imena njezinih sestara: Pelendava i Selendava. Njezine su sestre otišle, a ona, *ševasta* (hroma), ponovno s tjelesnim nedostatkom na nozi kao pokazateljem duhovne slabosti, molila

[450] Kazivač: Jurica Matković, (rođ. 24. 2. 1964., Medov Dolac), zapisivač: Ante Matković 2011.
[451] Jureta, Ante. 2017. *Demonska bića u Zagori*. Ethnologica Dalmatica, Vol. 24 No. 1., str. 23.
[452] Kazivač: Marijana Ćukušić (rođ. 1972.), Split.
[453] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 51.

je obitelj da je primi pa s njima ostala do proljeća, do cvata prvog kaćuna. Na svom odlasku o Uskrsu zapovjedila im je da u pređi nikad ne izuste *Uimisusov*:

„Jedna je u Galića, od moje matere prababa bila Galuša, pa je to neki njihov rod. Da je došla jedna cura, 'vako u jesen. Govori: 'Mogu li ja kumovat kod vas?' 'Šta je bilo?' Kaže: 'Ja sam vila, sestre su mi sve otišle pa ostala sam ševasta, ubola se u nogu pa bi ja kod vas stala.' 'Nu, ajde stoj.' Pomagala im je u pređi uvik, da je uvik bilo pređe, nikad nije nestajalo. Gonila bi konja na vodu, isto tako malo projahaj i to je ona obavljala. Kad je došlo proliće, Uskrs, procva kaćun i ona izašla vanka i govori: 'Juhu!' Pitaju je oni: 'Ko te zove, šta je?' 'A zove moja sestra Pelendava i Selendava da je procva kaćun, da iđen kući.' Eto tako, pozdravila se sa njiman i govori: 'Evo, predite vi ovo, al' nemojte nikad govorit Uimisusov.' One prele, prele, kad jedna mlada nevista govori: 'E sad ću ja, Uimisusov!' Zvrkni vreteno, nestane pređe. Više nisu mogli prest."[454]

Vilinski je bijeg česta pojava u pričama kazivača. Botica primjećuje zanimljivost da „gotovo ni u jednoj priči, predaji, pjesmi vila ne ostaje s mužem. Čak ni majčinstvo (po narodnom sustavu vrijednosti na samom vrhuncu) nema snagu kao *zov visine*. Vilin bijeg se odgađa i muževi ljubomorno od njih skrivaju 'krila' (ili neko drugo 'obilježje' koje omogućuje odlazak). Vile stoga koriste iznimne prilike: za vrijeme kakve svadbe, obiteljske ili opće svečanosti, izniman događaj u kući kad je svečarski ugođaj, iznimnu emotivnu situaciju. Tada obično moli muža da joj vrati obilježje (samo na 'trenutak') eda bi se iskazala među gostima (…) i time uzdigla vrijednost kuće".[455]

Predaja iz Runovića sadrži motive vilinskoga bijega i vilinskih krila. Oženivši se vilom i dobivši s njom sina, muž ju je zaključao u dvorac da ne pobjegne znajući da će prvom prilikom, kada vile zaigraju kolo, odletjeti k njima. Vila nanovo koristi iznimnu priliku, svoj rođendan, kako bi odletjela iz dvorca:

„Ondan su junaci bili pa je ondan jedan što je na konjima jašio junak, kaže pedeset litara vina i ovcu, janjetinu moga je pojist, a moga je radit. I ondan se on oženio i ima je dite, ali on je oženio vilu. Kad je oženio vilu, oni su živili, ali on je zaključa, ona je bila u dvorcu, samo je nije tio pustit. Jer on ako je pusti, kada vile igraju, ona bi se bacila na krilin u oblake i ona bi

[454] Kazivač: Suzana Stojić, rodom iz Bušanja, udana u Stobreču (rođ. 1966.), zapisivač: Mara Gadžo, 4. 8. 2015.
[455] Botica, Stipe. 1990. *Vile u hrvatskoj mitologiji*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju 25. Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, str. 36.

otišla tim svojizim prijateljican, ošla bi. Ali je rodila sina. I kad mu je rodila sina, bio je njezin rođendan i ona je njega molila, molila svoga čovika da je pusti, da će samo okreniti kolo. To je vila bilo, moga si čuti kako one uveče pivaju. I undan ona, kad ju je on pusta, ona okrene kolo, među njiman se baci u zrak. I on da će je ustrilit, ubit, taj jon čovik. Vile su živile u jezeru. Okolo jezera i u jezerinin. I pivale i kupale se i igrale i sve. Ona bi naredila njemu iz zraka da donese sina Jakomira na to i to jezero, da ga metne tute u ćošak da ga majka zadoji. I on bi ga odnio. On daleko gleda, ne smi blizu maloga dok ona ga doji. Jedanput, kad je on da će nju ustriliti i ustrilio sina Jakomira."[456]

Mnoge priče spominju *popove* ili fratre koji su blagoslivljali vile na određeno vremensko razdoblje u kojemu bi one onda pomagale obiteljima u kojima su živjele, no spominju i fratarske kletve zbog kojih su vile nestajale na određeni broj godina. U mnogim se takvim pričama bliži istjecanje ili skoro istjecanje vremenskog roka, što u narodu budi neizvjesnost, donekle i strah od budućnosti i povratka vila:

„Ima priča da su one uklete najzad i da im je isteklo sad vrime brzo već, da bi se one tribale vratit, tako se pričalo. A da su uklete, a kako su ih uklele? Da su išli svećenici di je bila voda vrila jer inače prije nije bilo vode. I da su u Zavelin došli. I legli su na jednu livadu, metnuli su glave zajedno, a noge na križ tamo-vamo, gor-doli, evo ti ih, klapaju. Došle na vodu i govore im, tako mi, ali ja ne znam točni koliko – toliko i toliko za toliko zavelimskih i toliko sestara vila. To su oni zapisali, ti dečki i donisli su svećenicima i svećenici su po tom broju ih ukleli, za toliko i toliko godina. I kažu sad da su istekle te godine, kako će to bit dalje, ne znam u budućnosti."[457]

Prijelaz u novo tisućljeće za mnoge je označavan kao vrijeme ponovnog buđenja vila: „Ja sam plakala kad je bila nova dvitisućita godina jer su rekli da se tada vile bude, da će doć i kad je bila dvitisućita godina – šta će sada bit. To moj tata govori cilo vrime. Zaista su proklete na neki određeni broj godina i sad to ističe i one će ponovno doć."[458]

---

[456] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.
[457] Kazivač: Suzana Stojić, rodom iz Bušanja, udana u Stobreču (rođ. 1966.); zapisivač: Mara Gadžo, 4. 8. 2015.
[458] Kazivač: Snježana Madžar, djev. Sedlar, rođ. 1974. u Splitu, živi u Kaštel Lukšiću.

Kao razlog nestajanja vila ne uzima se toliko kršćanstvo koliko sve veća ljudska izopačenost i nemoralan život koji naprosto odbija vile. Za neke ljudi vjeruju da i dalje žive, no u moru, u tijelu sirena.[459]

Pojedini informanti i dalje vjeruju u postojanje vila. Upitana o razlogu njihova nestanka, Željka Svalina odgovara: „Možda zato što su ljudi ojačali u vjeri kako su više išli u crkvu, da se to s vrimenom izgubilo. Kako se to izgubilo, ne znam ni ja, a možda ih još ima, samo ljudi ne idu u ponoć u brdo ili u šumu pa nikad ne znaš šta ćeš srist. Možda ih i ima, šta znaš. 'Ko zna što je to bilo u to vrime dok nije bilo ni krsta, ni križa. Ljudima nije bilo toliko ni svećenika, svašta se događalo, samo sad što smo se civilizirali pa smo se makli od prirode i od tog svega, a prije su ljudi više bili u doticaju s prirodom. Šta znaš da se uputiš u neko brdo po noći na šta bi naiša?”[460]

Jozo Marijanović iz Studenaca koji pamti mnoštvo predaja o vilama odgovara: „Možda i nisu nestale. Ni'ko se ne hvali da ih je vidio, ali za vrijeme pedeset-šezdeset godina nazad vile se nisu ukazivale, jedino lipoticama ženskim, i to bi one morale bit same.”[461] Njegova supruga pojašnjava: „Bili su rekli da su one nestale jer su u crkve sveti sakramenti, otkad je to.”[462] Jozo na njezine riječi nastavlja: „Ne, ne, nisam upoznat s otim, a mene baš interesira, ja znam di je ona dolazila, vila. Kad bi ja doli bio, ja bi volio otić i čeka bi ako treba cili dan, samo da vidim vilu. Ne bi se ja boja. Ja bi se š njom pobratimio.”[463]

Drugi pak vjeruju da ni vile ni ostala mitska bića nikad nisu ni postojala: „Slušaj, to su bablje priče. To je samo plašenje dice i drugo ništa. Ko danas za zubare ili zvat ću policiju, to je samo plašenje dice, ništa drugo. A to niti je bilo niti je postojalo.”[464]

Kazivačici iz Lovreća majka nikad nije dozvolila slušati priče o vilama koje je nazivala lažima i izmišljotinama: „O vilama kad bi ne'ko počeo pričat, ja znam da je jedan priča čovik kako je vila došla na konju i nekome mladiću splela pletenicu, ali ja kad bi to počela slušat,

[459] Grbić, Jadranka. 2001. *Vjerovanja i rituali*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 474.
[460] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[461] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu.
[462] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu.
[463] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu.
[464] Kazivač: Ljubo Kutleša (1953.), Imotski.

mater bi me lipo povukla i govori: 'Nije to za te, to oni lažu, to oni izmišljaju.' Tako da ja nisam to čula jer mater mi nije dozvolila."[465]

Stanovnici izdvojenih seoskih kuća o nadnaravnim bićima nisu pričali, ali uvjerenja su da su se rečenim bićima plašila djeca: „Moja mater di je živila, njena kuća je bila na sami. Oni nisu nikad pričali o njima. To su bile priče, vile, vištice, vukodlaci di je skupina kuća zato da bi se dica plašila. Di su kuće na sami bile, tu se nije pričalo. Zabranjeno je bilo dicu plašit jer ti moraš ić radit u polje."[466]

U Biteliću su se djeca bojala priča o vilama: „Mi smo se tih priča bojali, ja bi to uvik slušala kad bi oni pričali. Mi smo Buljani, imaju Gornji i Donji Buljani. Između tih Gornjih i Donjih Buljana imaju ograde. I onda bi nama govorili: 'Ne smite nikad ić po noći sami doli igrat se po tim ogradama jer po noći vile plešu'."[467]

U Osijeku se djecu plašilo pričama o krampusima, zmajevima i vješticama: „Kako su postojali krampusi i krali zločestu djecu ili djecu koja neće da jedu. Pa kako postoje zmajevi sa puno glava i da te oni, ako se dugo ne vratiš iz igre pojedu, da postoje zle vještice koje ti žele zlo, tako još puno toga, samo da djeca ne bi išla daleko od kuće."[468]

2.3. Etiološke predaje

„Etiološke predaje nastaju iz ljudske potrebe za objašnjenjem uzroka i podrijetla nastanka naziva pokrajina, mjesta, lokaliteta, grobova, grobalja, prezimena; nastanka i nestanka jezera, vrela, bunara, čatrnja, virova, ponora te uzroka različitih pojava u prirodi i među ljudima."[469]

U prvoj knjizi *Prosjaka & sinova* objašnjava se podrijetlo prezimena Prpić, Garić, Špalatrin, Tunjkić, Šitum:

„I tako Mijovijo umače iz splitske tamnice. Poradi toga prozvaše ga Špalatrinom, i svi današnji Špalatrini od njega pročediše. Stoga nije čudno da se Prpići po Prpi prezivaju, jerbo od Prpe ne postade nijedan Prpić, već neki ostadoše Garići, drugi Špalatrini, treći Tunjkići, prozvani tako po trećem sinu Prpinu Tomi, koga nazivahu Tunjko, jerbo više kroz nos riječi

[465] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano 8. 1. 2021.
[466] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[467] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[468] Kazivač: Blatančić, Vera (1949.) iz Osijeka, zapisala Lara Kačić Kosolli.
[469] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 415.

izgovaraše – a četvrti Šitumi, po najmlađem Šimunu, kojega bogzna zašto Šitumom prozvaše; može biti da je bio ljutit, napržica i opak, što po zvuku same riječi razabirem."[470]

Da bi se oslobodio nezasitnih vila koje su ga kao najljepšeg i najsnažnijeg momka odvele sa sobom na Vilinjak i u noći mladoga Mjeseca iskorištavale do iznemoglosti, Prpa u Kikaševoj priči Potrki grabi Koviljanu i bježi skokom, tako silnim da se na tome mjestu, kasnije zvanim Prpin dočić, kamenje presložilo:

„Netom ruke od njega, a on ti, hop-cup, Koviljanu oko pasa, pa se zaleti i skoči ravnih trista aršina i dva palca k tomu, što i izmjeriti možeš. Od tog silnog skoka prosjede se kamenje pod njima, zemlja se sruni u sredinu i poravna, a okolni se grabići, jasenčići i hrastići sviše i od vilinskih pogleda sakriše cijeli dočić."[471]

Naziv lokaliteta Ljut proizlazi iz opasnog položaja na kojemu se nalazio:

„I tako jašući (…) prijeđoše planinski prijevoj, kamenu dolinu prosječenu suhom dubokom sutjeskom, te se preko oniska brdašca prebaciše u proložinu, koju bez valjana razloga ne prozvaše Ljut. Na čitavom tom putu, osim graničarske straže na prevlaci, ne sretoše ni Turčina ni kršćanina, kao da se sve živo klonilo tog prokletog okrajka podvučena pod sjevernu stranu prijeteće planine."[472]

Jama Dvovrata duguje naziv svome obliku: „Taj Markica imađaše zlu krv i grdno uživaše u strašenju i zlostavljanju golubova u jami Dvovrati, prozvanoj tako što imađaše dva zjala, jedno iznad drugoga. Bijaše to jama bezdanka, poširoka, obzidana izlokanim kamenjem, u čijim je lokvama uvijek bilo vode."[473]

Jedna se pustopoljina naziva Jakirušom prema hajduku Jakiru:

„Tako i unuci i praunuci rečenog Godislava vreće uglja i trupce drvlja nosahu na ramenima sve do Jakira koji zbaci mutvić sa sebe i zamijeni ga puškom, te se godine 1495. – druge po dolasku Turaka – u hajduke odvrže. Po njemu se još i dan današnji jedna pustolina Jakirušom naziva."[474]

---

[470] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 154.
[471] Isto, str. 24.
[472] Isto, str. 105.
[473] Isto, str. 132.
[474] Isto, str. 144.

Fizički izgled pojedinaca, neko karakteristično tjelesno obilježje ili nedostatak razlog su mnogim nadimcima od kojih su potom nastala prezimena: „Od Jakira pročedi Ilijaš, kojega poradi mrkomasti puti njegove prozvaše Gare. Od tog, daklem, Gare nastadoše Garići, koji hajdukovahu sve do Martina Srbiguzice što za rata Kandijskoga Turcima mnogo jada zadade.”[475]

Vječno nasmijano nebo sadrži priču o učitelju koji u Medovu Docu djecu poučava mnogočemu:

„Zatim nam je govorio o imenima i kako svako nešto znači. Tako je Grabovac od graba, Medov Dolac od meda i doca (nego što!), Bakrić od bakra, a Čagalj od nekakva vuka. Mi smo o tome razmišljali i propitkivali se kod seljana. Zbilja, svako ime nešto znači: Čaljkušić dolazi od čaj kušati. A što je čaj, to zna moj otac. Dundić od dundo. A Dundo je, kaže baba, stric: Dundić, hoćemo reći stričević. A zašto lijepo ne bi mogao biti Strinić, kao da je strina nešto manje od strica, a svatko zna: strina stricu okrenula... tosenesmijereći. Od čega dolazi Šćurla, to zna naš pop, od čega Biokovo, to zna dragi Bog, a od čega Raos, to ni vrag ne zna.”[476]

Putujući kao dječak očevu kumu u Povlja, mali Raos ugleda Dupce i Vrulju, a majka mu pojašnjava naziv Vrulje:

„Vozimo se, vozimo u široku luku uz planinu. Najednom teretnjak zavi i probi se kroz procjep, a pod nama puče pusta provalija. Pomislih: gotovi smo!

- Eto, to su Dupci – veli mater – a ono dolje Vrulja, gdje u samom moru kuklja voda. Tu dolaze oblaci da se napiju, a onda nama donose kišu. Jesi li vidio da nikada nema kiše, ako nad Vruljom nije oblačno?”[477]

[475] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 145.
[476] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 182.
[477] Isto, str. 185.

2.4. Demonološke predaje

„Demonološke predaje redovito opisuju susret s demonskim bićima: vješticama, stuhama, irudicama, kugom, kučibabama, vukodlacima, čaratanima, đavlima, mačićima, zlogukim pticama, raznim plašilima, prikazama i utvarama.”[478]

2.4.1. Vještice

U Dalmatinskoj su zagori vještice najčešće spominjana demonska bića.[479] „Vištice su žene vište, zli očiju, zla srca a duše đavolske.”[480] Legende i usmene predaje upamtile su ih kao žene čije su nadnaravne moći posljedica sklopljena saveza s đavlom. Živjele su uvijek u selima kazivača ili u susjednim selima.[481] Mogle su gatati, čarati, liječiti, ali i proklinjati i nabacivati ljudima svakojake uroke, a životinjama bolesti. Vještice se krivilo i za stvaranje oblaka koji su sa sobom nosili grmljavinu ili tuču.[482] Vjerovalo se da veće zlo rade ljetini nego ljudima. „Čeljad čuva sveti krst, a polje i litinu nema ko. Zato težaci traže četri velika blagosova polja, zato i sami škrope blagosovljenom vodom i žito i lozu i duvan i kupus i goru i travu. Zato pale blagosovljenu maslinu i jelicu. Zato puvaju u oblake sa balotom ili krupnom sačmom. Vištice, ako ne mogu, da naude duši i tilu seljaka, pomoću sotone – Bog bijo s nami! – uzbune ariju, pa što ostane od grada (krupe) uništi vitrina ili maća.”[483]

U Runovićima se vjeruje da se zvonjavom crkvenih zvona tjeraju vještice jer nemoćne su spram svega „što je s Božje strane”. Najstarija kazivačica (1933.) o vješticama pripovijeda:

„One iđu tamo kad vidiš da grmi, puca, onda je se govorilo: Vidiš ti šta će one, one se boje zvona. I kad zazvoni, ona ne mere, nema ona mogućnosti. To je s Božje strane, ne mere. One su naj volile zeleno voće pa su brale. One naberi i donosile, unosile. Mogle su baciti čari

---

[478] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 436–437.
[479] Šešo, Luka. 2012. *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*. Studia ethnologica Croatica, Vol. 24 No. 1, str. 196.
[480] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 380.
[481] Šešo, Luka. 2012. *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*. Studia ethnologica Croatica, Vol. 24 No. 1, str. 196.
[482] Kužić, Krešimir. 2012. *Grmljavinske oluje, udari groma i vatra sv. Nikole u hrvatskim primorskim krajevima (14. – 18. st.)*, Hrvatski meteorološki časopis, Vol. 47 No. 47, str. 70.
[483] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 381.

na dicu ili 'vako na koga, mogle su. Unda valja ti ići kod svećenika kradom i mora misu nada tebom i sviće i sve i to. Mogle su i podmetniti, il' ne mereš govoriti il' ne mereš ić. Kazalo se: podbačeno je ditetu."[484]

U Vrgoračkoj se krajini vjeruje da je sveti Ilija odgovoran za grmljavinu, zato se za velikog grmljavinskog nevremena kaže: „Sveti Ilija, dosta je!" Staro je pučko vjerovanje o irudici, demonskom biću kojem se također pripisivala odgovornost za olujno nevrijeme.[485] Informant rodom s Kedžare prisjeća se stihova o Irudici i Poganici koje je u djetinjstvu slušao od svoje bake i majke kada bi jako grmjelo. Okupljeni oko vatre, prekrstili bi se, a žene bi molile:

Bježi, bježi, Irudice,
od majke si Poganice.
Od Boga proklēta
od Boga sapēta.[486]

Za kaznu što je na majčin zahtjev poželjela glavu svetog Ivana Krstitelja[487], Irudica (Saloma, kći majke Herodijade) privlači gromove, a zbog lutanja svijetom i opasnosti od pronalaska skrovišta u tuđim domovima, moli se molitva za njezino tjeranje.[488] Irudičin ulazak u kuće privlačio je na njih gromove.

Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena (1896 - 1940) sadrži kazivanje Mate Zorića o vješticama: „Vještice su zločeste ženetine, koje se rode pod zlom zvijezdom. Vješticom ili vještakom (vještcem?) može postati dijete, ako pop prigodom krštenja ispusti koju riječ ili koji dio obreda. Zadaća je ovih bića, da zlo čine ljudima, n. pr. kad se digne oluja, vještice iz oblaka siplju krupu ; kad se kojoj ženi uznedadu djeca, govore, da ih vještice 'izidu'. Vještice primaju svakojaka obličja."[489]

---

[484] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.
[485] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 438.
[486] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[487] V. Dragić, Marko. 2017. *Irudica u hrvatskome folkloru*. Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 13/1 No. 13, str.137-138.
[488] Kužić, Krešimir. 2012.*Grmljavinske oluje, udari groma i vatra sv. Nikole u hrvatskim primorskim krajevima (14. – 18. st.),* Hrvatski meteorološki časopis, Vol. 47 No. 47, str. 70.
[489] Zorić, Mate. 1896. *Vještice (Kotari)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. *Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 231.

U Studencima se govorilo o vješticama, ali ne i o vješcima: „Muškarac je to, muško. Ženska je višćica, a muški je višćac. A ima valjda i to, samo ja sa tim muškim viščem nisam ima nikakvih saznanja. Višćica da, ali za višca ja nisam čuja.”[490]

U Crivcu su postojali i vješci: „Postoja je i vištac, on bi ti isto moga naudit, ima je isto zle oči. Ako je tia, uvik bi se nešto loše moglo desit, ili bi se dica razbolila.”[491]

Vještice kao demonska bića dovodile su se u vezu s vragom. „Pučka fantazija je zamislila da su žene vještice, koje imadu formalni ugovor s vragom; one su njemu zapisale svoju dušu, a on njima daje moć da pomoću masti ili drugih sredstava mogu izvoditi zamjerna djela: štete proizvesti na usjevima, vinogradima, začarati i škoditi ovcama, govedima, u zraku proizvesti vihore, oborine, tuču i oluju, na ljudima prouzročiti impotenciju, prenijeti žito s tuđeg guvna na ono svog štićenika i stotinu drugih čarolija. One znadu da zaljube dvoje osoba i to pomoću posebnih napitaka; jednako su u stanju da zavade muža i ženu.” [492]

Različiti hrvatski krajevi koriste različito nazivlje za navedena demonska bića. „U sjeverozapadnoj Hrvatskoj vještice se nazivaju coprnicama, u Slavoniji vješticama, u Istri i dijelovima Dalmaciji štrigama, štrijama ili štriguljama, a u unutrašnjosti Dalmacije višticama, višćicama ili štringama.”[493] Raos se koristi terminom „štringa”, a kojim u svađi žene nazivaju jedna drugu: „Štringo od štringe!”[494]

Vješticama su se pripisivale mnoge nadnaravne osobine. „Ulazile su kroz ključanice, spolno bludničile s đavolom, jele djecu, držale tajne sastanke, spremale masti za ljubavne napitke, izazivale razne bolesti i ludilo, gušile pri spavanju itd.”[495] O strahu Morlaka od vještica piše i Ivan Lovrić: „Ako netko nenadano oboli hodajući noću, uzrok su bolesti čarovnici i vještice. Ako umre dijete, izjele su mu vještice srce. Vještice čine i druge bezbrojne čarolije.”[496]

Zamišljane su kao starije, ružne žene, dugog nosa i s grbom na leđima. Izgovarale su čarobne formule i uspinjale se na metle koje bi ih nosile velikom brzinom na mjesta sastanaka,

---

[490] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[491] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[492] Alfirević, Antun. 1929. *Čarolije, vještice i vukodlaci*. Zagreb: Obnovljeni život, Vol.10, No 5., str. 283.
[493] Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 75.
[494] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 627.
[495] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 437.
[496] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 160.

najčešće pod orahom, ali i na brdima i planinama poput Kleka, Mosora ili Biokova. „Obnoć, kad vidiš arijom glavnju di leti, a sve iž nje iskre vrcaju, ono ti je prokleta vištica, iđe na silo, svojim drugam, na razgovor i dogovor.”[497] Poznavanje točnih formula jamčilo im je siguran let, bez straha od padova i sudara na putu. Nekada su putovale preuzevši životinjski oblik. Neki informanti spominju članove njihovih obitelji koji bi, opazivši ih kako se penju na metlu i munjevitom brzinom odlaze, poželjeli i sami isto, no zbog pogrešno izrečenih čarobnih formula sudarali su se s drvećem i kamenjem po putu i jedva preživjeli.[498]

Vjerovalo se da noću vještice plešu na svim raskrižjima.[499] U Moseću se vjerovalo da su svjetla koja su ljudi viđali noću vještice koje plešu kolo: „Za vištice, to je njoj pričala neka njezina ka ditetu prije skoro sedamdeset godina. Mater je iz Crivca, Dalmatinska zagora, trideset kilometara od Drniša, ispod Moseća. U Moseću su stari ljudi viđali svitla po noći i onda su govorili da to vištice plešu kolo, da se skupljaju i svitle u brdu i da plešu kolo i da se zabavljaju.”[500]

U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1896. nalazimo memorate I. Ujevića iz Vrhgorca (Vrgorca):

„Koja je djevojkom mora, ona je ženom vještica. I one idju noću. Obnoć uzme vještica neku šibu te udari po kominu. Komin se raztvori, izadje lonac pun masti. Namaže se. Tada dodje crn ovan. Ona uzjaši na nj i reče: 'Ni o drvo, ni o kame, već u Pulju[501] pod orah!' Ako li se prevari, u zao čas po nju, jer udara i o drvo i o kame. Tamo ih se skupi na tisuće, te vijećaju, čije će srce izjesti, gdje će krupu zametnuti i t. d. Pred krupom letaju gole tamo i ovamo, a krupa

[497] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 380.
[498] Luka Šešo navodi predaju Mande Ivić: „Žena je bila vištica. Mazala se i da će ići krasti tuđe vino. Rekla: 'Ni o drvo ni o kamen, neg u Pulju pod orah.' Muž ju je pratio, ali je falio u svom govoru i reka: 'I o drvo i o kamen.' Našli ga ujutro isprebijanog kako se gol drži za tuđu bačvu. Kad je doša kući, muž išibao tu svoju ženu.” (Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 79.).
[499] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 160.
[500] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[501] Kutleša objašnjava da je *u Pulji gozba od dičinji srdaca, a na gozbi izabrano vino, koje se pije zlatnim kupam.* (Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 380.).

za njimam (sic!). Zato u vrijeme krupe ljudi pucaju iz pušaka, u nakani, da njih ubiju, jer misle, da nema njih, da ne bi bilo ni krupe.”[502]

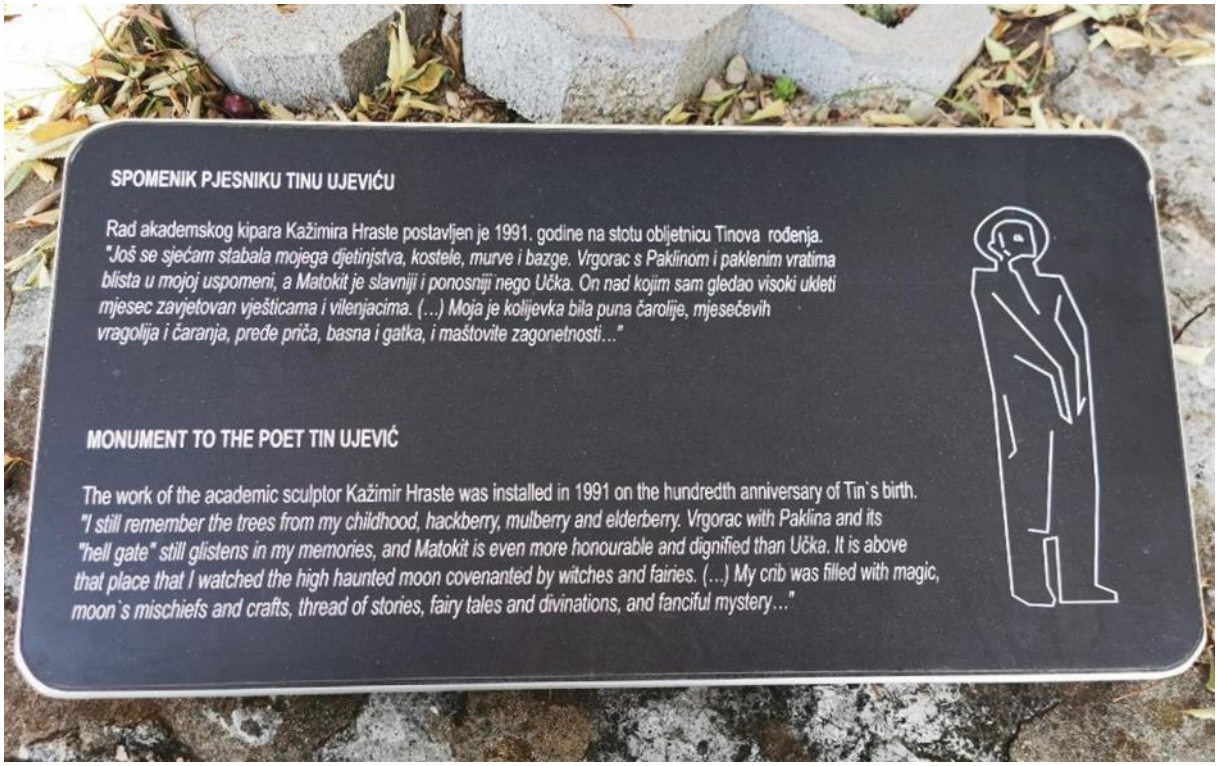

Slika 12: Natpis pokraj Ujevićeva spomenika (fotografija: Dijana Mišetić, 2020.)

Zbog raširena vjerovanja o orahu kao kulturi pod čijim su se krošnjama sastajale vještice, mnogi su ljudi izbjegavali saditi orah: „Boravište su vještica u zraku crni oblaci, a na zemlji orahova stabla, kojih se zato također valja čuvati.”[503]

Na vještičjim se sastancima vijećalo o zlodjelima koja su se tek trebala zbiti i o osobama kojima su ona bila namijenjena. Ivanišević spominje i vještičje tuče koje bi nerijetko znale izbiti: „pobjednice nisu dopuštale da njihovo selo zahvati nevrijeme ili tuča, nego je nepogoda

[502] Milčetić, Ivan. 1896. *Otok Krk, i kajkavci*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. *Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 232.
[503] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 160.

zahvatila selo poražene vještice".[504] Uz motiv vještičje metle priče sadrže i motive vještičje masti i vještičjeg kotla.

Osamdesetosmogodišnja kazivačica iz Runovića tvrdi: „Vištica je s metlom."[505] Mnogi informanti ne pribjegavaju danoj fizičkoj karakterizaciji vještica kao demonskih bića: „Ja nikad nisam čuo da je vještica u selu opisivana klasično, metla i slično. Više je to vezano uz neku preobrazbu, nevidljivo i imaginarno, a 'ajmo reći, stvarno."[506] Vjeruju da vještice i dalje postoje, no u njihovim se opisima ne spominju ni izrazito neugledan izgled, ni poduži nos, ni grba na leđima. Ono što većina spominje jesu oči, „zle oči" i pogled kojim su donosile nesreće ljudima u koje bi se zaglēdale. Naneseno bi se zlo najviše lijepilo na djecu: „Najviše je dicu pogađalo. Dođe, zagleda se, ajme."[507] Ako bi se ženi koju se smatralo vješticom na djetetu nešto posebno svidjelo i toj bi se njegovoj fizičkoj karakteristici iznenadila ili začudila, vjerovalo se da bi se odrazilo na dijete: „Ako se iznenadi, ako ti kaže ono: 'Ajme, kako ti imaš prekrasnu kosu!', da je to gotovo, da bi ti kosa opadala, ako kaže: 'Ajme!' Čemu god bi se iznenadila, začudila, da bi ti to pošlo po krivu."[508] Vjerovalo se da su mala djeca posebno izložena zlim silama pa se često na njihove kolijevke, uz druge motive, urezivao Kristov monogram IHS.[509]

Urokljive oči najčešće su se pripisivale osobama s izrazito svijetlim, plavim očima i spojenim obrvama, stoga su se na njihove pohvale upućene djeci, već spomenuto čuđenje, ali i divljenje najčešće dodavale fraze poput „Bože mu daj zdravlja!", „Ne budi mu zla!", „Misusovo", „da te ne ureknem!", popraćene praznovjernim činom kucanja o drvo.[510]

U Biteliću se pripovijeda o ženi koja je bila svjesna svojih zlih očiju pa nije htjela nikome i ništa komplimentirati da ih ne bi učarala: „Sićam se jedne priče. Neki je čovik ima neke konje, lipe konje, lipicaneri. To je bila priča da je došla neka žena i da je on tia je odvest pokazat joj te svoje konje jer ih je obožava, a ona da je rekla: 'Ne, ne, ne, ne.' A on joj govori: 'Zašto? Pa

---

[504] Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja.* Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 79. prema Ivanišević, Frano. 1987. *Poljica: narodni život i običaji*. Split: Književni krug (pretisak iz 1846.), str. 562.
[505] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.
[506] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.) rodom iz Duvna (Seonica).
[507] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[508] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[509] Antoš, Zvjezdana. 2001. *Predmeti od drva u seoskim kućama*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 89.
[510] Alaupović-Gjeldum, Dinka. 2017. *Pučka vjerovanja između Svilaje i Moseća*. Ethnologica Dalmatica, No. 24, str. 24.

oli ti ne voliš konje?' Ona je njemu na to rekla: 'Ne da ne volim konje. Jer ako ti ja pogledam konja, on će ti uginit.' Te se priče sićam ka sad kako je did govorio da je sama ona rekla da ne voli nikome reć ni 'Dobro ti je' ni ovo ni ono, da je imala zle oči i da bi učarala s tim očima."[511]

Motiv *zlih očiju* navodi se i u „Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena" (1896 - 1940). I. Ujević iz Vrgorca iznosi ondašnje vjerovanje da vještice nisu mogle naškoditi odrasloj osobi starijoj od trideset tri godine i upozorava na opasnost zlih očiju: „Drže ipak, da ne mogu naškoditi čovjeku, koji je prevalio 'Isukrstove godine', a mladjemu da mogu svakomu. Drže i to, da one mogu 'učarati' dijete, ovcu, kozu, konja i t. d., te da ta stvar mora poginuti. Zato i kažu: 'Bože sačuvaj zlih očijuh!' – 'Ne budi urok(a)!' i t. d. Neke majke, kad im je dijete težko bolestno, uzmu svijeću te izmjere dijete, koliko je dugo i koliko je široko, te tu svijeću užigaju pred Gospom, da im učuva dijete od čarih i od vještica. Cijene, da ima i muških vještaca, te da znadu svake tajne stvari; zato i kažu: 'Zna kao vještac', prem da bi se ovo moglo uzeti i za: 'Zna kao vještak' (čovjek koji se u što razumije)."[512]

„Zle oči" navode se i u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1928.: „U nje su zle oči, da može nasred polja prostrijeliti čeljade, konja, vola i t. d.: kuda ga očima ošine, onuda ga poduzme vučac (pomodri)."[513]

Jozo Marijanović rodom iz Studenaca prisjeća se vjerovanja o isplativosti ili uzaludnosti puta na koji bi ljudi krenuli: „U nas kažu: zle oči. Ja znam, u nas bi se pošlo i koga si prvoga srio. Ako si srio udovicu, nije ti bilo koristi ić. Najpametnije je bilo vratit se. Ako si srio curu, bit će sve dobro i u redu. Tako je bilo."[514]

U Crivcu se pripovijedalo o zlim očima koje su se većinom poistovjećivale sa svijetlim očima. Od njihova bi pogleda zaboljela glava i toga bi se dana nešto loše dogodilo. Neke su žene, poput akterica predaje iz Bitelića, bile svjesne posljedica svog pogleda, druge su to činile nesvjesno. Odlazilo se svećeniku kako bi se pomolio nad ljudima *pogođenima* takvim pogledom:

---

[511] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[512] Milčetić, Ivan. 1896. *Otok Krk, i kajkavci*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 232.
[513] Ardalić, Vladimir. 1928. *Mora (Bukovica u Dalmaciji)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 381.
[514] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

„Uglavnom su govorili za žene da neke imaju zle oči, znaš ono kad bi te ne'ko pogleda. To su ti uglavnom bile žene svjetlijih očiju. Kad bi te pogledale, da bi te uvik zabolila glava, da bi te odnile na očima, to su ti kao vištice bile. Da bi te one odnile na očima, to jest da bi ti se taj dan nešto ružno desilo. Nekad se ne'ko ne bi moga vratit pa bi onda morali ić svećeniku, ka i sada, da se moli Boga. Onda odma neke žene koje su to kao znale da to rade, neke nisu, neke bi to nesvjesno. Govorili su za neke žene da su vištice, ne mogu se ja sad sitit, ali stvarno ih ne bi volia vidit."[515]

O zlim se očima pripovijedalo i u Vrgorcu: „Ja znam da je baba tada pričala da je bila neka žena u selu koja je imala zle oči, smatrali su je višticom. Ditetu je jednom došla u kolica. Dite je imalo stvarno lipu kosu. Pogladila ga je po kosi, rekla: 'Kako ti je ova kosa krasna' i otišla. Ditetu pola kose više nije bilo. Mater toga diteta je trkala za njom, uhvatila ju je za vrat i vikala je: 'Vrati ono što si uzela!' Nije je tila pustit nego ju je tresla i vikala stalno: 'Vrati ono što si uzela!' Ona joj je rekla: 'Ajde kući, bit će ti vraćeno.' Ditetu se kosa popravila, vratila se kosa."[516]

Upitana o zlim očima, informantkinja iz Lovreća odgovara: „To bi se reklo kad bi se svadilo: 'Imaš oči vištice, neću s tobom imat posla. Ti si vištica.' Kad bi se žene svadile u selu, bilo je žena koje su bile malo čudne. Rekla bi: 'Idi, vištice jedna, neću ja s tobom imat posla jer ti si vištica i ti možeš čoviku samo naudit, a nećeš mu pomoć.' Kažu, ako bi se žena svadila sa ženom, ako je žena pametna, onda će te naučit reda. Ako se već svadi sa višticom, ona ti samo može naškodit. To se sjećam."[517]

Motiv zlih očiju spominje se i u *Prosjacima & sinovima.* Začuđeni što u Duvnu nisu isprosili gotovo ništa i što su njihove torbe ostale prazne iako su cijeli dan proklinjali, starješina Kikaš šalje Potrku da se raspita o najbogatijoj kući u gradu i nevolji koja je mori. Hineći da moli *vražje očenaše*, stupa pred kućevlasnika Šimuna, njegovu ženu i troje djece:

„Kikaš potrese glavom, kao u čelo udaren ovan; sijevnu očima na Šimuna, a preko njega tresimice opatrnu i djecu, koja su se već bila malo oslobodila i na dvorište iskoračila. No

[515] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[516] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca (snimano 6. 1. 2021.).
[517] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću (snimano 8. 1. 2021.).

oprljeni zlim pogledom, kao jedan natraške potekoše, skriše ruke za stražnjicu i dlanovima se o zid prilijepiše – Moj spas!”[518]

Prestrašena Kikaševim urokljivim očima kojima se zagleda u njezinu djecu, Šimunova je žena spremna pristati na sve što Kikaš od njih traži; janjad, jarad i jedno tele: „Podaj mu, sve mu podaj, moj Šimune! Vidjela sam mnogo urokljivih očiju, ali sve zajedno njegove ne sastaviše. Daj mu, Šimune, daj mu sve što zaište…”[519]

Vjerujući da ga je djed Kikaš poslao u vještičju kuću umjesto kuće u kojoj se trebao „kaliti” prosjačenjem, Potrka u bunilu promatra oči dviju žena koje su ga ondje dočekale: „(…) one opet jedna drugoj namignuše onim prokletim zelenim zmijskim okom (…)”[520] Okupavši ga u koritu vode, Potrka za žene zaključuje da su vještice: „Najednom se pred njim u svoj golotinji ukaza strašna i jedinomoguća istina: on nije ušao u tursku kuću, već pravo u vještičji osinjak, i sada ga vještice-radilice peru da ga mogu čista skuhati i njegovim tužnim mesom nahraniti svu tu vještičju gamad što se skriva negdje po rupama i tavanima proklete kuće.”[521]

U mnogim se narodnim predajama spominju i predmeti koje bi žena smatrana vješticom ostavljala u kućama u koje bi zalazila. Od toga bi dana ukućanima „sve krenulo naopako”.

Upitani o postojanju vještica, supružnici Marijanović mijenjaju ton glasa; ubrzavaju govor koji je za vrijeme govora o vilama bio usporen. Jozo pojašnjava: „Vještice su najgore, one ti ne želu dobro”, a supruga Marija preuzima riječ: „Ima ih i sad. To su vještice-žene. Koja svojim zlim očima gleda u te, ona će ti naškodit. Ja ih taki puno znadem. Evo Mara. Ona kad pogleda moju dicu, ona njizi miri od glave do pete. I jedanput je teti Ani u kuću došla.” [Suprug odobrava njezine riječi: „Istina, istina.”] „Ostavila je svoj kišobran. Kad ti tvoja baba kaže. 'Majko', kaže, 'od tada mi je sve naopako krenulo'. Ona te svojim očima, Bože prosti, naškodi ti. Ili kad je sanjaš i to. Ja kad tu ženu sanjam, meni je ajme i kuku. Eto, to su ti vještice. To ti je vještica koja bi te uništila do kraja. To su vještice. Uvik je bilo vještica.” Suprug nanovo nastavlja: „Vještice su opasne. To je zlo, to su vragovi. To ti more samo zlo napravit i proklet te i ne daj Bože - uklet.”[522]

---

[518] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 266.
[519] Isto, str. 269.
[520] Isto, str. 65.
[521] Isto, str. 65.
[522] Kazivači: Marijanović, Jozo i Marija, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu.

Sedamnaestogodišnji mladić iz Sitnoga upozorava na opasnost noćnog zviždanja: „Po noći se ne smi zviždukat jer prizivaš vištice i one se tad skupe na guvno ili kako neki kažu gumno.”[523] Kazivačica iz Crivca sjeća se kako su ljudi noću izbjegavali raskrižja: „Govorili su da se noću ne hoda po raskrižjima, da se na tim raskrižjima sastaju vištice.”[524]

U *Prosjacima & sinovima* don Pavao pripovijeda mladom don Petru o svojim susretima s mitološkim bićima - vilama, ali i demonskim bićima – vješticama. Mladi kapelan s gnušanjem sluša priče svog subrata, ni sam ne vjerujući što čuje:

„Čim se počelo govoriti o vilama i vješticama u mladom se kapelanu bogoslovski žar malo splasnu; bijaše, naime, očito da se starac pričicama zabavlja, a usput i njega na tanak led navlači, ne bi li ga izazvao i podžegao, jer nema toga bogoslova koji bi te luckaste bajke za gotovo uzeo. Stoga mu se učini da je pametnije prihvatiti nametnutu igru.”[525]

Prihvativši don Pavlovu retoriku, mladi se bogoslov podruguje vješticama, na što ga stari svećenik podsjeća na broj onih koje je Crkva spalila:

- Znači vrazi su te i s vješticama nosali? Jesu li bar brkate?

- Ti se podruguješ, a ja zaozbilj. Učili su te, da su vještice izmišljotina, a? E, da nam je onoliko varićaka žita koliko ih je Crkva ognjem sažgala![526]

Ljudi su od vještica strepili, njima plašili djecu i preventivno reagirali. Naime, povijest je znana po mnogim progonima i spaljivanjima nerijetko nedužnih žena koje su, zbog svoje različitosti, samačkoga života ili pak neugledna fizičkog izgleda, u svojim sredinama bile smatrane vješticama. Za vještice se, poput mora, govorilo da su rođene u košuljicama, a da odrastanjem stječu nadnaravne moći koje im po rođenju pripadaju. Jednom obilježene u selu kao potencijalne vještice, suseljani su se takvih žena klonili, pogotovo ako bi priču pratio i kakav fizički nedostatak ili pamtljiva karakteristika poput specifičnih očiju tumačenih kao zle oči.

U svojim memoratima *Vječno nasmijano nebo* Raos pripovijeda o Šukilu i njegovoj majci, babi Ivi, koja jaše na metli. Zbog ravnih je leđa koja ne priliče njezinim godinama i kože

[523] Kazivač: Josip Škrapić; Ivanov (2004.), Sitno.
[524] Kazivač: Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac.
[525] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 79.
[526] Isto, str. 79.

sklone madežima selo vjerovalo da je vještica, no za osnovanu sumnju nedostajao je nepobitan dokaz:

„Nedavno je Šukilo babi Ivi prebio ruku. A ona njega na sud. Morali su u Imotski. Šukilo podranio, a baba Iva još u slami. Kad u Imotski, ona već na sudu. Sudac je tamo, tobože, ispsovao Šukila i naredio mu: kad je drugi put bude tukao, neka pazi, da joj ne prebije ruku. Tako kaže Šukilo. To se zna.

Vraćajući se iz Imotskog, taman on u Crljeni Klanac, a ono nešto nad njim zatutnji kao najstrašnija grmljavina. On se šćućuri i podiže glavu: kad tamo visoko iznad njega projaši na metli i profijuka kao tisuću fijukljivih vjetrova... baba Iva.

Sada se napokon čitavo selo osvjedočilo da je vještica. I prije se sumnjalo zbog onih madeža i ravnih leđa. Kao da su otesana, a osamdeset joj je godina prešlo. Sad više nitko nije sumnjao. Sva je se djeca boje i ne usuđuju se s njom ostati nasamo.”[527]

Mnoge bolesti, općinjenja i nesreće pripisivale su se ženama smatranima vješticama:

„Dogodi se da se baš kod kuće uzstariji brat Antina, rečeni Čakija, žestoko razboli. Neka pogana ognjica na nj pade, pa ga stade tresti i bacakati, kô kad vrag svetom vodom škropljen s krštenom dušom kolo zaigra. Kasnije se govorkalo da ga je neka Matija Daleruša općinila što se ne htjede oženiti njenom kćeri Katušom cotavom. Nu, kako to općinjenje nije stanovito potvrđeno, to kao da za nj nismo ni čuli.”[528]

Za vještice se vjerovalo da na putovima bacaju čini. Onima koji bi na njih nagazili dogodilo bi se zlo ili zatekla smrt:

„Naime, Marija Bendinica – žena spomenutoga Jakiše Brnjca – onog što bolesna Čakiju prikla – da bi osvetila muža i braću njegovu, koje poslije osveta stiže, stade po stazama i bogazama kud su prolazili Prpini sinovi bacati čine od ludila u nadi da će netko od njih na njih nagaziti. Bile su to crvene krpice i uzice, komadi uža od kukuruzovine, krnjave drvene kašike, sušeni praseći mjehuri, puzdre i raznovrsne koještarije. Ali nitko ne nagazi. Možda ni Toma ne bi nagazio, da se u onoj trci nije pod naćvama opotio i mašio se za čistom crvenom krpicom što

[527] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 91.
[528] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 155.

mu se na putu nađe, da njom znoj obriše. I kako pot obrisa, onako ga jad za srce ujede, a svijet se polagano stade prevrtati dok se sasvim ne prevrnu."[529]

Kad bi se u selu dogodio kakav neobičan događaj ili nesreća u čijoj se blizini zatekla žena smatrana vješticom, sudionici takva događaja smatrali su ga potvrdom sumnji da je zaista riječ o vještici. Optuženoj za vještičarenje, ovoga puta javno prozvanoj, pozivao bi se svećenik ne bi li molitvom prekinuo urok ili čarolije koje je bacala, a nju bi se nagovaralo na pristupanje sakramentu svete ispovijedi.[530] Svećenik bi molio molitvu protiv uroka, pritom se koristeći kršćenom vodom:

„Ja ti mogu reć o uroku. Evo, moja sestra Neda, ona je rodila svoga sina Davora i dojila ga i sve je bilo dite zdravo, normalno, bez ikakva problema. Sve je bilo u redu. I jedna stara dođe koja je iz sela istoga di one stoju, susjeda. I kako je ona ušla, mali je se toliko zacenio, mira nije ima, dera se, ona je mislila mali umr' kad je ta vištičurina unutra došla. To je stvarno bila višćica. I ona se uputila u Ričice popu tamo, don Petar pop bio u Ričicama. Ona prema Ričicama. On čovik kaže: 'Nede, šta je? Šta si došla?' Kaže: taka i taka stvar. I on čovik dođe, prikrsti se kršćenom vodom, polije i to s maloga kao da si rukom odnija. To je živa, živcata istina, živa istina. Vidit ćeš nekad kad se sastanemo, to će ti Neda isto ispričat."[531]

Od vještica se branilo škapularima, križem postavljenim na vidljivo mjesto u kući, blagoslovljenom soli, češnjakom kojim se tjeralo različita demonska bića, ali i zavjetima, postom i molitvom. „Proti njima nejma nikakove obrane, nego križ i molitva."[532]

Osobito se vjerovalo u snagu molitve i svete ispovijedi. „Ako si ti iša u svećenika i ispovidio se i tražio oprost grija, normalno da se to tebe okanilo. Mora' si zavjet pravit, znaš. Ja, ja. Pokojna mi mater, to je živa istina, svaki utorak i petak ona je postila za nas dicu. Evo nas je bilo ovde u Njemačkoj, nas je osmero dice ona rodila. Nijedno još nije nastradalo. A to su sve materini očenaši pomogli."[533]

---

[529] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 159–160.
[530] Šešo, Luka. 2012. *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*. Studia ethnologica Croatica, Vol. 24 No. 1, str. 197.
[531] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[532] Milčetić, Ivan. 1896. *Otok Krk, i kajkavci*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 232.
[533] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

U Cisti su stariji ljudi vjerovali da se urok može baciti na dječju odjeću i tako prenijeti na djecu, stoga su skupljali odjeću s konopca za sušenje prije zalaska sunca:

„Moja je majka rekla da su, dok je ona bila mlada, stare žene govorile da ne bi dječju robicu trebalo razgrtati na štrik prije izlaska sunca, a da bi je trebalo skinuti sa štrika prije nego sunce zađe. Razlog je bio zaštita djece od zlih očiju ili od vještica koje su mogle baciti urok na njih preko robice pa su se na taj način djeca preventivno štitila. Drugi način zaštite, recimo, ukućana, kuće, blaga i štale od nesreća i uroka, bio je škropljenje blagoslovljenom vodom pri čemu su se molile molitve. Molilo se Vjerovanje, Očenaš, Zdravo Marijo i Slava Ocu i izgovarao blagoslov."[534]

U Vrgorcu se od zlih očiju djecu štitilo oblačenjem robice naopačke: „Obuvale bi dici jednu bičvu naopako ili potkošulju ispod oblačilo bi se ditetu na naopaku stranu ako neka prođe zlih očiju da ditetu ne naudi."[535]

U Duvnu se o vješticama govorilo uoči korizme:

„O vješticama bi se pričalo obično pred korizmu, pred Čistu sridu navečer. Opet je bilo vezano uz vreteno, vunu, kudilju. Kudilja se zvala di bi se ta vuna vezala i navodno naveče ako se to ne bi isplelo i ako bi to čekalo korizmu, da bi tada u tu kuću dolazile vještice. Obično bi se te vještice povezivale s crnim mačkama. Čak su pričali da su one znale krast mlijeko iz konoba, to bi se zvalo komaštre, taj lanac na kome bi se to držalo, onda kad bi se to mlijeko kuvalo, sad ja ne znam koliko je to istina ili nije, da bi ga one znale priko tih komaštra izvuć."[536]

I u Crivcu se vjerovalo da su vještice krale mlijeko: „Muzle su mliko preko komaštra. Preko komaštra u toj bakri, posudi koja se grijala na vatri."[537] Sličan motiv nalazimo i kod Alberta Fortisa: „Stare vještice u Morlačkoj znaju bacati mnoge vradžbine; ali jedna od najčešćih ona je kojom se zasušuje mlijeko u tuđih krava da bi ga vlastite imale više."[538]

U drugoj zgodi kazivač rodom iz Duvna pripovijeda:

„Na noć uoči Čiste sride ne bi smilo, ne bi tribalo ostat vune na kudilji jer bi to vještice nečim začarale. Kod nas se vještica uglavnom povezivala s mačkom. Kad bi ostala kudilja, kao

[534] Kazivač: Marijana Voloder (1974.), Cista Velika.
[535] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[536] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.) rodom iz Duvna (Seonica).
[537] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[538] Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 44.

mačka bi obično priskočila priko kudilje i kako mačka ostavlja trag, urin, tako valjda ostane mokro po toj kudilji. Tako su oni govorili. Kad bi 'ko jutri počeo to prest i naišao na vlažno, to je bio znak da je ta vještica bila. Onda bi se znalo kod koga su bile."[539]

U *Prosjacima & sinovima* Kikaš, starješina na samrti kojemu po starom narodnom običaju priliči prenijeti mudrost na unuka, skida škapular koji je nosio oko svoga vrata:

„Nikad se od njih ne odvajaj i uvijek ih tako nosi: sv. Antu straga, jer blagoslovu je uvijek i mjesta i vremena, a Gospu sprijeda, da je u tren oka možeš palcem i kažiprstom ćopnuti i znamen križa učiniti ako te kakve urokljive oči ili kakvo drukčije zlo iznenada zaskoči."[540]

Marača-Obarača sporedni je lik *Prosjaka & sinova,* seoska žena zaslužna za mnoge bačene uroke:

„Ubij ga, ago, ubij! Na kolac, dobri ago, na kolac… - kriještalo je stvorenjce, koje ne bijaše nitko drugi nego Marača-Obarača, prozvana tako što obaraše svaku bolest i svakog dušmanina na koga bi uroke bacila. Ta vidarica, vještica i gatara bijaše podjednako čašćena od Turčina i od kaurina. (…)

Ovdje treba pripomenuti da se već prvoga dana dolaska fra Bone bijaše svim gnjevom bacio na Maraču-Obaraču, da ju je proglasio službenicom i suložnicom đavaoskom, prokleo i izopćio iz crkve i zaprijetio prokletstvom svakome koji bude od nje vračbinske i urokljive čine tražio ili je samo pod svoj krov primio. Ali ni Marača-Obarača fratru nije dužna ostala, već mu se istodobno pred čitavim selom zaklela da će ga na kolac ispeti; on će je s kolca moliti i zaklinjati da prebaci preko njega koprenu crne smrti, a ona je neće baciti, već će ga svaki dan tri puta zasipati prašinom života da što duže crkava."[541]

Narodno vjerovanje poznaje više načina prepoznavanja vještica. Samo misnik na oltaru, kad se okrene i kaže: „Molite, braćo", može prepoznati sve vještice u crkvi, ali „nesmi i neće da ji oda, jer misnik je vezan zakonom za tajnu."[542] Čovjek koji nema svećenički red, a želi doznati tko je u selu vještica, može to učiniti u vrijeme poklada i Božića: „Ako i ti želiš znati, u čijoj kući ima vištica, izađi na brig povr sela, u poklade i na Božić obnoć. Iz čije kuće izleti

[539] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[540] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 283.
[541] Isto, str. 112–113.
[542] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 380.

varnica i odleti niza selo, u onoj sigurno ima vištica. A koja je, kad znaš kuću, i sam moreš nagoditi.”[543]

Raosov don Pavao na susjedin vapaj za pomoć prepoznaje vješticu na svetoj misi, za vrijeme podizanja hostije:

„A sad najprije počuj što se meni dogodilo, a to se i tebi može dogoditi ako grijeh veliki počiniš, kô što sam ga i ja počinio. Daklem, jednoga jutra, dođe k meni Antinica Bilina – još je živa pa je upitaj! – i reče: 'Pomaži, pope, vještica mi kravu muze preko komoštara!' 'Kako to?' velju ja. 'Dođi i vidi!' veli ona. Ja k njoj, ona dižvicu mlijeka u kotlu, pa je navjesi. Nu, čim se mlijeko poče grijati, poče se u tanku mlaziću uz komoštre uspinjati, pa preko kotlanica i čerenja i tko zna kuda u vještičinu kotlu. Ja rekoh Antinici: 'Pouzdaj se u me, i Bog će ti pomoći!' I tada, daklem, počinih grijeh veliki: prve nedjelje za podizanja, umjesto da gledam kako Bog silazi u presvetu česticu, ja se okrenuh i vidjeh kako sve žene dižu ruke nad glavu, samo jedna ni do uha. To je, daklem, ta! Još je živa i neću ti je imentovati – grijeh otkrij, grešnika pokrij – nu ja sam ti i Antinica Bilina dovoljni svjedoci. Sutradan dođoh, daklem, rečenoj Antinici i velju: 'Hajde uzmi dižbicu i pođi u staju. Kad krava počne pišati uhvati još pišaku u dižvicu, a potom iz svake sise izmuzi po pet mužnjeva mlijeka u čast pet rana Isukrstovih. Potom izmoli dio ružarja, pa svu onu gadalinu, daklem, prespi u kotlu i navjesi nad vatru.' Mislim, dok ona to obavi i ja ću do vještičine kuće. Kad ja tamo, vještica se uzvrckala oko ognjišta, a nad ognjem prazna kotla visi i čeka. U neke vidim: komoštre se ovlažile, a niza nje mlazić ravno u kotlu. A kako je, daklem, kotla bila ugrijana, prve se kapi odmah u paru pretvoriše i strašan smrad cijelu kuću usmradi. Vještica stade skakati, vriskati, zavijati i povraćati. Onda prekri lice rukama, pa naglavce iz kuće. Ja joj podapeh nogu i rekoh: 'Kud si nasrnula, daklem, kô fratar u pojatu!' 'Onoj kuji, Antinici Bilinoj, pogiboh od gadaline!' Na to ja rekoh: 'Ne odlazi, jerbo će cijelo selo saznati tko si i kakva si. Prepusti to meni, ali mi i obećaj da više iskrnjemu zla činiti nećeš.' A ona reče: 'Kako mogu zlo ne činiti kad sam za to stvorena!' Ja rekoh: 'Turaka je i odviše, okreni se, daklem, k njima!' Ona se pljesnu po guzici i obradovana reče: 'Toga se nisam ni sjetila!' I otada nikakva zla po selu ne činjaše. Kako se, daklem, nosila s Turcima, to oni znaju, a ja nit sam je pitao, nit me je za srce ujedalo.”[544]

---

[543] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 380.
[544] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 79–80.

Informantkinja iz Sitnog Donjeg u razgovoru o demonskim bićima također spominje način prepoznavanja vještica u crkvi: „Kaže se kad fratar prikazuje Sakramenat može vidit koje su žene u crkvi. Odnosno koje žene ćokaju. I 'ko god se takne njegove albe, može također.”[545]

U Sitnom Donjem pripovijeda se o vještici Mandi iz Lučića:

„Jedan mladi par iz Kunčića u Sitnom Donjem je iša sa fešte na Stipanjdan iz Praženovića u Kunčiće i tad je muž malo zasta da ode na wc i žena ga je čekala, al' njega nije bilo. Otišla je kući i on je posli doša sav čudan, razbarušen i ustravljen do kosti. Reka je da ga je Manda nosala u pregači po mistu. Ta Manda je, kako se govorilo, bila vištica. Živila je u Lučića. Bila je svekrva Dare Pešine koja ima bolesnu 'ćer.”[546]

U istom zaseoku Lučići živjela je Matija Čikatina za koju se također pripovijedalo da je vještica:

„U Lučića je živila jedna Matija Čikatina rodom iz Primorskog Doca. Moja baba ju je znala. Govorili su da je vištica. Jedanput je rekla mojoj prababi Jeli da joj može ubit sve tučiće ako želi. I kad bi ona prala robu, ta Matija bi uvik došla oprat ruke u toj šporkoj vodi. Jedanput je učarala brata od moje babe i on je pâ i slomia nogu ili nešto slično. Ćaća nije ima novca za odvest ga kod doktora, ali odvea ga je kod nekog čovika i on mu je nešto krivo napravia i od tada šepa cili život.”[547]

U Sitnome se pričalo i o lodama: „Prije su postojale lode. Tako su zvali vištice. One bi došle ispod čovika i naresle bi. Digle bi ga u zrak. Jednog je čovika digla na kampanel i on je osta tu. Iša je sić i pâ je. Slomia se cili kad je pâ. Neki govore da je i umra.”[548]

Mnoge priče sadrže vještičje radnje potrebite da bi se dogodilo zlo; nesreća, bolest ili smrt. Neke su bacale uroke, očima prizivale zlo, ostavljale *vražje* predmete po kućama, no neke priče sadržavaju element vještičina prolaska kroz selo kao dovoljna za neobjašnjivu smrt:

„Moj did Mate, on je imao tri sestre i tri brata su mu umrla. Godinu dana kad bi se pojavila jedna žena, jer mi smo imali i to blago, svaki put kad bi ona prošla dite bi umrlo, nakon po

[545] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazala mu Marija Arambašić djev. Kunčić rođ. 24. 2. 1951. u Sitnom Donjem.
[546] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazala mu Marija Arambašić djev. Kunčić rođ. 24. 2. 1951. u Sitnom Donjem. To se zbilo kad je ona imala 5-6 godina.
[547] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazala mu Marija Arambašić djev. Kunčić rođ. 24. 2. 1951. u Sitnom Donjem.
[548] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazao mu Marko Dražić rođ. 1940-ih u Sitnom.

godine-godinu dana. Onda su moj pradid Matiša i prababa Agata otišli u Rim na hodočašće. I onda je osta moj did sam."[549]

Među nadnaravnim moćima koje su posjedovale vješticama se pripisivala i moć pretvaranja u životinje: najčešće se spominju životinje crne boje, osobito mačke, no postoji i predaja o vještici skrivenoj u kvočki:

„Bila ti jedna u selu kao ta vištica i dođe dite i kvočka svaki put na nj. I sad ovaj jedan skočio i uvatio je i izboa je nožom i kaže nakon dva-tri dana ova jedna umrla od uboda."[550]

Informantkinja iz Kokorića pripovijeda o vješticama obješenima o puške:

„Ja znam da je to moj pokojni ćaća milijun puta pripovidija i za te vištice – doli se zvalo Ripište. To ti je, zvalo se kad doli sađeš u selo pa to tamo 'vako jedno brdo na desnu ruku, to se zvalo Ripište. I kad bi odija od moga ćaće di sam se ja rodila pa kad bi odija doli, doli ima i spomenik partizanima i sad je taj spomenik. Nosija bi pušku i o pušku krošnju. Krošnja ima ono gori za obisit, tako se ta krošnja obisi od pušku. I unda kaže: 'Uzmi tu krošnju pa je zavijari.' Da su to bile vištice. Jer obisila bi se o pušku, onda jad bi je bacia, unda bi ona tama u ripište. Prije se tako, 'ko će znat sad je li to istina, nije li istina."[551]

U Hrvatskom se zagorju djeci pričalo o baubaču, biću poput babaroge koje se pojavljivalo noću.

2.4.2. More

More su prema narodnom vjerovanju djevojke koje su se povještičile.[552] Praindoeuropski korijen riječi *mer-* označava umiranje, a izvedenice, kako tvrdi Barešin, polaganu smrt gušenjem ili proždiranjem.[553] „Ime mora dolazi od morenja, kad se navali na čeljade, bi rek sad će ga umoriti. Narod osim svega što vjeruju, da ima to, ovo, ono, ali za moru najviše drže da je ima. Muško ne može biti mora ni môrac."[554] Lovrić navodi mogućnost obaju spolova more:

---

[549] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[550] Kazivač: Radoslav Jurković.
[551] Kazivač: Zlata Pervan (1957.), Kokorići.
[552] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 437.
[553] Barešin, Sandra. 2013. *Mora kao nadnaravno biće tradicijske kulture*. Ethnologica Dalmatica, No. 20, str. 45.
[554] Ardalić, Vladimir. 1928. *Mora (Bukovica u Dalmaciji)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 380.

„Prema spolovima, što ih mora progoni, ona je muško ili žensko, a to zavisi od onih, u koje se zaljubi.”[555]

Dvojaka su svjedočenja informanata kojima je postavljeno pitanje o postojanju mora. Neki tvrde da je riječ o ženi-duhu, duhovnome biću, a drugi da je riječ o stvarnoj osobi koja je živjela u blizini, stoga je mogu i imenovati. Ono što je zajedničko objema skupinama jest glavno obilježje mora: noću su pritiskale ljude i nisu im davale spavati pa su osjećali gušenje, pritisak, neku vrstu paralize: „To bi se u nas sad zvalo – tralo se. Navečer padne na čovika i ujutro krv, umre ili šta ja znam.”[556]

Lovrić navedenu pojavu nastoji razumski objasniti: „Međutim nas razum uči, da čovjek radi navale krvi, radi ležanja na leđima ili radi toga, što mu je glava suviše nagnuta natrag, često osjeti, da mu nestaje daha i da ne može govoriti, pa se tako čini, kao da je nad njim netko, tko hoće da ga zaguši.”[557]

Kekez morom naziva muško ili žensko biće nalik vještici koje muči ljude u snu i siše im krv, a ženskom morom pobliže označava biće koje pritišće one mladiće koji su iznevjerili djevojačka očekivanja.[558] Ardalić razlikuje vještice od mora: more se rađaju od vještica; ne mogu biti vještice dok su more, more udajom postaju vještice, a „od napake more naopačnija vještica postaje”.[559]

U Duvnu se vjerovalo da su more stvarne djevojke koje su iz ljubomore vezane uz momke koje su simpatizirale noću dolazile u njihove snove pa ih pritiskanjem morile:

„To se obično vezalo uz neke momke. Cure koje iz nekog razloga se njemu nisu sviđale il' se on njoj sviđao previše, a on oženio neku drugu ili ide s nekom drugom, onda bi one dolazile u snovima pa ga morile. Ta mora je bila u obliku nekog pritiskanja, zaustavljanja disanja. On bi se tako budio. Može to bit 'ko zna od čega, ali povezivano je s tim. E sad, 'ko je tu radio i na

---

[555] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 163.
[556] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[557] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 164.
[558] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 162.
[559] V. Ardalić, Vladimir. 1928. *Mora (Bukovica u Dalmaciji),* u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2.* Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 380-381.

koji način, ja to ne znam. Odma bi oni to vezali uz nekoga. Znalo se 'ko bi to otprilike mogao bit.”[560]

Budući da je postojalo raširenо vjerovanje da more udajom postaju vještice, s djevojkama za koje se vjerovalo da su more momci su teško sklapali brakove, najčešće zbog zabrana članova njihovih obitelji i straha za buduće naraštaje: „Na koju curu digne se pizma da je mora, mučno se uda, sve da bi momku i draga bila; ne dadu mu kućani, jer od more izlazi vještica, pa taka, kad bi u kuću došla, mogla bi im popjepoliti djecu, pa se svak od zla kloni.”[561]

O morama se govorilo i u Crivcu: „Te more dolaze u kuće po noći, naročito mladim curama, momcima, osobe koje su nešto ljubomorne ili zavidne na nekoga. Onda im one sidnu na prsi, ne daju im disat. Muče ih, more.”[562]

U Biteliću se pričalo o mori Luci koja je redom noću morila žene, a osobito one koje su tek rodile:

„Bila je jedna stara cura kod nas, moja susida, zvali su je Luca, ali navodno Luca vištica. Sve su žene u selu govorile da ih ona po noći dolazi trat, morit, a naročito žene koje tek rode. Čak je muž od ove jedne iša na nju vikat, galamit je. Znam da su svi pričali da je ona vištica i da ona po noći žene te muči, da im dolazi, da ih guši. Nema žene u selu koju ona nije morila po noći, gušila je, davila je. Sad, koliko to ima istine, ja ne znam.”[563]

U Runovićima se pripovijeda o ženi koju je po porodu morila mora. Svakoga je dana bila sve slabija, a onda je fratar savjetovao njezinome mužu da legne pokraj nje i pretvara se da spava. Ženu je morila djetetova kuma koja se zbog zaljubljenosti u djetetova oca pretvarala u mačku i ulazila kroz prozorčić. Da bi se mora „pokazala”, trebalo ju je pričepiti i držati do pjevanja drugih pijetlova:

„Kad mora mori, to je se dogodilo mojon babi, ćaćinoj materi. Ona je rodila sina. Zvala se pendžera po starovički, ov'lika bila ponistrica, mačka da uđe ili zraka da ima. I ona je tudan kad je baba rodila. Baba je svaki dan bila slablja i slablja. I on zovne pratra da je ispovidi. I reče pratar: 'Marko, mora nju mori.' 'Kako ćemo, oče, šta ću napravit? Umrit će ona, ostat će dite

[560] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[561] Ardalić, Vladimir. 1928. *Mora (Bukovica u Dalmaciji)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 381.
[562] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[563] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

siroto.' Kaže on: 'Legni kod nje i potajaj se kao da spavaš.' Čuje on, al' se ne miga da je živ, on je čujo kako se ona pritvor'la u mačku, ta mora. Ona je došla na babu i baba samo teško diše, ona je čuje, ona je gleda kako će je uništit. Kad su pivci zapivali, ne mereš to dok prvi pivac ne zapiva. Did samo uzme, nije tribalo vrlo pričepit, nego samo poklopit i držat to doklen drugi pivci zapivaju. I kaže ona: 'Pokazat ću ti se, samo nemoj nikomu kazat.' Bila to maloga kuma. A ona volila dida, a did je oženio babu. Ona je nju izmorila i mučila i kaže: 'Neće te ni'ko živ budeš li kazala.' Oni su svakomu kazali."[564]

Momci su, vjerujući da znaju koja je djevojka mora ili pretpostavljajući koja bi mogla biti, nastojali uhvatiti je u snu kako bi je zadržali do svitanja, no ona bi uvijek izmigoljila, a izmoreni bi ljudi osjećali obamrlost tijela i svojevrsnu paralizu koja ih je onemogućavala u njihovu naumu. „Dok je mora na čovjeku, ne može se disati. To je vrlo čudno zaljubljivanje."[565]

U Dicmu se i danas pripovijeda o mori koja je prestala moriti čovjeka nakon zadobivenih pohvala:

„Uvik je bilo toga da se neku ženu smatralo morom. Ja znam jednu priču šta je jedan čovik reka. Valjda je bio zaljubljen u neku žensku i nikako do nje doć. On da je za nekoliko večeri osjetia tu moru kako ga pritišće. I sad, koja bi to mogla bit. 'Jer ja je 'oću uvik uhvatit, al' ne mogu, ona uvik izmakne.' O toj curi, a cura je mora, a poslije može bit za što se opredijeli, on je nju hvalija nekim njezinim susjedima šta je zna da će to doć do nje, da on vidi da je ona dobra cura. Kaže, poslije toga ništa. Svakome je stalo da se čuje dobar glas. To znam jer je čovik priča."[566]

U Crivcu se vjerovalo da se moru treba uhvatiti za ruku, a ako se u tome ne uspije, reći joj: „Doć ćeš mi na zajam", kako bi sutradan došla u kuću onoga kojega mori i tako se sama odala:

„Ako 'oćeš da ti to pristane, mislim da ih trebaš u'vatit za ruku ili ako uspiješ reć naglas: 'Doć ćeš mi na zajam.' Onda to znači - prva osoba koja ti sutra dođe u kuću da ti je to ta osoba.

---

[564] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.
[565] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 163-164.
[566] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.

Doć će ti pozajmit nešto, posudit nešto ta osoba i ona će shvatit da ti znaš i neće ti nikad više stvarat probleme, neće te morit. Ako ne uspiješ reć, onda će ti i dalje dolazit."[567]

Isto preporučuje Vladimir Ardalić u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1928.: „Mora može ući kroz svaku budžu, pa i kroz ključanicu, samo da koga pritisne. Da je onda moguće baciti se za njom brusom, otklopljenim nožom koričašom i pâsom, te reći joj: 'Doći ćeš šutra pitati zajam', – eto je po sô oli po što mu drago drugo."[568]

U Biteliću se za prestanak morina morenja preporučala molitva: „Ja znam da bi moja pokojna baka rekla: 'Prikrstite se i molite Boga.' Znam, ova bi rekla njome: 'A kako ću se prikrstit kad ne mogu ni govorit kad me ona zaguši?'"[569]

Ardalić pišući o mori u dalmatinskoj Bukovici navodi luk kao zaštitu: „Koji luka puno jede, na nj ne će mora; neki se i mažu u veče, kad liježu, lukom."[570] Kao najbolji način zaštite od vještica i mora preporučuje kretnje; roge ili znak križa učinjen kažiprstima preko koga je potrebno pogledati demonsko biće: „Najbolje je, kad se vidi bilo vještica oli mora, za njom roge pružiti, oli od desne i od lijeve ruke od prstâ kažiputa učiniti krst pa je preko njega pogledati, bilo sprijed oli strag."[571]

U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1896. I. Ujević iz Vrhgorca (Vrgorca) spominje more:

„Mora ne može biti ženska, koja je već udata. Nje se narod silno plaši, jer da čovjeku izpija krv i da ga oslabi. Pripisuju joj mnogo stvari, n. pr. da može otvoriti svaka vrata; da se oblači u nekim prigodam u najsvečanije ruho; da je nemoguće uhvatiti ju iz blizine, pa ako li se i uhvati, da je treba jednako čvrsto držati: niti popuštati niti jače stiskati, jer da bi se izmakla kao jegulja. Kažu, da kada se digne sa čovjeka (žene, itd.), da ako joj se obeta 'dati sjutra soli', da će doći sjutra u tu kuću po sol. Ako li je baš u sumlji, da li je baš ona, onda se zavežu

[567] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[568] Ardalić, Vladimir. 1928. *Mora (Bukovica u Dalmaciji)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. 1928. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 381.

[569] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[570] Ardalić, Vladimir. 1928. *Mora (Bukovica u Dalmaciji)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. 1928. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 381.
[571] Isto, str. 381.

komoštra, te ako jest, da ne umije poći; ako li nije baš ona, onda podje da se ne odriješe komoštra."[572]

O pritiskanju mora i osjećaju paraliziranosti tijela naizmjence pripovijedaju supružnici Marijanović:

- Uu, to je gadno. Mene morilo.

- To je mora koja ti se navali kad ležeš. Babi to ja mislim samo jedanput bilo. Lipo ležeš normalno kad odjedanput na te se navali, nemaš više, ne znaš kud ćeš sa sebom. To su more koje ti kroz iglene uši uđu u kuću pa te mori. To su isto neke ženske, je l' tako?

- To su isto duhovi.

- I to je živa istina. Jedanput isto u nas tako su jednoga momka, da su u'vatili tu koja je ženska to dolazila ga morit. Ima, to je živa istina. Kaže: mora mori.

- Kad sam ja bio, ja sam Mariji to priča, na Hvaru, bilo mi biće petnest godina. Iša sam kopat i spavali smo u ti' ljudi u jednoj nji'ovoj kući. Prazna je bila, a tu su nekad bila vinanci, kako oni kažu, to je kao policija stanovala. I nije bilo ni struje, ništa, nego smo mi imali onu na ulje konzervu. Ulili bi u nju pravog maslinova ulja i zapalili vjenčić i unda bi to gorilo po cilu noć. I sad sam ja leža i ćaća zajedno i po noći jedanput mene stisklo tu, stisklo me, ne mogu ja mrdnit sobom, ukočen sam. Ćaća pokraj mene, ja ne mogu rukom da ga gurnem. On spava, a ja jedanput kad me ono pušća, ja se razdera, on se odma skočio: 'Šta je, sine? Šta je, sine?' Ja mu govorim: 'Mene je stislo nešto, ja ne znam šta je.' 'O, prikrsti se, sine', kaže, 'nije to ništa bilo, to je tebi stala krv'. I ondan sutradan išli mi kopat i došla još jedna žena iz sela, cura jedna neudata, ona je s nami kopala i tako mi pričamo. Ona zna da mi, ona je u selu bila, da mi spavamo u toj kući, a ona meni govori: 'Ne bi ja tu noćila di vi spavate da mi daju cili Gdinj.' To se zvalo Gdinj, ta općina. Ja velim: 'Zašto? Zašto?' 'E, ne smin ti reć, kaže. A nisam ni ja njojzi tijo reć da me je davilo. Viruj mi. E sad, šta je to bilo. Normalno, mora je neka.

- Mora, mora je. Mene je jedanput dav'lo to isto, ja sam bila toliko nemoćna. Da 'oće čovik da nešto krene sa sebom, ne mereš.

[572] Ujević, Ilija. 1896. *Vrhgorac : vještice*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. *Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 232.

- Ništa nije bilo nego ja sam se probudio i muka mi je, ali ja ne mogu mrdnit sa sebom. A mozak mi sve normalno.

- Straj te usnit. Bilo je to svašta.

- To je ta mora. To nije s Božje strane nikako, da dođe čovika morit. Kažu, zle oči kad te pogledaju da ti se to tako more desit.[573]

O morama koje su noću tlačile ljude pripovijeda i Zlata Pervan iz Kokorića:

„Ja bi s onom mojom tetom šta je u mene umrla (ona je umrla dvi iljade i pete), ja bi s njon spavala, ona bi ono: 'Aaaaa, aaaaaaa!' Ne bi mogla ni progovorit, onda kad bi došla: 'Šta ti se des'lo?' Onda ona bi rekla da ju je trala ta mora. Kaže: 'Nisam mogla ni disat', kako bi je trala. Prije su svašta govorili. Možda je i bilo istine i nije, 'ko će to znat."[574]

„Ako je dijete rođeno u posteljici, pripisuju mu se osobite, pa i nadnaravne osobine: negdje drže da će biti pametno i sretno, a drugdje da će postati vještica ili neko drugo nadnaravno biće."[575] Kao pozitivnu konotaciju rođenja u košuljici Alaupović Gjeldum ističe posljedicu takvog rađanja kod muške djece: nije ih moglo probiti puščano zrno, stoga su mnoga od njih stekla glas hrabrih vojnika noseći oko vrata košuljicu ušivenu u vrećicu.[576] Mnogo je češće na rađanje u košuljici gledano negativno: „More se rađaju od vještica, pa i ne bilo ni od njih: koje se god dijete rodi u košuljici modroj, svako postaje mora."[577] O djeci potencijalno predodređenoj za pretvorbu u moru zbog rođenja u košuljici pripovijeda Željka Svalina iz Crivca:

„Ja se sićam jer meni je to baka pričala, to su pričali njoj prije sedamdeset godina i više. Kad bi se rodilo dite s posteljicom, to su oni zvali košuljica, onda bi, da dite ne postane mora, muško kuće, glava kuće izišao, ne znam di bi se popea, valjda na krov kuće i treba bi vikat

[573] Kazivači: Marijanović, Jozo i Marija, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu.
[574] Kazala: Zlata Pervan iz Kokorića, rođ. 1957.
[575] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 313.
[576] Alaupović-Gjeldum, Dinka. 1999. *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*. Ethnologica Dalmatica, No. 8, str. 152.
[577] Ardalić, Vladimir. 1928. *Mora (Bukovica u Dalmaciji)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 380.

glasno, da ga svi u selu čuju, tri puta: 'Rodilo se dite u bilu odilu!' Inače bi postalo mora. Ako se ne reče, postalo bi mora.”[578]

Mara Arambašić i Ana Škrapić, obje rođene 1951. godine u Sitnom Donjem, objašnjavaju nastanak mora. I one vjeruju da su se rađale u košuljici i postajale morama ako se pri njihovu rođenju ne bi izrekli posebni zazivi:

„To su stare cure koje su se rodile u košuljici. Ako se tad ne izađe vanka i na sav glas kaže: 'Ni u dušak ni u pupak, ni vila ni vištica nego prava kršćenica', ako se to ne kaže, dite postane mora i tlači ljude po noći. Može se pritvorit u bilo šta i po noći uđe kroz ključanicu. Kad ode, triba reć: 'Dođi mi sutra na zajam' i ujtru dođe i ti joj moraš nešto dat. Jedan ju je čovik uspia uvatit za suknju i ona se pritvorila u zmiju da pobigne, al' on ju je i dalje drža. Tad mu je rekla da je ona to šta je, ali ako kome kaže, umrit će.”[579]

U Tugarama se pričalo o postojanju morina i načinu na koji bi same sebe jutri odavale:

„Pričalo se i o morinama. To su obično bile žene usidjelice, znači neudate žene, koje su bile krive ljudima za njihova duševna stanja. One su po noći gušile i pritiskale ljude tako da nisu mogli mirno spavat. One nisu nestajale ka vile, lako si ih moga pripoznat. Virovalo se da bi ta žena, morina, ujutro došla nešto posudit kod tog uznemirenog i tako bi on zna da je ona prava morina.”[580]

Poput vještica, i morama su se pripisivala čudesna svojstva pa su se mogle pretvarati u razne životinje, postajati nevidljive i prolaziti noću kroz ključanice. Obje informantkinje uglas nabrajaju sve primjere poznanika iz sela kojih su se sjetile:

„Jedanput je napala Rajka Maleša i nekoliko noći mu je dolazila. Nije mu dala spavat i tlačila ga je.

Jedanput je napala Anu Škrapić pok. Šimuna i pritiskala je cilu sedmicu. Skoro bi se ugušila po noći. Tad je ošla kod fratra i on je skinia moru s njon.

Jedanput je napala Anu Škrapić udova Jole. Odala je oko nje i pritiskala je.”[581]

---

[578] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[579] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazale mu Mara Arambašić i Ana Škrapić, obje rođene 1951. u Sitnom Donjem. Skupa su išle u školu i bile prijateljice.
[580] Zapisivač: Dorotea Grgatović, kazivač: Nediljka Grgatović, (rođ. 1949., Tugare).
[581] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazale mu Mara Arambašić i Ana Škrapić.

Upitane o pojavljivanju mora danas, odgovaraju: „Kad se počea prikazivat Sveti Sakramenat, vile, more i slične stvari su se pristale pojavljivat.”[582] Marija Marijanović, rodom iz Tijarice navodi isti razlog nestanka mora: „Bili su rekli da su one nestale jer su u crkve sveti sakramenti, otkad je to.”[583]

2.4.3. Vukodlak

Vukodlak je demonsko biće o kojem su u hrvatskoj narodnoj tradiciji, ali i tradicijama mnogih europskih naroda, ispripovijedane mnoge priče. Iako ga, pod utjecajem zapadnjačkih filmova, mnogi zamišljaju kao vampira, iznimno bijele puti i s dugačkim očnjacima kojima žrtvama isisava krv, hrvatska usmena tradicija pridaje mu sasvim drugačiji oblik.

Vukodlakom se smatrala osoba koja je za života bila zla i nije stigla pred smrt ispovjediti svoje grijehe ni nadoknaditi počinjene štete pa je noću ustajala iz groba i plašila ljude, najčešće članove svoje obitelji s kojima je imala kakve neraščišćene odnose. „Vukodlak postane od zla čovika poslin smrti njegove. (…) Obnoć se vukodlak skita po selu, straši čeljad i napastuje ljude. Najdraže mu se rvat s jakim momcima i ljudima.”[584] Trebalo je proći četrdeset dana od pokojnikove smrti do njegova povratka u obliku vukodlaka. Iako pojedini kazivači pripovijedaju o vukodlacima kao o djeci koja su se rađala u košuljicama, poput vještica i mora, većina vjeruje da se vukodlakom nije moglo roditi, već nakon smrti postati. Iz tih su razloga pojedincima koje je okolina smatrala zlima, a svojom su zloćom za života ispunjavali najvažniju predispoziciju za pretvorbu u vukodlaka, zarezivali kožu na nogama vjerujući da se zbog otvora koža neće moći napuhnuti i da su time spriječili neminovno zlo.[585]

„Kazivao mi je jedan, da je svojim očima vidio, kad je jedan katolik umr'o, koji je bio zločest, a da se ne povukodlači, prerezali su mu kosijerom vinogradskijem žile na butovima ispod kolena.”[586]

---

[582] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazale mu Mara Arambašić i Ana Škrapić.
[583] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj
[584] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini.* Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 396.
[585] V. Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, str. 54.
[586] Ardalić, Vladimir. 1908. *Vukodlak (Bukovica u Dalmaciji),* u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. *Knjiga XIII*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 148-149.

O prerezivanju potkoljenica i bockanju iglicama kako bi se spriječilo napuhivanje piše i Alberto Fortis, no on pogrešno poistovjećuje vukodlaka s vampirom koji siše dječju krv, što daje potpuno drugačiji smisao:

„Kada umre čovjek u kojega se sumnja da može postati vampir ili 'vukodlak', kako oni kažu, znaju mu prerezati potkoljenice i svega ga izbosti iglama, tvrdeći da poslije ta dva zahvata ne može više tumarati naokolo. Dogodi se ponekad da neki Morlak prije smrti zamoli svoje nasljednike i obveže ih da s njim postupe kao s vukodlakom prije nego što mu leš polože u grob, predviđajući da će zacijelo silno žeđati dječje krvi."[587]

Ispravljajući i nadopunjujući Fortisa, Lovrić navodi vjerovanje u vampire koji „lutaju noću kao i svi drugi duhovi, a stvaraju se od same ljudske kože, naduvene od vraga i napunjene krvlju".[588] Oštro kritizira „prepredene ljude koji iskorišćuju tuđe neznanje, da zadovolje svoje želje"[589], ističući primjere silovanih žena koje su navodni vukodlaci prisiljavali na tjelesne odnose.

Mnoštvo okupljeno zbog Kikaševe smrti povlači se pred ispadom bijesnoga Jokaša kojemu otac nije ostavio starješinstvo nego ga, suprotno tradiciji, prebacio na unuka. Za Kikaša su vjerovali da ima oči vukodlaka i da je povukodlačenje sasvim moguće:

„U kraj, spišulje! – prodera se na žene razmičući ih ručetinama kao lopatama, a onda domahnu hrpi ponapite muškadije, koja opet ne bijaše toliko pijana da ne bi pred smrću dva koraka ustuknula, jer nikad se ne zna kad će se i poradi čega koji bijesnik povukodlačiti i stotinu im nevolja o vrat objesiti, a Kikaš je imao oči, Bože prosti… vukodlačje."[590]

Vjerovalo se da se mrtvac mogao povukodlačiti ako bi za vrijeme njegova ležanja na odru ispod ili pokraj njega prošla kakva životinja, stoga se stražarilo uz njegovo tijelo: „Vele, da ta nesreća snađe sve one, ispod kojih od časa smrti do časa pogreba prođe kakva mala životinja kao pas, mačka, miš i t. d."[591]

---

[587] Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 44.
[588] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 162.
[589] Isto, str. 163.
[590] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 286-287.
[591] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 162.

Kikašev sin Jokaš na samrti moli kćer Mariju Poprdu da zatrpa blago cara Trojana u Fatinoj jami kako ne bi naškodila svojoj duši, a svojim riječima pridaje težinu motivom posmrtnoga nemira i ustajanja u obliku vukodlaka: „Stoga ne čezni za tim blagom, već mi se zakuni, da ćeš ga zatrpati. Ako nećeš, neću ti s mirom umrijeti. Na krač ću ti pasti i mjesecima na slamarici ležati, a ti ćeš me uležana dvoriti i čistiti. A kad lipsam u vukodlaka ću se prometnuti i svake noći ovu prokletu gomilu oriti."[592]

Postavši s ocem smrtni neprijatelj zbog zametnute svađe oko starješinstva, Matan se naslađuje očevoj slijepoj ustrajnosti u iskapanju izmišljenog blaga i javnom sramoćenju u polugolim, pijanim nastupima na gostioničkim stolovima. Zbog sklonosti vinu za koje je prodao svoje dostojanstvo, Matan ga naziva mješinom: „E, Jokašu, Jokašu, kad kljun o živac, i ti ćeš mi izdušiti, smrdljiva vukodlačka mješino!"[593]

Iako vukodlak nije imao jedinstven, prepoznatljiv oblik, najčešće se javljao u obliku mješine ili kakve životinje koja bi se noću pojavila na putu sa svojim mladima. U *Prosjacima & sinovima* spominje se krmača s devetero mladih za koju je zaklinjanjem bilo potrebno provjeriti je li riječ o kakvom demonskom biću ili običnoj životinji. U Raosovoj trilogiji prisutne su usporedbe ljudskog tijela s vukodlačkom mješinom: „Ne rekoh ništa, već se ustrašen još više uvukoh u se: činilo mi se da se svi udovi uvlače u se, kao puževi rogovi, da sam klupko, da sam neka vukodlačka mješina omotana vrećom mantije."[594]

Dragić navodi razliku dvaju pojavnih oblika vukodlaka: ako su za života bili pijanci, vraćali bi se u obliku mješine pune vina, a ako nisu bili skloni pijančevanju, vraćali bi se kao mješina puna vode.[595]

U *Prosjacima & sinovima* dvojica svećenika raspravljaju o nadnaravnim bićima, pri čemu mladi kapelan, čvrsto se držeći biblijskih knjiga, izruguje don Pavlova vjerovanja u sitne duhove, vile, vještice i vukodlake:

---

[592] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 151.
[593] Isto, str. 38.
[594] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 528.
[595] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 440.

- (…) Ja sam ti se prije šezdesetak godina šilježetom zametnuo, pa pred biskupa. On me posla da naučim glagoljati i svete knjige štiti, pa kaza: „Idi, sinko, i lučju Evanđelja osvjetljuj narodu put Gospodnji!”

- Gospodnji, don Pavle, Gospodnji, a ti vražji osvjetljuješ! Umjesto Bogom ti si ovu dolinu suza napučio zapisima i vukodlacima…[596]

Don Pavao imenom, prezimenom i naseljem iz kojega potječe imenuje svaku mješinu koju je valjalo probosti glogovim štapom, silno se mučeći s mješinom pijanca:

- Da nisi i kakva vukodlaka glogovim štapom bocnuo? – podrugnu se don Petar s očitom namjerom da žigne starca.

- Tri, a ne jednoga! I o tom ti može posvjedočiti dvadesetak čestitih osoba koje su sve to rođenim očima gledale, daklem, i vidjele. Prva ti je mješina bila pokojnog Šimuna Prodana iz Zagvozda, druga ti je pokojnog Stipana Gudelja iz Poljica, a treća, ponajžešća, one puste pijanice, daklem, Antiše Milasa iz Zmijevaca. E, ta nam dosta jada zadade. Valjala se, daklem, gdje je trebalo i gdje nije trebalo: niz brda i planine, niz kuće i pojate, niz rovanje i brloge, niz balege i brabonjke, baš kao da je i na onom svijetu naslijedila ovozemne navike svog pogrdnog gospodara.

I don Pavao nasitno razveza kako su on i dva fratra puste zore zorili dok tu pijanu mješinu na koncu ne zaskočiše i glogovim kolcem, uz Božju pomoć, o zemlju ne prikovaše.[597]

Pojedini kazivači spominju i svjetlost koju bi noću ugledali na putu, ali i druga obličja: „Jedanput je jedan čovik iz Skelina iša kući po noći. Pušia je lulu i nešto mrmlja i tad je vidia kako nešto svitli i mrmlja. Reka je: 'Zdravo, mrtve duše' i odma pobiga nazad kući. Posli mu se na istom mistu ukaza i fratar na oltaru.”[598]

Na postavljeno pitanje o vukodlacima kazivačica iz Bitelića pripovijeda o preminulom mladiću čija je pojava bila praćena svjetlošću, no on se nije pokazivao na putu, već u prijateljevu domu:

„Ima jedna priča koju sam ja čula od starih ljudi. Bia je jedan momak i on je mlad umra. Ima je prijatelja u selu. Onda je uvik taj stari Čaić govorio, zvali smo ga mi Čaić: 'Jednu noć ja

[596] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 78.
[597] Isto, str. 78.
[598] Zapisao: Josip Škrapić. Kazao mu Marko Dražić rođ. 1940-ih u Sitnom.

se prenem, cila soba ko da je podne kad na vrata ulazi Ivan.' Da mu je reka za jednoga čovika iz sela da mu je veliki neprijatelj i da ga se čuva. On je njemu reka koji je, ali on nikad nije tio spomenit ime tog čovika, samo da ga se čuva. I da mu je tako tri-četri puta dolazio po noći, ali da bi se cila soba obasjala. I kad bi priko vrata on izaša, da bi nasta mrak."[599]

Bitelićem je kružila još jedna priča o vukodlaku: „Priča koju sam čula, isto tako ova jedna žena kad bi išla u pojatu, kad bi se smračilo, žene su prije radile u polju pa ne bi imale one vrimena po danu donit kravama iz pojate, di se drži sijeno, onda bi one išle navečer. I onda je ona rekla: 'Ajme, dočekali su me pune, vriće, natrpane', oni bi rekli - arari. 'To je meni moj ćaća pokojni nakrca', da joj se on javlja tu u pojati. Te dvi baš znam, o tome se stalno pričalo."[600]

O vukodlacima se pripovijedalo u Runovićima:

„On je vukodlak, to se govorilo, a k'liko je to istina, to ja ne znam. Pritvori se u vukodlaka ako je na primjer mrtav ili da je umro pokojnik kašnje. Kažu: ako prineseš na primjer di su mejaši i ako ti taj mejaš prineseš tamo dalje, undan te vukodlak prati i noću nemereš spavat i on te prati dok se ti ne vratiš, opet ne doneseš mejaš tute di je bio on. Pritvarali su se i ljudi u te vukodlake, unda napravi se, metni na se svašta kako ćeš privarit, kako ćeš pripast čobana, čovika, konja. I to su ljudi kašnje pravili i odaj."[601]

Ustaljeni izraz koji se upotrebljavao za susret s pokojnikom bio je „usta se". U okolici Ploča vjeruju da su ustajali ljudi koji za života nisu vjerovali u Boga:

„Vukodlaci. Meni stari kad bi priča kad je on iša na posa, to bi se uvijek čulo. Dakle, to se vezalo za ljude koji su za života bili pogani. Onda se kaže - usta se. To u nas kažu - usta se. Stari govori kad bi on iša s posla, jer on bi iša u luku Ploče u svaku uru gluvu, i on pođe od kuće, doklen dođe do Metkovića, cilo vrime se čuje, kad uđe u kuću. To su sve te pričice, a mi ka dica oči ovolike."[602]

U Hercegovini, u predjelu Kravica također se pripovijedalo o vukodlacima. Često su momci, vraćajući se noću sa *sila* i prela iz kilometara udaljenih sela svjedočili o susretima s bićima koja su ih bez ikakva povoda nastojala survati u rijeke ili ponore. Poput mnogih

[599] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[600] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac.
[601] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.
[602] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.

demonskih bića o kojima se u narodu pripovijedalo, priče o vukodlacima sadržavale su zajedničke elemente, neovisno o kraju u kojem su se pričale. Susreti su se zbivali noću, na neosvijetljenim putovima, mnogi spominju oblik mješine, a preživjeti se moglo jedino silenošću jer vukodlaci su nestajali tek pojavom prvih pijevaca ili jutarnjim zvonom Zdravo Marije:

„Priča mi je to moj pokojni dedo. U nas je Kravica. I ovaj ti je iša od cure, to je ono bilo tri-četri sata po ponoći i onda se išlo pet-šest kilometara u neko drugo selo. I dođe ćuprija, to je u nas most. Ne znam jesi ikad išla u Međugorje, Studenci i ono gori, ono ispod onoga vijadukta mi zovemo most. Stane čovik, a ovaj isto jak je bio, momak u punoj snazi dvajst dvi-tri godine i on je umra nakon dva dana. Vraća se i taj stane, toga se ja i sad naježim kad pričam, ja mislim da se ovaj zva Džalto, sitit ću se ja imena. I njih dvojica se tuku, 'oće ga cilo vrime da baci u vodu, u Trebižet i ovaj se nije da jer ovaj je bio jak. Kaže: 'Ja njega stisnem ko mišinu, on mene stisne, oči iskaču.' I on ima neki britulin, ono što smo mi zvali ćakija. I on njega kako ubode, samo se duši. Valjda su se oni negdi do prvoga pivca tako, tukli se dva-tri sata. I ovaj mu je reka, kaže: 'Tica te spasila, al' neš dugo.' Nakon dva dana je umra. Sav modar bija.”[603]

U Vinima se pričalo o biću koje je, usporedo hodajući s momkom koji se noću vraćao sa sijela, opisom odgovaralo vukodlaku:

„Pokojni stric Mate, tatin mi brat, nama dici bi priča neke priče. Priča koja je meni ostala i strahovito sam se bojala tada: u ono vrime, kad su oni išli na silo, išli su iz Vina ili iz Vrgorca su se vraćali doma. Cilim putem on je iša cestom, a cilim putem gore ga je brdom pratia ne'ko. On bi potrča, ovi bi potrča. On bi sta, ovi bi sta. Onda mu je vika: 'Ako si tako jak, dođi ovde da se potučemo.' A on je kršan momak bia. Zaletija se do njega i počea ga je tuć. Kaže, kako god ga je tuka, da to nije bilo tijelo ljudsko, nego da je to odzvanjalo ko kad tučeš šakama u mišinu. Onda je trka doma od straha i dugo nije sam prolazia tuda po noći.”[604]

Upitani o postojanju vukodlaka, Marija Marijanović odgovara: „Vukodlaka isto govorili su prije da ih je bilo.” Njezin suprug Jozo Marijanović, otvoreniji za priče o nadnaravnim bićima i čuvar mnogih u radu navedenih, odgovara: „Bilo je, bilo je, ja znam. Događalo se toga, bilo je naroda koji su znali o tome, nego sam ja o tome puno toga i zaboravio.”[605] Motiv hrvanja prisutan je i u njegovoj priči s područja Studenaca. Tražeći izgubljenu ovcu, siromašni čovjek

[603] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[604] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[605] Kazivači: Marija i Jozo Marijanović, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu.

nailazi na „čovika do nebesa” koji se želi s njime hrvati. Džepnim nožićem čovjek ga ubada, no „čovik” se ne ispuhuje poput mješine u mnogim drugim pričama, već ostavljajući za sobom krvavi trag, vraća se na studenačko groblje i nanovo liježe u svoj grob:

„U nas je bio čovik siromašan i iša je u najam čuvat stoku u čovika drugoga. I on je otra ovce, čovik je malo bogatiji bio, ima je puno ovaca i ovi mu je čuva ovce, ovi njemu plaća, da mu je nešto, nije puno al' da zaradi nešto, od nešta se uvik moralo živit. I ondan kad je doša kući, nema gale, ovce. Nema jedne. Jer ovaj gazda ih brojio i sve pobrojio, a nema te crne gale, crne su se zvale gala, znaš?[606] I on ovome kaže: 'Di si galu izgubio, kako si je izgubio? Idi tražit.' I on, jadni čovik, šta će, iđe tražit galu. Izaša povr' sela gori kud su one pasle, misli da nije digod se zapēla, za draču i to. I on [oponaša zov ovce]: 'Gale! Gale!' Ona bleji, bleee, bleeee. A on tamo dođe, ona opet trista metara dalje bleji. On opet tamo, ona je opet trista metara bleji. Ono kontra biži. I on za njom, za njom, gala se javlja pa leti u drugom pravcu. On dođe na jednu ogradu i bila je dole rupa i dolac i ona doli bleji u docu. I on doli, čovik, kaže, do nebesa. Stoji nasrid doca. I ovi se poplašijo čovik, normalno. I ovi kaže: 'E, sad ćemo se ja i ti po'rvat.' Plašilo. Da će se po'rvat i oni se ujutro 'rvat, veliki čovik neki, to plašilo. I ovi je ima nožić i ubode ga. I ovi ga pusti. On je iša iz tog doca do u šamatorjo, do u groblje studenačko i tu je on u grob svoj opet lega, a sve je trag osta od krvi. Unda se o tom pričalo, dok je bilo starijih ljudi, danas se ne priča o tomu. Unda se je pričalo kako ga je poplašilo i kako se on spasio. Vratio se on i bez gale i bez svega. To je istina.”[607]

U *Vječno nasmijanom nebu* nakon večeri u kuhinji provedenih uz smijeh, pjesmu i gusle, svakojake priče i običaje, djeca se junače i izazivaju jedni druge na noćne šetnje, no boje se vukodlaka koji vrebaju na skretanjima s puta:

„Pusto se svjetlo rasulo po kamenju, sjene se otegle u sjenama, a noć gluha da čuješ disanje Mustapića ovaca. Za svakim grmom po jedan duh vreba na nas. Sačuvaj Bože, skrenuti s ceste: odmah bi te zahvatile ralje vukodlačke. Sve mi jedan drugoga junačimo i podstičemo, sve se izazivamo ruganjem, ali uzalud. Nitko se ne usuđuje zaći u drače i kamenje.”[608]

---

[606] Kutleša objašnjava kako se „životinjam imena nadiju po dlaci, po restu, po šestu ili po kakvoj osobini kao liposti i dragosti. Kao najčešća imena za ovce navodi: bika, ljuba, biloka, čuba, kusa, kružoka, mravoka, plavoka, vranoka, zrna, zlata, žutoka, crnoka, crnoglava, crnonoga, gara, basa, lisa, ćora itd.” (Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini.* Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 131., str. 168.).
[607] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[608] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 121.

Vukodlak se pojavljivao isključivo noću, između ponoći i glasanja prvih pijetlova i crkvenih zvona, na skretanjima s putova i raskrižjima bez raspela. Poput svih demonskih bića nestajao bi s kukurijekom prvih pijetlova, oko tri sata u noći. Jedini način na koji se vukodlaka moglo ubiti bilo je probadanje glogovim kolcem:

„To su stari ljudi govorili da se zašilji glogov kolac i da treba tog vukodlaka probost s tim. O tome se isto dosta pričalo, kako ga treba tim glogovim kolcom probost. Da on nema kosti, i to sam čula, da nema kosti, da je on samo od kože i od krvi."[609]

Ardalić ističe trnov štap, plaćene mise i zapise kao način savladavanja vukodlaka: „Kod katolika toga nema, nego oni se dižu, protiv čega nose (najviše Boduli) zapise oko vrata, plaćaju neke mise, kosijere vinogradske u torbi nose, kad kuda obnoć putuju, a i štap od trna crnog protiv vukodlaka da je, kažu, dobar."[610]

Dokučivši grob pokojnika koji se vratio u život u obliku vukodlaka, ljudi su se, predvođeni bar jednim svećenikom, naoružavali glogovim kolcima i krenuli na groblje, noću kada bi vukodlaci izlazili. Otvarali su grobove pokojnika za koje su vjerovali da su se povukodlačili i njihova tijela probadali pripremljenim kolcem. U odsustvu svećenika spomenuti je čin obavljao najhrabriji među okupljenima.

U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* (1896 – 1940) nailazimo na opis vukodlaka kakvim se smatrao u *Vrhgorcu:* „Vukodlaci se mogu probosti samo štapom od crnoga trna. Oni su mješine, napunjene krvlju, bez kosti. Vukodlaci mogu svagdje unići. Oni čine zlo. Moraju ipak doći u svoj grob, kada zvoni u jutro zvono na pozdravljanje. Skitaju se od zdrave Marije do zdrave Marije. Prikazuju se u raznim oblicim, ali jih ne može svatko vidjeti, pa plaše ljude. Kad prodje jedna godina poslije njihove smrti, ne plaše više nego podju sasvim u pakao."[611]

Kotarani vukodlaka poistovjećuju s vragom: „O vukodlaku vele Kotarani, da je on duša nekog pokojnika te se skita po svietu, strašeći ljude i škodeći njihovu zdravlju. U isto doba

---

[609] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[610] Ardalić, Vladimir. 1908. *Vukodlak (Bukovica u Dalmaciji),* u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga XIII.*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 148.
[611] Ujević. Ilija. 1896. *Vrhgorac u Dalmaciji : vukodlak i krsnik,* u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 226.

misle, da je vukodlak vrag, jer mnogim uzrokuje smrt a mnogim neizlječivu bolest. Vukodlak se javlja u obliku čovjeka ili životinje (pseta, koze, magarca, konja i mačke).”[612]

U *Žalosnom Gospinu vrtu* mladi Raos počinje pisati roman *Dujam Vukodlak – istiniti roman s Lovreća* prema događaju koji je čuo od oca:

„Jure Marjanov, Kucalj i drugi crkovnjaci pripovijedaju sto i jednu priču o strašilima: kako ih je naganjalo i plašilo, hvatalo se zubima hlača i opanaka, kao se Dujam pretvorio u vukodlaka, a njegova bi se mješina odnekuda samo zavaljala, lupila čovjeka po gnjatima, a onda se stala cerekati. Bože moj, da se to meni dogodilo, umro bih. A njima se samo malo stegne koža na licu i obrazu i malo im se kosa naježi.”[613]

Smješten u Lovreć gdje se događaj zbio, roman donosi radnju o krčmaru koji se zbog lakrdijaškog načina življenja povukodlačio i nakon smrti kao mješina nastavio s raznim nepodopštinama. Lovrećani ga nisu mogli odagnati ni molitvama ni zaklinjanjima pa su bili primorani okupiti najbolje tadašnje fratre-zaklinjače i otići na groblje gdje su u tišini čekali svitanje kako bi Dujma proboli glogovim kolcem:

„A to je zaista bio veliki i sveti događaj u kojemu je sudjelovao i moj otac. On mi je čitavu stvar po istini ispripovijedao.

Bio je nekakav krčmar Dujam, koji je za života pravio stotine lakrdija. Bio je toliki lakrdijaš, da ga ni smrt nije mogla smiriti, pa se lijepo povukodlačio i lakrdijao dalje. Valjao se kao mješina po krovovima i cestama, stavljao brabonjke u kotle s mlijekom, crknute miševe u buraće, ježeve u postelje i svašta... I molili su, i zaklinjali, ali badava. I onda moj otac sabere sedam svetih fratara, sedam najvećih zaklinjača i za mračne noći odvuče ih na groblje. Fratri se poredali oko Dujmova groba i čitaju zakletvu, a zvonari i crkovnjaci stoje pripravni, da na mig moga oca dignu grobnu ploču. Nitko čitavu noć nije smio ni zakašljati ni kihnuti, a to je bilo najteže, pogotovu mojemu ocu, jer on neprestano kašlje. U prvi cik zore moj otac zgrabi s obje ruke dobro naoštren glogov kolac i dade znak. Digoše ploču, a on u tren oka svom snagom zabije glogov kolac u Dujmovu mješinu i prikova je o zemlju. A iz te mješine razli se pusti smrad, da Lovreć i još danas od njega smrdi.

---

[612] Ujević. Ilija. 1896. *Vrhgorac u Dalmaciji : vukodlak i krsnik*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 226.
[613] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 98.

I tako ja, batkane moj, napisah roman sa sto i dvadeset stranica, istinski kršćanski roman o moći svetoga zaklinjanja i svetog glogova štapa.”[614]

Informantkinja iz Lovreća koja pamti mnoštvo narodnih običaja, o vjerovanjima u nadnaravna bića ne zna gotovo ništa. Kad god bi Lovrećani započeli temu o mitskim ili demonskim bićima, njezina bi je majka odvela od njih da ne sluša neistinite priče, kako je tvrdila: „Pričalo se, ali da ti pravo kažem, meni mater ne bi dala to gledat. Kaže: 'To nije istina.' Ona je mene uvjerila da to nije istina, da su to bajke. 'Nemoj to slušat, to ti nije za te', to bi mi ona rekla.”[615] Jedino što je znala reći o vukodlaku bio je dio priče koju je jednom kao dijete načula: „To su govorili da se neki digao pa da su morali uzet neki štap od gloga, kolac, pa da bi ga išli probost u grobu. Kad bi to počeli pričat, mater bi: 'Ajde, iđemo ća, moram ić ća', tako da ja nikad to nisam do kraja saslušala, da imam onu tešku istinu. A to su govorili.”[616]

Kako smo prethodno istaknuli, pojedini kazivači navode prikazivanje Presvetog Oltarskog Sakramenta kao trenutak u kojem su se nadnaravna bića prestala pokazivati ljudima. Na primjeru *Prosjaka & sinova* razvidan je suživot poganskih vjerovanja s kršćanskima čak i kod svećenika. Bogatstvo crkvene tradicije supostojalo je sa zapisima i pričama o morama, vješticama, vukodlacima i raznoraznim prikazama. Razmišljajući o dvjema paralelnim stvarnostima, pojedinci su odgovore tražili kod posvećenih osoba. Svećenik s Velikoga Prologa odgovorio je na pitanje postoje li vukodlaci:

„Kad je moj Ante, brat, kad se krstia, onda je moj ćaća pita, kaže da je to istina živa, da je on pita popa, kad je to bilo. Kaže on da ima li tih vukodlaka ko što se priča. Kaže on: 'Moj Mate, svojoj kući idi, pij, pivaj, čemu ime ima, toga ima.' Moj je to ćaća milijun puta pripovidija. I on je umra ima tristčetri godine. Unda je uvik govoria kako je njemu taj pop reka s Velikoga Prologa: 'Svojoj kući idi, pij, pivaj, čemu ime ima, toga ima.' Unda je on uvik govoria kako je on s otim sve mu kaza. Čemu god ima ime, toga ima.”[617]

Isto razmišljanje nalazimo i kod kazivačice iz Ciste: „Jedan je stari svećenik, kad mu je neki čovjek postavio pitanje postoje li vile, vukodlaci i druga nadnaravna bića odgovorio: 'Sve

[614] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 355–356.
[615] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. u Lovreću, snimljeno: 8. 1. 2021.
[616] Kazivač: Dragica Jelić.
[617] Kazivač: Zlata Pervan (1957.), Kokorići.

čemu ima ime, na zemlji postoji'"[618] i kazivača s Kedžare: „Ja sam vjernik i u nas se obično govorilo: 'Što ima ime, ima i sime'."[619]

2.4.4. Crni ovan

„Đavao se prema narodnom vjerovanju pretvarao u: magarca, mačku, crnoga ovna, psa i ljudima činio zlo."[620] Do današnjega dana mnogi stariji ljudi zaziru od crnih životinja: „Crne ovce dosta starih ljudi ne voli."[621] U memoratima kazivača s područja Sitnoga i Kokorića i kazivača podrijetlom s Kedžare i Tomislavgrada spominje se crni ovan. Pojavljivao bi se noću poput ostalih demonskih bića i podvlačeći se ljudima pod noge, nosio ih uokolo, po selima i brdima do prvih znakova zore, kukurijeka prvih pijetlova.[622]

U Sitnome postoji priča o jarcu koji se dvojici muškaraca noću ispriječio na putu, a u čijoj se prisutnosti nije smjelo izgovoriti *Misusovo.* Izgovorivši zabranjenu riječ, jedan se od dvojice našao u Sinju, a kući se vratio tek tri dana kasnije:

„Jedanput su neka dva čovika iz Dražića išli kroz brda i neke drage po noći. I kaže ovi jedan ovom drugom Baranu: 'Vid ćeš sad šta će bit.' I onda se čuje kako nešto struže od pod. I tad se pojavia neki čudan jarac. Govore da je bia i polujarac. I ovi prvi ga u'vati za rogove i zajaši ga i kaže Baranu: 'Aj i ti zajaši.' I kaže mu: 'Moš govorit sve osim Misusovo.' I ovi je odma reka Misusovo i tad je jarac skočia, u dva-tri časa ga je bacia u Sinj. Vratia se tek tri dana posli. Nije uopće zna kako je iti doša u Sinj dok nije doša sebi."[623]

U Kokorićima se pripovijedalo o crnome ovnu koji je ležao na jedinome putu kojim se prolazilo:

„To su tamo u Dočići oni govorili da su vile bile tamo, sad… 'Ko će ti to znat. Prije se svašta i govorilo. I vukodlaci i ovi i oni, i vištice. Prije je bilo svačega. Ja se sićan ko dite, oni, kad se moj brat Ante krstio, šta je meni bilo četri godine kad se on rodija. Ali moj ćaća to priča. Kad mi sad iđemo, mi rečemo u Gornje Selo, to nije bilo ceste ko sada da su auti išli, nego si

---

[618] Kazivač: Marijana Voloder (1974.), Cista Velika.
[619] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[620] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 441.
[621] Kazivač: Josip Škrapić, Ivanov (2004.), Sitno.
[622] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 441.
[623] Zapisao: Josip Škrapić (2004.), kazao mu Marko Dražić rođ. 1940-ih u Sitnom.

'vako pješke, mora si zaobić jedan bus lovorike. Ja ko da sad to vidim. Nije bilo sad auta ko danas niti je bila cesta ko danas, asfalt, nego je bia vel'ki bus lovorike i iza si moga samo proć pješke. Onda su govorili kako crni ovan tu bi leža. Nisi nikuda ima proć nego tuda. Onda ovi priča ovo, oni ono."[624]

Crni se ovan vezivao uz nesreće koje su se zbile, stoga je u mnogim pričama na mjestu ljudske pogibli bio prisutan i ovan. Informant rodom s Kedžare prisjeća se priče pokojnog oca o djevojci koja se bacila u Norin, a pokraj čijeg je tijela na dnu rijeke viđen crni ovan:

„Onda ti je bila jedna cura koja je valjda zgrišila u ono vrime i baci ti se u Norin. Pokušali su je izronit, međutim nije moga ni'ko jer doli jedva ju je s kukom izvukao. Jer ronioci doli svi su pobigli, da je neki crni ovan kraj nje. Takva je priča bila. I jedan ti tip ode, znaš kuka za sijeno, i on ti izvuče, ali joj zakači lice. I on sad vozi biciklu, a ona nazadu. Sidi na biciklu i on poludio. Onda su išli, plaćali te mise. Meni je to stari pokojni priča. Da je on njoj lice oštetija."[625]

O crnom se ovnu priča i u duvanjskom kraju. Odmalena se djecu učilo da izbjegavaju vir Kotlić jer mnogi su se momci u njemu utopili. Iako postoje moguća objašnjenja za razlog utapanja, stanovnici toga kraja uspoređuju spomenuti vir s obližnjim, niti kilometar udaljenim Dujinim virom u kojemu se nitko nije utopio, povezujući Kotlić s utapanjem ovna:

„Ima jedna priča, to je istina. Dolje kroz polje protiče ta rijeka koja ide ispod sela. Preko ljeta bi ona malo zasušila, ali bi ostali ti, mi bi to zvali virovi di bi voda izdubila malo dublje i onda bi ona ostala tu tijekom cijele godine. I tu bi se išlo kupat. To su bila rijetka mjesta gdje bi se baš moglo otić osvježit. Taj se vir zvao Kotlić i u tom se Kotliću nekoliko ugušilo, uglavnom momaka. To može bit zbog neznanja plivanja, može bit bilo što jer to je bilo tamo gdje se kosilo. Možda bi momci kosili pa možda onako vruć ode u vodu, može se i od toga utopit. Tada bi govorili da se utopio neki ovan i da je iz tog razloga se tu utopio. Pored tog, možda ni kilometar dalje bio je neki Dujin vir gdje se kupalo bez ikakvih problema, isto duboka voda, isto sve, al' tu se ne pamti da se i'ko utopio. To bi vezali s tim crnim ovnom. Ja znam da kao dijete kad bi pošli mi: 'Ne slučajno u Kotlić!' iz straha da se ne bi nešto desilo."[626]

[624] Kazivač: Zlata Pervan (1957.), Kokorići.
[625] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[626] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

Prema narodnom se vjerovanju đavao pretvarao i u magarca. U Drinovcima se i danas priča o čovjeku koji se pješke vraćao sa *sila* i pomislio da bi i na đavla uzjašio, samo da ga ponese njegovoj kući, da ne mora hodati. Tek izgovorivši misao naglas, naišao je na putu na đavla u obliku magarca koji ga je s prvim kukurijekom pijetlova zbacio pokraj Crvenog jezera:

„Bio iz Drage jedan čovik, on je iša na silo negdi gori, di je iša nemam pojma. Unda mu dodijalo, doša do Leventića kuća, pješke se išlo tada na silo i kaže: 'Da mi je sad, Bože mi prosti, na đavla bi uzjašio, samo da mi je do kuće doć!' I on domalo, za ploton magare. I on ti na to magare. Kako je sio na magare, aj, aj, aj, gori ga negdi kod Crvenog jezera izbacilo. Kad je pivac zapiva, onda mu je reklo da je to sotona bila. Kaže: 'Zafali onoj 'tici šta je zapivala, od tebe ne bi bilo ni vran kosti'."[627]

Ilija Ujević navodi termin koji se u Vrgorskoj krajini upotrebljavao za đavla pretvorena u magarca: *orbo (orko)* te objašnjava: „Njega drže oko Vrhgorca za nekakova magarca, kojega isto svatko ne može vidjeti. On se može učiniti malašan kao mačka i velik kao najveći brijeg. On sam želi, da na nj tkogod uzjaši, pa kada uzjaši, on se učini kao brijeg, te čovjek ne može sjašiti, a on ga odnese nevjerojatnom brzinom s jednoga mjesta na drugo i tu ostavi. Ipak njega mogu usilovati, da ih povrati na ono mjesto, odkle ih je i ponio."[628]

2.4.5. Vukojarac

„Godina je devedeset i deveta. Pošto prvi zapuh užasa prođe, prikupi ono jadne snage što se sakrila negdje po zakutcima, uzdiže pogled na Kuk, na ta sablasna vražja počivala, viša od zvonika, i na samu šiljku ugleda njega, Vukojarca."[629]

Vukojarac je demonsko biće koje je naviještalo veliku glad i smrt, a prema narodnom se vjerovanju ukazivalo svakih sto godina. Naziv „vukojarac" ujedno objašnjava njegov opis: „Ispeo se ondje baš onakav kakav i jest: vučja glava s kozjom bradicom, s volovskim očima i rogovima, jareće tijelo s medvjeđim runom, a noge kako i dolikuje: jedna jarčja, jedna vučja,

[627] Kazivač: Mila Gadže, rođ. Boban (1944.), Drinovci.
[628] Ujević, Ilija. 1896. *Orbo (Orko),* u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. *Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 228–229.
[629] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 325.

jedna medvjeđa, a na stražnjoj desnoj konjsko kopito što razbija prije nego takne. U svakoj dlaci po jedan đavao stoji i gleda kako narod mre."[630]

Na postavljeno pitanje je li se u njihovu kraju pripovijedalo o vukojarcu, kazivači iz Tijarice, Duvna i Ciste redom odmahuju glavom: „Nije, brate, nikad. U nas nije bilo toga. Nisam za to nikad čula"[631], „Ne znam ništa o tome"[632], „Nisam za to čula u svom kraju".[633]

Kazivač s Kedžare izdvaja kukvižu kao vjesnicu smrti: „U nas nije bio Vukojarac, u nas je bio vukodlak. I sad, na primjer, to smo mi zvali kukviža, a to je sova. Kad se ona pojavi na kuću, umire ne'ko sto posto."[634] U Vrgorcu se smrt povezivala s pojavom vrana: „Ako se čuje vrana, obično bi dolazile vrane na stabla, pa bi stari ljudi govorili ako vrana dođe i čuje se da grakće isprid te kuće, da će ne'ko iz te kuće umrit."[635] Kazivačica iz Crivca čula je za Vukojarca: „Nije toga bilo kod nas, u Imotskoj krajini se govorilo o vukojarcu i uglavnom su se zezali da moraš nosit luka oko vrata i da ti neće onda ništa vukojarci, da ti ne smiju ništa, ne mogu."[636] I ona ističe nešto drugačije vjesnike smrti: „Govorili su ako bi se ćuk čua kraj kuće da će ne'ko umrit iz kuće. Kad bi čua ga negdi blizu kuće, to se naročito liti moglo čut, da će umrit ne'ko iz kuće, u blizini. Kad psi zavijaju, kad baš zavijaju grupno, onda isto zna ne'ko umrit, to sam se uvjerila i za pse, ali i za ćuka. Uvik se naježim kad to čujem, naročito na selu, u tišini."[637]

Vukojarac se najčešće pojavljivao zimi, iako nitko nije znao koja će godina u stoljeću biti godina Vukojarca: „Kad bi bar imao svoga proroka, svoga Josipa Pravednoga, koji bi prije godine devedeset i devete usnuo bar jednu debelu kravu… a bilo ih je. Moglo se otcijepiti od pogana ždrijela, moglo se sačuvati poneki varićak žita, pokoji ovčji šljuk, uzgojiti još koju ovcu, pa bi bilo i mrvicu loja, makar užgana, ono loja. Ali tko će pravednima Pravednoga dati!"[638]

Seoska žena Kata, žena i još bez muža, što je u Krajini podrazumijevalo dozu skepticizma kod svjedočenja viđenoga, prva je u *Prosjacima & sinovima* susrela strašno stvorenje, a nakon

---

[630] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 325.
[631] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica.
[632] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[633] Kazivač: Marijana Voloder (1974.), Cista Velika.
[634] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[635] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[636] Kazivač: Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac.
[637] Kazivač: Svalina, Željka.
[638] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 327.

nje vidjelo ga je još pet žena iz pet različitih zaselaka. Kad su ga napokon vidjela i trojica muškaraca, među njima i pobožni Copac, to je moglo značiti samo jedno:

„Vukojarac visoko uzdigao glavu, smješka se onim razjapljenim vučjim žvalama i pitomim se iščinja, baš kao da ga ništa ne zanima do ove snježne bjeline i sjaja smrznuta neba. Igrao bi se. I tako, na sreću, u Katu i ne pogleda, te ona što je noge nose, više mrtva nego živa u komšiluk. U glavi nijedne crne. Svi odmah razabraše da je nadošla godina devedeset i deveta, godina u kojoj svakog stoljeća Lucifer slobodno žanje na prostranoj njivi Gospodnjoj, godina o kojoj se nikad ne zna kad će u stoljeću pasti. No ipak bijaše potajne nade da se Kati prividjelo – žene često vide što ni Bog ne vidi, pogotovo ako su, hoćemo reći, bezmuže, a Kata je bila – i tu su nadu uporno podržavali, premda se nitko ni od najstarijih nije sjećao da je ovog stoljeća već bila godina devedeset i deveta, i premda je do materica još pet žena iz različitih zaselaka i na različitim mjestima Vukojarca vidjelo; ali kad ga na tusti dan vidje i Antić Škomrlj, a na sâm badnjak i nadasve pobožni Copac Kikašev, i najustrajnije napusti nada."[639]

Dolaskom nove godine došla je i bura kakvu ni najstariji u selu nisu pamtili, napadao snijeg i potjerao ljude u kuće:

„Odmah po Novoj godini snova udari pušanija, po prostranoj se goletnoj visoravni vražja bura ushukala, kao da se ono preostalih vragova – što se ne mogaše smjestiti u Vukojarcu – u njoj udomiše, da s vješticama zaigraju bludno kolo i ugrade im na tucete nakaznih patuljaka, jednookih repaša, mrȁkova, svinoga, rogozuba i ostalih vještičjih kopilana. Bura kakve nitko ne pamti, govorljiva i odrediva. Sad pljuska pljusne, sad bič klakne, sad medvjed zamumlja, sad Vukojarčev smijeh brdo potrese; s divovskih mutapa čas stresne studenu maglicu, čas stog snijega, a ljuto se inje pod kožu zabija, ne možeš ni nosom promoliti. Na ravnu opuhuje, u zaklonici gradi, smetovi kao kuće visoki. (…) I sve je izgubljeno na izgubljenoj cesti, puti zatrpani, oputine zasute, škrape i jame nedužno bijele: svud stupice za nevješte noge, a sve noge nevješte. I zečje i ptičje."[640]

Burom i snijegom odsječen od ostatka svijeta, u nemogućnosti silaska u primorske krajeve, narod je tonuo u beznađe, a onda i u polaganu smrt:

[639] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 325-326.
[640] Isto, str. 326.

„Ako su ranije i imali nekakvu predodžbu o veličini svijeta – pružao se mnogo dalje od dohvata njihovih štapa, od Splita i Jajca, pa čak i od cesarskog Beča i završavao tamo negdje u magli i tmini iza debelih crnih voda – sada je potpuno izgubiše, kao da je Vukojarac i taj naslućivani svijet prožderao i na životu ostavio samo Krajinu, za posljednji slatki zalogaj."[641]

Pomolivši se Bogu da zaustavi buru i okopni snijeg, don Petar, zbrojivši samo u svojoj župi devetnaest preminulih staraca, kreće na put u nabavku sjemena, ječma, pšenice, bilo čega što bi spriječilo novi pomor njegovih župljana. Ne nalazi ništa u Šestanovcu, Kupres je toliko udaljen da bi do njegova povratka kući prošlo osam dana, a to je suviše dugo za ionako gladan narod. Čuvši da u Makarskoj ima malo kukuruza, kreće na put: „Godina je devedeset i deveta posvuda, puti zatrpani a more nesklono brodovima. Ako su štogod i dovezli, dovezli su iz Rijeke ili iz Italije; iz Bosne nisu, planine su, i turskih kola od Svih Svetih nije bilo."[642]

Mladi kapelan don Petar nasljeđuje preminulog subrata, don Pavla, a postupno i njegovo shvaćanje duhovnoga svijeta i nadnaravnih bića. Kao mlad svećenik osuđuje don Pavlova razmišljanja koja ga skandaliziraju jer su kontrastna učenjima Crkve i Svetoga pisma. Vukojarca stoga smatra praznovjerjem, a u molitvi Bogu iznosi stajalište da starce ne ubija navedeno demonsko biće, već njihovi vlastiti sinovi. Vodeći se mišlju „jedna usta manje", hranu kojom oskudijevaju uskraćuju starijima od sebe:

„Devetnaest iz moje župe. A koliko iz drugih župa, iz drugih sela, samo ti znaš. I sve starci. Zar nije čudno da umiru samo starci? Ovi nevoljni praznovjerci vjeruju da ih proždire Vukojarac. Ti znaš bolje i od mene da Vukojarca nema, da sinovi glađu umoriše očeve eda bi se sami održali. Jedna usta manje! Ovdje je zakon: jedna manje! Sutra će biti još jedna, i još jedna… od sutra će ubijati djecu! Razumiješ li, djecu?!"[643]

Drugi dio romana *Prosjaci & sinovi* započinje zabilješkama don Petra Frančeska Omišanina u kojima se nalazi i dio o pomoru staraca u godini Vukojarca:

„Što više obilazim zaseoke, to me taj nelagodni osjećaj posuvraćenosti svijeta sve više prožimlje i čini mi se sve poznatijim, mnogokrat doživljenim i proživljenim dok me na kraju ne podsjeti na sjemenište, na ono sjemenište u prvim danima poslije praznika, poslije povratka iz mog bučnog Omiša. I tamo i amo: ljudi okljaštreni, probršćeni. U sjemeništu bi se svijet

[641] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 328.
[642] Isto, str. 331.
[643] Isto, str. 329.

naglo sveo na mnoštvo dječaka i šačicu odraslih: nigdje momka ni djevojke, nigdje žene ni djeteta – svijet podrezan, nedorečen. I ovdje je takav, podrezan i nedorečen. Nigdje starca! U cijeloj župi nijednoga starca! Pomoriše ih glađu iz straha pred glađu, u godini Vukojarca."[644]

Pomorivši starce koji su prije godine Vukojarca nekad prelazili i stotu godinu života, njihova su djeca postala starcima jer starijih od njih više nije bilo:

„I sad se ti preostali pedesetogodišnjaci usplahireno osvrću a da i ne znaju za čim se osvrću. Ili možda znaju? Znaju! I te kako znaju! Osvrću se da vide stoji li netko između njih i smrti. Ne stoji. Prije je stajalo cijelo čislo pomorenih staraca, sve do Šimuna Skendera, koji preminu u sto i trećoj godini i koji punih deset godina zazivaše Boga da ga uzme, a Bog ne htjede. Istina! Starci postaju sve umorniji od života i sve se življe srađaju sa smrću. Ali srodi se ti u kojemu život kipti! A u svima koji ostadoše život kipti, pa se stoga i užasnuti osvrću ne bi li našli koga, koji bi bar po određenju bio pred njima… Nigdje nikoga. Oni su prvi do smrti, i u mojoj župi, i u cijeloj Krajini, jerbo u cijeloj Krajini pomoriše starce, i tako sami sebe osudiše da gledaju ono što nikada ne bi vidjeli, da se danonoćno suočavaju s onim što su dotad za pameću nosili…"[645]

Dvanaest godina poslije godine Vukojarca Krajinu su nanovo naseljavali starci, ako se šezdesetpetogodišnjaci mogu nazivati starcima:

„Dvanaeste godine poslije Vukojarca svijet opet postade donekle cjelovit i dorečen: pojaviše se starci. Istina, još mladi starci, šezdesetpetogodišnjaci, a ipak starci. Bijahu to starci samo u tijelu, u dušama više ne bi staračkog spokoja otaca i djedova njihovih. Zločin koji nad ocima učiniše ponovo oživi u njima, i ne u kajanju već u užasu da i njih ne umore sinovi kô što oni umoriše očeve svoje u grozovitoj godini Vukojarca. Ustreptali od strave i trepeta priliče ranjenoj životinji koja uvijek pronađe skriven kutak da se smota, ali ne i način da ranu zaboravi."[646]

Glad koja je nastala po svoj zemlji, jednom u doba Prpinih sinova, drugi put u Potrkino doba, rezignirano se objašnjava godinom Vukojarca: „Bijaše godina Vukojarca"[647], „…godina je devedeset i deveta."[648] Takva godina budi strah: „Samo da ne bude devedeset i deveta, i da

[644] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 8.
[645] Isto, str. 8.
[646] Isto, str. 22.
[647] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 153.
[648] Isto, str. 326.

prerano ne ugrize."[649] Njome se opominje: „Sjeti se samo kad ono naleti Vukojarac!"[650] ili opravdava nehumani čin: „Šimaga Mali – kao uostalom i nitko iz sela ni iz okoliša – nije mogao ni razumjeti a kamoli odobriti zlu krv koju Potrka tolike godine na oca nosi. Dobro, kad mrena na oči. I majku se zakolje. Ili kad je strava, kao u godini Vukojarca. Ali ovako!"[651] Po godini se Vukojarca računa i vrijeme: „I tako cijelo bogovetno ljeto, cijelu bogovetnu jesen po godini Vukojarca."[652] Navedenu se godinu proklinje, kao i sve one koji su je živi dočekali i koji su nekim dijelom možebitno krivi za bezizlaznu situaciju: „Prokleta bila godina devedeset i deveta, i Vukojarac, i onaj tko ga dočeka, a najprokletija gavanska Bosna i Hercegovina, i cesar što ih izopači i vlast ovakvu skroji!"[653]

2.4.6. Kuga

Narodno vjerovanje kugu definira kao „kostur djevojčure u bijelim haljinama, a nestajala je u obliku vatre".[654] Riječ je o personificiranoj smrti, „visokoj mršavoj ženi, stanovnici gustih šuma, odnosno misterioznih predjela u koje ljudska noga nije stala".[655] Grbić navodi vjerovanja pojedinih krajeva da se kuga kretala na kozjim nogama s dvama papcima, da je dodirom ruku s četirima prstima ili prstima na kojima nije bilo noktiju morila ljude i stoku.[656] Često je prikazivana na raskrižjima i ulascima u sela i gradove kamo je odlazila u potrazi za hranom, stoga su pojedini dalmatinski krajevi na ulaze u sela postavljali naoružane stražare koji su, spremni pucnjavom otjerati nepozvanog gosta, motrili ulaz u sela.[657]

Šenoa u svojoj povjestici pripovijeda o ženi-kosturu u bijeloj haljini i zmijske kose koja zbog svog demonskog podrijetla gnjevno gleda u raspelo na kraju sela, razlogu nemogućnosti ulaska u selo i širenja pomora: *Nakraj sela stoji lipa stara, / Starija od ljudskog pametara, / A pod starom hladovitom lipom / Drven krst sa Isusovim kipom. / Naprot kipu čudna žena sjela, / Crnoj smrti posestrima bijela, / Zmijska kosa niz rame joj pada, / Čelik zubi stišću se od jada,*

---

[649] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 324.-325.
[650] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 43.
[651] Isto, str. 38.
[652] Isto, str. 14.
[653] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 327.
[654] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 438.
[655] Grbić, Jadranka. 2001. *Vjerovanja i rituali,* u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 478.
[656] Isto, str. 478.
[657] Isto, str. 478.

/ Krvav mjesec oči su joj plamne, / A sred noći vijori se tamne / Bijela halja – gole kosti krijuć, / Crni vazduh bijelim bičem bijuć.[658]

Kuga je sijala smrt svojim dodirom: *Ja sam zator smrtne krvi, / Štogođ dirnem, sve se mrvi, / Vojska pada / Iznenada, / Ne od sablje, ne od strijele, / Neg od mene – žene bijele. / Vodom plivam – burom srnem, / Zrakom letim – zemljom prnem; / Usporedo / Sred postelje / Morim čedo, / Roditelje; / Morim popa i ratara, / Davim bokca, smaknem cara, / Ljudska kletva / Moja žetva, / Moja radost – ljudska tuga, / Rasap svijeta moje biće, / Smrt čovjeka moje žiće, / Ja sam, Jelo – kuma kuga.*[659]

Kako bismo shvatili stihove *Ljudska kletva / Moja žetva*, važno je istaknuti kletvu koju bi najčešće žene u svađama upućivale jedna drugoj: „Kuga te dopala."[660]

Kuga je u više navrata harala svijetom, stoga možemo govoriti o pandemijama, jasno omeđenima godinama. „Pandemija 542–767. proširila se iz sr. Azije na Sredozemlje i uzrokovala smrt 40 milijuna ljudi. Druga velika pandemija također je počela u sr. Aziji, a bila je prenesena brodom iz Carigrada u Siciliju 1347. i potom je harala po cijeloj Europi iduća četiri stoljeća. Na svojem vrhuncu usmrtila je četvrtinu pučanstva Europe i postala poznata kao 'crna smrt'." [661] *Znajder, ja sam ona / Grobarica svesiona, / Koja ništi, hara, gazi, / Što po mojoj niče stazi; / Kud mi noga stane, / Trenom život sa'ne; / Carstva minu, / Sela ginu, / Dub se suši, / Svijet se ruši, / Svuda, svuda rastu grobi, / Gdje se moja noga kobi.*[662]

Giovanni Boccaccio u uvodu *Dekamerona* o pojavi kuge u Firenci 1348. godine piše: „Ta je kuga, nastala djelovanjem nebeskih tjelesa, ili ju je zbog naših zlih djela poslao gnjev Božji na smrtnike da ih popravi, počela nekoliko godina prije u istočnim stranama i pokosila bezbrojne živote, te se bez prestanka širila iz mjesta u mjesto prema zapadu i sa sobom nosila bijedu i pomor. (…) U rano pramaljeće rečene godine kuga na čudesan način započe svoje bolno i razorno djelo. I nije kao na Istoku, gdje je krvarenje iz nosa bilo očit znak neumitne smrti, već se odmah na početku, muškima kao i ženskima, pojavljivahu na preponama i pod pazusima neke otekline, koje bi katkada narasle kao jabuka ili jaje, neke veće, a neke manje, a puk ih je zvao micinama. I s ta dva spomenuta mjesta širile su se i rasle te smrtonosne micine po cijelom tijelu. Kasnije su se znaci bolesti izmijenili tako da bi se ruke i bedra osuli modrim

---

[658] Šenoa, August. 1998. *Zlatarovo zlato; Povjestice*. Zagreb: SysPrint, str. 218.
[659] Isto, str. 219–220.
[660] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[661] Encikopedija.hr. Kuga. Dostupno na: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34434 (pristup: 4. 1. 2020.).
[662] Šenoa, August. 1998. *Zlatarovo zlato; Povjestice*. Zagreb: SysPrint, str. 219.

ili crnim pjegama, koje bi onda prekrile i cijelo tijelo; u jednih krupne i rijetke, u drugih sitne i guste. Pa kao što micina isprvice, a i poslije, bijaše znak sigurne i neizbježive smrti, tako su to bile i te pjege za svakoga tko bi ih dobio. A tu bolest nikakav savjet ljekarov i nikakav lijek, kanda, ne mogaše izliječiti. Dapače, ili je narav bolesti takva bila, ili neukost vidara (a tih se, osim učenih, našlo bezbroj, i žena i ljudi, koji nikada nikakva pojma o ljekarskoj znanosti nijesu imali) nije poznavala korijena bolesti, stoga nije ni umjela da joj doskoči prikladnim lijekom; pa ne samo da je malo tko ozdravio već umirahu gotovo svi trećega dana pošto bi se pojavili spomenuti znaci, tko brže, tko sporije, a najviše njih bez groznice ili druge nevolje."[663]

U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1928. godine Stjepan Banović osvrće se na dijelove kronike Mula Mustafe Bašeskije koji piše o sarajevskoj kugi 1783. godine „kadno je, koji put, na dan umiralo 60-70 čeljadi od kuge, dok ih nije pokosila oko 8000, što je vrlo velik broj za grad, koji je onda po njegovu svjedočanstvu imao oko 3500 kuća. Kuga je dakle onda u Sarajevu pokosila oko jednu trećinu pučanstva."[664] Banović pritom ističe stihove narodne pjesme koje su često čuvarice povijesnih istina pa ukazuje na Vukovu 673. pjesmicu I. knjige, *Najstrašnije zlo*:

Sarajevo, što si potavnjelo?
Ili te je vatra pogorela,
Ili te je kuga pomorila,
Il' Miljacka voda poplavila? –
Da je mene vatra pogorela,
B'jele bi mi dvore ponovila;
Da je mene voda poplavila,
Barem bi mi oprala sokake;
Već je mene kuga pomorila,
Pomorila i staro i mlado,
Rastavila i milo i drago.[665]

[663] Boccaccio, Giovanni. 1996. *Dekameron*. Zagreb: SysPrint, str. 25–26.
[664] Banović, Stjepan. 1928. *Mašta prema istini u našim narodnim pjesmama*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2.* Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 233.
[665] Isto, str. 233.

U Raosovoj se trilogiji pojavljuje termin *kužan*. Siromašni gimnazijalac Ivan zbog svog je odijela ustajala mirisa predmet poruge među vršnjacima, stoga se od njega svi odmiču: „O, nemojte, nemojte bar u crkvi, bar za Križnog puta nemojte, bar za pričesti zaboravite da sam kužan…”[666] Kuga se dvaput spominje u kontekstu straha, jednom u trilogiji: „Stoga se bojim smrti ko kuge, i nikada se bez tuge ne sjetim neba”[667], jednom u *Prosjacima & sinovima*: „Jesi li vidjela jesenaske, a? Svi oči i glave poda se kô da uroci s kugama prolaze (…)”[668]

Upitan o kugi, kazivač Radoslav Jurković sjeća se bakinih priča o španjolici donesenoj s bojišta Prvog svjetskog rata: „Baba mi se zvala Kata, rođena je 1892., španjolica je bila 1918., Kuvali su robu, dogodilo bi se da u jednu večer iz jedne kuće dvanaest osoba ode, to je desetkovalo ljude. Pedeset posto populacije u svakom selu je potaracalo. Kako je došla, tako je i otišla. Ne znaju lijeka, uglavnom su je donijeli ovi s bojišta. Split je u jednom trenutku ima deset tisuća, ostalo ih je dvista ljudi. Zadnji zapravo Splićanin je umro 1348. od kuge.”[669]

Španjolica se spominje u Raosovoj trilogiji*:* „Veli da je to 'posličina', ali ne 'španjolka' i da su svi izgledi da ću ostati na životu, ali opet bez Boga se ništa ne zna. Veli, čut ćemo što će reći liječnik.”[670] Drugi se put spominje u kontekstu Drugog svjetskog rata: „Moja mati opet kaže, da samo budaletine mogu tako govoriti, da rat nije nikada završio kao janje i šilježe, nego kao bezub ovan, i da traje sve dotle dok i ljudima ne počnu ispadati zubi od sirka i hrastove kore, a onda pristiže španjolka i druge pedepse Božje.”[671]

Marija Marijanović, kazivačica iz Tijarice, upitana o kugi u jeku pandemije korone, povezala je jednu bolest s drugom: „Kuga je ovo što danas imamo. Prije je bila kuga, danas je korona. Kad bi prije stari narod reka: kuga je došla i sve će nas prikinit. Onda je bila kuga, danas je korona. To je jedna bolest koja te kida, kuga.”[672]

Boccaccio u uvodu *Dekamerona* detaljno prikazuje simptome bolesti i njezin tijek, ljudski strah od zaraze, izopćavanje zaraženih ljudi i izbjegavanje svega što su dotakli kako se bolest ne bi širila dalje: „Velim, da je snaga te bolesti o kojoj kazujem toliko jaka da je bolest prelazila ne samo s čovjeka na čovjeka već, što je još čudnovatije, a mnogo se puta dogodilo: ako je predmete čovjeka koji je bio bolestan ili umro od te boljetice dotakla neka životinja, a ne tko

[666] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 290.
[667] Isto, str. 126.
[668] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 88.
[669] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[670] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 137.
[671] Isto, str. 679.
[672] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

od ljudskoga roda, ne samo da bi se zarazila već bi u kratko vrijeme i crkla. U to se na svoje oči uvjerih (kao što malo prije kazah) među inim ovako: jednoga dana netko bijaše bacio na ulicu dronjke nekog siromaška koji je umro od kuge. Naiđoše dvije svinje i po svojoj navici stadoše rovati po tim prnjama, zubima ih trgati i vući. Malo potom počnu se grčiti, kao da su otrov progutale, i obje se srušiše među one jadne dronjke."[673]

Navodeći primjer vlastitoga grada, Firence, Boccaccio podsjeća da je između ožujka i srpnja godine 1348. izginulo preko sto tisuća ljudi. Nagli pomor tolikog broja ljudi iz temelja je promijenio običaje vezane uz pokope: „Nekada bijaše običaj (a postoji još i danas) da se žene, rodbina i susjede skupe u pokojnikovoj kući i da ondje zajedno s njegovim najbližima nariču. Pred pokojnikovom kućom, pak, skupljahu se s rodbinom susjedi i mnogi građani, a prema staležu pokojnikovu došlo bi i svećenstvo, pa su ga onda njemu ravni nosili na ramenima u pogrebnoj svečanosti, s voštanicama i pjevanjem u onu crkvu koju bi on prije smrti odabrao. Kad je žestina kuge počela uzimati maha, svi su ti običaji posve ili bar djelomice napušteni, a nastali su umjesto njih novi. Ne samo da su ljudi umirali bez svih onih žena oko sebe već su mnogi uopće bez svjedoka preminuli, a posve malo je bilo onih koje su ispratili s ovog svijeta gorke suze i milosrdni plač bližnjih. (…) I malo je bilo onih kojih bi mrtvo tijelo ispratilo do crkve više od deset ili dvadeset susjeda. Nosila nijesu nosili časni i ugledni građani, već nekakvi mrtvonoše, ljudi iz prostog puka, koji se sami nazivahu grobarima i bijahu za taj posao plaćeni. Često mrtvaca nijesu odnosili u crkvu koju je pokojnik prije smrti odredio, već u najbližu. Išli su žurno, a pred njima četiri do šest svećenika, s malo svijeća, a gdjekada i bez njih. Ovi su uz pomoć spomenutih grobara, ne umarajući se dugim ili svečanim obredima, pokapali mrtvaca u prvi prazan grob do kojega bi stigli."[674]

Prosjaci & sinovi donose prikaz stanja koje je pogodilo Krajinu nakon što su je kršćani oslobodili od Turaka. Velika je glad pritisnula puk i od nje su umirali mnogi, no uz glad se pojavila i kuga iz Bosne i kosila ionako napaćeno stanovništvo. Tko je mogao, sklanjao se u brda ili bježao u Tursku:

„Jugo s Levanta donese bolešćine trule i svakojake, a kuga iz Bosne dojezdi na buri. Puk zajauka, ali jauci se odbiše od kamenja, i nitko ih ne ču osim onoga komu se vratiše. Kosa smrti stade redomice krst i nekrst, hodžu i fratra. I tko se nije pod vrh brda sklonio ili duboko u Tursku

[673] Boccaccio, Giovanni. 1996. *Dekameron*. Zagreb: SysPrint, str. 26–27.
[674] Isto, str. 29.

i Hrvatsku prebjegao, silazio bi na groblje, ploču dizao i lijegao – utješen da će bar tako biti kršćanski pokopan."[675]

Nikolica, najmlađi od Prpinih sinova koji su u vremenima gladi i kuge obilazili krajeve oko Duvna, Livna i Glamoča, kao hajduci otimali Turcima hranu i dijelili je među ženama i djecom u svome selu, obolio je od kuge i umjesto polaganja u grob, braća su ga željeznom kukom gurnula u *škrijep* kako se doticanjem pokojnikova tijela ne bi okužila:

„Negdje na rubu Buškoga blata užga se nešto u utrobici uzmlađega Nikolice i svega ga sprlji. Braća ga umjesto u grob u dubok škrijep gurnuše željeznom kukom – kako su vidjeli da rade serežani u Imotskom – i tako se sami ne okužiše."[676]

Objašnjavajući postanak prvih prosjaka od zanata koji su se u mnogočemu razlikovali od prosjaka od nevolje, pripovjedač spominje Nikolicu koji je umro od kuge: „I povika najstarijega sina Jurasa, kasnije nazvana Potucalo, te mu reče: 'Pođi u brdo i nasijeci devet štapa jasenovih!' Potom se obrati jetrvi Anici, udovi djevera svojega Nikolice, što od kuge pokošen bi: 'Ti si tkanju najvičnija. Devet torba uprtnjača otkaj!' I tako nastadoše prvi prosjaci od zanata, za razliku od onih koje nevolja potjera i kojih od iskona svud po svijetu ima."[677]

2.4.7. Plašila, prikaze i utvare

Iz dosadašnjih je terenskih istraživanja vidljivo da je većina ispitanika upoznata s pričama o vilama i vješticama, dio je njih znao za crnoga ovna i magarca, a dio nije bio upoznat s njima. Gotovo svi su ispitanici znali ispričati priču o plašilu u njihovu kraju, o pojedinim dijelovima mračnih putova na kojima se učestalo ponavljala buka, čula škripa, kočili pištolji i u njima ostajali meci, pojavljivale prikaze i utvare na mjestima okrutnih ubojstava i tome slično.[678]

„Toliko sam stotina puta prošao ovom cestom, i nikada mi se ni jedan kamen, ni jedan grm nije pričinio žandarskom kapom. Viđao sam ljudske glave, bijeloga čovjeka, nasmijano pseto… danas su se sva ta čudovišta prometnula u žandare."[679]

Razmišljajući o prošlim danima, neki su ispitanici i dalje uvjereni da se na tim mjestima nešto neobično i neobjašnjivo zbivalo, da su oni sami ili netko koga su poznavali čuli ili vidjeli

---

[675] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 152-153.
[676] Isto, str. 153.
[677] Isto, str. 163.
[678] Pišući o noćnim utvarama kod Morlaka, Lovrić komentira: „Morlaci su vidoviti do najvišeg stepena. Bolesna mašta, predrasude i strah postaju uzrokom, da se njima pojavljuje sve, što sebi uobraze. Oni vide na hiljadu sablasti, a katkada i ne samo u mašti." (Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 165.).
[679] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 209.

„nešto”. Dio ispitanika, promatrajući prošlost iz današnje perspektive, smatra kako se u vremenu bez struje štošta ljudima pričinjalo pa termine plašila, prikaza i utvara objašnjava narodnom poslovicom „U strahu su velike oči”:

„Što se tiče takozvanih plašila, postoje različite priče. Naime, kako su prije mladići išli na sila ili na druženje s rodbinom ili prijateljima znali bi se, osobito zimi, kući vraćati po mrklom mraku. Na povratku kući morali bi prolaziti kroz šumu, grmlje, ograde, kraj groblja, a to su bila nepregledna mjesta koja su nerijetko poticala maštu. Za ta se mjesta ili određenu dionicu puta prenosilo i govorilo da na tom mistu nešto plaši, tj. da se čulo kako nešto šuška, hoda, puše, a često je poprimalo i fizička obilježja. Međutim, tu je više kod ljudi pri rasuđivanju igrao ulogu onaj urođeni ljudski strah od nepoznatog kod onih strašljivijih. Vrlo često, bez obzira na priče koje su se pronijele o plašilima, ljudi nisu podlegli strahu, nego su nastavili prolaziti tim putevima i mjestima.”[680]

Šešo u svojim terenskim istraživanjima primjećuje nekoliko elemenata priče koju možemo uočiti i kod navedenih ispitanika: susrete s nadnaravnim bićima ili su osobno doživjeli ispitanici ili netko od njihovih članova obitelji, prijatelja, susjeda, poznanika. Znaju navesti lokaciju na kojoj se neobični događaj zbio, no napominju da se to zbilo nekad, u prošlosti. Također, većina ispitanika ne vjeruje u postojanje aktera priča, ali primjećuje „da tu nečeg ima”.[681]

Kazivačica iz Ciste sjeća se kako joj je majka pripovijedala o svome djedu koji je, vraćajući se kasno noću iz susjednog zaseoka, prolazio dionicom puta za koju se vjerovalo da je plašilo:

„Njezin pokojni djed, a ona sad ima sedamdeset devet godina, jednom je prilikom išao nekim svojim prijateljima u susjedni zaselak i na mjestu za koje se govorilo da nešto plaši on je zaista doživio guranje u noge sa stražnje strane. Kad je osjetio guranje, rekao je: 'E, nećeš ti mene plašit!' Hrvao se on dugo s tim nečim nevidljivim jer je bila mrkla noć pa nije ni vidio ni znao što je. Nadjačao je to nešto i ono je ostalo ležati na podu, a on je otišao kući. Ujutro kad je došao, vidio je da na putu leži mrtav ovan. Saznao je čiji je ovan i otišao se ispričati sa željom da nadoknadi štetu jer se blago moglo rijetko namaknuti i odgojiti i bilo je glavni izvor hrane, osobito u zimskim oskudnim mjesecima.”[682]

---

[680] Kazivač: Marijana Voloder (1974.), Cista Velika.
[681] Šešo, Luka. 2010. *“Ja o tome znam, ali ne želim pričati”: Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije*. Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 47 No. 2, str. 107.
[682] Kazivač: Marijana Voloder (1974.), Cista Velika.

Kazivač iz Duvna iznosi pretpostavku da su viđenja odraz sjene obasjane mjesečinom:

„Rođak mi je pričao kad je on bio u planini jer stoka se vodila gore, on kad je naveče izišao, on kaže - to je strava. Svukud likovi nečega. Prepao se, bio je malo dite. Šta je to ustvari bilo? Bila je mjesečina i nebo oblačno i to su bile sjene od oblaka. Tako se možda i to ljudima prikazivalo."[683]

Slika 13: Pun Mjesec (fotografija: Dijana Mišetić, 2019.)

U Dicmu je živa priča o prikazi u bijelome koju su viđali kako prelazi s krova na krov, a ispostavilo se da je riječ o osobi koja je svoju maštu i ljudski strah spojila u vlastitu korist:

„Te sve priče su izmišljene i radili su ih neki zločesti ljudi. To što je moj did i ovaj čovik napravija, kako je selo gusto, mi smo Babići pa su Beškeri pa su Maretići. Nestaju pršuti. Vidili nekoga s kuće na kuću prelazi, ne'ko je, neki vampir, nešto u bilom lancunu. Šta će, di se može

[683] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), rodom iz Duvna (Seonica).

s krova na krov proć. I oni odluče da će lipo stat tu i čekat. I čovik ide stvarno u bilo i ide prikoračit s krova na krov, a oni za nogu i doli s njim. Ovaj počea zapomagat. Kako su ga to u'vatili, selo odma, ovaj počea vikat, ljudi se počeli dizat. I kod njega u kuću, pustih pršuta. I poslije prestalo to."[684]

Svjesni ljudskog straha, znalo se dogoditi da su se pojedinci htjeli našaliti sa svojim prijateljima i susjedima pa su ih, izigravajući sablasti i ispuštajući neobične zvukove, dočekivali na putovima kojima su oni morali proći kako bi stigli svojim kućama:

„Preko cijelog sela išao je čovjek u posjet nekom svom rođaku koji je bio bolestan. Kad se vraćao kući bila je noć, ali je bila mjesečina. Išao je putem koji je bio ograđen suhozidom i ugledao nekoliko metara ispred sebe siluetu nečega što visi preko suhozida i što je ispuštalo nekakve zvukove. Kako se približavao, a morao je proći tim putem jer je jedino tuda mogao proći, zaprijetio mu je da će pucati ako se ne otkrije. Silueta je brzo skočila na noge i viknula da ne puca i da je on taj i taj, toga i toga. Radilo se o čovjeku koji je ponekad znao tako dočekati ljude uz cestu i malo se našaliti s njima. Bilo je priča da je nekoliko puta dobio i batine pa je prestao tako sačekivati ljude."[685]

Rijetke su priče koje se zbivaju u sumrak umjesto u mrkloj zimskoj noći. U Sitnome se i danas pripovijeda o čovjeku koji se prepao vlastite sjene:

„Iša jedanput ban Škrapića u sumrak sa kopanja. I vidi da je isprid njega neka utvara. Pripa se. Nije zna šta će i onda motikom udre prema utvari i udari sebe. Utvara je bila sjena."[686]

U zaseoku Kunčići vjerovali su da ne postoji osoba koja bi sama noću smjela doći pred crkvu u Sitnom:

„Ima jedan zaseok zvan Kunčići i govori se da oni ne smu sami doć kod crkve svetog Jure u Sitnom. Proć će cilo selo i doć crkvi, a neće auton iz Kunčića jer su prije govorili da nema onog 'ko smi po noći doć sam prid crkvu na groblje. Jedan čovik iz Kunčića zvan Prasac je reka da on smi i poša je. Prijatelji su mu rekli da, kad dođe, zabije kolac u zemlju da oni uj'tro vide da je stvarno doša. On je zabija kolac kroz prsluk koji je nosia na sebi i onda ga je zabia u zemlju. Kad se proba dignit, nije moga i pripa se i od straja umra."[687]

Kako je riječ o jedinim putovima kojima se moralo proći ako se željelo doći iz mjesta u mjesto, iz zaseoka u zaselak, ljudi su bili primorani kretati se njima. Na sijela i prela odlazilo

[684] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci (živi u Splitu).
[685] Kazivač: Marijana Voloder (1974.), Cista Velika.
[686] Zapisao Josip Škrapić. Kazao mu Ante Škrapić pok. Šimuna rođ. 1940-ih godina.
[687] Zapisao: Josip Škrapić. Kazao mu Marko Dražić rođ. 1940-ih u Sitnom.

se i u nekoliko kilometara udaljene kuće i vraćalo noću, oko ponoći. Iako se obično kretalo u skupinama, događalo se da se pojedinac sâm zatekne noću na nekom od mjesta za koje se vjerovalo da krije plašila ili za koje se pričalo da je mjesto neobičnih šumova, neartikuliranih zvukova ili neobjašnjivih pojava. Stigavši na takva mjesta, ljudi bi se prekrstili:

„U Dicmu ima jedna cesta ka glavna i druga koja pravi križ puta. Tako je misto označeno i onda su ljudi govorili kako su vidili toga, ovo, ono, triba se prikrstit. I sad, jesu li ljudi vidili ili nisu ili je bia strah jer u strahu su velike oči."[688]

Informant iz Studenaca prisjeća se jednog od povrataka sa sijela, hladnoće, zime, ponoći i neobičnog zviždanja:

„Jedanput sam ja iša isto sa sila, biće bilo isto ponoći, snig, zima. A gori u selu neko zvižđi. Kad sam ja doša blizu sela, ne zvižđi više. Ono je zvižđalo, ovako: 'Pssst!' Sad 'ko je to bio, što je to bilo."[689]

Uz zviždanje i šuškanje, pojedini informanti ističu *sorivanje*. U Sitnom Donjem živa je priča o buci nalik onoj kad se urušava golemi zid iako ujutro nisu našli ni odlomljena kamenčića:

„Marija Arambašić zvana Mara Paje Luketina je jednu večer nakon šta se udala išla kroza selo i tad je čula kako se zid soriva. Ko da se rušia zid visok dvadeset metara. Ukočila se na mistu i točno je znala s koje se strane čuje sorivanje. Pobigla je kući i uj'tru je išla vidit šta je s tin zidon. Nije palo ni kamenčića."[690]

Na putu za Ričice postoji mjesto kojega se informant iz Studenaca živo prisjeća. Bila je prošla ponoć, sa stricem je trebao proći dijelom puta za koji se govorilo da je mjesto na kojemu se noću može čuti buka iz pravca stijena visoko u brdu. Naoružan pištoljem, kazivačev je stric htio pucati u plašilo, no nije bilo koristi:

„Bilo je tu plašilo. Ja sam se uvjerio. Iša sam u Ričice i tamo, pješke smo išli ja i ujac mi. I on imao uvik pištolj isto, Mate nježin. I on metnijo pištolj, dâ ga meni da ga ja nosim. 'Sestriću, vidit ćeš', kaže, 'mene plaši uvik'. I mi smo išli, nigdi ništa, ma ja velim: 'Di će plašit?' A ja sam bio dečkić, nisam bio velik ka sada. I sad, ja iđemo i on, a gori u stinama u brdu, evo ovako lupa [udara rukama], a ponoć je prošlo. Evo ovako [ponavlja udaranje rukom o ruku]. I mi stali,

[688] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[689] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[690] Zapisivač: Josip Škrapić. Kazala mu Mara Arambašić djev. Kunčić rođ. 24. 2. 1951. u Sitnom Donjem.

govori mi ujac: 'Čuješ ti, sestriću?' 'Pa čujem', ja govorim. 'Daj mi taj pištolj.' Ja mu dam pištolj, on ga uze, otkoči ga i govori da će pucat. Ja čujem kako on štroka, pištolj štroka, ali ne puca, neće da pukne. I on ništa, zatvori ga. Prikrstili se mi i magla. Bježi dalje, naprid. I mi smo otišli jedno petsto metara i stali smo da čujemo je li još uvik [ponavlja udaranje]. Ne čujemo ništa. 'Ne čuje se ništa', ujac meni govori. Kaže meni: 'Daj mi taj pištolj.' Ja mu dao pištolj, on opet otkoči, okrene, puče, to sve zazvoni. U plašilo nije t' koristi pucanje i da puca pištolj. To sam ja doživio."[691]

U mnogim je pričama o plašilima u blizini groblje. U Duvnu se nekada govorilo o zvukovima koji bi se noću čuli i prikazama koje su se mogle vidjeti u blizini Zenzine kuće pokraj staroga groblja:

„Ima jedna priča. Ima jedan dio između dva sela, a inače tamo gdje je moje groblje jedno je od starijih grobalja. Kad su ljudi kopali, pogotovo taj jedan dio koji je izvan groblja, nailazili su na puno kostura. Oni zamišljaju da je tu nekada bilo staro groblje i vjerojatno na tom starom groblju je i to groblje napravljeno, samo što je možda malo manje nego što je bilo. A na tom nekom mjestu su bili grobovi nepoznati i tu bi se govorilo, kad bi se išlo navečer, to se zvalo Zenzina kuća. Te su Zenze odselili negdje u Sloveniju. Da bi se tu čulo zvanje, da su viđali prikaze, čak duhove. Je li to, nije to, to je bilo nekad. Poslije toga nikad ni'ko."[692]

Pribrajajući razna plašila demonskim bićima, vidimo da su za njih postojala pravila kao za vještice, vukodlake i ostala nadnaravna bića. Vilama kao mitskim bićima majke su branile pristup sinovima strahujući da ih ne odvedu u nepoznato ostavljajući pored kreveta blagoslovljenu vodu. Iz priča pojedinih informanata zaključujemo da su ljudi u stajama ostavljali blagoslovljenu sol kako vile ne bi mogle zagaziti u staje i noću im odvesti konje. Za vukodlake se vjerovalo da je potrebno probosti ih glogovim štapom, no djela je pratila molitva koju je predvodio svećenik ili u slučaju njegova odsustva osoba koju su seljani smatrali starješinom, dovoljno mudrom i iskusnom da svlada strah. Smatrajući neku od seoskih žena vješticom, narod joj je dovodio svećenika kako bi ispovjedila svoje grijehe. Ako se za kakvog momka ili curu smatralo da ih mora mori, da ih tlači i guši, ponovno bi se pozivao svećenik kako bi skinuo tu moru. I u pričama o plašilima, osim nemogućnosti pucanja u njih jer fizički zakoni ne vrijede kad je riječ o utvarama i prikazama, prisutan je motiv blagoslovljene vode i

[691] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[692] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

soli. Događaji se nanovo zbivaju noću, često zimi, a uvijek o ponoći. Kazivač iz Studenaca pripovijeda o pogrebnoj povorci koja je selom nosila lijes, ističući kako je nužno nogom zagaziti na blagoslovljenu zemlju jer plašilo onamo ne može stupiti:

„A jedan je čovik vidio, iša je po noći i vidio je di iđu ono kad umre čovjek pa ga nose, sprovod. I kaže: 'Ja priskočijo priko zida s puta u njivu, a njive su blagoslovljene bile.' Kažu, kad je plašilo, ne more ono, kaže, tamo di je blagoslovljeno. Oni prođoše i odoše kao da mole, tako se njemu činilo. Ali, kaže, i pronesoše lijes, pronesoše sve i narod iđe. Ali po noći u ponoć. 'Ko će koga nosit u ponoć? To je čudo Isusovo, ali čovik kaže: 'Da nisam ja priskočio, 'ko zna što bi bilo.' On je priskočijo jer je se poplašio. Eto, to je živa istina."[693]

Poput ostalih demonskih bića, za plašila se vjerovalo da nestaju s prvim pijevcima. Informant iz Studenaca sjeća se epizode djetinjstva u kojoj ga je žena imenom Biluša hranila medom, a kasnije se posvađala sa susjedom koji ju je u svađi ubio. Na tom se mjestu noću mogao čuti njezin plač i struganje teškog tereta, a neki su je seljani sretali i nakon njezine smrti:

„Ja jesam doživio i ovog i onoga, ali jedino kad smo došli tamo di je čovik zakla tu neku babu. Zakla je. Mate Degin zakla staru gusu u Čorbičin u Grabovu Gusu. A tu ženu ja znam dobro, sto puta mi je dala jist, sto puta mi je dala da se najidem meda. Imala puno 'čela, znaš i nježin čovik i ondan je ona bila i nježin čovik nisu imali dice, Juko mu bilo ime. On je bio kolega s mojin ćaćon i onda bi moj ćaća kod njizi radio, vrgo žito. Onda bi ja doša, on bi meni otvorio onu veliku amforu, u nju je bilo puno meda. Onda bi ona meni metnila kašikon med, onda bi ja jeo med. Volio ja med, znaš. Unda kad je ona tamo išla, došle neke krave iz Cere i njihove krave, bilo ih više, navalile na nježine krave i ona letila tamo i vikala, znala je čije su to krave, vikala, 'sovala i nešto zazivala i ovi se razljutio i pali mu biće živci i dođe i zakolje babu. Tu di je on nju zakla, tu se ona pojavljivala kad je bila mrtva. Po noći si moga čut kako plače. To su navodno bila plašila, ali nešto je bilo, a šta bi moglo bit drugo, na primjer. Sad navodno kažu ljudi da ta plašila više ne postoje, al' da su postojala. Doživio sam ja. Onda sam doživio da sam iša, nije bilo satova, čim prvi pivci zapivaju, kaže, nema više plašila. Ajde, sine, u Ričice kod tetke. I ja krenem baš tute kad dođem di je tu ženu zaklalo, ono gori ima jedna njiva, ko da si ti tamo pet-šest kola zaprega pa vučeš, tako klapa ona željeza i tako. Unda moj ćaća, kako je kod te žene uvijek radio, Biluša se zvala i u Juke radio, njezina čov'ka, on ju je i nosio kad je umrla. Nije bilo skrinje, nego je metnuli na skale on i još dva čov'ka i nosili je na

[693] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

skalama u grob, ja se sićam kao dite. I onda su je tu pokrili pločama i tu zavalili odozgar zemljom. Tu je ona ostala za sve vike vikova. I undan ćaća, iša je na konju, i vidio je kako njoj glava, to mi mater pričala, nije on tio priznat nikad di joj glava vako. Ja je se sićam dobro, mala žen'ca bila, Bilića je bila rodom, zato Biluša. I ona je došla mom ćaći, on bio na konju jašio. Ona njega lupala po nozi i on taj dan išao tamo pokosit. Kaže da nije moga ni pola kol'ko bi on moga okosit jer da ga je tol'ko to šokiralo i ondan je on doša kući, materi kaza, al' da ne kaziva nami. Onda jedanput meni mater rekla šta mu se je desilo, a onda ga ja počeo pitat. 'Ma nije', kaže, 'to istina, to mater se šali s tobom'. Ne bi se ja brinija, ja sam sve s'vaća na prirodno, da je to tako i gotovo. Nisam se ja boja. Ja se nisam boja. Ako me ubije, ubije. Al' ne bi ona mene ubila nit' sam je ja vidijo."[694]

U Biteliću se pripovijedalo o duhu koji je svake noći palio svijeću u hrastovu busu:

„Mi smo imali jednu njivu koju smo zvali Ambarina. Na toj njivi ispod bio je jedan hrastovi bus. Uvik bi nam stari govorili kad se smrači, kad zađe sunce, kad počne mrak da se tu pojavi svića. Mi bi ih ka dica pitali: 'Dida, zašto svića?' Onda je nami did reka da je to bia neki muž i žena i da je on, kad je ona umrla, s nekom drugom ženom hoda i da se njen duh javlja u tom busu i da svaku noć pali sviću."[695]

Lovrećka se djeca nisu bojala plašila zbog kretanja u skupinama. Kad bi koje dijete i htjelo preplašiti drugo spominjanjem nekog od nadnaravnih bića, riječ je o iskustvu koje nisu imali pa ga se nisu ni bojali: „Mi bi plašili 'vako jedno drugo kad bi išli iz škole pa kad bi u'vatila malo noć, al' nas je puno dice pa onda nismo se bojali. 'Sad će ti vukodlak, sad će ti vila', al' nismo mi nikada nikog vidili pa onda ni bojali se. Uvik smo se držali petoro-šestoro. Bilo bi nas po dvadeset, i muških i ženskih. Nismo se nikad bojali zato što nas je puno bilo."[696]

Vječno nasmijano nebo, prvi dio trilogije *Vječno žalosni smijeh* kronika je autorova djetinjstva u Medovu Docu. Opisujući detalje dječačkih dana duboko urezanih u sjećanju, pripovjedač ne propušta prigodu spomenuti se svoje strašljivosti koja je još jače do izražaja dolazila kada su majka i baka odlazile u crkvu, a on ostajao sam kod kuće pa se plašio svake sjene na zidu svoje sobe: „To su sigurno zli dusi. Baba kaže da oni nama djeci ništa ne mogu, ali za svaki slučaj dobro se prekrstiti. Ja se krstim i zovem u pomoć Srce Isusovo i sve ostalo."[697]

---

[694] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[695] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[696] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, snimljeno: 8. 1. 2021.
[697] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 43.

Dječakov je strah još izraženijim bivao noću kada je mračnim putovima trebalo propješačiti od Raosa do Matkovića ili do kojeg drugog sela ili zaseoka: „Ja se ničega ne bojim. To se zna. Išao bih kudgod hoćeš i u najgluše doba noći, samo da je uza me kakav veliki muškarac.”[698]

Strah od mraka kao uobičajen strah djece njegove dobi pojačan je strahom odraslih ljudi koji su okupljeni uz vatru u jesenskim i zimskim noćima prepričavali dogodovštine koje su ih noću snašle: „Svega mi se jednom zamjerio, jedne večeri dok su pripovijedali najstrašnije priče o avetima i strašilima. A meni se kosa ne samo digla u zrak, nego i mene povukla za sobom.”[699]

Iz memorata kazivača vidljivo je kako se vjerovalo da se na pojedinim dionicama puta zbivalo štošta neobično. Zbog neobjašnjive svjetlosti, zvukova „sorivanja” ili osjećaja zaplitanja nečega oko nogu, mnoga su mjesta upamćena kao plašila:

„Samo da mi je proći jamu pod Umcem – nad njenim zjalom u samome zraku gore tri svijeće – pa Umac na kome se valja vukodlačka mješina, pa gomilu na vrh Umca koja se neprestano ruši i podiže sama od sebe. Ako to sretno prođem… I prošao sam! Ona mala strašila kod Dočića i pod Matkovom kućom i nisu ništa, jer se već vidi svjetlo u kućama i čuju se pjesme i razgovori.”[700]

Među najstrašnijim plašilima dječaku je ostala u sjećanju priča o golom jednookom Lulašu po kojemu se mjesto pokraj kojega je trebalo proći nazivalo Lulaševom gomilom:

„A Lulaš je strašan. Nikoga se ne bojim osim njega. Stanuje tu, u velikoj gomili, između kuće dida Antuke i dida Buje. Prekrižio nogu preko noge, rutav kao najrutaviji medvjed, ima samo jedno oko između nosa i čela, smije se između ona dva šuplja zuba i gol golcat puši lulu. Nije to lula, nego luletina kakvu Bog ni svijet nije vidio. I ne puši on – kao sav ostali pošteni svijet i poštena strašila – duhan, nego djecu! I ne pita on ni tko si, ni što si ni čiji si, jesi li dobar ili zločest, nego te dohvati i baci u luletinu, a zatim se jezovito nasmije kroz ona dva šuplja zuba, a to i nije smijeh već plamen koji te zapali u toj grdnoj luletini.”[701]

Prenaglivši se odlukom da iz oklade sâm noću propješači do Matkovića, mali se Ivan suočava sa svojim najvećim strahom. Sretan zbog buke na početku svog podviga, zaboravlja na prvo plašilo na putu, no tek ga čeka druga sablast, takozvani „Bijeli čovjek”:

---

[698] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 42.
[699] Isto, str. 134.
[700] Isto, str. 135.
[701] Isto, str. 122.

„Pođem. A svi, koliko ih je Bog dao, iziđu pred kuću i stanu ukati i bukati da me još više ustraše. Ma koliko me god strašili, ipak mi ih je drago čuti. Tako sam prošao Tolomaševu višnju, a da je nisam ni pogledao, ni vidio obješena čovjeka. Onda se glasovi utišaše i nestadoše.

Još malo, pa ću se sresti s drugom sablasti. Na zaokretu u Radovoj njivi. Tamo na klisuri stoji Bijeli čovjek s bradom do pupka, leden i kao mrtav, tek od vremena na vrijeme otvori i zatvori usta, a usta su mu dva puta veća od njega. U ustima tri velika izobana i plamena zuba."[702]

Kao najbolji način zaborava strašila spominje se pjesma: „Kažu da je dobro pjevati, jer se zaboravi na strašila. Zapjevao bih i ja kad bih mogao do glasa. Slabost mi sišla u noge. Sve se tresem i mislim: nä, sad ću se skljokati. Premišljam časak ne bih li se vratio."[703]

Došavši do Džokine kuće i uzevši uzdu kao dokaz da je propješačio dogovoreni put, dječak se oprezno vraća kući: „Vraćam se šuljajući, da izbjegnem pažnji strašila."[704] Nakon suočavanja sa strahom, on ga i pobjeđuje: „Više nije bilo mjesta pokraj kojega ne bih i u najglušoj noći prošao. Istina, podilazili bi me žmarci i ježurci, dizala se kosa, utijavalo srce, ali zubi ne bi cvokotali."[705]

2.5. Eshatološke predaje

„Eshatološke predaje pripovijedaju o potresnom pojavljivanju ubijene tek rođene vanbračne djece, umrle nekrštene djece i ubijenih odraslih osoba."[706] Eshatološka bića valja razlikovati od demonskih. Ubijena i umrla djeca koja nisu stigla biti krštena pojavljivala su se noću, odjevena u bijele haljinice i držeći svijeću u ruci.[707] Nekoliko je naziva za takvu djecu: *krivljaci* u zapadnoj Hercegovini, *drekavci* u istočnoj, a *tintilinići* na dubrovačkom području.[708]

[702] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 135.
[703] Isto, str. 135.
[704] Isto, str. 136.
[705] Isto, str. 136.
[706] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 426.
[707] Isto, str. 426.
[708] Isto, str. 427.

Novorođena su djeca krštena na dan rođenja, ili dan-dva nakon njega. Ako je dijete rođeno slabo, krstili bi ga što prije; i zbog katoličanstva, i zbog vjerovanja da se umrla nekrštena djeca pretvaraju u nadnaravna bića.[709]

Motiv nekrštene djece čest je u Raosovim djelima: „Ljudi, zima nije od Boga! Ovo smrznuto nebo kao neko vražje ogledalo, a bura cvili poput nekrštene djece – ni disati ne da.”[710]

Rodivši u planini Prpina sina, Anđelija, u strahu da se djetetu što ne dogodi prije krštenja, traži od Prpe da ga on krsti: „Trebalo bi ga krstiti – reče Anđelija – trebalo bi ga krstiti da nam u tminu ne ode. A kako nema fratra, krsti ga ti, Bogu je svejedno.”[711]

U vrijeme Matanovih galantara Imotska je krajina obilovala djecom, no i njihova je smrtnost bila velika. Raos upotrebljava termin *kričavci* kako bi progovorio o umrloj, nekrštenoj djeci koju roditelji nikad ne bi spominjali po imenu:

„Bijaše djece kao puža za kišna proljeća i zlatnih gundevalja na crnoj murvi. I živjela su kao gundevalji, i ne oni zlatni, već crni, govnovalji, i goluždrava se s njima otimala o murvu i kupinu i s njima prerano nestajala u gladu, golotinji, bosotinji i bolešćini svakojakoj. Tako mnogi od ovih kričavaca uvenuše netom zenuše. Ali za tom uvelom prisiščadi ne bi tuge već radosti: sad i njihovi grešni roditelji imaju svog zagovornika, svog nedužnog anđelčića, što će pred prijestoljem Božjim štititi i zagovarati i njih i njihovu živinu. I to svoje prisišče – koje Bog uzimaše kao neku vrstu danka u krvi, kao neke nebeske janjičare – nikad ne bi spominjali po imenu već po njegovom novom nebeskom položaju: Rajni, Rajna, Rajno… bijaše u tom nešto i milo i tužno, posvećujuće i nadajuće.”[712]

Eshatološke predaje ne pripovijedaju samo o umrloj i ubijenoj djeci; pripovijedaju i o odraslim osobama čiji je život svršio nasilno. Hajduci Mijovijo i Mali Šimun, zaskočeni, vezani i odvedeni u imotsku tvrđavu odbijaju providurov prijedlog da skoče s litice znajući da skok ne bi preživjeli. Svjesni da smrti ne mogu umaći, umiru hrabro, za vrijeme strijeljanja glasno ismijavajući providurov kukavičluk, a njihov se smijeh još ponekad čuje:

„I obojica nos začepiše, u smijeh udariše, i smijahu se, smijahu zaista od srca veselo, i njihov smijeh bijaše tako čist i zvonak, da se pucnjava nije ni čula. I kad im se tjelesa prostriješe

[709] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 313.
[710] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 339.
[711] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 124.
[712] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 141-142.

po kamenju, taj je zvonki smijeh još uvijek zvonio odbijajući se od golema grotla okomitih litica što opasuju jezero. Kažu, da svake prestupne godine licem na svetoga Filipa i Jakova – u dan njihove smrti – poput srebra čist smijeh dugo i jednoliko kruži ljevkom jezera, kao da uspavane stijene na junačka djela budi."[713]

Raširenom vjerovanju o povratku duša umrle ili ubijene nekrštene djece i ubijenih odraslih ljudi pribrojit ćemo i vjerovanje o susretima s pokojnicima koji su se nakon smrti vraćali članovima obitelji kako bi im kazali grijehe koje nisu stigli za života ispovjediti, a onda bi zauvijek nestali.[714]

Priču o pokojnom djedu Iki koji je nakon dvadeset i pet godina izašao iz čistilišta i na putu u raj navratio u unukovu sobu da ga vidi također pribrajamo eshatološkim predajama:

„Čim sunce zađe, moram kući, jer će mrak, jer će noć, jer će utvare i bijeli čovjek s dugom bradom, upravo onakav kakva sam nekidan sreo u mojoj sobi. Ležim ja u krevetu, ležim i nikako ne mogu zaspati. Najednom se vrata lagano otvoriše. Mislim: majka. Ali ne! Uđe on! Visok do stropa, a brada mu, sijeda i kovrčasta, pružila se do koljena. Meni srce stade i obrazi se slediše. On neko vrijeme ostade, a onda se povuče lagano i bez šuma. Za deset sam godina ostario.

Sutradan me baba pita, je li mi davao kakve znakove, je li se uvijao, drsao ramenom ili obrvom i tome slično.

- Nije, samo je šutio!

- I milo te gledao?

- Milo.

- Da, da! To je bio pokojni did Iko. Dušica mu je, dakle, izišla iz čistilišta, pa je na putu u raj svrnula malo da vidi unučića. A brada mu, veliš, do koljena? To je on. U dvadesetipet godina mogla mu je i duža narasti. A mogla sam zbilja s njim i britvu zakopati. Ali mislila sam: kad ti otac odraste, trebat će mu.

- Pa što mi ne reče da mi je djed! – rekoh i ljutito i uvrijeđeno.

- E, moj sinko, mrtvaci ne brbljaju toliko."[715]

---

[713] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 158.
[714] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 427.
[715] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 69-70.

Motiv pokojnika koji obilaze članove svojih obitelji tražeći da za njih plate mise čest je u Raosovu opusu:

- Pa što! I oni su ljudi, siromašni i potrebni kao i mi. I što je najgore, ne mogu sebi pomoći. A vi, čim ste ih ugledali, izletjeste kao kokoši. Ja sam ostao, jer sam pomislio da će i sutra netko ostati kada se ja vratim s onoga svijeta. Stoga lijepo pitam onu siromašnu bradatu dušu u otvoru: tko je, što je i što hoće. Ona mi po duši i istini kaza da je duša pokojnog oca Jure Marjanova. Reče da ti poručim, Jure, da joj za upokoj platiš pedeset misa.[716]

Isti motiv nalazimo u trilogiji *Vječno žalosni smijeh*. Čovjek imena Mate na putu je susreo krmaču s devetero praščića. Budući da se nije predstavila kao pokojnik i zatražila određeni broj misa za spokoj duše, tek triput zaroktala, znak je to da treba za pokojnika prometnuta u krmaču platiti tri mise i moliti tri mjeseca:

„Besposlen pop i jariće krsti, a besposlen se mrtvac i u krmaču promeće. Jest, i u krmaču! Eno ti Mate Andrijina. Ide on, ide niz Trnovac, kad odjednom nešto tri puta zarokće.

- Baš me briga – misli on – bit će jež.

Ide on ide, a ono još tri puta zarokće.

- Što me se tiče – veli on, a sve mu se kosa diže. – Bit će nečija krmača.

Ide on, ide, kad, jadna ti majka, prijeđe preko ceste – zamisli što?! – krmača s devetero praščića. A njemu stade dah i, veli, kosa se uzvi do neba. Nije mogao ni zakoraknuti. Kako bi mogao, (…), kako bi mogao?! Malo se pribra, prekrsti se tri puta, izgovori zakletvu i ime Isusovo, a moja ti krmača ni pet ni šest, nego se vrati opet preko ceste i nestade u ogradi rokćući.

- Ništa ti ne reče? – upita did Mate.

- Ništa. Samo rokće i rokće.

- Rokće, bokće – velim ja.

- Nije ti rekla: 'Ja sam duša toga i toga pokojnika, plati mi za upokoj toliko i toliko misa?' – ispitiva did Mate kao kakav žandar.

- Nije, ni bijele ni crne.

- Hm... A koliko je puta zaroktala kad si je prvi put vidio?

- Tri puta. Jest, tri puta!

- E, onda moraš platiti tri mise i tri mjeseca je svakim danom preporučiti u molitvi.

- Krmaču?!

[716] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 101.

- Budalo, dušu koja je zašla u krmaču, da ti se uzmogne javiti.

- Kako ću je preporučiti kad ne znam čija je to duša?

- Onda nemoj imenovati duše, nego imenuj krmaču s devetoro praščića koja ti se očitovala na Trnovcu."[717]

Navedeni je motiv čest i u pričama kazivača:

„Jedan ovaj drugi šta je radija, to mi je ćaća priča, sa njin u Pločan, sa starim se nešto stalno svađa. Valjda je stari umra i nije on platio mise i on, dva brata su bila, kaže ovaj jedan stalno govori Mate, ćaća lupa nešto oko kuće. A ovaj bio ateist. Kaže, on sidi za stolom, on s druge strane stola. A on nije virova ni u đavle ni ništa. Unda je kasnije iša i on plaća mise."[718]

U Vidu se i danas pripovijeda o svećeniku koji je ostao dužan misu:

„Meni je to ćaća priča. On je priča, sad te priče kad bi bili manji, ja se toga sićam, dica. U Vidu, to je stara crkva, Narona. Dakle, vezano za tu priču da je jedan, kako se išlo u svako doba noći, nađe na jednoga čovjeka koji mu dadne sviću. Iz čista mira dođe i dadne mu sviću. Ćaća je čak i znao toga čovjeka. Dadne mu sviću i ovaj ode doma i on vidi tu procesiju, u toj crkvi. Dakle, otvori se nekakva crkva i unutra upali se svića, nema nikoga i on stoji unutra. Na oltaru nije bilo nikoga, ali dođe puno naroda. I on, to ti je bilo u tri ure po ponoći, i on ode doma i nađe rebro umisto sviće u džepu. I on ti je otiša kod svećenika u Bagalovića. I on ti ode kod toga svećenika i ovaj mu kaže: 'To te naša svećenik koji je dužan ostao misu. Moraš otić u neko određeno doba, dok ga ne nađeš, nema mira, on ne može spavat, nema ništa.' I on ti je iša jedno tri godine i u trećoj godini ti on naiđe ponovno na tog čovika i on govori: 'Di si, brate, tražim te već tri godine.' I on dođe tu u crkvicu, a to je crkvica, točno znam di je stari priča, i on ti iziđe na oltar. Kako je on zazivao: 'Bože, Bože, ima li mi 'ko misu odslužit?', jer nije bilo nikoga, ovaj se javi: 'Ja!' i odsluži misu i kasnije bude sve dobro."[719]

U poglavlju o plašilima bilo je riječi o strahovima koje su ljudi osjećali vraćajući se noću sa sijela, prolazeći brdima, neosvijetljenim putovima, pokraj groblja i mjesta pojedinačnih ljudskih nesreća. Jedni su svjedočili da su čuli rušenje golemoga zida, a ujutro ga našli netaknuta, drugi su čuli razne zvukove usred gluhe zimske tišine, treći svjedočili o prikazama i

[717] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 98–99.
[718] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[719] Kazivač: Radoslav Jurković.

s nekima se i pohrvali. Nijedan od kazivača nije naveo strah od ždrebadi na putovima, no u trilogiji nalazimo vjerovanje o dušama nekrštene djece koja se premeću u ždrebad:

„Juru je Marjanova opet plašila oputa. Ide on, ide, a sve mu nešto šuška oko opanaka. Kad što: duša se pretvorila u oputu, pa mu noge zapliće. Druge je opet plašila gomila, koja bi se kroz noć srušila, a ujutro opet na nogama kakva je i bila. Treći su vidjeli tri svijeće nad jamom, četvrti Lulaša, peti opet ždrijebe koje njišti za materom. A to je najstrašnije, to ždrijebe; naime, to su duše nekrštene djece, što se promeću u ždrebad bez matere."[720]

2.5.1. Starozavjetni motiv sedam mršavih krava

Motiv sedam mršavih krava biblijski je frazem koji nalazimo u 41. glavi Knjige Postanka naslovljenoj *Faraonovi sni*. Navedenoj glavi prethodi priča o Josipu, Jakovljevu i Rahelinu sinu kojega su braća iz ljubomore, najprije prema njegovoj kićenoj haljini, a onda i neobičnim snovima koje je sanjao, odlučila ubiti. Odustavši od svog nauma da zaprljaju ruke bratovljevom krvi, bacaju ga u čatrnju, a onda za dvadeset srebrnjaka prodaju Jišmaelcima koji ga povedu kao roba sa sobom u Egipat. Zaprljavši Josipovu kićenu haljinu krvlju kozleta, braća je donose pred oca koji zaključuje da su njegova miljenika rastrgale divlje zvijeri. Josipa, dovedena u Egipat, kupuje Egipćanin Portifar, faraonov dvoranin koji uvidje njegovu pravednost i Jahvinu blizinu Josipu pa ga postavi za upravitelja svoga doma i povjeri mu sav svoj imetak. Ženi njegova gospodara svidje se Josip pa ga htjede namamiti da s njom legne. Odbivši njezino nametanje, optuži ga za vlastiti naum pa ga gospodar po povratku baci u tamnicu. Premda utamničen, Josip je i ondje imao Jahvu na svojoj strani. Nedugo nakon toga peharnik i pekar egipatskog kralja ogriješe se o kralja pa i oni dospiju u Josipovu tamnicu gdje jedne noći obojica usnuše neobične snove, svaki od njih svoj san. Ispričavši ih sutradan Josipu, nadarenom za tumačenje snova, dobiju i njihovo tumačenje: peharnik oslobođenje iz tamnice i povratak u službu, a pekar smrt vješanjem na drvo. Premda je peharnik obećao Josipu da će ga zagovarati kod faraona, izlaskom na slobodu zaboravio je dano obećanje. Josipa se sjetio tek dvije godine poslije kada je faraon usnuo dva sna: prvi o lijepim i ružnim kravama, a drugi o punim i šturim klasovima koje mu nijedan od „čarobnjaka i svih mudraca egipatskih" nije znao protumačiti. Peharnik se u razgovoru s faraonom sjeti Josipa i njegovih tumačenja koja su se obistinila, stoga

[720] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 99.

faraon šalje po Josipa koji mu tumači snove: sedam godina blagostanja zamijenit će sedam godina velike gladi.

2.5.2. Faraonovi sni

„Poslije dvije godine usnu faraon da stoji pokraj Nila. Iz Nila iziđe sedam krava, lijepih i debelih; pasle su po šašu. Ali odmah poslije njih iz Nila iziđe sedam drugih krava, ružnih i mršavih, te stanu uz one krave na obali Nila. Ružne i mršave krave požderu ono sedam lijepih i pretilih, i uto se faraon probudi.

Opet zaspi te usnu drugi san: sedam punih i jedrih klasova izraste na jednoj stabljici. Ali, eto, poslije njih uzraste sedam klasova šturih, istočnjakom opaljenih. Šturi klasovi proždru sedam jedrih i punih klasova. I faraon se probudi, i gle: bio je to san.

Ujutro faraon bijaše uznemiren u duši, pa pozva sve čarobnjake i sve mudrace egipatske: ispriča im faraon svoje sne, ali mu ih nitko nije mogao protumačiti. Onda progovori faraonov glavni peharnik: 'Moram danas spomenuti jedan svoj propust. Jednom, kad se faraon razljutio na svoje službenike, mene i glavnog pekara stavio je u zatvor u zgradi glavnog upravitelja. Usnusmo san iste noći, i ja i on, ali je svaki od nas usnuo san drugog značenja. Onda je s nama bio neki mladi Hebrej, sluga zapovjednika straže. Ispričasmo njemu svoje sne, a on nam ih protumači: kaza svakom značenje njegova sna. Kako nam ih je protumačio, tako nam se i dogodilo: mene vratiše na moje mjesto, a onoga objesiše.'

Faraon odmah pošalje po Josipa; izvuku ga brže-bolje iz tamnice; ošišaju mu kosu, obuku novo odijelo i on stupi pred faraona. Onda faraon reče Josipu: 'Usnuo sam san, a nitko ga ne može protumačiti. Čuo sam o tebi da možeš protumačiti san čim ga čuješ.' 'Ništa ja ne mogu', odgovori Josip faraonu, 'nego će Bog dati pravi odgovor faraonu'.

Onda je faraon pripovijedao Josipu: 'U svom snu stojim na obali Nila. I gle! Iz Nila iziđe sedam debelih i lijepih krava. Pasle su po šašu. Poslije njih izađe drugih sedam krava. Bile su mršave, vrlo ružne i koštunjave. Još nikad ne vidjeh onako ružnih krava u svoj zemlji egipatskoj! I sedam mršavih i ružnih krava proždru prvih sedam debelih krava. Pa iako su ih progutale, nije se vidjelo da im je što u trbuhu: bile su ružne kao i prije. Uto se probudim. Zatim sam u snu vidio kako na jednoj stabljici uzraste sedam punih i lijepih klasova. Ali poslije njih uzraste sedam klasova zgrčenih, šturih, istočnjakom opaljenih. I šturi klasovi proždru sedam jedrih klasova. Kazao sam ovo i vračarima, ali nema nikoga da mi razjasni.'

Onda Josip reče faraonu: 'Faraonov je san samo jedan: Bog javlja faraonu što kani učiniti. Sedam lijepih krava, to je sedam godina; sedam lijepih klasova opet je sedam godina. Tako je samo jedan san. Sedam mršavih i ružnih krava poslije njih, a tako i sedam praznih, istočnjakom opaljenih klasova, označuje sedam gladnih godina. To je ono što sam već faraonu rekao: Bog objavljuje faraonu što kani učiniti. Dolazi, evo, sedam godina velikog obilja svoj zemlji egipatskoj. A poslije njih nastat će sedam gladnih godina, kada će se zaboraviti sve obilje u zemlji egipatskoj. Kako glad bude harala zemljom, neće se ni znati da je u zemlji bilo obilje - zbog gladi koja će doći - jer će biti vrlo velika. A što se faraonov san ponovio, znači da se Bog na to zaista odlučio i da će to uskoro provesti. Zato neka faraon izabere sposobna i mudra čovjeka te ga postavi nad zemljom egipatskom. Nadalje, neka se faraon pobrine da postavi nadglednika u zemlji koji će kùpiti petinu sve žetve u zemlji egipatskoj za sedam godina obilja. Neka skupljaju od svakog žita za sedam dobrih godina što dolaze; neka s ovlaštenjem faraonovim sabiru žito za hranu i pohranjuju ga po gradovima. Neka zalihe služe za hranu u zemlji za sedam godina gladi što će snaći zemlju egipatsku, tako da za gladi zemlja ne propadne'." (Post 41,1-36).

Broj sedam sveti je broj koji u Bibliji simbolizira savršenost.[721] Raosovi likovi često ga spominju: „Kakav je to sveti broj: četrdeset i jedan sa dva? Tri je sveti broj, i pet, i sedam, i devet, i dvanaest..."[722]; „U Orljači postoji jama bezdanka. Kad u nju baciš kamen, najprije udari o sedam rogova, onda o sedam žlica, pa o sedam vilica i sedam noževa, dok na koncu ne udari o sedam važa i izgubi se zauvijek."[723]

Iznesenim događajem oblikovanim u frazem „ne čudi uočen čest postupak zamjene zoonimne komponente imenicom *godina – sedam debelih krava > sedam debelih godina, sedam gladnih krava > sedam gladnih godina, sedam mršavih krava > sedam mršavih godina*".[724]

Biblijski frazemi „sedam debelih krava", „sedam mršavih krava", „sedam mršavih misirskih krava" („sedam mršavih krava misirskih") i „sužanjstvo misirsko" više se puta spominju u Raosovim djelima.

---

[721] Vidović Bolt, Ivana. 2019. *Sedam gladnih krava*. Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika, Vol. 6 No. 3, str. 28.
[722] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 423.
[723] Isto, str. 171.
[724] Vidović Bolt, Ivana. 2019. *Sedam gladnih krava*. Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika, Vol. 6 No. 3, str. 28.

U *Prosjacima & sinovima* glad koja je zahvatila čitavu Krajinu po oslobođenju od Turaka uspoređena je s misirskim godinama, s razlikom što je u Misiru sedmogodišnja glad slijedila po sedmogodišnjem blagostanju, a u Krajini svaka deseta bijaše obilježena glađu, nekad popraćena i kugom i raznim drugim bolestima:

„Rekosmo, kršćani oslobodiše Krajinu i na nju sručiše više nevolja nego nekad Turci. Kao da se i Bog priklonio kršćanskim tlačiteljima, te i on ožeži i ošini gore nego po Misiru. Jerbo, Misir ponajprije obdari sa sedam debelih krava – sedam rodnih godina – a potom sa sedam mršavih. Ovdje svaka deseta bijaše božepomozi. Glad pritisnu puk, koji stade mljeti ljulj i čupati ljaljke i od njih mantati, od sirka i dubove kore kruh mijesiti, opancima i oputom gorko zelje i svakovrsnu travu začinjati. Jugo s Levanta donese bolešćine trule i svakojake, a kuga iz Bosne dojezdi na buri. Puk zajauka, ali jauci se odbiše od kamenja, i nitko ih ne ču osim onoga komu se vratiše. Kosa smrti stade redomice krst i nekrst, hodžu i fratra. I tko se nije pod vrh brda sklonio ili duboko u Tursku i Hrvatsku prebjegao, silazio bi na groblje, ploču dizao i lijegao – utješen da će bar tako biti kršćanski pokopan.”[725]

„Sedam mršavih krava” i „faraonove žitnice” motivi su koji se spominju u kontekstu neuspjela prosjačenja kada Kikaševa družina razgovara o prosjacima koji su dolaskom jeseni napustili Krajinu: „Do Rozarice vratiše se i najuporniji, vratiše se bez klipa kukuruza, bez klasa i ječma, bez kite sirkove. Kikaš sabra ukućane i reče: 'I dođe prva od sedam mršavih krava. Stoga vi zatvorite srce, a ja ću hambare i konobe, jer bi i faraonove žitnice preplitke bile'.”[726] Objašnjavajući prosjačkoj družini razloge njihova ostanka u selu, Kikaš nanovo spominje motiv „sedam mršavih krava”: „Kikaš nikad nije išao po štogod dok je u kući imao nešto. A sad su puni i hambari i kamenice, i bačve i demejane. Nek bude i sedam mršavih krava, preživjet će se!”[727] Isti motiv prisutan je u Kikaševu razgovoru s Potrkom o Škilji iz Zagvozda, vječnom Kikaševu protivniku: „Pameti moja dronjava… pa u ratni zeman s onim seoskim budalašinama na sedam mršavih misirskih krava udari!...”[728] Don Pavao pred smrt posljednji put razgovara s Potrkom i don Petrom, svojim nasljednikom, a tumačeći vremena nagoviješta teške godine: „Sinko moj, dolazi, daklem, sedam mršavih krava misirskih, a sasušena vimena i ljudska srca sasušiše.”[729] Mršave se krave spominju i u drugome dijelu *Prosjaka & sinova*. Dektiva, uvijek

[725] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 152–153.
[726] Isto, str. 225.
[727] Isto, str. 224.
[728] Isto, str. 229.
[729] Isto, str. 258.

za Matanovim petama, u potrazi za dokazima krijumčarenja nalazi Matana, Antišu i Šunju u kartanju: „Među novim novcatim kartama ne bi teško pronaći kukavnog asa dinara, kojeg kao da je sedam mršavih krava po sedam godina žvakalo.”[730] Motiv misirskog sužanjstva spomenut je u kontekstu torbara i galantara poginulih u ratu: „I tako od svih torbara i galantara, što ih Potrka izvede iz sužanjstva misirskog, malo tko preostade (…)”[731] U *Vječno nasmijanom nebu* Milava, skotna krava Raosove obitelji, zbog nedavanja mlijeka uspoređena je s biblijskim frazemom „sedam mršavih krava”: „Ima već dva mjeseca kako je Milava zasušila, kao kišna godina i sedam mršavih krava.”[732]

2.5.3. Starozavjetni motiv skakavaca

Knjiga Izlaska bilježi Jahvino ukazanje Mojsiju na brdu Horeb i njegovo traženje da se postavi na čelo naroda i izbavi izraelski narod iz Egipta. Mojsije i Aron Jahvino traženje iznesu pred faraona koji se silno razljuti nazvavši Izraelce lijenčinama i još gore postupajući s njima nego prije Jahvina očitovanja. Jahve stoga odluči kazniti Egipćane različitim kaznama znanima kao „deset egipatskih zala”: vodom iz Nila pretvorenom u krv, najezdom žaba, komaraca, obada, pomorom stoke, čirevima na ljudima i životinjama, tučom kakvu Egipat dotad nije vidio, silnim mnoštvom skakavaca, tamom nad Egiptom i pomorom prvorođenaca.

Glava o skakavcima započinje Jahvinim obraćanjem Mojsiju u kojem ga šalje pred faraona ne bi li napokon poslušao njegovu molbu i oslobodio izraelski narod iz egipatskog sužanjstva:

„Tako Mojsije i Aron odu k faraonu i kažu mu: 'Ovako poručuje Jahve, Bog Hebreja: Dokle ćeš odbijati da se preda mnom poniziš? Pusti moj narod da mi iskaže štovanje. Jer ako ne pustiš moga naroda, sutra ću navesti skakavce na tvoju zemlju. Tako će prekriti površinu da se zemlja od njih neće vidjeti. Pojest će ono što vam je iza tuče ostalo; i ogolit će vam sva stabla što po polju rastu. Ispunit će ti sav dvor, kuće tvojih službenika i domove svih ostalih Egipćana – takvo što ne vidješe ni tvoji očevi ni očevi tvojih očeva u ovoj zemlji od danas'.” (Izl 10, 3-6).

[730] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 214.
[731] Isto, str. 186.
[732] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 161.

Nanovo odbivši zahtjeve Izraelaca i dozvolivši tek muškarcima da odu i iskažu štovanje Jahvi, Mojsije po njegovu traženju pruža ruke nad egipatsku zemlju kako bi Egipćane stigla najavljena pošast skakavaca:

„Tako Mojsije podigne svoj štap povrh egipatske zemlje, a Jahve navrati istočni vjetar po zemlji; puhao je toga cijelog dana i cijele noći. A kad je jutro svanulo, vjetar nanio skakavce.

Oni se razlete po svoj egipatskoj zemlji i padnu po svim krajevima Egipta u silnoj gustoći: toliko ih mnoštvo nikad prije nije bilo niti će kada biti. Pokriju sve tlo, tako da se od njih zacrnjelo. Pojedu sve bilje u polju i sve plodove sa stabala što su bili ostali iza tuče. Ništa se više nije zelenjelo: ni stabla ni poljska trava u svem Egiptu." (Izl 10,13-15).

Našavši se iznad Imotskoga polja i gledajući na Hercegovinu, Kikaš sebe i svoju prosjačku družinu naziva skakavcima kojima je zapovjeđeno razmiliti se po zemlji misirskoj:

„Eto Turske carevine, eto naše zemlje misirske! A evo i nas skakavaca njezinih. Padajte po njoj, skakavčići moji, brstite je i obrstite, do kosti je oglođite… ako se bude dala oglodati! […] A sad: poletite, skakavci moji, poletite i pustošite…

I poletješe kao skakavci i stadoše po nedavno popaljenoj Gorici brstiti kuće turske i kršćanske, po ratnom planu već unaprijed svakom podijeljene. Gladne i neizbirljive prosjačke torbe gutale su sve što je u njih padalo. Pa ipak se u njima dijelilo i razdjeljivalo, lučilo i razlučivalo, jer u torbi bijaše još nekoliko zobnica i platnenih vrećica, da se sitniš ne pomiješa, te se u jednu sipalo bar i proso, u drugu kukuruz, u treću pšenicu i ozimicu, pa ječam i napolicu, maslo u kotlu, a sve krupnije – od kruha i krumpira do vune, suha mesa i stara ruha – tutnulo bi se bilo gdje. Pred mrak bi se svi okupili i sve istovrsno u jednu vreću pretresali."[733]

2.6. Pričanja iz života

„Pričanja iz života su najčešće kratke i podrugljive predaje u kojima se ismijavaju stanovnici pojedinih krajeva i sela, pripadnici određenih društvenih slojeva (seljaci, malograđani) i zanimanja (činovnici, policajci). Isprepliću se s novelama, anegdotama, šalama i vicevima."[734]

[733] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 32.
[734] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 444.

2.6.1. O Povljanima

S jeseni, vrativši se kućama, prosjaci i *školjari* noći su provodili na ognjištima. Budući da je Kikaševa *kužina* bila najveća u selu, a vatra je uvijek gorjela, mnogi su se seljani skupljali oko njegove vatre i kratili večeri i noći pričama o vilama, vješticama, vukodlacima i plašilima, pjevali uz gusle i smijali se dogodovštinama i smicalicama. Jedne takve noći niti su se pričale priče niti se pjevalo. S Brača se vratio Pava Stipanov i veselo društvo zabavljao smicalicama iz Povalja. Prva je Pavina priča o bezobraznom don Šimunovu pijetlu koji se uznosio i skakao na kokoši dok je Pava „po zvizdanu" kopao don Šimunov vrt. Odlučivši osvetiti se prkosnoj životinji, Pava mu je u kljun usuo ljutu papriku i onda uvjerio njegove vlasnike da je pijetao bolestan i da ga valja što prije pojesti dok se ludilo njime ne proširi. Pomamivši se i don Šimun i Pava za pečenim pijetlom, dogovaraju se kako će pripasti onome tko te večeri usne ljepši san:

„Kopao ja u Povljima vrt popu, don Šimunu. Peče 'zvizdan', kô zažaren svrdao, pa ti sâm od sebe kroz tjeme upada, paljevinu čuješ. A don Šimun imao pijevca, pijevčinu zapravo, ma rogušnu i vele bezobraznu. Dok ja kopam i teg znojem škropim, dotle on malo pa malo i hop na kokoš. Čim je pokopuni s nje skače, krilom struže, vrat isukuje, glavu prči, pa me onako, kô s Biokova, uzgorito nadgledava. Bezobrazno, kô bezobrazno! I svaki put tako. Dojadilo meni, gdje neće, uvrede su teške. E nećeš, majčin sine, mislim ja, ali ne govorim ništa. Sutradan nabavim saketić ljute paprike, zaskočim ga u potaji, kljun mu razvratim, pa sve mu do grla saspem. O, braćo moja! O, mili moji! Čuda i pokore! Ustrčao se, uzskakao, uzletao, užševrljao, glavom o kamen, o panj i ledinu, glas ispušta, a s glasom vatra izbija… Uzhodao se don Šimun, uscopala se i sestra mu Marta Copica: 'O boj meni, Pave moj, ča je ovo, po Isukarsta?!' Velim ja: 'Pipita nije, nu mogla bi biti kokošja grozdara – nije meni bolešćinu teško izmisliti – ma pod nož se može dok se ne razmaše.' Copica zakla pijevca, i neka mu! Zakla i ispeče kako valja. Goluz ja, don Šimun još goluzniji: u obojice oči kô lopari, dijeliti se ne da. Onda će don Šimun: 'Pavle moj, vidim kako stvari stoje, najbolje će biti da pođemo nagladno spavati, pa tko ljepši san usnije s blagoslovom mu i pijevac!' Kad ujutro, pop nutka mene a ja popa, dok on prvi ne zače: 'Prisnilo mi se, dušo moja, da sam se s Bogom naredio i lijepo kršćanski preminuo, pa na odru počivam: šesno obučen u misno ruho, sa zlatnim plaštem preko ramena i s biskupskom mitrom na glavi. Kad u neke začuh rajsku milopojku, pa uzdigoh oči. Imam što i vidjeti: blažena Djevica sa svim golubicama nebeskim, sa svim korovima i svitom anđeoskom k meni silazi. I reče: 'Eto, moj don Šimune, jedva te dočekah, pusto mi je gore bez tebe!' Potom me uze za ruke, kao djetešce, pa me sa svim golubicama i korovima anđeoskim u raj uznese. Eto, tako ja, a sad

ti svoje ispripovjedi!' A ja velju: 'Don Šimune moj, čudo se veliko dogodilo. Ja sam ti vlas na vlas isti san sanjao. Pa kad sam vidio kako te u nebo odnesoše i rajska se vrata za tobom zatvoriše, rekoh: 'Šteta da pijevac propadne!' Probudih se i pojedoh ga."[735]

Druga je Pavina priča o gospodaru Miki iz Pučišća kojega je žena poslala u Povlja kako bi kupio kozu. Želeći se malo zabaviti, Pava je krenuo za njim. Znajući da će Miko svratiti u gostionicu, zamijenio je kupljenu kozu jarcem i svezao ga pred gostionicom. Došavši kući s jarcem, ljutita ga žena šalje natrag po kozu. Vrativši se pred gostionicu, Pava dogovara da Miku pozovu unutra, a on nanovo odrješuje jarca i svezuje kozu. Prolazeći mjestom s kozom kojoj se mještani dive, Miko više ne zna je li riječ o vražjoj smicalici:

„Dočulo se, velju, da su Baškovođani u Povlja krcat brod koza na prodaju dognali. Šjora Mandina spopala parona Miku da joj kupi kozu. Kako mu se nije dalo u Povlja, stade se braniti, da on ne zna što je muško a što žensko. 'Vrag te izija, onda poj spat sa šjor Đanom a ne sa mnon!' Potom mu parona Mandina rastumači da žensko ima dvije sise a muško jednu, a i ta jedna nije sisa. Ja se zametnuo motikom, kao da ću u polje kopati, pa podbrusi pete i u Povlja. Znao sam da šjor Toni ima jarca, pa s njim šuć-muć potajice, a znao sam i da će paron Miko u šjor Martinovu krčmu svratiti. Tako je i bilo. I dok je on u krčmi kvartić vina srkao, ja pred krčmom odveži kozu i privezuj jarca. Iziđe on iz krčme, kozu i ne pogleda, već odveži uzicu pa kući. 'Boj meni, boj meni... san ti rekla dvi sise!' Moj ti paron Miko za uzicu pa natrag i sve misli, al' se ne domisli što ga snađe. Ja uredio da ga opet u krčmu zazovu. Kad on u krčmu, ja odveži jarca a priveži kozu. Opet on ne gleda, već za uzicu pa na rivu da jarca proda a kozu kupi. Nije učinio ni tri koraka kad će jedna žena: 'Krasne li koze! Prodajete li je, šjor, ili ste je kupili?' A on bijesan na se i na cijeli svijet prodera se: 'Bogu ti ćaćina i materina...' Tako prokune i drugoj i trećoj – misli jadan da mu se cijela Povlja rugaju – a kad mu i četvrta nešto o kozi nabaci, okrenu se i razgorači oči. Onda iskrenu pogled u nebo i prst podiže: 'Ako si sotona paklena, zaklinjem te Bogom živim i svetom krvlju njegovom i u sveto ti ime njegovo kazujem: siđi u oganj pakleni, gdje ti je i mjesto! Ako si pak koza, onda s mirom Božjim pođi mojoj Mandini!'"[736]

[735] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 233-234.
[736] Isto, str. 234-235.

2.1.1.2. O govoru Povljana

Došavši s djedom na Brač, Potrka je u poteškoći jer ne razumije brački govor. Uspoređuje ga s poznatim motivima vlastitoga kraja, s turskim jezikom, s pjevanom misom, s bosom nogom na pepelu, kokošjim usnama i Ivanjdanom:

„Ali kako ćeš se života prihvatiti u tuđem svijetu, koji moraš varakati da preživiš, u svijetu koji ne možeš razumjeti niti se s njim sporazumjeti, jer ne govori ni naški ni turski, ni božji ni vražji. Riječi kao da i jesu naške, ali sve nekako na 'o' i na 'u' vuku i na kraju zacijuknu kao bosa noga po pepelu. I kad ih ti nesretni školjari izgovaraju ustima skupljenim u kokošju… - Bože oprosti – glas u nebo izvijaju kao za pjevane mise. A opet i nije tako, jer i za pjevane mise – ako uši ušiljiš – riječ ćeš od riječi razabrati i razaznati, dok se ovdje sve u jednu slijeva, dugačku kô ivanjdan u zla gospodara. Kopači kažu da se i te vražje Bračane može razumjeti ako uho dobro nategneš… on svoje obim rukama do suza navlači, za vraga! Najpoštenije ga upućivaše Nikoletina Kusić: 'Ma što oni meni divanili, gragorili, pućpurićkali i kvocali, ma što pitali, ja njima, onako po bosansku razvučem: 'Jä, brajo, jä!... Jä, sele, jä!'"[737]

2.1.1.3. O Bračanima

Nastavljajući s Potrkom razgovor o Bračanima koje naziva „prokletim školjarima", Kikaš ih uspoređuje s ljudima svoga kraja, čak i Turcima, pritom ističući goleme razlike: niti su jaki kao oni, niti hrabri, niti se bore; nema nikakvih elemenata za njihovo opjevavanje junačkom pjesmom:

„Čuješ kako ovdje i muškarci svaki čas jauču: 'O, boj meni!', što hoće reći 'Ajme!' A gdje ćeš koga našinca ili Turčina čuti da ajmeče! U brdima su, sokole, orlovi ili im je bar drago čuti da to jesu. A ovi prokleti školjari, otkad je Boga i svijeta, nikad šakom za nož, nikad palcem na kokot, nikad prsima o prsa, već bezdane guzičetine nabijaju i nabijaju dok ne postanu teže od njih samih.

- I nisu baš tako debeli – primijeti Potrka.

- Jesu u duši. Pa gdje ćeš onda tu nabigušku kukavelj junačkom pjesmom kititi i okititi!"[738]

---

[737] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 190.
[738] Isto, str. 191.

Slika 14: Škrip na Braču (fotografija: Dijana Mišetić, 2020.)

2.1.1.4. Priča Martina Zakrpe

Don Pavao u svoju propovijed prosjacima od zanata inkorporira priču o Martinu Zakrpi koji je bogatašu iz Supetra okopavao vinograd. Dobivši tek malo pogače i bevande, Martin je sjedio i čekao obrok, no nije ga dočekao ni za ručak ni za užinu. Umnom je dosjetkom osigurao sebi sljedećega dana gozbu:

„Za tu pogan imam bolju priču, priču Martina Zakrpe, a ta bi vam mogla i valjati. Rečeni, daklem, Martin Zakrpa okopavaše vinograd nekoga barba Mike, gavana velikog, iz Supetra, daklem, vražjeg Petra. Tog Martina poslaše u vinograd tutnuvši mu u torbu podlanicu pogače i tikvicu bevande – jada i za dojenče. Došavši, daklem, u vinograd Martin ponajprije smulja pogaču, potom okopa pet šest loza i sjede pod među da kô čovjek marendu pričeka. Čekaj on, čekaj, ono podne a marende ko vraga na misi. Nu, kad je već sjeo da čeka, bar će ručak dočekati.

Čekaj on, čekaj, a ono more u zatiljak sunce poljubilo, daklem, ni ručka ni marende. Kad pred zdravomariju eto ti rečenog barba Mike. Gleda on uskop, pa Martina, pa opet uskop, pa se uzvika talijanski, sve mu pjena na usta. A Martin talijanski, daklem, kô i ovca naški, ma po vici razumije da se škrtac ljuti što mu ništa ne uradi. Onda Martina Bog prosvijetli, te i on ožeži talijanski: 'Poko vin, poko pan, poko Martin uskopan!' Kad sutradan, daklem, i ribe i vina, i mesa i manistre, a Martin ošini – pola vinograda. Podveče eto ti barba Mike, pa sve kima glavom i talijanski se iščuđava. Martin odmah vidi da ga hvali, pa mu rastumači: 'Tropo vin, tropo pan, tropo Martin uskopan!'"[739]

2.1.1.5. Kljenove nedjelje

Zgrožen nezahvalnošću prosjačke družine, Kikaš se prisjeća pokojnoga oca Šimuna koji je pripovijedao o kljenovim nedjeljama kao da je riječ o pošalici, a ne dobu neimaštine i svakodnevnog umiranja od gladi. Naslušavši se očevih priča, oprezni je Kikaš osigurao naćve brašna i kamenice ulja pa njegovi prosjaci ne oskudijevaju ni u čemu:

„Jest da mu je pokojni djed Markiša vascijeli Božji svijet volio i sa svakom travkom umio riječ izmijeniti, a otac mu, pokojni Šimun, nekog vraga s vilama petljao, ali kakva ti korist od toga kad ti kućerak prokapljava a hambar zjapi, pa gladnoj djeci umjesto kruha u kljun slatke riječi bacaj! Kao da i sad čuje pokojnog oca koji je kao pošalicu strašnu priču stotinama puta pripovijedao: 'Dođe i kljenova nedilja, a u kući ni zrna sirka ni željud željuda, ni u kući, ni u Krajini. Kad u neke vitar nanese glas i ču se da u Abdul-age jajačkoga prosa ima. Ja i pokojni ćaća pokupismo ono dukata, šta ji' godinama za ljutu nevolju i opasnost smrtnu šćedismo, pa s tri tovarna konja ravno u Jajce. Kad mi agi: 'Ima li prosa, svitli Abdul-ago?' 'Ima, jabandžije.' 'Moreš nan dat'?' 'Kako ne mogu!' 'Po što?' 'Dva dukata tovar.' Kad mi k prosu, užgano. Pokojni će ćaća: 'Snizi malo, svitli ago, čuje se!' 'Čuje se, čuje, i dobro se čuje! Da se nije čulo, ne bi vi od Imocke po nj doodili!' Ljudi su se smijali, dok je Kikaša podilazila jeza sjećajući se tih 'kljenovih nedilja' – svake su godine dolazile, a još i danas velikoj većini dolaze – tog užasnog umiranja od gladi, i svaki se put zaricao: čim prihvati uzde, zbogom 'kljenove nedilje', u naćvama će – i bez čuda sv. Ilije – uvijek biti brašna i u kamenici ulja. I bi tako. Njegova je čeljad vazda u toplu i suhu, obuvena i obučena, i dok 'kljenove nedilje' kruže i šestare po svim komšilucima i selima, u njega tusti pokladi piruju."[740]

---

[739] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 74.
[740] Isto, str. 216-217.

2.1.1.6. Kikaš i Škiljo iz Zagvozda

Kikaševo i Škiljino suparništvo iznjedrilo je mnoštvo smicalica koje su jedan dugome priređivali, uvijek gledajući onoga drugoga kao jedinog dostojnog protivnika u čitavoj Krajini. Njihove su se dosjetke uvijek iznova prepričavale na sijelima, kada bi se seljani okupili oko vatre i pričama i smijehom kratili vrijeme. Kikaš i Škiljo plašili su jedan drugoga kugom i škopljenjem, podmetali izmet na putu kojim je onaj drugi trebao proći, iskorištavali fizičke nedostatke i otkrivali drugima tajne njihova prosjačenja:

„Cijela je Krajina pratila, pamtila i raznosila na stotine njihovih podmetica, stoput ih prepričavala i stoput se iznova smijala.

Jednom, dok je bio još mlad, vidjevši da će Škiljini – koji bijahu daleko ispred njega – Grude opeljušiti, potrča okolnim putem i podmiti neko čobanče da poleti ususret Škilji vičući: 'Reži, bježi, kuga mori...' I moj ti Škiljo naguz, pa preko polja prema Tihaljini.

Drugi put su Kikašu, pred Vitinom, dva usplahirena kršćanska momčića put presjekla i cvokoćući zubima priopćila, da su balije pomahnitale, pa odreda svako kršteno muško ko ovna škope i sunite. Sad ti i moj Kikaš naguz, pa preko polja prema Gorici.

Jednom zgodom Kikaš ostavi kraj puta kotlu prosa i sakri se iza stijene. Škiljo primijeti kotlu, pažljivo se ogleda na sve strane, pa ne vidjevši nikog u blizini uzdahnu: 'Bog se uvijek dobru sirotinje domišlja', zgrabi kotlu i zavuče ruku da zrnje kroz prste propusti, kad se prsti o ljudski izmet zalijepiše. 'U slast, kume!' doviknu Kikaš iz zaklonice, pa petama vatru.

Škiljo mu ubrzo lijepim na lijepo uzvrati nagovorivši neko obijesno Ture da mu istu stvar u ćup podmetne i prelije medom. Razlika je bila u tom, što su Kikaševi sve do neke taj med i lizali.

Kikaš je obilato iskorištavao Škiljinu razrokost i posvud glas raznosio, kako su se u njemu dva vraga udomila, pa svaki na svoju stranu gleda. Škiljo je opet razlajavao kako se Kikaš – koji i jastreba na vrh planine vidi – iščinja slijepim samo zato da u miru može razgledati gdje što stoji, kako bi umio do tog doći kad noć padne i pomrčina se uhvati.”[741]

[741] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 226-227.

2.1.1.7. Priča o čatrnji

Imotska krajina, a naročito njezini brdski dijelovi oskudijevali su vodom pa je gradnja čatrnja umanjivala oskudicu.[742] Raosova trilogija donosi priču o čatrnji, snu svakog domaćinstva koje je vodu donosilo vučijom. Iz navedenoga su razloga čatrnje izazivale divljenje i želju za posjedovanjem.

„Baka to naziva gustirna, naš pop cisterna, a mi svi čatrnja. U selu ih je malo. Tek su se u posljednje vrijeme ljudi na to sjetili. Sjetili bi se i prije da je bilo novaca. Svaki komšiluk ima po jedan širok i dubok otvoreni bunar, u koji se sa svih strana slijeva voda donoseći blato, balegu i brabonjke. Sve se to lijepo slaže na dno, a gore ostaje čista i bistra voda. To se zna. Jer tko bi pio vodu u kojoj ima balege i brabonjaka i svake druge gadaline?! Ovako je sve to čisto i uredno: jedno dolje, drugo gore, kao vino i ulje ili otac i mater. To se zna.

I mi smo nosili vodu s bunara. Kako je naša kuća na osami, to se nosilo čas s Raosova, čas sa Šćurlina bunara, a gdjekad i s popove čatrnje. Međutim, mater kaže da joj je to daleko i da joj je teško vući vučiju. A bogme i jest teško! Ja je ni za što na svijetu ne bih mogao nositi. Osim toga, kad udari suša i bunar presahne, onda se mora ići pitaj Boga kamo.

Te mater navali na oca, kad je prošle zime bio kod kuće, neka iskopa čatrnju. Jer čatrnja je nešto sasvim drugo. Ona u prvom redu služi nama i teško će presušiti. U drugom redu, ona je odmah uz kuću, pa ne treba vući vučiju. Dosta je samo sić i lanac. To se zna. Osim toga ona je nadsvođena, pa makar voda naplavila i balegu i brabonjke, ono se bar ne vidi, a ono što se ne vidi, kao da i ne postoji. A što je najglavnije čatrnja je veselija. U Carevoj čatrnji, na primjer, ima lijep broj žaba. Sada su ubacili zmije da pojedu žabe, pa je fino. Ja ću u svoju ubaciti zelembaće i daždevnjake i puževe, neka bude još veselije.

Otac dugo razmišlja, a onda reče: 'Uprijet ću!' To hoće reći: 'Iskopat ću čatrnju!' I odmah ode u Srijem. On ode, a težaci dođoše, te kopaj, te miniraj uz kuhinju. Svaki se čas čuje: 'Minaaa... Minaaa...' i onda svatko bježi kud tko zna. Buuum. I ode kamen, a rupa sve više sliči rupetini. Onda se opet prihvate trapnja i mace, a trapanj najprije polako, onda sve brže i brže ulazi u stijenu. To nije teško. Najgore je onome koji ga drži, jer ga onaj drugi može lako ožeći po ruci. Ispočetka sam mislio da je teško udarati macom. I sam sam pokušao, ali je nisam mogao rastaviti od zemlje. Poslije sam saznao u čemu je stvar. Treba znati izgovarati ono 'h', a to nikako ne mogu naučiti.”[743]

---

[742] Ujević, Ante. 1991. *Imotska krajina*. Drugo prošireno izdanje. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski, str. 14.

[743] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 40.–41.

2.1.1.8. Lula pokojnog dida Ike

U *Vječno nasmijanom nebu* dječak Ivan pripovijeda o baki koja je njemu i Maloj Mariji gotovo svakodnevno pričala istu priču, a kojoj se njih dvoje nisu mogli prestati smijati:

„Jedanput je moj pokojni muž, a tvoj djed Iko, krčio na Starom vrtu. Krči on, krči, i najednom se sjeti da zapali. Traži on lulu, traži, a lule nema. Obazre se oko sebe. Nema. Prevrne sve torbe i kabanice, pogleda pod svaku stijenu, a lule nema, te nema. Pita on težake, a oni mu se smijulje i vele da nigdje nisu vidjeli njegovu lulu. Did Iko vrti glavom: 'Nije to – veli – bez vražje'! Uto ručeno doba, i ja donesoh težacima užinu. A did Iko još uvijek traži lulu. Ja se prekrstim i velim mu: 'Bolan ne bio, eto ti lule u zubima!' Nato se on nasmija i udari se po čelu: 'E, luda pameti!'"[744]

2.1.1.9. Caruso

U Raosovu je trilogiju inkorporirana priča o Carusu, jednom od najpoznatijih *oriđinala, redikula* staroga Splita. Splićani, poznati po svom osebujnom smislu za humor, namjerili su se na drvodjelca kojega su uvjerili u iznimne vokalne sposobnosti zbijajući tako s njim svakodnevne šale, a potom nagrađujući njegovo „pjevanje". Dijelove priče o Carusu spominje i Anatolij Kudrjavcev navodeći, među ostalim, zapažanje Marina Bege o ruganju kao karakteristici Splićana i vlastiti stav o „navici ruganja kao osnovnom obliku općenja među ljudima, običaju koji će od Splita zauvijek stvoriti legendarno poprište bezočnih šala na račun tuđih slabosti, rasadnik bezbrojnih oriđinala što ih je neprestano otkrivalo dokono oko razularenih zlobnika osebujnog, odavno utvrđenog stila života".[745] O *ridikulima* piše i Duško Kečkemet kao o „uskom sloju građana, tek pojedinaca koji su pripadali svima i nikome, kojega su svi poznavali, ali su ih se svi i odricali, priznavajući ih tipičnim Splićanima, ali ne i pravim ljudskim bićima dostojnima poštovanja, već samo sredstvima šale i zabave", izdvajajući osobenjake svoga vremena: Vicu Bočinu, Đovaninu Kokolu, Mačekovu Anu, „doktora" Picaru i Marina Karuza.[746]

Caruso je *oriđinal* koji Raosu, uz Giovanninu Coccolu, Vicu Bočinu i Stipu Balu, služi kako bi oprimjerio splitski mentalitet:

---

[744] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 28.
[745] Kudrjavcev, Anatolij. 1985. *Vječni Split*. Split: Logos, str. 349.
[746] Kečkemet, Duško. 2008. *Split moje mladosti. Izgled i život grada između dva svjetska rata*. Zagreb: Ex libris, str. 156.

„Onda odnekud iznenada poput vodoskoka i cijuka bijela metala, šikne u nebo zvonko: 'Mi-mi! Mi-mi-mi-mi-mi...'

'Caruso'!

Kažu da se zove Marin, da je bio dobar drvodjelac, a to bi i ostao da nije bilo prokletih Splićana. A prokletim je Splićanima potrebniji jedan 'Caruso' nego stotinu drvodjelaca – oni mogu biti i bez bana i bez biskupa, i bez kralja, ali bez 'ridikula', bez gradske budale grad bi više sličio grobnici nego ljudskom naselju.

'Ridikul' im je potreban koliko i zrak i voda – govorio bi poštar Marko onim svojim sigurnim glasom koji obično imaju časni, a po tome i oštri, osudljivi starci – ako ga nemaju, oni će ga stvoriti, jer bez njega ta čudovišta u ljudskoj spodobi ne bi mogla živjeti, već bi se potrovala od nekih neljudskih plinova što nastaju u njima, a kojih se oslobađaju jedino preko kakva jadnika koji je sam od sebe budalast ili ga oni budalastim učine. Kaže da su u tom 'činjenju' u tom prerađivanju majstori nad majstorima. Eto, veli, da je i taj 'Caruso' bio radišan mladić i vrijedan stolar. Pjevao je kao što pjevaju svi mladi ljudi. A onda je gamad besposličarska krenula na đavolsku rabotu. Najprije prethodnica. Uđe u radnju, zabije ruke u džepove, gleda kako strug leti po daski, kako se čovjek znoji i muku pjesmom olakšava. Onda ovaj lupež naćuli uši, trgne dva tri puta glavom natrag i zagleda se kao u čudo: 'Marine, bogati... Kakav glas!...' Sutradan opet zamišljeno, zabrinuto, zanosno: 'Kakav glas!' Onda dođe drugi i treći gad: 'Kakav glas!...' To traje danima, polagano, strpljivo dok ribica ne proguta udicu. A kad proguta, onda uz potrebno dostojanstveno držanje dovode 'stručnjaka', 'maestra', koji sav dršće od nenadana otkrića: 'Mladi čovječe, mladi čovječe...Takav glas! Takav glas! Jednom u sto godina... Takav je glas imao samo božanski Caruso...' Onda opet polagano, strpljivo, mjesecima: 'Scala ili blanja!' 'Pjevač ili drvodjelac!' 'Caruso ili mandril!' I tako ga opiju, izlude, upropaste. I sada umjesto da radi svoj posao, on reve ko magare, a oni ga u tom revanju revno podržavaju i guraju sve više u propast iz koje nema povratka. I kad bi se njega, poštara Marka, pitalo, on bi svu tu žgadiju – kao u stara doba – na stup sramote, pa pljuj i udaraj!

Htio sam reći, da to i nije bogzna kakav grijeh, jer 'Caruso' i ne zna da su od njega napravili budalu, ali sam se suzdržao da se sveti gnjev poštara Marka ne prebije preko mojih leđa. Starost nekako sumnjičavo gleda na sve radosti koje su istrošile njenu prethodnicu i svele je na nemoć.

Pitam ja tu starost poštara Marka što bi bio Split da nema 'Carusa'! Bi li taj 'Caruso' bio sretniji da čitav bogovetni dan dirinči uz pile i blanje ili da ovako gospodski šeta Gospodskim

trgom – kako se negda zvala Pjaca – i nasmijava stotine mladih smjehova! Čim se izvije ono njegovo čudesno 'Mi-mi', čini se da neki novi trnci zatečene potresu, a mladi smijeh puste mladosti postaje još mlađim i nasmijanijim. Tada je i 'Carusu' toplo oko duše: ta tolike je jednim jedinim poklikom usrećio!

Vraga mu je toplo! Vraga on misli na tuđu sreću! Njemu je glavno da nabije 'poštovanu'. Jer taj je lukavi 'dvorski luđak' svoju ulogu 'dvorski' i shvatio: on je sve te svoje poklike, pjevatanje i ostale ludorije tako spretno unovčavao po krčmama i kavanama, a možda je poneku i u crkvi prodao, i tako milostinju, svecu namijenjenu, u svoj džep okrenuo. Sve u svemu pošten posao: 'luda' je zabavljala 'dvor', a 'dvor' je dobro hranio i još bolje oblačio svoju 'ludu' s podrezanim brčićima i u smijeh i pjev razjapljenim ustima.

Ne, on nije prosio, on je tražio, on je zahtijevao. Za poklike, za podvale, za izrzane pjesme, za povučene ugovore. Oni koji su imali najviše novaca, ti su ga redovito okruživali i zabavljali se na njegov račun, podvaljivali mu, izigravali ga i plaćali. Sklapali bi s njim zamamne ugovore o velikim turnejama, ali u posljednji čas, kad je već sve bilo spremno, a on sav blistao u svečanom odijelu i s putnim kovčezima, uskočila bi neka viša sila i obezvrijedila ugovor. Tada bi on bijesno zatražio odštetu od sviju, i od onih s kojima je sklapao ugovor i od čitave vojske 'obožavatelja' koji bi se sjatili na ispraćaj s poklicima i bacanjem šešira. Kad bi njegov gnjev, čvrsto okovan psovkama, dosegao vrhunac, počeli bi padati prvi metalni dinari i padali su sve dok se taj gnjev ne bi rasplinuo u zadovoljstvo.

'Mi-mi...'"[747]

2.1.1.10. Raščlanjivanje Splita

Raščlanjivanje Splita humoristično je kazivanje o podjeli Splita i njegovih stanovnika po životu u prostoru, sladokustvu, mjestima šetnje, ženama, vjeri, narodnosti, društvenom životu, sportskim aktivnostima i pameti:

„Kao što sve na svijetu, pa čak i vjera, ima svoje članke, tako ih i Split ima. Kao što svaka vjera ima svoje vjernike, tako i Split ima svoje. Samo što vjernici ponekad posumnjaju u svoju vjeru, pa čak od nje i otpadnu, a Splićani ne samo da ne otpadaju nego nikada ni časka ne sumnjaju u nebeski sjaj svoga Splita.

Premda su svi Splićani ujedinjeni u toj osnovnoj vjerskoj istini, ipak se razlikuju po načinu života i nekim sklonostima. Zbog jasnoće donosimo tablicu diobe Splićana:

[747] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 551-553.

Po životu u prostoru: svi zdravi Splićani sve svoje sate, osim jela i spavanja, provode na ulici. Izuzetak čine samo sasvim nemoćni starci, bolesnici, a od redovnika i redovnica samo klarise.

Po sladokustvu: na Varošane-manistraše, Manušane-krumpiraše i Lučane-njokare.

Po mjestima šetnje: na Pjacu – đaci i studenti - i Rivu – sluškinje, mornari i vojnici. Svi ostali kojekuda, ali uvijek na svoje uobičajeno mjesto.

Po ženama: na kurve u Getu i javno poštene ćakulone po čitavom gradu.

Po vjeri: na bezbožne i pobožne psovače.

Po narodnosti: na Splićane, a po potrebi na sve ostale, jer Split je jedini dalmatinski grad iz kojega nikad nije isplovila galija pod geslom: 'protiv svih zastava'. On je uvijek znao svom petku post.

Po društvenom životu: na ridikule i njihove obožavaoce.

Po sportskim sklonostima: na Hajdukovce s ulaznicom i na Hajdukovce, koje oko igrališnoga plota ganja policijska konjica na čelu s pregizdavim Glibom.

Po pameti... Ne, po pameti nema diobe, jer je svaki najpametniji u Splitu, na svijetu i u okolici...”[748]

[748] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 623-624.

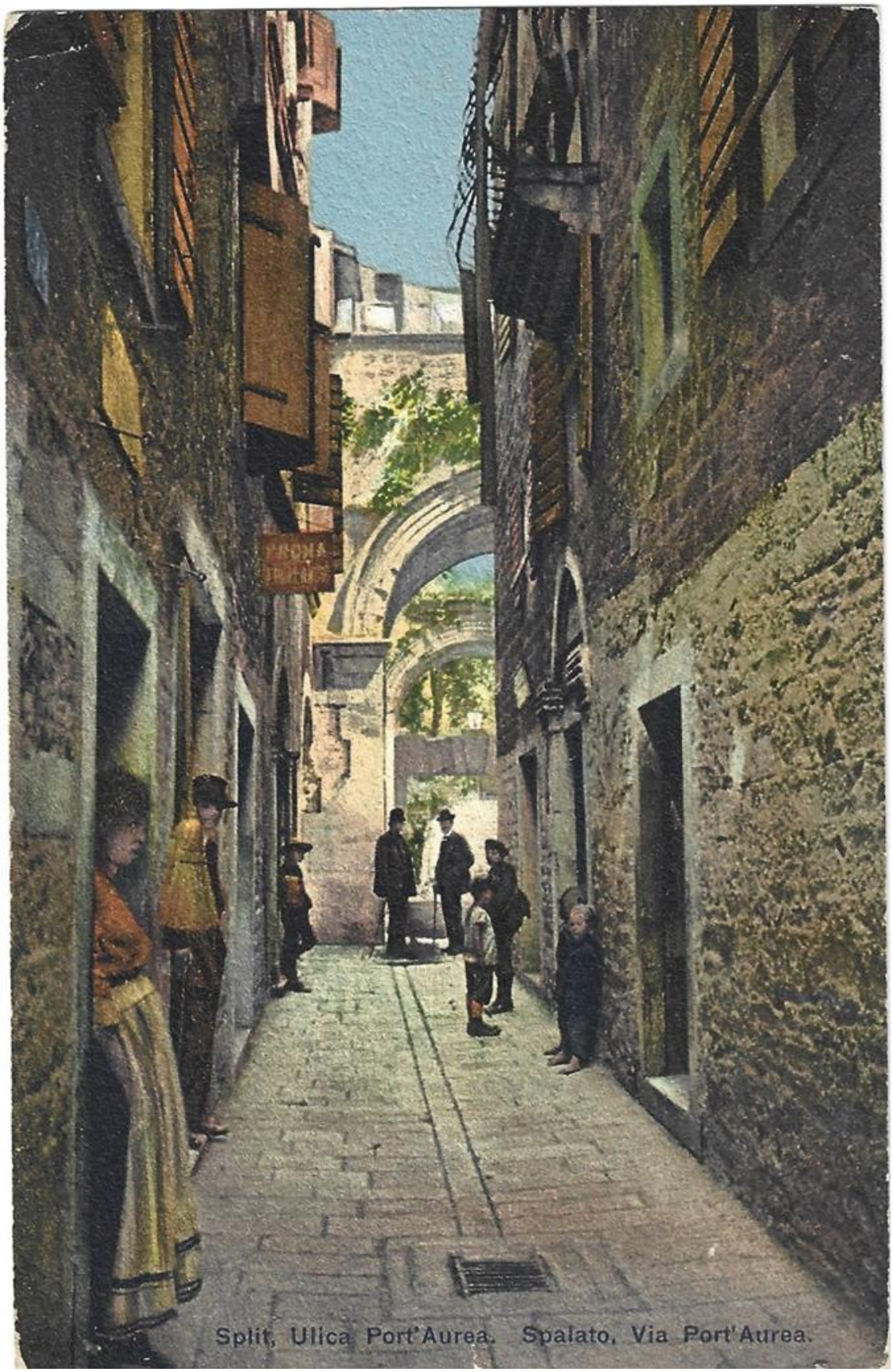

Slika 15: Stara razglednica iz 1915. godine (posjeduje: Dijana Mišetić)

3. LEGENDE

Legenda (lat. *legenda* - ono što se ima pročitati) književna je vrsta čiji je „genus specificum" čudo.[749] Pripovijeda o životu nekog čovjeka koji je mogao poslužiti kao primjer življenja drugima, stoga su prve legende prikazivale živote apostola, kršćanskih svetaca i svetica, mučenika i mučenica, a kasnije i nekršćanske likove poput povijesnih likova (npr. kralj Artur, Aleksandar Veliki). Legende su bivale uvrštene u ljetopise (primjerice legenda o smrti kralja Zvonimira) i u autorska djela hrvatskih književnika. Tako je Andrija Kačić Miošić u *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* iz 1756. godine uvrstio legendu o kralju Vladimiru i legendu o sv. Juri. „Najčešće legende u Hrvata su one o Isusu Kristu i svetom Petru dok su hodali zemljom, o propasti Gavanovih dvora, o svetom Juri, čudotvornim grobovima mučenika i mučenica, čudotvornim slikama, križevima, kipovima i crkvama."[750]

U priči *Moja kapa, moje cajgano odijelo i semideponentne hlače*, kronike o Raosovu dječaštvu, *Žalosnog Gospina vrta*, sjemeništarac Ivan spominje Gavana i Lazara. Obukavši za sjemenište odijelo kojem su se svi u Medovu Docu divili i koje je Ivanova majka tri dana krojila pomno pazeći na svaki detalj, stavivši na glavu kapu s tamnosmeđim prugama u obliku meridijana i paralela, mladi sjemeništarac postaje predmetom poruge bogate djece koja su sebi svake nedjelje kupovala kolače i prala zube zubnom pastom i četkicom[751]:

„Bog je žderonju Gavana bacio na dno pakla, a kud će s nama Lazarima, koji ne možemo žrtvovati ni poništenu marku, jer nam nitko ne piše... o, mi siromasi, mi smo jedna sasvim nepotrebna stvar."[752]

---

[749] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 448.
[750] Isto, str. 448.
[751] „Izbio bih ja njima te zube i tu razmetljivost. A opet… lijepo je to oprati zube i imati u ustima pregršti one mirisave pjene. Bože, da mi je samo jednom oprati zube, samo jednom… Ali tko će to kad 'Kalodont' košta sedam dinara, a četkica dvanaest! Nije moj otac kovač dukata ni udovica svetoga Ilije, nego neispavani mlinar u Marinkičinu mlinu. Da mi je bar jednom, samo jednom okušati tu prokletu mirisavu ružičastu pjenu… (…) Mrzio sam ovu gospodsku deriščad. Ne, ne, nisam ih mrzio zato što ih nisam smio mrziti. Nisam ih mrzio, mrzio sam zaista samo njihova ružna djela, oholost, bogatstvo i proždrljivost. Oni svake nedjelje popodne izlaze u grad, ulaze u slastičarnu i – kakve li ružne proždrljivosti – svaki od njih pojede po čitava dva kolača, i još se tim hvali. Ljudi, pa to neuporedivo više košta od paste za zube. I onda nose odijela od vune, kao da su već neka velika gospoda, i kravate, kao učitelji, profesori i sudac u Imotskome. I šešire bi nosili, samo da smiju." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 287–288.).
[752] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 290–291.

3.1. Propast Gavanovih dvora

Hrvatske legende o propasti Gavanovih dvora, kako ističe Dragić, podrijetlo nalaze u Bibliji, a njihovo je izvorište u starozavjetnoj priči o Sodomi i Gomori.[753] Lotova se povijest nalazi u Post 11: njegov otac Haran umro je za života svoga oca Teraha pa Terah, putujući prema Haranu gdje će se nastaniti, sa sobom vodi Abrama i Saraju te unuka Lota.[754] U Post 12 Jahve se objavljuje Abrahamu tražeći od njega da napusti Haran i pod njegovim vodstvom nastani se u novoj zemlji, stoga Abraham vodi sa sobom nećaka Lota, no razilaze se u Kanaanu pa Lot kreće prema Sodomi.[755] Jahve, čuvši pritužbe na grijehe dvaju gradova, želi staviti na kušnju njihovu vjernost: „Onda Jahve nastavi: 'Velika je vika na Sodomu i Gomoru da je njihov grijeh pretežak. Idem dolje da vidim rade li zaista kako veli tužba što je do mene stigla. Želim razvidjeti'." (Post 18,20-21). Abraham se pred njim zauzima za Sodomu, moleći ga da je poštedi zbog šačice njegovih vjernih (pedeset, četrdeset pet, četrdeset, trideset, dvadeset, deset).[756] Stigavši u Sodomu kako bi provjerila vjernost njezinih građana Jahvi, dvojica anđela na Lotovo inzistiranje večer provode u Lotovoj kući, no kuću opkole razvratnici: „Još ne bijahu legli na počinak, kad građani Sodome, mladi i stari, sav narod do posljednjeg čovjeka, opkole kuću. Zovnu Lota pa mu reknu: 'Gdje su ljudi što su noćas došli k tebi? Izvedi nam ih da ih se namilujemo!'" (Post 19,4-5). Anđeli, vidjevši da je riječ o pravedniku, upozoravaju Lota da izvede svoju obitelj iz grada: „Jer mi ćemo zatrti ovo mjesto: vika je na njih pred Jahvom postala tolika te nas Jahve posla da ga uništimo." (Post 19,13). Pričekavši da Lot stigne na sigurno mjesto, u gradić Soar, „Jahve zapljušti s neba na Sodomu i Gomoru sumpornim ognjem i uništi one gradove i svu onu ravnicu, sve žitelje gradske i sve raslinstvo na zemlji. A Lotova se žena obazre i pretvori se u stup soli". (Post 19,24-26).

Sodoma i Gomora dva su grada iz Knjige Postanka obilježena bludom, raskalašenošću i ljudskom iskvarenošću koje je Bog uništio sumpornim ognjem, pretvorivši ih u Mrtvo more. O povijesti dvaju gradova nema paralele u izvanbiblijskoj literaturi.[757] Mnoge spolne nastranosti nazivaju se „sodomijom", a termin je nastao manifestiranom željom Sodomljana da se namiluju

[753] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 448-449.
[754] Višaticki, Karlo. 2020. *Lot i njegove kćeri*. Bogoslovska smotra, Vol. 90 No. 2., str. 400.
[755] Isto, str. 400.
[756] V. Post (18,23-33).
[757] Rebić, Adalbert. 2006. *Abraham prema židovskoj rabinskoj egzegezi*. Bogoslovska smotra, Vol. 76 No. 3, str. 610.

Lotovih gostiju. Motiv Božjeg gnjeva spominje se i u Raosovoj trilogiji: „Ubio si mnoge koji su se igrali tobom, koji su ti svetogrdno prilazili, sažgao gromom, usolio i pougljenio.”[758] Prisutan je i motiv straha od Božje kazne: „Hoće li me sažgati ognjem i sumporom ili prometnuti u stup soli.”[759]

Priča o dvama poročnim biblijskim gradovima spominje se u *Vječno nasmijanom nebu*: did Klepuzina, „pametniji od ijednoga popa”, tumačio je djeci Sveto pismo. Objašnjavajući im sodomski grijeh, posegnuo je za starozavjetnom pričom o Sodomljanima koji su željeli napastvovati pridošle mladiće:

„Kada smo učili 'dotrinu', bio je tu i nekakav 'puteni grijeh protiv naravi.' Pitamo mi njega što bi to moglo biti, a on veli da je to nekakav sodomski grijeh i tome slično.

- A što je to sodomski grijeh i tome slično?

- To je – veli – jedan ružan grijeh koji vapije osvetu pred licem Gospodinovim. (…)

- Sodomski je grijeh onaj grijeh koji su ljudi počinili u gradu Sodomi. Odmah ćete doznati.

Dohvati Sveto pismo. Pljunu u prste i stade listati. Onda se zaustavi i stade čitati kako je vrag odnio Sodomu i Gomoru. Kad je došao do ona dva anđela, dva prekrasna mladića kojima su Sodomljani htjeli nešto nažao učiniti, zatvori knjigu i pljune pod opanak.

- Eto, to je sodomski grijeh.

- Što 'to'?

- To napastvovanje mladića.

- Ah, da: napastvovanje anđela.

- Ne anđela, nego mladića. Sodomljani nisu znali da su ti mladići anđeli.”[760]

Terminom *Sodoma i Gomora* označuje se grešno, poročno ponašanje pa se mladi Raos koristi njime pri opisu srednjoškolaca koji prisvajaju školsko igralište: „Ali drugaši su Sodoma i Gomora, ne poštuju Božju crtu, nego mlataraju nekakvim kolcima i viču: 'To je naše, naše…'”[761] Naznake grešnog tjelesnog ponašanja mladog sjemeništarca tema su njegova razgovora s Bogom. Postavljajući Bogu pitanje dokad će ga mučiti, Bog odgovara: „Dok ga ne

[758] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 473.
[759] Isto, str. 792.
[760] Isto, str. 168.
[761] Isto, str. 281.

iščupaš!" Na dječakovu nemoć Bog odgovara prijetnjom prizivajući mu u sjećanje kaznu kojom je kaznio Sodomljane:

„Vidiš li da ga ne mogu iščupati…

- Možeš i moraš, jer Sodomu sam sažgao sumporom! I tebe ću sažgati."[762]

Sodoma i Gomora spomen su Božjega gnjeva pa se mali Raos pita kako biti milosrdan kad se ni Bog nije smilovao dvama grešnim gradovima: „Na to mu rekoh da svako milosrđe, pa i ono Božje, ima svoje granice preko kojih ne može ni Bog ni čovjek. Makar to naoko ograničavalo neograničenu svemoć Božju, ipak je tako, jer eto ni on nije mogao odvratiti gnjeva od Sodome i Gomore i od mnogih drugih gradova, kraljeva, careva i naroda… ni On nije mogao do kraja biti milosrdan."[763]

Na višednevnu tugu koja je zavladala Splitom po primitku vijesti o preminuću Stjepana Radića i na obvezatan odlazak na rivu, mladi se Raos o „dočeku bezbožniku" izjašnjava kao o grijehu koji će platiti Božjim gnjevom poput dvaju gradova iz Knjige Postanka: „Srdžba Božja past će na nas i sažgat će nas ognjem i sumporom kao Sodomu i Gomoru!"[764]

Legenda o Gavanu i Lazaru sadržaj je don Pavlove propovijedi svake prve proljetne nedjelje kad su se prosjaci od zanata pripremali za odlazak u prosjačenje. Priča uporište nalazi u biblijskoj prispodobi o bogatašu i Lazaru: „Bijaše neki bogataš. Odijevao se u grimiz i tanani lan i danomice se sjajno gostio. A neki siromah, imenom Lazar, ležao je sav u čirevima pred njegovim vratima i priželjkivao nasititi se onim što je padalo s bogataševa stola. Čak su i psi dolazili i lizali mu čireve." (Lk 16,19-21). Siromaha su nakon smrti anđeli prenijeli u krilo Abrahamovo, a bogataš je dospio u pakao gdje je trpio strašne muke.[765] Vidjevši spokojnog Lazara, bogataš moli Abrahama da ga pošalje k njemu ne bi li vrškom prsta umočena u vodu

[762] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 346.
[763] Isto str. 556.
[764] Isto, str. 350.
[765] „I tek sada, u mukama paklenim, sjeti se Gavan Boga i uzdiže pogled svoj nebesima koja, daklem, u tu svrhu bijahu otvorena. Kad tamo, ima što vidjeti! Abrahama! Daklem, Abraham sjedi na oblaku od same svjetlosti i u naručju drži…" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 8.).

utažio njegovu žeđ.[766] „Reče nato Abraham: Sinko! Sjeti se da si za života primio dobra svoja, a tako i Lazar zla. Sada se on ovdje tješi, a ti se mučiš.” (Lk 16,25).

Likovi bogataša i Lazara, u hrvatskim predajama nazivanima Gavan i Lazar, česti su motivi Raosovih priča. Utjelovljeni u liku Bujinice i babe Kate, one koja čini nepravdu i one koja je strpljivo podnosi, dječak Raos razlikuje Gavana od Lazara i mjesta na koja će poslije smrti otići, pakao i raj:

- Gospodine, oprosti joj, jer ne zna što čini – ali ipak ne zaboravi dodati:

- Tražit ćeš ti od mene, kao Gavan od Lazara, da namočim prst svoj, ali ja ga neću namočiti.

Meni se osobito sviđalo to što će baba zasjesti s desne Gospodnje, a mater se u paklu na ražnju vrtjeti i moliti kap vode. Tako će i baba Kata biti jedanput sretna, jedanput čestito osvećena.[767]

Don Pavlova propovijed označavala je početak doba prosjačenja pa je priča o Gavanu i Lazaru svake godine nanovo motivirala *prosjake od zanata* da se vrate kućama sa što većim *utrškom*:

„Svake prve tople proljetne nedjelje kad bi primijetio ono nesvjesno vrpoljenje pastve, nalik komešanju pčela pri otvaranju prvih cvjetova, don Pavao bi namjerice i proračunano – bez obzira koji se ulomak iz Evanđelja po misnom redu čitao – uvlačio u propovijed priču o Gavanu i Lazaru. […]

'Življaše, braćo i sestre, življaše nekoć, daklem, čovjek bogat, naprasan i tako silovit, da je i tustu ovnovinu lojem začinjao. A do njega, daklem, do stopala njegovih življaše i jedan drugi čovjek, prosjak jedan, po imenu Lazar. A taj Lazar, daklem, bijaše gladan kô loza u kupini i sedam krava misirskih. Da kukavelj, daklem, bude još i gora, bijaše jadnik skovrljen i vitičast, te si ga već tako smotana mogao na prst nataknuti; usto osut krastama, bubuljicama, čirevima,

[766] „Jest, daklem, Lazara, Lazarčića, u naručju kô dijete prisisno, dojno. A Lazaru godi, pa sve poskakiva, čupka bradu ocu Abrahamu… vidi se, daklem, uživa rajsko uživanje sviju svetih. I smješka se milo, kô budalasta kći na ludu mater. Koža mu, daklem, mlada, glatka bijela i sjajna, bez i najmanje bubuljice i čibuljice. I zavapi Gavan što od ognja što od zavisti paklene, zavapi kô što prokleta duša zavapiti može. 'Oče Abrahame, o oče Abrahame… Daklem, oče Abrahame, čuj me i smiluj se, pogiboh! Reci der Lazaru, Lazarčiću, reci der mu da umoči prst svoj, prstić malahni u búku vode i da mi na papar od jezika samo jednu kap škrone i kapljucne!' A Abraham reče: 'Jok!' I 'Jok!' mu ostade sve do dana današnjega i vijeka vječnoga.” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 8-9.).

[767] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 150.

svakovrsnom gadalinom i rastokom, koju, daklem, ni psi nisu lizati mogli. I ležaše, daklem, tako Lazar pred dverima bogataša Gavana i moljaše da mu se dobace bar mrvice koje padahu s preobilna stola. Al ni to mu ne dadoše, đava' im u pretile guzice pregršt papra sabio!'"[768]

U don Pavlovu je inačicu biblijske priče inkorporiran opis pripreme za smrt koju su ljudi očekivali i za nju se za života pripremali, a o čemu će još biti riječi u poglavlju o običajima na samrti. Svjesni da im nije preostalo mnogo vremena, umirući su se mirili s Bogom i ljudima pa su slali po svećenika koji bi ih pohodio u njihovim domovima, ispovjedio, pričestio i pomazao svetim uljem:

„Jerbo, daklem, kad umrije Gavan, a zapravo i ne umrije kao čovjek: ispovjeđen, pričešćen, s Bogom naređen, uljem svetim pomazan, svetom popudbinom proviđen, već crče kô živina i propade, daklem, u zemlju koja se pod njim prosjela i u bezdano se jezero prometnula. I tako Bog s mješinom u vodu, a s dušom u vatru. Zacvrčaše na gradelama grijanim paklinom, zacvrčaše, zacvrljiše, daklem, i zapucketaše pretile guzice Gavanove, a kako i ne bi kod tolika loja prožderana!"[769]

Prema legendi o Gavanu, Gavanovici i njihovim dvorima propašću svega nepošteno stečena bogatstva u zemlju nastala su imotska jezera. Gavan, čovjek tvrda i škrta srca, toliko bogat da nije mogao prebrojiti sve blago koje je posjedovao, okružio se brojnim slugama, sedamdesetsedmoricom, od kojih su samo dvojica imala ponizno i milosrdno srce otvoreno za potrebe siromaha. Poput priče o Sodomi i Gomori, Bog se nije mogao oglušiti na ljudske vapaje i pritužbe na ponašanje Gavana i njegove žene, tvrda srca poput muževljeva. Nisu marili za druge, oglušivali su se na molbe gladnih siromaha koje su običavali i izvrijeđati, a i njihovi su im sluge lažnim svjedočenjima i prijevarama pomogli namaći veliko bogatstvo. Isus u liku prosjaka stiže pred Gavanove dvore i sâm se uvjerava u sve što mu je rečeno. Jakom tutnjavom i gromovima, ponovno elementima starozavjetne priče o uništenju gradova zbog nastranosti njihovih žitelja, nestaju i zapadni i istočni dvor, jedan s Gavanom, a drugi s Gavanovicom:

„Gavan nije ni gleda šta se dešava vanka. Crne se oblačine spušćale do zemlje, ne vidiš prst prid očima. Od Bijakove do Zavelima siva i grmi, gromovi pozivlju Gavana zadnji put na obraćenje. Ali džabe, on viruje samo u pare. Pod zemljon se začu tutnjavina, zemlja se trese, al' Gavan jopet samo pare broji. Potrese se zemlja dva puta, a treći put prosiče se zemlja. I dvori

[768] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 7-8.
[769] Isto str. 8.

Gavanovi, i vas novac, i Gavan i sluge sve ode u crnu zemlju. Stvori se Crljeno Jezero. Kako su zidovi bili uokrug, nak je i jezero okruglo. Kad je lipo, vedro nebo i mirna voda, i dandanas moreš vidit obrise zidina dvorski. Te iste noći propuntali se i istočni dvori, skupa sa Gavanovicom."[770]

Poveznicu između legende o propasti Gavanovih dvora i starozavjetne priče o Sodomi i Gomori ističe i kazivač rođen na Kedžari:

„Gavanovi dvori, Gavanovo jezero – to je priča o tome kako je on bio bogat i nezasitan i kad mu je došla ova jedna prosjakinja, on nju potirao. I Bog ga je prokleo. I jedan sluga koji se sažalio onda je reka: 'Propuntalo se sve', zato se zove Gavanovo jezero. Bilo mu žâ toga diteta, a la Sodoma i Gomora, samo hrvatska priča. On je trčao i sve se iza njega propuntavalo, dok nije bacio dite. Zemlja je stala."[771]

Uvriježeno prizivanje priče o Gavanu i Lazaru *prosjake od zanata* duboko pogađa pa vrlo živo sudjeluju u don Pavlovoj misnoj propovijedi ljuteći se na Gavana i dobacujući mu uvrede i psovke:

„Čovjek sa strane čudom bi se čudio zašto – tako dobro obučene i snažne ljude da ne mogu biti Lazari, a opet ne tako dobro obučene i ugojene da bi mogli biti Gavani – zašto te ljude lazarima naziva i zašto i njih same tako duboko potresa priča o bogatstvu i uboštvu, i zašto im taj sasušeni čudnovati starac pop kao neku prosjačku poruku predaje kad se odmah razaznaje da prosjaci nisu niti mogu biti."[772]

Pričom o vječnim mukama nastalima poradi uživanja na ovome svijetu i neiskazivanja milosrđa prema potrebitima don Pavao poučava *prosjake* svojevrsnoj ucjeni: svi su oni čije će pragove pohoditi *gavani*, a oni sami *lazari*, iako su najčešće bogatiji od onih od kojih prose:

„Nikomu se, daklem, ne da cijelu vječnost peći stražnjicu za čuperak vune i kap ulja. Stoga će vam dati. Dat će vam kad ih podsjetite cvrljenja na gradelama ne samo biblijskog Gavana, već i ovog našeg, kojega Bog – ni dva pedlja od nas – sa svim dvorima njegovim surva u Crljeno jezero. A naš imotski Lazar, iako ne sjedi u krilu Abrahamovu, već u krilu Jakovljevu, svejedno prst ne umače za svog imotskog Gavana, a, bogme, nećete ni vi za njih! (…) 'Idite,

[770] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 450.
[771] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[772] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 10.

daklem, idite, gladni lazari moji, idite na put Božji po svoj zemlji kršćanskoj i turskoj, ponesite prazne torbe i vratite se s punima! Vratite se, daklem, s torbama kruha, s vrećama vune i mješčićima ulja, pa će biti dobro vama, a i meni uz vas. Amen, daklem!'"[773]

Motiv *gavana* čest je motiv Raosovih romana: „(…) sišli bi u primorje – odmah se proširi skučena slika svijeta – sišli bi svi do jednoga, polijegali ispred vrata tih prokletih **gavana**, pa ako ih ne bi htjeli nahraniti, morali bi ih barem pokopati." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 328.); „Mi smo, braćo, dosad mirno poslovali, svijeta se naobigrali i nagledali, bez ikakve se pogibelji po državama, bolan, svjetskim i evropskim lijepe robe naprodavali, lijepe svotice domogli, tužne se sirotinje nasitili, a židovskih **gavana** nakrupno navarakali…" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 209.); „Nu, evo našeg novopečenog **Gavana**, pa nek on besjedi, zlato i mutavom jezik driješi…" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 93.); „Odlaze, rođeni, odlaze svi oni otužni **gavani** od kojih ste vi prosili i od uprošenog dobro živjeli." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 342.); „Šacam ja, onako 'psikički": seoski **gavani**, gradska im pamet nepoznata." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 248.); „kadgod prođeš pokraj djeteta ili starca, pokraj **gavana** ili ubogara, pokraj sveca ili psovača, sagni glavu svoju (…)" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 419.).

Kazivačica iz Imotskih Poljica pripovijeda priču o Modrom jezeru nastalom na mjestu Gavanovih dvora. Gavan i Gavanica, gospodari tvrda srca, neosjetljivi na sirotinju koja je za njih radila, ponašali su se bahato prema svojim radnicima, često ih ostavljajući bez nadnice. Boga se nisu bojali jer u njega nisu ni vjerovali pa ih je stiglo Božje prokletstvo:

„Živila je bogata obitelj na mistu di je danas Modro jezero. Gospodar se zva Gavan, a gospodarica Gavanica. Iskorištavali su jadnu sirotinju. Ali šta će jadna sirotinja, radila je u polju pa bi bila sritna ako bi in gospodari dali i koru kruva da in dica ne budu gladna. A nekad bi ošli gladni, bez da in išta daju. Gavan i Gavanica bili su tvrda srca pa bi in sirotinja znala govorit da se tribaju smilovat dok ih Bog nije kaznio. Nisu bogataši virovali u Boga, zato ih i nije bilo briga šta in drugi govore. Onda in dođe jedna žena. Sirotinja i ona bila i molila ih za koru kruva,

[773] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 9-10.

a Gavanica joj oholo i podrugljivo stavi na papuču koru kruva i baci je prema ženi. Tog trena Bog je prokleo Gavanove i na mistu di bijaše njihovi dvori propunta je u današnje Modro jezero."[774]

Gavan kao simbol škrtosti i oholosti meta je prijezira, stoga su legende o kazni kao posljedici njegova uzdizanja nad siromasima često služile kao moralna pouka i lekcija kojom su roditelji odgajali djecu nastojeći ih naučiti poniznosti.[775] Dragić navedene legende naziva moralitetima smještenima u doba kada su Isus i sveti Petar hodali zemljom i prerušeni u prosjake odlazili u Gavanove dvore moleći prenoćište ili komad kruha.[776]

Sedamnaestogodišnja H. K. u djetinjstvu je slušala priču o Gavanovim dvorima pa je i sama pripovijeda:

„U velikim raskošnim dvorima živio je Gavan i njegova žena Gavanuša. Oboje su bili oholi i nisu vjerovali u Boga. Gavanuša je bila gora od Gavana i za sluge je imala bijesne pse. Nisu volili prosjake i siromahe pa je Bog Gavanu i Gavanuši poslao iskušenje. Apostoli prerušeni u prosjake došli su na vrata dvora moliti hrane zazivajući Boga. Gavanuša im odvrati da je njen Gavan jedini Bog i uzme koricu kruha i dâ im s noge. Kad nisu dobili ništa osim kore kruha, zamole Gavanušu za kravlju balegu i cripnju da ispeku kruh. Jedini pravedni sluga u dvorima se smiluje dok se Gavanuša rugala. Apostol kaže slugi da, kada vidi da voda počne kapati u dvorima, da odmah počne bježati. Kad padne noć, voda poče kapati i sluga zgrabi najmlađe Gavanovo dijete i počne trčati. Sluga zavapi: 'Bože, pomozi', a iz neba se javi glas: 'Baci to što nosiš u naramku. Od zla roda neka ne bude poroda!' Sluga baci Gavanovo dijete i spasi se od strašne oluje koja je potopila dvore. Iz Gavanovih dvora nastala su sva jezera Zagore, Crveno, Modro, Lokvičići, Dva oka, Blato."[777]

O Gavanovim dvorima pripovijedaju i supružnici Jozo i Marija Marijanović. Jozo započinje priču:

„To se zna da imade na primjer Gavan, za nje se čulo puno. Ta jezera u Imatskom, Plava i Crvena, to je od Gavana, dvori bili." Njegova supruga nastavlja: „Doša prosjak, kaže: 'Dobro

---

[774] Kazivač: Lucija-Marija Lozo (rođ. 1927)., Imotska Poljica; zapisivač: Ozana Mešin.
[775] Dragić Marko. 2003. *Legende o propasti Gavanovih dvora*, u: *Zbornik Ivana Mimice*. Priredili: Živko Bjelanović i Šime Pilić. Split: Biblioteka Školskog vjesnika, str. 81.
[776] Dragić, Marko. 2013. *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, u: *Zbornik o Petru Bakuli*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 95.
[777] Kazivačica: H. K.

jutro, Gavanko plemenita gospođo. Daj mi štogod, Bog ti dâ.' Kaže: 'Šta će meni Bog tvoj dok je meni Gavan moj?' Kaže: 'Daj mi štogod, dala ti Divica.' 'Šta će meni tvoja Divica dok su moja dičica?'" Ne mogavši se sjetiti nastavka legende, njezin suprug pripovijeda: „Prosjak je bio, ja mislim da je to bio Isus i onda je on samo prikrižio i sve je propalo u jezera ta. To su stari ljudi pričali." (Supruga: „To je živa istina.") „Kažu da je to prosjak bio i da se Isus sašao s nebesa i obuka se u prosjaka jer je ona tako dočikala prosjake. A bili su bogataši. I ondan je on prikrižio, ono je sve otišlo i slugu je ona imala, ta žena i ondan dite ona zgrabila Gavanovo i bižala s ditetom da spasi dite i sebe. Ali Isus je reka: 'Baci dite, spasit ćeš se.' I ona ostavi dite i tu više nije propadalo, a dite je otišlo isto doli u jezero Crveno. A ona se je spasila. Sluga. Jer ona nije bila kriva. Tako se pričalo."[778]

Najstarija kazivačica (1933.) prepričava legendu o Gavanovim dvorima, koristeći se izrazom „projezerati" uz izraz „propuntati se". I njezina inačica sadrži motiv Gavanovičina odbijanja prosjaka s vrata, odbijanja Boga koji joj nije trebao dok je Gavanova bogatstva. Tri imotska jezera objašnjava trima osobama, Gavanom, ženom i slugom:

„Gavan, ova je otišla, ona je bila Gavanovica. Ova tri jezera što imaju, to je bio Gavan i njegova žena i sluga. I ondan Gavan bogat bio, to je njegovo bilo, a sluga mu je gojila dicu i čuvala ovce. Ondan, kad je iša prosjak, a to je bio prosjak. Prosilo se išlo, 'vako momak nema jadan, prosi. Ondan ovi jedan doša i govori: 'Daj mi, Bog ti dâ, pojisti štogod. I bos sam.' A ona kaže: 'Šta će meni Bog tvoj dok je meni Gavan moj?' Kasnije, kad je to prošlo, iđe ona kad dokle je god ona dolazila, bižala, dotle jezero bilo. A ovo dojnje jezero, tute su im bila štala i ovce i sluga vodila maloga od toga Gavana i ona je u njih služila, čuvala ovce i gojila im dicu, što je tribalo. I ona njome nešto iz zraka govori: 'Ostavi ga jer ćeš i ti propuntat se, ostavi ga!' A ona plakala, nije mogla. Dok je god ona išla, dotlen se za njom jezeravalo jer je ona maloga vodila. Gavanovičine kuće su propuntale se i štala, sve što ima, što je rekla: 'Što će meni Bog tvoj dok je meni Gavan moj?' Dok je njezin čovik ima novaca, kapitala, s tizin imali su svašta i sluge imale. Kašnje to se sve projezeralo. To se uvik kaže Gavanovi, to su jezera što su se Gavanova zemlja bila, propuntala."[779]

[778] Kazivači: Marijanović, Jozo i Marija; zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu.
[779] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima; snimala: Zorica Mrkonjić.

Slika 16: Križ pokraj Modrog jezera (fotografija: Dijana Mišetić, 2019.)

3.2. Trsatska kućica

U priči *Matura pred vratima*, također *Žalosnog Gospina vrta*, mladi Raos spominje legendu o trsatskoj kućici, kući Svete Obitelji za koju legenda kaže da su je anđeli prenijeli svojim rukama do Trsata gdje se pojavila 1291. godine, a onda nestala i tri se godine kasnije,

1294. ponovno pojavila u Loretu pokraj Ancone. Vezan za Gospin vrt koji mu u školskim danima pruža smiraj i utjehu, sjemeništarac gaji želju da se po Gospinoj naredbi splitski vrt prenese u njegov rodni kraj:

„I kao što je naredila anđelima, da prenesu trsatsku, odnosno loretsku crkvicu, tako će im i sada narediti, da prenesu Gospin vrt u Munitića dolac... da ga prenesu sa svim ružama i zijevalicama, sa svim perunikama i ljiljanima, sa svim živicama i stazama, sa sjenicom."[780]

3.3. Don Pavlova propovijed prosjacima

Don Pavlova propovijed *prosjacima od zanata* tematizira postanak svijeta. Za razliku od starozavjetne priče u kojoj Bog najprije stvara Adama, potom od njegova rebra družicu mu Evu i njihovim „plođenjem i množenjem" sve ostale ljude kojima je napučio zemlju, don Pavao prosjake poučava o stvaranju prve petorice koja su mukotrpnim radom trebala privrediti kruh, svatko na svoj način; jedan žuljevima, drugi tabanima, treći tjemenom, četvrti jezikom. Zaboravivši petoga, njemu daje ono što sam zahtijeva – ramena:

„Slušajte me pomnjivo, jerbo ću vam velike stvari otkriti. Kad ono Gospodin Bog – milostiva ga budi hvala i slava – kad ono Gospodin Bog stvaraše ovaj vražji svijet i ovo govno od insana, ne stvori samo jednoga čovjeka, kako popovi naučavaju, već stvori petoricu, jerbo je pet prstiju na ruci, pet ćutila u tijelu, pet rana Isukrstovih i pet zapovijedi Svete matere crkve. A kad ih stvori, skupi ih oko sebe, ošine ih pogledom kô koprivom i reče: 'Nisam vas sačinio da plandujete i ašikujete, već da teglite, marvo jedna, ako ćete živjeti. A teglit ćete svaki na svoj način!' Tada dozva prvoga i reče mu: 'Ti ćeš žuljevima dlanova svojih namicati kruh svagdašnji.' Drugome kaza: 'Ti ćeš se hraniti natučcima tabana svojih.' Trećemu položi ruku na glavu: 'A ti tjemenom glave svoje lude!' Četvrtome opet reče: 'A tebi ću dati jezik okretan i nezaustavljiv, kojim ćeš kruh zarađivati i mljeti, i ništa ti drugo neće biti potrebno da nabiješ đomparu!' Onda se obrati svima, blagoslovi ih i reče: 'Eto tako, a sad kud koji, mili moji!' Tada istupi onaj peti, stade pred Boga i reče: 'Lijepo, bogami, svima dade ponešto, a meni rog, kao da sam nekakvo kopile!' Vidjevši petoga, Bog se i sâm – milostiva ga budi hvala i slava – Bog se, velju, i sâm zbuni i začudi, te promrmlja više za se: 'Što ću ovome dati kad sam već sve drugima razdao!' I

[780] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 415.

Bog stade razmišljati, i razmišljaše dugo, nu ništa pametna ne mogaše smisliti. Tada uskoči onaj peti i reče: 'Ne budi ti pod uvredu, ja sam nešto smislio.' 'A što?' upita Bog. Peti odgovori i reče: 'Ostala su još ramena. Daj ih meni.' Bog se začudi i u čudu podvikne: 'Što će ti ramena, svih ti Isukrsta?!' Peti opet odgovori i reče: 'Samo mi daj, ja ću već s njima upraviti.' Bog mu dade, a potom svu petoricu otpusti, i oni se rasuše po svoj zemlji; i oni, i sinovi njihovi, i sinovi sinova njihovih kruh svoj zarađivahu kako im zapovijedi Gospodin. I kako bijaše onda, tako je i sada, i vazda, i u sve vijeke vjekova, Amen. I vidjeste orače i kopače, kovače i opančare, radnike svakovrsne i svakojake kako žuljevima dlanova svojih mijese kruh svoj žuljeviti. I vidjeste Cigane i Žudije, pandure, rondare, vojnike i čobane kako natučcima tabana svojih pribavljaju svoj kruh natučeni. I vidjeste ženske oko Splita i u primorju i po drugim krajevima kud ste prohodili kako na tjemenu nose košare i krtole, maštela i vučije, i stvari svakovrsne i svakojake, za življene potrebite. I vidjeste popove i fratre, suce i odvjetnike, učitelje i zastupnike narodne kako jezikom vrte brže od vrtićoke i ne znaš je li to kruh zarađuju ili ga već žvaču.”[781]

3.4. Crkva sv. Ive u Podmilačju

Informant rodom s Kedžare pripovijeda o crkvi svetoga Ive u Podmilačju koju bi navečer Turci srušili, a jutrom bi je ponovno vidjeli na istome mjestu:

„Dakle, Turci bi je srušili, ona bi se ponovo preselila, ona što su Srbi stukli, ona naša crkva gori u Podmilačju, svetoga Ive. Ona ima gori u apsidi nacrtana toga bega, muslimana, dakle, nju su štovali i muslimani i Srbi i Hrvati, međutim Srbi su je tukli avijacijom, nikako je nisu mogli nego su kasnije digli eksploziv, ali sad su je obnovili. Oni bi je srušili Turci navečer, ujutro se vidi crkva na istom mistu. Tri puta tako i onda je taj beg dao da ostane, da je ne smiju rušit. I u zahvalu njemu su franjevci gori u apsidi nacrtali njega, mater i tako.”[782]

[781] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 19-20.
[782] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.

3.5. Obrana Imotskoga

Mnoge su znane situacije u kojima je malobrojno stanovništvo bilo prisiljeno suprotstaviti se daleko brojnijem neprijatelju, Turcima. U neravnopravnoj borbi valjalo se snaći domišljatošću. U obama dijelovima *Prosjaka i sinova* nekoliko se puta spominje obrana Imotskoga:

- Zašto to? – skoči Skočimiš.

- Za uspomenu na naše stare koji Turcima preoteše Imotski.

- Ujmisusovo ti…

- A preoteše ga topom od rašeljke i vatrom oko koje je njih pedesetak cijelu noć kružilo i šestarilo, da Turci vide kakva silna vojska nadolazi (…)[783]

Mladi don Petar u razgovoru sa svojim subratom spominje isti događaj:

„Oprosti mi, don Pavle – ozari se mladi kapelan – zar nisu i naši stari, kad su Imotski osvajali, svu noć oko vatara i topova od rašeljke kružili i tako prevarili Turke da velika vojska nailazi?"[784]

Uz don Petrovu priču o osvajanju Imotskoga valja spomenuti i legendu o obrani Vrgorca za čiju je obranu na blagdan svete Kate (25. studenoga) 1690. godine zaslužan vrgorački fratar Rade Miletić[785]:

„Kao mali grad, odmah uz granicu, Vrgorac je bio česta meta napada Turaka. Premda su stanovnici pokazivali veliku hrabrost u obrani grada, to nije bilo dovoljno zbog puno većeg broja i snage Turaka. Obrana je pošla za rukom Radi Miletiću kojem je na pamet pala izvrsna ideja. Ujedinio je sve jarce i koze iz grada i privezao im svijeće za rogove. Pustio ih je prema Turcima koji su, videći toliko svijeća u noći, mislili da ljudi trče prema njima. Prepali su se i pobjegli. Rade Miletić je postao junak obranivši svoj grad na tako čudan način. On je jedina osoba koja je pokopana u vrgoračkoj crkvi."[786]

---

[783] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 130.
[784] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 205.
[785] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 396.
[786] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.

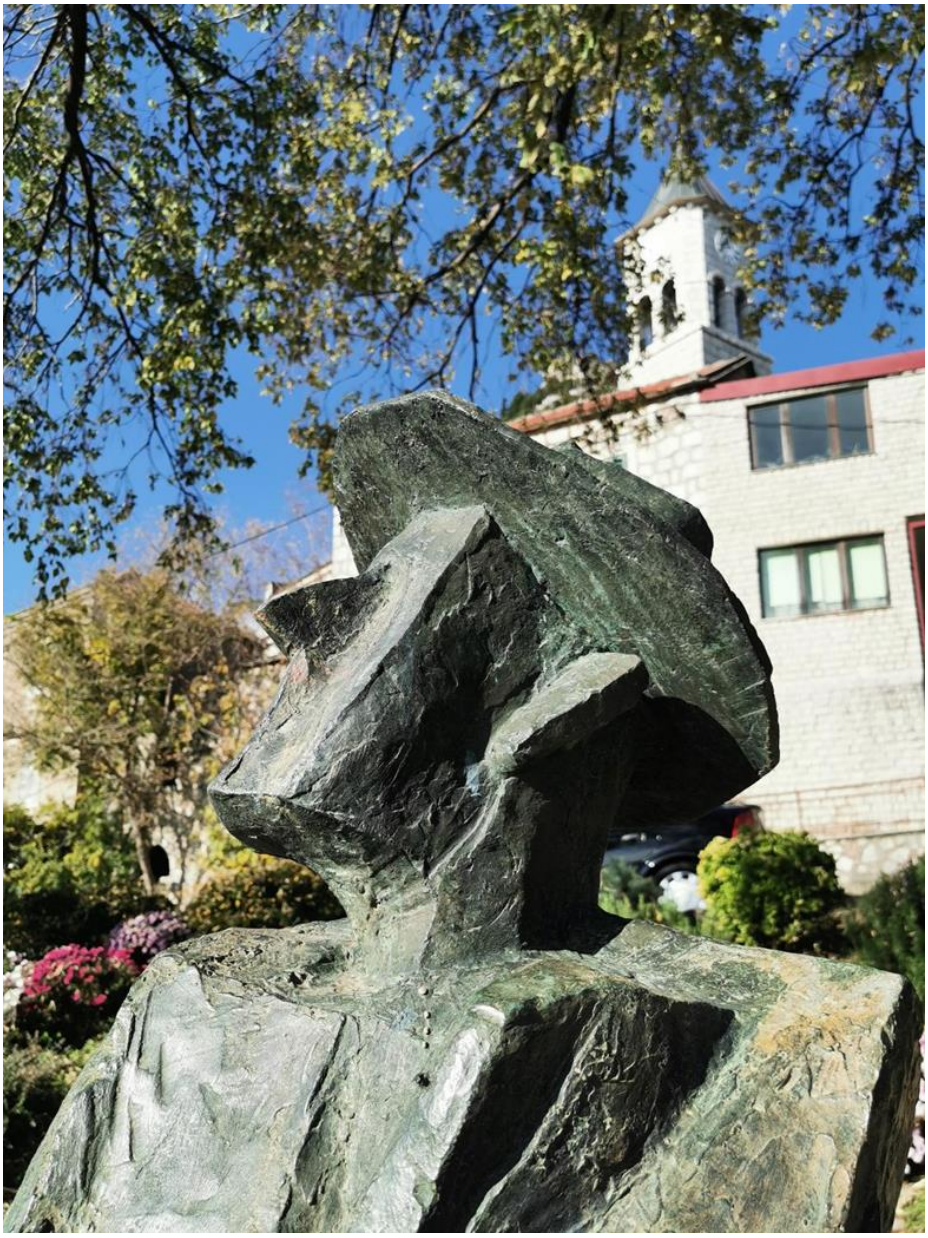

Slika 17: Spomenik Tinu Ujeviću i vrgoračka crkva u pozadini (fotografija: Dijana Mišetić, 2020.)

3.6. Tajna Presvetoga Trojstva

Sveti Augustin, veliki crkveni naučitelj, pomno je razmišljao o tajni Presvetoga Trojstva nastojeći je dokučiti.[787] Jednom, šećući uz more zadubljen u svoje misli spazi dječaka koji je

[787] Ne shvaćajući što baba Kata misli time da mu ne bi nedostajao Medov Dolac da je rođen u Italiji jer onda ne bi ni znao za njega, dječak Ivan promišlja: „Ne, ne… ovo je po mome mišljenju nedokučivija i neshvatljivija tajna od tajne Presvetoga Trojstva. Tamo su tri čovjeka u jednome, i gotova stvar." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska str. 139.).

pokušavao cijelo more preliti u rupicu u pijesku. Ukazujući mu da je to što radi nemoguće, dječak mu odvraća da je pretakanje mora u pijesak izglednije od njegove spoznaje tajne Presvetoga Trojstva, a zatim nestane.

Matan Drugi, ne pokušavajući argumentirati galantarima-krijumčarima razlog krijumčarenja u Njemačkoj kad iz nje nabavlja robu odgovara im pričom:

„Znaš li onu o anđelu što je žličicom puljkao more i pretakao ga u rupicu? 'Što činiš?' upita ga neki ter neki meštar i naučitelj crkovni. Anđeo mu odgovori i reče: 'Puljkam more i kažem ti: prije ću ga svega u ovu rupicu ispuljkati, nego ćeš ti proniknuti u tajnu Presvetog Trojstva o kojoj glavu tareš!'"[788]

3.7. Svetohranište od saća

Mnoge legende pripovijedaju o čudesnim pojavama vezanima uz gradnju ili obnovu crkvica. U *Vječno nasmijanom nebu* nalazi se priča o grešniku koji je činio nažao ljudima pa je želio okušati se i u nedjelu prema Bogu. Pričestivši se pa izvadivši iz usta hostiju i spremivši je u džep, bio je siguran da ga nitko nije vidio i da je uspio u svome naumu. Nije očekivao stotine tisuća pčela koje su ga izbole, a posvećenu hostiju odnijele u šumu, u svetohranište koje su načinile od saća:

„Bio jednom jedan grešan čovjek – veli – pogano grešan čovjek. Velik grešnik. Počinio je ljudima svakakva nedjela, pa se htio poigrati i s Gospodinom nad vojskama – to je onaj nadžandar, kako bismo mi rekli – A Bog je velika stvar, mnogo veća nego svi grijesi onoga prokletnika. I grešnik dođe pred oltar i pričesti se svetogrdno. Kad ga nitko nije gledao, izvadi poganim rukama iz usta presvetu česticu, zamota je u rupčić, gurne u džep i krene svojim putem. Sve se smijucka i misli kako mu je uspjelo osramotiti Boga. Kad najednom stotine tisuća pčela navali na nj. Izujedaju ga, izbodu i usmrte, izvuku mu iz džepa rubac, a iz rupca presveti oltarski sakramenat i odnesu ga u šumu. Nakon dugog vremena prolazi onuda neki sveti misnik i nađe na najljepšem mjestu saće sagrađeno u obliku najljepšeg svetohraništa. Skupi on sve svete misnike i nadbiskupe i samog papu, te s njima u šumu. I onda svi ti sveti misnici u velikoj

[788] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 245.

procesiji prenesu svetohranište od sama voska i meda, u kojemu je bilo tijelo Gospodinovo, u najljepšu crkvu. Još se i danas čuva u jednoj predivnoj talijanskoj prvostolnici."[789]

[789] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 47.

4. HRVATSKE USMENE EPSKE PJESME

Usmena je epika oduvijek bila pogodan način za poučavanje naroda o važnim povijesnim ličnostima i događajima. „Usmena epika pričom prikazuje događaje i likove u vremenu i prostoru.”[790] Daroviti je pojedinac događaje od osobite važnosti za zajednicu kojoj je pripadao oblikovao u desetercu, najčešćem narodnom stihu, a tek ponekad u osmercu. Formulaičnošću postignutom uporabom ustaljenih izraza, rimotvornih elemenata i ustaljenog slijeda tipičnih događaja, ali i vlastitom izvedbom kojom je morao izazvati zanimanje slušatelja i njihovu želju za pamćenjem pjesme, postizao je da se pjesma pamti i prenosi dalje, s koljena na koljeno. Većina hrvatskih usmenih epskih pjesama tematizira borbe s Turcima. Usmene pjesme stoga gledamo kao važan povijesni dokaz. U mnogim su prilikama povjesničari, nemajući tragove o pojedinim okolnostima, iste potražili u narodnoj pjesmi. Epske su pjesme u vremenima neprestanih previranja s Turcima budile u narodu čežnju za slobodom, a najčešće su opjevavale junake, uskoke i hajduke koji su se uspješno suprotstavljali neprijatelju. Mnoge pjesme opjevavaju Mijata Tomića, Andrijicu Šimića, Marka Kraljevića i druge junake.

Usmena epska pjesma važna je sastavnica tradicijske književnosti. „Jedna od bitnijih funkcionalnih mogućnosti jest i to da su se smatrale jedinom povijesti, doduše literariziranom, koju je mogao primiti i u njoj sudjelovati pretežit dio pučanstva bespismene provenijencije.”[791] Razlog ovakvu značaju leži u njezinoj društvenoj ulozi: u zajednicama koje nisu poznavale pismo ili su ga poznavali samo pojedinci, jedini način poučavanja naroda i čuvanja njegove povijesti bila je predaja. „Na seoskim sijelima, koja se posebno okupljaju u kućama gdje ima mnogo djevojaka, obnavlja se predaja narodnih priča o starim vremenima.”[792]

U *Putu po Dalmaciji* Fortis se o junačkom pjevanju izražava negativno: „Junačko pjevanje u Morlaka tužno je do krajnosti i jednolično; obično k tome pjevaju malo kroz nos što se izvrsno slaže s glazbalom na kojem sviraju; stihovi najstarijih njihovih tradicionalnih pjesama deseterci su bez sroka. U ovim pjesmama ima snažno izražajnih dijelova, ali jedva poneki plameni bljesak mašte, a ni taj nije uvijek sretan. One, međutim, snažno djeluju na dušu slušalaca koji ih malo-pomalo nauče napamet; vidio sam gdjekojega kako plače i uzdiše na

[790] Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga, str. 113.
[791] Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga, str. 243.
[792] Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 57.

nekom mjestu koje u meni nije budilo nikakva ganuća. Vjerojatno je da je taj učinak proizvela vrijednost ilirskih riječi koje su Morlaci bolje razumjeli; ili možda, što mi se čini razložitijim, njihovim priprostim dušama koje su premalo obogaćene istančanim mislima, treba neznatan udarac da budu potresene."[793]

Deseterački su se stihovi recitirali ili pjevali, najčešće uz pratnju gusala ili tambure.

U prvome dijelu *Prosjaka & sinova* Kikaš, nastojeći izbaviti Potrku od age koji ga je uhvatio zbog smicalice pri prosjačenju, prihvaća se gusala i na licu mjesta sklada pjesmu o Salih-ahi i njegovu junaštvu, iako ga smatra „kukaveljem":

Viknu vila s Motokit planine:
„Na noge se, serdaru Ivane,
pa pokupi svoje Vrgorčane.
Eto na te bega čitluškoga,
baš delije bega Bašagića,
a s njime je dvanaest momaka,
sve momaka poizbor junaka.
Ti pokupi triest Vrgorčana
ako misliš sili odoliti,
jerbo s manje ne ima megdana!"
Na to Ivan vili odgovara:
„Ne budali, posestrimo stara!
Nji' je dvanest, nek je i nas dvanest,
pa što komu Bog i srića dade!"
Ma je Ivo lukavstvo smislijo:
iz busije vatru otvorijo,
svi' dvanaest delija pobijo.
Osta samac beže Salih-beže:
„O Ivane, sinja kukavice,
što se kriješ kô miš po kamenju?

[793] „Putujući po pustim planinama, Morlak pjeva, posebno noću, o starim djelima slavenskih velikaša i kraljeva ili o kakvu tragičnom događaju." (Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 59.).

Iziđi mi na megdan junački
sa svom svojom jadnom mišadijom!”
Privari se Ivane serdare,
privari se, ujide ga guja,
s družinom se baci u sedlašce,
po ljubuškom razigra se polju.
A da vidiš jada nevoljnoga:
trinaest ih pade na jednoga.
A da vidiš bega Salih-bega,
on potegnu dvi kubure male,
obe male bez kremena pale,
pa od trinest jedanest načini.
Sve u trku kubure nabija,
sve u trku druge ispaljiva:
svako zrno nalazi čelenku.
A kada ga živa sustigoše,
konjica je na nji' okrenijo,
pa je britku ćordu povadijo:
siče, koli mlade Vrgorčane
kano noćca kratke zimske dane.
Osta samo serdare Ivane.
Pa povika serdare Ivane:
„Aman, aman, beže gospodare,
budi jednom srca milostiva,
pa me živa pusti dvoru momu!”
Odgovara beže Salih-beže:
„Deliji je da koli delije,
ne da gnječi uši, čimavice,
biži, jado, sinja kukavice!”
Pa odjaši biloj kuli svojoj
do Čitluka mista ubavoga.

Biše beže srca milostiva.[794]

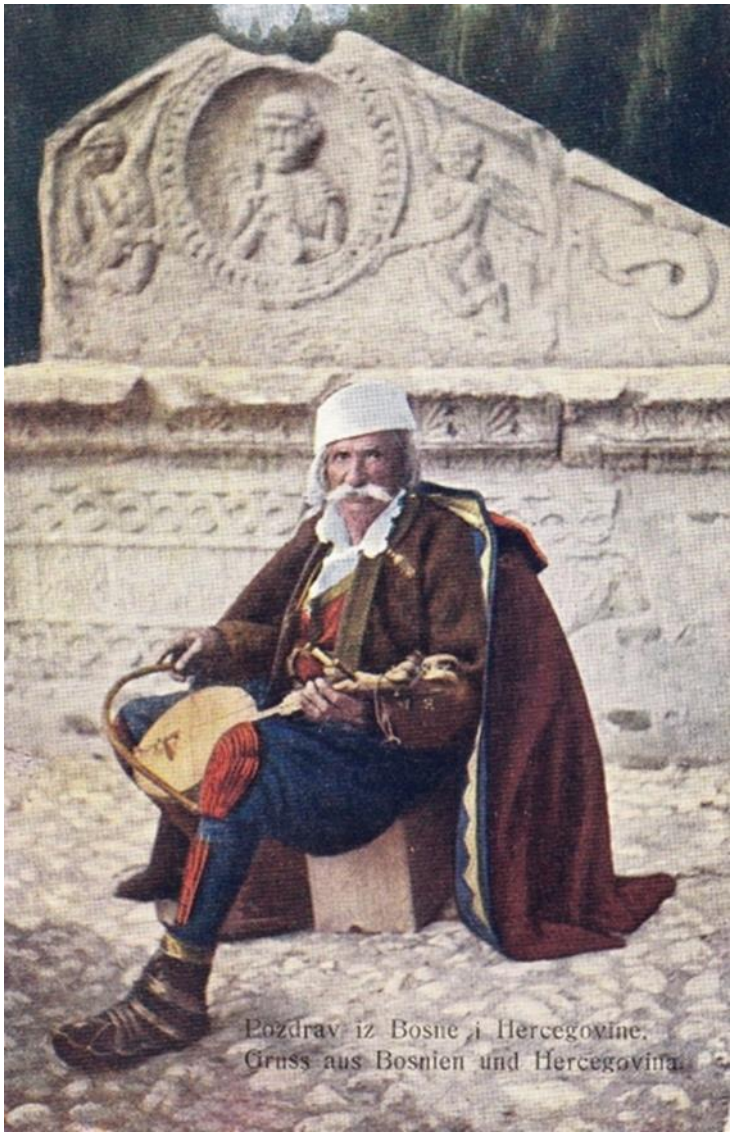

Slika 18: Guslar, stara razglednica (posjeduje: Dijana Mišetić)

4.1. Guslari

Guslari, u narodu zvani i guslačima, više su ili manje talentirani pjevači koji su pjevanje vlastitih stihova pratili sviranjem gusala, tradicijskog instrumenta izrađena od jednoga komada

[794] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 48-50.

drva. Kutleša razlikuje guslara od guslača, prvog jer gusli po zanatu, a drugoga jer gusli iz zabave.[795] „Naziv *gusle* dolazi od staroslavenske riječi *gosl* što znači *žica*.”[796] Etnografski muzej u Zagrebu navodi da gusle potječu „iz Slavonije, Srijema, Like, Dalmatinskog zaleđa i Dinarskog područja, zatim iz Srbije, Bugarske, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Albanije”.[797] Izrada gusala zahtjevan je posao jer potrebno je izabrati prirodno iskrivljenu granu drveta, javora, a onda je oblikovati rezbareći u njoj detalje koje guslari žele imati.[798] „Preko zvučnog tijela navučena je životinjska (obično jareća) koža, na sredini koje je probušena rupa radi bolje zvučnosti glazbala, a duž cijelog tijela i vrata napete su jedna ili dvije strune od konjskog repa.”[799] Lovrić gusle opisuje kao glavni glazbeni instrument uz koji se pjeva, načinjen od samo jedne žice koja je sastavljena od mnogo spojenih konjskih struna, a sličnu žicu ima i gudalo.[800] Kutleša ih navodi kao jednu od „tri glavne stvari, kojim se muška mladost zabavlja i sviri: gusle, diple, svirale”.[801]

U Raosovoj trilogiji dječak Ivan čiji did Buja napamet zna pjesme iz Kačićeva *Pismara* silno želi imati gusle kakve ima svaka kuća osim njegove:

„No što će mi sve to kada nemam gusle. U svakoj kući vise povrh komina, išarane i iskićene konjskim i volovskim glavama, a najljepše su one s kozjim, pa im se rozi povijaju, povijaju kao vitice u loze. Moj je djed bio u Americi, kopao zlato i nije mislio na gusle, a moj otac neprestano radi u tom prokletom mlinu, pa na njih i ne može misliti.

Skoro ću ih napraviti. Otac mi je ove zime poklonio zečju kožicu. Još treba samo drvo. Do drva ću doći, jer su Matkovići zapalili 'klačinu' (…)”[802]

Tesanje gusala završilo je sjekirom u dječjem nožnom palcu, no dječak podsjeća majku na važnost koju gusle predstavljaju njihovu narodu:

---

[795] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 312.

[796] Hrvatska tradicijska glazba. Gusle. Dostupno: na http://www.gajde.com/instrumenti/gusle/ (pristup: 16. 5. 2021.).

[797] Etnografski muzej Zagreb. Glazbala u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Dostupno na: http://glazbala.emz.hr/hr/Glazbala/Kordofona%20glazbala/Gusle (pristup: 16. 5. 2021.).

[798] Gusle su osobit tradicijski instrument jer guslari biraju njihov izgled. U drvetu su neki od njih dali izrezbariti orla, poskoka, posušku crkvu, Djevicu Mariju, Andrijicu Šimića, Mijata Tomića, hrvatski grb i mnoge druge simbole.

[799] Hrvatska tradicijska glazba. Gusle. Dostupno na: http://www.gajde.com/instrumenti/gusle/ (pristup: 16. 5. 2021.).

[800] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 104.

[801] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini.* Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 311.

[802] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 221.

- Maja, maja, ne govori tako. Ti i ne znaš što nam znače gusle:

Ta sva povijest roda moga

s guslinih se žica čuje...[803]

Slika 19: Lijevo: Detalj s gusala Josipa Pekića Karamatića (Hattersheim, Njemačka); desno: gusle guslara Mate Sablića zvanog Mate Tijarica

Guslari su bili kroničari mjesta u kojima su živjeli. O važnosti gusala u rukama guslara najbolje govori Kutlešina usporedba: „Uz viru i crkvu gusle su uzgojile i sačuvale naš narod od propasti."[804] Budući da pjesma nastaje u trenutku, guslarova je izvedba svaki put drugačija. Niti

[803] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 222.
[804] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 312.

jedan događaj u selu nije mogao proći bez opjevavanja, a stihovi su se smišljali na licu mjesta.[805] Opjevavale su se svakodnevne situacije poput svađe Matkovića s ostatkom sela zbog gradnje kapelice, a u kojoj je župnik don Ivan dobio metak u vrat: „O tom zločinu spjevali su u Medovu Docu kilometar dugačku pjesmu, i sada je uz gusle pjevaju na svim sijelima i u svim selima."[806] Neizostavno je bilo pjevanje o narodnim junacima i velikim bitkama: „I tako stih za stihom, stotine stihova, stotine pjesama, od kojih bi za svaku vrijedilo triput poginuti. A junaci su i poradi jednog stiha ginuli, jer život koji na guslama neće titrati, i ne vrijedi živjeti."[807]

U književnosti, ali i povijesnim spisima često se spominju slijepi guslari. U *Prosjacima & sinovima* Kikaš se iščinja slijepcem kako bi što više isprosjačio od Mustaj-age: „(…) a slijepi ti prosjak ne traži ništa već da mu gusle dodaš, pa da srce iskali pjevajući o uzoritom gospodaru Salih-begu, junaku srca milostiva, što me toliko puta vezirski nadari."[808] O slijepim guslarima progovara i Lovrić: „Slijepci žive od toga, što obilaze po svijetu pjevajući uz gusle. Tako im ne prigovaraju, da su skitnice. Oni pjevaju mnogo pjesama i improvizirajući, pa se čini, da je priroda ono, što je oduzela njihovim očima, dala njihovoj sposobnosti da vrlo okretno pjevaju."[809]

„Iskititi" pjesmu o nekome značilo je opjevati njegovu smionost i sačuvati ga u narodnom sjećanju. „Narod pozna samo onoga s gusala, a svaki je drugi nekakav buljubaša i juzbaša – svejedno jal turski jal mletački – jabandžija."[810] Mnoge su narodne pjesme, poput pjesama o Tomiću i Šimiću, kako smo vidjeli, isticale njihove karakterne osobine romantičarskim zanosom pa su junaci u nekim pjesmama gotovo nestvarni. Zečević kao primjer navodi Andriju Kačića Miošića koji je pjevajući o junacima i sâm opazio kako su svi oni u njegovim pjesmama međusobno slični dajući objašnjenje da su svi „od iste vrste kriposti", što znači da narodni pjesnik opjevava junaštvo, a ne junake.[811]

---

[805] O guslarima i guslanju Marija Marijanović pripovijeda: „Rodila sam se u guslama, moj brat je guslar, to mi je najveće veselje da dođu junačke pisme i piva se uz gusle, to je divota slušat, ja to volim više nego išta na svitu. 'Di nas nema, tu je kuća gluva.' Kako moj Mate gusli! Uz gusle se pjeva većinom što sam izmisliš."
[806] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 394.
[807] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 117.
[808] Isto, str. 48.
[809] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 104.
[810] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 130.
[811] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost.* Zagreb: Liber: Mladost, str. 378.

U mnogima je broj junaka znatno povećan kako bi se još pridodalo hrabrosti junaka i njihovim podvizima. Dječak Ivan, osvrćući se na ratove s grabovačkom djecom s kojom je išao u školu, jer Medov je Dolac nije imao, žali što u jednoj takvoj bitci Medovčani nisu stradali da završe na strunama gusala koje bi njihov podvig preuveličale:

„Šteta što su nas doušili. Da nisu, sasvim bi drukčije izgledala Dračeva ulica... majke u crno zavite, a guslar bi se prihvatio gusala, da same suze teku i samo srce puca. Mi bismo sjedili do komina dok bi sve gledali u nas i svi nam kroz jecanje govorili: 'Junaci ste, sinci, junaci od oka, jer pobiste one hulje grabovačke!' Onda bi pjesma pjevala umjesto trojice, da smo ih šezdeset poubijali. A koja bi tek to slava bila!”[812]

Događalo se da su pojedinci nasilu htjeli biti opjevani, no takve bi pokušaje epski pjevači na pratnji gusala obično izrugali. „A ti, žutokljunče, dobro u pamet utuvi: nema junaštva bez gusala! A Jovanović može stotinu Hercegovina zadobiti, stotinu konja promijeniti, na strune im nikad zajašiti neće!”[813]

U *Prosjacima & sinovima* čest je motiv pjevanja junačkih pjesama u čast pojedincima koji ih nisu zaslužili, a sve kako bi se pjevači dodvorili imućnim slušateljima, odobrovoljili ih u trenutcima opasnosti ili od njih isprosili što više. „Prpa ravno k njemu, pa laži i maži kako se po svim selima s gusala, izuzev Knezova, ničije ime i ne čuje, kako svaka duša želi da ga vidi, da mu se svidi i pokloni.”[814]

Jokaš, slušajući Kikaševe usporedbe nekadašnje junačke krvi koja je vrila u njihovim djedovima i „jada i kukavelji”, termina kojima se Kikaš koristi da bi opisao sebe i svoju prosjačku družinu, ali i sve one suvremenike koje je poznavao, uviđa mogućnost plaćenih pjesama o lažnoj hrabrosti pokojnika:

- A može biti – šišnu Jokaš – da su i ti naši pokojni bili kukavelj kô i Salih-aga, da su čuvali svoje guzice kô i mi naše. Pusto ti je naći šantalaša da i o njima pjesmu iskiti za pol bukare vina! (...)

- Može biti. Ali mi ih samo sa gusala znamo, i oni su ono što rep konjski o njima govori...[815]

---

[812] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 144.
[813] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 205.
[814] Isto, str. 129-130.
[815] Isto, str. 54.

Pjesmom o Salih-agi koji je svojom vojskom krenuo na serdara Ivana i njegove Vrgorčane i pobio ih sve osim Ivana, „jade, sinje kukavice" koji ga je molio da mu sačuva život i dozvoli povratak domu, Kikaš od njegova unuka Mustaj-age kojemu su se oči orosile „od junaštva, uznositosti i dobrostiva srca djedovskoga" dobiva nagradu: „(…) a potom ispripovjedi kako ga aga dukatom obdari za pjesme koje mu je tu pred nosom izmislio."[816]

Gusle su neizostavan instrument kojim se pratilo junačko pjevanje. Izučavajući folklor Sinjske krajine, Bezić primjećuje kako su gusle uvijek glazbena pratnja te navodi tek poneku situaciju u kojoj je čuo gusle bez pjevačevih stihova: „Nigdje nisam čuo za samu svirku na guslama, svuda su gusle samo instrument za pratnju pjevanja. Čistu instrumentalnu svirku na guslama možemo čuti jedino u predigrama, u međuigrama, dok pjevač odmara grlo, kao i na završetku kad prestane pjevati."[817]

Kutleša ističe važnost gusala u rukama težaka: „Gospoda mogu naučiti guslit, ali mučno i ritko. Kad su gusle u težačkim rukam, samo su tada u pravim rukam svoga gospodara. Sve nijanse i poluglase i njijovu vridnost težak uviđa i ne ispušća, dočim ji gospoče omalovažuje. Težak ljubi gusle, a gusle težaka. Kod težaka gusle pismu prate i popunjuju, a gusle uprav zato i jesu. Pisam bez gusala bila bi soparna, s guslam uvik kratka."[818]

Gusle su se svirale nakon večernje molitve i večere, uz ognjište, kada bi se seljani okupljali u kući „s najvećom kužinom" i pričama i pjesmama kratili hladne zimske večeri, ali i na sijelima, u narodu zvanima *sila* gdje su momci upoznavali djevojke: „(…) jer tko pjeva zlo ne misli. A pjevalo se svake večeri nakon što bi čeljad izmolila dio ružarja i čalabrcnula žlicu blitve. Pjevalo se uz gusle, i bile su to duge, duge pjesme, da bi deset puta mogao do popove kuće i natrag. Bile su osobito lijepe, tek što od mene nije bilo lijepo da ih nisam mogao upamtiti. Ja uvijek pamtim samo početak."[819]

Guslilo se i u svečanim prigodama, na svim onim događajima od izuzetne važnosti za zajednicu:

---

[816] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 53.
[817] Bezić, Jerko. 1967. *Muzički folklor Sinjske krajine*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 5 i 6 No. 1, str. 221.
[818] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 312.
[819] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 85.

„Dočuo sam skoro, da si mi se, ludo moja, prihvatio poja. Slušaj ujca svoga, okani se toga. Svatko u nas pjeva i popijeva, i Mijo guslar, i Pava' glavar, i Cukraš i Bukraš, Gale i Tale, i stric Miko i did Buja i svaka kuja... na vjenčanju, na krštenju i na klanju gudina. A godina u svih je jadna i gadna, gladna, sine, od Božića do Ilijne."[820]

Kao usamljeni sjemeništarac premješten iz brda u veliki grad, Ivan s ljubavlju razmišlja o Isusu kao dvanaestogodišnjem dječaku koji je u Hramu tumačio pisma: „(...) S njim bih mogao razgovarati o svemu, o ocu, o majci, o vragolijama moga djetinjstva, učio bih ga pjesme koje se uz gusle pjevaju, čarolije što oko ognjišta šetuckaju, stotine smicalica i doskočica."[821]

[820] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 687.
[821] Isto, str. 273.

5. USMENE LIRSKE PJESME

„Lirske pjesme najmnogobrojnija su usmenoknjiževna vrsta koja obuhvaća vjersku i svjetovnu liriku. Usmene lirske pjesme mogu se klasificirati na:

a) Svjetovnu usmenu liriku:

1. Mitske pjesme
2. Obredne pjesme:
   - Koledske,
   - Veselanje,
   - Jurjevske,
   - Kraljičke
   - Ivanjske
   - Vukarske.
3. Posleničke pjesme:
   - Žetelačke
   - Pastirske
   - Težačke
   - Putničke
   - Kiridžijske
   - Napitnice vinske.
4. Povijesne pjesme
5. Ljubavne pjesme:
   - Zagledanje,
   - Ašikovanje (ljubovanje)
   - Zaruke
   - Svatovske
   - Život u braku
   - Uspavanke, pjesme uz kolijevku i druge pjesme maloj djeci
   - Pjesma siročeta umrloj majci
   - Naricaljke (tužbalice)

5.1. Poskočice i pjesme uz kolo

5.2. Rodoljubne

6. Romance

7. Balade

8. Šaljive pjesme

9. Bećarac, ganga, natpjevavanja (dvostihovi)

b) Vjersku usmenu liriku:

10. Molitvene usmene pjesme

11. Prenja

12. Versificirane legende

13. Romarske pjesme"[822]

5.1. Povijesne pjesme

Lirske povijesne pjesme pjevaju o narodu značajnim događajima i junacima koji su u njima sudjelovali: o kralju Vladimiru, padu bosanskoga kraljevstva, o Marku Kraljeviću, Mijatu Tomiću i Andrijici Šimiću o kojima je bilo riječi u poglavlju o hajducima i njihovim harambašama te mnogim drugim povijesnim osobama. Najveći broj pjesama tematizira borbe s Osmanlijama (1463. – 1878.) kao izvor višestoljetne patnje hrvatskoga naroda.[823]

U *Prosjake & sinove* inkorporirana je pjesma guslara Mije koju je „iskitio" odmah po primitku vijesti „da je i Stipica Radić, meštar i naučitelj, podlegao ljutoj rani". Pjesma opjevava tugu nakon atentata na Stjepana Radića kojega je u beogradskoj Narodnoj skupštini 1928. godine smrtno ranio Puniša Račić. S napadnutim se hrvatskim zastupnicima poistovjećivao čitav hrvatski narod:

Svi junaci nikom ponikoše
i junačku suzu zadržaše,
zadržaše ali srce plače.

[822] Dragić, Marko. 2006. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*. Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo, str. 31-32.
[823] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 72.

Ma junaku nije do plakanja,
već osvete sveta vojevanja.
Kad se trnci uz pleća popeše
i kroz kose nebu izgubiše,
junaci se mahom povratiše.
Prvi usta Potrka viteže,
pa junakom stade besiditi:
„Sici, Aco, glave po Rvackoj
dok i tvojoj glavi reda dođe,
a doći će ko što zora rana
rumenilom tminu razagnava.
Ne tugujmo, braćo i junaci:
čovik gine a narod ostaje,
mrtav junak nove snage daje
ko uvelo lišće rodnoj žili.
„Mrtvim slava, a život živima!"
mučenici to nam poručuju.
Stoga, braćo, pijmo i pirujmo
sve u tuzi, kako dolikuje ...[824]

Hrvatsko-srpsko razilaženje i povratak hrvatskoga teritorija motivi su povijesne pjesme koju, ne shvaćajući odmah Matanovu šalu, Bauk Puh, „stari mačekovac", iz svega grla pjeva na Trgu bana Josipa Jelačića:

Pade srpska sila i ordeja,
strašna vlada na magarcu perja,
usraše se sileni žandari:
Vlatko Maček poparu im svari,
kralju Petru ljuti pozdrav daje:
Vraćaj, more, sve hrvatske kraje,
da sastavim svoju djedovinu,

[824] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 242.

Hrvatsku mi šećer-banovinu:
od Zagorja i od Međimurja,
od Prigorja i od Moslavine,
Posavine i sve Podravine,
Slavonije, zemlje uzorite,
Srijema ravna do bogata Šida,
tvrd Korduna i ljute Banije,
od Kotora Gorskog i Ravnoga,
među njima Like i Krbave,
plemenite hrvatske države,
Dalmacije do sinjega mora,
polovice zemlje Hercegove,
ponos-Bosne do Travnika grada ...[825]

Iščekujući susret s harambašom Markom Knezom kako bi izvršio „savez s Bogom", Prpa nakon dana provedena na Glavici vraća se u komšiluk koji je upravo tada napala hajdučka četa, „tridesetak do zubi naoružanih konjanika, koji uletješe u komšiluk vičući i alačući kao pravi kršćanski Turci":

Žari, jari, turske kule pali,
ruši dvore, pustoši obore,
a od blaga što se vuć' ne more,
neka gori od mraka do zore,
da pečemo ovna devetaka:
malo za se, malo za jataka.
Vadi kame, vadi puške male,
šare štono usrid čela pale.
Krvlju turskom omasti dolame,
strvinama napuni sve jame,
deri bule dok se ne ogule,
staro sici a mlado zatuci.

[825] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 293.

Da nam žive Knezovi 'ajduci![826]

Ali-aga, dizdar vrdolski, ponukan riječima franjevca Bone koji je htio njega i sve ostale Turke u Krajini obratiti na kršćanstvo, prisjeća se slavnih dana svoje mladosti, odsijecanja glava, bacanja kamena s ramena, lova i zora dočekanih s djevojkama, uspoređujući navedeno s otužnom sadašnjosti:

Janjci masni, a jarići slasni,
somun sladak od čeg ga ispekô:
od 'šenice, jal od ozimice,
od ječima, jal od napolice,
jal od bara, jal od prosa rana.
A sad šerbet od pelina gorči,
urmašice pritišću žličice:
skovrlji se aga Ali-aga![827]

O Ali-aginu silništvu kojemu je presudio Prpa iz Glamoča pjevalo se u svakom domu u Krajini, uz kamin i gusle:

Kur-beg sjaši, Al'-aga uzjaši,
glave skida, rujnu krv ispija,
čemer-roblje na kolac nabija,
dicu kida u stotine krpa
dok ne dođe od Glamoča Prpa...[828]

Potrka u svom kazivanju o Ivanu, navodnome Vrtirepkinu mužu, pripovijeda selu o vojvodi Musiću koji Ivana naziva sinom. Premda pisan kao tekst, uočljiv je početak slavenske antiteze, pitanje kojemu nedostaje negacija i odgovor: „(...) Čim ugleda Ivana, samo se sagnu i podignu ga kao perce sebi u sedlašce, poljubi ga u oba obraza i upita: 'Nerođeni kô rođeni sine, od Neretve kakav aber nosiš? Jal' je sokol, jali su gavrani, jal' je dobro, jal' mu se nadati?'"[829]

[826] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 108.
[827] Isto, str. 110.
[828] Isto, str. 117.
[829] Isto, str. 218.

5.2. Poskočice u kolu

Kolo kao središte seoskog društvenog života zadržalo se u velikom dijelu Hrvatske do 1950-ih godina.[830] Riječ je o plesu, ali i društvenom događaju od velikog značaja za pripadnike neke zajednice. Igranje kola narodni je običaj koji se prakticirao u mnogim mjestima, najčešće iza nedjeljne svete mise, ali i na sajmovima, *dernecima* priređenima za svaki veći blagdan, na pokladama i svadbama. Igralo se ispred crkve, u blizini crkve, na gumnu i livadama. U kolo se ulazilo u mladenačkoj dobi, a djeci pristup kolu nije bio dozvoljen.[831] Na kolo se osvrće i Kutleša, razlikujući mladenačko kolo od dječjih kola: „Momci i divojke igraju svoje kolo o velikim godovim. Nema tu nikakve mužike, oni sami igraju i pivaju. Igranje je u poskakivanju i mavanju rukam. Nu dica igraju kolo u svako doba. Kako momci i divojke igraju, tako i dica. Kako momci i divojke – pivaju tako i dica, samo što dica često igru ponavljaju.”[832]

Opisujući tradicionalnu glazbu, plesove i igre, Fortis se dotiče i kola, „Morlacima najdražega plesa”, no kao i spram junačkih pjesama sviranih uz gusle kritički se odnosi prema viđenome, ne shvaćajući smisao i radost koju narod za takvih izvođenja osjeća:

„Uz pjevanje pjesama i svirku mijeha koji je sličan onome što ga okolo nose medvjedari, Morlaci izvode svoj najdraži ples koji se zove 'kolo' ili krug što se poslije izvrgne u 'skoči gori', to jest 'salti alti'. Svi plesači, muškarci i žene, uhvativši se za ruke, načine krug i počnu sporo kružiti njišući se uz grube i jednolične zvuke glazbala u koje zasvira znalac toga posla. Krug mijenja oblike i postaje čas elipsa, čas četvorina, u razmjeru sa živošću plesa, a naposljetku se prometne u pretjerano visoke skokove, koje izvode i žene, s potpunim preokretanjem tijela i odjeće. Nevjerojatan je zanos što ga Morlaci gaje prema tom divljem plesu. Povedu ga često unatoč tome što su umorni od posla ili duga puta i slabo nahranjeni, a uz male prekide znaju provesti po nekoliko sati u tako žestoku poigravanju.”[833]

---

[830] Vitez, Zorica. 2016. *Hrvatski običaji i druge tradicije*. Zagreb: Mozaik knjiga, str. 229.
[831] Ivančan, Ivan. 1967. *Narodni plesovi Sinja i okolice*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 5 i 6 No. 1, str. 282.
[832] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 309.
[833] Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 59–60.

U svom odgovoru na Fortisove kritike kola Lovrić se slaže s njim da je oduševljenje za kolo kod Morlaka pretjerano, no napominje da se kolo igra u doba najvećih svečanosti i galame pa Fortisov sud da Morlaci igraju kolo unatoč umoru i gladi nije istinit. [834]

Poskočice su vesele pjesme uz koje se zabavljalo igrajući kolo. Karakterizira ih ritmičnost, a ponekad su svirane na fruli, svirali, usnoj harmonici, diplama, a od 60-ih godina 20. stoljeća i na harmonici.[835] Djevojke su uz poskočice učile igrati kolo kako bi mu se poslije pridružile.[836] Mnoge su poskočice šaljive. Šaljivim su se stihovima izražavali osjećaji: upućivali su se nekome od sudionika kola, često suparnicima pri dodvoravanju djevojkama nastojeći ih izrugati, ali i kritizirali pojedini seoski događaji.[837]

U Duvnu se kolo igralo ispred crkve nakon nedjeljne mise, a pogotovo ako je bio dernek u čast nekoga od svetaca. Kolo se obvezno igralo i na svadbama, to se zvalo „ajmo u kolo". Postojale su dvije vrste kola. Jedno se igralo uz pratnju usne harmonike, stoga bi netko, obično onaj koji je vodio kolo, svirao, a ostali bi za njim plesali. Postojalo je i kolo koje su Duvnjani nazivali „vrtikolo", a ono se plesalo uz pjesmu. U početku se plesalo laganim korakom držeći ruke preko ruku. Često su se pjevali šaljivi stihovi: *Ja malena, suknjica šarena, / svaka šara po tri momka vara*. Šaljivi su stihovi uvijek bili najprihvatljiviji jer su pridonosili veselju:

„Kad bi se to otimalo, onda bi –ijuuuu, a ono se vrti. Jedno je kolo tipa vrtikola, ali je bilo malo specifično. Momci i cure bi skupa bili u kolu, onda jedna cura iziđe u sredinu kola. Primjera radi: ona se zova Mara. 'Ajde, Mare, izaberi koga tvoje srce želi.' Ona nekog od tih momaka koji joj se sviđa obično izvede u kolo: 'Sad se vidi, sad se zna, 'ko se kome dopada.' Ona bi se vratila, a ostane taj momak. Onda on nekog drugog bira."[838]

U Biteliću se kolo igralo na svadbama, na Božić, na Svetoga Stjepana i na gotovo svim svetkovinama. Kolo su igrali i stari i mladi pa se čitavo selo radovalo sudjelujući u njemu. Kolovođa je započinjao kolo pozivajući sve da mu se pridruže: „Moj pokojni stric je bio kao

[834] V. Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 110.
[835] Dragić, Marko. 2008. *Etnografsko-fililoški prinosi tradicijskoj kulturi drniškog kraja*. Godišnjak Titius : godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol. 1 No. 1, str. 173.
[836] Isto, str. 173.
[837] Vitez, Zorica. 2016. *Hrvatski običaji i druge tradicije*. Zagreb: Mozaik knjiga, str. 229-230.
[838] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

glavni vođa za pivanje, lipo je piva. On je uvik vodia kolo, uvik bi piva, uvik bi započima, zva bi: 'Ajmo ća, ajmo ća!'"[839]

Igranje je kola poput sijela i prela bila još jedna prigoda za *zamiranje* i zaljubljivanje pa su se u Biteliću na Svetoga Stjepana nakon ručka momci i cure vraćali na dernek. Pozivanje djevojke u kolo odavalo je simpatije momka spram nje, a djevojčin pristup kolu bio je znak njezine zrelosti i spremnosti za udaju.[840] Uz kolo se pjevala rera:

„Onda bi se to skupilo u krug kolo, igralo bi se kolo i svaki momak koji bi tio zamirit curu, a mi ka dica gledali 'ko će s kim. On bi iša toj curi da oni igraju kolo i onda bi on nju otpratio kući ako mu se sviđa. U selu, kad bi se vratili navečer u selo, od starih, od mladih, od svih nas dice, tu bi se cilo selo skupilo i tu bi se igralo kolo i dvoje bi igralo s rukom, baš ono seljačko, nije tu bilo ni ples ni ništa, nego igralo bi se. Pivala bi se rera, bilo je prekrasno."[841]

U Crivcu se kolo igralo na dernecima, a mještani su odlazili i u udaljena mjesta, primjerice u Ogorje na blagdan svetoga Jure ili u Zlopolje pa su i na tamošnjim dernecima plesali kolo. Uglavnom su u udaljena mjesta odlazili oni koji su imali simpatiju, ali često su i momci dolazili i iz drugih mjesta u Crivac. Momci su išli po dernecima, ženama to nije priličilo. U takvim se prigodama igralo kolo koje bi se formiralo pjesmom: „Kad bi bilo kolo, prvo bi zapivali, onda bi u kolo."[842]

Informantkinja iz Glavine Donje sjeća se stihova koji su se pjevali u kolu na Božić:

Širi kolo, kozaračka lolo,
Širi kolo, kozaračka lolo,
Ličko Lišće, Otočac i Brinje,
Mala moja, ne zaboravi me.
Subota mi nedilju doníla,
a nedilja koga sam volila.
Ja zaboravila,
pa te, dragi, nisam pozdravila.[843]

[839] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[840] Ivančan, Ivan. 1967. *Narodni plesovi Sinja i okolice*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 5 i 6 No. 1, str. 285.
[841] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[842] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac.
[843] Kazivač: Slavka Grančić (1938.), Glavina Donja, Imotski; zapisivač: Sanja Grančić.

Na Božić se kolo plesalo i u Drnišu. Toga su dana pristizale cure iz drugih mjesta pa su svi zajedno plesali kolo, i stari i mladi:

„Popodne bi bile došle cure, mlade žene, babe – bilo 'ko, bilo bi kolo. To je tada bilo na Božić, nije se išlo crkvi. Kad bi to bilo kolo, došle bi cure iz drugoga susidstva, njih pet-šest sastalo se. Žene, cure, momci; svi bi se tu sastav'li u jedno veliko kolo. Pivalo bi se, igralo, plesalo, pilo. Donesi tamo vina kome je bliža kuća, zaleti se popit, pojist nešto. Uveče bi se bilo na jednom starom guvnu, sve do kasne večeri. Kolo bi igralo, častilo bi se, pivale bi tri-četri grupe. Cure, momci, dica, stare žene – 'ko bi god moga igrat, svi bi izašli."[844]

Kolo se u Drnišu plesalo i na Svetoga Stjepana:

„Cure se dižu ranije. Uveče bi najprije bile splele kosu na male, male pletenice. Uveče bi mi bile oprale kosu, oprale se, i jedna drugoj spleti kosu na one male pleteničice – bilo bi pitaj Boga koliko, po pedeset. Ujutro bi se digle, umile, sredile i rasplele kosu. Bila bi bujna, a to bi se opet plelo u pletenice. Onda bi metnile ono oko glave, uredile se lipo i išle na misu. A ima sedam kilometara do crkve, lipo uređeni momci i cure bi išli nizbrdo. Na misu ne bi ni išle ako ne bi prispile prije nego počne. Kad misa završi, izađe se, bilo bi tu četri-pet sela opet u kolu, kozara, svih – veliko, veliko kolo. Kad bi se već tribalo ić kući, prid noć, malo niže, i opet bi bilo kolo u sredini sela. Momci bi u'vatili svoje cure i s njima bi izašli do gori. Nisu se ni vodili, iđu jedan kraj drugoga, nije to ka sad bilo. Nije on nju uvatia okolo ili bilo šta, nego samo kraj nje i pričaju i iđu uzbrdo. 'Ko je ima svoju curu, iša je s njom. Ako mu se koja druga sviđa, ide za njom do kuće. Kad dođu kući, to već bude mrak, digod i misec izađe."[845]

Ovdje navodimo nekoliko pjesama drniškoga kola zabilježenih 2008. godine:

Curuj, curo, dok si kod matere

Curuj, curo, dok si kod matere,
neš kod mene, trave mi zelene.
U matere pamuk ispod vrata,
a u mene kolac iza vrata.
Reci, mala, il oćeš il nećeš,
da baraba ne dolazi džaba.

[844] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš; zapisano: 20. lipnja 2008.
[845] Kazivač: Marija Buzov.

Reci, mala, oćeš biti moja,
ima pure, kupićemo loja.

Meni ćaća zamirio curu
Meni ćaća zamirio curu
na kominu di je miša puru.
Kod majke je bijela i rumena,
a kod mene modra i zelena.

Izvedite mladu nevu
Izvedite mladu nevu,
da vidimo je li čemu.

Ajd u kolo ko god more
Ajd u kolo ko god more,
a ja znadem ko ne more.
Ko se skoro oženio,
krevet mu se podlomio,
kroza nj noge pomolio.[846]

Na dernek su u grupama išli mladići i djevojke. Djevojke su često išle i u pratnji braće ili rođaka ako nisu imale mladića. Pjevala se ganga. Često je dolazilo do *pripetavanja* među djevojkama i mladićima, tj. djevojke su stajale s jedne strane ili šetale i pjevale gangu, a na drugoj strani gangom su odgovarali mladići ili obrnuto. Iz pripetavanja se iščitavalo tko se kome sviđa ili ne sviđa, a značilo je i poziv na silo ili odbijanje. Na dernecima se znalo događati da, nakon pjevanja gange, mladić pristupi djevojci. Proveo bi vrijeme s njom na derneku i častio bi je pićem i hranom koja se nudila na derneku i kupio bi joj neki poklon: „Znate, ako bi mu se

[846] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš; zapisano: 20. lipnja 2008.

svidila divojka, pozovi mamu, tatu, pa joj uzme grotulje, jabuke, i s otim označuje da je njegova divojka. Ako ona to prihvati, to je znak da je pristala."[847]

Iako u izabranim Raosovim djelima ne nalazimo spomen kola, Potrka i Nuša razmjenjuju ljubavne stihove koje možemo smatrati svojevrsnim *pripetavanjem.* Šesnaestogodišnja Nuša za predenja vune na ledini pjeva: *U mog dragog oči jastrebove, / na nogama gamašne mu nove.* Čuvši njezinu pjesmu, Potrka joj potrči u susret odgovarajući stihovima: *Ljubim njemu skutove i mašne / i gamaše di mu noge staše.*[848]

U trilogiji se kolo spominje tek u kontekstu prevare, mamljenja u vlastitu zamku: „Oni do prvoga prozora – gleda ih nekako zaneseno, pomalo prijekorno, pomalo zavidno, i pjevuši – perušaju, perušaju… u kolo ga hvataju."[849]

5.3. Naricaljke

Naricaljke, nazivane još tužaljkama i tužbalicama, lirske su pjesme s epskim elementima koje su poznavale najstarije civilizacije. Egipćani i Mezopotamljani običavali su pjevati himne-tužaljke razorenom hramu ili razorenom gradu.[850] Jedna od najpoznatijih tužbalica nalazi se u *Ilijadi*, a riječ je o tužbalici Andromahe i Hekabe za Hektorom.[851] Marko Marulić piše pjesmu na hrvatskom jeziku *Tužen'je grada Hjerozolima*.

Naricaljke su pjesme kojima se nariče za pokojnikom. Ispjevane su najčešće u osmercu ili desetercu. Izvode ih pokojnikovi ili pokojničini članovi obitelji, prijatelji ili susjedi, a nekada i žene (narikače) koje su se profesionalno bavile naricanjem za preminulom osobom.

„Marača-Obarača stade u desetercu naricati:

- Gdje li ti je Omer, momče mlado? Upitaj ga za Omera svoga! Tko mu prikla pjesmu u grocu, u grocu i u bijelu vratu? Tko ga hitnu…"[852]

---

[847] Ivančan, Ivan. 1967. *Narodni plesovi Sinja i okolice*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 5 i 6 No. 1, str. 285.
[848] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 70.
[849] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 583.
[850] Dragić, Marko. 2008. *Etnografsko-fililoški prinosi tradicijskoj kulturi drniškog kraja*. Godišnjak Titius : godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol. 1 No. 1, str. 177.
[851] Blažanović, Stjepan. 1997. *Rječnik hrvatskog književnog nazivlja*. Zagreb: Rački, str. 336.
[852] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 113.

Karakterizira ih tuga i bol, a na slušatelja ostavljaju snažan dojam koji se pojačava stilskim figurama: nabrajanjem, ponavljanjem, anaforom, asindetonom, metaforom, asonancom, retoričkim pitanjem i dr. Tugaljiva su tona budući da su namijenjene oplakivanju pokojnika ili pokojnice, u domu i na grobu.[853] Prepoznatljive su strukture: u njima se ističu pokojnikove vrline i prisjeća se suživota, a istovremeno se iskazuju duboko žaljenje i nenalaženje utjehe u golemom gubitku.

U *Vječno žalosnom smijehu* jugo je dočarano kao naricaljka vilinske majke nad ubijenom joj djecom: „Jugovina, meka i plačljiva, ovija se oko golih hrastića, oko modre jasenovine, tužna i mahovinasta jugovina, koja mi se uvijek očituje u liku rasplakane vilinske majke kojoj umoriše djecu."[854]

Najupečatljivija naricaljka Raosovih likova svakako je Vrtirepkina za hajdukom Ivanom, insceniranim mladoženjom kojega je Potrka podmetnuo don Pavlu kao Vrtirepkina Ivana kako bi joj spasio život zbog izvanbračnog začeća.[855] Iako je bila upoznata s Potrkinim planom, Vrtirepka si nije mogla pomoći, već je umislila da je sve što čuje istina. Iz toga je razloga njezina reakcija autentična, a naricaljku za mrtvim Ivanom „koji je prerano otišao" popratila je gestama: razdiranjem odjeće i udaranjem glavom i grudima o tlo:

„Strašan krik prekine Potrku, ustrepta kosti i naježuri kožu sviju koji ga čuše. I dok se skamenjene oči okrenuše prema tome kriku, Vrtirepka već bijaše razdrla odjeću, bacila se na zemlju, te golim dojkama i čelom udaraše o tvrdo dvorište posuto kamenjem i sasušenom travom. Nikada nitko ne ču da iz većih dubina vapaj izvire, činilo se da se čupa iz samih bubrega i utrobe i da samu utrobu čupa:

Moj Ivane, golubane,
moje janje, moje lane,
prav' me nisi zagrlijo,
nit mi lice izljubio,
nit mi kose umrsijo,

---

[853] Dragić, Marko. 2008. *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškog kraja.* Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol. 1 No. 1, str. 177.
[854] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 226.
[855] „Što će ti don Pavao pokraj mrtva čovjeka! (…) Sad kakav je, takav je, tvoj je! Glavno je da se udaš, da te don Pavao u knjige unese, pa ćeš pred ljudima biti čista, a pred Bogom se peri kako znaš! I kad dovedem don Pavla ne reci da ti je ovaj čovjek nepoznat, nego da je baš on tvoj Ivan, Ivan Kurtović iz sela Koviljana, od oca Mate i majke Ruže Grmolez… popamti to. A kad te vjenča, ti ćeš s njim kući, ja u Mostar i poslije neke donijet ću glas da je umro." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 207.).

nit mi plećke pogladijo,
nit mi puca otpucao,
nit mi nidra raskopčao,
nit mi bedra zagalijo,
a već si me ostavijo,
siroticu, kukavicu,
nevisticu-udovicu.
Di ste vode – davite me,
di ste vatre – žežite me,
di ste zmije – grizite me,
di ste Turci – sicite me,
di ste vuci – derite me
kad mi nema vojna moga
mog Ivana, moga boga...

I dok je naricaljka sama od sebe iz nje tekla, zvonila i brečala, ona sama – od boli sumanuta – sve jače udaraše glavom o zemlju rasijecajući čelo i lice. (…) I najednom, poput bujice, njen čemer zahvati sva ženska srca, te da ne zaostanu za Vrtirepkom sve odreda stadoše naricati za svojim davnašnjim mrtvacima, i sve bijahu kô od sedam žalosti: 'O vi koji prolazite, pogledajte i recite ima li veće boli od boli moje!'"[856]

Naricalo se u kućama pokojnika, za njihova pokapanja i na grobu. U slučajevima pogibije daleko od kuće, za pokojnicima se naricalo nad obiteljskim grobom. Često je naricanje bilo popraćeno gestama čupanja kose. U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* (1928.) Banović navodi karakteristično „rezanje kose i grđenje lica od žalosti za svojtom" potkrepljujući geste narodnom pjesmom *Najveća je žalost za bratom* u kojoj mlada Đurđevica oplakuje gospodara, *đevera* i brata: za prvim je odrezala kosu, za drugim *izgrdila* lice, a za bratom izvadila oči.[857] Istinitost slika čestih u narodnim pjesmama, ali i običaju naricanja za pokojnikom Banović pronalazi u svjedočenju mletačkoga putnika Benedetta Rambertija koji je

[856] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 220–221.
[857] Banović, Stjepan. 1928. *Mašta prema istini u našim narodnim pjesmama*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 242.

1534. godine na putu za Carigrad stigao u selo Klisuricu u Bugarskoj „gdje ženske čupaju kosu, a noktima iščeprljaju lice, da im iz njega krv teče, kad im umru muževi, braća, sinovi ili oci".[858]

Čupanje kose, trganje bluze, valjanje po tlu i udaranje glavom o kamenje nasilne su kretnje kojima su žene običavale popratiti naricanje za pokojnikom, članom uže obitelji. Naljutivši majku, mali se Raos skriva i razmišlja kako bi njegova majka naricala kada bi se on utopio u čatrnji:

„Sve razmišljam da skočim u čatrnju, da se utopim, pa da me izvuku mrtva. Kako bi ona kose čupala… (…) A mater bi svejednako plakala, ljubila me u mrtve obraze i u izbuljene oči. Kad bi došlo dotle da joj srce pukne od žalosti, onda bih ustao živ i zdrav i rekao: 'Vidiš, ako nećeš da se utopim, budi dobra i slušaj mene i babu!'"[859]

Vidjevši da je pao mrak, a njezina sina još nema, Bujinica zaključuje da se Ivan bacio u čatrnju. Osjećajući se krivom, majka stane naricati, „kukati kao da si joj srce iščupao", prateći naricanje potresnim gestama:

- Ajme meni, ajme meni, tužnoj i nesretnoj! Sigurno se bacio u čatrnju, jer više nije mogao podnositi zloću materinu. A i tko bi je mogao podnositi… Sunce moje ogrijano, mjeseče moj, nije zlo srce materino ako joj je jezik zao i ruka, usahla joj! Nije te mater htjela ubiti, nije… Bog vidi. […]

Tek sada udari u bezumno grcanje:

- Davno je skočio, pa ga voda zanijela. Bože moj, jadna ti sam i čemerna! Ubila sam ga, ubila sam svoje dijete, svoje rođeno, mjesečinu svoju…

Stade čupati kose i trgati bluzu. Tuče se u gola prsa, valja se po tlu i udara glavom o kamenje (…)[860]

Vrtirepkino je naricanje za čitatelje komično jer poznata im je pozadina priče o mrtvacu za kojega se udala. Bez pozadinske bi priče zasigurno bilo potresno jer krvavim je prstima dubila grob, razdirala haljine, čupala kosu i redala tužbalicu za tužbalicom. Njezin je besmisleni, no u izvedbi autentični jad prelazio na ostale seoske žene koje su cjelodnevnim „naricanjem i zavijanjem" uznemiravale i ljude i životinje:

---

[858] Banović, Stjepan. 1928. *Mašta prema istini u našim narodnim pjesmama*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 242-243.
[859] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 199.
[860] Isto, str. 199-200.

„Nijedna udovica nije toliko haljina razdrla, toliko kosa počupala, toliko žalopojka iznabrajala koliko Vrtirepka u osmini junačke smrti svoga vojna. Oduvijek je bilo udovica, čiji su muževi tko zna koju zemlju zagnojili, ali one su sasvim umjereno naricale i to nad grobnom pločom svoga roda. Vrtirepka je, međutim, naricala na nedirnutoj zemlji groblja, u ledini i kamenju krvavim prstima vojnu grob opšetavala. A to bijaše tako potresno, da se svaka žena u duši zavjetovala: ako joj muž u tuđini pogine da će i ona na ledini krvavim noktima grob opšetati i bosiljak zasaditi. Gotovo sve žene iz komšiluka, a mnoge i iz sela, od jutra do mraka bijahu na groblju nastojeći Vrtirepku u boli utješiti. Nu kako se ona nije dala utješiti, već na utješnu riječ sve čemernijim vriskom uzvraćala, dogodi se da njen čemer na žene prijeđe i iz njih čemerno progovori. I sad su sve naricale i zavijale, kao nad otvorenim grobom, a njihov se lelek odbijao od brda i unosio opaki nemir i u ljude i u živinu. Uzalud su ih muževi svjetovali i tukli, uzalud je i sâm don Pavao, i lijepom i ružnom, pokušavao rastjerati to jato očemerenih čavki. Uzalud. Tek kad osmi dan Vrtirepki jad opade, a deseti uminu, smiriše se i one. A kad Potrka u četiri oka Vrtirepki predbaci zbog tolikog besmislena prenemaganja i lakrdijanja, ona se kao oda sna prenu, u čudu ga pogleda i reče:

- Sve suze ovog svijeta samo su kap za onakva junaka... Potrka moj, tako mi ga živo uslika, te mi se čini da sam se za nj i udala a ne za onog jadnog mrtvaca u pećini.”[861]

Tugaljivu je pjesmu pjevao i mladi Turčin na koga su naišli hajduk Prpa, Anđelija i fra Bone. Mladić, rumen i pun životne snage, neposredno prije Prpina pucnja iz kubure ispaljena zbog „zavjeta učinjena s Bogom” pjevao je o tuzi sumraka, uličnih fenjera, zvukovima defa i šedrvana:

Ima l' jada kô kad akšam pada,
kad mahale fenjere popale,
a def bije u sitne jacije
i tanani šapću šedrvani...[862]

Ubivši nepoznatog turskog mladića, Prpa prisvaja sve njegove noževe i kubure, a Anđelija mu veže svilenu maramu oko vrata, tugujući nad njegovom mladenačkom ljepotom. Prpa podvlači ruke pod njegovo tijelo, podiže ga i odnosi do najbliže dublje škrape, a potom

[861] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 222–223.
[862] Isto, str. 106.

procjep zatrpava kamenjem mrmljajući molitve za njegovu pogansku dušu. Anđelija koja je s tugom promatrala kako hrpa kamenja u procjepu sve više raste, tugaljivo pjeva:

Prođe momče ispod Biokova,
na njemu je maramica nova.
Momče piva kano bulbul-'tica.
Kad zamuče, osta maramica,
da ga grije pod 'ladnim kamenjem,
crne smrti bijelim znamenjem...[863]

Prpina žena Anđelija naricala je i nad mrtvorođenim blizancima. Vraćajući se kući i približavajući se svojoj kotlini, Prpa začuje njezinu pjesmu, „daleki čemerni lelek, koji kao da je izvirao iz svih ovih brda, kao da cijela kotlina tiho i čemerno jauče. Što se više kući primicao, to lelek postajaše sve jači, sve teži, dok se na kraju i riječi ne počeše razabirati:

Još mi niste pravo ni zenuli,
a već ste se s majkom rastanuli.
Pucaju mi dojke na prsima:
'ko će piti mliko materino...[864]

Njezina naricaljka, premda sastavljena od svega četiriju stihova, prekinuta je Prpinom zapovijedi da ne plače. Od velike je važnosti i pripovjedačev opis: „Eno je pred kućom. I nije na koljenima, niti prostrta po zemlji. Već onako poskakiva i rukama pridržava grudi i utrobu.” Iz navedenoga opisa možemo zaključiti da se naricalo na koljenima ili tijela prostrta na zemlji.

Opremanje mrtvoga Kikaša za ukop, njegovo umivanje i oblačenje žene su obavljale u tišini. Naricanje je trebalo uslijediti nakon obavljenih priprema, no preduhitrio ga je Jokašev povratak: „Baš kad se žene spremiše da napokon u miru udare u dolično naricanje, s dvora se začu bijesan glas Potrkina oca Jokaša, koji se upravo vratio s pazara na Zadvarju i tek sada dočuo da mu je otac umro i ključ starješinstva preko njega prebacio.”[865]

Naricanje se spominje i u kontekstu Matanova političkoga govora: „Otkad propade Austrija, u nas, tužni zbore, ko za mrcem nariču: 'Nesta Vrane, nesta' rane! Nesta Zita, nesta

[863] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 107.
[864] Isto, str. 133.
[865] Isto, str. 286.

žita! Nesta Karla, nesta para...'"[866] Okupljen u Matanovim dvorima, narod koji se u nevolji sastao, nakon zabrane ikakva spomena Hrvata i Hrvatske, a pod prijetnjom uhićenja i strijeljanja, jada se pričama koje su do njega stigle, pričama o silnicima i stradalnicima. Uz termine „jadikovka" i „bugarija", koristi se i termin „naricaljke" koje su priličile ženama: „Kad svaki odjada svoju jadikovku i odbugari bugariju[867], a žene već udarile u prigušene naricaljke, Matan Drugi skoči sa stolca (…)"[868]

Vječno u potrazi sa svojom Dektivom, od grada do grada i od zemlje do zemlje, Matan se svaki put iznova razveseli kada je ugleda. Čuvši da je koji krajišnik prešao granicu, Matan bi za njim krenuo kako bi saznao najnovije vijesti iz svoga kraja. Mnogi su napustili Krajinu, pristajući svjež zrak i sunce mijenjati tminom belgijskih i francuskih rudnika, a oni koji su ostali poput sužnja su Vladimira zatočena u tamnici bugarskoga cara Samuila: „Čut ćeš jad i kukavicu, sve gore od gorega, u Krajini najčemernije: što se po svijetu ne razmili, sve ti je 'tužno cvili sužanj Vladimire u tamnici cara bugarskoga – jadikuje stari Popivalo sa Sviba, pa nadovezuje – ako je Austrija bila tamnica, ovo je klanica; čudo Božje da narod ne poludi, da ne zakolje i sebe i mučitelja."[869]

5.4. Uspavanke

Uspavanka je lirska pjesma namijenjena uspavljivanju djeteta. Biranim riječima postiže se ritmičko i sadržajno privlačenje djetetove pozornosti.[870] Majke i bake pjevale su uspavanke djeci upoznajući ih tako od najranije dobi s glazbom njihove sredine.[871] U mnogim je uspavankama česta izmjena aktera nekog lirskog događaja:

---

[866] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 207.
[867] *bugaršćice* – starinske pjesme dugog stiha (dvanaesterac – šesnaesterac) i tugaljivog tona. *Bugariti* – jadikovati, žaliti se, kroz plač govoriti, tražiti pomoć, tražiti milost, žaliti se (v. Dragić 2008: 234-241).
[868] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 267.
[869] Isto, str. 270.
[870] Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga, str. 19.
[871] Marošević, Grozdana. 2001. *Folklorna glazba*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 410.

Plakala mala Vidica

Plakala mala Vidica,
k njoj došla zlatna tičica.
Tičica Vidi pivala,
Vidica ticu slušala.
I dok je tica pivala,
Vidica mala zaspala.
Lipša je mala Vidica
negoli zlatna tičica.[872]

Uspavanke često sadrže riječi poput *nina-nana, nani-nani* ili *spavaj, spavaj*. Dijete se polagalo u kolijevku (zipku, bešiku) koju se ljuljalo nogom kako bi, uz pjevanje uspavanke, što prije zaspalo:

Nani, nani

Nani, nani, rog ti mami
a dva ćaći, a tri babi,
a četvrti 'ko te nani!

Nani, nani, nij ga doma

Nani, nani, nij' ga doma,
otiša je u poje ravno.

Da nabere konistricu,
da je stavi prid krajicu.
U poju su tri jablana,
tri jablana, tri jabuke.

U jablana tri su grane,
a na vrju još četiri.

[872] Zapisivač: Ivana Kero, kazivač: Marija Marušić, rođ. 1942., Omiš.

Svaka grana zlata vridi,
a u sridi sokol sidi.

Krajica se vitru moli
da jon grane ne polomi.

Ne pasaj' mi priko dvora
da ne budiš zlata moga![873]

Nuna nina svoga malog sina
Nina nuna svoga malog sina
Nina nuna, san te prevario
U snu tebi anđeo dolazio
Lijepe ti dare donosio
Lijepe snove, da vas dragom zove
Lijepe dare, ljubav za u zdravlje
Nina nuna.[874]

Mnoge bake nadarene za sastavljanje pjesama i danas uspavljuju unučad vlastitim stihovima, poput Zlate Pervan iz Kokorića koja uspavljuje maloga Lukasa umećući njegovo ime u uspavanku:

Jaši Lukas konja bijeloga,
iz kopita vatra sijeva,
moj Lukase, što te nema.
Što te nema ovih dana
kad ja ovce čuvam sama.[875]

[873] Uspavanke prikupila i zabilježila Zdravka Buljević.
[874] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[875] Kazivač: Zlata Pervan (1957.), Kokorići.

U „Svjedočanstvu popa Pavla Čikeša” nalazi se priča o Tomi zvanome Tunjku koji je hajdukovao s braćom Šimunom i Mijovijom sve dok ih nisu uhvatili i strijeljali. Toma, nesretan što je poslušao posestrimu vilu koja mu je spasila život, tumarao je bez cilja i na svome putu nagazio na „čine od ludila” što ih je, kako bi osvetila muža i njegovu braću, bacila Marija Bendinica. Vjerujući da je otišao u Bosnu kako je rekao, nitko nije ni tražio Tomu sve dok ga jednoga dana nisu pronašla djeca na tavanu. Bio je izgladnio, „od gladi bijaše sasvim okopnio, bijaše lakši od ručka koji je nekada mogao pojesti, bijaše tako lagan, lagacan da ga je ostarjela majka Anđelija uzela u krilo kao nekad i kao nekad pjevušila mu luckastu uspavanku”.[876] Iako njezina pjesma sadrži mnoge elemente uspavanke, kako je i pripovjedač klasificira, znajući kontekst u kojemu je spjevana, a osobito zbog posljednjega stiha možemo je ubrojiti i među naricaljke:

Spavaj, spavaj, malo moje,
ispod sise majke svoje:
sisa će te od'raniti,
majka će te obraniti,
s dva će pera zlatne koke
odgnat čari i uroke,
a s veprove dvije kuke
odagnat će svake muke.
Anđeli će s našeg praga
otirati crnog vraga,
glogov kolac sa dva kraka
probušit će vukodlaka,
a vile će na panjčiću
plesti grivu tvom vrančiću.
Vik ćeš imat sablju britku,
vik ćeš piti vodu pitku,
vik ćeš imat barut suv,
vik ćeš jisti u kvas kruv,
vik ćeš sići dušmanina,

[876] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 160.

vik ćeš biti junačina.
Spavaj, spavaj, malo moje,
bit će dugo žiće tvoje...
Jadna li sam i kukavna![877]

5.5. Šaljive pjesme

„Šaljive su se pjesme najčešće izvodile na sijelima (prelima) i u svatovima. Karakterizira ih humor i ironija. Pjevaju o svekrvi, mužu, djeveru, zaovi, jetrvi. Neke od tih pjesama kroz šalu poučavaju."[878]

Stariji Vrgorčani i danas pamte ironične stihove pjesme o trostrukoj nevolji koja je pogodila kovača:

U kovača trostruko veselje
U kovača trostruko veselje:
na Božić mu viganj izgorje,
i krava mu nogu slomila,
a sestra mu gubavca rodila.
Žalosno mu i tute veselje.[879]

Za dugih bi zimskih sijela mladi, većinom oženjeni momci zadirkivali Divca (djevca) o svemu onome što nije mogao raditi sa ženama (u romanu se povjerava Potrki i tumači mu da nakon provedene noći s vilom mladić nikad više ne može pogledati ni jednu drugu djevojku):

Divac, Divac, Divac,
utučeni pivac,
svakom žensku krivac:
nema čepa za slavinu,
ni za gumno brv, stožinu,

[877] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 160-161.
[878] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 126.
[879] Kazivač: Sofija Franić (1929.), Vrgorac; zapisano: 26. srpnja 2008.

ni ojicu za ralicu,
niti konac za iglicu,
niti čunak za krosnicu,
ni držalo za metlicu,
ni teljig za jaram,
ni ražanj za bajram!
Tko to nema klin?
Divac Špalatrin![880]

Stipicu, Livoguzina muža, nitko osim Livoguze nije zvao imenom „zato što se priženio i ženi pod rep zavukao".[881] On se na nadimak Podlivoguz nije ljutio, čak se i odazivao. Smiješno je bilo svakoj novoj generaciji djece koja bi se zbila navrh brijega poviše Kikaševe kuće, udarala o razbijene kotle i lonce, kroz jasenove kore i volunjske rogove oponašala prdež i napola pjevala, a napola podcikivala pjesmu koju je seoski šaljivdžija Šunjaga smislio za Podlivoguzovo vjenčanje:

To je čovik pravi.
što se lipo savi
ispod prkna žene,
da nam ne uvene.
Rep, rep, rep!
Živijo podrep!

Podrep bijo, podrep osta,
Ispod repa podguz posta.

Guz, guz, guz!
Živijo Podguz!

[880] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 15.
[881] Isto, str. 17.

Dobru momku da ne bude posta,
i jedna je guza sasvim dosta.
Livoguza jednu ima
kano druge tri.
Stipica se pod njom klima.
Sad kliknimo svi:

Triput: guz! Guz, guz, guz!
Nek nam živi Podlivoguz![882]

U vječnom nadmetanju torbara i galantara što donosi veći prihod, galantarska *korpa* ili ruksak, obje strane pribjegavaju smicalicama. Galantari, jedva dočekavši povratak kući, pokazuju u krčmi punu lisnicu, a Keko otkriva podvalu, najam podignut u banci kojim su lisnicu napunili. Da bi se narugao galantarima prepoznatljivima po iskrivljenim ramenima, Keko podmićuje seosku djecu šakom banica, a već sutradan sva brda odjekuju njihovom rugalicom:

Četri momka korpe nose
i od banke novce prose.
Varali bi svakog stog
da ji' ne označi Bog.
Pogledajte desno, livo,
svako im je rame krivo:
jedno doli, drugo gor,
jedno jela, drugo bor!
U gaćama, pile moje,
iskrivljeni mućci stoje:
jedan gori, drugi dol,
jedan kopun, drugi vol! [883]

[882] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 17-18.
[883] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 123.

Vidjevši koliko je galantare razljutila pjesma većinski torbarske djece, Potrka ne podmićuje djecu poput Keka, već sklanja novu rugalicu koju selo začas prihvati pa ona istisne Kekovu pjesmu:

Pedalj muža, lakat brade.
Svak će reći: „Mali Rade!”
A ja vama reko':
„Nije, nego Keko!”
Po ljestvama dok se penje
na ženicu, teško stenje.
Žena ječi: „Aj, joj, joj ...
kad ćeš više, Keko moj?!”
Ubode je pužjim rogom,
Žena njisnu, ljestve Zbogom!
Ljudi viču izdaleka:
„Valja skinut' Keka!”
Ljudi viču izdaleka:
„Valja skinut' Keka!”[884]

Baba Anđelija, poznata po sklanjanju vrckavih pjesama, „bijaše svu mušku djecu pokopala i sva popucala kô hrastova kora, ali sve do smrti pjevušila je svoje pjesmice, koje više ne bijahu putene već nekako nabožno-krivovjerne, ali sveđer luckaste i zvrkaste:

Cin, cin, cili-cin;
u raju je ružmarin,
u njem sidi Gospodin,
naše Gospe slatki sin.
U ruci mu bilac krin,
a u krinu žutac klin.
Što tu radi žutac klin
ne zna ni sâm Gospodin,
nego jedan bumbar fin

[884] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 124.

i još mali Cilicin.[885]

Zbog svađa oko starješinstva, Potrka se s babom Anđukom seli u *kužinu*, jedini dio stare obiteljske kuće koji joj je pripadao. U nepunih sedam dana preuredio ju je tako da je izgledala kao nova. Davši Anđuki na čuvanje preostala dva dukata od pokojnog Kikaša, Potrki na um pade pjesma koju je seljanin Pava Stipanov donio s nekog od otoka:

„Šic, mic, Micika, bi li 'tila doktura?”
„Joj mamo, mamice, doktura pak ne!
Doktur ima bile gvante,
umum cure kroz mudante,
joj mamo, mamice, doktura pak ne!”

„Šic, mic, Micika, bi li 'tila ribara?”
„Joj mamo, mamice, ribara pak ne!
Ribar ima mokre gaće,
u gaćama umum skače,
joj mamo, mamice, ribara pak ne!”

„Šic, mic, Micika, bi li 'tila prosjaka?”
„Joj mamo, mamice, prosjaka pak da!
Prosjak 'odi, prosjak prosi,
prosjak kući sve donosi,
joj mamo, mamice, prosjaka pak da!”[886]

Mate Bilin, najodgovorniji za Jokaševo sramoćenje i izigravanje pjevačice, bio je poznat i po smišljanju pogrdnih pjesama koje je ustupao Jokašu ne bi li ovaj neukusnom izvedbom na stolu zaradio vino. Don Petar se u međuvremenu povukao kako bi se posvetio don Pavlovu otajstvenom svijetu pa su prošla tri mjeseca dok nije dočuo što Jokaš u selu pjeva. Što se svećenik više ljutio zbog sablažnjavanja djece, Mate Bilin pogrdnije je pjesme sastavljao.

[885] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 149-150.
[886] Isto, str. 307.

Pomiren sa seoskim mentalitetom koji nije mogao promijeniti, don Petar, ne shvaćajući novu pjesmu, dopušta Jokašu da je izvodi smatrajući je nedužnom:

Imao sam četri konja,
četri ždripca iz kamena,
četri sedla šimširova
i kobilu bedeviju.
Ustreme se četri konja,
četri ždripca iz kremena
na kobilu bedeviju.
Ja potciknu' četri konja:
„Biž', nevoljo, od tog vonja!”
Pa se maši' za kandžiju
i za sablju nakrivliju,
i sasiko' četri konja,
četri ždripca iz kremena,
četri sedla šimširova,
pa mlad skoč' na bedeviju!
Pijmo, braćo, iju, iju...[887]

Stigavši s Potrkom u Zagreb nakon četrdesetodnevnog boravka u Rijeci, Šimaga Mali, Skočimiš i Kozmuz, vjerna Potrkina trojka, nalazi jeftini smještaj u ovećoj sobi „gospe Rezike, dobrano i kano tusto rastresite pedesetogodišnjakinje, o kojoj je baš tada nastala ona skladna i nekad toliko pjevana slavopojka:

Tam vu Vlaškoj vulici
- *Ježuš na!*
Bila baba brkata
- *Ježuš na!*
Imala je dugi nos
- *Ježuš na!*
Da je mogla mešat sos

[887] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 31.

- *Ježuš na!*[888]

Prizvavši u sjećanje don Pavlove riječi na samrti o žaljenju što se premalo smijao i premalo šalio, Potrka odlučuje najdublje boli okrenuti u smijeh, stoga odlazi u Spišin komšiluk momcima koji su mu se najviše rugali pretvarajući se da mu dobacuju ključ starješinstva i njih uči trima novim pjesmama, da ne ponavljaju uvijek istu:

Potrka, zlotrka,
čanjak pure iz trka,
pa ga ćapi protrka.
Al on ima ključa dva,
gaće ključa s obadva,
ma prekasno, to se zna! [889]

Nije ljudi, mala stvar,
Potrka je gospodar,
on imade ključa par:
ni za dvore ni obore,
ni ambare ni konobe,
već za ono jadne robe
što mu guzu grije
da je bura ne probije![890]

Oj Potrko, kres, kres, kres,
s ključevima tres, tres, tres
il u bunar il u jamu,
ili u gnjoj il u slamu,
il o drvo il o kamen!
Rekosmo ti. Amen.[891]

[888] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 113.
[889] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 319.
[890] Isto, str. 320.
[891] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 320.

U *Vječno nasmijanom nebu* Raos se prisjeća pjesama strica Mike koji je opjevavao svaki događaj: „Nisi se pravo ni po…mokrio, on ti već pjesmu ispjeva. I kakvu lijepu pjesmu! (…) To nije bila nikakva obična pjesma koja se da uz gusle pjevati, nego neka osobita koju i ne možeš pjevati, nego izvikivati, napose ono 'To-dore-de!'

Bila jednom tri Ivana, tri derana, tri jablana, Medovljana, tri Raosa, gola bosa, tri školarca, tri magarca. To-dore-de!

Odnesoše lončiće, pokopaše krumpiriće. To-dore-de!

Pa počeše krasti i jaja i masti, kobasice, divenice, peču kruha od pšenice; i to im je bilo malo, pa sušeno režu salo i skaču kroz prozor kao divlji oroz. To-dore-de!

Ako kakvo sretnu pile, zalete se kao vile: pogledaju lonac, piletu je konac. To-dore-de!

Ako im spomeneš da je kokoš krađa, a krađa je grijeh, prsnut će u smijeh: 'Ne treba nam koka: nama je do soka. Nije nama do kokice, nego do čorbice!' To-dore-de!

Namignu ti okom, izgube se skokom, pa trčati stanu dok na Dolac panu. To-dore-de!

Jedan zida ognjište, drugi čisti smetište, treći praljke skuplja iz škrapa i duplja. Zatim sva tri vire, čuva l' tko krumpire. Krumpiri se ne čuvaju, trojica ih iskopaju; skriju se u bužu – mutvicom ih stružu. To-dore-de!

Dok kod kuće puru slažu, ovdje slasno koku mažu. To-dore-de!

Al' sreća je to, što ne čine zlo drugome, već sebi i svome. Svojoj majci kradu i žderu u hladu! To-dore-de!

Broji koke Bujinica, broji Kljajo, Krivo, i svaki put krivo: danas deset, sutra devet, sedam i pol prekosutra. To-dore-de!

'Vrag odnio lisice, pokosiše piliće! Sutra odmah gvožđa meći, neće nam utići!' To-dore-de!

A kad sutra, prekosutra gvožđa netaknuta, a kokica fali. Sad se Bogu žali! To-dore-de!

Izabraše Bujinicu (to moju mater) da uhodi kradljivicu. Bujinica okata ko Domuša (to moja baba) bokata, a jezika duga – željeznička pruga. Ne nađe li ona trag, neće ni sam vrag! To-dore-de!

U ogradi tri Ivana, tri derana, tri jablana, Medovljana, tri Raosa gola bosa, tri školarca, tri magarca vatru naložili, ručak pristavili, pa trljaju dlan kao 'Dobar dan'. To-dore-de!

Sve okolo obilaze, jezik plaze, pa njuše i dušu i u vatru pušu, da se prije skuha kokošija juha. To-dore-de!

Bujinica bujini, u ogradu zaviri. Bujinica dobra vida, pa ih motri preko zida: iz očiju kuklja sjaj, učinit će tome kraj. Pa otrgne kolac i skoči u Dolac. To-dore-de!

Zaleti se Bujinica, Bujinica bujna lica. Za njom leti suknja, a na suknji luknja. U ruci joj pruća stog oran kao 'Pomoz Bog!' To-dore-de!

Uzvika se, pomahnita kao bure dinamita, pa sve čini: tres, tres, tres – toliko je spopa bijes. Sve noge ispruža, ko da nema muža. To-dore-de!

Da je znala biti tiša, a ne kao kiša, mogla se je dolibiti, najesti se masno i oblizat slasno. A ovako: vragu vrag! otkrila im samo trag. To-dore-de!

Ugledaju Bujinicu, dunu petom u guzicu, zgrabe s vatre lonac i napuste Dolac. To-dore-de!

Sorila se Biokova, pa prebila Cucukala. To-dore-de!

Od vike se Bujinici tresu noge, tresu sise – ej, poslije podne nije mise! Sad za njima leti lonac, a pred njima čep: soli im na rep! To-dore-de!

U ogradu jednom pali, kukuruze trgat stali: nose ih u vreći na žeravu peći. To-dore-de!

Pustu vatru naložili pokraj trula duba, pusta usta razvalili i tri gladna zuba, pa se svukli do kože da ih sunce ožeže. To-dore-de!

Ali plamen liznu i uz deblo kliznu: suknu dima stup – zapali se dub! To-dore-de!

Poplaše se tri Ivana, tri derana, Medovljana, tri školarca, tri magarca, pa onako goli, bosi nestadoše tad u rosi. Ponesoše samo kape, pa u brdo i u škrape. Sve im sprijeda nešto visi, nešto slično kozjoj sisi. To-dore-de!

Je li da im sprijeda visi nešto slično kozjoj sisi? Je li da im sprijeda visi? To-dore-de!”[892]

Vrativši se gola iz pećine u brdu kamo su pobjegla kad je Bujinica (Raosova majka) otkrila da oni kradu i jedu kokoši, a ne lisice, djeca susreću strica Miku koji već pjeva novu pjesmu:

„Vratiše se do tri ptića, tri golića Raosića. Još im uvijek naprijed visi nešto slično kozjoj sisi. To-dore-de!

Sjede goli tu na kuku, ko u soli muče muku, jer nemaju što obući da se vrate kući. To-dore-de! (...)

Bog im dade strica Miku, svega sela diku: donosi im odjeću, nek se djeca ogrću! To-dore-de!”[893]

---

[892] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 191–193.
[893] Isto, str. 197.

Dida Buje pripovijest u *Vječno žalosnom smijehu* rimovana je pripovijest o djedu Buji koji se okreće za svakom mlađom ženom i njegovoj ženi Domuši koja se uspoređuje sa svakom od njih ističući vlastite atribute. U pripovijest je inkorporirana i šaljiva pjesma koju djeca izvikuju skačući uokolo:

„Buja, Buja, Buja,
žena ti je kuja!”[894]

Školujući se u Splitu, seoski se dječak Ivan ne može načuditi uvijek istom ponavljanju rugalica splitske djece kad bi se u Medovu Docu svaki dan smišljala nova pjesma: „I onda se oni hvataju toga 'plivati', kao i splitska mularija: 'popići-govnići', i ništa drugo pod kapom nebeskom ne znaju izmisliti. A da je sjemenište u Medovu Docu, to bi se svaki dan nova pjesma pjevala, i tako smiješna, da bi ti se pupak od smijeha odriješio.”[895]

Upitan o šaljivim pjesmama, kazivač iz Studenaca pojašnjava: „Ima lipih pismica, a ima i bezobraznih. Ima svakakvih.”[896] Jedna se takva nalazi u Raosovoj trilogiji. Kako u Medovu Docu nije bilo škole, mali je Ivan Raos s dvojicom prijatelja nekoliko godina starijima od sebe krenuo u šest kilometara udaljenu školu u Grabovcu. Čuvši da muška i ženska djeca sjede zajedno u klupama, pjeva pjesmu:

„Ege-ge, na-gege,
drž' je, kume, za noge,
za te noge runjave,
ožeži je, opali je
kad iz tvoga sela nije!”[897]

[894] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 124.
[895] Isto, str. 297.
[896] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[897] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 110.

Slika 20: Spomenik Matanu u Imotskom (fotografija: Dijana Mišetić, 2019.)

5.6. Ganga

Hrvatska usmena baština obiluje distisima pjevanima u svakoj zgodi: riječ je o gangi, reri, ojkalici, bećarcu i natpjevavanjima.[898] Iako mnogi pripadaju narodnoj književnosti, nemaju svi estetsku funkciju.[899]

Milas tvrdi da ganga potječe s početka 20. stoljeća i da stariji ljudi iz Imotske krajine niti su prije čuli za tu riječ niti za takvu vrstu pjevanja.[900] Ganga se uz pratnju gusala pjevala u svim prigodama, a smišljali su je ljudi diljem Zagore i Hercegovine. Karakteristična je za područje Hercegovine, Imotsku krajinu, područje oko Duvna, Livna i Kupresa.[901] Način je višeglasnoga pjevanja, a jednoglasno se pjeva u nedostatku društva.[902] Pjeva se na način da jedan pjevač pjeva melodiju, a ostali ga prate držanjem tona.[903] Pojam „ganga" stoga ima dvostruko značenje: „pjevati gangu" i „pratiti pjevača u pjevanju gange".[904] Kako na svadbama nije bilo glazbe, zabava se svodila na pjevanje gange i igranje kola. Ganga se pjevala uoči odlaska u vojsku, odlaska u Njemačku pa je često bila osobna. U pojedinim se distisima koncentriralo na rimu, a ne na smisao, što možemo oprimjeriti gangom s područja Duvna: „Nekoj se curi momak sviđa i sad on ide u vojsku. Jedna iz sela bila je zaljubljena, a on ide služit u Karlovac vojsku. Ona piva: *Služi dragi di moj niko nije / u Karlovcu pokraj Đevđelije.* A Đevđelija je na granici Makedonije i Grčke, glavno je da se rimuje, a nema nikakvog smisla."[905]

Kad bi momci navečer išli na *sila*, a išli su pješice ili u svoje selo ili u susjedno, putem su pjevali. Otud dolazi ganga: *Kad zapivam na duvanjsku stranu, / poznat ćeš me mala po pjevanju.*[906]

---

[898] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 127.
[899] Isto, str. 127.
[900] Lorger, Srećko. 2013. *Ganga: priprosto (polifono) skupno pjevanje*. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 51/2, str. 504.
[901] Mijatović, Anđelko (sabrao i pripremio). 1973. *Ganga. Pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*. Duvno: Naša ognjišta, str. 16.
[902] Isto, str. 14.
[903] Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber, str. 340.
[904] Mijatović, Anđelko (sabrao i pripremio). 1973. *Ganga. Pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*. Duvno: Naša ognjišta, str. 16.
[905] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[906] Kazivač: Željko Pokrajčić.

U teškim se trenucima surova života pjevalo: *Ja ću brigu ostavit za kašnje, / zapivat ću, čini mi se lašnje.*[907]

Ganga se obično vezivala uz vlastiti životni prostor, uz selo ili grad. Prema legendi o kralju Tomislavu koji je okrunjen na Duvanjskom polju, na području Duvna pjevala se ganga: *Duvno moje neka ti je slava, / u tebi je kruna Tomislava*.[908]

Odlazeći trbuhom za kruhom u Njemačku, ljudi su, osjećajući nostalgiju za svojim krajem pjevali: *Staro selo moje, morat ću te slikat, / ne mogu te zaboravit nikad*.[909]

Gange su smišljane u svim prigodama značajnima za zajednicu, ali i pojedinca. Bezbrojni su primjeri životnih situacija opjevanih u dvama stihovima. Supružnici Marijanović navode gange kojima je opjevana njihova čežnja i ljubav: *Reci ti meni, sjajna zvijezdo pored Metkovića / šta je od Joze Marijanovića*. Navedenu je gangu Marija Marijanović pjevala svom suprugu, a zajedno sa sestrom bila je u svom selu poznata po pjevanju: *Kad zapiva Neda i Marija, / skupit će se cila mlađarija*, stoga su mnogi voljeli kod njih odlaziti na silo: *Moj kolega, di ćemo na silo? / U Pavića, najbolje bi bilo.* Ganga *Dvorinke se pobile na nože, / sve zbog momka Ričičkina Joze* opjevava situaciju u kojoj su se dvije žene potukle zbog navedenoga Joze Marijanovića. Vidjevši njihovu svađu, mlinar koji se ondje zatekao iskitio je gangu.[910] Jozina supruga Marija Marijanović do današnjega dana, premda desetljećima živi u Njemačkoj, smišlja gange za svaku zgodu. Čuvši da najmlađa kći jedne njezine kćeri ima dečka, a srednja nema, o situaciji kiti pjesme:

Udaji se, moja sestro mlađa, / Za mene se baraba ne rađa.
Oj, ti zgodna Ive iz Pavića, / Deder nađi za sebe mladića.
Ja ne mogu naći pravog momka, / Majko moja, ostat ću djevojka.
I ja bi se oženio, strina / Kad bi tila Iva materina.

---

[907] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[908] Kazivač: Željko Pokrajčić.
[909] Kazivač: Željko Pokrajčić.
[910] O navedenoj situaciji Jozo Marijanović pripovijeda: „To su se zbog mene pobile, a jesu se pobile. Dvi su bile stričevke i ja jednu prosio i ja se i ona dogovorili da ćemo se dopisivat. I ja joj pisa jedno pismo, pisa drugo pismo, ona ne odgovara. I kad nije odgovarala, ja više nisam tija š njom imat posla. Nije u mene bilo oš-jesmo-oću. Dva puta nije tila. Ajde, neću pisat više. Ja doša kući, u stričevke nježine ja iđem na silo. I kad sam ja bio u stričevke, ja doša sutradan, ona držala gostionu. I undan ona govori: 'A di si, jučer si proša, nisi se ni svratio.' Ja velim: 'Ja sam svraća dok smo bili dobri, a sad nismo dobri.' 'A zašto?' Ja govorim: 'Pa jesmo se bili dogovorili lipo dopisivat?' Kaže ona: 'Pa nis' ti pisa.' 'Kako nisam pisa', ja govorim, 'dva puta i nisi mi otpisala i šta ja imam tu tražit, ništa.' A ona meni govori: 'A što si iša u Marije gori?' Ja govorim: 'Iša sam što mi se sviđa.' I ona toj stričevki: 'Što ti moga momka otimaš?' I onda su se one potukle, a ovaj jedan, tu je on bio mlinar. Ondan je on za to čujo i onda je sastavio čitavu pismu o tome.”.

Velika je bila vragolija, / Ode mlađa, ostade starija.
Udaji se, moja mlađa seko, / Ja starija odredila preko.

Ista kazivačica navodi neke od ganga, seoskih i vlastitih:

Draga si mi, gango moja mila, / tebe pjeva Dalmacija cila.
Oj, Ričička, umiljata seko, / doša bi ti da nisi daleko.
Gango moja, gangala te ne bi / da se nisam rodila u tebi.
Evo mene i kolege moga, / ajde mala, poljubi jednoga.
Oženi se, moja koso plava, / Nek uza te garavuša spava.
Crne oči i obrve tanke / to imaju samo Teričanke.
Mala moja, je li to moguće, / šest kotula pa ti nije vruće?
Evo mene i Sablića Stipe, / sve me cure zavoliše lipe.
Sinje more, krevet momu Mili, / a valovi to su mu kušini.
Prijatelju, što ja i ti znamo, / sve u crnu zemlju zakopajmo.
Kosci kose, košulje se bile, / svi kod kuće, nema moga Mile.
Da se cure kupuju za grede, / ja bi tebe iz Sablića, Nede.
Ja sam mala curica iz Like, / Dalmatinko, ostat ćeš bez dike.
Ja iz Like, Mali iz Vrljike, / Bože moj, ljubavi velike.
Ja u crkvu na velika vrata, / svi su momci, nema moga zlata.
Više valja pedalj moga sela / nego Duće i obala cijela.
Umri mali, kajat ću te vele, / crno mašlo stavit ću na tele. (mašlo = kravata)
O, moj ćaća, diži se iz groba, / crna mi je dodijala roba.
Kaži, mala, da li ćeš il nećeš / da baraba ne dolazi džaba.
Splitska rivo, mojoj maloj kaži, / da me više po tebi ne traži.
U mog lole povr' obrvica / na kapi mu piše Ratna mornarica.
Već je vrime izviditi curu, / deset sati, pogledaj na uru.
Da me tako lanetica ljubi, / ko u Joze Ričičkina zubi. (lanetica = marama)
Moli, mali, svoje roditelje, / ja ću svoje, moli da se sprijatelje.
Najedi se i napij pa lezi, / ne daj da te zovu bezi.[911]

Njezin je suprug nadopunjava:

[911] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

Ja baraba rodom sam sa Muća, / krepa jarac, izgorila kuća.
Gango moja, ostavit te neću, / dok mi smrtnu ne užegu svijeću.
Evo mene i do mene brata, / diž' se Mare i otvaraj vrata.

Kazivači iz Lovreća, Imotskoga, Glavine Donje, Vrgorca i Novih Sela (Trilj) navode gange koje su se pjevale ili se još uvijek pjevaju u njihovu kraju:

Gango moja, ostavit te neću / doklen traje dernek u Lovreću.
Gango moja, gangala te ne bi / da se nisam rodila u tebi.
Sveta crkvo, što si na Lovreću / u tebi sam isprosila sreću.
Moj dragane, što si na Lovreću, / ja te nikad zaboravit neću.
Crne oči, ne gledajte mene, / mene prija gledaju zelene.
(Dragica Jelić, Lovreć)

Grm komišam, ruke mi zelene, / kako ću ti pisat, moj nevene.
Neću, majko, brđanskoga Joze, / ostario čuvajući koze.
Jesan jadna, dragom Bogu vala, / prije legla nego večerala.
(S. K., Imotski)

Gango moja, gangala te lola, / gangala te ispred mojih dvora.
Oj, rogačo, volila te ne bi / da se nisam rodila u tebi.
Moj dragane, peri zube što su ti ko ralo / kupi, dragi, kalendonta malo.
Zmijavce sam odabarala sebi, / a Glavinu, dragana, tebi.
Glavinska mi omilila strana, / ne bi strana da nije dragana.
Moj dragane, nakrivo ti rame, / ajde kući, nametni ga slame.
Nit sam lipa nit lipota važi, / moja lola lipote ne traži.
Lako ti je poznat jedinka, / savio se ko metla od sirka.
Crn ti si mi, moj dragane mili, / uzmi klaka pa mi se obili.
Moj dragi mi ništa ne donio, / samo usta da bi me ljubio.
(Slavka Grančić, Glavina Donja)

Oj, ti mala iz Zagvozda, / bi li dala za dva grozda?[912]

(J. M., Vrgorac)

Moje grlo vene kad ne piva / ka mesliđan kad se ne zaliva.
Pivalo bi mlado srce moje / al ne može, srce, bolesno je.
Čuvaj, rode, pismu od davnina / drž se rere i bukare vina.
Mala moja, moj rumeni cvitu / teško meni u tuđemu svitu.
Dobra veče, majko moja stara / evo sina, nema ni dolara.
Stare lole na raskrižju stanu / pa se misle na koju će stranu.
Da je pure i kisela mlika / ne bi ni'ko na državu vika.
Kukavica goru razgovara / ko će tebe, moja majko stara.
Evo momka, ne puši, ne pije / vratija se jučer s robije.
Ženo moja, reka san ti lani / kad ja pijem, ti se mene kani.
Nisan žedan rakije i vina, / nego tebe, mala materina.
Bačvo moja, moj garavi sude / kraj tebe me svako jutro bude.
Mili Bože, sve su žene iste / opiju me pa me iskoriste.
Malu moju privarila piva / eno leži ni mrtva ni živa.
Kad se sitin začina i pure / sve mi sline niz nozdrvu cure.
Mala moja, da si išta znala / ne bi meni ništa virovala.
Mala moja, šta ćeš ćaći mome / kad ti sada zapovidaš svome.
Mala moja, dobra ti je juva / samo da je maknut ovo muva.
Imam curu, svi me moji 'suju / ja je volin, oni ne viruju.
Mala moja, kad bi moja bila / moja bi se mater obisila.
Sad se cure udaju na rate / tri miseca pa se opet vrate.
Radija san najviše od sviju, / sada iman najmanju penziju.
Ćaća pita di su, sine, pare / eno ćaća, pitaj konobare.
Mala moja u kožari radi / žive crve iz mišine vadi.
Oćemo li zapivati, pobro / Bog će dati da će biti dobro.
Digni jednu, nisi ostario / ako si se, pobro, oženio.
Ajmo jednu, nije mrtva glava / neka živi Hrvatska država.

[912] U *Vječno žalosnom smijehu* nalazi se slična ganga: *Oj curice iz Zagvozda, / bi li dala za dva grozda?* (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 381.).

Pivaj, brate, nek se kuća ori / ko će bolje, neka odgovori.
Sve bi svoje prigorija jade / da mi mala zapivati znade.
Poznaješ li, mala, grlo moje / kad zapiva isprid kuće tvoje.
Treni jednu, nije mrtva glava / sedan dana nisan kući spava.
Ja ne pivan da me ne'ko čuje / nego da mi duša ne boluje.
Koliko je od vamo do tamo / toliko je od tamo do amo.
Šimun Šimu po tavanu gonja, / Šime moja, moraš biti donja.
Pijan san ti, moja stara nane, / svaku večer sanjan konobare.
Meni moja šalje sa planine / tri pršuta i koru slanine.
Ja na silo odit više neću / di god dođen, cure vatru preću.
Ja san reka da raditi neću / ni u kući ni u poduzeću.
Strina stricu okrenila zna se, / a stric strini da prostiš izvini.
Misliš, majko, rodila si sina / rodila si mišinu od vina.
Mala moja diteline neće, / a manistre po tri-četri teće.
Kad se sitin, i sad bi se smija / kako san se s malon zavadija.
Hvala tebi, moj Stipane sveti / što si mene lišija pameti.
Mala moje sve na šminku daje / pa izgleda ka uskrsno jaje.

(Vlade Stipetić, Nova Sela - Trilj)

U Raosove su *Prosjake & sinove* inkorporirane mnoge priče i situacije nezamislive bez gange. Vrativši se iz Srijema, prosjaci od zanata koji postaše galantarima, „sveckim ljudima", izdižu se nad ostalim seljanima ne propuštajući prigodu i selu i seoskom svećeniku pokazati svoj uspjeh: „I za ovo božićno vrijeme dok su kod kuće, vucaraju se po okolnim selima, uglavnom po krčmetinama, te junački zagrljeni pjevaju neke pogrdne pjesmice odozgo dovučene i još pogrdnije dvostihe 'gange', koje sami izmišljaju... "[913]

Na zimskim su se sijelima obvezno pjevale gange. U Kikaševoj su kući mnoge ispjevane o Divcu i njegovu samačkom životu:

Dobar momak, valja suha zlata,
samo nema noćnoga alata!

ili:

Mila mati, nemoj meni dati

[913] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 23.

s našim Divcem ni u svili spati![914]

Potrka, odlučivši sa svojim galantarima napustiti Češku i otići u München, obznanjuje im odluku, a oni u veselju pjevaju:

Biž', Vilime, iz Brlina grada,
iđe na te Matanova garda![915]

U seoskim se zajednicama svaki događaj opjevavao i tako zaživio u kolektivnom sjećanju pripadnika uže ili šire zajednice. Izgradnja Matanovih dvora nije mogla proći nezamijećeno, stoga iz Matanova razgovora sa Šimagom Malim doznajemo da su se za njihove gradnje već skladale pjesme:

- Je' li ljepše reći: Matanovi dvori ili dvori Matanovi?

- Ne snalazim ti se ja u tomu. Priupitaj guslare, oni ti već o dvorima i pjesmice sklanjaju.[916]

Dolaskom novoga vremena, u Imotskoj su krajini stare potleušice s ognjištima zamijenile kamene kuće s crijepovima. Nestala su *sila* na koja su momci pješice odlazili i u kilometar udaljena sela, putom srećući štošta o čemu će kasnije pričati kao o vukodlacima i plašilima, a pojavili su se automobili krateći tako udaljenosti, ali i doživljaje. Mnoga su nadnaravna bića iščezla iz priča pojavom *Letrike,* a prepoznatljiv način života pojavom *Teknike* i *Napretka*. Večeri provedene uz vatru, s neizostavnom gangom popraćenom guslama koje su guslile o svakoj zgodi i nezgodi koja bi se komu dogodila zamijenio je televizor. Nestali su tako dvostisi o mnogim znanim i neznanim junacima koji su se iz noći u noć pronosili među slušateljima, stvarajući nove generacija guslara:

„Vjetropiri i lakrdijaši, punoglavci, šupljoglavci i bezglavci. Duše nemamo, a srce se skameni. Ne treperimo, rođeni, ne dršćemo, ne uzdišemo, ne plačemo, nit se uzbuđujemo... osim televizije i gange nikakve radosti nemamo. Gdje su kola i derneci, gdje svatovi i poklade, gdje stotine običaja naših? Gdje su diple i svirale, gdje sijela i prela, gdje su gusle i grla tanka, glasovita, gdje junaci i pjesme sa gusala?

---

[914] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 15.
[915] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 169.
[916] Isto, str. 37.

Nigdje ništa. Ojkavica i televizija. Koji je vrag to televizija? Teško vam je to i zamisliti. To vam je kao neki nevješt guslar koga kao na nekom rupčiću stotinu Krajina odjednom gleda, a on za sve jednu te istu šašavu pjesmu gusli. A u vas je u komšiluku, u svakoj trećoj kući drugi pravi i živi guslar drugu pjesmu guslio, a ti: ovu hoću, ovu neću... Ma što? Vi opet kô djeca: 'Zar se više ne gusli? Kako ne gusli?! Kako može kuća bez gusala?! Kako može događaj bez pjesme?!' Može, rođeni, može! Kad čovjek dušu đavlu preda, sve se može. Vi ste o svakom događajčiću nizali pjesmu odavle do Duvna i Livna. Koliko ih ispjevaste samo o devendjedu Prpi, da se o drugim hajducima, junacima i ne govori! Momak badne momka na derneku, a sutradan Mijo guslar cijelu večer uz gusle jauče. Nije to više kako u školi učismo:

„Ta sva povijest moga roda
s guslinih se žica čuje"
već
„Svu tu povijest u dva slova
nama ganga poručuje!"

Danas jedva i dva slova gange! I sve u ta dva grebena slova! Cijeli rat... Ne znate vi što je ovaj rat današnji. Kad ste čuli... sto tisuća vojnika, pomislite: vrag odnese svijet! Danas vam to nije ni čestita hajdučka družina. I kad bi se u vražjem ratu sasjeklo dvadesetak tisuća ljudi, smak svijeta! U današnjem se ratu sasiječe tri tisuće Krajina, do kučeta i mačeta. Pa što se o tom krvoproliću ispjeva? Dva budalasta stiha:

Ako, dragi, pogineš u ratu,
dio mi je kô i tvomu bratu!

To vam je sva pjesma o ratu, o smaknuću tri tisuće Krajina i o ljubljenom vojnu svomu."[917]

U Biteliću se nije pjevala ganga već rera: „U nas je rera, nije ganga. To bi ti bilo tako kad bi žene išle k ovcama popodne ili kravama. Ti neka si doša iza kuća, ti si čua. I žene su pojedinačno pivale pisme i skupa pa su bile ove jedne iz mog sela. Njih tri su bile, imale su baš lipi glas. Jedna bi počela pismu, onda bi one druge nastavile. To je bilo baš doživljaj, baš lipo. Koliko sad nema nikoga, koliko nema ništa, toliko i ne valja. To je bilo prekrasno."[918]

[917] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 346-347.
[918] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

5.7. Ojkavica

Ojkavica je narodna pjesma u formi distiha tipična za područje od Like, preko Ravnih kotara, Bukovice i Dalmatinske zagore do Hercegovine.[919] Naziv je dobila po specifičnome načinu izvođenja, otegnutu pjevanju s naglašenim i dugim uzvikom „oj".[920] Izvodi se na karakterističan način, potresanjem glasa koje traje onoliko dugo koliko pjevač i njegova pratnja imaju daha. Ojkanje kao najstariji tip našeg narodnoga pjevanja od 2010. se godine nalazi na UNESCO-ovu popisu Svjetske baštine, kao ugrožena nematerijalna kulturna baština. Naziva se još „orcanjem, orzenjem i groktenjem".[921] Na UNESCO-ovu popisu hrvatske nematerijalne kulturne baštine nalaze se dvoglasje tijesnih intervala Istre i Hrvatskoga primorja, ojkanje, bećarac i klapsko pjevanje.[922]

Kazivačica iz Crivca prisjeća se pokojnoga oca koji je pjevao ojkavicu i nekoliko upamćenih distiha: „Kod nas je ojkavica, znam da je to pokojni otac piva. Stihovi su: *Oja noja, / di si, mala moja?* Prvi glas, to je moj pokojni otac, onda bi par muških s rukom na uvo ponavljali. Ima raznih, ima ona *Sinoć mala piše u novine / da joj ćaća upa u spirine.* [Znaš šta su spirine? U kantu šta su se stavljali otpaci za prasad, voda i hrana.] *Ovo ti je mala iz Krivaca, / kilometar kamenom se baca.* To je bila kod nas ta ojkavica, a svirale su se diple, dida mi je pokojni svira diple, radili su ih od jareće ili janjeće kože ili ovčje. Diple bi se svirale navečer za društvo ili bi svirali kod crkve iza mise. Kad su bili blagdani, bia bi dernek."[923]

Diple o kojima je u memoratu kazivačice riječ tradicijsko su glazbalo nekad rasprostranjeno na području Dalmacije, a danas još prisutno u sjevernoj Dalmaciji i dalmatinskom zaleđu, ali i na Korčuli. Njima su se služili pastiri, no neke ih sredine i danas koriste uz glazbenu pratnju plesova. Kad bi se dvije cijevi vezale za mješinu, glazbalo se

---

[919] Brljačić, Marko. 2020. *Nematerijalna kulturna baština u natječajima na području Zadarske županije*, Ethnologica Dalmatica, No. 27, str. 126.
[920] Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber, str. 926.
[921] Marošević, Grozdana. 2001. *Folklorna glazba*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 419.
[922] Hrvatska nematerijalna kulturna baština na UNESCO-ovim listama. Dostupno na https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Bastina/Nematerijalna/Hrvatska%20nematerijalna%20kulturna%20ba%c5%a1tina%20na%20UNESCO-ovim%20listama.pdf (pristup: 13. 1. 2021.).
[923] Kazivač: Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac.

nazivalo „diplama s mijehom, mihom, mješnice, mišnice”.[924] Postojala je i varijanta sviraljke od dviju cijevi izbušenih u istom komadu drva.[925] Kutleša razlikuje diple „brez miščića i sa miščićom, brez miščića jednojstruke i dvojstruke”.[926]

Pojašnjavajući glazbu i pjesništvo kod Morlaka, Lovrić uz gusle i tambure navodi i diple: „Diple, načinjene od trske zataknute u mješinu, koja se stište laktom, instrumenat su za duvanje kao svirale i frule, ali se uz diple nikada ne pjeva.”[927]

Diple se spominju i u *Vječno žalosnom smijehu*: „O, dragi moj, ovca je veoma dobra i darežljiva stvar! Ona nam dariva i runo i kožu, i još nas začinja mlijekom. Od runa se pletu čarape, od kože se suče oputa za opanke, ili se napuhne mijeh za vino, a može i za diple, pa: 'drli-lili, drli-lili' cijeli bogovetni dan.”[928]

Ojkavica je više puta inkorporirana u drugu knjigu *Prosjaka & sinova*. Matan Bilin s prstom u uhu pjeva:

„Nisu dronjci, dronjci jadikovci”,

već

„Sinu Janko kano sunce žarko”![929]

Vozeći se parnom lokomotivom prema Zagrebu, Potrka, Kozmuz i Šimaga Mali zapodijevaju razgovor o ženama ojkajući:

Neću bule, dupe joj se gule,
nego čiste šiške katoliške!”[930]

Odlučivši povesti galantare u Njemačku, Potrkino društvo desetak puta pobjednički zaojka stihove:

Moj Vilime, odoše ti novci

---

[924] Marošević, Grozdana. 2001. *Folklorna glazba*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 420.
[925] Isto, str. 420.
[926] V. Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 312-313.
[927] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 107.
[928] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 17.
[929] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 102.
[930] Isto, str. 111.

dočim stignu iz Krajine momci![931]

Don Luka Karapandža u svojoj propovijedi, svladan emocijama, poziva okupljeno mnoštvo na hvaljenje Boga što im je poslao „svijetlu krunu srpsku i pravoslavnu na izmirenje i slogu svega puka kršćanskoga”:

„Ali umjesto 'Tebe Boga...' suludasti grbavac Ikić sa Studenaca, koji po prošteništima i sajmovima prodavaše zemljane lule, krunice i svete sličice, zaojka ispred crkve visokim uškopljeničkim glasom:

Oj, Ikiću, nesta trgovine
otkad vlada nevoljni Srbine...”[932]

U romanu su navedeni i mnogi drugi primjeri ojkanja, stoga ih izdvajamo:

Rišilo mi imovinsko stanje:
s praga pišam na tuđe imanje![933]

Svakog dana gumam mrmelade
što je dragi iz zadruge krade.[934]

Sve za neku opću stvar
ode koza i ular![935]

Hajde, druže, u tvrda zasviraj
pa mi ovo bruca kontrahiraj![936]

Lezi mala, na postelju novu,
radit ćemo dvostruku obnovu![937]

---

[931] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 168.
[932] Isto, str. 194.
[933] Isto, str. 347.
[934] Isto, str. 347.
[935] Isto, str. 348.
[936] Isto, str. 348.
[937] Isto, str. 348.

Mila majko, ne bojim se gladi,
otkad mile u Štucgardu radi.[938]

Može, dragi, ako ćeš na putu,
samo vadi nimačku valutu![939]

Prosjaci & sinovi završavaju ojkavicom. „A kad malo odmakoše od vječnog počivališta, zaojkaše, zagangaše, zagrcaše:

Oj, starosti, ti si svemu kriva:
nesta Matan, nesta i Dektiva.[940]

Primjere ojkavice nalazimo i u trilogiji:

„Oj, djevojko sa Lovreća,
je li i'ko u te kreća?”
„Je 'tijo, nije smijo, oj!”[941]

[938] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 350.
[939] Isto, str. 350.
[940] Isto, str. 354.
[941] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 380.

6. POSLOVICE

Poslovice pripadaju najjednostavnijim ili najsitnijim oblicima, tj. minijaturama ili mikrostrukturama.[942] Poslovicom se u obliku sažete tvrdnje izriču saznanja, spoznaje, istinitosti o važnim životnim pojavama. Tema poslovice može biti koja situacija koja je snašla čovjeka: pojedinačno iskustvo stoga postaje uopćeno pa ulazi u svakodnevni govor. „One tipiziraju prošlost da bi se mogla primijeniti na budućnost."[943] Vrlo često je ritmična i sadrži rimu. Ptahotep je oko 2400. godine pr. Kr. napisao svoje Pouke mudrosti, prvo veliko djelo staroegipatske književnosti, a promotrimo li samo dio pouka, uočavamo da je svaki stih ujedno i poslovica. [944] *Usavrši svoj govor, svu pažnju ćeš svrnuti na se, / Al ne širi svog srca zbog onoga šta sve znadeš, / Od neznalice uči kano i od mudraca. / Umijeću nisu postavljene međe, / Nema znalca što seže do punog savršenstva. / Lijepa je miso skrita bolje no zelen dragulj, / A nać ćeš je i u ruci služavke što melje zrnje u žvrnju.*[945]

Temeljna civilizacijska djela poput Epa o Gilgamešu (oko 1700. g. pr. Kr.), Veda (2. i 1. tisućljeće pr. Kr.), Talmuda, biblijskog Starog zavjeta (13. st. pr. Kr. do rođenja Krista) obiluju poslovicama. Samo se u Salomonovoj zbirci nalazi oko šesto poslovica, danas nazivanima izrekama ili mudrim izrekama, a za koje su u 17. i 18. stoljeću bosanski franjevci upotrebljavali termin priričje, starohrvatski naziv za poslovice, a doslovan prijevod latinskog termina proverbium.[946] Mnoge su poslovice, tako nazivane od 19. stoljeća, inkorporirane u djela hrvatskih književnika, stoga ih nalazimo kod Jurja Šižgorića, Marina Držića, Džore Držića, Šiška Menčetića, Mavra Vetranovića, Petra Zoranića, Ivana Gundulića, Pavla Rittera Vitezovića, Filipa Grabovca, Andrije Kačića Miošića, Augusta Šenoe, Ksavera Šandora Gjalskog, Ive Andrića, Miroslava Krleže i mnogih drugih.[947]

Poslovice još nalazimo pod nazivima *aforizmi, sentencije, maksime, krilatice, gnome*.

---

[942] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 167.
[943] Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga, str. 281.
[944] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 525.
[945] Košutić-Brozović, Nevenka. 1970. *Čitanka iz stranih književnosti 1*, Zagreb: Školska knjiga, str. 3.
[946] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 167-168.
[947] V. Dragić 2008: 526 – 528.

U *Vječno nasmijanom nebu*, prvom dijelu trilogije, ujedno i kronike Raosova djetinjstva, pripovjedač se prisjeća svoje bake koja je u svakoj situaciji izgovarala poslovice i njega poučila toj narodnoj mudrosti. „Kad razgovaram da mi prođe vrijeme, onda ne upotrebljavamo poslovice nego što nam dođe na pamet i tako slažemo riječi u vjenčiće kao cvjetove divljega graška."[948]

Poznavanje velikog broja poslovica podrazumijevalo je veliko životno iskustvo i pribavljalo poštovanje okoline. Pripovjedač u liku dječaka upozorava na osnovne karakteristike poslovice: ona mora biti kratka i izrečena u prigodnoj situaciji. Jedna poslovica mijenja mnoštvo često praznih i beskorisnih naklapanja, smatra on:

„Baba opet kaže da na svijetu nema ništa ljepše ni mudrije od poslovica. Ona ih često upotrebljava, a i ja uza nju. Stoga je ona pametna žena. Svi je poštuju. I mene uza nju. To se zna. Kakvo drvo takav klin, kakav otac takav sin. Baba nije otac, ali to ništa ne smeta kad se o dobru radi.

Ako hoćeš nešto kratko i pametno reći, onda ne govori ništa, nego samo ošini poslovicu. Žene imaju dug jezik, i neka im ga. A mi muškarci imamo pamet. I neka nam je. A ta pamet, ako hoće biti pamet, mora biti kratka. I u tome je sva mudrost. Kratka pamet, dug život. To se zna.

Uzmimo, na primjer, ljude, težake. Sjeli oni pod murvu i razgovaraju. Govore da je sada jesen. Što to treba govoriti kad svatko zna da je jesen. Onda vele da bi trebalo sijati pšenicu. To se zna da se u jesen sije žito. Čitave dane govore što sve treba pripremiti za sjetvu i vršidbu, tko će kome i štotigaznam. A razborit će čovjek gurnuti poslovicu: 'Kakva sjetva, takva žetva!' I gotove obje.

A tek kada grade kuću! Mjesecima i mjesecima mlate praznu slamu. A treba samo reći: 'Zrno do zrna pogača, kamen do kamena palača', i kuća je gotova.

Umre, na primjer, netko. Pusti sprovodi, križevi, kađenja, škropljenja, brecanja zvona, naricanja i nabrajanja... Treba samo reći: 'Svi ćemo umrijeti', ili 'Sve nas čeka ledina.' Ili na primjer: 'Dva bez duše, jedan bez glave.' Ako je, na primjer, pokojnik bio star i nije mogao raditi, onda se kaže: 'Jedni zubi manje' i 'Dobro ga vrag odnio.'

Ili recimo u svatovima. Ždere se i loče. Dobro, neka se ždere i loče. Onda se kod svake kuće stane i pije buklija. Neka se pije buklija, jer se onda i nama djeci dobaci komadić mesa. Ali čemu ono pusto nazdravljanje? Kad bi bilo pameti, digao bi se jedan po jedan, i jedan za

[948] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 24.

drugim izgovorio: 'Žena drži tri ugla kuće, a muž četvrti', pa opet sjeo i jeo. A opet, da baš svi ne kažu isto, mogu se razdijeliti, jedni: 'Kakva štalica, takva kravica', drugi 'Najprije štalicu, pa kravicu', ili na primjer: 'Stan'te svati, nevjesta će ...' Ali Viculin je rekao, da to ne smijem govoriti. Što ne smijem ja, mogu oni. Samo nek se meni obrate, a ja za svaku zgodu i prigodu imam mudrost: Lako je tuđim gloginje mlatiti. Neka tuđa tava gori. I ćorava koka nađe zrno. (Bolje je da nađe pijevca, kao Pila Tolomaša). Bolje je situ spavati, nego gladnu kopati (ovo je moja). Tuđe kradi, a svojim se diči. Nestalo vragu posla, pa jariće krsti. (Ne. To fratar krsti, - vrag niti ore niti kopa...). Bolje se zdravu smijati, nego ranjenu zavijati. (I ovo je moja). Luk ti vadim, kapulu ti sadim – to je opet nešto prosto.

Ima i strašno glupih i smetenih poslovica. Na primjer: 'Tko pod drugim jamu kopa, sam u nju padne.' Kao da neće u nju pasti, ako je i pod sobom kopa!

I tako, kad mala Marija počne nadugo i naširoko mljeti, ja njoj: 'Mlinar žito melje, a ne zelje', a ona odmah ušuti i gleda u me s poštovanjem kao tele u šarena vrata – samo mi nije jasno zašto tele poštuje baš šarena, a ne, uzmimo, zelena vrata."[949]

U razgovoru s Malom Marijom Raos joj ne dopušta dovršiti poslovicu koju je započela jer one „pripadaju" samo njemu i njegovoj *babi*:

„(...) jer vrag niti ore niti kopa...

- … već ždere kod popa!

Ne dam ja njoj izgovoriti ni jednu poslovicu. Poslovice su moja stvar, i moje babe – to se zna."[950]

Došavši na školovanje za svećenika u splitsku klasičnu gimnaziju, mladi Raos navikao na poslovice kojima je u Medovu Docu završavao svaku misao uviđa drugačiji ambijent, ambijent grada s velikom školskom zgradom i unutrašnjosti na koju ne može primijeniti poslovice:

„Mnogo soba i hodnika, mnogo slika po hodnicima, i svetaca i nesvetaca s dugim bradama i tužnim osmijehom, mnogo tiskanih poslovica. Ali to nisu poslovice, kao one naše u Medovu Docu. Tu nemaš ni 'Trla baba dlan, da joj prođe dan', ni 'Lako je tuđim gloginje mlatiti', ni 'Nestalo vragu posla, pa materi prkno liže' i štotigaznam. Tu su ti sve nekakve poslovice koje

[949] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 22–23.
[950] Isto, str. 65.

nitko ne razumije: 'Neka sunce ne zađe nad svađom vašom', 'Dom moj, dom je molitve', pa onda 'Ispeci, pa reci'. Lako je njima reći 'ispeci' kad imaju što ispeći, a u nas osim kruha ništa se i ne peče. Strah me je nekako od svega, pa i od ovih poslovica. Ni jedna te ne gleda nasmijano, sve su nekako tmurne i namrštene. Ne, ne možeš se smijati. Ljudi, nigdje se ne možeš nasmijati."[951]

Prosjaci & sinovi i trilogija *Vječno žalosni smijeh* obiluju poslovicama:

6.1. Prosjaci & sinovi, Knjiga prva

(…) *ni živ ni mrtav* (…) (str. 11.)
Od mudra djeda i unučad mudra. (str. 14.)
(…) *dobro zna da te žedna ne može preko vode.* (str. 14.)
Nijedno ti voće, sine, ne može tako oslačati da se njim prije ili poslije ne zajaziš. (str. 25.)
(…) *jer čistoća je ures sitih. A tko će situ koru kruha dobaciti!* (str. 30.)
Jer s Gospodinom se nije igrati. (str. 31.)
(…) *nije se dobro nosati s Bogom.* (str. 31.)
Tko o čemu ti o njemu. (str. 33.)
Tiše, sinko, i kamen uši ima (…) (str. 34.)
Nu kad mala glava zavurseti nad velikom, i Bog ruke diže. (str. 35.)
(…) *kad donje zagospodari gornjim, i Bog ruke diže.* (str. 36.)
(…) *luk ti vadim kapulu ti sadim.* (str. 36.)
Ne uči ćaću kako se prave djeca (…) (str. 37.)
Jer nije sluzi s gospodarom divan voditi. (str. 38.)
(…) *jer da vučje noge imaš, opet zao glas o sebi ne možeš ni dostići, kamoli prestići!* (str. 38.)
Danas vjere ni u rođena brata (…) (str. 40.)
(…) *u kojem grmu leži zec* (…) (str. 40.)
Nu Bog zna što čini, pa šűki rogove ne daje. (str. 42.)
(…) *ćaća je ćaća – drag i mio ma kakve pameti bio* (…) (str. 43.)
Svaki koji kupiš, bit će ljepši od najljepšeg ukradenog. (str. 45.)
(…) *ni šala nije dobra ako je neljudska.* (str. 47.)

[951] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 248–249.

(…) *site Turke dosada ubija* (…) (str. 47.)

(…) *junaku suza ne priliči.* (str. 50.)

Milost je milost, a pravda je pravda (…) *i nije dobro kad njom srce ovlada.* (str. 50.)

(…) *pravda srdžbe ne poznaje.* (str. 50.)

(…) *pomisli da je pametnije u glupoj šutnji usnuti nego se glupošću pametnjakom iskazati.* (str. 55.)

(…) *jer u mekotu i san bolje upada.* (str. 55.)

Nije o glavu raditi, u Boga je više dana nego u biljcu dlaka. (str. 58.)

Na mladu se rane brzo suše, a kraste još brže opadaju. Ali i mlad se češe gdje ga svrbi (…) (str. 59.)

Samo budale ne poznaju straha, već dum-bum glavom o zid kô mušica o plamen. (str. 59.)

I svetačno je ruho gdjekad od koristi! (str. 67.)

Čovjeku nije zakoraknuti ni u crkvu a da od koristi ne bude. (str. 67.)

Boga si izazivao, pa ga i izazva! Vraga si mrčio, pa ga i domrči! Silu silio, pa je i dosilio! (str. 69.)

(…) *jer brda su ti kô i cerot, svaki jad izvlače.* (str. 71.)

Gdje je zakon milosti nema. (str. 71.)

(…) *u glavi srcu mjesto nije.* (str. 72.)

(…) *grijeh otkrij, grešnika pokrij* (…) (str. 80.)

Ako te oko tvoje sablazni, iskopaj ga! (str. 81.)

Lako je tuđe kopati (…) (str. 81.)

Lišće sahne i na suncu i na rosi, a iz starog panja mladica izbija. (str. 82.)

Prečesto taština izaziva srdžbu, a srdžba mačeve. (str. 88.-89.)

(…) *živa glava dugovanje plaća.* (str. 91.)

(…) *kad bi svaki poturica agaluk dobivao, ni jednoga krsta više bilo ne bi!* (str. 112.)

Oduvijek bijaše tako: tuđi jad melem našemu. (str. 113.)

Ponekad je ljudska pravednost ćorava, no stoga Allahova ima četvere oči. (str. 114.)

(…) *jer nije gnjevna gnjeviti.* (str. 117.)

(…) *kad je rat nema plandovanja* (…) (str. 126.)

Bog dad', Bog uz'! (str. 133.)

Podreži korijenje nevenu, i on će uvenuti. (str. 139.)

Jerbo dok konjanik s drugim konjikom u miru divani i rzanje mu na zub ide (…) (str. 146.–147.)

A gospodari radije među se na gladno čavrljaju, nego i s najvjernijim slugom tusta ovna čerupaju. (str. 147.)

Kako je neusporedivo veća naslada pljuvati po živu neprijatelju nego ga u snu priklati (…) (str. 151.)

Tako tjerajući lisicu vuka istjeraše (…) (str. 153.)

Vezanu vuku i nedonoščad iz repa dlake čupa. (str. 157.)

(…) *a strvinaru je živo otrov kô i vuku lešina.* (str. 158.)

Ono malo blaga što barut donese, može barut i odnijeti. (str. 161.)

(…) *dukati jaja ne nesu niti se iz njih legu; a sve što se ne leže i ne klija brzo kraju dođe.* (str. 161.)

Nu, što čovjeku prudi da čitav svijet zadobije a duši svojoj nahudi! (str. 163.)

Kad se gine, nek se u opancima gine; kad te kolju, za života se osveti da potomstvu dug ne ostavljaš kad mu ništa bolje ostaviti ne možeš. (str. 169.)

Ni proklinjanje da bi tko srcu uzeo, jer sad nisi prosjak već trgovac – trgovina je trgovina – a za trgovčevu kletvu i zakletvu ni noktom o zub. (str. 184.)

Tko ne zna za šalu, ne zna ni za molitvu. (str. 185.)

Nedužna su usta i Bogu slađa. (str. 186.)

Ne gnjevi se na se, već uči, sine, nitko se znan nije rodio. A ono što naučiš ne meći na veliko zvono, jer čim drugi sazna, tebi više nije od koristi. (str. 192.)

Ni đavlu tuđi grijeh nije tako mio kô grešniku, a nad tuđim zločinom više će se zgranuti opako čeljade nego nebo svetaca. (str. 192.)

Ne rekoh li ti, sine, da dobar majstor alata nikom ne daje! (str. 193.)

(…) *jedna glava sto jezika* (…) (str. 194.)

Komu Bog konja, tom i sedlo! (str. 195.)

Ali smicalice su kô i pečene ptice: s neba ne padaju. (str. 197.)

(…) *teško žensku vraga namrčiti* (…) (str. 198.)

(…) *prosjak je svima pravedan kô i živina* (…) (str. 202.)

Gdje je nevolja smrtna straha nije (…) (str. 202.)

(…) *tuđa zemlja razgovora nema*. (str. 207.)

Gdje je ljudi, tu je i razgovora. (str. 207.)

(…) *mrtav živa ne uzima* (…) (str. 207.)

(…) *Kako je sijala, neka tako i žanje!* (str. 209.)

(…) *Oci jedoše kiselo grožđe, a sinovima utrnuše zubi!* (str. 209.)

I kad ja guzicu ne češem, što tebe svrbi! (str. 213.)

Jer pametnije ti je svašta jesti nego svašta govoriti. (str. 215.)

(…) *a kako ćeš ujesti ako zube ne sastaviš!* (str. 215.)

(…) *bolje prodati mnogo pa i jeftinije, nego malo pa i skuplje.* (str. 222.)

Kad vrijes ne medi, pčele iz ulišta ne izlaze. (str. 224.)

U prijatelja vazda ključ od vrata. (str. 229.)

A ja, budala, mislio: ostaj kod kuće, jer kud vojska prolazi, trava ne niče (…) (str. 229.)

Kad zlo počne ne zna se zaustaviti... a kad sve prekrije, onda ti se ono manje zlo dobrim čini (…) (str. 231.)

(…) *lako li je zlo zlim vratiti.* (str. 238.)

Nema goreg jada od nehotično nanesene uvrede (…) (str. 239.)

Nu i nada je đavao (…), *ma koliko ga u glib uranjao, on ponovo izroni i ponovo svoje lude snove prede.* (str. 240.)

Tko visoko leti, nisko pada. (str. 242.)

(…) *ženu i vola iz svoga dola!* (str. 249.)

Gdje je kuće tu je i nevolje. (str. 264.)

Skorup veselja s kotle jada i najplićom žlicom možeš pokupiti. (str. 264.)

Ni nekrst na prosjaka ruku nikad ne podiže. (str. 267.)

Tko se mača laća od mača će i poginuti, veli Gospodin. Krv proljevena, kakva bila da bila, vapi osvetu pred licem Njegovim (…) (str. 271.)

Dobro vino otvara i srce i dušu (…) (str. 271.)

Glava glavi, pleće harambaši, a fukara može i rebara (…) (str. 271.)

Nu gdje će pamet kad je guzica od glave šira! (str. 272.)

Ako je njima noć prijatelj, nije ni nama dušmanin. (str. 273.)

Tko griješi pravedno je i da ispašta. (str. 280.)

Dobri putuju a zli hajdukuju. (str. 284.)

(…) *kom opanci kom obojci, komu ključi a komu kračuni!* (str. 286.)

(…) *komu Bog u životu, tomu i u smrti!* (str. 289.)

(…) *šuma ti mati, brda se lati dok se oganj ne opepeli i krv ne vrati!* (str. 296.)

Kad krv padne na oči kasno je i starcu pamet skupljati (…) (str. 297.)

Dok se oganj sâm razbuktava, stoj s mirom; jenja li, imaš podosta suharaka pa ga podžeži. (str. 304.)

(…) *nije prosjaku da blago od kuće već u kuću.* (str. 307.)

Lako je iz tuđih jaja piliće leći! (str. 308.)

(…) *jer tko zna udariti zna i otrpjeti* (…) (str. 309.)

Dobrim je nakanama pakao popločan (…) (str. 312.)

Kad se jednom zakon prekrši bezakonje se ne da zaustaviti. (str. 312.)

(…) *a tko s vragom tikve sadi…* (str. 312.)

(…) *naš sprovod, njihov pir!* (str. 332.)

sveta Kata – bili' gnjata (str. 325.)

(…) *žene često vide što ni Bog ne vidi* (…) (str. 325.)

(…) *gladnoj duši razgovora nema* (…) (str. 328.)

6.2. Prosjaci i sinovi, Knjiga druga:

Tko te hranom hrani, toga ocem zovi. (str. 9.)

(…) *dušu u se, sramotu poda se.* (str. 10.)

(…) *jerbo narod bez svoje inteligencije trup je bez glave, košnica bez matice, crkva bez svećenika i nebo bez Boga*. (str. 16.)

(…) *tko harči, taj i tabači, ovaj, ima!* (str. 23.)

(…) *bolje išta nego ništa!* (str. 26.)

Suza za oko, bukara za zub, iz krčme ne izlazi, a u krčmara veresije nema. (str. 27.)

„Dok sam da sam, nek sam Hasan!”(str. 27.)

(…) *što u slatku niče gorko nije!* (str. 29.)

Kad se pašče na šećer naomeći možeš s njim što mu milo i nemilo. (str. 29.)

(…) *svud jad na se, a tri u se!* (str. 32.)

Iz kamena neće zrno, man puščano. Od prošnje nejačku samcu vajde nije. (str. 32.)

Odušit se mora: jal u bijesu, jal u lijesu. (str. 34.)

(…) *jedna glava sto jezika* (…) (str. 35.)

A od grijeha i pokajanja slađeg slada nema! (str. 38.)

Što valja ime ne mijenja. (str. 38.)

(…) *što će biku pleća i rogovi vilaši kad su oko njega samo šukaste krave!* (str. 40.)

(…) *jer šaka čađe i badanj mlijeka zamuti*. (str. 41.)

(…) *jer slađa ti je čaša tuđeg pelina nego dvije svoga meda!* (str. 43.)

(…) *kud će suza već na oko, kud će gladan već bosonogu.* (str. 43.)

(…) *kud s glavom u gvožđa kod obiju nogu!* (str. 43.)

Ne uči ćaću kako se prave djeca (…) (str. 46.)

I uzalud premudrost Božja do ruže sadi drvo smrdeljevo, smrdelj se svejednako ne sladi njenim već svojim mirisom. (str. 47.)

„Samo budala misli da mu je carovati u selu kad nije ni u kući!" (str. 55.)

„Nikad ništa iz gliba ne vadi osim vlastitih nogu!" (str. 55.)

Pusti sjekiru da u med padne i ne vadi je vanka do Sudnjega danka. (str. 55.)

Sito Vlašče gore nego pašče (…) (str. 56.)

Ubij Vlaja, pusti vuka – misli Potrka, i još misli – Koza pašče odoji da joj kosti grize! (str. 56.)

„Jezik dukata ne lêći! (…) (str. 56.)

Uman čovjek: s malo riječi veliku paru kuje. (str. 56.)

*Bolje ti je jezikom po kravljoj, nego svašta odjedar*ed (…) (str. 57.)

Ojica se ne zabija u ralicu dok ti vuci vole deru! (str. 57.)

„Ni promrzle se golubice ne pušta da se smrznu!" (str. 57.-58.)

Krv je krv – jad je može umlačiti, ma ne može zamrznuti. (str. 58.)

Svi se rađamo budalasti, ma umire i pokoji pametan. (str. 59.)

„Tko misli ubosti, bode odmah ili nikada" (str. 61.)

Zavij se u svoj čemer i kô pas rane liži kad melema nemaš. (str. 62.)

(…) *s memljivim se poštenjem nije kumiti. Ne može se smrdljivo pod mirisno, rog pod sviječu, pogotovo kad si ga pod rog nabavio!* (str. 66.)

Vino piti iza bećara, cura pipati prije oltara, roba vonjati prije pazara! (str. 67.)

Ne vjerujem ti ja u onu: „Kog su zmije klale i gušterice se boji!" Izmisliše je oni koje nijedna ne ujede. To su mi i učeni ljudi kazivali. Vele, od prvog ugriza i sam postaješ otrovan, i što te više zmija ugrize sve otrovniji. (…) (str. 68.)

Ljudi su ti kô i krave: zamoči noge u salamuru, pa će ti vazdan tabane lizati (…) (str. 87.)

„Lako ti je tuđim po gloginjama i tuđu muku sa sinije..." (str. 88.)

Kad je u Boga tako, ne može ni u škopigude drukčije! (str. 87.)

Grijehom se u nebo ne uzdiže, već u dno pakla pada (…) (str. 91.)

(…) *zlato i mutavom jezik driješi…* (str. 93.)

(…) *ako je do crkavanja, bolje je da crkne hranjenik nego hranitelj…* (str. 107.)

Ljudsko ti je oko znatiželjno i na prase u krmači, pa gdje neće na ovo čudo neviđeno… (str. 110.)

(…) *nije pakao da se iz njeg ne može u bolje vratiti* (…) (str. 111.)

(…) *ne traži vazda vuka u šumi, ni uš u runji, ima ih i na livadi i na bezdlaku insanu.* (str. 111.)

(…) *velik je Bog i ne plaća svake subote, a kad vam plati...* (str. 112.)

Gdje nije grijeha, nije ni kajanja, ni Božje suze za izgubljenom ovcom i sinom razmetnim. (str. 112.)

Da je na pasju, zečevi bi po oboru šetuckali (…) (str. 112.)

Sveta Kate bijeli gnjate, oputu pritegni, kući potegni. (str. 122.)

Velju, ma kud hodio kući ti je doći i na svojoj se vatri ogrijati (…) (str. 122.)

(…) *s kim si onakav si, nema sveta među prokletima*. (str. 125.)

(…) *oteto prokleto* (…) (str. 140.)

Dub bez grana, otac bez sinova! (str. 141.)

Dok crkva gori, vrazi bijesno kolo vode! (str. 147.)

Od pametna djeda i unuku pameti! (str. 154.)

(…) *čast svakomu, veresije nikomu, ni rođenoj majci!* (str. 157.)

Istini za volju, bijaše i onih koje su gotovinom plaćale vjerujući onoj: dugovi – zli drugovi (str. 158.)

Kad se arči nek se arči! (str. 160.)

(…) *pa ćete se osvjedočiti da čovjek snuje a Bog određuje* (…) (str. 163.)

… drugo ti je ćućati kockicu šećera kroz krpicu, a drugo gol bombon u gola usta! (str. 175.)

Pusti sluge nek se valjkaju sa slugama, a ti gospodarove vrlje odvrlji. (str. 194.)

Po svijetu nasitno trži i varakaj (zrno do zrna pogača – venig do veniga palača), a o Božiću u zavičaju nakrupno laži i maži (Po Njemačkoj, to su brige naše – a kod kuće svilene gamaše!). (str. 198.)

Sreća ti je zrno boba u bronzinu čorbe. (str. 207.)

Pravi kralj svilenim plaštom i konja prekriva, a kralj-čobaninu i tvoj mutap dobar. (str. 208.)

Bolje je i deset puta na vruć krumpir puhnuti, nego se jednom oprljati. (str. 211.)

Gdje je boja tu je i padanja. (str. 211.)

Drvo po godu, marvu po rogu, a čovjeka po svemu i svačemu (…) (str. 212.)

Godinama i sjedinama pristoji se čast (…) (str. 216.)

Od obijesti vrag materi u dupe lug siplje, a od nevolje i muhe ždere. (str. 217.)

Tko je cijeli život ždrebice jahao, ne može ni okom na ragu! (str. 218.)

A oganj ne liže uz mokru slamu. (str. 218.)

„Što zna gedžo što je čokolada – kartu žvače čokoladu baca!” (str. 222.)

Ako se mrtav možeš na dva sežnja opružiti ni živu ti više ne treba. (str. 223.)

U istom niklo, u istom raslo, pa jedno zakržljalo a drugo se razgranalo (…) (str. 224.)

Lijenu volu ostan, a pijanoj ljudskoj marvi kundak. (str. 225.)

Stoga kuj dok je vruće i pij dok je mlako. (str. 231.)

Smrt život izaziva. (str. 236.)

(…) *nadnicom se opanci kupuju a trgovinom dvori grade* (…) (str. 247.)

Možeš jedanput ili dvaput, do tri puta Bog pomaže, a četvrti ni đavao! (str. 250.)

(…) *kako se ovdje veli – „Gradi kotec kak ti otec!”* (str. 255.)

„Pare”: koliko ih imaš toliko u očima drugih valjaš… (str. 255.)

(…) *mačka je mačka i kad se s mačićima igra*. (str. 257.)

Ne može se šakom na olovo. (str. 258.)

Gdje ti je korijenje tu si i ti, i nikad nećeš prosočiti ako se ponovo na svoj korijen ne navrneš. (str. 261.)

„Nema okrutnije vlasti od vlasti onih nad kojima se dugo i surovo vladalo!” (str. 267.)

(…) *prosjaci su sveti i Turčinu i žandaru*. (str. 268.)

(…) *seosko se zvono najdalje čuje* (…) (str. 276.)

Nu teško psu koji lovcu živa zeca hvata, a lovac ga svaki put u slobodu vraća! (str. 279.)

Zecu je vazda uzbrdo. (str. 286.)

Gdje tko nikne, tu i obikne. (str. 297.)

Ne mise se dvije mise na dan. (str. 298.)

Za dobre pare vazda je dobre hrane (…) (str. 298.)

(…) *protiv Boga ne možeš ni s vragom*. (str. 303.)

U lošoj ruci i najbolja puška puhaljka! (str. 306.)

„Protiv Boga ne možeš ni s vragom!” (str. 308.)

„Tko nije s nama protiv nas je!” (str. 308.)

Da bar po starinsku kažeš: „Rat – nekom tat, nekom brat!” (str. 309.)

(…) *ma kad se lija u kučku prometne, više lija nije*. (str. 309.)

Koga se gonja taj i bježi (…) (str. 317.)

„Budale pune tamnice, a mudraci ludnice...” (str. 327.)

Ludu suda nema (…) (str. 328.)

On za jelu, ja za dub. On meni plovku napni, ja njemu gvožđa razapni. (str. 333.)

(…) *godinama loviš, lovine ni za lijek, a pas što stariji nos mu začepljeniji.* (str. 334.)

(…) *ne može čovjek bez čovjeka*. (str. 336.)

Kad čovjek dušu đavlu preda, sve se može. (str. 346.)

… kad vlasti vlast iz ruku, kao da hromu štake ispod pazuha. (str. 352.)

6.3. Vječno žalosni smijeh

(…) *ako piva zlo ne misli*. (str. 8.)

(…) *ako slipac slipca vodi obaće ujamu*. (str. 9.)

Tko radi neka se i sladi. (str. 12.)

A tko se dima ne nadimi, taj se vatre ne nagrije (…) (str. 15.)

A što se mora, nije teško. (str. 16.)

(…) *nek se vidi komu Bog, tomu i svi sveci*. (str. 18.)

No, bolje šutiti nego mutiti. (str. 21.)

(…) *brbljavost je daleko od mudrosti*. (str. 22.)

Poštuj brata starijega i tebe će mlađi tvoji. (str. 25.)

Tko prosi, torbu nosi. (str. 25.)

Slušaj brata starijega i tebe će mlađi tvoji. (str. 31.)

U štediše svega biše, u radiše još i više. (str. 31.)

Što ne da Bog, daje vrag (…) (str. 31.)

(…) *besposlen pop jariće krsti* (…) (str. 32.)

Dobar glas daleko se čuje, a zao još i dalje. (str. 33.)

Krsti vuka, vuk u goru. (str. 36.)

Krsti vola, on u kola (…) (str. 36.)

Tko tebe kamenom, ti njega malo većim. (str. 36.)

Gdje koga svrbi, tu se i češe. (str. 37.)

Gdje koga boli, tu i soli. (str. 37.)

Bolje živjeti o hljebu, nego žderati na nebu. (str. 39.)

(…) *zimi zima, a ljeti vrućina*. (str. 39.)

Žapca žabi, dida babi, oko oku, momka momku (…) (str. 45.)

Tko jači, taj kvači! Tko pita, taj… To se zna. (str. 47.)

Nemoj gledati tuđe stvari, jer nesloga sve pokvari – kako li se kaže? (str. 47.)

(…) *Tko rano rani, dvije sreće grabi* (…) (str. 48.)

Ako ti dvojica kažu da si lud, budi i ti treći! (str. 49.)

I mali obad zblani velikog vola! (str. 51.)

Što se mora, nije teško. (str. 51.)

Jabuka ne pada daleko od stabla. (str. 52.)

Ne laje pas za gazdinu... već za svoju gubicu (str. 53.)

Tko sve jede taj sve i zna – tako govore nama djeci. (str. 54.)

(…) *nema uštipaka, dobar je i kruh; nema kruha, dobra je i pura*. (str. 55.)

Nije dostojno da se krštena duša otima o kosti s nekrstom. (str. 59.)

Otac samo kaže: „Čist račun, duga ljubav!" i odbroji pare. On uvijek izriče samo jednu poslovicu. No ja ga brzo upotpunjavam: - Čast svakome, vjeresije nikome! Neka tuđa tava gori. Danas plati, sutra džabe. Nema džabe ni u stare babe. (str. 60.)

Sjetila se snaša kudjelje uoči nedjelje. (str. 65.)

Tko se sam smije, sam i plače. (str. 69.)

Izbirač nađe otirač. (str. 71.)

Bolje ikakva nego nikakva. (str. 71.)

„Velik rast, mala slast". (str. 72.)

„Nedilja, da se drvo ne dilja." (str. 72.)

S rogatim se ne valja bosti. (str. 74.)

Bolje tvrdoglavo, nego plavo. (str. 80.)

Dobar je strah kome ga je Bog dao. (str. 82.)

(…) *nema džabe ni u stare babe*. (str. 83.)

A više vrijedi sklad, nego glad. (str. 83.)

Bogu Božje, caru carevo, Viculinu Viculinovo. (str. 84.)

(…) *jer bolje je biti dobar kršćanin nego loš pop, dobar pravoslavac nego loš katolik, dobar muž nego loš skitač po selu*. (str.85)

(…) *tko pjeva zlo ne misli*.(str. 85.)

„*Bolji je vrabac u ruci, nego golub na grani*.” (str. 85.)

„Početak je pola posla, a svršetak druga polovica!” (str. 85. – 86.)

(…) *tko mnogo na leđima leži, trbuh mu reži – kažem ja*. (str. 92.)

Stara koka, dobra čorba – mislim ja. (str. 93.)

Tko je lud, ne budi mu drug. (str. 97.)

Svakom svoje, meni moje. (str. 97.)

Meni bob, mrtvom grob! (str. 97.)

Besposlen pop i jariće krsti, a besposlen se mrtvac i u krmaču promeće. (str. 99.)

Bolje moliti, nego postiti. (str. 100.)

Od molba nema boba. (str. 102.)

I najboljeg gosta, tri dana dosta! (str. 104.)

Tuđu čorbu, treći dan u torbu! (str. 104.)

Bolje dizati buku, nego da te tuku na tvoju muku. (str. 113.)

A najgore je rugati se samome sebi. (str. 113.)

„Danas je nedilja, da se drvo ne dilja!” (str. 113.)

(…) *dušu u se i u svoje kljuse*. (str. 113.)

(…) *na psu bilo, na psu i zaraslo*. (str. 114.)

I dva loša ubiše Miloša. (str. 115.)

Sramota je dvama na jednoga. (str. 115.)

Vol na june nikad ne nalijeće... (str. 115.)

Kuda otac, tuda sin! Kuda rupa, tuda klin. (str. 116.)

Što ja tebi, to Bog meni, a hoće, akobogda! (str. 119.)

(…) *tko gmiže, taj i liže. Tko srče, dobro hrče!* (str. 120.)

(…) *bolji strah, nego grah* (…) (str. 121.)

Mjesečina vjeveri, tko će da joj zamjeri! (str. 121.)

Bolje je biti živ kukavica, nego živ popušen. (str. 122.)

Tko pošteno misli, o ušima visi! (str. 130.)

(…) *svi na stranu, ujac na megdanu! Muška pamet konja kroti, ženska samo djecu koti*. (str. 131.)

Bolje gledati iz hlada nego kopati na suncu. (str. 132.)

(…) *jer sit gladnu ne vjeruje* (…) (str. 133.)

Bog poslao bolest, Bog je i digao. (str. 137.)

Moja kućica, moja slobodica. (str. 141.)

Džamija i minareti, muslimu su svakom sveti. (str. 141.)

Grijeh ne ulazi na usta, nego na njih izlazi. (str. 142.)

S kim si, onakav si. Kakvom mjerom zajmeš, onakvom će ti se i vratiti. Kako pljuneš, onako ćeš i polizati. I mnoge druge poslovice. (str. 142.)

(…) *što je meni preskupo, to je tebi jeftino*. (str. 142.)

(…) *jer tko polagano ide, polagano i vrat skrši. A ne! To je: tko preši, vrat „kreši"!* (str. 143.)

Zrno do zrna pogača, dvodinar do dvodinara puška. (str. 144.)

Iz malena trn se oštri, a puška iz još manjega. (str. 144.)

Ne valja dražiti bijesna junca, ni dobra učitelja. (str. 144.)

A kad pamet ne radi dolično, najbolje je šutjeti. (str. 145.)

Što baba nije dala, nije kriva. (str. 145.)

Smijeh nije grijeh (…) (str. 146.)

Čovjek snuje, a Bog određuje (…) (str. 150.)

No bolje se stidjeti nego objesiti. (str. 151.)

(…) *koza ćuku odsisa, pa joj kosti grize*. (str. 152.)

(…) *bolje ikakva, nego nikakva*. (str.152.)

(…) *brat je mio koje vjere bio*. (str. 152.)

Što je pamet kad zvizne u pravi čas i na pravo mjesto! (str. 152.)

Jer tko radi, ne boji se... (str. 152.)

(…) *tȁ puška je u raju izrasla – istina, to se odnosi na šibu* (…) (str. 152.)

Bog i pravda uvijek su na babinoj strani. (str. 156.)

Ona opet kaže da se nitko nija naučan rodio (…) (str. 161.)

Krsti vuka, vuk u goru! (str. 167.)

(…) *vjeruj po svome, a govori po učiteljevu.* (str. 170.)

„Dinar novac naš je vrijedni. Bez dinara svi smo bijedni." (str. 173.)

Nije blago ni srebro ni zlato, već je blago što je srcu drago! (str. 180.)

Tko posluje, ne osluje. (str. 183.)

„*Kad ti netko nudi, uvijek uzmi. Ako mu je drago bit će mu još draže; a ako mu je mrsko, bit će mu još mrže*!" (str. 187.)

(…) *pametnije je dvaput pitati, nego jedanput zaplakati*. (str. 189.)

Što možeš danas, ne odgađaj za sutra. (str. 194.)

Najprije se obuci, pa se curi vuci. (str. 195.)

I kukavičino zrno gdjekad nađe čelo (str. 198.)

Jedna žalost vuče dvije, jedno zlo dva. (str. 198.)

(…) *vuk sit, a koza žalosna* (str. 198.-199.)

Ali mačak mijauče, a Bog boguje, poštar pod orahom loguje. (str. 201.)

Zrno do zrna pogača, a dvodinar do dvodinara puška. (str. 204.)

(…) *rat je rat – ne pozna se ni otac ni brat*. (str. 214.)

Pa da vidiš kako bez muke ima nauke. (str. 215.)

Tko je prav, taj je zdrav. (str. 216.)

Sve se može reći, hvala Bogu, ako imaš zdravu nogu. (str. 216.)

Koga prevari vino, tome je bogme fino. (str. 224.)

A bolje pod gorom, nego pod borom. To hoće reći: bolje živ u hladu nego mrtav u još debljem! (str. 226.)

(…) *tko nosi, taj ne prosi!* (str. 229.)

Kukavica kuka, jerbo joj je muka. (str. 230.)

Krv nije voda, i bolje je piti vino iz bukare, nego vodu iz lokve. Da je vino loše, Bog bi ga u vodu pretvorio. (str. 232.)

Uvijek sam ja govorio: bez vina nema pameti. (str. 232.)

Bolje u popove, nego u topove. (str. 235.)

Dobar je strah kome ga je Bog dao. (str. 248.)

Ni vrag nije crn kakvim ga prikazuju. (str. 255.)

Ako je tebi stric kanonik, nije ni mene ždrebica oždrijebila. (str. 267.)

A mnogo je gore kad ti vino smuti pamet, nego voda pišalo. (str. 268.)

Ovako: dušu u se, moje kljuse, i: tko te hrani, toga ocem zovi. (str. 297.)

Ona je smijeh, a smijeh i kašalj ne mogu se zatomiti. (str. 301.)

(…) *čovjek navikne, kao magare na batine*. (str. 310.)

(…) *rođkane moj, carta canta i protiv toga, kakono kaže sudac u Imotskome, nema pravnoga lijeka.* (str. 312.)

A tko će pomoći sirotinji ako neće sirotinja! (str. 312.)

(…) *šiba je u raju izrasla*. (str. 319.)

Pred rajom je mudrac svaka gradska baraba. (str. 378.)

„U Turčina vjere ne imade.” (str. 378.)

Tko ne zna pisati, zna brisati. (str. 409.)

Da si naučio, ne bi se mučio. (str. 409.)

Kako ti meni, tako ja tebi, pa Bog i Marija. (str. 417.)

Nije dobro oživljavati mrtve. (str. 434.)

Opake su misli kao i korov: rastu i na najlošijoj zemlji. (str. 436.)

Moramo upoznati neprijatelja, da bismo se znali protiv njega boriti. (str. 440.)

Stara koka, dobra čorba. (str. 449.)

(…) *prava ljubav ne pita za godine*. (str. 449.)

Bolje biti dobar katolik, nego rđav pop. (str. 458.)

Budalaši pjevaju pjesme, a ljudi žuljevima puru zarađuju. (str. 458.)

Tako to ide: počne s Bogom, a svrši s vragom. (str. 469.)

Bolje je biti dobar kršćanin, nego loš svećenik. (str. 478.)

Baba ti je neprestano govorila: „Pakao je popločan kaukama popova i fratara”. (str. 483.)

(…) *da nema tame, ne bismo poznavali svjetlo* (…) (str. 493.)

A nevolja nikad ne dolazi sama, (…) (str. 580.)

(…) *svaki nakovanj traži čekić, svako ognjilo kremen, a svaki dar uzdarje.* (str. 581.)

Sve je dobro, stari, što se dobro svrši. (str. 594.)

„Izjutra se rano vidi kakav će nam biti dan”. (str. 637.)

Uzdaj se u se i svoje kljuse (…) (str. 678.)

Samo, veli, budalaši mogu vjerovati u kratkoću rata i dužinu prijateljstva. (str. 679.)

Lako je s Ikičinim gloginje mlatiti! (str. 687.)

„Danas gude, sutra kako bude!” (str. 692.)

(…) *od najtvrđe glave još je tvrđi zid*. (str. 693.)

(…) *ta i zmija noge od same sebe krije*. (str. 693.)

Da dobije kocku šećera pas mora stati na dvije noge, a čovjek na četiri. (str. 775.)

(…) *jer čovjek je čovjeku vuk* (…) (str. 785.)

(…) *rat je nekom tat, nekom brat, a pametan čovjek zna da se u mutnom najviše ulovi*… (str. 826.)

6.4. Izreke

Izreke se, za razliku od poslovica, čvršće vežu uz kontekst, stoga o njemu više i ovise.[952] Poslovicama se uopćavaju istine koje vrijede za svaki kontekst i situaciju, a stečene životnim iskustvom. Izreke nemaju zaokruženost forme s jasnim zaključkom kakav ima poslovica, često ni kopulu, stoga su kraće, sastavljene od sintagmatskih cjelina, a za njihovo je razumijevanje najčešće potreban kontekst.[953]

Navest ćemo primjere izreka u četirima Raosovim djelima.

6.4.1. Prosjaci & sinovi, Knjiga prva

(…) *vesela nam majka*. (str. 14.)

(…) *kako Bog zapovijeda* (…) (str. 16.)

(…) *već ga ne mogu ni na nos, ni na oko…* (str. 37.)

Još bi mi to bilo draže nego prascu mekinje. (str. 53.)

Nikad ne ču da krv nije voda?! (str. 55.)

(…) *pa kud okom tuda skokom, što ti trkom, on će srkom.* (str. 60.-61.)

(…) *jadna ti majka* (…) (str. 61.)

(…) *eto ti je vraže*! (str. 62.)

Sve ti je to, moj djede, luk i voda, šuć-muć pa prolij (…) (str. 63.)

(…) *a već ti obje noge u grobu.* (str. 69.)

(…) *tko će sili odoljeti.* (str. 70.)

(…) *ili bog će ga znati.* (str. 70.)

(…) *istoga nam je dana imendan, ma tebi je dopodne, a meni popodne.* (Petar i Pavao) (str. 75.)

(…) *Hvala ti kô da i jesam* (…) (str. 77.)

Bojeći se da voda ne svrne s njegova mlina i tako ne ostane i bez vrapca u ruci (…) (str. 86.)

(…) *zovu smrt, a smrt ih neće.* (str. 95.)

Od tog đenjkovanja hasne nije. (str. 111.)

(…) *pa mirna Bosna.* (str. 115.)

(…) *što na nož, što na sablju.* (str. 119.)

---

[952] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 172.
[953] Isto, str. 172.

(…) *očinjeg ti vida* (…) (str. 122.)

Možda ti onda, moj don Petre, Bog pamet prosvijetli (…) (str. 136.)

Nu, kako sami nisu u zlu bili ni zla mirisali (…) (str. 146.)

(…) *i šuma ti mati.* (str. 154.)

Zašto? Za babino brašno! (str. 154.)

(…) *i široko mu polje*. (str. 154.)

(…) *a i to je mnogo i odviše.* (str. 155.)

(…) *krv je krv, a sve drugo – luk i voda.* (str. 159.)

Nu, ni pas preko svoje ne može (…) (str. 167.)

Kud si navalio kô fratar u pojatu! (str. 175.)

A tko će od lude matere kćer uzeti! (str. 187.)

Kud ti okom, oni skokom. (str. 215.)

(…) *valja ruku uzdići da te ugrize!* (str. 215.)

(…) *ne budalači i ne mrči vraga gdje ne treba.* (str. 220.)

Kao da tvojom kašikom nije i pokojni ti pradjed jeo! (str. 221.)

Ako si hajduk, od nas ti ni mrsa ni posta! (str. 228.)

Nu, gdje ćeš na pušku pameću! (str. 228.)

(…) *gdje će udovica na ogled!* (str. 239.)

Sretnu te majka rodila… (str. 242.)

(…) *ali glasno ni bijele ni crne,* (…) (str. 247.)

Nu, od toga brašna nema pogače. (str. 248.)

Što onda uškopljene gude škopi! (str. 266.)

I da mi nitko nit lane nit uzda'ne. (str. 272.)

…i soli nam na rep! (str. 273.)

Nigdje toga kud okom i krokom (…) (str. 275.)

Sve je crna zemlja. (str. 284.)

Svi ćemo pod ledinu. (str. 284.)

(…) *i ne mrči vraga* (…) (str. 297.)

Pašče lajavo, ti ćeš ćaći uz nos i uz dlaku! (str. 298.)

Ni koliko je crna pod noktom! (str. 308.)

(…) *znam da znaš što je glad, ma sitost ni za spasenje!* (str. 321.)

Ne trči pred rudo (…) (str. 331.)

6.4.2. Prosjaci & sinovi, Knjiga druga

(…) *prošlo vrijeme, prošlo breme* (…) (str. 7.)

(…) *možeš gnjilom jabukom oči zamazati*. (str. 9.)

(…) *bez crne i bijele* (…) (str. 25.)

(…) *i bog te veselio!* (str. 27.)

(…) *kakva je takva je* (…) (str. 32.)

(…) *vraga ne mrči, duše ne griješi!* (str. 36.)

(…) *zub o čerenj, jad o čemer i suzu na oko!* (str. 36.)

(…) *jadna ti majka…* (str. 43., 48.)

(…) *i Bog nek mi oprosti* (…) (str. 44.)

Nećeš ti mene odjedared žedna preko vode! (str. 59.)

Udri brigu na veselje! (str. 60.)

(…) *skočiše sva trojica kao jedan ali vrijedan* (…) (str. 60.)

(…) *srca ti prekaljenog* (…) (str. 68.)

(…) *gušća u ćose brada nego u tebe pamet*… (str. 69.)

Ma Bog vam pamet prosvijetlio, (…) (str. 102.)

(…) *luk ti vadim, kapulu ti sadim*. (str. 117.)

(…) *jad jaduju i glad gladuju*. (str. 126.)

(…) *plati pa si miran* (…) (str.162.)

(…) *sad me gleda ko ludu kćer*. (str. 176.)

(…) *pamet u glavu* (…) (str. 207.)

Sve ti je to: vodu grij, vodu hladi. (str. 207.)

Kud ćeš kruha vrh pogače! (str. 210.)

Ja drumom, ti šumom (…) (str. 217.)

… pa je li stanje, je l' imanje… (str. 218.)

(…) *stoput će đavlu dušu prodati*. (str. 223.)

(…) *i soli nam na rep!* (str. 232.)

(…) *i vesela ti majka*. (str. 232.)

Krv u se i strah na se! (str. 234.)

(…) *izdaljeg se bolje vidi!* (str. 235.)

(…) *dušu u se i jezik za zube* (…) (str. 246.)

(…) *i mi konja za trku imamo*. (str. 258.)

(…) *ja drumom, ti šumom!* (str. 259.)

(…) *nit ih želja vuče, nit im srce plače*. (str. 260.)

(…) *čekaju da stranac prvi Boga nazove i počeše se gdje ga svrbi.* (str. 261.)

(…) *valja svakoga razumjeti*. (str. 264.)

Bolja memla od olova (…) (str. 267.)

Svatko čuo, nitko vidio. (str. 267.)

A ja vam kažem, svaka sila za vremena, pa i ova! (str. 267.)

Kud koji, mili moji (…) (str. 268.)

(…) *ne mrči vraga gdje ne treba*. (str. 269.)

(…) *svatko sebi – kom opanci, kom obojci*. (str. 271.)

(…) *na stratištu smo svi jedno, a na piru jedan drugom noktom u oko!* (str. 295.)

Bogu dušu, Bog je neće. (str. 306.)

Lako ti je budalu žedna preko vode (…) (str. 313.)

(…) *pa mirna Bosna!* (str. 318.)

(…) *Što stariji to luđi* (…) (str. 353.)

6.4.3. Vječno žalosni smijeh

(…) *„neka se nađe”*. (str. 12.)

(…) *uru ti tvoju.* (str. 13.)

(…) *pa makar umro*. (str. 13.)

(…) *propast ću u zemlju*… (str. 13.)

(…) *kao bez glave kući*. (str. 13.)

(…) *duše mi*. (str. 14.)

(…) *nisu ni rod ni pomozbog*. (str. 16.)

Kako bih mu razbio njušku. (str. 16.)

(…) *kako tko zna i umije* (…) (str. 18.)

(…) *i bog te veselio.* (str. 18.)

(…) *zvizdu mu podrepušu* (…) (str. 18.)

Tako se svaki dan smijem ja njemu, a on meni. (str. 20.)

A ona: skoč, ko da si je udario sjekirom. (str. 20.)

(…) *pljas koliko je duga i široka*. (str. 20.)

(…) *mlate praznu slamu*. (str. 22.)

(…) *kao tele u šarena vrata* (…) (str. 23.)

(…) *prvo i prvo* (…) *Drugo i drugo*… (str. 24.)

(…) *pitaj boga koliko* (…) (str. 24.)

(…) *ni za stanje ni za imanje* (…) (str. 25.)

Bolan ne bio, … (str. 28.)

(…) *E, luda pameti!* (str. 28.)

„Nije to, veli, bez vražje!” (str. 28.)

(…) *ona bi kao malo s Bogom, malo s vragom*. (str. 30.)

(…) *jadna ti majka*, (…) (str. 30.)

(…) *nije bez vraga*. (str. 30.)

Sve kao od šale, (…) (str. 32.)

(…) *i od drvo i o kamen* (…) (str. 33.)

Ako čovjek neće, neće, pa Bog i Marija! (str.33.)

(…) *niti oreš niti kopaš* (…) (str. 34.)

Kao da si pašče, a ne krštena duša. (str. 34.)

(…) *leđa led ledeni*. (str. 36.)

(…) *iz zla u gore*. (str. 36.)

Kad joj se najmanje nadaš, onda najprije dođe. (str. 38.)

(…) *a meni srce u grlo*. (str. 38.)

Bog budi s tobom… (str. 39.)

(…) *pitaj Boga kamo*. (str. 40.)

(…) *ni kriva ni dužna* (…) (str. 42.)

I ni pet ni šest (…) (str. 42.)

(…) *Bilo i prošlo*. (str. 43.)

(…) *Sigurno je sigurno*. (str. 43.)

(…) *nema me što vidjeti* (…) (str. 44.)

Ajme meni, tužnu i žalosnu… (str. 44.)

(…) *božeprosti* (…) (str. 46.)

(…) *koji mi nije ni rod ni pomozbog.* (str. 47.)

A meni svejedno vrag nije dao mira (…) (str. 48.)

Bože sačuvaj! (str. 48.)

(…) *akobogda*! (str. 53.)

(…) *jadna ti majka ne bila* (…) (str. 58.)

I mirna Bosna. (str. 73.)

(…) *ni bijele ni crne*. (str. 99.)

(…) *uru mu njegovu* (…) (str. 100.)

(…) *sunce ti garavo*. (str. 103.)

(…) *kako Bog zapovijeda*. (str. 103.)

(…) *jadna te majka rodila* (…) (str. 105.)

(…) *kao da ga je zemlja progutala*. (str. 105.)

(…) *kao po loju*. (str. 117.)

(…) *kradem Bogu dane* (…) (str. 118.)

(…) *zna se koliko je sati*. (str. 119.)

(…) *Bog s tobom?* (str. 139.)

(…) *U ime Isusovo!...* (str. 139.)

(…) *kao tele u vime* (…) (str. 141.)

(…) *čuvala kao oko u glavi*. (str. 148.)

(…) *nesretna ne bila!* (str. 150.)

(…) *kukavna ti majka* (…) (str. 158.)

(…) *ni rođena nas majka prepoznala ne bi*. (str. 159.)

(…) *s moje gore list* (…) (str. 152.)

Nevolja ga ne stigla (…) (str. 159.)

(…) *ali joj rastu dlake na jeziku!* (str. 160.)

(…) *i kamen bi proplakao*. (str. 162.)

(…) *stani pa gledaj* (…) (str. 164.)

(…) *svim mastima namazan*. (str. 164.)

(…) *Nevolja vas ne snašla* (…) (str. 166.)

(…) *i Bog me veselio* (…) (str. 191.)

(…) *soli im na rep!* (str. 193.)

(…) *U sve jadne i tužne*. (str. 205.)

(…) *bez kraja i konca*. (str. 209.)

(…) *što Bog dade*. (str. 217.)

(…) *sve on oko mene kao mačak oko vruće kaše*. (str. 217.)

(…) *vjera i nevjera…* (str. 217.)

(…) *kud puklo da puklo* (…) (str. 222.)

(…) *da ih ni rođena majka ne bi mogla prepoznati*. (str. 248.)

(…) *dušu u se.* (str. 248.)

Pamet u glavu! (…) (str. 252.)

(…) *i mirna Bosna*. (str. 257.)

Dušu u se! (str. 279.)

(…) *kao iz topa*. (str. 284.)

(…) *ne budi lijeni* (…) (str. 292.)

(…) *i Bog te veselio!* (str. 340.)

(…) *kao mačak oko vruće kaše* (…) (str. 352.)

(…) *prema brku i obrazu* (…) (str. 399.)

(…) *nitko i ne traži kruha vrh pogače* (…) (str. 404.)

A meni đavao ne da mira (…) (str. 417.)

(…) *udarim i ja u druge svirale*. (str. 420.)

Da bude vuk sit i koza cijela (…) (str. 420.)

(…) *pa smo svi živi i zdravi!* (str. 435.)

Iz neba, pa u rebra! (str. 452.)

Sada ili nikada! (str. 463.)

(…) *i Bog me veselio*. (str. 502.)

- *Pasja vrućina* - (str. 503.)

Meni oči kao lopari. (str. 510.)

Vidim, vrag odnio šalu (…) (str. 518.)

(…) *šuti i ne bacaj slamu na vatru*. (str. 521.)

(…) *prolaze kao pokraj turskoga groblja* (…) (str. 547.)

Jer meni je grčki (…) *bio Ahilova peta* (…) (str. 548.)

Zube o klin (…) (str. 568.)

(…) *pa sve okolo kole*. (str. 569.)

(…) *koliko je crna pod noktom* (…) (str. 571.)

(…) *oprezno kao mačak oko vruće kaše* (…) (str. 573.)

(…) *što Bog da*. (str. 574.)

Ali imaju i druge diple na svirali. (str. 583.)

A ja tvrd ko kamen (…) (str. 592.)

(…) *nismo ni rod ni pomoz bog*. (str. 597. – 598.)

(…) *i dušu bi za te vragu prodao*, (…) (str. 606.)

(…) *stani i gledaj, pa se nagledaj!* (str. 651.)

(…) *tko bi donio dobro donio, a tko ne bi čist mu obraz.* (str. 655.)

(…) *sunce im garavo!* (str. 658.)

Ali ne mogu selu rog za svijeću (…) (str. 680.)

Govorio njemu ili drvu. (str. 689.)

Kuku, kćeri, crn nam petak (…) (str. 689.)

Sve na vjeru i brk. (str. 691.)

I nemoj meni rog za svijeću. (str. 692.)

I baš sad kad je jednom u životu ščepao sreću za vrat! (str. 722.)

Hrvatski ću lako, a ostalo povuci-potegni, drž gore-drž dolje, stani-pani (…) (str. 755.)

Čemu bacati biser pred svinje… (str. 811.)

(…) *vrag odnio šalu* (…) (str. 821.)

(…) *„kud koji, mili moj”*. (str. 824.)

Slika 21: Ulični prodavači, stara razglednica (posjeduje: Dijana Mišetić)

7. USMENO-RETORIČKI OBLICI

„Usmeno-retorički oblici mogu se klasificirati na:

1. Zdravice
2. Blagoslove
3. Brojalice
4. Brzalice
5. Kletve
6. Basme"[954]

7.1. Zdravice

Zdravica je stari usmeno-retorički oblik čiji je naziv sačuvan u narodu od davnina, što ne vrijedi za većinu ostalih usmenoknjiževnih pojmova, a to dokazuje da se zdravica poznaje od najstarijih vremena.[955] Najčešće se izvodi na svadbama, ali i u drugim svečanim prigodama (rođendani, imendani, proslave svetih sakramenata, diplome, godišnjice brakova). Vesela je tona i svečana ritma, a upućena je slavljeniku (primjerice mladencima) ili domaćinu. Zdravica kao usmeno-retorički oblik najčešće ne razrađuje fabulu pa se sastoji od svega nekoliko stihova, a izriče želju za zdravljem, blagoslovom, uspjehom, obiljem, srećom, itd. Zdravicu karakterizira ditirampski ton i sintagmatske i sintaktičke formule koje se ponavljaju, brojne rime, a često i osmerci i deseterci, najčešći stihovi naše narodne književnosti.[956]

Neke svatovske pjesme imaju razrađenu fabulu, poput najpoznatije bračke pirne pjesme koja se pjevala pred kućom u kojoj se pirovalo:

[954] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 504.
[955] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost,* u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 161.
[956] Isto, str. 161.

Zdravica (Pirna pjesma)

Svima dobra večer
ki ste u ovon piru
vazda hvalte Boga
i živte u miru.

Mlada nevistice,
veselju vašemu
svi se radujemo,
času, miru ovomu.

Mlada nevistice,
poklon ti dajemo,
svega roda diko
svi se radujemo.

Od majke vas prosili
a poštenjen tolikin
ter su nas proveli
s veseljen velikin.

S veseljen velikin
nas jesu svi tako,
da su nas držali
ne umin reći, kako.

Ter su nas jubili
kako majka dite,
buduć tako i vili
dostojne te dike.

Celivat vas hoće
vaš pridragi sluga,
nego vas je celival
vaš pridragi otac

Blagoslov od fratra
jeste vi prijali,
u jubavi Božjoj
vika uživali.

U jubavi Božjoj
vika uživali,
od sarca dičice
da biste imali.

Na prvom rojenju
mladu nevisticu
koja će van zibat
svu ostalu dicu.

Na drugom rojenju
mladoga mornara
ki će van biti
u starosti hrana.

Na trećen rojenju
popa redovnika
koji će van biti
u starosti dika.

Da budu kuntenti
veseli svej biti
i takoj mladici
svej se veseliti.

A sal na diljenju
dobar večer budi
anjeli poslani
za bit van u družbi.

I još hoću reći
maslina zelena,
jubi _____ (ime)
jabuko rumena! [957]

Primjer ditirampskog tona i ritimiziranog teksta nalazimo u *Prosjacima & sinovima*, u dijelu kada Kikaš podiže bukaru i svečano nazdravlja Amerikancu Džou:

„Zdrav mi opet, ne bio proklet! Rukom ručio, srcem kučio, bačvu do novog mučio! S mladim spavao, sa starim večeravao, s ćoravim blago raskrštavao! Vazda pio, nikad se opio! Suh ti barut u rogu bio, tane ti oko pratilo, tuđe po brdu mlatilo! Što meni želio, to ti se vratilo!”[958]

Posramljen što ne umije Kikašu nazdraviti jednakom mjerom, Džo izgovara najjednostavniju formu zdravice prožetu materijalističkom željom za dolarima:

„Džoove debele obraze preli lako rumenilo, jer ne umjede na doličnu doličnom uzvratiti. No ubrzo se snađe i primi zdravicu kao biskup dobrodošlicu: 'Gud, gud… end skjuz mi' što i sam ne znam tako. Mi Amerikani nemamo 'tajma', pa samo 'katnemo: Ez meni dolars, ez drops!' To hoće reći: koliko kapi, toliko dolara.”[959]

Ritmiziranu zdravicu izgovara i Matan podižući bukaru i podrugljivo nazdravljajući svojoj Dektivi. Matanova zdravica sadrži metafore i usporedbe, a pripada onima „koje obrću sadržaj izricanja dobrih želja i prijateljskoga blagoslova; šaljivima, a tek iznimno podrugljivima”[960], budući da mu između ostaloga želi „hlađenje pod čempresom” od starih Rimljana poznatim kao pogrebnim stablom, vid Tobije koji je oslijepio i Josipovu nasladu Putifarkom, a on za nju uopće nije mario:

[957] Kazivač: don Stanko Jerčić, Selca, 21. veljače 2004. Don Stanku je 1999. god. kazala pok. Mandina Vrsalović-Livaj, Povlja.
[958] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 246.
[959] Isto, str. 246.
[960] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 161.

„Zdrav mi opet, ne bio proklet, kunu zlaticu gonio, lasicu izgonio, na kuku smokve sadio, pod čempresom se hladio, kô Tobija vidio, kô Josip Putifarkom i ti se svakom osladio.”[961]

Podrugljiva je i Jokaševa zdravica Copcu:

„Dodajući bukaru mlađem bratu Anti, rečenom Copcu zbog toga što imađaše ukočenu nogu u koljenu, iskrevelji se: 'Zdrav da si mi, brate, koji si po srcu i onom ocu gore i ovom ovdje!'”[962]

Najčešće zdravice izgovorene pri kruženju bukare o kojoj će još biti riječi u poglavlju o običajima sasvim su kratke i uobičajene:

a) Na zdravlje!

Tako i sada dok su svi ukućani dodavali bukaru nazdravljeniku uz ljudski „Na zdravlje!”, Jokaš moraše zabrljati.[963]

b) Uzdravlje! / U zdravlje!

Matan zaškilji na nj podrugljivo, pa tko zna već po koji put napuni čašu žarkim rajnskim vinom:

- Uzdravlje![964]

U zdravlje![965]

Hajde, u zdravlje![966]

U zdravlje djedova i unuka (…)[967]

c) Živio!

(...) *dižu glas i čaše do neba kličući „Živio!” svim živim i mrtvim junacima, od Zrinskih i Frankopana do Radića i Mačeka, a ponajviše nazdravljaju, kao kakvoj gizdavoj izbiračici, Banovini hrvatskoj*.[968]

Kikaševi prosjaci često izgovaraju zdravicu *Neka je po starini* pružajući dalje bukaru jedni drugima.

---

[961] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 214.
[962] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 16.
[963] Isto, str. 16.
[964] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 272-273.
[965] Isto, str. 90.
[966] Isto, str. 319.
[967] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 14.
[968] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 294.

Matanovo i Antišino vjenčanje zasjenila je vijest o smrti Stjepana Radića, stoga se zdravica mladencima miješala s nazdravljanjem hrvatskim mučenicima, a raspoloženje je splasnulo sve do Šunjine zdravice Hrvatskoj. Spomen toga imena nanovo je vratilo svatovsko raspoloženje među narod i zdravice njihovim precima:

„A to 'kako dolikuje' sastojalo se u tomu da se bukara naizmjence dizala sad u slavu hrvatskih mučenika, sad za dug život hrvatskih mladenaca. Jednolično ponavljanje ubrzo prerasta u dosadu, te kao iz spužve cijedi iz čovjeka i radost i tugu. Nit se komu jede niti pije. Redomice zapadoše u ono bezvoljno mrtvilo što se javlja trenutak prije rasuća prezasićena društvanca. Da podstakne opepeljenu vatru, čini mi se baš Šunje podiže bukaru i nazdravi trećemu, nazdravi Hrvatskoj. Kad se led probije, krene i on i rijeka. Ubrzo se vrati svatovsko raspoloženje i zaredaše zdravice svim živim i mrtvim, od devendjeda Prpe do djeda Kikaša, od don Pavla i don Petra do Kikaševa Škilje iz Zagvozda, Potrkina Šalome i Matanova Dektive.”[969]

Zdravice nisu mogle izostaviti povijesne i društvene okolnosti, stoga su nerijetko bile prožete imenom domovine, a njima se podcikivalo i slavilo napade na neprijatelja:

„Sedamnaest supitih galantara okupljenih u berlinskoj krčmi 'Kod paroščića' oko mrsna odojka i kiselkasta vina, pijano nazdraviše Matanu rođendan, a cesaru početak velikog pobjedonosnog rata.

- Na Tursku! Na Tursku!”[970]

Don Petar, nasljedovatelj duhovnog poimanja svijeta pokojnog subrata don Pavla, sastaje se u Poljicima na blagdan svete Ane s ostalim župnicima koji podižu čašu „Njegovu cesarskom i apostolskom veličanstvu” koje je iz vlastite blagajne izdvojilo trista fiorina za izgladnjeli narod u Krajini. Osjećajući nepravdu, don Petar odbija podići čašu:

„Na to svi kliknuše premilostivom vladaru i po starom hrvatskom običaju ispiše zdravicu.

Kako je mene sve upornije i sve opipljivije prožimao duh pokojnoga don Pavla i buduć mi neki crni kamen pritisnuo žličicu, čaše ne digoh, već povikah:

- Nek i te sramote! Nek svećenici Božji bogohulniku nazdravljaju!”[971]

---

[969] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 242.
[970] Isto, str. 181.
[971] Isto, str. 9.

7.2. Blagoslovi

Blagoslov (lat. *benedictio*) usmeno-retorički je oblik suprotan kletvi kojim se izriče prošnja Bogu da blagoslovi osobe, predmete, prigode i dr. Česta je molitva prije jela.

„Srbiguzica se pobožno prekriži i smrsi prigodnu molitvu: 'Blagoslovi, Gospodine, nas i ove tvoje dare koje ćemo blagovati...'"[972]

U drugoj knjizi *Prosjaka & sinova* Potrka na dan svoga vjenčanja s Nušom stupa pred don Petra noseći na leđima ruksak i moleći: „Neka Bog uz blagoslov tjelesa naših i kruh naš blagoslovi, jer što će ti ženidba i postelja ako vrag ruksak odnese!"[973]

Kikaš pred smrt donosi neočekivanu i među članovima obitelji skandaloznu odluku i starješinstvo ne ostavlja sinu Jokašu u nasljeđe, nego ga prebacuje na svog unuka Potrku. Pružajući mu ključić škrinje u kojoj je čuvao blago (ženske nošnje, hajdučke odore, rijetke dragocjenosti i nešto novca), svečanim je blagoslovom zazvao Božju pomoć na novog starješinu:

„Ovaj ključić starješinstva i gospodarstva našega iz nedostojnih ruku svojih na ruke najdostojnijega među vama položiti udostojim se i hoću. Potrka, sokole naš, rastvori dlanove svoje i ključ ovaj primiti udostojiš se, za dobrobit plemena našega, da sve što je pod njim uzmnožiti uzmogneš. I neka te mojom obnemoglom rukom blagoslovi svemogući Bog + Otac + Sin + i Duh Sveti. Amen."[974]

Iako *Prosjaci & sinovi* obiluju kletvama, nalazimo i nekoliko primjera blagoslova:

Neka ti Allah mirisnim ljubicama i jasminom pute pospe (…) (*Knjiga prva*, str. 48.)

Zdrav da si mi! (*Knjiga prva*, str. 219.)

(…) *na zdravlje joj kad se tako veselo nosi*. (*Knjiga druga*, str. 115.)

(…) *i nek vam je s blagoslovom* (…) (*Knjiga druga*, str. 176.)

O, usta ti se posvetila, (…) (*Knjiga druga*, str. 136.)

Kruna ti se na nebesima vila (…) (*Knjiga druga*, str. 136.)

(…) *u blagoslovu ti bilo* (…) (*Knjiga druga*, str. 158.)

---

[972] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 51.
[973] Isto, str. 81.
[974] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 281.

Usta ti se posvetila (…) (*Knjiga druga*, str. 206.)
(…) *nek mu je s blagoslovom kad bi ga bilo. Ali blagoslova nema*. *(Knjiga druga*, str. 226.)

Primjeri blagoslova vidljivi su i u *Vječno nasmijanom nebu*:
Bogga poživijo (…) (str. 7.)
„Pomogla te Cvjetna i Velika i još koja mala pogdjekoja”. (str. 72.)
Bog mu dao duši lako! (str. 104.)
E dao Bog da se obikli i ostali u nas dok je svijeta i vijeka! (str. 104.)
(…) *neka Bog bude milostiv njemu i svim drugašima redom*. (str. 281.)
Bog neka vas očuva obilježenih! (str. 520.)
Neka mu je sa srećom! Neka je svima sa srećom! (str. 553.)
(…) *pozlatile ti se!* (str. 685.)

Umjesto pozdravnice koju je mali Ivan trebao izrecitirati pred biskupom, izrecitirao je tekst koji je naučio od Tome Šćurle, a koji usprkos komičnim elementima možemo ubrojiti u blagoslov: „Bog te sačuva tisna klanca, bisna vranca, kliške bure, splitske cure, duga dana u zla gospodara, plitke zdile, kratke žlice, kiše bljuzgavice, žene lajavice, mutapa ogrnjača, opanaka pričalina. I 'oće akobogda!”[975]

7.3. Brojalice, brzalice

Brojalica (brojilica) pjesma je uglavnom namijenjena djeci, a u kojoj brojevi imaju važnu ulogu. Naziv potječe od njezine prirode: nabrajanjem zvukovnih elemenata ostvaruje se ritmičko-akustičko-muzički ugođaj.[976] Semantičko značenje često nije od važnosti, stoga se naglasak stavlja na izbor zvonkih i rimovanih riječi. Brojalicom se nerijetko određuje mjesto i uloga u dječjoj igri, tj. služi za ispadanje iz igre:

Ruža od Božura, / Jedan, dva, tri, / Od koga si ti? / Ja sam Ruža od Božura, / Božurova kći.

[975] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 53.
[976] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 163.

Pu, okoš, bokoš, prdne kokoš, pita Baja, kol'ko tebi treba jaja;

En-ten-ti-ni / Sava-raka-ti-ni / Sava-raka-tika-taka / Bija-baja-buf / Ro-di-o se / Car-ski rus!;

Pošo medo u dućan / Nije reko dobar dan / Već je reko dobro veče /Pokloni se pa uteče;

Boc, boc iglicama /Ne diraj ga ručicama. / Bode, bode jež, / Bit će suza, bež! [977]

U *Vječno nasmijanom nebu* Raos se prisjeća rodnog Medova Doca i dana provedenih u igri, pritom navodeći riječi brojalice kojom su djeca određivala tko će u igri skrivača biti tragač: „Igramo se skrivača i stotinu drugih igara. Kažu da se igramo pošteno, a to se pošteno sastoji u tome, da sam ja gotovo uvijek tragač. 'Tin-lin-sava-raka-tin-lin-sava-raka-tiki-taka-ajam-bajam-bus-tisi-mali-rus.' I jasna stvar da je uvijek netko drugi bio 'mali', a ja 'rus'."[978]

Neke se brojalice izvode laganijim ritmom pa služe kao uspavanke[979]:

Kad se Cigo zaželi / pečenih krumpira / on pošalje ciganku / da po selu svira; /

Grmi, sijeva, / oluja se sprema, / a ciganke Varošanke, / još iz sela nema.

Kad se Cigo zaželi / pečenih kolača / on pošalje ciganku / da po selu vrača; /

Grmi, sijeva, / oluja se sprema, / a ciganke Varošanke, / još iz sela nema.

Brzalica je usmeno-retorički oblik koji je dobio naziv prema svom najvažnijem obilježju – brzom ritmu. Služi za šalu, zabavu i vježbanje pamćenja, a svrha je brzalice brzo izgovaranje riječi koje najčešće nemaju smisla. Nekad su brzalicama pastiri kratili vrijeme kod ispaše stoke i raznih poslova, đaci se nadmetali tko će brže izgovoriti stihove bez pogreške, djeca se nadmetala s roditeljima. Neke se brzalice sastoje od jednoga stiha (*Kraljica Klara krala klavir, Riba ribi grize rep, Na vrh brda vrba mrda, Petar Petru plete petlju, Pao pop u prokop*) ili više njih (*Petar Petru pleće peče, peci Petre Petru pleće*). Brzalice koje izgovaraju odrasli sastavljene su od riječi koje, pri pogreškama u ubrzanu izgovoru, dobivaju najčešće erotizirano značenje.[980] Potonjega je primjer brzalica *Crna čipka, bijela čipka.*

---

[977] Prvu je brojalicu zapisala Lena Kliškinjić na bakino kazivanje, a ostale su brojalice iz autoričina djetinjstva, a kazivali su joj ih brat Dino i pokojni djed Ante Mišetić.
[978] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 122.
[979] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 516.
[980] Isto, str. 516.

Bošković-Stulli primjećuje formulaičnost kao karakteristiku pojedinih skupina priča postignutu ponavljanjima istih karika koja rezultira „gomilanjem, lančanim povezivanjem ili postepenim nizom susreta", a kao primjer navodi pjesmu nabrajalicu *Pošla koka na pazar*.[981] Navedenu nabrajalicu, s neznatno izmijenjenim naslovom, donosi kazivačica Zdravka Buljević:

Išla koka na pazar

Išla koka na pazar. Ukaljala nožicu pa je došla

jednom grmu i veli mu: „Briši, grme, ove nogu!"

A grm veli: „Neću"

„O, pričekaj, jedan grme, ja ću k tebi dovesti kozu,

neka tebe koza brsti!"

I dovede jednu kozu: „Brsti, kozo, ovaj grm!"

„Neću", „Pričekaj me, jedna kozo, ja ću tebi

dovest vuka, neka tebe vuk pojede!"

I dovede jednog vuka.

„Jedi, vuče, ovu kozu!"

„Neću", „Pričekaj me, jedan vuče, ja ću tebi dovest

selo, neka tebe selo tuče."

I dovede jedno selo.

„Tuci, selo, ovog vuka!"

„Neću", „Pričekaj me, jedno selo, ja ću tebi dovest

vatru, neka tebe vatra pali!"

I dovede jednu vatru.

[981] Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber: Mladost, str. 39.

„Pali, vatro, ovo selo!”

„Neću”, „Pričekaj me, jedna vatro, ja ću tebi dovest

vodu, neka tebe voda gasi!”

I dovede jednu vodu.,

„Gasi, vodo, ovu vatru!”

„Neću”, „Pričekaj me, jedna vodo, ja ću tebi dovest

konja, neka tebe konj pije!”

I dovede jednog konja.

„Pij, konju, ovu vodu!”

„Neću”, „Pričekaj me, jedan konju, ja ću tebi dovest

sedlo, neka tebe sedlo tare!”

I dovede jedno sedlo.

„Tari, sedlo, ovog konja!”

„Neću”, „Pričekaj me, jedno sedlo, ja ću tebi dovest

miša, neka tebe miš grize!”

I dovede jednog miša.

„Grizi, mišu, ovo sedlo!”

Hoću, neću, hoću!

Stane miš sedlo gristi,

stane sedlo konja trati,

stane konj vodu piti,

stane voda vatru gasit,

stane vatra selo palit,

stane selo vuka tući,

stane vuk kozu jesti,

stane koza grm brstiti,

grm obriše koki nožicu.

Pošla koka na pazar

kupi vola za dinar.

Oj ti, vole, kućo moja!

a ti, kravo, muzo moja,

a ti, ovco, strigo moja,

a ti, kozo, brigo moja,

a ti, gusko, šigo-migo,

a ti, patko, ševeljajko,

a ti, pive, lipi moj,

na kući mi dobro stoj

i u zoru rano poj![982]

Navodimo i nabrajalicu o svetome Petru:

Sveti Petar

Sveti Petar igle kuje,
njega majka ispituje.
Što će tebi, Petre, igle?
Treba, majko, torbu šiti.
Što će tebi, Petre, torba?
Treba, majko, žire kupit.

[982] Zapisala i ustupila nabrajalicu: Zdravka Buljević, 2016.

Što će tebi, Petre, žiri?
Treba, majko, svinju hranit.
Što će tebi, Petre, svinja?
Treba, majko, mast dopit.
Što će tebi, Petre, mast?
Treba, majko, kola mazat.
Što će tebi, Petre, kola?
Treba, majko, stine nosit.
Što će tebi, Petre, stine?
Triba, majko, crkvu gradit.
Što će tebi, Petre, crkva?
Treba, majko, Boga molit.
Što će tebi, Petre, Bog?
Puče vatra, ode majka usred pak'a.[983]

Umni Kikaš, sklon smišljanju stihova na licu mjesta, skida s vrata šesnaestogodišnjoj Copčevoj kćeri Tomici ogrlicu od nanizanih morskih pužića i stigavši u Duvno pred kuću bogatog trgovca Kavčića, pretvara se da moli „vražje Očenaše" ne bi li strahom od prokletstva isprosio što više:

Ai ći dan kian, ai ći šan bian,
ći kuri tan lian, šemije curi lan.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
roge van!
Têja ben drû,
džini ga, vodo, tu!

Vere me lule, dimni me trule,
sesijat krule, drmnime sbule.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
roge van!

[983] Zapisivač: Željko Božinović, kazivač: Anka Božinović.

Têja ben drû,
džani ga, vatro, tu!

Si as ditta, citet pita, kenzul kita,
maš makita, ćilibu šita, sulamita.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
roge van!
Têja ben drû,
džuni ga, šejtan, tu![984]

Pričinjajući se da natraške moli iste očenaše, kako bi dobio na vremenu dok mu domaćini priprave dukate i stoku koju će sa sobom povesti na planinu Vran ne bi li tako zaustavio prizvano prokletstvo, Kikaš naopačke prebire morske pužiće brzalicom:

Kenzuli, menzuli, štene deri, bez rasteri, gurambeli,
cincinmeli na imeli, krst na jeli, vraže seli!
Babiutra cincinputa starikurta, a jasutra
rog unutra!
Eto miš,
vraže, iš![985]

U *Prosjacima & sinovima* navedena je nabrajalica koju su galantari izricali po Srijemu i Slavoniji nastojeći prodati što veću količinu robe i tako pribaviti što veći utržak:

Evo cica, evo beza
za divojke sitna veza,
i žutice za tuhice,
za sve redom maramice,
za strunjače inlet pravi,
za čakšire dimit plavi!
U Mate je robe svake:
za divere i za snahe,

[984] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 265.
[985] Isto, str. 269-270.

za mladenke i za babe!
Svakoj mladoj stojim džabe![986]

7.4. Kletva

Kletva je usmeno-retorički književni oblik koji je u opreci s blagoslovom, a u kojemu klevetnik oklevetanome priziva zlo.

- Bog moj vidi – uzdahnu Copac – Bog moj vidi i Bog moj zna da ne mogu priznati gospodarom onoga kojega roditelji prokleše, jerbo toga i Gospodin prokle, buduć da se ogriješi o svetu zapovijed njegovu, hoćemo je reći: 'Poštuj oca i mater ako hoćeš biti sretan i dugovječan u ovoj dolini suza.'[987]

Kletve su čest oblik u starozavjetnim knjigama.[988] U Knjizi Postanka Bog proklinje zmiju, odgovornu za grijeh prvih ljudi počinjen u želji da budu poput Boga, a kojim su protjerani iz raja. Vidjevši da su se ogriješili o njegove zapovijedi i jeli plod sa zabranjenoga stabla, Bog najprije upućuje kletvu zmiji: „Kad si to učinila, prokleta bila među svim životinjama i svom zvjeradi divljom! Po trbuhu svome puzat ćeš i zemlju jesti sveg života svog! Neprijateljstvo ja zamećem između tebe i žene, između roda tvojeg i roda njezina: on će ti glavu satirati, a ti ćeš mu vrebati petu.” Bog kažnjava ženu rađanjem u mukama, a zatim se obraća muškarcu: „Zemlja neka je zbog tebe prokleta: s trudom ćeš se od nje hraniti svega vijeka svog! Rađat će ti trnjem i korovom, a hranit ćeš se poljskim raslinjem. U znoju lica svoga kruh svoj ćeš jesti dokle se u zemlju ne vratiš: ta iz zemlje uzet si bio – prah si, u prah ćeš se i vratiti.” (Post 3,14-20).

Kekez podsjeća na prisutnost kletve još u najranijim hrvatskim spomenicima, ističući Bašćansku ploču, darovnicu kralja Zvonimira samostanu svete Lucije. Kao svjedoci darivanja navode se Desimira, Martin, Prbinega i Jakov, a obvezujuća uloga svjedoka naglašava se kletvom: „Da iže to poreče klni j Bog i dvanadeste apostola i četiri evanjelisti i svetaja Lucija”.

---

[986] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 54.
[987] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 304.
[988] „Jer blagoslov očev učvršćuje kuću djeci, a majčina kletva temelje im ruši.” (Sir 3,9); „Jer prokune li te tko u tjeskobi duše svoje, Tvorac će njegov uslišiti mu vapaj.” (Sir 4,6); „Kao vrabac kad prhne i lastavica kad odleti, tako se i bezrazložna kletva ne ispunjava.” (Mudr 26,2).

Hrvati često proklinju, pogotovo oni koji žive na jugu Hrvatske.[989] Riječ je o ružnoj navici, nekada gotovo poštapalici gdje u mnogim situacijama ljudi ne razmišljaju o težini i posljedicama izgovorenih riječi.

Kazivač rodom iz Duvna sjeća se učestale kletve „Kuga te dopala" kad bi se svađale žene. „Umjesto izravne kletve 'Grom te ubio' govorilo se 'Grom te ne ubit će', malo se izmijeni da nije toliko strašno."[990] Ovakve su igre riječi pri slaganju kletvi česte i u Raosovim djelima.

Kletva je sastavni dio hrvatskih narodnih pjesama i često se nalazi kao obrat u njihovu završnom dijelu. Primjer je pjesma *Seka brata na večeru zvala* zapisana u Vrgorcu:

Seka brata na večeru zvala

Seka brata na večeru zvala:
Dođi, brate, da mi večeramo.
Muči, seko, nimon zanimila,
Nije meni do večere tvoje,
Već je meni do nevolje moje.
Blago tebi, seko moja,
Kad ti imaš do tri sina svoja,
Daj mi, seko, bar jednoga.
Koga ću ti, brate, darovati?
Ako bi ti dala Milovana,
S kime bi se majka milovala?
Ako bi ti dala Radovana,
S kime bi se majka radovala?
A Nikolica ponajmlađi,
Majci ponajdraži.
I dozivam Nikolicu sina:
Pođi, sine, do ujkina dvora,

[989] Bušić, Mario. 2009. *Proklinjanja u romanu Ivana Raosa Prosjaci i sinovi*, u: 8. *kijevski književni susreti. Posvećeno Ivanu Raosu, Kijevo, 31. srpnja i 1 . kolovoza 2009.* Kijevo : Općina Kijevo; Zagreb : Pučko otvoreno učilište „Invictus" Zagreb, str. 153.
[990] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

Ujko će te dobro darovati,
Dat će tebi tri tovara blaga
I pola stanja svoga.
Nikolica od posluha biše,
Pa ode do ujkina dvora.
A u dvoru nikog nema
Nego samo tri Turčina mlada.
Jedan veli: dobroga junaka,
Drugi veli: žalosna mu majka,
Treći ma'ne, odsiće mu glavu.
Mrtva glava po zemlji se valja,
Mrtva glava, ali progovara:
Bog ubio svaku onu mati
Koja voli svome bratu
Više nego sinu najmlađemu.[991]

Raosovi *Prosjaci & sinovi* sadrže mnoštvo kletvi, od kojih mnoge ostavljaju komičan dojam, a izlaze iz usta don Pavla, Kikaša, Vrtirepke, Turaka i djece.[992] Ovdje ćemo, uz primjere kletvi, navesti i spomen proklinjanja:

7.4.1. Knjiga prva

(…) *đava' im u pretile guzice pregršt papra sabio!* (str. 8.)
Neka cvrlje, pas im mater! (str. 8.)
Antuka, jezik ti se skovrljio, slušaš li ti mene?! (str. 9.)
Što to činiš, jad te ne ubio, što učini! (str.10.)
(…) *za grob mu se ne znalo* (…) (str. 27.)
Ipak izostavi poganog ćaću i mater, nek ih vrag nosi. (str. 31.)
Dabogda i ti ne vidio kao što ja vidim! (str. 39.)

[991] Kazivač: Sofija Franić, zapisala: Dijana Mišetić (26. srpnja 2008.).
[992] Bušić, Mario. 2009. *Proklinjanja u romanu Ivana Raosa Prosjaci i sinovi*, u: *8. kijevski književni susreti. Posvećeno Ivanu Raosu, Kijevo, 31. srpnja i 1 . kolovoza 2009*. Kijevo : Općina Kijevo; Zagreb : Pučko otvoreno učilište "Invictus" Zagreb, str. 154.

Proklet bio, proklet bio, prokleti berekine! Proklet! Proklet! Proklet! – Kikaš uzdiže obje ruke iznad glave, ali da prokletstvo baš zasigurno ne padne, ne raširi palce. (str. 39.)

Samo da Bog, milostiva ga budi hvala i slava, moju ludu kletvu k srcu ne uzme, inčije ću se proklinjati i na ovom i na onom svijetu! (str. 39.-40.)

Nego… ti ćeš meni, Vrtirepko, silo nečista, kô i Ruta: od jutra do sutra pabirčiti po njivi Božjeg milosrđa ili će te stotinu lijepih vragova odnijeti! (str. 41.)

Pregrizao jezik, dabogda! (str. 41.)

Samo sam se malčice pobojao kad si me, tobože, proklinjao da ti se, kao slučajno, palci ne raširе, i tako se kletva ne primi. Ali ja se i opet pouzdah u tvoju pamet. (str. 41.)

Lijepi te đava' mahnita odnio (…) (str. 44.)

(…) *pođoše, kao i uvijek, jedno za drugim, oprezni kao hajduci, ne govoreći ništa i nemajući potrebe da bilo što kažu, jer im se čitav dan jezik okretaše čas na molitvu, čas na prošnju i zaklinjanje, čas na kletvu i prijetnju Bogom i Allahom*. (str. 44.)

- Proklet bio! Proklet bio! – stenjaše Kikaš dok mu Turci pomažu da ustane i sjedne na prag. (str. 48.)

Nek te šejtan nosi! (str. 52.)

K vragu i kaljenje! (str. 57.)

(…) *vrag ti u prkno vreću vruća luga nasuo!* (str. 59.)

(…) *vrag te od sise odbio* (…) (str. 59.)

A usput je proklinjao sebe i nezajaznu gramzljivost prosjačku. (str. 64.)

Prokleta da si lakoma lakomosti Kikaševa i kaljenje prekaljeno! (str. 65.)

Osim tiha proklinjanja i prokletog cvokotanja zubi u njemu nema ništa. (str. 65.)

Poprdo, kćeri grebena, diži se, đava' ti lijenu guzicu o stanac kamen prilijepio! (str. 68.)

(…) *svi mu Turci guzičetinu očerupali!* (str. 69.)

(…) *zgodan momak, zgodni ga vrazi majci iz srca iščupali* (…) (str. 69.)

(…) *reče pravo, odnijo te đavo,* (…) (str. 109.)

I još nadoveza, neka ide do đavola grebena turska pravda, koja na riječ Marače-Obarače prava zdrava na kolac nabija. (str. 114.)

Bolje da si govno izio! (str. 121.)

Nek ih đavo nosi! (str. 123.)

„Moje noge nad vašim glavama bile!” (str. 169.)

Brže, brže, vrag vam materi lug u prkno sasuo (…) (str. 179.)

Tabani vam o prkno prirasli, a prkno o stopicu! – više jaukaše nego proklinjaše. (…) *Prokleti bili! Prokleti bili... Pošto bijes ne mogoste iskaliti na don Pavlu, iskaliste ga na vinu i jadnim, jadnim ovcama. Prokleti bili… i svi vam vrazi po duše dolazili…* (str. 180.)

Ni proklinjanje da bi tko srcu uzeo, jer sad nisi prosjak već trgovac – trgovina je trgovina – a za trgovčevu kletvu i zakletvu ni noktom o zub. (str. 184.)

Moj paletún, moj paletún… dola bi mu ga, vrozi te za marendu izili… (str. 195.)

Što ćemo u Čerinu, lijepi ti ga đava odnio?! (str. 205.)

(…) *„Iš, lijepi vas vrag odnio, dosta ste mi jada nazadale!"* (str. 212.)

A ti podiže ove puste dvore, ne bilo ih! (str. 215.)

Umjesto da ti srce zaigra što se našlo muško i u tvom porodu, ti ga odbaci i prokle… (str. 215.)

„Duzina te crnih vragova od Livna do Kupresa vitlala!" (str. 229.)

(…) *crna ti zora ne bila* (…) (str. 230.)

O, đava' ti sreću odnio… (str. 234.)

„'Vrag te izija, onda poj spat sa šjor Đanom a ne sa mnon!" (str. 234.)

- *Iš, lijepi vas vrag odnio!* (str. 236.)

„Iš, lijepi vas vrag odnio!" (str. 236.)

- *Iš, lijepi vas vrag odnio!* (str. 239.)

Krčma?! … Ružne li riječi, đavo ti je odnio! (str. 243.)

Nisam se uželio naše lijepe pure, lijepi ti je đav'o odnio. (str. 247.)

Vrag te rogom u prkno… (str. 261.)

(…) *đava ti jezik u menđele sabio* (…) (str. 262.)

Stoga nemojte moliti, od molitve više pričešćenja nema, već odmah u kletvu! Prokletstvo je vazda rodnije od blagoslova, a strah pouzdaniji jatak od milosrđa. (str. 262.)

- *Kunite i proklinjite sve do devetog koljena. Proklinjite svim što vam na jezik padne, proklinjite u ojkanju i slovkanju, u vici i šapatu, u govoru i pjevuckanju, proklinjite kletvom tupom kô malj i onom u pjesmicu složenom, pjesmice su najopasnije. Naprijed, proklinjači moji! Naprijed!* (str. 262.)

Cijeli su sutrašnji dan kleli i proklinjali oko Buškog blata sve do Karlova Hana: 'Kako ti meni, tako Bog tebi... Što meni uskratio, doktoru stostrukim vratio... Kosti ti jedna drugu turale, za mjesto se gurale, mjesta ne nalazile... Kô Gavan vapio, kô rosa hlapio, golim po trnju gloginje mlatio... Popa dozivao, ćuk ti se odzivao; molitva ti kugi čobanica bila... Pšenicom ti nicalo, ljuljem ti klasalo; tele ti kravu iskalo, na vuka nabasalo; čedo ti kô suha oskoruša

*stasalo... Vino ustima prinosio, rasol pio; od svakog osim od ježa obraz krio... S kratkom žlicom iz plitke zdjele kusao, buseve razbusao, ivanjdane u zla gospodara krčio, smrdeljušu *****, s njom se srađao i s njom kô crkveni miš bogatu djecu rađao... Žito sijao, kukolj žeo; krumpir sadio, ljaljak vadio; sirkovom se mekinjom kô brašenicom sladio... Ušima gledao, očima slušao, jezikom za pogaču galebinu kušao; prstima govorio, koljenima hodio, slijepac te preko jame vodio... S mišem mačku lovio, ovcom vuka tovio, gdje zdrav bio tu i obolio...Solju žeđ gasio, krastama se krasio, s đavlom dušu spasio! I hoćeš akobogda!'* (str. 263.)

E, kćeri ti tri žute dlake na njoj proklasale! (str. 263.)

Vrag odnio i krv! (str. 268.)

Hajde s milim vragom (…) (str. 271.)

Prokleti bili (…) (str. 273.)

(…) *svi vas vrazi žderali!* (str. 281.)

- *Prokle te, sine, i na času smrtnom s tebe prokletstvo ne skide. Odlazi, da te ja ne prokunem… i pusti nas da ga u miru pokopamo.* (str. 288.)

(…) *svi te đavli ćulili i ćukali, i kikom ti kotlove prali…* (str. 289.)

Dobro ga vrag odnio, i je bio pas! (str. 290.)

Neka crknu! Neka im jezik pobijeli od gladi i žeđi! (str. 300.)

Drhtava i ustreptala, zarumenjena i zajapurena, gnjevna i užasnuta na očigled sviju stade se mladiti i rasti i ne kao biće od krvi i mesa, već kao neka strašna nezemaljska sila osvetnička:

- *Proklet bio sine prvorođeni, proklet od sada do vijeka! Proklet poradi oskvrnuća oca svojega! Proklet poradi namjeravanog ubojstva sina svojega! Proklet poradi lude gramzljivosti svoje! Proklet poradi bezumne častohlepnosti svoje! Proklet poradi nepametne pameti svoje! Proklet poradi zmijskog srca svojega! Prokleto ti bilo mlijeko materino…* […]

- *... kud hodio trava ne nicala! Gdje legao, trnje izrastalo! Kad se umivao pregrštima paklinu zahitao! Kad disao sumpor udisao! Kad pišao crna krv ti tekla! Na koju se stranu okrenuo, pakleno te zjalo zasjenilo! Iz svakog te busa pijan đavo zapahnjivao! Iz svakog ti oka ljuti poskok dušu ispijao!...*

Tko zna dokle bi proklinjala izbezumljena starica, koja prepuštena bujici gorčine tu gorčinu u slast pretvaraše, da je Potrka blago ne uhvati za mišicu:

- *Ne trudi se, jadnice moja, i ne čeprkaj kletve iz pameti. Da sve urokljivke odavde do Travnika na nj čari bacaju, manje će mu zla učiniti od njega sama!* (str. 301.-302.)

- *E, sinovče, sinovče, sto ti se šišmiša u pamet pišpiš, a trista ih u prosjake hod-vod, što me onda strinom ne zoveš!* (str. 303.)

(…) *svi ih đavli na ražnju vrtjeli, kožu nam do mesa oderaše, pa stoga i propadosmo…* (str. 308.)

Eno im, pope! Pa nek sa svim tim na dno jame Dvovrate! I hoće! (str. 314.)

Vranj mi se – žene nikad ne govore vrag, grijeh je – vranj mi se dušom zametnuo ako valja jesti odveć mesa! (str. 320.)

(…) *grlo mu s guzicom sraslo* (…) (str. 321.)

„pi, pi, male, pi, pi… njava vam pipitu na jezik nabacio, žderite i nažderite se (…) (str. 321.)

(…) *svi ih đavli grizli i sisali* (…) (str. 327.)

Prokleta bila godina devedeset i deveta, i Vukojarac, i onaj tko ga dočeka, najprokletija gavanska Bosna i Hercegovina, i cesar što ih izopači i vlast ovakvu skroji! (str. 327.)

Da bar vrag odnese ovaj snijeg (…) (str. 328.)

Lijepi ti ih đavao… ah, Bože, oprosti! (str. 332.)

7.4.2. Knjiga druga

Ljuta li je, svi joj đavli na krštenju bili! (str. 26.)

(…) *grom te ne ubio!* (str. 26.)

A što bi s tetkom Podlivoguzom, trn ga… (str. 28.)

(…) *svi mu vrazi dlake iz prkna čupali, a balegari mu u njih breculje zavijali!* (str. 29.)

Među njima gatara Fata, vrag joj zmijski život oko repa namata'! (str. 32.)

… vrag ti ga krvava odnio! (str. 35.)

Znaš Antišu, lijepi ti ga đava' odnio… (str. 35.)

E Jokašu, Jokašu, do smrti ćeš proklinjati čas u kojemu tvoja luda pamet pametnu htjede doskočiti! (str. 35.)

Nije, vrag ti ga odnio. (str. 37.)

„Prid kućom ti bila murva, u kući ti žena kurva!” (str. 38.)

„Pred kućom ti beo dud, u kući ti ćale lud.” (str. 38.)

U pet dana ogledalce i dva mirisna sapunčića! Ne bih ni to, da se djevojci udavači ne zaprijetih kletvom usidjelaštva. I tako na kletvi zaradih glavu kruha! (str. 41.)

A je, opasan je Ivan, i gadan, lijepi ti ga đava' odnio! (str. 44.)

(…) *odnese me vjetar otkud i donese, pa k vragu sve!* (str. 44.)

Nu, k vragu i muke kad ih za leđa hitneš! (str. 45.)

Muči mali, vrag ti zube polomio (…) (str. 50.)

(…) *đavli vam dušu na ražnju* (…) (str. 50.)

Lijepi skakavčići, baš lijepi, lijepi ti ih vrag odnio! (str. 56.)

Baš „fijeno" fijeni te đava' odnio… (str. 57.)

(…) *svi joj vrazi radost raznosili* (…) (str. 57.)

(…) *bolje da vrag nosi mene nego obojicu!* (str. 62.)

Đava' ti se u poštenje popišao (…) (str. 62.)

(…) *vrag im nos odnio!* (str. 67.)

Čika Mikleuš, toči vino vrag ti ga odnio, sve bačve istoči, Matan plaća… (str. 67.)

Vrag ti trošak i onog koji zlu krv na vas nosi… - „Osim mene!" dodade brzo u misli za svaki slučaj. (str. 67.)

Lijepi ti ga vrag odnio (…) (str. 69.)

Vrag joj srce odnio, koja li se to prva podmjestila! (str. 70.)

E, Matane, Matane, vrag ti sreću odnio: od prve, pa rumen-jabuku! (str. 71.)

„Svi vam Turci mater grebavili dok je đavli kô svetu Katu na kotaču rastezali, nećete samo te grebene škrinje upamtiti!" (str. 78.)

(…) *sve te mačke ispreskakale* (…) (str. 78.)

Ne zjaj na me okom, mȍra ti ga ispila, već slušaj i pamti! (str. 78.)

Živ ne bio ako ti na „re" ne stao! (str. 82.)

O djede Kikašu, kakvo tele načini, sprava ti se sasušila, kô što i je… (str. 84.-85.)

(…) *lijepi ti ga vrag odnio s njegovom „goulden" Amerikom…* (str. 85.)

(…) *osamdeset ih i sedam škrtih đavala na osamdeset i sedam ražanja nabijalo…* (str. 86.)

„Vrag ti skromnost odnio!" pomisli Nuša ali ne reče ništa. (str. 88.)

(…) *lijepi je vrazi zalučili!* (str. 91.)

(…) *nanu im slinavu…* (str. 91.)

Vrag ti Mostar i rastopljene, slijepljene sapunčiće u prljavoj prosjačkoj torbi! (str. 92.)

Što buljite kao buljine i jejine, vrag vas… (str. 97.)

…krčmaru, peci pečenice, svi te vrazi pekli… (str. 97.)

Vrag ti i moju pamet, gospodaru Šalome! (str. 97.)

„Lako ćemo… vrag ti pisma… kasnije o poslićima…" (str. 98.)

O djede Kikašu, vrag mu se budalastom dušom zametnuo! (…) (str. 99.)

Ne padala ti ni na kozje vime đava' te tako lijepa odnio! (…) (str. 101.)

Vrag ti lulu! Što na njoj imaš vidjeti! (str. 109.)

Muči, Kozmuzu, vrag ti zle i urokljive misli u Fatinu jamu! (str. 112.)

(…) *vrag ti komin i onog koji se na njem ogrija* (…) (str. 122.)

(…) *vrag mu odnio sićušne ulaštene čizmice gizdelinske.* (str. 123.)

(…) *svi mu Turci mater grebavali!* (str. 124.)

Vrane vam u kapi vode možđane ispirale (…) (str. 124.)

I neka svi lijepi đavli Kekovu ljuljavu pamet raznose i ono kržljavo tjelešce čereče (…) (str. 131.)

Vrag nam je odnio – promrsi Potrka (…) (str. 131.)

Srce mu vrazi pekli, kakono se njemački kaže narukvica? (str. 133.)

- Ima ti pravih zakletva ko na nebu zvijezda – uplete se Dodijalo – Recimo, u jednoj ruci držiš lulu, a drugom se tuckaš po koljenu, pa kuni se koliko hoćeš: „Dabogda, ovdje oslijepio, ovdje…" (…) *Ili ovako: „Dabogda mi ovim vratom zavrnuli…" a ono s dva prsta puce zavrćeš… Glavno je da se pred Bogom pravo kuneš, a tko je kriv budaletini što ne vidi kud ti ruke šetkaju!* (str. 134.)

(…) *vrag im one slijepe oči pokopao i crve u njih udomio!* (str. 135.)

Vrag ti ražanj kod toliko slasnih stvari! (str. 135.)

Đava ti cicvaru (…) (str. 135.)

A tko veli da se uprosilo, vrag ti prosjake! (str. 154.)

A koliko ih je pismenih među torbarima i galantarima, sve ti se strijele nebeske u pisalo zabile! (str. 155.)

Vrane ti mozak ispile (…) (str. 161.)

Vrag ti puže i slaviće i cvrčke uzcvrčane! (str. 161.)

…đava' slasti! (str. 162.)

(…) *svi je Turci guzatu grebavali…* (str. 166.)

(…) *vrag ti gusle o guzicu prebio!* (…) (str. 167.)

Đava' ti grlo odnio, brže li propjeva… (str. 169.)

Nema spasenja dok tuđe ne vratite, u bolesti ga pojele! (str. 176.)

Vrag ti jezik pregrizao (…) (str. 181.)

(…) *lijepi mu vrag ružnu pamet odnio!* (str. 188.)

Onako ti je lijepi vrag odnio! – uzvrati Bilin. (str. 193.)

Đava' ti je odnio, ko da ti je ikad bistra bila! (str. 193.)

No netom bi ta oštećena roba došla u njihove ruke, kao da bi se preporodila i ozdravila, bar sudeći po mnoštvu hvala kojima bi je obasipali i još većom mnoštvu zakletva kojima su se na njenu valjanost zaklinjali. Ali ne bijahu, krivokletnici: odviše se bojahu Boga, i još i više muka paklenih. I u toj nesavršenoj ljubavi prema Bogu bijahu savršeni. Njihova je zakletva pred Vječnim sucem vazda bila istinita, a što lakomi čovjek tu zakletvu krivo tumači, grijeh ne pada na njihovu glavu. Od Potrkina učenja „ako više mene ne stoji" (predmet nad glavom) i „dabogda ovdje oslijepio" (tuckanja po koljenu), pa do „otac mi jutro ne dočekao" (a već odavna istrunu) i „jedinica mi se Milava krumpirom zadavila" (tko ti je kriv što misliš da je Milava kći a ne krava koju lani prodade Ilijašu Tunjkinu a namaknu dvije jalovice: Zekulju i Bjesnulju) bijaše više dvoglavih zakletva nego sitnica u njihovoj korpi. (str. 196.)

… tko li te takvom stvori, jadi ga ne ubili! (str. 202.)

Svi te đavli u čorbi posrkali – zadivi se Stipina Bakrić. (str. 213.)

(…) *svi ti đavli želudac strugali* (…) (str. 215.)

(…) *vrag vam karte odnio!* (str. 215.)

(…) *lijepi ti ga đava' izbirljiva odnio* (…) (str. 218.)

Đava' ga odnio, nećeš se udaviti! (str. 223.)

(…) *i još dvojicu zastupnika narodnih slavna imena, prokleti bili* (…) (str. 233.)

Ma što govoriš, rđa te ne ubila! (str. 233.)

Netko spomenu i Kineze, lijepi ti ih đavo razroke odnio! (str. 235.)

Baš kad lijepo počesmo, da vrag odnese i izum i patent! (str. 244.)

A to možeš od sviju osim od Grka i Talijana, lijepi ti ih đavao lisičave odnio! (str. 244.)

(…) *dat ću ga za dobar ručak, pa nek vrag nosi*. (str. 248.)

Đava' ti radost odnio, čim li si ga opet zableušio?! (str. 253.)

Đava' te mahnita odnio (…) (str. 254.)

I nije zbog para, vrag ti pare (…) (str. 255.)

(…) *pa k vragu tava i jaja!* (str. 258.)

O da vidiš jada i nevolje kad svi u jedan glas osuše na Potrku drvlje i kamenje, kad se braća stadoše kleti svim živim i mrtvim da bi je ko suzu na dlanu nosili da se i gola vratila, kad nevjeste udariše prsa razgaljati i mlijekom proklinjati Potrku do u deveto koljeno… (str. 262.)

(…) *svi vam vrazi na guzicu suze ronili!* (str. 267.)

(…) *vražjoj materi dlake iz guzice čupkao!* (str. 277.)

(…) *i ne toliko zbog razlike u cijeni – lijepi ti je vrag odnio* (…) (str. 280.)

Vrag ti rupčić (…) (str. 285.)

Vrag ti Švabe, ogade se čovjeku (…) (str. 287.)

Vrag ti je razvratnu odnio! (str. 290.)

Prokleta smrt! (str. 304.)

Vrag ti pare! (str. 310.)

(…) *Šunje podiže tri prsta i zabrza: Na sva tri oslijepio ako sam tog čovjeka ikad vidio!* (str. 317.)

(…) *homić ti stražnjicu začepio.* (str. 319.)

(…) *vrag ti budalasto srce za marendu na gradelama!* (str. 320.)

Vrag ti korpu! (str. 320.)

- *A čija li je ovo šivaća mašina? – Moja, ne bilo je*. (str. 321.)

Vrag ti pečenje! (str. 324.)

Svi te đavli u njoj silovali (…) (str. 325.)

(…) *a ne o frizerima, đava' ti ih odnio* (…) (str. 331.)

(…) *puteni te đava' putenu odnio* (…) (str. 331.)

(…) *a to nisu školjići već kontinenti lijepi ti ih đavo odnio*. (str. 342.)

Vrag ti puru i slaninu! (str. 343.)

(…) *potpričane opanke neka đavli deru…* (str. 350.)

(…) *a ono će ti i praunučad nadživjeti, lijepi ti je đav' odnio!* (str. 351.)

Lijepi te đavo odnio, za koga si radio osim za sebe?! (str. 351.)

Koji ćemo put sjesti i u Merdžu, đavo ti ga odnio (…) (str. 353.)

(…) *i da će sve to lijepi đavao odnijeti kad se zgrče pesti…* (str. 396.)

Kletve i spomen kletvi nalazimo i u Raosovoj trilogiji:

7.4.3. Vječno žalosni smijeh

Nesreća te odnijela (…) (str. 25.)

Bog ih ubio, što su ludi. (str. 32.)

Bog ga ubio! (str. 44.)

(…) *da te Bog ubije* (str. 86.)

Nek ide do vraga straga (…) (str. 124.)

I tvoje bijelo tijelo nek nosi voda! (str. 124.)

A ona prokleta bila (…) (str. 136.)

(…) *o dulumastu im se glavu sdulumili*. (str. 153.)

Vrag ti i caricu! Dabogda je sutra s tobom zapalili (…) (str. 159.)

I sada je mater stade kleti i proklinjati do devetoga koljena: gdje joj nicalo tu joj ne klijalo, gdje sijala tu ne žela (kao da bi prosila da ima gdje sijati!) e, kuća joj se sasula i rasula, prkno joj se na žeravi spržilo, ne imala od srca poroda (a starija je od babe Kate!)... i sasu mnoge druge što razborite, što nerazborite kletve. (str. 160.)

Vrag je odnio (…) (str. 165.)

Neka ide do đavola (…) (str. 176.)

Vrag odnio lisice, pokosiše piliće! (str. 192.)

(…) *vragu vrag!* (str. 192.)

Đavo te odnio, imao si sreću! (str. 198.)

(…) *usahla joj!* (str. 199.)

Još malo, pa dođavola i škola i učitelji (…) (str. 230.)

(…) *đavo ga nosi* (…) (str. 255.)

Ali k vragu vrag (…) (str. 255.)

(…) *majku mu – Bože oprosti, ne smije se kleti* (…) (str. 266.)

„do sto đavola!” (str. 354.)

I da vas đavli nabiju na ražanj… (str. 421.)

(…) *đava im srce odnio* (…) (str. 457.)

(…) *đava' ga materi odnija* (…) (str. 542.)

Vrag te odnio, otkud njemu tender?! (str. 562.)

S njom priko ugljena, pa nek đavo nosi! (str. 562.)

Ne da se, đava' ga odnija! (str. 567.)

(…) *kukavna te mater rodila!* (str. 568.)

(…) *kovački ga bog ubio* (…) (str. 577.)

Idi dođavola i spavaj! (str. 580.)

Prokleti šesnaestogodišnji vrag s kamenjara! (str. 581.)

Svi ti mački mater… (str. 614.)

Sve ti batale mater ćućala! (str. 627.)

Neka je đavo nosi! I nju, i konobara, i milostinju stare grešnice Klamferice! (str. 647.)

Prokleta štenad! (str. 650.)

K vragu i kurve! (str. 671.)

I vrag nek me nosi, (…) (str. 680.)

(…) *nek ga vrazi nose*, (…) (str. 687.)

I ne bilo mu traga, časti boga i vraga. (str. 687.)

„Nek ga nosi vrag kad je drag!” (str. 688.)

Nek ga nosi đavo, (…) (str. 688.)

(…) *tri ga strane sapele, a četvrta pržila!* (str. 747.)

Neka đavao nosi latinski! (str. 762., str. 763.)

Kosti mi se ne smirile (…) (str. 791.)

Šunje, vrag te ma'nita udavijo (…) (str. 791.)

Vrag vam mušku pamet odnijo (…) (str. 791.)

(…) *vrag ti pamet odnijo* (…) (str. 791.)

Kakav kain, kain te Božji ubijo! (str. 792.)

Đava' ti krčme odnio (…) (str. 821.)

Vrdni malo tim prokletim stražnjicama, vrag ti ih odnio (…) (str. 830.)

Vrag će ti naići (…) (str. 833.)

Samo će i te grudi vrag odnijeti (…) (str. 833.)

7.5. Basme

Basma ili zaklinjanje (u narodnom govoru *bajanje* ili *bajalica*) govorena je forma obrednoga karaktera kojoj je cilj odagnati zlo od osobe i njezine imovine i prizvati joj dobro. Budući da svaki obred sadrži elemente koje mora zadovoljiti, mora i basma: ponavljanjem istih formulacija, istih brojeva i pokreta postiže se tzv. „magijski učinak”.[993]

„I onda: 'do, re, mi, fa, sol, la, si, do… do, si, la, sol, fa, mi, re, do…' Sve kao neke čarobnjačke riječi babe Daleruše, koje izgovara dok skače po trbuhu moje matere i iz nje boljeticu izgoni.”[994]

Botica napominje da je učinkovitost moguća samo u nenarušenom slijedu pa navodi sve čimbenike koji bi izvedbu mogli oslabiti: „opasno doba izvedbe, nepoželjan sudionik obreda,

[993] Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga, str. 261.
[994] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 267.

poremećen redoslijed".[995] Pretkršćansko postojanje basmi ponegdje se stopilo s kršćanskim elementima. Basmalo se, kako ističe Kekez, protiv zlih demona, zlih duhova i bolesti, za tjelesno i duševno zdravlje, protiv nesanica, straha, vrtoglavice i još mnogočega, ali najviše protiv more i uroka.[996] Basme mogu biti u stihu ili u prozi.[997]

Kazivač s Kedžare prisjeća se epizode iz djetinjstva kada su skakavci napali stabljike duhana pa je njegov otac otišao po svećenika:

„U Bagalovićima isto je bio taj svećenik koji mi kažemo - moli se protiv uroka. I sad moje misto gori napali su duvan ti škakavci i onda je stari ot'ša za blagoslovit. Taj se zva don Ćiro. Onda su se oni svi smijali, a škakavci su pojili sav duvan. I dok je stari moj to sve poškropijo, nijedan duvan u nas nije, a vamo sve pojilo."[998]

U *Prosjacima & sinovima* Kikaš pripovijeda Potrki o četrdesetogodišnjem rivalstvu sa Škiljom iz Zagvozda i njihovim dosjetkama i smicalicama koje je pratila i pamtila čitava Imotska krajina. Neke su situacije i za Kikaša ostale nedokučive, poput krmače s devet praščića koja mu se jedne noći ispriječila na putu prema Buškom blatu. Uvjeren „da je Škiljo unutra nakljukao đavle ili vještice", Kikaš kao autoritet i glava kuće, iako prestravljen prizorom, prilazi krmači, krsti se, a onda izgovara zakletvu:

„Ako ste đavli pakleni, u ljudsku hranu useljeni, nek vas potare + Otac + Sin + i Duh Sveti! Ako ste drečavci ili duše od pragatorja, očitujte govorenjem ljudskim koliko vam je za upokoj misa potrebito! Nu, ako ste mi prave svinje i krmci pogani, papkom o krš i da vas moje oko ne vidi, inčije ćeš na ražanj dok trepneš!"[999]

Sličnu formulu zaklinjanja nalazimo u predaji o Povljanima navedenoj u kazivanjima iz života. U humorističnoj zgodi o Miki iz Pučišća kojega žena šalje u Povlja da kupi kozu i Pavi koji u želji za zabavom odrješuje kozu i svezuje jarca, a zatim nanovo na njegovo mjesto svezuje kozu, Miko nije siguran je li riječ o kozi ili vragu:

---

[995] Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga, str. 261.
[996] Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus, str. 162.
[997] Isto, str. 162.
[998] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[999] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 227.

„Ako si sotona paklena, zaklinjem te Bogom živim i svetom krvlju njegovom i u sveto ti ime njegovo kazujem: siđi u oganj pakleni, gdje ti je i mjesto! Ako si pak koza, onda s mirom Božjim pođi mojoj Mandini!"[1000]

Don Pavao pred smrt prenosi mladom don Pavlu životna sjećanja i doživljaje otajstvenoga svijeta, a u jednom takvom sjećanju na seosku proslavu Gospe Rozarice spominje *popove i fratre* koji su se po običaju okupili i među njima zaklinjača:

„A tu se našao i jedan veoma učen fratar, pokojni fra Bernardin Podrug, izvanredan zaklinjač štetočina i protjerivač vragova, o kom se govorilo da nema tog Božjeg stvorenja čiji jezik ne bi razumio."[1001]

Bajati nije mogao bilo tko. „Nositelji tih narodnih usmeno-retoričkih magijskih tvorevina rijetke su, odabrane i poštovane osobe, a nazivaju se *mole, moliboge, bogomolje, bogomoljke*."[1002] Vjerovalo se da svojim činima odvraćaju zlo od ljudi, njihova narušena zdravlja, stoke i sve imovine. Bajalo se i protiv ugriza zmija[1003], ali i kod otežane mužnje krave ili kad se mlijeko ne bi dalo usiriti, ukiseliti ili u njemu ne bi bilo masla; protiv uroka i mora, oluja i nevremena.[1004] „Basme su kod Hrvata kristijanizirane te ih je narod nazivao molitvama."[1005]

Žalosni Gospin vrt, drugi dio Raosove trilogije i kronika njegova dječaštva, sadrži priču o novom svećeniku don Jozi koji je stigao u Raosov kraj. Vidjevši mladog sjemeništarca koji se vratio kući provesti praznike, don Jozo ga poziva u Mustapiće zaklinjati vrane. Uzbuđen što će po prvi put prisustvovati tom činu i što će ga vršiti baš don Jozo, „najveći zaklinjač u krajini, a možda i na svijetu", sjemeništarac i sam u tom trenutku želi postati zaklinjač:

„Zaklinjati vrane? O, zaklinjati vrane! Najednom zaboravim na svoju bol, na crnu reverendu, i na samu smrt: prvi put ću vidjeti kako se zaklinju vrane. I ne zaklinje ih ma tko,

---

[1000] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 235.
[1001] Isto, str. 253.
[1002] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 505.
[1003] Josip Škrapić, znajući za ženu koja zna molitvu kada životinju ugrize zmija, posjetio ju je u Primorskom Docu. Svaka žena koja zna tu molitvu mora je reći pred smrt trima osobama, ali one se moraju baviti ovcama i kozama, ne smiju je koristiti za nešto drugo. Iz toga razloga, smatrajući da je mlad i da nema potrebe za njezinim kazivanjem, nije je htjela reći, tek je ponudila pomoć ako se Josipovoj životinji nešto dogodi. Ni na muževljevo inzistiranje da je kaže jer je stara i nakon njezine smrti u Primorskom Docu nitko neće znati tu molitvu, nije htjela.
[1004] Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik*). Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 505.
[1005] Isto, str. 505.

nego don Jozo, najveći zaklinjač u krajini, a možda i na svijetu. Bože, bit ću zaklinjač veliki, ništa drugo ne želim biti nego zaklinjač veliki, najveći. Zbogom ljubavi, odoh u zaklinjače!

Uzimam škropionicu punu svete vode, a don Jozo izlizanu, poderanu, u kožu uvezanu knjigu. Kakva me sveta strava prožima pred tom knjigom, kakva sveta strava dok preko don Jozina ramena gledam krupna crna, čarobna slova i slušam riječi velike i strašne.

Sa svih strana navalila Mustapića i Matkovića čeljad, poklecala i raskajnički se buba u prsa: 'Smiluj se nama, Gospodine!' A don Jozo, velik, velik do neba, grmi glasom strašnim i čarobnjačkim:

'Zato za Uputjegnie iste Riiçi Boxje + i putti gniegova Porodjegnia + za kripost, i Moghuchstvo Boxje Riiçi u kriliu Otcza, viçgniim naçinom stojechi + za ishodjegnie Riiçi od istoga Bogha Otcza, Boxanstveniim naçinom proghlassujuchie + za jednakost iste Riiçi s' Boghom Otczem + za jedinstvo nerazdiglienoga biitja Riiçi Boxje s' Otczem Boghom + za prinessegnie iste Riiçi k' Otczu jednaku sebbi, i viçgniemu Boghu + za sveto Zaçetje + Porodjegnie + Navisstegnie + Uznessegnie D. Marie + za Velliçanstvo gniezino, i onniih Nebbeskiih Moghuchstvaa Mihovilla, Gabriella, Raffaella, i ostalih Angelaa, i Arhangelaa + Pristogliaa + Gospostvaa + Poghlaviczaa + Vlastiih + Kripostiih + Keerubinaa i Serafinaa + koi istomu Boghu svaki daan pivatti faale nepristaju govorechi: Sveet, sveet, sveet Gn Bogh Sabaot, i za Angele nasse Straxanine, i odvitnike ovoga Puuka, i stagniâ Mihovila Arkangela, Jakova Apostola, i Kristofora Muçenika, i Sveetoga Roka.

Ja, don Jozo, nedostojni, Svechienik, i sluxbenik Bogha Svemoghuchiega, naslognien na onnoga, kojega oblast nosim, istim Oruxjem oruxan, nadskaçem vaas sve Duhove Odmetnike proghnane od Nebbeskiih Sidalisstaa, kojegakodi naroda, varste, çina, reda, naravi, staressinstva, i Vladavstva jeste, i vaas Vlasti Ajerske, alli Coviçanske, alli Diavaoske u ovomu Ajeru alli gdise nahodite, koim potajno, ali oçitto dana jest vlastita oblast probuditi, uzbuçiti, darxati, liipiti, motati ove Oblake, gradde, Vitre, Mugnie, i Vrane i ovo sve smuchiegnie Ajera vexem + i svezati, i stisnuti odluçujem; zato u Riiçi primoghuchioj Bogha zaçetoga zakligniem + kunnem + prokligniem + stiskam + vexeem + tirram + proghonim + vaas od Ajera + od Nebba od Oblakovaa + od gradda + od Vitaraa + Zakligniem + stiskujem + vexeem + Omlohavivam + i razsipgliem vaas Vrane + od Oghgnia + od Vode + od Jamme + od Goraa + od Varkovaa + od Dubinaa + vaas Ajerske vlasti Coviçanske, alli Diavaoske, i vamii protivnikom, ako neispunite podpunno zapovidi po menni, don Jozi, zapovidane, i Vrane ne napusstite ova poglia i vinograade + Proklea vaas Bogh Ottacz + Bogh Siin + Bogh Duuh Sveti, smeja vaas + Bogh

Ottacz + Bogh Siin + Bogh Duuh Sveti, iskorenua vaas + Bogh Ottacz + Bogh Siin + Bogh Duuh Sveti, u nissta obratio vass + Bogh Ottacz + Bogh Siin + Bogh Duuh Sveti, i ovo smuchiegnie Ajera. + Opet vexeem, i vezati, i stisnuti vaas sve Vrane odluçujem, i zapovidam vamii svima navischiujem, i govorim + pod ossudu proklestva Svemoghuchiega Bogha...'

I dok govoraše ove riječi svete i strašne, mene sveti i strašni srsi prožimahu. A kad je završio, rekoh u strahu Božjemu:

- Idem pokupiti crknute vrane.

Na to će Nikola Mustapić, koji zna mnogo o zaklinjanjima:

- Mora proći crna noć sotone, i ta će crna noć sotone prije sutrašnje zore u svom naramku odnijeti vrane na kukuruze i polja koja nisu zaklinjana.

I zaista, ljudi, zaista, sutradan nijednu vranu nisi mogao vidjeti u Mustapića docima."[1006]

U priči *Mrtvi dan* Raosova *Vječno nasmijanog neba* ponavlja se motiv iz *Prosjaka & sinova*, motiv krmače s devet praščića koja se prolazniku noću ispriječi na putu. On se triput prekriži, izgovori zakletvu i ime Isusovo:

„Eno ti Mate Andrijina. Ide on, ide niz Trnovac, kad odjednom nešto tri puta zarokće.

- Baš me briga – misli on – bit će jež.

Ide on, ide, a ono još tri puta zarokće.

- Što me se tiče – veli on, a sve mu se kosa diže. – Bit će nečija krmača.

Ide on, ide, kad, jadna ti majka, prijeđe preko ceste – zamisli što?! – krmača s devetero praščića. A njemu stade dah i, veli, kosa se uzvi do neba. Nije mogao ni zakoraknuti. Kako bi mogao, (…) kako bi mogao?! Malo se pribra, prekrsti se tri puta, izgovori zakletvu i ime Isusovo, a moja ti krmača ni pet ni šest, nego se vrati opet preko ceste i nestade u ogradi rokćući."[1007]

Ista priča sadrži još jedno spominjanje zaklinjanja: u odsutnosti svećenika ulogu zaklinjača preuzimala je starija osoba, autoritet u selu. Pribavivši križ i blagoslovljenu vodu, did Mato moli molitvu zaklinjanja.

Da su pri obredu zaklinjanja neizostavna *sredstva* bili križ i blagoslovljena voda, razvidno je i iz priče *Mrtvi dan* Raosove trilogije. Did Mate, Jure Marjanov, „ostali crkovinari", nekoliko momaka i mali Raos nalaze se u zvoniku kako bi cijelu noć brecali. O ponoći, vremenskom

[1006] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 459–461.
[1007] Isto, str. 98.

razdoblju koje su u poglavlju o plašilima mnogi kazivači istaknuli kao vrijeme susreta s njima, začuli su cviljenje, a potom ugledali sablast koju su definirali kao vraga i u nemoći i strahu odlučili potjerati molitvom zaklinjanja:

„Did Mato je znao kako se vraga zaklinje. Naime, tada u selu nije bilo popa, pa je u ovom strašnom času netko morao preuzeti njegovu dužnost. A did Mate je znao zakletvu. No nikako nije htio ići prvi. Našao je i neki stari križ u popovoj kuhinji, pa ga visoko digao iznad glave, i blagoslovljenu je vodu našao. No svejedno nije htio ići prvi. Ali nitko nije htio biti prvi. Na kraju se složiše da ćemo svi ići u jednom redu. Bilo nas je dosta, ali red je ipak bio tako uzak, da je na svakom ramenu bila po još jedna glava.

Did Mate sve zaklinje, a glas mu drhti, i čitav red drhti, i groblje i crkva…”[1008]

[1008] Isto, str. 100-101.

8. CRKVENO-PUČKA BAŠTINA

„Bože moj, kako je sve to napravljeno i kako se ne može – kad se govori o blagdanima – uzviknuti ni 'trista mu gromova', ni 'moj sokole', ni 'batkane moj', nego sve pobožno i ozbiljno, da ne može ozbiljnije.

A blagdani su neka osobita stvar. I nije to stoga, što nema škole, što su odmori duži, što više svijeća gori u kapelici, što pokaznica čitav dan zrači i blista.

Sve je to drukčije, i Bog drukčije silazi nego običnim danom, nekako svečanije i blistavije."[1009]

Blagdani su u narodu uvijek bili dani koji su se svečanije proslavljali. Kako ćemo vidjeti u pojedinim memoratima kazivača, i u najvećem se siromaštvu za božićni ručak pripremao najveći i najteži pijevac. Djeca su voljela blagdane, osobito božićne, jer tada nije vrijedilo pravilo ranoga odlaska na spavanje. I mladi i stari voljeli su *derneke* koji su predstavljali odmak od radne svakodnevice, a mladim su momcima odigrali važnu ulogu kod upoznavanja cura. Blagdanima se označavalo vrijeme kroz godinu, događaji koji su se na njih ili uoči njih zbili, a od značaja su ljudima koji ih pamte. „Najveća su radost blagdani, a kad nema blagdana, onda sve drugo."[1010]

U Raosovim *Prosjacima & sinovima* uobičajena je struktura „licem na" iza koje bi uslijedio blagdan: „Danas, **licem na** Duhove," (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 18.); „**licem na** Brašenčevo, dok smo svi ispred presvetog sakramenta koljena žuljali i povor lomili" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 27.); „**Licem na** Kandaloru, hoćemo reći na Svijećnicu, opusti selo." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 128.); „U međuvremenu, **licem na** Martinovo" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 66.).

[1009] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 302.
[1010] Isto, str. 94.

Navedeni je roman riznica blagdana i mjesta u kojima se slave: „Tako se ovog ljeta – na svetu Anu – okupismo u Poljicima.” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 9.); „Eno ti svetog Ante na Zadvarju, eno ti svetog Vincenca u Podgori, eno ti svetog Ivana Krstitelja u Jajcu, eno ti…” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 127.); „Pođi na sv. Jakova u Cistu, na Duhove u Lovreć, na sv. Luku u Podbablje, na sv. Mihovila u Proložac i Rašćane, na sv. Iliju na Studence, a na sv. Anu u Poljica, pa pođi na sv. Ivana Svitnjaka u Župu i Dobranje, na Sve Svete u Aržano, na Gospu od Karmela u Runović, na Gospu od Anđela u Omiš, a na Veliku u Sinsjko i Imotsko polje, pa onda pođi na sv. Petra kršćanskoga u Livno, a na onog hrišćanskoga u Duvno, pa hodaj – ako ti se dade – sve tamo do svetog Ivana Krstitelja kod Jajca…” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 316.–317.).

U Raosovoj se trilogiji spominju običaji na Svetoga Blaža, Cvjetnicu, Bijelu subotu, Svetoga Ivana Svitnjaka:

„Kako je sve to dragi Bog lijepo uredio, da ne može ljepše. Na svetog smo se Blaža grličali, da nas ne boli grlo; danas se peremo u ljubicama, da nas ne boli glava; na Bijelu Subotu najest ćemo se blagoslovljene pogače, da nas ne boli drob; na Svetog Ivana Svitnjaka gackat ćemo po pepelu, da nas ne zabole tabani. I tako je čovjek cakum-pakum zdrav zdravcat. A noge i ruke? Bože moj, njih jedino možeš posjeći: ako je na mladu, zarast će; ako je na staru, ni znati se neće. I mirna Bosna.”[1011]

8.1. Sveti Martin

Sveti Martin Tourski, svetac Katoličke Crkve, biskup i borac protiv poganstva zaštitnik je Francuske, ali i vina, vinogradara, siromaha, konjanika, uzgajivača gusaka i mnogih drugih skupina i zanimanja. Iako nije bio mučenik, Crkva ga, uz svetog Antuna Pustinjaka i svetog

[1011] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 72–73.

Silvestra, od 5. stoljeća slavi kao jednog od prvih svetaca.[1012] Svetom Martinu utječu se bolesnici s kožnim oboljenjima: crvenim vjetrom, velikim boginjama, ospicama, kozicama.[1013]

Martin je rođen oko 316. godine u Panoniji gdje je njegov otac bio časnik, a umro je 8. studenoga 397. godine u mjestu Candes, današnjem Candes-Saint-Martinu.[1014] Premda je njegovo ime umanjenica boga Marsa (*Martius*), Martin nije upamćen po vojnoj karijeri, već djelima milosrđa i poniznu životu najprije kao redovnik, a onda i kao biskup. Najčešće spominjano Martinovo djelo milosrđa događaj je koji pripada takozvanoj „martinskoj ikonografiji", a zbio se kada je imao svega petnaest godina.[1015] Jašući na svom konju, zaogrnut crvenim plaštem, ugledao je uz rub ceste siromaha u dronjcima. Martin je zaustavio konja, uzeo svoj mač i njime raspolovio plašt. Jednu je polovicu plašta poklonio siromahu, a drugu ostavio sebi. Iste je noći u snu vidio Isusa koji mu je zahvalio na djelu milosrđa.[1016] Spomenuti događaj spominje se i kod Raosa: „Sveti Franjo o kostrijeti i Martin na konju s polovicom kabanice – što bi se dogodilo s tom kabanicom kad bi na svakom kilometru sreo novoga prosjaka i kolika bi bila krpica pri sto i pedesetoj diobi?"[1017]

Slika 22: Sveti Martin - poštanska marka Republike Argentine (posjeduje: Dijana Mišetić)

[1012] Benković, Ambrozije. 1987. *Sveti Martin biskup*. Đakovački Selci: Župski ured, str. 5.
[1013] Škrobonja, Ante. 2004. *Sveti od zdravlja. Ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 144.
[1014] Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 19.
[1015] Isto, str. 22.
[1016] Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 565.
[1017] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 494.

Slika 23: Mural u Sumartinu (fotografija: Dijana Mišetić, 2021.)

Martin je pod biskupskom palicom opominjao kler i zamjerao mu postupke koji ne priliče crkvenoj službi. Kao vrsni vinogradar vino je rabio isključivo u svrhu izlječenja, a njemu se pripisuje početak uzgoja loze *pinot*, najstarije francuske loze.[1018] Paradoksalno je da je upravo sveti Martin, onaj koji je opominjao suvremenike i upozoravao na hedonističke navike, postao zaštitnikom vina pa mnogi nisu upoznati s njegovim posvećenim životom, tek znaju da je vinski svetac. Poveznicu između navedenoga sveca i njegova današnjega poimanja treba potražiti u keltskim vremenima.

Kelti su godinu dijelili na tamnu i svijetlu. Wood ističe svečanu proslavu četiriju velikih sabata (Samhain, Imbolg, Beltane i Lughnasa) i navodi Beltane kao početak ljeta, Samhain kao kraj ljeta (slavljen 1. studenoga), Lughnasa koji se slavio 1. kolovoza i Imbolg koji se slavio 2. veljače.[1019] „Istovrsno keltskom Samhainu, kršćanskom martinskom vremenu pripada mjesto na samom početku godišnjih karnevalskih hedonističkih zabava za koje predaja kaže da počinju

[1018] Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 52.
[1019] Wood, Juliette. 2008. *Kelti. Velike civilizacije. Život, mit i umjetnost*. Zagreb: 24 sata, str. 98.

jedanaestoga mjeseca, jedanaestoga dana u jedanaest sati."[1020] S krajem poljodjelskih radova opuštalo se i uživalo u plodovima svojih ruku, često neumjereno. Crkva je, nastojeći suzbiti poganska vjerovanja, u poganske religijske kalendare uvrštavala spomendane svetaca. Tako je Sveti Martin uz Božić ključni blagdan poganskoga Samhaina. „On je zimski patron u godišnjem ciklusu, ali i u procesu potiskivanja poganskih vjerovanja u prvim stoljećima europske evangelizacije."[1021]

Kult svetog Martina našim se krajevima proširio zahvaljujući ugarskom kralju Stjepanu I. Svetom pa su mnogi lokaliteti povezani sa svetim Martinom: Sumartin na Braču, Sveti Martin pod Okićem, Sveti Martin na Muri, Martinšćica na Cresu i dr.[1022] Metateza (premetanje) vidljiva je u toponimima Mratovo u šibenskom kraju, korčulanskom brežuljku Mratinu, uvali Sumratin u Dubrovniku.[1023] U najmlađem mjestu otoka Brača, Sumartinu, 1. kolovoza 2011. godine postavljena je *Stopa sv. Martina* kojom se simbolično međusobno povezuju sva mjesta s tradicijom sveca. Prema Zaradiji Kiš, bogato hrvatsko pučko martinsko nazivlje najčešće se odnosi na floru i faunu pa su mnogi biljni i životinjski primjerci povezani s imenicom *martin*: „martin (vrsta galeba, klaukavac, kaukavac), martinka (vrsta galeba), popišani martin (žaba travnjača), smrdljivi martin (vrsta bube), šareni martin (buba štetočina), martinac (insekt tvrdokrilac), martinac, martinec (štetočina na vinovoj lozi), martinak, martinec, martinčić, martinčec, martinček (gušter kamenjar), martinka (riba); martinčica (vrsta jestive gljive), martinka (vrsta kruške), martinica, martinovo grožđe (vrsta loze)".[1024]

[1020] Zaradija Kiš, Antonija. 2007. *Mitološke odrednice martinskoga vremena: Bakusko ozračje martinskoga mita.* Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 44 No. 2, str. 69.
[1021] Isto, str. 68.
[1022] Zaradija Kiš uz mnoga manja naselja navodi potoke Martijanšek i Martinec, vrela Martin, Martinovac i Martinovo vrelo, naselje Lakmartin, morske uvale Martinicu, Martinikovu i Martinovicu, luku Martinšćicu, brda i brežuljke Martin brdo, Martin breg, Martinjak, Martinšćak, Martinac, Martinovac, šumu Martinsku šumu, prezimena Martinac, Martinec, Martinčević, Martinčić, Martini, Martinić, Martinis, Martinko, Martinković, Martinolić, Martinović, Martinov, Martinovski, Martinušić, Martinjak, Martinjaš, Marton i dr. (Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 64.).
[1023] Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 64.
[1024] Isto, str. 65.

Sveti je Martin često prikazan s guskom koju drži u rukama ili koja se nalazi pokraj njega. U Dalmaciji se jedini takav kip s guskom nalazi u Sumartinu.[1025]

Slika 24: Kip svetog Martina s guskom (fotografija: Dijana Mišetić, 2021.)

Smrću francuskoga biskupa svetog Hilarija biskupsko je mjesto ponuđeno Martinu. Legenda kaže da se Martin, skrivajući se kako ne bi postao biskupom, zbilja skrio u štalu s guskama, no i da su ga guske odale svojim gakanjem. Renesansne slike prikazuju ga odjevena

[1025] Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 231.

u biskupsko ruho, nanovo s guskom. Pečena guska s mlincima i mlado vino iz tog su razloga neizostavni elementi Martinja.

Čest je i motiv njegova najpoznatijega djela milosrđa: na konju odjeven u vojničku odoru Martin mačem rasijeca svoj plašt kako bi njime ogrnuo prosjaka.[1026]

Slika 25: Sveti Martin dijeli svoju kabanicu sa siromahom, Sumartin (fotografija: Dijana Mišetić, 2021.)

Vjerujući da mošt sazrijeva na blagdan svetoga Martina (Martinje), 11. studenoga, u krajevima sjeverne Hrvatske toga se dana krsti mošt. Svetom Martinu pripisuju pretvaranje mošta u vino, točno u ponoć.[1027] „Blagdanski značaj iskazuje se i obilnijim gošćenjem, i to pečenom guskom."[1028] Na blagdan svetoga Martina česta su pijanstva zbog ljudskog

[1026] *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 1990. Ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 398.
[1027] Šestan Ivica. 2001. *Vino i vinogradari*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 168.
[1028] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 346.

opuštenijeg ponašanja. Obilno se nazdravlja vinom i imitira crkvene obrede, poput blagoslova uz litanije.[1029]

Na Braču je postojala uzrečica „San Martin, fato vin".[1030] Selačka učiteljica Doris Bošković o blagdanu svetog Martina kazuje sljedeće: „Pretakanje vina i zatvaranje bačav bi je završni posal vinogradara – 11. studenog, Sveti Martin. Seljaci su se tog dana međusobno posjećivali i probavali vino. Nekad su se nosile buraće (mješine) na štapim pune vina. Kantalo se:

Došli smo vas pozdraviti
i nazvat van dobre danke,
dobre danke, mlodo lito,
da van bude svin čestito."[1031]

Uz kolendu navodi i zdravicu:

Živila burača i sveti Martin,
kurba bi bî koji ga ne bi pil.[1032]

O svetom Martinu postoji i poslovica: *Pitat će te Vidovi dani di su ti bile martinske noći*.[1033]

U poglavlju *Oženi se Matan-efendija* druge knjige *Prosjaka & sinova* Keko predvodeći petnaest ljutitih ljudi koje je Potrka nadmudrio kuca na vrata njegove Totice, Juliške, na blagdan svetog Martina: „U međuvremenu, licem na Martinovo".[1034] Ne nalaze Potrku kod kuće, a Juliška ih obavještava: „(...) moj vam mačor u krčmi čika Mikleuša pomaže svetom Martinu krstiti vino."[1035] Došavši u krčmu, Keko se ljutito obraća Potrki, a on mu nasmiješen odgovara: „(...) sjedni i napij se s kumom, Martinje je."[1036] Utječući se Potrki za pomoć, Kekova se družina

[1029] Šestan Ivica. 2001. *Vino i vinogradari*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 169.
[1030] Obad, Željko (gl. ur.). 1992. *Martinje : blagdan vina*. Zagreb: Otvoreno sveučilište, str. 27.
[1031] Kazivač: Doris Bošković (1965.), Selca, otok Brač, 29. veljače 2004.
[1032] Kazivač: Doris Bošković.
[1033] Kazivač: Zdravka Buljević.
[1034] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 66.
[1035] Isto, str. 66.
[1036] Isto, str. 66.

miri s njime, a Potrka odgovara: „Ne nosim na vas zlu krv, Bog moj vidi i Martin sveti, čiji dan ishodniji danas slavimo… ”[1037]

8.2. Sveta Katarina Aleksandrijska

Sveta Katarina Aleksandrijska, djevica i mučenica, živjela je u 4. stoljeću. Njezino je ime grčkoga podrijetla, a označava čistoću; grč. *Aikaterina* znači *čista*. Ime *Katarina* u svim svojim inačicama (Kate, Kata, Kaja, Katja, Katica i dr.) jedno je od najčešćih ženskih imena koje i danas roditelji nadijevaju djeci:

„Katica – kliknuh, a onda spustih glas do intimne molitve – kakvo divno ime!

I tada se sjetih da imam sestru, babu i tri tetke Kate i Katice, i da je Medov Dolac pun Kata i Katica, ali nikada nisam pomislio, da se nekim divnim imenom rese. Pa ni sada. Samo ova Katica divno ime ima.”[1038]

Katarina se ubraja među „četrnaest svetih pomoćnika”, izabranih Božjih svetaca kojima se stoljećima utjecalo za zagovor i zaštitu duše, ali i tijela od raznih bolesti. Smatra se zaštitnicom bolesti jezika i teškoga govora.[1039] Njoj se utječu bolesnici kako bi ih sačuvala od nesretnih slučajeva, posebice žene od pobačaja i komplikacija pri porodu.[1040]

Mala enciklopedija svetaca kroz crkvenu godinu kojom se svakodnevno koriste svećenici pri pripremi bogoslužja ističe kako se povijesne činjenice o životu svete Katarine uvelike miješaju s legendama pa ih je nemoguće razlučiti.[1041] Sveta Katarina bila je svetica iznimne ljepote koja je neustrašivo posvjedočila vjeru u Boga, čime je stekla velik broj štovatelja za života, ali i nakon smrti.

Pouzdano se zna da je sveta Katarina rođena u 3. stoljeću u egipatskom gradu Aleksandriji, gdje je i pretrpjela mučeništvo. Aleksandrija se prinašanjem žrtava spremala za

---

[1037] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 67.
[1038] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 663–664.
[1039] U *Leksikonu ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* uz svetu su Katarinu navedeni: Akacij (smrtna tjeskoba i sumnja), Barbara (pomoć u smrtnom času i zaštita od groma), Blaž (bolesti grla), Cirijak (smrtna borba), Dionizije (glavobolja), Egidije (milost dobre ispovijedi), Erazmo (tjelesne boli), Eustahije (životne teškoće), Juraj (bolesti domaće stoke), Kristofor (protiv iznenadne smrti), Margareta (zaštitnica rodilja), Pantaleon (liječnika), Vid (zaštita od padavice); *v*. str. 189.
[1040] Škrobonja, Ante. 2004. *Sveti od zdravlja. Ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 114.
[1041] V. Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 588-589.

dočekivanje rimskoga cara Maksencija, stoga su žrtve prinosili i bogati i siromašni građani; bogati bikove, a siromašni ptice.[1042] Katarina, ozlojeđena takvim rasipanjem novca, smjelo je pristupila caru i spočitnula mu klanjanje lažnim bogovima, spremna obraniti vjeru u svoga Boga. Kako bi dokazao Katarini ispravnost vlastitih stavova i nepostojanje Boga umrlog na križu u kojeg je djevojka vjerovala, car Maksencije pozvao je k sebi pedeset najučenijih mudraca, no Katarinin žar vjere prešao je i na njih. Umjesto omalovažavanja djevojke i ismijavanja njezine vjere koje su trebali postići mudrošću, mudraci su se, osvojeni djevojčinom retorikom i vrsnim snalaženjem u teološkim i filozofskim pitanjima, obratili na kršćanstvo. Ni pod carevom prijetnjom nisu htjeli odustati od novootkrivene vjere pa ih je car dao ubiti, a djevojci je ponudio brak koji je ona odbila, želeći pripadati samo Kristu. Car Maksencije, ljutit i ponižen Katarininim odbijanjem, bacio ju je u tamnicu naredivši njezino mučenje. Za njezina su se mučenja mnogi obraćali na kršćanstvo, a među njima i careva žena. Pobješnjeli je car naredio njezino mučenje, ali i mučenje i smrt svih kršćana. Katarina je podvrgnuta teškim mukama, no usprkos izgladnjivanju i udarcima bičeva s olovnim kuglama nije odustajala od vjere u Boga. Ponižen Katarininim odbijanjem i njezinom nepokolebljivošću u izdržavanju teških muka, Maksencije je pribjegao još težoj kazni naredivši da djevojku svežu među četirima kotačima s oštricama kako bi joj tijelo bilo isječeno na komade. Dok se izvršavala careva naredba, silovit plamen s neba oslobodio je Katarinu, a uništio kotače na kojima je trebala biti isječena i pobio njezine krvnike i vojnike u pratnji.[1043] Vidjevši Katarininu ustrajnost i čudesa koja su pratila njezine muke, dvjesto se vojnika obratilo na kršćanstvo pa je car dao i njih pobiti, kao i preobraćenu caricu; neki smatraju da joj je odsjekao dojke, drugi da je naredio odsijecanje njezine glave.[1044]

Car Maksencije dao je pogubiti i Katarinu Aleksandrijsku. Očarano mnoštvo slijedilo je djevojku na njezinu putu na stratište podignuto izvan grada Aleksandrije.[1045] Legenda kaže da je u trenutku odsijecanja djevojčine glave uz mlaz krvi poteklo i mlijeko, zbog čega se smatra

[1042] Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 588-589.
[1043] Dragić, Marko. 2011. *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 7, str. 263.
[1044] Isto, str. 263.
[1045] Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 589.

zaštitnicom dojilja.[1046] Dragić navodi da je umjesto krvi iz njezina tijela poteklo mlijeko.[1047] Katarina je tako umrla mučeničkom smrću, a pokopana je u Aleksandriji.[1048]

Razlog nazivanja svete Katarina Aleksandrijske i Katarinom Sinajskom nalazi se u raširenoj legendi prema kojoj su svetičino tijelo po pogubljenju preuzeli anđeli i na rukama ga odnijeli na brdo Sinaj, gdje je podignut samostan u njezinu čast.[1049] Ondje se i danas čuvaju Katarinini zemni ostatci.

Blagdan svete Katarine koji se slavi 25. studenoga smatra se uvodom u božićne blagdane. U mnogim se našim narodnim izrekama spominje sveta Kata: *Sveta Kata imendan - do Božića misec dan* (Zdravka Buljević), *Sveta Kate kokošica, misec dana do Božića* (Anija Deanković), *Sveta Kate – prigni ognju gnjate*, *Sveta Kata – snig na vrata*, *Sveta Kata imendan - do Božića misec dan* (Zdravka Buljević), *Sveta Kota kočibon, do Božića misec don* (Doris Bošković). Ilija Ujević navodi poslovicu o svetičinu blagdanu kojim počinje studen: *Sv. Kate, upeci u vatru gnjate.*[1050]

Sveta Katarina Aleksandrijska prikazana je na mnogim slikama renesansnih i baroknih autora. Neki su se slikari usredotočili na motiv njezinih zaruka s Kristom. Najčešći je svetičin prikaz s kotačem s oštricama koji drži u ruci. Na glavi joj je kruna kao znak njezina kraljevskoga podrijetla, a u ruci palmina grana kao simbol pobjede i mač kao oružje mučeništva; zbog svoje je velike učenosti ponekad naslikana s knjigom u ruci.[1051] Jedna od najpoznatijih Caravaggiovih slika prikazuje Katarinu Aleksandrijsku naslonjenu na drveni kotač s oštricama, s mačem u ruci i položenom palminom granom pokraj haljine.

[1046] Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 589.
[1047] Dragić, Marko. 2011. *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 7, str. 263.
[1048] Fališevac, Dunja. 2010. *Sveta Katarina – prva učena žena u hrvatskoj književnoj kulturi*. Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 60, str. 259.
[1049] Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 589.
[1050] Ujević, Ilija. 1896. *Vrhgorac u Dalmaciji : što narod priča o božanstvu i o svecima; što baje i što radi u ovo ili u ono doba godine (nar. koledar)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 247.
[1051] *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 1990. Ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 325.

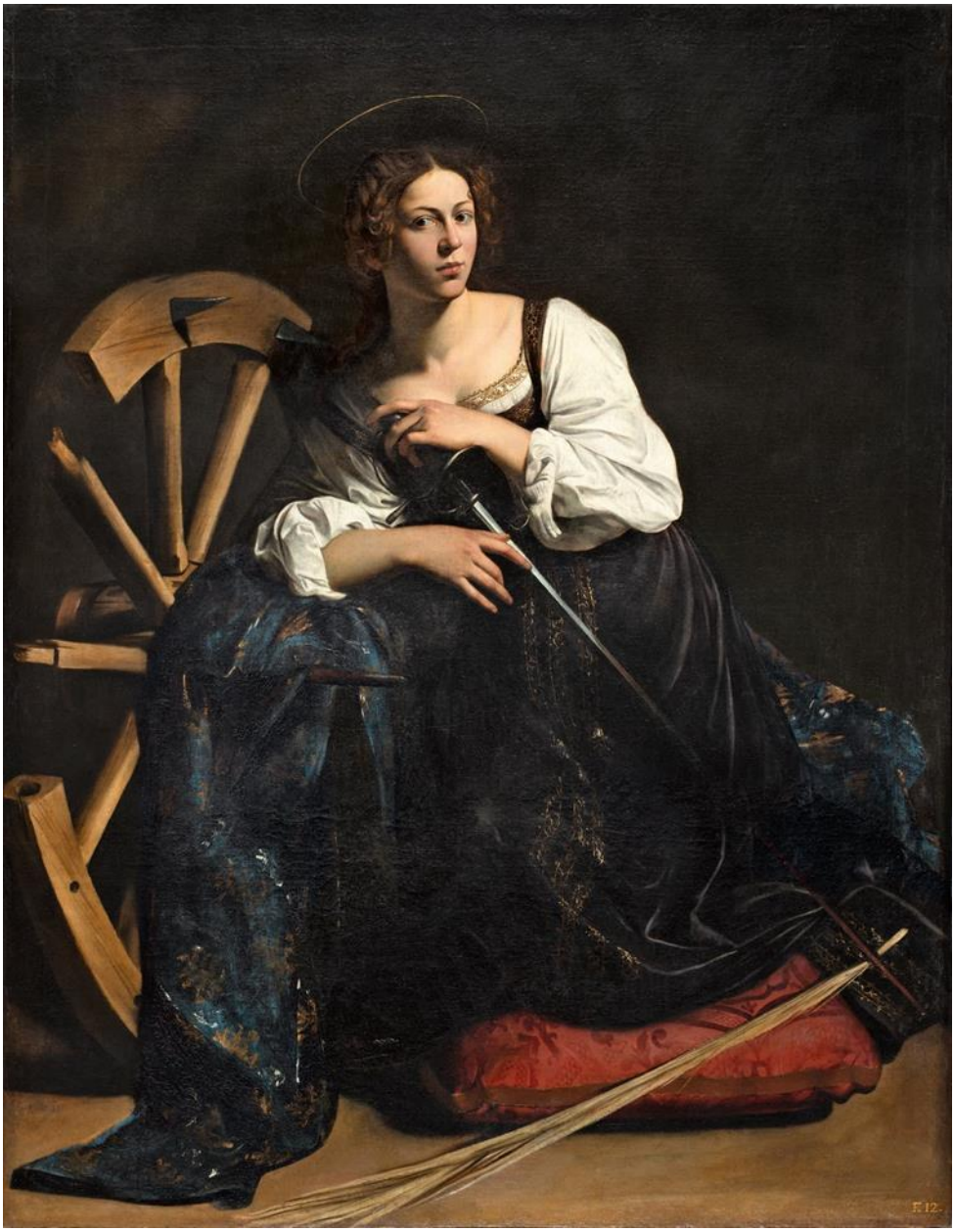

Slika 26: Michelangelo Merisi da Caravaggio: *Sveta Katarina Aleksandrijska* (izvor: museothyssen.org)

Bošković-Stulli na primjeru istarske narodne pjesme o svetoj Katarini u kojoj su poznate epizode njezina svetoga života, poput zavjeta djevičanstva i obraćenja nevjernika na kršćanstvo, zasjenjene emotivnom pričom o Katarini koju vlastiti otac želi ubiti nakon što ona odbije tri kralja, tri zaručnika, pokazuje zahvate kojima usmeno pjesništvo ponekad intervenira u srednjovjekovne književne tekstove.[1052]

[1052] V. Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti. Knjiga 1. Usmena i pučka književnost.* Zagreb: Liber: Mladost, str. 92–99.

Katarina Aleksandrijska više se puta spominje u *Prosjacima & sinovima*. Ljutit što usprkos njegovoj zabrani na dan vjenčanja po drevnom običaju iz mladenkine kuće kreću okićeni konji sa škrinjama, Potrka izusti kletvu u kojoj se spominje mučeništva svete Kate na kotaču: „(…) Svi vam Turci mater grebavili dok je đavli kô svetu Katu na kotaču rastezali, nećete samo te grebene škrinje upamtiti!"[1053]

U *Prosjacima & sinovima* vrijeme se nerijetko mjeri prema blagdanima: „Sveta Kata bijaše daleko kad i posljednji lakat robe rasprodaše." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 68.) Svetičinim se spomendanom nagoviješta hladno, zimsko vrijeme popraćeno snijegom: „Sveta Kate bijeli gnjate, oputu pritegni, kući potegni." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 122.) Likovima koji su neumjereni u jelu predbacuje se njihova karakterna mana i potencira neumjerenost koja seže do glodanja (glođanja) gnjata svete Kate: „Muči, nevoljo, oglodao bi i gnjate svete Kate (…)" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 134), „Srbiguzica bi oglođao i bijele gnjate svete Kate (…)" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 47.).

U doba turske okupacije u razdoblju od blagdana svete Kate do korizme vjenčanja su se obavljala samo na Svetu Katu, kako bi parovi prkosili pravu prve bračne noći (*ius primae noctis*) o kojemu je već bilo riječi.[1054] Neki vjeruju da su se skupnom vjenčanju baš toga dana dosjetili svećenici. Na blagdan svete Kate ponegdje se vjenčavalo i šezdeset parova.[1055] Spomen ovog običaja nalazimo u *Prosjacima & sinovima* kada Matan odluči oženiti se djevojkom Nušom pa je odvede do don Petra kako bi ih on što prije vjenčao: „Pope moj, ima u Boga dana kô i u Jokaševoj pameti dukata, lako ćemo. Ded nas upiši i odmah sutra napovjedi, jer treće ti je nedjelje sveta Kata, a po njoj Došašće Gospodinovo kad se ne ženi nit piruje, a meni pripelo i jedno i drugo." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 71.)

[1053] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 78.
[1054] Dragić, Marko. 2011. *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 7, str. 264.
[1055] Ana Alijev iz Bitelića: „Meni se mater na Svetu Katu udala i onda bi uvik moj pokojni did reka: 'E, dolazi nam sveta Kata, snig na vrata'."

Potrkin sin Antiša na očev savjet da se ženi i množi odgovara: „I tako sam mislio Marušu Tugorovu uzeti o svetoj Kati, ali kad ti kažeš, nek je i u ponoć!" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 236.).

Na blagdan svete Kate udala se i Vrtirepka: „I tako licem na svetu Katu, na kotaču rastegnutu, Vrtirepka još jednom promijeni prezime (…)" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 248.).

Sveta Katarina, zaštitnica teologa, filozofa, studenata, nastavnika, djevojaka i žena u *Prosjacima & sinovima* spominje se i kao zaštitnica udavača: „(…) sve ću bez soli pojesti što ne ode do svete Kate, zaštitnice udavača." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 65.).

Slika 27: Vrgorac (fotografija: Dijana Mišetić, 2020.)

8.3. Kolende

Kolenda (kolendra, koleda) naziv je za „skupno pjevanje muške djece, mladića pa i odraslih ljudi, te djevojaka i žena; adventsko čestitanje imendana; čestitanje božićnih i novogodišnjih blagdana; obred, ophod, pjesmu; božićni kruh, božićno darivanje, božićnu vatru, božićnu slamu koja se prostirala po sobi; Badnji dan, Novu godinu".[1056] Kolendanje je na Braču započinjalo na blagdan svete Kate. Išlo se od kuće do kuće čestitajući imendan članu obitelji koji je nosio svečevo ili svetičino ime: Kate, Nikola (Mikula, Miko), Luce, Stipe, Ivan. Kolendavalo se i na Novu godinu i na Tri kralja, kada se pjevajući obilazilo kuće čestitajući domaćinima pjesmom Novu godinu i zazivajući sreću i blagoslov: *Na dobro vam mlado lito dođe. / I svi oni koji su ovode, na dobro vam svima mlado lito dođe*.[1057] Domaćini su nagrađivali kolendare koji su pjevali pred njihovim vratima. Dragić navodi da bi pred kolendare iznijeli prošek, vino, rakiju, a katkad i ružolin sa suhim smokvama.[1058] Braica po postanku razlikuje božićnu i novogodišnju kolendu od kolende koja se pjevala na Sveta tri kralja: korijeni božićne i novogodišnje kolende sežu u pretkršćanske ophode karakteristične za kraj godine, a kolende pjevane na blagdan Sveta tri kralja nastaju u vrijeme kršćanstva.[1059]

U Dubrovniku su kolendari čestitali Badnju večer. I danas djeca kolendaju kucajući na vrata i tražeći darove. Zanimljivo je da njihova kolenda ima dva različita završetka: jedan u slučaju da im domaćica otvori vrata (*U torima golubica / Naša vjerna domaćica*.), drugi u slučaju da ih ne otvori (*Ispred kuće drvo loza, / A u kući gospođa koza*.).

Dubrovačka kolenda

Dobra veče, mi kucamo,
Badnje veče čestitamo.
Mi smo došli kolendati,
Vašem dvoru hvale dati.

[1056] Dragić, Marko. 2007. *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji*. Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 42 No. 1, str. 105.
[1057] Kazivač: Tonka Mišetić (1932.), Selca.
[1058] Dragić, Marko. 2015. *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 50 No. 2, str. 315.
[1059] Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak, str. 11.

Ođe, ođe nazdravlje vam,
Badnje veče dođe.
U gospara našega prid dvore
Pjevamo braćo do zore.
Visoki su ovi dvori,
A u njima zlatni tori.
U torima golubica,
Naša vjerna domaćica.

Ispred kuće drvo loza,
A u kući gospođa koza.[1060]

Različite završetke kolende navodi i Nelka Sardelić bilježeći kolende Orebića: „Prid kućon ti drvo loza, a u kući gospoja koza; Prid kućon ti zelen bor, a u kući gospar vol."[1061] Dvostruki završetci pripadaju kolendi koja se pjevala na Tri kralja, ili kako Orebićani kažu, na *Tri kraja 6. đenara*: „Došli smo van kolendati i na znanje vama dati da su sutra sva Tri kraja što su Boga darovala. Oj, ti slugo iz kašuna, podaj nama dva klašuna, oj ti slugo iz fumara, podaj nama dva dinara, oj ti slugo iz kredence, podaj nama pijat palente. Jednu nogu od praščića što je ostalo od Božića, boje da je nama date nego da je maška ukrade."[1062]

Potrka u *Prosjacima & sinovima* objašnjava Šimagi Malom netrpeljivost koju osjeća prema ocu i izgovara riječi koje možemo promatrati kao kletvu, ali ritmički neodoljivo podsjećaju na završetak dubrovačke kolende: „Prid kućom ti bila murva, u kući ti žena *urva!" ili „Pred kućom ti beo dud, u kući ti ćale lud (…)"[1063]

Informantkinja Marijana Ćukušić kojoj je pokojni otac bio Dubrovčanin s radošću se sjeća starog dubrovačkog običaja kolendavanja kada su na Badnju večer i djeca i odrasli, često uz pratnju gitare ili mandoline, pjevali od vrata do vrata:

Dobra veče, mi kucamo,
Badnju veče čestitamo.

[1060] Kazivač: Veselko Radica (1972.), Dubrovnik.
[1061] Sardelić, Nelka. 2013. *Vrime moje mladosti*. Orebić: Narodna knjižnica Orebić, str. 44.
[1062] Isto, str. 44.
[1063] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 38.

Došli smo vam kolendati,
Vašem domu hvale dati.[1064]

Sada već pokojni kazivač iz Selaca, u trenutku kazivanja najstariji Selčanin (rođen 1921.), prisjetio se kolende kojom se u Selcima na Braču obilazilo domove želeći njihovim domaćinima *dobru sreću*:

Dobra večer ovem stanu

Dobra večer ovem stanu
I od kuće gospodaru.
Došli smo vam kolendati
I nazvat vam dobre sreće.
Dobre sreće od Božića
Po Božiću Sveti Stipan,
Po Stipanu Sveti Ivan,
Po Ivanu svi mladinci,
Po mladinci svi ledinci.[1065]
Svi ledinci, stara svrha
Stara svrha, mlado lito.
Na dobro vam stara svrha dojde.[1066]

Slična se kolenda pjevala i na Hvaru:

Dobra večer ovoj kući

Dobra večer ovoj kući
Došli smo van kolendat
Da zazvati vam dobre fešte
Dobre fešte o' Božića

[1064] O kolendavanju pripovijeda: „Ja nisam nikad išla kolendavati, ali su dolazili kolendari na naša vrata. Dida je živio u Gružu, gusto naseljenom dijelu grada pa bi ih čuli uza skale. Puno skala je vodilo do naše kuće. Svi bi izlazili u dvorove da ih dočekaju.”.
[1065] Sad već pokojni najstariji Selčanin objašnjava sljedeće pojmove: „Mladinci – to su bila dica, a ledinci – Irud je pobi svu dicu do tri godine da bi naša Krista, a Krista ni naša.”.
[1066] Kazivao: pok. Zanko Trutanić Maška (1921.), Selca; zapisala Dijana Mišetić 13. 8. 2015.

Po Božiću Stipan svieti
Po Stipanu Ivan svieti
Po Ivanu Mladinčić
Po mladincim Salveštrići
Po salveštrim vodokaršća
Vodokaršća don čestiti
Ča ko ima da očisti
I litovsko i do lita ovde
Na dobro von Mlado lito dojde.[1067]

Kolendalo se i u Bolu:

Bolska kolenda
Istekla je iza gore,
Zlatna grana od orija
Na svršetka od godišća,
Kad se Bog čovik učini.[1068]

Prvi dio Raosove trilogije, *Vječno nasmijano nebo*, započinje petorim dječjim školskim zadaćama koje kriju najranija sjećanja dječaka Ivana. Odnose se na njegovo selo (*Medovdolac*), oca (*Petar*), majku (*Bujinica*), djeda (*did Buja*), bake (*Domuša i Kata*) i prvi doživljaj kojega se sjeća, da je kao dvogodišnjak kolendao pod taracom svog djeda:

„(...) šta seja mogu sititi jemi gato da san tiga od dvi godine Piva pod taracon Dida buje Doša San van kolendati ako ćete štogod dati Jolismokvu joligrozdić na Dobro vandoša božić A ljudi sumi Dali 120 dinara i puno se smijali Ijašnjima (…)”[1069]

Ista se kolenda ponavlja i u *Prosjacima & sinovima:*

Došli smo vam kalendati,
ako ćete štogod dati:
joli smokvu, joli grozdić.

[1067] Zapisala Tereza Dužević, kazala joj Rakelina Moškatelo rođ. Dužević (rođ. 1938.), Dol Svete Marije, Hvar.
[1068] Kazivač: don Stanko Jerčić (1949.), Pražnice (Brač), zapisano: 17. kolovoza 2004.
[1069] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 9.

Na dobro vam doša' Božić![1070]

8.4. Badnjak i Božić

Blagdani su dani koji se u seoskim zajednicama razlikuju od svagdana, dana provedenih u teškim poslovima i brige oko polja i blaga. Hrvatska tradicijska kultura poznaje mnoštvo božićnih običaja od kojih mnogi svoje podrijetlo vuku još iz pretkršćanskog vremena, a pojavom kršćanstva došlo je do njihove kristijanizacije. Posebnost hrvatskog Badnjaka i Božića hrvatske su pučke božićne pjesme „U se vrime godišća", „Radujte se narodi", „Narodi nam se kralj nebeski" i mnoge druge.[1071]

8.4.1. Badnjaci i slama

Naziv *Badnjak* potječe od naziva drva badnjaka čije je paljenje predstavljalo najsvečaniji događaja toga dana, 24. prosinca. Braica navodi i nazive *bodnjak, božićnjak, čok, kerj, hreb, did*.[1072] Premda se ovakav običaj zadržao u pojedinim obiteljima unutar manjih zajednica, većinom je nestao zbog modernizacije: zamjene ognjišta na kojem su se ložila drva badnjaka štednjakom.[1073]

Badnjaci, a najčešće je bilo riječ o trima panjevima ili debljim granama, usijecali su se u šumi prije Badnjaka kako bi bili spremni za Badnjak. Palili su se na Badnju večer, a vatra se održavala punih osam dana. Dva panja badnjaka najčešće su se nazivala „sini", a treći „otac".[1074] Posječeni se badnjak donosio, prislanjao pod strehu pokraj kućnih vrata i tako stajao do sunčeva zalaska.[1075] „Ja se sjećam moga oca, on bi prije otišao u ogradu, jer bilo je drva, odsika bi tri velika komada drva, malo jača i on bi doša i ostavia bi isprid vrata kod kužine malo

---

[1070] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 88.
[1071] Tonka Mišetić (1932.) iz Selaca pripovijeda: „Za Božić bude devetnica, počne od petnaest dvanaestoga do na Badnji dan. Onda je ono bilo 'U se vrime godišća'. To se pivalo u crkvi. I 'Veseli se, Majko Božja'."
[1072] Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak, str. 9.
[1073] Dragić navodi paljenje badnjaka kao običaj koji od davnina njeguju stari Rimljani, južnoslavenski narodi, Englezi, Francuzi, Nijemci, Portugalci, Letonci i dr. Ističe da se paljenje badnjaka kod Hrvata prvi put spominje u dubrovačkom Statutu *Liber statutorum ciuitatis Ragussi* iz 1272. godine u kontekstu pomoraca koji na Badnjak donose panj, polažu ga u vatru i za to dobivaju nagradu. (*vidi*. Dragić, Marko. 2008. *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu : Crkva u svijetu, Vol. 43 No. 1, str. 69.).
[1074] Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak, str. 9.
[1075] Dragić, Marko. 2008. *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu : Crkva u svijetu, Vol. 43 No. 1, str. 71.

sa strane. I onda bi on priložio tri badnjaka, tri komada drva, to se zvali badnjaci i to bi gorilo osam dana. To bi bilo veliko, malo bi se podložilo i gorilo bi osam dana, do Nove godine."[1076] Pojedini kazivači spominju i dulje vremensko razdoblje koje se posvećivalo pripremi badnjaka, premda su se najčešće sjekli na Badnji dan: „To se sprema prije jedno deset dana, ti badnjaci za Badnju veče, koji se lože na kominu."[1077]

Za njihovu je sječu i unošenje u kuću bio zadužen glava kuće, a u svečanosti unošenja drva badnjaka sudjelovali su i ostali članovi obitelji odzdravljanjem na njegove pozdrave. Badnjak je potom polijevao vinom izgovarajući molitvu. Mnogim je obiteljima, a osobito djeci paljenje badnjaka predstavljalo najsvečaniji obred u godini: „Na Badnju večer se događao najznamenitiji obiteljski obred cijele godine: otac je naročito pripremljeni panj, badnjak, uz zahvalno-blagoslovnu molitvu polijevao crnim vinom i pristavljao na vatru na kominu."[1078] U nekim se krajevima badnjak polijeva uljem i vinom.[1079] U Splitu se badnjak polijevao uljem, vinom, rakijom i prošekom i posipao pšenicom, radi zdravlja i mira članova obitelji i blagostanja u narednoj godini.[1080] Na badnjacima se potom kuha božićni ručak, a domaćica cijelu noć brine o njemu: „Ti badnjaci gore cilu noć i onda se na Badnju veče isiče kiseli kupus, suvo meso svinjsko, koštradin – sve se pripremi. I to se stavi u jedan veliki lonac, bronzin se to reče, stavi se petnaest – dvadeset litara da ti stane, ne može meso stat u mali lonac. I to ti se kuva na tim badnjacima. Cilu noć bude domać'ca koja to sprema."[1081] Budući da je Badnjak bio posni dan, po tradicijskim božićnim obredima i izmoljenoj krunici pristavljao se božićni ručak koji je obvezno uključivao meso: „Stavio bi se kiseli kupus kuvat, rebrice, suvo meso, to bi sve mirisalo, a pokojni otac bi stavio janje peć nevečer. I onda bi mi išli u crkvu i kad bi se vratili iz crkve, to janje gotovo. Mi bi tako slatko jili to janje."[1082]

U Seonici pokraj Duvna unošenje badnjaka bila je čast koja nije pripadala samo glavi kuće. Za prvi badnjak bio je zadužen najstariji član obitelji, za drugi njegov sin, za treći unuk. Tako je unošenje triju badnjaka pripadalo trima generacijama jedne obitelji. Premda je uopćeno

---

[1076] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1077] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš, zapisano: 20. lipnja 2008.
[1078] Kazivač: don Stanko Jerčić (1949.), Pražnice, zapisano: 20. kolovoza 2008.
[1079] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 349.
[1080] Dragić, Marko. 2008. *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu : Crkva u svijetu, Vol. 43 No. 1, str. 72.
[1081] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš; zapisano: 20. lipnja 2008.
[1082] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

vjerovanje o trima badnjacima kao znaku Presvetoga Trojstva (Oca, Sina i Duha Svetoga), kazivač iz Seonica navodi drugačiju simboliku: tri badnjaka kao simbol triju blagdana:

„Prije Badnjaka glava kuće usiče tri badnjaka kao simbol tri blagdana: Božić, Sveti Stjepan i Sveti Ivan. Uvečer cijela obitelj sidi u dimnim kužinama. Prvi badnjak unosi najstariji član: 'Na dobro vam došla Badnja večer.' 'I s tobom Bog da zajedno', obitelj odzdravi. Drugi badnjak nosi sin najstarijeg člana. 'Na dobro vam došla Badnja večer.' 'I s tobom Bog da zajedno.' Treći badnjak nosi unuk. Badnjaci se zapale i nazdravlja se bukarom. Pjevaju se pjesme 'U se vrime godišća', 'Narodi nam se kralj nebeski', 'Radujte se narodi'. Navečer se bršljanom blagoslivlja kuća i blago i govori se Virovanje."[1083]

Pripremanje badnjaka nije značilo samo njihovu sječu i unošenje: valjalo je na njih urezati znak križa: „Na njima se obvezno na svakom ucrta križ, ranije bi bilo to nožem, ja se toga sićam, na primjer prije mraka, već na sat-dva ranije to bi ćaća čakijicom usico i onda kad se unosi badnjak svaki badnjak se unosi posebno, svaki put kad uđeš: 'Faljen Isus, na dobro došlo Badnje veče', onda bi ovi: 'I s tobom Bog da zajedno' i tako bi tri puta. Prvi naložiš, druga dva ostanu."[1084]

Slika 28: Badnjaci kazivača Željka Pokrajčića

[1083] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1084] Kazivač: Željko Pokrajčić.

Molitva koja je bila sastavni dio dana i krunica koja se uz *priporuke* molila svaku večer nije se zanemarivala ni na Badnju večer. „Inače u mene u familiji se svaku večer molila prije večere krunica.”[1085] Djeca su znala da trebaju ići kući na zajedničku molitvu, „kad je uvečer zazvonila Zdrava Marija (ili - kako su stari znali reći Avamarija), a postojala je i uzrečica: Zdravamarija - doma mularija!”[1086]

Bogu su se preporučali svi članovi obitelji, njihovi pokojnici i oni za koje nema tko moliti, a velika se važnost pridavala molitvi za životinje, blago koje su obitelji posjedovale:

„Otac bi reka: 'Dobro vam došla Badnja večer', onda bi mi: 'I s tebom zajedno.' Mater bi, kad bi on stavio badnjake, molila krunicu. Unda za pokojne poslin, onda za zdravlje životinja obavezno je molila Boga za zdravlje životinja, za pokojne koje se nema 'ko spomenit, moja mater je to uvik radila. Pa za duše u čistilištu, unda bi ona za svoje roditelje, za muževe roditelje, za zdravlje svoje djece, po dvi ure ona bi znala molit Boga.”[1087]

Molitva se nastavljala u pojati kamo se odlazilo moliti za životinje, ali i počastiti ih kruhom i vinom za Božić. Lojanicom bi se na gredi pojate načinio križ, i tako svake godine po jedan:

„Obvezno bi se išlo u štalu, u nas bi se to zvalo pojata, među stoku. Tu bi se isto molio Gospin pozdrav, Anđeo Gospodnji i nosili bi se vino i kruh. Ulilo bi se malo vina u čašu i otkinuo komad kruha i ovcama bi se to davalo, da se i njih za Božić počasti. Gore bi bile grede i svake godine bi se lojanicom svićom na toj gredi načinio križ: kako dimi, tako bi ostalo gore i pod tim križem bi se znalo kolko otprilike godina je staro. Sad kako nema stoke, više tu ni'ko ni ne ide, ali ja isto svake godine idem. Ispod štalice stavim tu slamu, a badnjake isto nosim.”[1088]

Mnogi kazivači iz Dalmatinske zagore uz unošenje triju badnjaka spominju i unošenje pune vreće slame koju bi se prvu unosilo: „Na Badnjak pripremaj bršćane, duge badnjake, po kužini se raspi slama i badnjak i sa strana.”[1089] Slama je simbolizirala Isusovo rođenje: za Svetu Obitelj nije bilo mjesta u svratištu pa je Isus rođen u štalici, na slami. Ta se slama ponegdje

[1085] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1086] Kazivač: don Stanko Jerčić (1949.), Pražnice (Brač).
[1087] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1088] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1089] Kazivač: Slavka Grančić (1938.), Glavina Donja, Imotski; zapisivač: Sanja Grančić.

stavljala pod stol i na stol, a ponegdje razbacivala po čitavoj kući.[1090] „Donese se puna vreća slame i prvo se unosi slama. Kaže ti: 'Faljen Isus, na dobro vam došlo Badnje veče' i tad bi se slama svakud po kući razbacala i unda se unose tri badnjaka.”[1091] Po unošenju slame u kuću i paljenju badnjaka pristupalo se molitvi: „I onda se lipo najprije slama prostre doli i donesu se badnjaci. 'Dobra veče, evo badnjake ćemo sad ložiti.' Kad oni metnu badnjake na komin, i onda u sredini šumica ona lipa da bude sitno, i onda se to lipo prikrsti i blagoslovi, izmoli se Očenaš.”[1092]

U Lovreću su djeca tražila orahe skrivene u slami: „Kad je Badnja veče, to se sprema, to se kuva, cilo selo miriše, unda ljudi nosu badnjake, unda: 'Valjen Isus, dobro van došla Badnja večer.' I lipo ti naložu u peć vatru, unda na podu je slama, dica se igraju, tražu orahe, sve je to bilo tako lipo u ta vrimena, unda se jede, pije, veseli se, slama kleta, čestita se.”[1093]

U Biteliću je za pripremanje badnjaka bio zadužen starješina, djed: „Moj pokojni did bi spremio tri drveta okrugla, možda pô metra veličine i mi bi svi bili u kući, on bi doša izvanka, uša bi u kuću i reka: 'Faljen Isus, dobro vam došla Badnja veče', a mi bi rekli: 'I s tobom zajedno'.”[1094] O pripremi i unošenju slame i blagoslovu brinula je baka. U slučaju njezine smrti ulogu je preuzimala majka: „Baka je umrla, moja bi mater onda donila u vriću slame i donila bi u čaši vode i od bora grančicu, svete vode, ona bi to sve blagoslovila i posula bi slamu po kući.”[1095] Slama unesena na Badnju večer i posuta po kući stajala je tako do Svetoga Ivana, a onda se odnosila na guvno kako bi Bog blagoslovio urod: „Ta slama bi se stavila na Badnju veče, stala je na Božić, stala je Sveti Stipan i na Svetog Ivana ujutro bi moja mama digla se i to bi pomela i odnila na guvno di se vrše žito. To je bilo da Bog da blagoslov u šenici, u kukuruzu i tako. I to bi se odnilo na guvno.”[1096]

U Lovreću je za unošenje slame bio zadužen djed: „Onda bi on otiša i napunia bi jednu vriću slame i onda bi on doša u kuću i onda bi reka: 'Dobra večer, dobro vam došla Badnja

[1090] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 349.
[1091] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1092] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš; zapisano: 20. lipnja 2008.
[1093] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1094] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1095] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac.
[1096] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac.

večer.' Onda bi mi svi sa strane: 'I s tebom zajedno.' Onda bi on poslije tu slamu po kući, onda bi se mi igrali na toj slami, valjali bi se od gušta. To je bila čista slama."[1097]

Pepelom dogorjelih badnjaka nastojalo se suzbiti nametnike: „Nekada bi se čak taj pepeo koji bi od badnjaka ostao bacao po zemlji da nema crva."[1098]

Škropljenje blagoslovljenom vodom u koju bi se umakala grančica bora, hrasta ili jele, a kojom bi se zatim prskalo članove obitelji, kuću, staju, blago, bila je zadaća domaćice koja je navedenim činom zazivala blagoslov na sve poškropljeno, tjerajući blagoslovljenom vodom svako zlo.[1099]

U Biteliću je domaćica na Badnju večer grančicom bora umočenom u blagoslovljenu vodu pomiješanu s blagoslovljenom solju najprije blagoslivljala blago, a onda članove obitelji i kuću:

„Na Badnju veče moja bi mater blagoslovila. Ona bi ulila svetu vodu, stavila bi svetu sol u vodu i onda bi u grančicu od bora. I ona bi najprvo išla u kuću di je blago, di leže krave, di leže ovce, u pojatu. To bi sve blagoslovila i onda bi ušla u kuću di smo mi živili. Mi bi rekli siditi u kuću jer samo je tu bila kužina i ništa više. Onda bi ušla tu i ona bi isto rekla: 'Faljen Isus, dobro vam došla Badnje veče' i onda bi ona blagoslovila obitelj i tu kuću. Prikrstili bi se i izmolili krunicu i onda bi večerali."[1100]

U Lovreću se blagoslivljalo grančicom bršljana, a prije ručka se molilo svetom Anti za stoku: „Uzelo bi se vode blagoslovljene i od bršljana, jedna mala kitica bršljana u tu čašu i stavila bi malo više od pola te svete vode i onda bi blagoslivljala i molila bi krunicu svetom Anti za zdravlje stoke."[1101]

Muškarcima je obično pripadao zadatak loženja badnjaka, a ženama i djeci briga oko uređivanja kuće i pripreme kolača.[1102] Badnjak je bio još jedna prigoda za druženje članova

---

[1097] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1098] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1099] Dragić, Marko. 2008. *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu : Crkva u svijetu, Vol. 43 No. 1, str. 68.
[1100] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1101] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1102] U *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* (1896 – 1940) Andrija Bartulin bilježi običaje u Belom na otoku Cresu: „Ženske se uoči Božića bave svojim poslom; uređuju kuću: bijele vapnom zidove, čiste prozore, slike po zidovima; peru škanciju (to jest: zdjele, pijate i bukalete ili vrčeve), suđe kuhińsko; preuređuju postele, iščiste komin i uopće urede svaku sitnicu, koju bi koji pohodnik mogao opaziti, osobito pop i sakristan, kad na badńi dan dođu da blagoslove kuću. Izuzeto je samo ribańe (žuleńe) kućnog poda, jer to se nikad ne čini.".

obitelji koji su svagdan provodili u teškim poljodjelskim radovima i u brizi za blago. Na badnjacima se grijalo, a pjesme i priče koje su sastavni dio jesenskih i zimskih večeri provedenih oko ognjišta nisu se zapostavljale ni uoči Božića:

„Mi smo dica bili oko kuće, matere i kolača, badnjak su uglavnom muški ložili i vino se pilo i grijali su se i pričale priče, ne znam jesu li se pivale božićne pisme, mislim da moj kraj nije baš toliko. Više smo pivali u crkvi, 'U sve vrime godišta' i to…božićne pisme nismo toliko, više neke naše domaće. I mi dica smo bili sritni jer nismo spavali tu noć, 'odali smo po selu. To ti je bilo druženje, ne mora se ić spavat."[1103]

Uz badnjake zapaljene u obiteljskim kućama palio se i zajednički badnjak „nasred sela". U Selcima na Braču, ali i većini bračkih mjesta i danas je prisutan običaj paljenja badnjaka ispred crkve: „Na Badnjak navečer bila bi onde ispred stare crkve velika vatra gorila i tu bi se svit skupia. Ta vatra bi gorila cilu noć, u crkvi bi bila svečanost, rodia se Bog, rodia se Isus, to bi bile jaslice, to bi bilo puna crikva svita. To bi tek svršilo ujutro u tri-četiri ure kad bi bia Božić. Svak je hodi u crikvu tada."[1104]

Zajednički se badnjak palio i u drugim bračkim mjestima, a mjesto se paljenja mijenjalo:

„Gotovo se posvuda taj oganj badnjaka morao seliti kako su se pojedini dijelovi mjesta betonirali, asfaltirali ili popločavali. Znali su trajati danima, ponekad i do Sveta tri kralja, a djeca su kroz cijeli advenat, po dogovoru u školi, odlazili u prikupljanje drva po gori, ali nerijetko i pod okriljem mraka po tuđim dvorištima. Takva se krađa nije ubrajala u teški grijeh."[1105]

Don Stanko Jerčić, brački svećenik na službi u Hvaru, prisjeća se godine kada je zajedničko paljenje badnjaka na trgu bilo zabranjeno, a zabrana je urodila najvećim badnjakom do tada oko kojega se i zaplesalo kolo:

„Bio sam još dječarac, ali se vrlo dobro sjećam jedne godine kad su vlasti bile zabranile te zajedničke mjesne badnjake, milicija je patrolirala po bračkim naseljima i nadzirala poštivanje zabrane. Ali su, barem u Pražnicama, a mislim i u mnogim drugim mjestima, samo

---

V. Bortulin, Andrija. 1906. *Božić: običaji u Belom na otoku Cresu*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 11*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 149.).

[1103] Kazivač: Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac.

[1104] Kazivač: pok. Milica Mišetić (1922.), Selca (Brač).

[1105] Kazivač: don Stanko Jerčić (1949.), Pražnice (Brač), zapisano: 20. kolovoza 2008.

izazvali prkos mladića: nikad toliki badnjak kao te godine, mladići su dovukli teške, debele grede iz stare makine (uljarne), pristavili ih na vatru i dok su ih milicioneri, videći da je vrag odnio šalu i vjerojatno po naputcima odozgo izbjegavajući bliski susret, kroz prozor iz susjedne kuće promatrali, momci su čak zaigrali kolo oko velikog badnjaka."[1106]

Slika 29: Badnjaci pred crkvom Krista Kralja u Selcima na Braču (fotografija: Alen Matulić, 2020.)

[1106] Kazivač: don Stanko Jerčić (1949.), Pražnice (Brač); zapisano: 20. kolovoza 2008.

U Cisti se njeguje običaj paljenja kugli koje su se pripremale prije badnjaka:

„Prije nego što se lože badnjaci, pripremaju se kugle. Rade se od luga, pepela i miješa se s naftom. To se počne raditi u rano popodne i onda se rasporede. One su veličine šake, ljudi ih rade rukavicama, mistrijama ili nekakvim građevinskim alatom i onda se one raspoređuju na određenoj udaljenosti uz cestu u brdima. To je baš vezano za badnjicu, mi zovemo badnjica, ne badnjak. Palile bi se te kugle i onda bi krenuli, krenuli bi ovi uz cestu i krenuli bi po brdima i onda bi cila Cista istovremeno gorila, bila bi tim kuglama osvijetljena. Te se kugle počnu raditi vrlo rano na badnjicu iza ručka, priprema se lug prije i benzin, to se već unaprijed pripremi jer je zima, luga se skupilo, žene su ložile vatru na kominu, dakle taj lug se čuvao, kupio se ciljano upravo za badnjicu, nije se bacao."[1107]

8.4.2. Kićenje bora

Za Isusovo porođenje pripremalo se kićenjem kuće svježim grančicama bršljana, božikovine, masline, javora, kadulje, ovisno o bilju koje je uspijevalo u pojedinim krajevima.[1108] U Zagori su se nadvratnici i natprozornici ukrašavali bršljanom. Na sjeverozapadu se zelenilom kitio kut sobe s pobožnim slikama ili se iznad stola, o stropnu gredu vješao golemi božićni ukras „sastavljen od grana crnogorice i zakićen jabukama, orasima obojenima zlatnom bojom, cvijećem i girlandama od raznobojnog papira i drugim".[1109] Božićnim su se zelenilom na selima ukrašavala kućna vrata, vrata dvorišta, ali i svega što su obitelji posjedovale, poput kokošinjca ili svinjca.[1110] Kićenje božićnog drvca s vremenom je zamijenilo vješanje ukrasa o stropne grede. U hrvatskoj se tradiciji kićenje bora javlja sredinom 19. stoljeća.

Nekoliko dana prije Badnjaka očevi su odlazili u razgledavanje bora, kako bi na Badnje jutro mogli „ubrati" najljepši koji su zapazili. Često su po bor odlazila i djeca: „Za Badnju veče mi bi se skupili u kuću, a išli bi ujutro ubrat bor. Jedva bi čekali sa pokojnim ocem ili sa stricem ić tražit bor ujutro na Badnji dan. Mi bi donili taj bor i onda bi ga lipo kitili."[1111] U vrgorskom

---

[1107] Kazivač: Marijana Voloder, Cista Velika.
[1108] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 349.
[1109] Isto, str. 349.
[1110] Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak, str. 10.
[1111] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

se kraju najčešće kitila smreka: „Na Badnjak bi tata otiša, a kako je vozia okolo, danima bi gleda okolo di će nać najlipši bor, ali on bi reka smrič, najlipši smrič ubrat.”[1112] Kaštelani su po bor odlazili na Kozjak: „Mi smo u pravilu brali bor u polju, na Kozjaku pa bi bia ili onaj obični bor ili smriča ili kleka, ono šta bode.”[1113]

Borovi su se postavljali na *frižidere,* a kitili su se na Badnju večer: „Skupila bi se cila familija i kitia se bor navečer, obavezno navečer.”[1114] Ukrašavali su se staklenim kuglicama, *balunima,* i kupovnim bombonima pakiranima u sjajni omot koje djeca, iako željna slatkiša, nisu smjela jesti, nego čuvati ih za svako sljedeće kićenje bora:

„Kako su bili oni mali frižideri, onda bi ga stavija na taj mali frižider. U početku nije bilo kuglica, vrlo ih je malo moga nać. Te su kuglice bile staklene koje bi se brzo razbile. Stavljali su bombone, kupovali su ih. Sami cukar je unutra bia, u sjajnom papiru, četvrtasti, stisnuti krajevi. Bile su sjajne zlatne, zelene, plave i to je bilo stalno na borovima. I onda kad bi se to skidalo, to bi se ostavilo za dogodine. Nije to bilo pojest, nego ako si koji uspia ukrast da ti ne vide, da pojideš taj bombon, ali to se ostavljalo od godine do godine.”[1115]

Snalažljivija i hrabrija djeca odvažila bi se na sitne podvale kako bi pojela koji od bombona:

„Kako je moj pokojni otac radio u 'Geotehnike', to je bilo zagrebačko poduzeće, onda bi prije Božića donio kesu darova za nas troje, a u toj kesi bi bio plastični, ko čizma Dida Mraz. Onda bi otvorili tu čizmu, a unutra su bili oni bomboni, sjajni i mi bi to vezali na konac i obisili na bor. Onda svaki dan po jedan, nas troje po jedan uzmemo i onda zamotamo ponovo kamen.”[1116]

Na borove su se kao ukrasi postavljale sitne voštanice koje bi se rijetko palile, uvijek u prisustvu glave kuće: „Bile su male sviće, sitne voštanice na postoljima ko štipunice i onda nam je tata vrlo rijetko dâ palit te sviće, samo kad bi on bia tu onda bi nam dâ poneku sviću, ali ne sve. Jednu sviću-dvi bi samo upalia da se radujemo.”[1117]

[1112] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1113] Kazivač: Anija Deanković (1952.) Kaštel Stari.
[1114] Kazivač: Anija Deanković.
[1115] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1116] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1117] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.

Uz spomenuto kićenje unutrašnjosti kuće pojedinci su se služili kreativnim načinima ukrašavanja okućnice: „Moja mater bi sa drugoga kata spustila, gori bi stavila neku posudu sa vodom i onda na šijun doli i uvik smo imali vodoskok.”[1118]

8.4.3. Polnoćka

Večera na Badnjak morala je biti posna. U takozvana „Badnja jela” ubrajali su se orašasti plodovi poput lješnjaka i oraha, različite grahorice, jabuke, žitne kaše, med, tjestenina, riba, repa, ulje, češnjak.[1119] Za večerom se molilo, a onda odlazilo na polnoćku ili ranu jutarnju misu. U Biteliću se obvezno odlazilo na polnoćku. Ako ne bi bilo mjesečine, netko bi upalio bateriju i stao na čelo kolone koja se kretala put crkve, a ostali ga pratili. U slučaju lošega vremena stariji su ostajali kod kuće: „Digod di je padala kiša ne bi išli svi, obično bi išla djeca i mlađi, a stari ne bi išli.”[1120]

U Glavini Donjoj pokraj Imotskoga na Badnjak se jeo bakalar, a nakon ponoći kuhao se božićni ručak: „Kad bi prošlo ponoći, kuvala se oglavina svinjska, nije bilo izbina nego od gudina oglavine, bravetine, oni lonac samo drma, klapa ona komaštra.”[1121]

8.4.4. Božićno jutro

Božićno jutro ljudi su uglavnom provodili u svojim domovima. Čestitali su jedni drugima Božić, a onda sjedali za stol, okupljajući se tako na božićnom doručku i božićnom ručku:

„Ujutro se dignu ukućani, umiju, lipo se poljube, čestitaju Bož'ć. 'Sretno ti sveto porođenje', onda bi se govor'lo. I još se dokuva taj ručak, dođu svi ukućani i ako su oni sa strane, bilo di, to se skupi tada na Božić, i lipo za siniju – to su bile one okrugle sinije i stolice isto one što su se pravile, stolci su tri noge.”[1122]

[1118] Kazivač: Anija Deanković (1952.), Kaštel Stari.
[1119] Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak, str. 11.
[1120] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1121] Kazivač: Slavka Grančić (1938.), Glavina Donja, Imotski; zapisivač: Sanja Grančić.
[1122] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš; zapisano: 20. lipnja 2008.

Sveto se porođenje čestitalo ukućanima riječima: „Dobro vam došo Božić i sveto porođenje Isusovo. I s tobom Bog da zajedno.” Na isti se način čestitala i Nova godina: „Dobro vam došlo mlado lito i Nova godina. I s tobom bog da zajedno.”[1123]

U mnogim se hrvatskim krajevima ljude nije darivalo na Božić, već na blagdan svetog Nikole ili svete Lucije. U Kaštelima je postojala tradicija darivanja isključivo na Svetu Luciju:

„Kako smo imali taracu, onda bi mi uvečer ostavili sijena, otac bi donia malo sijena za tovarčića svete Lucije, a mater bi nešto stavila. Onda ja govorim jedanput materi: 'Ma kako ovo sveta Luce sve zna šta nama triba? Ocu lumbrelu, meni bičvice, bratu ovo nešto drugo?' A govori mater: 'A slušaj, to ti je tako.' Onda kad sam naresla i kužnila o čemu se radi, rekla bi ja materi: 'Ma znam ja sve, ali ti isto stavi.' To mi je bilo nešto najdraže, Sveta Luce. Sveta Luce je bila umisto Božićnjaka, nismo imali običaj stavljat doli poklone. Nije svit ni moga financijski.”[1124]

Darivanje na Božić nije bila tradicija ni u Vrgorcu: „Ja se ne sićam da bi dobile išta za Božić.”[1125] U Crivcu su samo bogatiji pojedinci mogli darivati druge: „Za Božić nije bia običaj da se nešto poklanja. Pošto smo bili siromašniji i to je takav kraj, neimaština je bila, bilo je ljudi koji su mogli, al' uglavnom se nije poklanjalo.”[1126]

8.4.5. Paljenje i gašenje božićne svijeće, božićni ručak

Uz kićenje kuće zelenilom ili borom, svečano unošenje drva badnjaka i njihovo paljenje, unošenje slame i njezino posipanje po tlu, pripremu božićnog ručka i božićnog stola, nazdravljanje bukarom i čestitanje Božića, među božićne običaje prisutne u većini hrvatskih krajeva ubraja se paljenje božićne svijeće. Premda se danas pšenica najčešće sadi na blagdan svete Lucije, nekada se sadila na Svetu Barbaru. Izrasla bi se pšenica ukrasila vrpcom, najčešće bojama hrvatske trobojnice, a u sredini se pri njezinoj sadnji ostavljalo mjesto za svijeću.

[1123] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1124] Kazivač: Anija Deanković (1952.), Kaštel Stari.
[1125] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1126] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac.

Ponegdje su se palile tri svijeće koje su poput triju badnjaka simbolizirale Sveto Trojstvo; „ako su dvije, onda se jedna pali za žive, a druga za mrtve".[1127]

O sadnji pšenice na blagdan svete Lucije, opisujući običaje u Orebiću, Nelka Sardelić bilježi: „Ti dan bi se posijala šenica i stavila na mračno misto u kamarin, to su sijale cure. Dobro bi se zalila. Cilo vrime do Badnjega dana ne bi se smila gledat. Na Badnji bi se dan iznila, ako bi na vrhu bile kapi vode, to je značilo da će cilu tu godinu cura plakat, a to je živa istina."[1128]

Prije ručka palila se blagoslovljena svijeća, članovi obitelji bi se pomolili i tek onda sjeli za stol:

„Kad bi se postavio taj ručak na siniju, upalila bi se sveta svića, voštena, i onda prije nego bi se počelo jist, to bi se izmolio Očenaš, i onda bi se svi poljubili, reklo bi se – 'Mir Božji' i silo za ručak. Svića gori, tu ima svega, lešoga, kiseli kupus, suvo meso, koštradina, sve bi bilo lipo skuvano, i onda bi nazdravljali. Tamo ti je bila bukara, drvena bukara, kruži okolo, naokolo i svak pije iz nje. Najstariji najprvo. I drvene žlice su čak bile i zdile. Ni'ko nije ima pijate, nego svi iz jedne zdile su jili."[1129]

U Biteliću bi za Božić „obavezno bio kiseli kupus, rebra, suvo meso, mater bi prije ispekla kruv ispod peke."[1130]

U Kaštelima se jeo bakalar s kupusom: „Mater bi skuhala bakalar. Bakalar bi bia obavezno ili na bijelo ili na crveno, na brujet i još bi imali i kupusa, obavezno je ona tila još kupus ko dodatak, malo lešo, jer smo to imali sve svoje, mi smo imali svu svoju potribu u polju."[1131]

U Lovreću se uz meso na blagdanski stol stavljala domaća juha s domaćom *manistrom*:

„Za božićni ručak obavezno su morale bit sarme ili kiseli kupus i suvo meso, to je obavezno bilo i lešo meso i juha, to je obavezan ručak bio na Božić. I puno mesa bi bilo, ručak baš ko za Božić, i domaća manistra bi se kuvala od domaćih jaja za juhu. Morala je bit domaća, dva-tri jaja bi se skuvala, napravila se manistra za u juhu stavit. Nije važno kako je izrizana,

---

[1127] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 349.
[1128] Sardelić, Nelka. 2013. *Vrime moje mladosti*. Orebić: Narodna knjižnica Orebić, str. 43.
[1129] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš; zapisano: 20. lipnja 2008.
[1130] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1131] Kazivač: Anija Deanković (1952.), Kaštel Stari.

može bit malo tanja, malo deblja. Izrizala bi se i onda bi se stavila u juhu, obično bi bila goveđa i pileća. Zaklali bi prije kokoš i kupili bi malo govedine ili bi ne'ko u selu kla za Božić pa bi kupilo cilo selo po komad mesa da imaš za božićnu juhu."[1132]

Koliko god ljudi bili siromašni, pazili su da božićni ručak bude što obilniji i da se na stolu nađe pečenje: bravlje, svinjsko ili purje.[1133] U Raosovim su djelima česte usporedbe siromaštva Medova Doca s višim standardom splitskog sjemeništa, što je dječak Ivan primjećivao prvenstveno u hrani: „A ovde je hrana dobra, dobra, najbolja, u Medovu Docu ni na Božić nije takva…" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 424.); „Iz kuhinje izletješe pusti mirisi i navališe na nas. Kao bijesni psi. U našim kuhinjama nema nikakvih mirisa, jedino ako je štala u kuhinji." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 187.); „Pa ti mirisi, to bogatstvo hrane, mesa i manistre, ljudi, toliko mesa i manistre kao da je Božić. I onda ti uz to daju još i kruha i krumpira. I nema tu, da se jede iz jedne zdjele. Jok, batkane! Svaki ima svoj tanjur, kao da je već pop. (…) Ljudi, mesa i manistre do grla. Ni traga kakvoj puri i krumpirima na pilje. Meso, pravo pravcato meso u radni dan, u najradniji, i manistra… Ljudi, mesa i manistre, do grla, ljudi…" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 251.); „Mi, đaci, mesa i manistre, kupusa i krumpira, jaja i mrvica i svega blaga Božjega, kao što nitko nikada nije jeo u Medovu Docu, pa ni sam pop. Ovdje se mesa i manistre pojede više u mjesec dana nego kod kuće u dvije godine. I nikada nema ni pure ni kukuruznog kruha, nego fini pekarski kruh, da ga se najedeš dok ga gledaš. (…) Časne sestre jedu još bolje i od nas i od posluge – vidio sam kad sam upao u kuhinju, jer je tamo jedna časna sestra iz Medova Doca. Njima je, hoćemo reći, svaki dan Božić. I nama je, ne kažem, ali njima je ipak malo božićniji." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 261.).

Meso i manistra u siromašnom su se Medovu Docu jeli za najveće blagdane, Božić i Uskrs:

„Međutim, kad se naši ljudi o Božiću i Uskrsu najedu mesa i manistre i popiju bukaru vina, ni pop im nije dorastao: ako hoćeš do zore će ti pripovijedati kako su ratovali, kako su

[1132] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1133] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 350.

ubijali vukodlake i vile vezali za konjske repove, kako su varali Židove i povaljivali djevojke po Srijemu, i kako se te djevojke nisu nimalo otimale, nego kako kokoši „legi, legi”... uopće toliko im mudrosti ispada iz usta, da ih je i sam Viculin znao najesti i napiti, samo da mu pripovijedaju. I slušao ih pažljivije nego oni njegove propovijedi:

Ej, da je našim ljudima mesa i manistre! Ej, da je...

'Da je tava polje iznad Sinja,
a držak joj Mosor do Srinjina,
da je brašno gora Biokovo,
da je maslo voda od Cetine,
što bi majke pekle uštipaka,
što bi bilo na sijelu momaka!'

Ej, onako momčić do momčića, uštipčić do uštipčića, priča do priče i pjesma do pjesme!”[1134]

U Vinima se za božićni ručak čuvao najveći pijetao:

„Uvik bi lipši ručak skuvali za Božić. Znam da bi nam tata govoria da su bili sirotinja, da su malo imali, al' da se znalo da bi se na svaki Božić, kako su imali svoje koke i pivce, najveći, najteži pivac zakla za božićni ručak. Oni bi rekli – u oboru. Najvećeg bi pivca u oboru zaklali za Božić i skuvali.”[1135]

Svijeću postavljenu na božićni stol po završetku ručka domaćin je gasio komadićem kruha umočenim u vino: „Kad ručak svrši, starešina utrne sviću sa škriljkom šenična kruva namočenu s vinom.”[1136]

U Biteliću su se u pšenicu postavljale tri svijeće koje je najstariji član obitelji gasio odrezanom kriškom kruha umočenom u vino, a svijeće su redom simbolizirale obitelj, kuću i polje. Ugasivši svijeće, pojeo bi kruh jer bacanje kruha smatralo se grijehom:

„Jedan bi lonac moj did napunio pšenicom, nismo ovako sadili, sijali pšenicu, nego običnu pšenicu. I tu bi se stavile tri sviće. I onda prije ručka bi se upalile sviće, izmolilo Boga i ručalo bi se. I onda bi to dok je bio pokojni did, on je glava kuće, on bi to najviše radio. On bi

[1134] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 55.
[1135] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1136] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 272.

izriza jednu fetu kruva, ulio u čašu vina i umočio u to vino i onda bi prikrstija se i onda bi gasio sviće: za blagoslov obitelji, za blagoslov kuće, za blagoslov polja. On je gasio te tri sviće sa vinom. I onda bi taj kruh s kojim je umočio u vino i gasio sviće pojio."[1137]

U Seonici pokraj Duvna i danas je prisutan običaj gašenja svijeće polaganim kapanjem kruha umočena u vino. Glava obitelji nije jeo umočeni kruh, ali nije ga ni bacao. Vino u koje se kruh umakao smatralo se posvećenim pa su se njime liječili i ljudi i životinje:

„Na Božić se i na Novu godinu sviće, one koje bi se palile za Božić, gasile na način da se odriže komad kruva, umoči se u vino i onda se to kapa. I onda je to vino bilo kao posvećeno. Ja i sad to radim na Božić, ali ja malo pritisnem da kruv ne pocrni, a moj ćaća bi to držao dok svaka kap ne ugasi. Kruv zacrni i to treba ne'ko pojest jer nije se to smilo bacit, bacit kruv inače. Kruv bi se poljubio i ostavio jer to se smatralo grijeh, a još kad je posvećeno vino. To bi se vino ostavljalo kasnije kad nekog nešto boli jer su mu se pridavala ljekovita svojstva. Čak i stoci koju boli toga se vina davalo."[1138]

U Lovreću su žene izrađivale voštanu svijeću koja se sastojala od triju svijeća. Kruh kojim se gasila takva svijeća nije se smio umočiti u vino više puta; jednim bi se umakanjem morale ugasiti sve tri svijeće. Ako bi koja od njih ostala neugašena, bio je to loš predznak nadolazeće godine. Umočen kruh nije se smio bacati, stoga se odnosio životinjama:

„Moja bi majka napravila na Badnji dan od voska sviću sa tri sviće, al' bi je smotala. Ona je to radila ručno, smotala bi doli, a gori napravila tri. Onda bi se na Božić upalila, al' bi je stavila u jednu bukaru, lončić manji i unutra bi stavila 'šenice, zrna i stavila bi tu sviću u taj lončić. I onda bi ćaća uzeo komad kruha, više kore, ne sredine, zamočio bi u vino i onda bi gasio sa jednim kruhom. Šta je bilo na njemu vina, morale su se ugasit sve tri sviće. Ako se ne bi ugasile sve tri sviće, onda kaže: 'Neće bit ove godine u redu.' To se sjećam. Taj bi kruh dali životinjama, mi smo imali i ovce i kravu i vola i taj bi kruh dali životinjama, obično ovci bi dali."[1139]

Nakon ručka i gašenja svijeće odlazilo se odmoriti, a domaćica bi sve suđe sklonila sa strane jer na Božić se nije smjelo prati suđe. Predvečer bi dolazili rođaci i susjedi čestitati „Sveto porođenje Isusovo" pjevajući od kuće do kuće. Dolazili bi, ljubili se, nazdravljali bukarom i

[1137] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1138] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1139] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.

iznova jeli. U Seonici se i danas ide od kuće do kuće i čestita se Božić, onako kako se to činilo nekada: „To je bila prilika: ljudi se uvijek oko nečega, oko međe, oko ovoga, onoga posvađaju. Onda je taj Božić blagdan mira, zajedništva, ljubavi i onda bi se išlo iz kuće u kuću čestitat. To je bila prilika da ljudi pruže jedno drugom ruku i da se pomire."[1140] Posvađani bi se toga dana izmirili i dan nastavljali u zajedničkom veselju: „'Ko bi god bia posvađen, bilo za šta, doša bi na Božić pa bi se pomiria. Oprostili bi jedno drugom, nazdravili bi, pivali skupa."[1141]

Mnoge narodne pjesme pozivaju sva Božja stvorenja i sve stvoreno na radost što je rođen Spasitelj. Fragmenti takve pjesme zapisani su u Selcima, a zbog starosti i lošijeg pamćenja kazivač se nije mogao prisjetiti ostalih stihova.

Vesel'te se sve planine i sve doline,
Stabla, brda i sve ptice,
I sve živine.
Jer se noćas porodio
Ki je čitav svit stvorio,
Svita Spasitelj.[1142]

Božićni se običaji na više mjesta spominju u Raosovim djelima. U Kikaševu govoru pred prosjacima istaknuta je važnost zarađivanja svagdašnjega kruha ramenima. Nabrajajući prigode u kojima su ramena ključni dio tijela, Kikaš ne zaboravlja spomenuti badnjak: „I sveto drvo badnjaka nosimo na ramenu."[1143]

Lutajući okolicom Konjica i nastojeći u varošu kupovati, a na selu prodavati po većoj cijeni, Matan, gladan i promrzao od hladnoće, prisjeća se djedovih badnjaka i mirisa soparnika:

„Božić me stiže u Bradini, crn Božić pod bijelim snijegom. Ruke se rascvjetale od ozeblina, tabani se u trijeske cijepaju, crijeva se vlasaju, a odnekud zasjaše Kikaševi badnjaci, soparnik zamirisa… Anđeo me stražanin vuče k tim toplim badnjacima i draškavim miriščićima, ali kakva korist kad sotona naprijed gura!"[1144]

[1140] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1141] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš; zapisano: 20. lipnja 2008.
[1142] Kazivao: pok. Zanko Trutanić Maška (1921.), Selca, zapisala: Dijana Mišetić, 13. 8. 2015.
[1143] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 21.
[1144] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 43–44.

Gorući badnjaci motiv su prisutan i u trilogiji. Odlučivši ne otići na ponoćku s bakom, ocem i majkom, mladi se Ivan prepušta očevoj boci prošeka koju ispija do kraja: „Nikada u meni nije bilo ljepše mrtvilo, nikada ljepši sni i toplije slike, nikada ništa ljepše od toga pijuckanja u samoći, uz goruće badnjake, uz iskre što se u snopovima rasiplju...”[1145]

Badnju noć doživljava kao najljepšu noć, nabrajajući pritom sve motive koji se u njegovu kraju uz nju vežu: „Jedna večer kraljuje nad svim večerima, jer to i nije večer nego noć, noć Boga Božića, noć badnjaka, bakalja, oraha, bajama, kostela, suhih smokava i rakije, noć bez sna u kojoj sve kuće postaju štalicom.”[1146]

Iz dječakova opisa Badnjeg dana doznajemo mnoge običaje o kojima je bilo riječi. Otac kao glava kuće trebao je pripremiti sve za Božić: okititi kuću postavljajući bršljan iznad vrata i prozora, prosuti kuhinju unesenom slamom, u zasađenoj pšenici ostaviti mjesto za svijeću i donijeti badnjake koji su se na Badnju večer stavljali na ognjište. U očevoj odsutnosti zadaće su pripale sinu. Iz teksta iščitavamo da su se u Medovu Docu donosila dva badnjaka koja su se palila te večeri, a odlazilo se i na ponoćku:

„Ove je godine bila velika i nezaboravna, premda nisam bio na ponoćki. Kako nema oca u radne dane, to sve što vuče Božić, moram vući ja: okitio sam sve nadvratnike i natprozornike bršljanom, posuo kuhinju slamom, zabio voštanice u sud napunjen pšenicom, odsjekao i dovukao dva badnjaka koja smo navečer prebacili preko ognjišta... Kad je otac došao, trebao je samo kimnuti glavom i nasmiješiti se. A to je i učinio. Lakše se smiješiti, nego vući badnjake.”[1147]

Na Badnji dan nije se jelo meso, stoga se obilan ručak pripremao za Božić: „Večerali smo bakalara i blitvenjaka. A ono što je Bog nasuo u očevu uprtnjaču, jest će se sutra. Osim toga sutra je i zec s vinom i šljivama.”[1148]

Na ponoćku su odlazile sve generacije, a crkva je bila puna: „Baba, otac i mater idu na ponoćku. Zovu i mene. Večeras mi se ne ide. Istina, i ove će se godine, kao i svake, na koru potući jer je pretijesno.”[1149]

[1145] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 229.
[1146] Isto, str. 227.
[1147] Isto, str. 228.
[1148] Isto, str. 228.
[1149] Isto, str. 228.

Na Badnju su večer mnoga djeca spavala uz ognjište, na posutoj slami ili slamarici, kako bi uživala u pucketanju gorućih badnjaka: „Sâm sam u rumenome sjaju vatre, koju svaki čas oživljuju pregršti hrastovih varnica sličnih rasprsnutim zvijezdama.”[1150]

8.5. Nova godina

Slavlje Nove godine ne razlikuje se značajno od mjesta do mjesta. Većina kazivača spominje Novu godinu kao nastavak blagdana: Božića, Svetoga Stjepana i Svetoga Ivana. I toga se dana odlazi k obitelji i susjedima kako bi im se čestitao dolazak nove godine i zaželjela sreća i blagoslov. Kazivačica iz Drniša napominje da se toga dana odlazi u crkvu i da se pleše kolo koje se plesalo i na Božić: „Nova godina isto tako – čestitanje, slavljenje, crkvi se iđe, kolo se nastavi, ide se susidima, rodbini.”[1151]

U mnogim se selima i manjim mjestima Nova godina čekala u zadružnim domovima kamo bi odlazila omladina ili u kućama u kojima bi se stariji ljudi okupljali, jeli i pili, a iza ponoći i čestitanja odlazili svojim kućama. U takvom se okruženju Nova godina proslavljala u Lovreću:

„Slavila se Nova godina. Omladina bi išla u dom šta je bio, to je bila jedna velika zgrada i tu bi se čekala Nova godina, bile bi neke priredbice, a stariji ljudi bi čekali u nekoj kući… Di ćeš čekat Novu godinu? U Ante, tamo ćemo se skupit, tako da bi bilo malo vina, popili bi, i malo što bi 'kogod metnijo na pijat, pojili bi malo mesa i kruva i napili bi se i čestitali bi, iza ponoći išlo bi se kući stari, a mladi su išli u dom.”[1152]

Selca na Braču ponosno čuvaju tradiciju novogodišnjega kola. Budući da su Talijani u kolovozu 1943. godine zapalili Selca i da je tom prigodom izgorjela i mjesna čitaonica, teško je odrediti godinu kada je započela tradicija. Prema memoratima živih ili ne tako davno preminulih kazivača, može se zaključiti da se kolo plesalo prije Drugog svjetskog rata: „A za Novu godinu bi se plesalo kolo na pijacu, bî bi se iznia stol i dimižana vina i tu bi se pivalo i plesalo i pilo. Onda je već, mislim, bila i naša glazba, selačka.”[1153]

[1150] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 228.
[1151] Kazivač: Marija Buzov (1941.), Drniš; zapisano: 20. lipnja 2008.
[1152] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1153] Kazivač: pok. Milica Mišetić, Selca (rođ. 1922.), moja pokojna baka. Početkom Drugog svjetskog rata odlazi u progonstvo u El Shatt gdje se udaje za svog momka, mog pokojnog djeda, Antu Mišetića. Budući da se po

O selačkom novogodišnjem kolu pripovijeda i sin spomenute kazivačice rođen 1953. godine, s prebivalištem u Selcima:

„Kolo je ovde [op.a. u Selcima na Braču] tradicija. To je uvik prvi prvog. Ljudi doma budu sa familijama, novogodišnji je ručak i oko podne-jednu uru izađe se vanka. Nasrid Pijace, nasuprot Ruzmarina [op.a. restoran], onde je velika jelka, stavljen je sa strane mali stol i bačva od jedno deset litri vina i bukara. I onda ljudi idu, bude muzika i malo plesa, ljudi se zabavljaju. Pleše se kolo i onda u tu bukaru uliješ dva deca vina, napiješ se pa opet plešeš. Svi piju iz iste bukare. To bi se i iskoristilo, ima i onih koji bi popili litru pa bi ih tribalo vodit doma. Barjaktonoša bi nosija barjak, to je bija štap od tri metra, ima je hrvatsku kapu ka šta je ona šibenska. On bi bija prvi na čelu. Kolo bi išlo i onda bi ne'ko iz kola izletija, vidija bi da 'ko isprid Ruzmarina sidi na katridu, doša, potega ga i vratija u kolo. I tako su i mene, ja razgovaram, ovi dođe, pokupi te i onda bi ti plesa, a ovi bi iša po nekoga i tako da je bilo dice od pet godin do onih od osamdeset. Ove godine, kad nije bilo toga, da barjaktonoši to fali najviše u životu, da ne može prigorit šta nije bilo kola.”[1154]

povratku iz zbjega nisu vraćali u Selca koja su bila spaljena, nego su se nastanili u Supetru, zaključujemo da se kolo plesalo za vrijeme njezinih djevojačkih godina.

[1154] Kazivač: Srđan Mišetić (1950.), Split.

Slika 30: Gradnja crkve u Selcima (izvor: selačka crkva)

U *Prosjacima & sinovima* Nova se godina spominje u *Svjedočanstvu Đačeta-nedoučeta* u kontekstu egzodusa iz Imotske krajine 1715. godine: „Na samu Novu godinu ili na dan Obrezanja Gospodinova nesretne 1715. po zamrznutu Blatu stiže na fratarski otočić iz Imotskoga uhoda i priopći fratrima da se Turci spremaju udariti na otok, samostan sažgati i sve živo poubijati.”[1155]

8.6. Svijećnica

Svijećnica ili Prikazanje Gospodinovo kršćanski je blagdan koji se slavi drugog dana veljače. O prikazanju u Hramu čitamo u Lukinu evanđelju. (Lk 2,21-40). Po židovskoj se tradiciji svaki prvorođenac morao donijeti u Hram kako bi bio prikazan Gospodinu:

[1155] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 94.

„Kad se navršilo osam dana da bude obrezan, nadjenuše mu ime Isus, kako ga je bio prozvao anđeo prije njegova začeća. Kad se zatim po Mojsijevu Zakonu navršiše dani njihova čišćenja, poniješe ga u Jeruzalem da ga prikažu Gospodinu – kao što piše u Zakonu Gospodnjem: Svako muško prvorođenče neka se posveti Gospodinu! – i da prinesu žrtvu kako je rečeno u Zakonu Gospodnjem: dvije grlice ili dva golubića.” (Lk 2,21-24).

U Jeruzalemu je živio starac Šimun, „čovjek pravedan i bogobojazan”, kojemu je Duh Sveti objavio da neće umrijeti dok ne vidi Pomazanika Gospodnjega te ga i potakao da ode u Hram kamo su Josip i Marija odnijeli prikazati djetešce Isusa. Uzevši dijete u naručje, starac je izrekao svoj hvalospjev Bogu: „Sad otpuštaš slugu svojega, Gospodaru, po riječi svojoj, u miru! Ta vidješe oči moje spasenje tvoje, koje si pripravio pred licem svih naroda: svjetlost na prosvjetljenje naroda, slavu puka svoga izraelskoga.” (Lk 2,29-32).

Hvalospjev „Sad otpuštaš” svetoga Šimuna, pravednika i bogoprimatelja, dio je večernje molitve katoličkih svećenika i redovnika diljem svijeta.[1156]

Starac Šimun, blagoslovivši djetetove roditelje, Mariji je prorokovao Isusovu smrt: „(…) a i tebi će samoj mač probosti dušu – da se razotkriju namisli mnogih srdaca!” (Lk 2,35).

U Hramu se zatekla i proročica Ana: „A bijaše neka proročica Ana, kći Penuelova, iz plemena Ašerova, žena veoma odmakla u godinama. Nakon djevojaštva živjela je s mužem sedam godina, a sama kao udovica do osamdeset i četvrte. Nije napuštala Hrama, nego je postovima i molitvama danju i noću služila Bogu. Upravo u taj čas nadođe. Hvalila je Boga i svima koji iščekivahu otkupljenje Jeruzalema pripovijedala o djetetu.” (Lk 2,36-38).

Svijećnica se naziva *Kandalorom*: *Kandalora - snig do mora* (Jolanda Mišetić), Gospom Kandalorom: *Gospe Kandalora – zima fora, za njom ide Sveti Blaž pa govori da je laž* (Zdravka Buljević), Kandelorom: *Kandelora – zima fora*; *Kandelora – snig do mora* (Dino Mišetić). Dragić navodi i nazive *Svićnica* (Sinj), *Kalandora* (Hercegovina i Rama), *Svjetlo Marinje* (Slavonija i Srijem) i dr.[1157] Navedenim poslovicama ljudi uopćavaju životno iskustvo popuštanja leda i hladnoće koji se događaju po Kandalori.

[1156] Carev, Franjo. 1982. *Liturgijska slavlja kroz mjesec listopad*. Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija, Vol. 22 No. 3-4, str. 298.
[1157] Dragić, Marko. 2010. *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata*. Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 45 No. 4, str. 479.

Kutleša navodi termine *Kalandora* i *Kandalora (Svićnica)* kojima se nazivao blagdan „na dva veljače" i ističe važnost blagoslovljene svijeće u svakodnevnim potrebama, ali i svijeće koja je predstavljala najveću prijetnju mitskim i demonskim bićima:

„Prvo Mise blagoslov je svića, zato se i zove 'Svićnica'. Nema kuće u župi, a da neće za blagoslov poslati koju sviću voščanu. 'Ko ima svoje voščine, sam po sebi načini. Ko nema, kupi u dućanu i pošalje na blagoslov.

Ova svića užga se na času smrti svakom čeljadetu. Ovom svićom puni se puška, kad se puca u oblake proti krupi. Niko ne more nauditi vilam, višticam i vukodlacim ko svića kalandorska."[1158]

Braica uz nazive *Kandalora* i *Kandelora* navodi i *Svitlo Marinje* i *Svečnica*, navodeći da je riječ o danu kada žene prave svijeće i daju ih na blagoslov.[1159]

Ilija Ujević pišući o „Vrhgorcu u Dalmaciji" navodi: „Kandalora – pola zime fora. – 'Veli Blaž, da je laž, veli gljistina, da je istina'", navodeći značenje pojedinih termina: kandalora – talij. *candelura,* fora – talij. *fuora, fuori* - vanka te ističući kako se navedena poslovica čuje do Rijeke.[1160]

Anija Deanković rodom iz Kaštel Staroga prisjeća se stihova o Kandalori, Svetom Blažu, Svetoj Beti i Blagovijesti:

Kandalora - zima fora.
Za njom grede sveti Blaž
i govori da je laž.
Za njim grede sveta Bete
koja snigom sve pomete.
A ja čekam zelen list,
Gospe Blagovist.[1161]

[1158] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 275.
[1159] Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak, str. 14.
[1160] Ujević, Ilija. 1896. *Vrhgorac u Dalmaciji : što narod priča o božanstvu i o svecima; što baje i što radi u ovo ili u ono doba godine (nar. koledar)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 246.
[1161] Kazivač: Deanković, Anija (1952.), Kaštel Stari.

Termin Kandalora spominje se u drugoj knjizi *Prosjaka & sinova*: „Licem na Kandaloru, hoćemo reći na Svijećnicu, opusti selo.”[1162]

Raosova trilogija sadrži poglavlje imena *Svijećnica* i pjesmu Ivanova oca koju je pjevao uoči odlaska u daleke zemlje, noseći ruksak na leđima:

Kandalora
zima fora,
ona muti
u dno mora.
Ide Blaž,
kaže da je laž,
a iz zemlje glistina
kaže da je istina.[1163]

Mnogo je poslovica i pjesama u hrvatskome narodu koje sadrže istine vezane uz vremenske prognoze i blagdane kojih se takve prognoze tiču. Jedna od njih navedena je u *Vječno nasmijanom nebu*:

Sveti Luka,
u njedra ruka.
Ne vadi je vanka,
do Jurjeva danka.[1164]

8.7. Sveti Blaž

Sveti Blaž bio je biskup i mučenik čiji se spomendan slavi 3. veljače. Zaštitnik je od bolesti grla, ali i zaštitnik divljih životinja. Kao zaštitnik od bolesti grla štuje se među „četrnaest svetih pomoćnika”. Ime Blaž latinskog je podrijetla (lat. *Blasius*), a označava onoga „koji tepa;

[1162] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 128.
[1163] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 57.
[1164] Isto, str. 36.

muca".[1165] Sankt Blaisen u Njemačkoj, San Biagio u Italiji i San Blas u Meksiku neki su od gradova koji nose svečevo ime.[1166]

Blagdan svetog Blaža naziva se i *Blaževo*. Sveti Blaž (Vlaho) osobito se svečano slavi u Dubrovniku gdje se čuvaju njegove relikvije. Na blagdan svetoga Vlaha u svečanoj se procesiji Stradunom prenose svečeve moći iz dubrovačke katedrale u crkvu svetoga Blaža.

Rođen u Sivasu u Turskoj u 3. stoljeću, za Blaža se vjeruje da je bio liječnik koji je pomagao bolesnima i siromašnima gorljivo propovijedajući Krista u doba najvećih progona kršćana. Za vrijeme vladavine cara Dioklecijana po čijim su naputcima zarobljeni kršćani umirali strahovitom smrću, najčešće živi oderani ili predani divljim zvijerima da ih rastrgaju, Blaž je postao biskupom. Po Božjem se nadahnuću povukao u planinsku pećinu gdje su ga pohodile divlje zvijeri koje su prema njemu bile umiljate. Njegovo sklonište otkrili su lovci pa je bio predan rimskoj vlasti koja ga je zvjerski mučila. Licinije je naredio „da mu se tijelo raskida željeznim češljem (grebenom) i potom baci u jezero".[1167] Božjom intervencijom njegove su smrtne rane zacijelile pa je viđen kako hoda po vodi.[1168] Na kraju mu je odsječena glava koja se, zajedno s pojedinim kostima, čuva u Dubrovniku kao relikvija.

Svetome Blažu pripisuje se spas Dubrovnika koji su Mlečani prevarom htjeli prisvojiti.[1169] Vjeruje se da je jedan svećenik imao viđenje upravo svetoga Blaža koji ga je upozorio na zlo koje se Dubrovčanima sprema. Zahvaljujući njemu, Dubrovčani su zadržali svoju slobodu i kad su svi ostali hrvatski krajevi bili porobljeni. U svečevu čast podignuta je katedrala nad čije je pročelje postavljen kip svetoga Vlaha koji u lijevoj ruci drži maketu Dubrovnika, a desna mu je ruka podignuta na blagoslov.

Dubrovčani su sveca nastavili slaviti i kad su pali pod francusku vlast. Godine 1806. Dubrovnik su okupirali Francuzi, a „zlokobnog 31. siečnja 1808. general Marmont javio je dubrovačkom senatu da je dubrovačka republika prestala postojati".[1170]

Uz svetoga Blaža veže se običaj tzv. *grličanja*, blagoslova grla. Svećenik svakome vjerniku koji prilazi oltaru oko vrata stavlja dvije blagoslovljene svijeće, blagoslovljene na

---

[1165] Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 325.
[1166] Škrobonja, Ante. 2004. *Sveti od zdravlja. Ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 50-51.
[1167] *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 1990. Ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 161.
[1168] Škrobonja, Ante. 2004. *Sveti od zdravlja. Ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 50.
[1169] Isto, str. 51.
[1170] Novak, Grgo. 2001. *Prošlost Dalmacije*. Zagreb: Golden marketing, str. 183.

blagdan Svijećnice, čineći njima slovo „v" i izgovarajući sljedeće riječi: „Po zagovoru svetog Blaža, biskupa i mučenika, oslobodio te Bog od bolesti grla i svakog drugog zla. U ime Oca i Sina i Svetoga Duha." Vjernik po izrečenom blagoslovu odgovara *Amen*, što znači *Neka tako bude* i prepušta mjesto sljedećoj osobi. Navedeni običaj veže se uz drevnu predaju o svecu prema kojoj je Blažu jednom došla majka čijem je sinu zapela riblja kost u grlu. Nikako je nije mogla izvaditi. Sveti Blaž pomolio se nad njim, učinio znak križa nad njegovim grlom i dječak je opet mogao normalno disati.

Kao što je navedeno u poglavlju o Svijećnici, blagdan svetoga Blaža navodi se u istoj izreci kao i Svijećnica budući da je riječ o blagdanima u katoličkom kalendaru smještenima dan za danom: *Gospe Kandalora – zima fora, za njom ide Sveti Blaž pa govori da je laž.* (Zdravka Buljević).

U prvoj knjizi *Prosjaka & sinova* spominje se Blaž Grličar: „Upravo na zornicu, licem na svetoga Blaža Grličara, fra Bone i Prpa padoše na Dobrč."[1171] Pojašnjavajući kako je „Mala Gospa bila dernek u Katunin, a sveti Blaž je u Žeževici", kazivačica iz Lećevice kazuje stihove gange svoga kraja:

Sveti Blaž, žeževački kume
Priđi Maloj Gospi u Katune.[1172]

U naumu da ono što su u Hercegovini isprosili prodaju po što višoj cijeni primorcima, Kikaš se služi različitim kletvama i dosjetkama, spominjući pritom vosak blagoslovljenih voštanica i molitveni zaziv po zagovoru svetoga Blaža: „…e, ovo je vosak iz ulišta travničkih fratara, posvećen vosak od kojeg se valjaju voštanice grličarke, da nas Bog, po zagovoru svetoga Blaža grličara, oslobodi svake bolesti grla…"[1173]

[1171] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 99.
[1172] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1173] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 184.

Slika 31: Crkva svetog Vlaha (fotografija: Dijana Mišetić, 2019.)

8.8. Korizma

Korizma je četrdesetdnevno razdoblje koje traje od Čiste srijede (Pepelnice) do Velikog petka, a u kojem se katolici pripravljaju za najveći katolički blagdan, Uskrs.[1174] Javlja se u

[1174] Broj 40 znakovit je biblijski broj: izraelski narod, napustivši egipatsku zemlju, pod Mojsijevim je vodstvom četrdeset godina lutao pustinjom, a Isusa Krista Duh je nagnao u pustinju u kojoj je, kušan od Sotone, proveo 40 dana. Čapo Žmegač navodi i druge biblijske događaje povezane s brojem 40: četrdesetodnevni potop, Mojsijev boravak na brdu Sinaj, putovanje proroka Ilije prema Horebu, vrijeme kroz koje je Jona propovijedao Ninivljanima, a Golijat stajao nasuprot Izraelu. (Čapo Žmegač, Jasna. 1997. *Hrvatski uskrsni običaji. Korizmeno-uskrsni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*. Zagreb: Golden marketing, str. 28.).

rimskoj liturgiji od 4. stoljeća.[1175] Riječ dolazi od latinske riječi *quadragesima* koja označuje broj četrdeset.[1176] Drugi je naziv za korizmu *četrdesetnica.*[1177]

Pepelnica kojom započinje korizma svoj naziv duguje obredu pepeljanja koji datira iz XI. stoljeća: pepeo nastao spaljivanjem grančica blagoslovljenima na dan prošle Cvjetnice posipa se po glavama vjerničkog puka ili se njime na čelima čini znak križa uz riječi: „Spomeni se, čovječe, da si prah i da ćeš se u prah pretvoriti." Navedenim se riječima podsjeća ljude na njihovu prolaznost i podsjeća na nebo kojem trebaju težiti. Posipanje pepelom u Židova je bila gesta kajanja za grijehe, stoga i danas postoji frazeologizam *posuti se pepelom*. „Crkva se svake godine četrdesetdnevnom Korizmom sjedinjuje s Isusovim Otajstvom u pustinji."[1178] Vrijeme je to u kojem se ne održavaju vjenčanja, vrijeme pokore i djela milosrđa, a preporučuje se i sudjelovanje na pobožnosti križnoga puta koja se obično upriliči petkom i nedjeljom:

„Ne samo da smo neupitno morali sudjelovati u zajedničkom Križnom putu, putokrižu, petkom ili nedjeljom, nego smo imali kućnu zapovijed u sve ostale korizmene dane to učiniti samostalno kratkim molitvama iz molitvenika hodeći od postaje do postaje. Kako je bilo puno djece i većina su bili pod istim zadatkom, nerijetko se to pretvaralo u utrkivanje tko će prije. Zapravo, više je to bilo pitanje tko prije dođe i započne, jer pretjecanje nije baš bilo zakonito i moglo ti je priskrbiti prijavu župniku (šjor kurotu) ili - još gore – roditeljima."[1179]

Kutleša navodi kako „Korizma liči što su Poklade pokvarile."[1180]

U *Vječno žalosnom smijehu* spominje se termin „pol korizme", „dan laži i podvala", kada je dozvoljena svaka šala i podvala. Govoreći o smijehu, sjemeništarac Raos pripovijeda: „Danas je pol korizme, i svatko zna da je pol korizme, a ja najbolje. Unaprijed znam sve vaše trikove: vodu u tintarnici, prolijevanje ljepila po stolici itd... Za mene nema pol korizme, nego rad!"[1181]

[1175] Pažin, Zvonko. 2000. *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*. Bogoslovska smotra, Vol. 70 No. 3-4, str. 811.
[1176] Čapo Žmegač, Jasna. 1997. *Hrvatski uskrsni običaji. Korizmeno-uskrsni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*. Zagreb: Golden marketing, str. 28.
[1177] Jurilj, Zorica. 2018. *Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*. Ethnologica Dalmatica, No. 25, str. 5.
[1178] *Katekizam Katoličke Crkve*. 1994. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija, str. 150.
[1179] Kazivač: don Stanko Jerčić (1949.), Pražnice (Brač), zapisano: 20. kolovoza 2008.
[1180] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 275.
[1181] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 406-407.

8.9. Cvjetnica

Cvjetnica ili Nedjelja muke Gospodnje blagdan je koji se slavi u nedjelju prije Uskrsa. U hrvatskom narodu naziva se još „Cvitnica, Cvitna nedilja, Cvijeti, Uličnica, Maslinica, Maslinska nedija, Nedija, Macicna nedija".[1182] Mnogi narodi nazivaju je Palmenom nedjeljom (lat. *dominica palmorum*).[1183]

Na putu u Jeruzalem, uz Maslinsku goru, Isus je poslao dvojicu učenika u selo da odriješe magare koje će naći privezano i dovedu mu ga. Učenici su našli magare na mjestu na kojem im je bilo rečeno, odriješili ga i doveli k Isusu. Postavili su na magare svoje haljine i posjeli Isusa: „I kuda bi on prolazio, prostirali bi po putu svoje haljine. A kad se već bio približio obronku Maslinske gore, sve ono mnoštvo učenika, puno radosti, poče iza glasa hvaliti Boga za sva silna djela što ih vidješe: 'Blagoslovljen Kralj, Onaj koji dolazi u ime Gospodnje! Na nebu mir! Slava na visinama!' Nato mu neki farizeji iz mnoštva rekoše: 'Učitelju, prekori svoje učenike.' On odgovori: 'Kažem vam, ako ovi ušute, kamenje će vikati!'" (Lk 19,36-40).

Okupljeno je mnoštvo dočekivalo Mesiju, Isusa na magarcu, mahalo palminim i maslinovim granama i glasno ga blagoslivljalo. To će isto mnoštvo svega pet dana poslije vikati: „Raspni ga, raspni!", stoga crkvena liturgija Cvjetnice slavi Isusov svečani ulazak u Jeruzalem i njegovu muku.[1184]

Vjernici se okupljaju u crkvi i pjeva se antifona „Hosana Davidovu sinu". Svećenik blagoslovljenom vodom škropi grančice, a potom nastavlja svetu misu.

Kazivačica iz Kaštel Staroga prije Cvjetnice otišla bi u branje maslinovih grančica kako bi ih na misi blagoslovila: „Digli bi se, a onda bi išli u crkvu blagoslovit maslinovu grančicu. Prije toga bi išli u polje, ubrali bi sa svoga, nismo volili kupovat grančice, nego bi ubrali sa svoga, sa svoje masline boket i onda ga blagoslovit u crkvi."[1185]

U Raosovoj su trilogiji izneseni memorati o danima Velikoga tjedna, počevši s Cvjetnicom: „Pomogla te Cvjetna i Velika i još koja mala pogdjekoja."[1186] Pripovjedač se sjeća kako je zajedno s drugom djecom čitavu subotu pred Cvjetnicu brao ljubičice da bi se sljedećega dana mogao umiti u njima. „Klatarimo se po ogradama, beremo ljubice za Cvjetnicu i

---

[1182] Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak, str. 23.
[1183] Bešker, Inoslav. 2020. *Blagdani : antropološki ogledi*. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk, str. 83.
[1184] Pažin, Zvonko. 2006. *Cvjetnica – Nedjelja Muke*, Crkva u svijetu : Crkva u svijetu, Vol. 41 No. 1, str. 65.
[1185] Kazivač: Deanković, Anija (1952.), Kaštel Stari.
[1186] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 72.

skupljamo puževe poslije kiše."[1187] Iz „kajina" puna vode, a vode ljubičica umivao se prvo otac, zatim muška djeca i onda žene:

„Svaka čast curama, ma i nedjeljama, a od svih nedjelja na svijetu najljepša je Cvjetna. 'Nedilja, da se drvo ne dilja' – to je svaka, ali ljubice su samo na Cvjetnu nedjelju!

Ej, ljubice, ljubičaste, u zelenom busu!

Beremo ih, mi djeca, čitavu ih subotu beremo po svim ogradama, po svim međama, među hrastovima i jesenovim grmljem, i ništa ne vidimo osim ljubičastih tačkica, pa kad zatvorimo oči, a ono opet pred njima ljubičaste tačkice: gore-dolje, gore-dolje... Kad ih naberemo pune pregršti, pune rukoveti, donesemo ih kući i stavimo u vodu, neka čekaju do sutra. I tako čitavu noć spavaš i sanjaš, i sve misliš da si budan. A kad se zapravo probudiš, ono pun kajin vode, a voda puna ljubičica.

Trčiiii...

Pomalo! Najprije otac, a onda mi muškarci, tj. ja – kako i Bog zapovijeda – a ženama što ostane.

Otac se umio ozbiljno – on sve na svijetu radi ozbiljno. A ja bih želio da gurne glavu u vodu, u ljubice, pa da se smije, smije, da sve prska..."[1188]

Umivanje u cvijeću na dan Cvjetnice uspomena je mnogih kazivača. Don Stanko Jerčić iz Pražnica na Braču pojašnjava običaje vezane uz Cvjetnicu, kad je on bio dijete: „Ovoga jutra smo se umivali u cvijeću: majka ili sestre posule bi vodu u praoniku (lavamanu, lavoru, kainu) laticama poljskog cvijeća, a cvijećem su se indoravale i palme, barem pokoja od njih, zapravo smo tako zvali i maslinove grančice koje se nosilo u crkvu, uostalom tako je i danas, vezane u snopove, a poslije se raznosilo po poljima i postavljalo na neko istaknuto mjesto, obično navrh velike gomile. Isto tako i ljiljane blagoslovljene na Svetog Antu - 13. 6."[1189]

Marija Marijanović iz Tijarice prisjeća se umivanja cvijećem na dan Cvjetnice i njegova nošenja na njivu, ali i pjesme koju bi cure pjevale momcima: „Na Cvjetnicu lipo u jedan lavor stavi se cviće, ljubice i unda jutri se svak umije u tomu i unda se odnese na njivu pa se prospe pa kao da bolje rodi njiva ta, tako je bilo. Onda bi pivali*: Ja ti šaljem kiticu ljubica, / umij mi se kad dođe Cvitnica*. To bi cure pivale tako momcima."[1190]

[1187] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 70.
[1188] Isto, str. 72.
[1189] Kazivač: don Stanko Jerčić (1949.), Pražnice (Brač), zapisano: 20. kolovoza 2008.
[1190] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

Željka Svalina iz Crivca pripovijeda o jutarnjem umivanju u cvijeću: „Za Cvjetnicu smo se umivali u ljubičici ili drugo neko cviće koje bi ubrali, bilo bi jaglaca, znam da su bile ljubičice i ne znam koje bi mama još cviće ubrala. Onda kad bi se mi digli, onda smo se umivali u tom, ali svi iz iste posude. Ona bi ulila čistu vodu, onda bi mi dva puta s tim cvićem, samo proć po licu da se umiješ."[1191]

Jolanda Mišetić rodom iz Vrgorca donosi svoje memorate: „Ka dite znam da smo se uvik na Cvitnicu umivali u cviću. Mi dica nabrali bi poljsko cviće dan prije i onda bi stavili u vodu, a onda ti je bilo u postolju kain i onda bi se svi u toj istoj vodi umivali s tim cvićem."[1192]

Dragica Jelić prisjeća se Cvjetnica u Lovreću. Vjerovalo se da se u vodi u koju su stavljali list pšenice i cvjetove ljubice i bajama, ono čega je pred Uskrs bilo za branje, najprije umivaju anđeli pa onda svi drugi, a nakon umivanja voda se s cvijećem nosila ovcama u staju:

„Za Cvitnicu smo se obavezno umivali u cviću. Ubrali bi 'šenice, u nas je tada bilo i 'šenice, nema je sad nigdi, list 'šenice pa bi malo isickali makazicon, pa bi ljubica, ljubica obavezno u nas bude puno. Onda cvijet od bajama, tada bi bilo bajama u nas i onda bi uvečer stavili u kain, lavor, to bi se stavilo uvečer. Unda, kaže, doć će noću anđeli pa će se oni prije umit, unda ćemo mi. Ujutro bi svi pomalo smočili ruke, malo po licu bi se i to bi opet dali ovcama: kad bi se mi poumivali svi, opet bi dali ovcama da pojidu. Ne bi to bilo previše, onako, za jedan kain, dvi dobre šake. Onda bi lipo bilo vidit zeleno i stvarno bi mirisalo to po ljubicama jer bi bilo cilu noć u toj vodi. I na grob se nosi cvijeće na Cvitnicu obavezno, kako 'ko ima. 'Ko manji, 'ko veći aranžman se na Cvitnicu nosi na groblje."[1193]

Ana Alijev iz Bitelića uz jutarnje umivanje u cvijeću sjeća se blagoslova jelinih grančica zakićenih ljubičicama kojima bi se poslije ukrašavali grobovi, a ostatak nosio kući i kačio za križ: „Mi smo imali iza kuće jedan vrtal i tu su bila tri-četri hrasta. Ispod tih hrasta u tom buščiću je bilo stalno ljubičica. Mi bi ubrali te ljubičice naveče. Nismo imali vodu mi u kući, nego je moj pokojni otac napravio krug i noge i na to bi se lavor stavio. Tu bi ti mi naveče ulili vode, mi dica i tih ljubičica. Nabrali bi, bilo bi toga koliko oš. I u tu vodu stavili ljubičice i ujutra kako smo se dizali, tako se svak umiva. Išlo bi se onda u crkvu, nije bilo kod nas maslina, nego je bilo od jelke grančica. Ima bi jednu granu i lipo bi je nakitio. Na svaku tu grančicu mi bi ubrali kiticu ljubičica i zavezali za tu grančicu. To bi nosili u crkvu i to bi se blagoslovilo. Sa

[1191] Kazivač: Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac.
[1192] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1193] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.

tim ljubičicama svaku tu grančicu bi otkidali i na svaki grob bi stavili. Oni ostatak bi vratili kući i to bi zapela moja mama negdi iznad križa i to bi stalo. Požutilo bi, stalo bi to tu."[1194]

Kutleša ističe snagu blagoslovljene maslinove grančice: „Priko Mise svak drži svoje kiće i cviće u svojoj ruci, a kad kući dođe, nakiti sve kuće, svaku sa jednom grančicom, što ostane, zadije za gredu u podkrovlju, i u slučaju zla vrimena – osobito krupe – skine i zapali. Svaka uda stvar od toga biži."[1195]

Marijana Voloder održava tradiciju svoga kraja, Ciste. Svake godine izrađuje križić od lozine koji potom stavlja u posudu s vodom, blagoslovljenom vodom, cvijećem i žitom i u noći sa subote na Cvjetnu nedjelju ostavlja na zraku kako bi je prije jutarnjeg umivanja blagoslovili anđeli:

„U subotu uoči Cvitnice ustaje se prije izlaska sunca da se uberu ljubičice i sve što se uz njih bere: cviće sa stabala voćaka i žito (pšenica, kukuruz ili ječam). Kad se ubere, donese se u kuću. To mora biti prije nego izađe sunce. Uvečer, nakon što zađe sunce, napravi se križić od lozine jer mi nismo imali baš maslina. Taj križić ne smije biti povezan niti žicom niti brokvom niti bilo čim što je od čelika. Naprave se udubine i onda se stavi jedan na drugi, mogu se povezati tankim konopčićem. U jednu posudu stavi se cviće, na vrh se stavi križ i ulije se voda i blagoslovljena voda. Posuda se ostavlja vani ili na prozoru, važno je da bude u doticaju s vanjskim, a razlog je da dođu anđeli i da blagoslove tu vodu. Kad se na Cvitnicu ustaneš, prvo što napraviš je umivanje u toj vodi."[1196]

[1194] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1195] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini.* Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 276.
[1196] Kazivač: Marijana Voloder, Cista Velika.

Slika 32: Križ načinjen od drva i postavljen u blagoslovljenu vodu s cvijećem (izradila: Marijana Voloder)

Umivši se u ljubicama, Raosova je obitelj otišla u crkvu u koju su stariji ulazili, a djeca pred njome ostajala: „Stariji se naguravaju, a nas ostave pred crkvom, na groblju, među čempresima. Nama je to i draže (...) Misnik je misio i blagoslivao maslinove grane, ljudi se

tukli šakama u prsa, pljuckali između zubi i mljeli molitve brže od mlina (...)" [1197] Po svršetku mise uslijedio je običaj „prodavanja Isukrsta": „Sada će izaći Viculin i crkovinar Kucalj, koji će nositi veliki križ u ljubičastoj vreći. To sam od lani zapamtio. (...) Sad će prodavati Isukrsta – kaže važno Ivan Lucin, kao da to osim njega nitko ne zna. […] - I tako, draga braćo – viče Viculin – tko da više, da može Gospodina na Veliki Petak u procesiji nositi, taj će ga i nositi. Početna je cijena trideset i tri dinara na spomen trideset i tri srebrnjaka Judina."[1198]

8.10. Veliki tjedan

Velikim se tjednom (lat. *Hebdomada sancta*, prema grč. hebdomás *sedam*)[1199] naziva tjedan prije Uskrsa, a svaki se dan toga tjedna naziva velikim. Crkvena liturgija prisjeća se Isusovih posljednjih dana na zemlji, njegove muke, smrti i uskrsnuća, počevši od Cvjetnice, Isusova svečana ulaska na magarcu u Jeruzalem. „Veliki ponedjeljak, Veliki utorak i Veliku srijedu karakteriziraju četrdesetosatno klanjanje (kvarantore)."[1200] Veliki četvrtak, Veliki petak, i Velika subota, nazivani Velikim (Svetim, Vazmenim) trodnevljem, dani su svečanih liturgijskih obreda.

Veliki tjedan u crkveno-pučkoj tradiciji najbogatiji je tjedan u godini.[1201] Česte su korizmene molitvene pjesme, odraz duboke pobožnosti puka.[1202]

8.10.1. Veliki četvrtak

Veliki četvrtak spomendan je posljednje večere na kojoj je ustanovljena Euharistija i svećenički red. Svećenik izabire dvanaestoricu kojima pere noge kao što je te večeri Isus oprao noge dvanaestorici svojih apostola. U Cisti se na Veliki četvrtak molila molitva *Oj, dušice virna!* Dragić sličnu molitvu nalazi diljem Hrvatske i Bosne Hercegovine pod nazivom

[1197] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 73.
[1198] Isto, str. 74.
[1199] *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva.* 1990. Ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1990., str. 581.
[1200] Dragić, Marko. 2015. *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*. Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol. 8 No. 8, str. 156.
[1201] Isto, str. 156.
[1202] Barać, Ivana. 2014. *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriješkog kraja*. Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 10/2 No. 10., str. 376.

Križići.[1203] Molitva se molila ujutro, a onaj tko ju je molio trebao je to učiniti sto puta i sto se puta prekrižiti ne govoreći ni s kim ni riječi dok ne završi s moljenjem:

Oj, dušice virna!
Oj, dušice virna,
bud' u viri kripna!
Kada budeš putovati
dugin putin, tisnin klancin,
susrist će te duh nečisti.
On će tebe pitati:
„Dušo moja?”
„Nisan duša tvoja, već Božja.
Bogu san se obećala
na blagdanak, na Veliki četvrtak
Sto amena, sto znamena,
sto se puta prikrstiti.”[1204]

Na Veliki četvrtak, spomendan Isusove Posljednje večere, svećenik nakon misnog slavlja ogoli oltar, ostavljajući ga bez oltarnika, svijećnjaka, križa, simbolično ogoljujući Krista koji je svučen pribijen na drvo križa. Svetohranište ostaje prazno, otvoreno naočigled sviju. Toga se dana vezuju crkvena zvona koja će ponovno zazvoniti u slavlju mise ponoćke.

[1203] Dragić, Marko. 2010. *Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 6, str. 84.
[1204] Kazivač: Marija Klarić, zapisala: Marijana Voloder.

Slika 33: Veliki četvrtak na splitskome Kmanu, 2021., župnik don Ivan Terze s ministrantima (fotografija: Dijana Mišetić)

U Raosovu *Vječno nasmijanom nebu* sjemeništarac Raos opisuje ljepotu blagdana i blagdanskih običaja koju je doživio za vrijeme školovanja u Splitu. Osobito se sjeća tuge Velikoga tjedna, svijeća i napjeva koji pozivaju vjernika na obraćenje, a Boga na smilovanje:

„I tako je svaki veliki blagdan veliko veselje, a Veliki tjedan velika žalost. Od Gluhe nedjelje srce se steže, a od Cvjetne umire. Pa 'Tužaljke' u sumrak, i nigdje nijedne svijeće, osim onih trinaest na trokutu. I što sumrak više pada, to 'Tužaljke' postaju sve žalosnije, svijeće se na trokutu gase polagano, jedna za drugom, a zebnja postaje sve gušća i gušća, mogao bi je rezati. Na kraju ostaje samo jedna svijeća, Isusova, koju sklanjaju iza oltara, gdje su pjevači, harmonium i slika Svete Cecilije s onim repatim brabonjcima, koji se zaista mogu pročitati.

Jerusolime, Jerusolime,

obrati se Gospodinu Bogu svojemu...

A mene boli taj glas, ta pjesma, taj mrak, ta noć što je pritisla kapelu kao grobnicu, boli, ljudi, svisnut ću od bola.

I onda ono najstrašnije, najpotresnije: 'Smiluj se meni, Bože, po velikom milosrđu svojemu, i po mnoštvu smilovanja svojega, zbriši zloću moju'."[1205]

8.10.2. Veliki petak

Obredima Velikoga petka kršćani se prisjećaju dana Isusove muke i smrti. Evanđelisti Marko i Ivan u svojim evanđeljima navode da je Krist umro u petak: „A uvečer, budući da je bila Priprava, to jest predvečerje subote, dođe Josip iz Arimateje, ugledan vijećnik, koji također iščekivaše kraljevstvo Božje: odvaži se, uđe k Pilatu i zaiska tijelo Isusovo." (Mk 15,42-43). „Kako bijaše Priprava, da ne bi tijela ostala na križu subotom, jer velik je dan bio one subote, Židovi zamoliše Pilata da se raspetima prebiju golijeni i da se skinu." (Iv 19,31). „Ondje dakle zbog židovske Priprave, jer grob bijaše blizu, polože Isusa." (Iv 19,42).

Veliki petak dan je Isusove muke kada se u crkvama održavaju obredi Velikog petka: pjeva se muka, vjernici prilaze k oltaru ispred kojega svećenik ili ministrant drži križ koji vjernici ljube u znak ljubavi i zahvalnosti prema raspetome Kristu. Na kraju obreda vjernici se razilaze u tišini.

[1205] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 304.

Slika 34: Ljubljenje križa (fotografija: Dijana Mišetić, 2021.)

Uz Veliki petak koristi se riječ *obredi* jer to je jedini dan u godini bez misnoga slavlja. „Brez misničke naredbe svetkuje narod Veliki Petak."[1206] Sve započinje prostracijom svećenika pred oltarom. Obredi Velikoga petka sastoje se od triju dijelova: službe riječi, klanjanja križu (ljubljenja križa) i svete pričesti.

„Na Veliki petak išlo bi se u crkvu, ljubio bi se križ. Išlo bi se, od vrata do oltara bi se lizlo i onda bi se poljubio križ i nonstop bi se molila krunica i unda bi se maka. Tako cila crkva bi lizla, to je strašno gledat. Na veliki petak muka se govorila ka i ovde, ka i svagdi."[1207]

Obredi završavaju otpusnom molitvom, a vjernički se narod razilazi u tišini.

Veliki je petak za kršćane uz Čistu srijedu (Pepelnicu) jedini dan u godini koji traži strogi post i nemrs, stoga toga dana mnogi vjernici pribjegavaju kruhu i vodi, a neki se potpuno odriču jela i pila. Veliko trodnevlje (Veliki četvrtak, Veliki petak i Velika subota) u narodu se nazivaju posnim danima. U Lovreću se, primjerice, održavao nemrs čitavu korizmu: „Od čiste sride do

[1206] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 277.
[1207] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.

Uskrsa se nije jelo meso, niti se jela masnoća."[1208] Kutleša navodi primjer žena u Runovićima: „Puno žena u Runovićim, kako zaposti na čistu sridu, do Uskrsa, ni mesna ni mlična ništa se okusiti neće."[1209] U mnogim se našim krajevima na Veliki petak kuha riba i peku uštipci: „Posti se, ne ide se meso, kupi se riba, pravi se ručak, jede se, ušćipke pečemo na ulju, blitvu pravimo, ribu i tako je uvik bilo na Veliki petak. Moli se Bog."[1210] Najčešće se kuha bakalar: „Za Veliki petak bi postili, uvik je bia bakalar."[1211] U nekim se seoskim krajevima poput Bitelića nedostatak ribe nadomještao krumpirom: „Za Veliki petak, na selu 'ko će dat ribe, onda bi ti mater nama skuvala kumpira ka na bakalar, mutila bi ih sa paprikom."[1212]

U dane Velikoga trodnevlja mole se posebne molitve. U Tijarici se na Veliki petak i danas moli:

Danas Petak rečeni
O, Isuse mučeni
O Isuse, muka tvoja
Spasena i sahranjena
duša moja![1213]

U Cisti se moli molitva *Zvonce zveči*:

Zvonce zveči, Gospa kleči,
Isus mili muku trpi.
O, Isuse, muka Tvoja,
Spasenja i sahranjena duša moja.[1214]

U mnogim se hrvatskim krajevima od Pepelnice do Velikog petka molila molitva *Crkvica se gradi* o neutješnoj Gospi kojoj su Židovi razapeli sina:

Crkvica se gradi,
tamjanom se kadi.

[1208] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1209] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 275.
[1210] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1211] Kazivač: Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac.
[1212] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1213] Kazivač: Anđa Voloder, zapisala: Marijana Voloder.
[1214] Kazivač: Marijana Voloder, naučila je molitvu od svoje majke.

U njoj Gospa kleči,
iz svega srca ječi.
Bijele prste lomi,
grozne suze roni.
Od tud idu Židovi,
od proklete majke sinovi.
Što ti, Gospe, klečiš,
iz svega srca ječiš,
bijele prste lomiš,
grozne suze roniš?
Kako neću klečat,
kako neću ječat,
bijele prste lomit,
grozne suze ronit?
Imala sam sinka, jedinka,
po polju je odio,
zlatnu krunu nosio.
Sredoše ga Židovi,
od proklete majke sinovi.
Krunu mu skidíše,
trnicu navijaše,
prid Boga je nosiše.
Sam je Bog govorio:
Ko bi ovu molitvu izmolio,
najprije očevu, pa majčinu,
Pa svoju,
Blagoslov bi dobio
Amen.[1215]

Slična se molitva molila i u Krstaticama:

[1215] Zapisivač: Josip Škrapić, rekla mu njegova baka Ana Škrapić, djev. Lučić, rođena 7. 2. 1951. u Sitnom Donjem. Njoj je rekla Ika (susjeda), djev. Plazonjić.

Izvor voda izvirala,
po kamenu prolijevala.
To je voda vrutica,
na njoj sidi Djevica,
u ruci joj krunica.
Na krunicu Boga moli,
a niz lice suze roni.
Što ti plačeš, Gospe moja?
Kako neću i gore ću.
Imala san sinka svoga,
premiloga i dobroga,
al' dođoše zli Židovi
proklete majke sinovi.
Moga sinka oteše,
na križ ga propeše,
zlatnu krunu skinuše,
a trnovu postaviše,
pa ga silno udariše
da ga svega krv oblila.
Kud se krvca prolijevala,
tuda ruža procvjetala,
anđeli su silazili,
te ružice brali,
kitili u kitice,
slagali u vjenčiće,
nosili na nebesa.
Bog je sam govorio:
Ko bi ovu molitvicu molio,
uvečer na liganju,
ujutro na ustanku,
ja bi njemu mjesta dao,
gdje bi njemu duša stala,

slavio ga, slavio,
vječnom slavom.
Amen.[1216]

U mnogim se mjestima u predvečerje Velikoga petka održava procesija, najčešće nakon obreda. Vjernički se narod u tišini okuplja pred crkvom, a potom kreće u procesiju po četvrti ili po mjestu, ovisno o kojoj je sredini riječ. U Raosovoj trilogiji na više se mjesta opisuje ljepota i svečanost takve procesije, naročito zvukova čegrtaljki, pjevanog Gospina plača i razlomljene svjetlosti „ferala":

„Okrenuo sam glavu prema groblju. Tamo je prolazila noćna procesija i oni prekrasni 'ferali' na motkama sa staklima u stotinama boja. Bože, što su divni. Ono zeleno, pa crveno, pa modro i žuto. A noć puna zvijezda... Nikada neću doživjeti nešto ljepše..."[1217]

Procesija s križem na spomendan Kristove muke i smrti prolazila je kroz mjesta, ali i sela i zaseoke. Budući da u Velikom trodnevlju utihnu crkvena zvona, umjesto njih su se koristile drvene čegrtaljke koje su nosila djeca i ona su išla na početku procesije: „Zvona šute podvezanih konopa. Neka šute. I što će zvona kad plaču čegrtaljke, a djece koliko te volja!"[1218] Čegrtaljke se spominju i u *Prosjacima & sinovima*: „(…) a stari zglobovi zaškripješe kao čegrtaljke na Veliki petak."[1219] U procesiju po selima i zaseocima ljudi su najčešće odlazili bosi zbog zavjeta koji su dali Bogu.

„Čegrtaljke, dragi moj, čegrtaljke! Bukove. Bukovina kukovina. To se zna. Pa korito, pa jezičac, pa kolo na zupce... Pa ručica, dragi moj! Ti samo uzmeš za ručicu i vrtiš, a ono drveni jezik sa zupca na zubac, da se sve ori. Ej, što je Ivan Lucin znao praviti čegrtaljke! (...)

Iz svih komšiluka, sa svih bregova, iz Orljače i s brda stotine djece i stotine čegrtaljka strči se u dolinu, k crkvi. (...)

Procesija kroz čitavo selo, a selo je dugačko, predugačko, vratit ćemo se kasno popodne: treba obići svaki komšiluk, svaku kuću, da svi stari i bolesni mogu poljubiti Isusovu nogu što izviruje iz ljubičaste vreće.

Amerikanac već iznosi križ. On će ga čitavim putem nositi. Bos je, i mi smo djeca bosa, i gotovo svi su bosi, jer svi imaju nekakav zavjet, udaju ili bolesnu kravu."[1220]

[1216] Kazivala: Tonka Gudelj (rođ. Bakota), 1946., Split.
[1217] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 43.
[1218] Isto, str. 77.
[1219] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 58.
[1220] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 77.

Križonoša je nosio križ, a ljudi su ga dočekivali ispred svojih domova i ljubili križ. Ako tko zbog bolesti nije mogao izići pred kuću, križ se unosio k njemu kako bi ga mogao poljubiti. Idući za križem, ljudi su pjevali Gospin plač:

„Muka gorka Gospodina
Isukrsta Božjeg sina,
po Ivanu 'vandjelisti,
koji Gospi plač navisti.

A meni je najdraže ono:

pače tužan tebi jao,
jer si meštra svog izdao.
(…)
Ajme, pravdo, već te nije
kad Irudov sud taki je!"[1221]

Ljubljenje križa, drugi po redu dio obreda Velikoga petka, odvija se u crkvi. Svećenik ulazi u crkvu noseći križ (raspelo) na kojemu je Krist prekriven ljubičastom tkaninom. Prilazeći k oltaru, svećenik triput ponavlja: „Evo drvo križa na kojemu je Spasitelj Svijeta visio", svaki put pomičući dio tkanine, dok nakon trećeg zaziva ne otkrije Krista i tako postavi ispred oltara križ kojemu pristupaju vjernici kako bi ga poljubili.

„Viculin nas dočeka pred crkvom, i mi uđosmo. Zapališe puste svijeće, a mi djeca počesmo čegrtati. No Viculin dreknu, i čegrtaljke umukoše.

Onda je Viculin, uz pjevanje *Evo drvo križa. Dođite i poklonimo mu se!* malo pomalo vadio Isusa iz ljubičaste vreće, pa kad ga sasvim ogoli, položi ga nasred crkve na ljubičastu krpu. Ja sam odmah znao što to znači: sada je na nama red."[1222]

Običaj je da se u podnožju križa postavi košarica, stoga svatko tko dođe poljubiti križ može u nju ubaciti novac, a sav iznos koji se skupi za vrijeme toga obreda odlazi u Jeruzalem, za čuvare Kristova groba. U Raosovoj je trilogiji u memoratima djeteta živo sjećanje da se dinari bacaju na križ:

„Već sam davno držao među prstima dinar što mi ga je mater jutros dala.

[1221] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 77–78.
[1222] Isto, str. 79.

Sad smo mi ljubili križ i na nj bacali dinare, da je sve zvonilo. I svatko je bacio baš na Isusa, da malo odskoči i malo bolje zazvoni. Neka se zna. Onda je Kucalj sve ono što smo skupili po selu, odjedanput po njemu prosuo – Bože, kolika gomila kruna i poldinarka... A sve to ide za one žandare što čuvaju Isusov grob tamo negdje u Jerusalemu. I lijepo će im napisati pismo: 'Sve smo to skupili u Medovu Docu'.

Davno se smrklo kad su ponovno izišli na noćnu procesiju oko groblja. Zapalili su ferale s modrim, zelenim i crvenim staklima. I to je bilo lijepo, najljepše."[1223]

Biti križonoša oduvijek je u narodu bila velika čast. Gdjegdje se na nošenje križa u procesiji Velikoga petka čeka i nekoliko desetljeća. Procesija *Za križen*, uvrštena na UNESCO-ov popis nematerijalne kulturne baštine, u svojoj bogatoj povijesti koja seže u 1510. godinu bilježi mnoge nerede nastale iz želje pojedinaca za nošenjem križa. Procesija se odvija u noći između Velikog četvrtka i Velikog petka, a sudionici su članovi bratovština iz šest sela.[1224] Godine 1817. župnik Pitava, Matija Duboković, piše biskupskom ordinarijatu u Hvaru zbog prevelikog broja župljana koji su željeli biti križonoše, a situacija se ponavljala i u drugim hvarskim župama.[1225] Kako bi izbjegli svađe, s vremenom se uveo izbor križonoše „na brušket", tj. izvlačenjem imena iz kutije (tzv. „žare") ili prijavljivanjem u župnom uredu u svim hvarskim župama osim u Jelsi.[1226]

U Medovu se Docu, kako doznajemo iz autobiografskih sjećanja Ivana Raosa, običavalo „kupovati Isukrsta". Početna je cijena iznosila trideset i tri dinara u spomen na trideset i tri srebrnjaka za koje je Juda izdao Krista, a čast je pripala onome tko je u nadmetanju ponudio najveći iznos:

„I tako, draga braćo – viče Viculin – tko da više, da može Gospodina na Veliki Petak u procesiji nositi, taj će ga i nositi. Početna je cijena trideset i tri dinara na spomen trideset i tri srebrnjaka Judina."[1227]

Kutleša, opisujući život i običaje u *Imockoj krajini*, napose Runoviće i Zmijavce, navodi spomenuti običaj kojemu „ima priko sto godina". Predvečer na Veliki četvrtak svi zainteresirani za nošenje križa na Veliki petak okupljaju se pred župnom kućom. Župnik postavlja pitanje tko želi nositi križ i odluku ostavlja okupljenim muškarcima koji se ne mogu dogovoriti jer svi bi

[1223] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 79.
[1224] Vitez, Zorica. 2016. *Hrvatski običaji i druge tradicije*. Zagreb: Mozaik knjiga, str. 104.
[1225] Škunca, Bernardin. 2013. *Za Križen na otoku Hvaru*. Hvar: Biskupski ordinarijat; Zagreb: Glas Koncila, str. 197.
[1226] Isto, str. 197.
[1227] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 74.

htjeli biti izabrani. Zato pribjegavaju drugačijem načinu izabiranja: „Oče, ne moremo se mi pogoditi, nego, neka križ nosi oni, koji najviše dade lemozine crkvi! – Tako ji većina reče."[1228] Onaj tko najviše ponudi treba se ispovjediti, pričestiti i sljedećeg dana bosonog nositi križ, a tema je svih seoskih razgovora na Veliki petak. Kutleša pojašnjava razloge uvođenja takva običaja koji se mnogima može učiniti neprikladnim: „Izgleda ružan običaj, i je ružan, ali za nevolju uveden. Pripovidaju u starini zbog križa da su i noži radili i krv se ljucka prolivala. Za umirenje puka tribalo je naći lika. Župnik sa selom naša ga je u novcu. Moga je i drukčije!"[1229]

Značaj i posebnost Velikoga petka, noćne procesije Splitom u kojoj sudjeluje mali Raos kao sjemeništarac, opisan je u *Žalosnom Gospinu vrtu*, drugom dijelu trilogije *Vječno žalosni smijeh*:

„A na Veliki Petak svi idemo u grad na noćnu procesiju, i to je nešto najdivnije što je Bog i svijet upamtio. Čudesno te čudo zapljusne u oči, i jednostavno onijemiš.

Na svim prozorima voštanica do voštanice, a iza njih pobožne glave staraca i starica, kao od voska salivene. A procesija, procesija se pružila u beskraj, s jedne i s druge strane ulice tiskaju se milijuni ljudi i gledaju, gledaju, ludi od pobožnosti.

Biskup i kanonici, vikari i monsignori, popovi i đakoni, redovnici, časne sestre i klerici, svi u predivnom svečanom ruhu, u bijelim kotama, u bogatim plaštevima nose moći svetaca, kosti u zlato i srebro okovane, svete ruke, svete noge i drvo križa Jelene Križanice, križa na kojemu je Gospodin za nas izdahnuo. A biskup pod zlatnim 'nebom' – okolo torci i ferali na stožinama šarenih stakala... Bože, kolike rasipnosti svijeća, boja, sjaja i pjesme...

Pa stari Kaštelani u narodnoj nošnji s golemim šarenim voštanicama, pa Lučani i Varošani, činovnici i obrtnici, škole i katolička društva... to ide u beskraj. I mi sjemeništarci s krunicom u ruci i svetim stidom u očima.

Sve je to beskrajno veliko, a najveći kanonik Luger, kanonik nad svim kanonicima, bas nad svim basovima:

'Puče moj, što učinih tebi? Ili u čem ražalostih tebe? Odgovori meni.'

I ništa se ne čuje osim njegova vapaja na Narodnom trgu. A meni se čini, da taj vapaj čupa podlogu ispod nas i da svi polagano propadamo sve niže i niže, do samih vrata paklenih.

'Ja pred tobom otvorih More Crljeno, a ti kopljem otvori rebra moja.'

[1228] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini.* Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 276.
[1229] Isto, str. 276.

I čuju se glasni jecaji starih žena, starih žena koje su mnoge trpjele i koje su sada nepotrebne. I ja plačem s tim starim ženama, s mojom dobrom ćoravom babom Katom, koja je uvijek trpjela, s raspetim Isusom i sa svim ovim ljudima izgubljenim u plamenu voštanica, u grijehu, bijedi i nezahvalnosti.

'Ja te napajah vodom spasenja iz stijene, a ti mene napoji žuči i octom.'

Sve mi se vrti, sve me boli do sna, do povraćanja, i te stare zidine sa stotinama svijeća, i te stare žene koje su uvijek trpjele i taj demonski bas što do vrata pakla silazi...

Slomljeni se vraćamo i teturamo, pijani od umora, od boli, od čarolije voštanica, od Golgote, od raspetoga...”[1230]

Slika 35: Kristov grob u kapelici svetoga Petra u Splitu (fotografija: Dijana Mišetić)

[1230] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 304.–305.

8.10.3. Velika subota

Velika subota posljednji je dan Vazmenog trodnevlja, ujedno i subota prije Uskrsa. Naziva se još Bijela subota, Bila subota, Mliječna subota.[1231] Dragić pojašnjava potonje nazive običajem prisutnim u svim dijelovima Hrvatske: te se subote trebalo dobro umiti i očistiti vodom netom blagoslovljenom u crkvama, a u njezinoj nestašici valjalo se oprati u potocima, rijekama, na vrelima ili u moru.[1232] Dan je to čišćenja kuće i pripremanja hrane za svetkovinu Uskrsa, dan bojanja jaja kao simbola novog života.[1233]

Velika subota dan je kada Isus počiva u zemlji, dan uoči njegova uskrsnuća, stoga se provodi u tišini i molitvi kako bi se vjernički narod sabrao za proslavu najvećeg katoličkog blagdana. U crkvama se u tišini moli uz Kristov grob okićen cvijećem i zapaljenim luminima.

Vazmeno bdjenje svečano je misno slavlje kojim se u večernjim satima iščekuje Isusova pobjeda nad smrću. Bdjenje započinje lucenarijem (službom svjetla) – pred crkvama se pali vatra, blagoslivlja se, a potom se na njoj pali uskrsna svijeća, simbol „svjetla svijeta" koje je pobijedilo tminu, uskrsloga Krista. Dio župljana nazoči paljenju svijeće, ali većina je u crkvi koja je u mraku. Uskrsna svijeća unosi se u procesiji u crkvu, a ministranti potom voštanicama pripaljenima s uskrsne svijeće šire svjetlo među vjerničkim pukom pripaljujući njihove svijeće. Slijedi hvalospjev uskrsnoj svijeći (*Nek usklikne*) napisan oko 400. godine. Potom slijedi služba riječi, a nakon čitanja svetopisamskih tekstova svećenik započne pjevati pjesmu *Slava Bogu na visini* koju narod prihvaća. Odvezuju se zvona zavezana na Veliki četvrtak, zazvone zvona s tornja i orgulje ako ih crkva ima i pale se oltarske svijeće, simbolično predstavljajući Kristovo uskrsnuće. Stražari koji su dotad čuvali grob po uzoru na Evanđelje po Mateju u kojem se spominju, ruše se pred grobom: neki od njih panično traže oružje koje im je u padu ispalo i hitaju iz crkve, a drugi ostanu ležati, nekada i do kraja misnog slavlja pa onda pobjegnu.[1234] Njihovo padanje i hitro bježanje danima ostaju tema razgovora među vjernicima u manjim sredinama. Zatim slijedi krsna služba, blagoslov vode i krštenje katekumena ako ih zajednica ima, a svečano bdjenje završava euharistijom.

[1231] Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak, str. 24.
[1232] Dragić, Marko. 2010. *Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 6, str. 98.
[1233] Jurilj, Zorica. 2018. *Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*. Ethnologica Dalmatica, No. 25, str. 26.
[1234] Čapo Žmegač, Jasna. 1997. *Hrvatski uskrsni običaji. Korizmeno-uskrsni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*. Zagreb: Golden marketing, str. 37-38.

Slika 36: Uskrsna svijeća na splitskom Kmanu, 2021. (fotografija: Dijana Mišetić)

Na Veliku su se subotu kuhala jaja i pekla posebna, uskršnja pogača: „U subotu bi se pripremalo za Uskrs, kuvala bi se jaja, pravile bi se pogače. Na lopar – okrugli komad drveta lipo izrezbaren i unda se na to stavi kruh al' ukrug, ima ručku. Na to bi se stavio kruh, pogača i unda bi se to pričepilo. Unda kad bi se stavili na komin, komin se ugrija, on ostane izrezbaren taj komad i to se zvala pogača za Uskrs. Ona bi se premazala kad bi bila gotova jajin, samo žumanjcem pa bi ona bila žuta. Posebno je pogača ta bila lijepa, nije svak zna ni zamijesit tu pogaču, trebalo je znat zamijesit. Ne bi svačija bila lipa."[1235]

[1235] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.

8.11. Uskrs

Uskrs je najveći kršćanski blagdan kojemu prethodi četrdesetodnevna priprema, korizma. Razdoblje preispitivanja života, molitve i posta, razmatranja Kristova križnoga puta, pokajničkih djela i djela milosrđa počinje Čistom srijedom (Pepelnicom), a završava Uskrsom, Kristovom pobjedom nad smrću i otvaranjem vrata vječnoga života. Već na misi Velike subote odvezuju se zvona, nanovo zvone orgulje i tako prekida korizmeno razdoblje tišine u kojemu nije bilo glazbe ni događanja, stoga ni vjenčanja ni ikakvih svečanosti. Hrvatska tradicija bogata je molitvama koje su se molile u Velikom trodnevlju, ali i na uskrsno jutro. Jedan je od primjera molitva zapisana u Cisti Velikoj:

Dobro jutro, Gospe moja!
Dobro jutro, Gospe moja!
Ja ću tebi dobar glas,
a ti meni dobar dar
za Isusa Sina tvoga
što uskrsnu na današnji dan!
Daj mi ga, Gospe, na moj umrli dan![1236]

U mnogim se hrvatskim mjestima toga jutra moli molitva o trima djevicama, trima Marijama koje su u rano jutro pohitale pomazati Kristovo tijelo, a našle odvaljen kamen na grobu i anđela koji im obznanjuje njegovo uskrsnuće. U Tijarici je zapisana molitva o *dvima divicama*:

Prošetaše dvi divice
Prošetaše dvi divice
svetom Gorom Maslinovom.
Među sobom nose bio bus
i u busu bilu mast
čim se mažu Isusove Rane.
Ugledaše bio kamen,

[1236] Kazivač: Marija Klarić, zapisala: Marijana Voloder.

za kamenom anđeo.
Anđeo im govorio:
„Ne plaš'te se, dvi divice
Isus je uskrsnio!”
Na nebesim sva čudesa
poručuju Petru i Pavlu i
Ivanu, svom brajanu,
da u nedilji prikaže
bilo lice od šenice
crno krvce od lozice.[1237]

Molitva s početkom sličnim molitvi *Crkvica se gradi* zabilježena je u Povljima. Neutješna Gospa kleči, jeca i moli krunicu. Susreću je Isusovi učenici Petar i Ivan kojima Gospa odaje uzrok tolikoj boli. Molitva ne završava smrću njezina jedinca, već radosnom vijesti apostola koji su među dvanaestoricom vidjeli i jedno dijete:

U gori je crkvica
U gori je crkvica
mirom sagrađena,
tamjanom nakađena.
U njoj Gospe kleči
i od srca ječi,
u ruci krunicu drži.
Tu prolazili sveti Petar i Ivan,
pa je upitaše:
„Što Gospe tu klečite
i od srca ječite
i u ruci krunicu držite?”
„Prođite me se,
sveti Petre i Ivane.
Imala sam sina dobroga,

[1237] Kazivač: Anđa Voloder, zapisala: Marijana Voloder.

predobroga,
te su došli nemili žudiji sa svih stran
pa su mu stavili trnovu krunu do možjan.”
„Gospe,
Vi nami dobar dar,
a mi vami dobar glas.
U dolić je prošlo dvanaest apostolih,
među njima jedan ditić.
To će bit Gospe vaš sin!”

Ko bi ovu molitvu moli
na tri krat liganja
i na tri krat ustajanja,
Gospe bi mu dala raj
na njegov umrli dom.
Ne bi se boja potopjenja
i u gori priviđenja,
niti bi vidi duboke jame
ni na sebi krvave rane.
Po sve vike vikova
Amen.[1238]

8.12. Tijelovo

Tijelovo je blagdan Presvetog Tijela i Krvi Kristove koji se u katoličkom kalendaru proslavlja prvi četvrtak nakon Presvetog Trojstva. U nekim se krajevima naziva i Brašančevo, a naziv je nastao od riječi „brašno”. Od brašna se mijesi kruh, a blagoslovnom molitvom na oltaru kruh (hostija) u rukama svećenika postaje Tijelo Kristovo, potom vino postaje Krv

[1238] Zapisao: don Stanko Jerčić, Selca, 21. veljače 2004. Don Stanku je 1999. g. kazala pok. Mandina Vrsalović-Livaj, Povlja.

Kristova. Na Veliki četvrtak ustanovljena je Euharistija, na Posljednjoj večeri, stoga se na blagdan Tijelova spominjemo Presvete Euharistije, Tijela i Krvi Kristove.

Na blagdan Tijelova uz svečana se misna slavlja održavaju procesije. U Sumartinu na Braču laticama se cvijeća na tlu ispred crkve oblikuje kalež, vino i hostija, a manja djeca, odjevena u bijelo, nose košarice s laticama cvijeća i posipaju ih pred svećenikom koji, ispod baldakina koji nose četvorica župljana, mjestom pronosi Presveti Oltarski Sakrament.

U Splitu su se uz blagdan svetog Duje i Veliki petak procesije održavale i na Tijelovo. U tijelovskoj procesiji obvezno je bilo sudjelovanje đaka i činovnika, a kretala se „iz katedrale na Voćni trg, odatle Rivom, zatim Marmontovom, Klaićevom poljanom, Ulicom sv. Duha na Narodni trg i odatle u katedralu".[1239]

August Šenoa u *Zlatarovu zlatu* rabi termin „Malo Tijelovo": „(…) i to je zapisano do kaplje, koliko su polića vina dobili časni oci dominikanci iz varoške pivnice kad su pratili bili na Malo Tijelovo gradsku procesiju."[1240] U nekim Šenoinim izdanjima romana nalazimo termin „Brašančevo" nastao po deminutivu „brašance".[1241]

Raos upotrebljava termin Brašenčevo u drugoj knjizi *Prosjaka & sinova:*

„Baš one godine kad Krile zaglavi – a pust glas još ne dođe - licem na Brašenčevo, dok smo svi ispred presvetog sakramenta koljena žuljali i povor lomili, moj ti Copac ustade, ispe se na one kljakave noge i povika iz svega glasa: 'Isukrste moj u zlatu i svetoj brašenici, iskoči na čas iz presjajnog obruča i reci puku svomu: Ovo je Copac moj ljubljeni, kom ste se svi rugali zbog pobožnosti prevelike, i stoga ga nadarih dolerima amerikanskim!'"[1242]

[1239] Jelaska Marijan, Zdravka. 2009. *Grad i ljudi: Split 1918.–1941*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 394.
[1240] Šenoa, August. 1998. *Zlatarovo zlato; Povjestice*. Zagreb: SysPrint, str. 32.
[1241] Bešker, Inoslav. 2020. *Blagdani : antropološki ogledi*. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk, str. 122.
[1242] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 27.

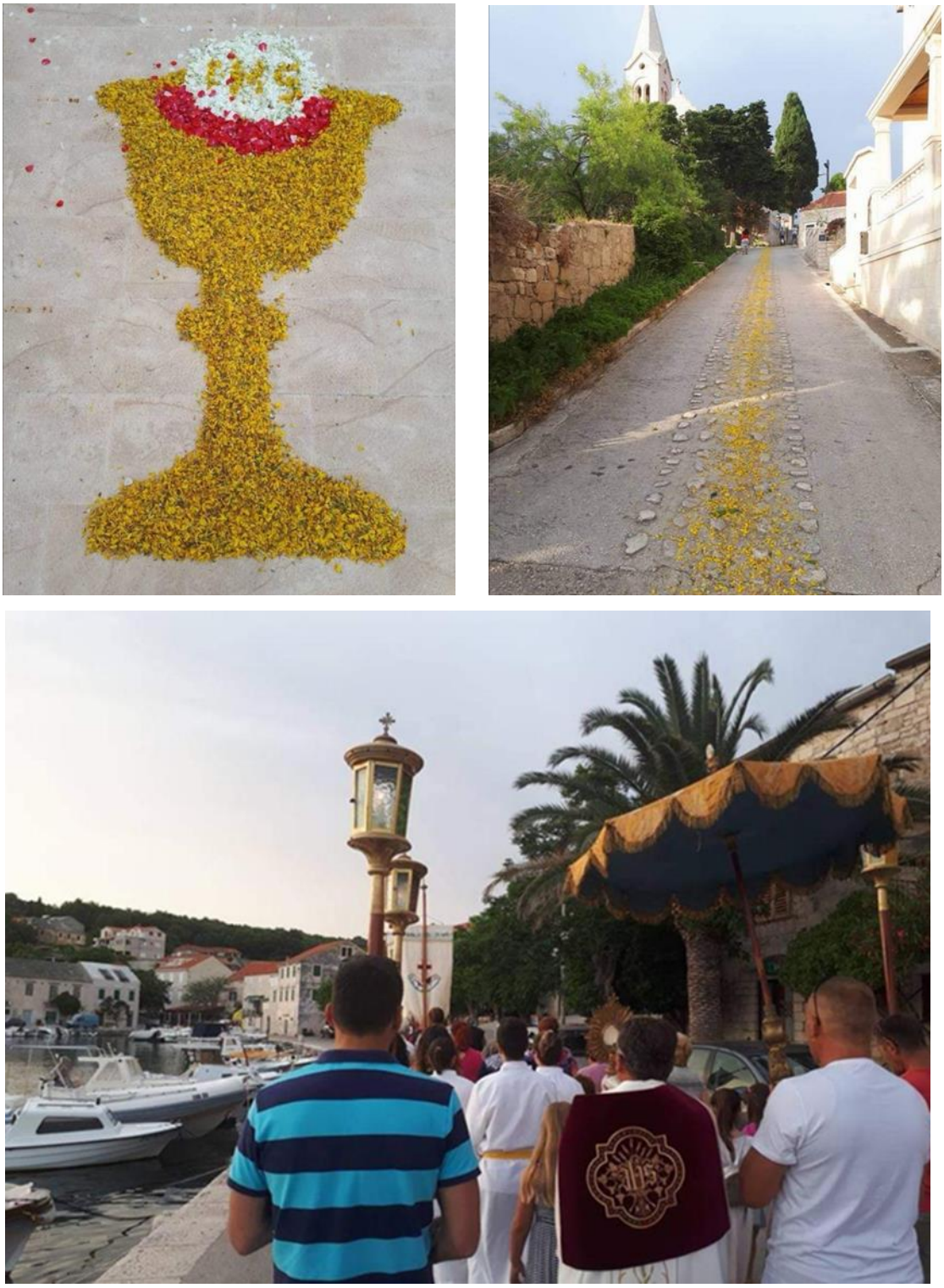

Slika 37 :Tijelovska procesija u Sumartinu na Braču (fotografija: Dijana Mišetić, 2018.)

8.13. Ivanjdan

Ivan, sin Zaharijin i Elizabetin, rodio se kad je Elizabeta već bila u poodmakloj dobi. Ivan je u Judejskoj pustinji pozivao na obraćenje opominjući farizeje i saduceje koje je nazivao leglom gujinjim. Naviještao je kraljevsko nebesko i krstio u rijeci Jordan sve željne obraćenja zaranjajući ih triput u vodu, stoga je nazivan Ivanom Krstiteljem. Bio je neugledne vanjštine, kako bilježe evanđelisti Matej i Marko: „Ivan je imao odjeću od devine dlake i kožnat pojas oko bokova; hranom mu bijahu skakavci i divlji med." (Mt 3,4). „Ivan bijaše odjeven u devinu dlaku, s kožnatim pojasom oko bokova; hranio se skakavcima i divljim medom." (Mk 1,6).

Blagdan rođenja svetoga Ivana Krstitelja (Ivanjdan, Ivanje) slavi se 24. lipnja. Uoči njegova blagdana pale se kresovi (krijesovi) koji se u Dalmaciji nazivaju svitnjacima pa se i Ivan Krstitelj naziva još Ivanom Svitnjakom.

U Raosovoj trilogiji dječak Ivan prepire se s *babom* koja umjesto termina „svitnjaci" govori „krijesnice": „Kad su dani najduži, onda u nas ima najviše 'svitnjaka'. Inače ih i nema. Baba kaže da to nisu nikakvi 'svitnjaci' ni 'svijetnjaci', nego krijesnice. […] A ako su joj 'svitnjaci' krijesnice, onda su i večernje vatre po brdima i Biokovu krijesnice (…)"[1243]

U Lovreću djeca uoči Ivanjdana čitav dan skupljaju drva na gomilu kako bi svitnjak bio što viši. „Malešni, čim su pošli u školu, išli bi kupit. Donili bi što bi donili, ne bi donili puno, mrvicu, kol'ko bi moga. Onda čiji će bit najvišji svitnjak."[1244] Uvijek je postojala neka gomila gdje je svako selo palilo svoju vatru, pazeći da to mjesto ne bude u blizini kuća. „Meći, meći pa meći pa uzmi one vile pa meći drva, kupi, ništa ti nije teško. Ne bi ti ni mater ništa rekla. 'Di si bila?' 'Išli smo kupit drva za svitnjak.' Unda ne bi ništa rekla, ni bi vikala ni ništa. Cili dan kupi. Onda: 'Eee, najvišji je bio naš.' Unda oni tamo: 'Nije, bio je višji naš!' To je bio gušt."[1245] Vatru su preskakala djeca i mladi: „I dica i malo veći, do dvajst godina su preskakali. Nisu baš cure i momci, oni bi došli, samo bi gledali sa strane."[1246]

I u Biteliću su djeca skupljala drva za svitnjak, no pripremala su ih danima ranije kako bi svitnjak bio što viši. „Mi dica bi išli prije Svetoga Ivana naveče, donosili bi drva. To smo mi uvik palili na jednome mistu. Mi imamo našu gredu odma kraj kuće, nema tu šta se zapalit. Ne bi mi samo taj dan kupili grane, mi bi spremali deset dana prije da bude veći svitnjak."

[1243] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 80–81.
[1244] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1245] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić).
[1246] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić).

Kazivačica iz Bitelića prisjeća se pokojnoga djeda koji je navečer slagao drva i palio svitnjak kako bi djeca mogla preskakati vatru. Učio ih je da sutradan stanu bosa u pepeo kako ne bi dobila bugance (ozebline) na nogama. „To bi se zapalilo i onda bi mi skakali kroz tu vatru, ne dok je bila baš velika, ne bi oni dali, nego kad se malo smanji. Mi bi skakali na križ, amo-tamo priko te vatre, a ujutro bi moj did, kad bi se to sve smanjilo, odnio opet na guvno, skupia bi i reka: 'Sad gori bosi, u taj pepel, nećete dobit bugance.' Mi bi išli gori na guvno i onda bi bosi po tom pepelu gazali, nećemo dobit bugance na noge."[1247] Buganci se spominju i u *Vječno nasmijanom nebu*: „Izađeš na buru, pa opet uz vatru, i tako malo po malo ispletu se noge modrim uzicama, kao najljepše pletenice. Te šare zovemo 'Ciganima'. I nema djeteta koje ih nema, tamnomodre i crne, po čitavim nogama. Natječemo se koji će imati gušće i ljepše. O, kako divne znamo imati… Ali zato i zebemo: opliće te bura, i plamen, i svaki vrag. Dobiješ i bugance, hoćemo reći ozebline."[1248]

U Crivcu su uoči blagdana svetog Ivana Krstitelja ljudi skupljali drva, a navečer se veselili. Palio se i preskakao svitnjak koji nisu preskakala djeca, već muškarci: „Muški su priko toga priskakali, žene nisu, nismo dica priskakali, ali muški su priskakali. Pilo se i veselilo. To se baš uoči svetog Ivana palia svitnjak, isprid većine kuća i u zaseocima se to palilo. Bia je to jedan način okupljanja."[1249]

U Kaštel Starom blagdan Ivana Krstitelja nazivaju Ivanom Svitnjakom. Večer uoči Svetoga Ivana naložio bi se svitnjak koji su preskakale starije žene, što je djeci bilo zanimljivo gledati. „Priskakalo bi se od Ivana do Ivana, od vode do vode. Meni su sad slike, jer to je blizu bilo naše kuće. Dica bi bili okolo i smijali bi se i gledali bi jer je bilo interesantno, a onda ove stare žene, mi smo umirali od straja one Šoltanke da se ne zapalu."[1250]

Na Kozjaku postoji crkvica svetoga Ivana gdje se također uoči blagdana rođenja Ivana Krstitelja palio svitnjak. Nekoliko bi se ljudi popelo na Kozjak zapaliti ga, a mještani su se sljedećeg dana penjali do crkvice navrh Kozjaka. Neki su pješačili, a neki odlazili na konjima. „Oni bi išli na noge jer je gore daleko, a ja bi bila gore na konja, treba do vrha Kozjaka doć. Kad krenete put Radošića, trebate do vrha doć, onda s jedne strane je veći planinarski dom, a drugi je na istočnu stranu, na livo put Splita. Ide se vrhom Kozjaka i onda se dođe do Svetoga

[1247] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1248] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 36-37.
[1249] Kazivač: Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac.
[1250] Kazivač: Anija Deanković (1952.), Kaštel Stari.

Ivana. Mi bi išli iz sela, iz mjesta, znači dole iz Kaštel Staroga koji je uz more, pa onda magistrala, pa groblje gore, pa onda uzgor bi se išlo sve, ima talijanska cesta."[1251]

Kaštelani su sa sobom nosili hranu koju bi na Kozjaku kuhali: „Nosili bi svu spizu, mater bi gori kuvala rižot i to mi je bilo najdraže. Ja, mater, otac, brat, dide i baba isto iz Lukšića i mater bi to kuhala." Misa je bila u deset sati, a nakon nje je slijedila procesija: „Napravia bi se jedan krug, procesija bi išla malo dole bi se spustila među svit i vratila bi se opet gore na vrh jer je gore crkvica svetoga Ivana."[1252]

Kazivačicu iz Kaštel Starog uz Ivana Svitnjaka vežu najljepše djetinje uspomene. Na Kozjak se katkad odlazilo i na Ivana Glavosjeka, ali obvezno na Ivana Svitnjaka: „To je prekrasno kad dođete gore, onda se vide sva Kaštela, čak bi se vidia i Vis kad bi bilo vedro. To je meni u srcu. Ivan Svitnjak mi je bia najveći svetac jer bi bili svi zajedno. 29. 8. je Sveti Ivan Glavosjek. Isto bi se išlo, digod bi išli, digod ne bi, ali na Svitnjaka obavezno. Bilo je baš ono druženje po starinski i to sada nama fali."[1253]

Svitnjaci su se palili i u Tijarici: „Palio se svitnjak, unda priskačeš priko svitnjaka. To je bilo lipo, to gorili svitnjaci kroz cilo selo."[1254] Informant iz Studenaca prisjeća se kako mu je kao djetetu nova kapa izgorila u svitnjaku: „Ja se sićam moga zadnjega slučaja kad sam ja svitnjak palio. Došli smo svi iz sela, naložimo veliku vatru i unda mi, kako gori imamo veliko brdo, navr' toga brda smo naložili. Svake godine to je bio naš svitnjak i tu je palilo se. Donesemo drva, onih lipih koja dobro gore, dok plamen dvajst metara iznad toga svitnjaka. I ondan puvala nika bura i meni kapu s glave i direkt u svitnjak i izgorila mi kapa, nova kapa. Neću nikad zaboravit. A ja počeo plakat."[1255]

U Vrgorcu se svitnjak nije palio, samo u okolnim selima.

Iz memorata kazivača razvidno je da su vatru preskakale različite dobne i spolne skupine. U nekim je mjestima, selima i zaseocima bilo uobičajeno da je preskaču djeca, u nekima muškarci, u nekima starije žene.

U *Prosjacima & sinovima* vatru je preskakala *mladost:* „Baš mi godi ova vriska i buka mladosti oko ivanjskih kresova."[1256] Oni koji su preskakali vatru činili su to s određenim

[1251] Kazivač: Anija Deanković (1952.), Kaštel Stari.
[1252] Kazivač: Anija Deanković.
[1253] Kazivač: Anija Deanković.
[1254] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1255] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1256] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 152.

nakanama: „Uoči Ivanjdana, dok su čobanski kresovi sukali u nebo po svim brdima i komšilucima, dok je mlađarija u trku kroz plamen proskakivala da ih sveti Ivan dobro oženi i uda, a usput da ih sačuva i od natučaka na tabanima (...)”[1257]

Natučci na tabanima spominju se i u trilogiji, u memoratima dječaka Ivana: „Skupim malo lozine i drača, ukradem naramak drva i potpalim. Onda se sve šetam oko njega, skupljam i raskriljujem ruke i pjevam 'Ooooooo' sve dok ne nestane plamena. Zatim se zatrčim i preskočim žar, onako mala s kraja, da me ne bi boljeli tabani, i da ne dobijem natučak na peti.”[1258]

Na Svetoga Ivana Krstitelja Jokaša su našli mrtva. Zahvalivši Mariji Poprdi koja je ostala uz njega do kraja, iako zahvala djetetu i komplimentiranje nije bio običaj patrijarhalne sredine, Jokaš je šalje u selo kako ne bi propustila ivanjske krijesove: „Sad otiđi u selo, da se i ti ivanjske noći nauživaš... Ostavi mi vrata otvorena, da malo gledam vatre u planini i mjesečinu na pragu, samo malo, a onda ću časkomice i s mirom umrijeti.”[1259]

Ljudska nestalnost i nedosljednost u Matanovu je razgovoru sa Šimagom Malim prikazana metaforom: „Eto, to ti je čovjek, njegova prčevitost, njegovo ništa… luda leptirica oko ivanjske vatre.”[1260]

Ljepota običaja paljenja krijesova uoči Ivana Krstitelja opisana je u Raosovoj trilogiji:

„Bilo kako bilo, ipak nema ništa ljepše od večeri uoči Svetoga Ivana Krijesnice, to jest Svitnjaka.

Čim zazvoni Zdravomarija, svuda unaokolo planu vatre, po svim visovima i proplancima, u svakom komšiluku... kao da se zapalilo čitavo selo. Najviši su čobanski 'svitnjaci'. Po mjesec dva kupe praljke i suharke, kopaju panjčiće i sijeku jasenovo grmlje. Sve to slažu jedno uz drugo, jedno na drugo, i to se digne visoko kao najveća kuća. Pa kada zapale onaj na vrhu Orljače ili na Gra'ovoj pasiki, ono plamen sukne sve do neba. Bogme se i sami anđeli razmiču, da ih ne oprlji.”[1261]

Želeći dostojno ispratiti „tetke” Evicu i Julku na njihovu povratku u Srijem, mali Raos priređuje im oproštaj skupljajući suhe grane i paleći ih kao dan uoči Ivanjdana:

[1257] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 150-151.
[1258] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 81.
[1259] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 152.
[1260] Isto, str. 216.
[1261] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 81.

„Tri sam dana sabirao pralјčiće i suharke i pod kupine ih slagao, da ih mogu na rastanku pozdraviti pustim kresovima. Sve ja to lijepo složio kao u nekakve rukoveti, u gnjezdašca nekakva, i sve lijepo pobadao u kupine oko kuće – neka plane kao dan pred Ivanjdan!”[1262]

U Šćurlićima se, prema pripovjedačevu sjećanju, palio veliki svitnjak, „nasred ceste pred Klepuzininom kućom”. Oko svitnjaka se skupljalo čitavo selo, a preskakali su ga momci:

„Skupi se staro i mlado. Djece uvijek najviše. Uhvatim se s njima za ruke, obilazimo oko vatre i sve pjevamo: 'Ooooooo...'

Momci se zatrkuju i skaču ravno kroz plamen, a mi zijevamo od čuda, i onda više ne pjevamo: 'Oooooo...'

Malo pomalo gasnu vatre, a ostanu samo tačkice po brdima i Biokovu. Od vremena na vrijeme malčice se zažare, kao žar cigarete kad se dim uvlači. Onda i toga nestane.”[1263]

Otišavši na školovanje u Split gdje se u sjemeništu osjeća zarobljenim poput ptice u krletci, dječak Raos žali što se u njegovim brdima ne može školovati za svećenika: „Zašto se tamo, u mojim slobodnim brdima, ne može učiti za popa i čovjeka? Zašto ne uz ivanjske kresove bez stražara, pod golim nebom bez žica, bez krletke?”[1264]

8.14. Velika Gospa

Blagdan Velike Gospe slavlje je Uznesenja Blažene Djevice Marije na nebo. Papa Pio XII. 1950. godine objavljuje dogmu o njezinu uznesenju. Djevica Marija, Isusova majka, uznesena je na nebo dušom i tijelom, stoga joj tijelo nije doživjelo propadljivost.

U *Prosjacima & sinovima,* vrativši se iz hajdučije kući, Prpa nailazi na Anđuku s dvama novorođencima koja su se rodila na blagdan Velike Gospe: „Vrativši se kući nađe dva sina blizanca, koja se upravo bijahu rodila. Kako su u taj čas zvonila i slavila zvona u čast Velike Gospe – izbaviteljice naše – blizancima nadjenu imena Zvoniša i Slaviša.”[1265]

[1262] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 154.
[1263] Isto, str. 81-82.
[1264] Isto, str. 262.
[1265] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 132.

8.15. Sveti Roko

Sveti Roko ili sveti Rok (lat. *Rochus*) svetac je Katoličke Crkve, zaštitnik od zaraznih bolesti kojemu se osobito utjecalo u XIV. stoljeću, za vrijeme kuge, a potom i kolere koja je nemilosrdno morila stanovništvo u više navrata. „Od kuge, glada i rata…"[1266] U Imotskoj krajini za vrijeme večernje molitve među ostalim se *priporukama* moli i svetome Roku: „Slidi 1 oč., 1 zdr., 1 sl. Ocu, Svetom Roku, Isusovu proroku, da nas sačuva od biča nemili: kuge, glada, rata i pomora: 'O sv. Roče, Isusov proroče, čuvaj nas, brani nas, od biča nemili ti nas zakloni!'"[1267]

Diljem Crkve u 2020. se godini molilo svetoga Roka da oslobodi svijet od pandemije korona virusa.[1268] Sveti je Roko zaštitnik i kirurga, hodočasnika, zatvorenika i invalida.[1269]

Rođen je oko 1295. godine u Francuskoj, u gradu Montpellieru. Njegovi su roditelji dulje vrijeme bili bez poroda pa su molitvama i zavjetima od Boga isprosili sina kojega su nazvali Rok.[1270] Zbog tjelesne mrlje u obliku križa vjerovalo se da ga je Bog izabrao da bude redovnik. Nedugo nakon smrti roditelja podijelio je siromasima sve svoje imanje koje mu je pripalo po ocu i krenuo na hodočašće u Rim. Na putu prema Vječnom Gradu u blizini mjesta Acquapendente susreće ljude oboljele od kuge te se ondje zadržava kako bi njegovao bolesnike. Mnogi su od njih ozdravili, stoga Roko uviđa da je njegovo poslanje njegovanje bolesnika. Njegov prvotni naum, hodočašće na koje je krenuo, poprima drugačiji plan puta pa se Roko zadržava u gradovima pogođenima zarazom. Napokon došavši u Rim, ozdravlja kardinala zaraženoga kugom, a onda nastavlja dalje u pravcu Cesene, Riminija, Novare i Piacenze.[1271] U Piacenzi i sam obolijeva, a na njegovu se bedru otvara velika kužna rana pa se povlači u šumsku kolibicu na obali rijeke Po ne bi li tamo umro. Njegov vjeran pas svakoga mu dana donosi kruh. Roko ozdravlja i kreće prema svom rodnom gradu. Pokraj mjesta Angera zamjenjuju ga s uhodom i zatvaraju u tamnicu. Sudac je bio njegov ujak koji ga nije prepoznao zbog tijela

---

[1266] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 695.
[1267] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 229.
[1268] don Mirko Barbarić, (1947., Dragičina), salezijanac, navodi molitvu: „Spasitelju, Isuse Kriste, u svojoj blagoj providnosti i očinskoj mudrosti postavio si svetoga Roka moćnim zaštitnikom protiv zaraznih bolesti i po njemu uvijek dijelio obilje blagoslova ljudima u bolesti i tjeskobi. Pošalji ga u ovom času kad nam je zdravlje ugroženo, neka nas štiti i za nas moli kako bismo bili dostojni tvojih obećanja.".
[1269] Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 414.
[1270] Dragić, Marko. 2013. *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*. Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja, Vol. XI No. 2, str. 167.
[1271] Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb, str. 413.

izmijenjena bolešću. Njegovo je utamničenje trajalo pet godina, do blagdana Velike Gospe 1327. godine kada ga nalaze mrtva. Rokova je tamnica bila obasjana svjetlošću, a pokraj njega je pronađen natpis: „Svi koji obole od kuge i zaištu pomoć po zagovoru sv. Roka, sluge Božjega, bit će iscijeljeni!”[1272]

Rokovi se zemni ostatci nalaze u Veneciji.

Sveti Roko zaštitnik je mnogih hrvatskih mjesta: Drniša, Staroga Grada, Virovitice, Svetog Roka u Lici, Kreševa, Lumbarde, Lovinca, Zatona, a svečano se proslavlja i u pelješkoj Kuni, u Sutivanu na otoku Braču, na Klisu, na Murteru i mnogim drugim mjestima.

Na blagdan svetoga Roka, zaštitnika Sutivana, na jutarnjoj se misi pjeva *Život svetoga Roka.* Podijeljen je u tri čitanja, a svaki pjevač ima svoj dio. Melodija je od starine.

Život svetoga Roka

I. čitanje

Počinje život svetoga Roka – zagovornika i zaštitnika našega mjesta.

Porodi se Roko od čestitih roditelja godine tisuću dvjesto devedeset i pete u francuskom gradu Monpeljeu. Otac mu Ivan bi upravitelj toga znamenitoga grada, a majka mu se zvala Liberija.

Majka, prožeta pravim kršćanskim duhom, uloži sve svoje sile i svo svoje umijeće da zadahne Roka duhom pobožnosti, vjere i ljubavi. Znanci su se divili njegovom prijaznom i ljubaznom vladanju, žarkoj pobožnosti, a nadasve njegovoj ljubavi prema siromasima. Često bi pratio svoju majku kada bi polazila u bolnice i siromašne kuće, dijeleći pritom ganutljivom radošću milostinju što ju je skupljao štedeći i otkidajući sebi od usta.

I tako Roko proživi svoje djetinjstvo u pobožnosti, posluhu i u djelima milosrđa.

Kad mu je bilo 16 godina, pošto je završio sjajno prve škole, otac ga povjeri vrsnim učiteljima. Volio je nauk i učio marno, pa mu i sami učitelji proricahu blistavu budućnost. Ali, uspjeh u znanosti ne uništi u Roku duh pobožnosti, niti zaustavi njegov razvoj u kršćanskim krepostima.

Budući da je Isus bio čovjek boli, i budući da onoga kojega poziva na veću svetost toga i većim bolima kuša – trebalo je i Roku poći kraljevskim putem na vlastitu Kalvariju.

[1272] *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 1990. Ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 513.

Nije mu bilo ni dvadeset godina, kada ga snađe dvostruka strašna nesreća: smrt dvaju velikih ljubavi, oca i majke. Navikao živjeti pod zaštitom svojih roditelja, osjeti onda još snažnije i bolnije veliku prazninu koja je nastala njihovim gubitkom.

Roko je, dakle, bio u cvijetu mladosti, k tome vlasnik golema bogatstva, ljubljen i štovan od podložnika i mogao je naći u svijetu slasti, slave i užitaka. Ali Roko je svim srcem čeznuo za nečim drugim i roditeljska smrt je samo pospješila trenutak u kojemu odluči odreći se posvema svjetovne moći i vlasti.

Svome stricu Vilimu prepusti čast monpeljerskog upravitelja – koju je čast naslijedio od oca – a čitavo svoje bogatstvo razdijeli siromasima. Svuče skupocjeno plemićko odijelo, obuče prostu haljinu, ogrne se iznošenim plaštem i tako odjeven kao siromašni hodočasnik sa štapom u ruci izađe iz tvrđave noću, od straha da mu se ne zapriječi odlazak. I prođe te noći kroz grad, bogat samo velikom vjerom i beskrajnom ljubavlju prema Bogu i prema bližnjemu.

Htijući što prije doći u Rim, Roko prebrdi južnu Francusku i Alpe te siđe u Italiju.

Tek što stiže u dražesni gradić Akvapendente, stotinjak kilometara daleko od Rima, ukaže se njegovu oku tužan i žalostan prizor: u svakom su se uglu vidjeli izmiješani bolesnici i umirući bez pomoći. Mrtva tjelesa su pak na svakom koraku širila, nepokopana i zapuštena, strahovit zadah. Strašna je kuga harala gradom sa svim užasom. Drugi bi malodušniji duh bio pobjegao glavom bez obzira, ali se Roko dade na posao, znajući da će Bogu biti ugodnija njegova milosrdna pomoć onim jadnim bolesnicima, nego pobožno pohađanje rimskih bazilika. I stoga bez obzira na opasnost i na trud, još prašan i izmoren od duga puta, pođe u bolnicu te zamoli da bi mu iskazali osobitu ljubav dopustivši mu da može dvoriti okužene.

Sav se predao svima, pa je išao od kreveta do kreveta; ovom je davao jelo, onom liječio rane, onoga tješio, a onome preporučivao neka se povjeri Bogu i podnosi strpljivo. Roko se nije smeo ni pobojao opasne kuge, već se prestraši onoga veselja i zahvalnosti koju njemu u čast iskazivahu ozdravljeni.

Kad više nije trebalo njegove pomoći, smjesta se ukloni odanle te zaputi prema Rimu. Preko Čezene dođe u Rim, i dok je Roko u jednoj crkvi pobožno sudjelovao svetoj Misi, pristupi k njemu neki kardinal. Vidjevši Rokovu pobožnost i samozataju u službi okuženih, a po Božjem nadahnuću, zamoli taj kardinal Roka neka se moli Bogu da odvrati bič kužni. Roko se ispočetka ponizno ispriča izjavivši da je siromašni griješnik, nedostojan da k nebu digne svoj glas. No, kardinal bijaše uporan, ne odustavši od svoga zahtjeva, pa Roko popusti i stane se svim žarom moliti Bogu neka dokrajči kugu.

Od toga časa poraste i njegova čudotvorna moć, jer bijaše dosta da prekriži bolesnike i u tren bi ozdravili.

Malo poslije prestade i kuga, a Roko ostavivši vječni grad Rim, dođe u Pijačencu. Dok se žarko molio u jednoj crkvi, dobije nadahnuće s neba koje mu zapovjedi: „Ustani, Roko, i poteci u pomoć svojoj braći, jer će tvoja molitva biti uslišana".

Ohrabren tim nadahnućem, pođe odmah u bolnicu, gdje je znakom križa ozdravljao bolesnike.

A Ti, Gospodine, smiluj se nama!

II. čitanje

U Pjačenci dovrši Roko divovsku borbu proti kuge. I jedne noći, dok je umoran i shrvan dnevnim naporom – počivao, začuje glas: „Sinko moj, dođe doba da i tebi dadem piti iz svoga bolnog kaleža. Kugu, koju si snagom moga imena tako uspješno liječio kod svoje braće, i tebi namijenih. Budi hrabar i strpljiv!"

Na te riječi Roko se razbudi i iznenada osjeti tešku bol na lijevoj nozi. Poboja se da bi mogao dosaditi drugim bolesnicima, i zato – čim je svanulo – izađe iz bolnice. Prijeđe preko rijeke Trebije te se jedva jedvice dovuče do obližnje šume. Tu od grmlja napravi sebi kolibu, jer morao se nekako zakloniti od nevremena. Konačno, bolestan i iscrpljen pade na zemlju.

Duge se sate opirao boli, no dođe čas da ga uhvati kruti grč, obuzme ga strašna žeđa i snaga mu smalaksa. Roko upre oči ka nebu i iz srca izvije molitvu. I odjednom, kod njegovih nogu zažubori vrelo, pa Roko mogaše bistrom i svježom vodom ugasiti žeđu te oprati ranu.

Nedaleko od Rokove kolibe bijaše dvorac pijačentskog plemića Gotarda Palkastreli. Tu je on često stanovao.

Jednog je dana Gotardo mirno sjedio za stolom. Uto opazi vjernoga psa gdje nježno pograbi u zube komad kruha, te ga žurno odnese u obližnju šumu. Na prvi mah nije za to mario, no, vidjevši kroz više dana što pas radi – odluči poći za njim. Dođe plemić do pola šume i opazi kako pas ulazi u kolibu, pozdravlja jednoga bolesnika i stavlja mu kruh u ruke.

Gane se Gotardo tim prizorom, pa i sam zakorakne u kolibu, ali ga zaustavi povik: „Nemoj brate, ne ulazi! Jadnik sam, okuženik!"

I zaista na taj povik, plemić pobježe glavom bez obzira.

Sutra dan ga uhvati grižnja savjesti, što je zapustio čovjeka koji je sigurno svet, budući da ga Bog pomaže tako čudesno. A i zastidi se što je dopustio da ga velikodušnošću životinja

nadvisi. Stoga se vrati u šumu, te Roku ponudi svoju uslugu i njegu. Čak ga htjede prenijeti u svoj dvorac, ali Roko ne dopusti nikako.

I tako je Gotardo svakog dana pohađao bolesnog prijatelja; i osjeti pri tom kako se u njegovu srcu događa neki čudni preokret.

Dosta vremena ne spomenu Roku o tome ni riječi. Ali se jednog dana osjeti prisiljenim da mu razgali srce. Ispriča mu svoje nutarnje borbe i čvrstu odluku da se Bogu predade. Zapita ga koji je put najbolji da dopre do kršćanskog savršenstva.

Roko s velikim veseljem prihvati Gotardovu povjerljivost i Bogu srdačno zahvali; a onda mu zanosnim riječima opisa ljepotu služenja Bogu i podsjeti ga riječi Isusovih: „Ako hoćeš da budeš savršen, idi, prodaj sve što imaš, novac udijeli siromasima pa idi za mnom!”

Rokov je savjet uistinu bio težak, ali Gotardo izjavi da će ga najspremnije poslušati. Roko pak – hoteći iskušati Gotardovu odluku i dobru volju – reče Gotardu: „Prijatelju moj, recimo što da si se danas svega odrekao pa nemaš više ništa. Idi, dakle u grad i zamoli u ime milostinje malo kruha da se ti i ja prehranimo.”

Gotardo posluša, ali u Pjačenci znadijahu da je plemić i bogat čovjek, zato pomisliše da je lud, pa – mjesto kruha – dobi poruge, pogrde i uvrede. I vrati se Roku sav smeten i ponižen, ali dostojan svoga učitelja.

Kasnije proda Gotardo sva svoja dobra, utržak razdijeli siromasima i nastani se kraj Rokove kolibe. Tu su obojica neprestano molili, vježbali se u kršćanskim vrlinama i tako provodili dane u pobožnosti.

Još mnogo mjeseci ne mogaše Roko ostaviti samoće, jer mu ne dade bolest koja nije išla nimalo na bolje.

Uto se opet u Pjačenci pojavi kuga. Roko dozna, zaboravi uvrede i – mada bolestan – pođe opet u grad. Gdjegod se Roko pojavi, tu se povrati i život. Uskoro nestade bolesti, a svetac se vrati u svoju samoću.

I dok je Roko jedne noći spavao na siromašnom ležištu, probudi ga višnje nadahnuće i bi mu javljeno da je ozdravio od kuge.

K tome, dobi nadahnuće da se odmah vrati u domovinu Francusku.

A ti, Gospodine, smiluj se nama!

III. čitanje

Premda je Roku bila draga ona samoća a bolan rastanak s Gotardom, odluči žurno poslušati nadahnuće Gospodnje.

Kad svanu čas rastanka, Gotard htjede poći za dragim učiteljem, ali se Roko usprotivi jer upozna u tome volju Božju. Dade Gotardu najzgodnije savjete i upute za službu Bogu i ljudima, zagrli ga srdačno, blagoslovi i zaputi se u domovinu.

Čim je Roko došao u svoj rodni grad Monpelje, upade u nove nevolje, jer su se dvije neprijateljske stranke borile za posjed. Njega, međutim, nitko ne pozna, a kako bijaše mršava lica, plaha držanja i poderana odijela, pomisliše da bi mogao biti ili nekakvi skitnica ili uhoda.

Ispitivahu Roka, ali on ne da odgovora. Njegova uporna šutnja poveća sumnju, i kada ga predvedu pred upravitelja, on naredi da ga se baci u tamnicu.

Iako je Roko bio poslušna i mirna držanja, tamničari ne postupahu baš čovječno prema njemu, ne dajući mu povremeno ni potrebna kruha. Štoviše, čestoput su ga nalazili gdje leži na zemlji, ruku i očiju uzdignutih k nebu, zanesena u molitvi, tako da ne bi ni primijetio kad bi netko ulazio.

Pred kraj četvrte godine tamnovanja, osjećajući da mu se bliži čas smrti, zamoli Roko da mu dovedu ispovjednika. Pošto je pobožno primio svete Sakramente, zaželi da ga ostave tri dana posve sama, htijući se po razmišljanju muke Isusove što bolje na smrt pripraviti.

Poslije navršena tri dana uđoše tamničari u tamnicu, i gle velikoga čuda: svečevo mrtvo tijelo nađoše na zemlji, a bijaše ono obasjano žarkom svjetlošću i zadahnuto nebeskim mirisom. Po strani im se otkrije jedna pločica, na kojoj je pisalo: „Rok će vam biti zaštitnik od kuge".

Pročitavši ime Roko, stražari se čudom začudiše i silno prestrašiše, jer su u liku toga siromašnog utamničenika prepoznali sina svoga prijašnjeg vladara.

Kao munja raširi se taj glas po gradu, a i gradskom upravitelju bijaše to odmah dojavljeno. Nastojeći popraviti nepravdu nanesenu svome sinovcu, upravitelj naredi da se u njegovu dvoru podigne skupocjeni odar, te onamo prenese Rokovo mrtvo tijelo.

Više je dana ono tu bilo izloženo, i građani dolažahu da ga časte. Kad su mu već odali dužnu počast, Rokovo mrtvo tijelo bi preneseno u veliku crkvu, a nakon svečanih zadušnica sahranjeno.

Bijaše to godine tisuću tristo dvadeset i sedme, tek što je Roko bio navršio trideset i dvije godine.

Čim se pročulo za svetački život svetoga Roka, i za neobične okolnosti oko njegove smrti, započne ga narod zazivati da ih obrani od kuge. Mnoge kapele i crkve podigoše njemu u čast, štujući ga ne samo u njegovoj domovini Francuskoj, nego i u Italiji i kod nas u Hrvatskoj.

I mi, braćo predraga, obratimo se u vjeri i odanosti našem milom zagovorniku, zaštitniku našega mjesta, tom divnom Božjem ugodniku!

Roče sveti, utjeho bolesnih, ufanje griješnih, zaštito naša – tebi se utječemo! Blagoslovi naše mjesto, naše starce i starice, muževe i žene, mladež našu, svu djecu našu!

Samo te jedno molimo i ištemo: o moćni naš zaštitniče, zagovaraj nas kod višnjeg Boga! Izliječi među nama one koji boluju od vjerskog nehaja, iskorijeni iz našeg srca pogubni ljudski obzir, zaštiti nas od zarazne duševne kuge – modernoga bezvjerja. Žarko te molimo, Roče sveti, da isprosiš od Boga da nam omili svaka nedjelja i svaki blagdan, te radeći pošteno i živeći kršćanski, dostojni budemo uživati onu slavu, koju Ti s Trojstvom presvetim uživaš po sve vijeke vjekova. Amen!

A ti, Gospodine, smiluj se nama! [1273]

Slika 38: Procesija s kipom svetoga Roka ulicama Sutivana (izvor: www.sutivan.hr)

[1273] Ustupila: Neda Radmilović, rođ. 1952., Postira. U Sutivanu živi od 1974., članica je crkvenoga zbora.

Nakon svečeva životopisa slijedi procesija s njegovim kipom[1274] koji tradicionalno nose muškarci hodajući bosi kroz mjesto i pjevajući *Pjesmu svetome Roku*:

„Na spomendan, 16. kolovoza ujutro u sedam sati se slavi tiha sveta misa na kojoj se po tradiciji pjeva svečev život. Nakon toga slijedi procesija sa svečevim kipom koji nose bosonogi muškarci, a usput se pjeva 'Pjesma svetom Roku' do mjesne crkve posvećene Uznesenju Blažene Djevice Marije. Popodne je svečana sveta misa. Slijedi procesija po mjestu. Svečev kip ostaje u toj crkvi do 1. sljedeće nedjelje kad se ponovno vraća u crkvu svetoga Roka."[1275]

Pjesma se sastoji se od 32 strofe; prva je strofa katrena, a ostale tercine:

Pjesma svetom Roku

1.
Zdravo Roče priblaženi
Molimo te poniženi
Da nas braniš od kuge
Da nam isprosiš dažd obilni.

2.
Roditelji tvoji moljahu
Boga i Divu ter prosahu
Milost, da se porodiš.

3.
Božju milost isprosiše
Bog nebeski, jer znadiše
Da mu hoćeš ugodit.

4.
Častna od roda, kad izajde
Na tve prsi tad se najde
Zlamen križa slavnoga.

5.
Bogu služit započeti
Piću od majke nehti uzeti
Ona kada postiaše.

6.
Ti restući u mladosti
Mnoge jesi tad kriposti
Čudnovato prikazal.

7.
Nauk dobri otca tvoga
Kad se dili svita ovoga
Poniženo jesi prial.

8.
Jer blago ko ti ostavi
Kako Božji sluga pravi
Sve si ubogom podilil.

9.
U tvem mistu prebivati

[1274] Noseći među sobom jednog od učenika: „(…) i nosaju ga kao svetog Roka u procesiji ili turskog mrtvaca." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 597.).
[1275] Kazivač: Neda Radmilović, rođ. Jelinčić (rođ. 1952., Postira), živi u Sutivanu od 1974.

Nehti, nego putovati,
Za moć kužne pohodit.

10.

Na daleko ti putujuć
Kužne rukom dotičujuć
Čudnovato ozdravi.

11.

Od kuge se ne strašeći
Već slobodno ulazeći,
Gdi se kužni nahode.

12.

Dobrovoljno s njima staše,
Ljubeznivo nastojaše
U njihovoj bolesti.

13.

Tašću slavu za odniti
Tad se odluči ukloniti
Jer te mnogo slaviše.

14.

Ali tebe Bog proslavi
Čića vele tve ljubavi
S onim čudom Velikim.

15.

Jer kad prija kruh angjelski
Prikaza se zrak nebeski
S kim ti obraz prosinu.

16.

Bogu veće za ugoditi
Želio bi još trpiti
Svake trude i nemoći.

17.

Ti speć priđe Angjel s neba
Ki ti reče, da na sebi
Naći hoćeš zlu nemoć.

18.

Zbudivši se bol si oćuti
Put gore se jesi uputil
Za ostale ne okužit.

19.

U pustoši toj stojeći
Malo vode ti proseći
Polag tebe izašavši.

20.

Kako Iliju kruha dade
Istu milost ti imade
Kad ti ga pas donese.

21.

Posli od kuge ti ozdravi
Pustoš onu ti ostavi
I k domu se povrati.

22.

Tebe tvoji tad držaše
Za zločinca, te poslaše
U tamnicu svezana.

23.

Ti pretrpi dobrovoljno
Jerbo ne hti njim povoljno
Očitovat sam sebe.

24.

I u čas smrti ti si upravil
Molbe Bogu, da bi izbavil
Sve tve virne od kuge.

25.

Pokle tilo tvoje slavno

Umri, tada sve prosjano
Tamno misto ostade.
26.
Potekoše tad tamnici
Upisane na daščici
Ove riči najdoše:
27.
Svaki kužni, ki zazvati
Roka bude, on će imati
Zdravlje kužne nemoći.
28.
Tebe slave svi veseljem
Jer ih križa ti zlamenjem
Čudno ozdravljaš od kuge.
29.
Poniženo sad molimo,
Da oslobodiš svi prosimo,
Sve nas od svih nemoći.
30.
Iz pustoši svita ovoga
Molimo te obilnoga
Da nam isprosiš od Boga.
31.
Da poznajuć tve kriposti,
Svi budemo u poniznosti,
Tebe u vike slaviti.
32.
Da si slavan Roče Angjelski
Koji si imal dar nebeski
Svih od kuge ozdravit.
Amen.[1276]

Klišani su na blagdan svetoga Roka odlazili u procesiju kroz mjesto, točnije kroz varoš. Na pojedinim se dijelovima procesija zaustavljala kako bi svećenik predvodio molitvu. Nije se nosio kip svetoga Roka, već se s malog oltara iznosio pred krstionicu gdje je ostajao do sutrašnjeg dana. Kazivač rođen 1949. godine tvrdi da se nakon mise odlazilo kućama jer nije bilo organiziranog slavlja kakvo se priređuje danas:

„Sveti Roko – bila bi normalna misa koja se održavala i na početku mise bi se išlo u procesiju kroz cilo misto i natrag u crkvu i nastavila bi se misa, a kip svetog Roka sa njegova malog oltara bia bi ispred krstionice na vratima i on se posli mise sutradan vraća na isto misto di uvik stoji. Bila bi misa i iza mise bi se išlo kući, svak svojon kući, nije bilo nikakve proslave ni ništa, jedino u ljudi u kućama 'ko je štova svetog Roka bilo bi neko kućno slavlje il' nešto, a nikakvoga slavlja nije bilo prije kao šta sad ima. Procesija bi bila samo kroz varoš kud ide uvik i za Veliku Gospu, ima stajališta di bi pop govoria svoje riječi, ono šta triba, blagoslov i to i išlo bi se u crkvu na misu. Kip se nije nosia u procesiji nikad.”[1277]

[1276] Pjesmu ustupila Neda Radmilović, rođ. 1952., Postira. U Sutivanu živi od 1974., članica je crkvenoga zbora.

[1277] Kazivač: Milan Odža (rođ. 1949.), Klis.

Splićani su blagdan svetog Roka slavili u istoimenoj crkvici na Lučcu, a Lučanima su se pridruživali i Manušani koji nisu imali svoju crkvu. Toga bi dana Lučcem išla procesija u kojoj su se nosile velike košare s brnistrom koju bi onda posipali putem.[1278]

Sveti se Roko slavi i u Crkvicama na Pelješcu. Proslava započinje jutarnjom misom na kojoj se blagoslivljaju djeca, a nakon koje svećenik odlazi na ručak svake godine kod druge obitelji. Na Svetoga Roka sva djeca koja su toga ljeta naučila plivati skaču s mula kako bi dobila diplomu. Tradicija nagrađivanja dječjeg skoka u more traje gotovo pola stoljeća:

„Svake godine na 16. 8., znači dan iza Vele Gospe slavi se Sveti Roko u Crkvicama. Počne ujutro u deset sati ili u devet, zavisi o svećeniku kad može, započne misa i skupe se ljudi koji su tu u Crkvicama, koji dođu iz Kune. I to se u sat vremena održi. Svećenik ima običaj otić na ručak svake godine u drugu obitelj. Imamo pjesmu 'Djeca Pelješca', nemamo baš neke specijalne crkvene pjesme, koliko ja znam, ima na taj dan i 'Sveti Roko, čuvaj našu valu', inače ju je napisao Kunovljanin Vlatko Škurla, pokojni. Dalje tog dana dica skaču s mula za dobit diplomu. Svećenik isto tako izvrši blagoslov dice ujutro, onda oni navečer imaju zadatak: sva ona dica koja su naučila plivat u toku toga ljeta moraju plivat bez ičega, možda se odobri jedna peraja, i onda dobiju diplomu. I ta tradicija s tim diplomama traje od 1972., a sama crkvica je izgrađena kad i ljetnikovac Celestina Medovića jer je on u vlasništvu obitelji Medović, znači izgrađena je u isto vrijeme."[1279]

[1278] Jelaska Marijan, Zdravka. 2009. *Grad i ljudi: Split 1918.–1941*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, str. 397.
[1279] Kazivač: L. Violić rođ. Mišetić (1970.), živi u Kuni na Pelješcu.

Slika 39: Kip svetog Roka u Crkvicama (fotografija: Gorana Žurić, rođ. Mišetić)

Molitve se dijele na molitve prošnje i molitve zahvale. Molitve prošnje upravljaju se Bogu ili njegovim svecima kako bi se njima isprosila potreba, zdravlje duše i tijela, sreća ili blagoslov. Među svetačkim se molitvama i danas nalaze molitve upućene svetom Roku kako bi oslobodio narod od kuge, ali i svake druge tjelesne bolesti:

Sveti Roko preblaženi,
molimo te poniženi

da nas oslobodiš kuge
i bolesti svake druge.[1280]

Sveti se Roko slavi i u Raosovu Medovu Docu. U *Vječno žalosnom smijehu*, kronici Raosova djetinjstva, pripovjedač se prisjeća siromaštva u kojem je odrastao. U Medovu se Docu svaki dan jeo „kruh, pura s kiselim mlijekom ili s varenikom, pa krumpir, blitva, raštika, tušt i štir i sve ostale travke božje".[1281] Meso i *manistra* kuhali su se za posebne prilike, za Božić, Uskrs, Poklade i blagdan svetoga Roka:

„Sveti Roče, medovački sveče,
Tereza te grabovačka neće."[1282]

Suočivši se sa svojim najvećim strahom, pješačenjem do susjednih Matkovića usred noći kada treba sam proći pokraj raznih plašila o kojima je redovito slušao priče, dječak Ivan motivaciju nalazi u novcu koji će dobiti po povratku, a s kojim će se moći pogostiti na *derneku*, na Svetoga Roka: „Onda prevlada obraz i pomisao na deset dinara, Bože, na jedanaest! Koliki novac! Ako mi još otac doda pet, moći ću na svetoga Roka kupiti kilo jabuka i krušaka, pet nizova bombona i još će mi ostati dva dinara za licitarsko srce s ogledalom. Bit ću najbogatije dijete na svijetu."[1283]

[1280] Kazivala mi pok. Franka Carević rođ. Danijelović (1934.), Selca, zapisano: 12. 8. 2015.
[1281] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 18.
[1282] Isto, str. 19.
[1283] Isto, str. 135.

9. ŽENE U IMOTSKOJ KRAJINI

- Ma reci mi zašto me pred tolikim svijetom nazivaš silom nečistom i đavlom paklenim?

- Zato, silo nečista, što to i jesi po rođenju svome, po ustrojstvu svome, po tijelu i duši ženskoj, paklenoj![1284]

Imotska krajina prikazana u Raosovim romanima patrijarhalna je sredina u kojoj se poštivao autoritet djeda, autoritet starješine koji je skrbio o užoj i široj obitelji. U *Prosjacima & sinovima* čitamo o Iki Špalatrinu Kikašu koji je kao starješina sjedio na zasebnom stolcu repašu na koji nitko drugi nije smio sjesti, a sam je određivao tko će i kada govoriti, što će i koliko pojesti. Premda manje autoritativan od Kikaša, Did Buja u Raosovoj je trilogiji u pojedinim situacijama prikazan kao muškarac koji ima posljednju riječ: „Tandara-mandara – reče djed i povuče se pod murvu. To znači, da je on svoje rekao i da ne želi više razgovarati."[1285] Kruženje bukare krenulo bi od starješine, a na njemu je bilo i odlučivanje o sudbini članova obitelji. Starješinstvo je nosilo strahopoštovanje i odgovornost. Žene su se udajom podvrgavale volji muževa, a njihov položaj u braku nikako nije bio ravnopravan.

„Kad svećenik priđe Nuši, Potrka se hitro nadiže na lakte i gnjevno se prodera:

- Zar ti, prdekteru, ne znaš tko je glava u kući!

- Ne vični na misnika Božjeg, sunce moje! Sa sunca je došao pa ne vidi tko je s ove strane postelje.

To udobrovolji Potrku."[1286]

O ženama Imotske krajine i njihovu položaju u obitelji i društvu u Raosovim djelima doznajemo mnogo. Za razliku od žena u trilogiji, počevši od majke s kojom se učestalo svađao, *babe* Kate, *babe* Domuše i *tetki* iz Srijema koje je jako volio, male Marije s kojom ga vežu neke od najljepših djetinjih uspomena, učiteljica koje su mu se sviđale do djevojaka koje je krišom promatrao iz sjemeništa, s njima se družio, a s nekima i tjelesno zbližio nakon što je zauvijek

[1284] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 73.
[1285] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 118-119.
[1286] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 307.

izbačen iz splitskog sjemeništa, čak i s onima koje su se bavile prostitucijom, dade se iščitati razlika u opisivanju položaja žena u izabranim Raosovim djelima. Odnos muškaraca prema ženama Imotske krajine znatno je stroži i autoritativniji u dvama dijelovima *Prosjaka i sinova*, a za razliku od njihova odnosa u trilogiji pomalo je i karikiran, što ćemo i oprimjeriti:

- ženama nije priličilo izjašnjavati se o važnim temama, a nerijetko su muževi tukli svoje žene:

„Moja mater svašta govori. To joj i otac veli. I did Buja. Baba kaže da bi je trebalo tući. Moj otac to ne čini, iako svi tako rade sa svojim ženama. No ja već tu njegovu manjkavost ispravljam. Tučem gdje koga stignem. Stoga me svi vole i priznaju da sam pravi muškarac. Čekaj dok ponarastem, pa ćeš vidjeti kakav ću biti muškarac. Silovit!" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 41.).

- slijedile su volju muškaraca, čak i kad je riječ o njihovim sinovima, poput četrnaestogodišnjeg Potrke ili dječaka Ivana:

„Zapovijedaj ti Buji, ali meni nećeš! Prvo i prvo, ja sam svoj gospodar." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 132.), „Muč', maja, djed zna što radi." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 11.), „Maruka već htjede lanuti: 'Zašto to, sine?' kad se u posljednji čas prisjeti da joj više nije sin već gospodar, pa poganu riječ ugrizom na samoj usnici zaustavi i nemoćnim slijeganjem ramena dade znak drugim ženama da ga poslušaju." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 285.), „Čuvši da ne kaza ni 'majko' ni 'majo', već 'ženo', baš kô Isus u danom času, kôcar i gospodar, Maruka opusti ruke i mirno sjede na stopicu, a sve žene za njom." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 298.).

- pokoravale su se muževima:

- A ja ti kažem: ne znaš! Ne znaš, niti smiješ znati dok ti muž ne pokaže!
- Kako ti kažeš, moj Matane, golubane – pokori se Nuša. (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 291.).

- poštivale su starješine:

„Nu, opet, kako ti kažeš. Starješina si i gospodar.” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 308.), „Od danas si ovom smeću starješina i gospodar! U babe su ti Anđuke ključevi od ambara i konobe, i neka vazda budu u nje dok svijetom obijaš. A kad si kod kuće, oduzmi joj, ti si glava!” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 281.), „Ti si moj starješina i gospodar, kako pokojni odredi – uze Potrkinu ruku i poljubi je, premda ne bijaše običaj da se ikomu, osim popu, ruka ljubi. Ali baba Anđuka htjede ovim potresti nerazumno potomstvo svoje i nagnati ga da poštuje volju pokojnika, koji je sve ovo stvorio i održao, koji je znao vladati i upravljati na dobro sviju i na dobro sviju odabrati dostojna nasljednika.” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 299.).

- za stolom se najprije nazdravljalo muškim članovima obitelji:

„(...) ipak je bio red da se muškoj glavi najprije nazdravi, jer je muško uvijek nad ženskim, a i Bog ga prvog stvori.” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 17.).

- nisu se uplitale u muške razgovore:

„Kô tvoja Vrtirepka! – ujede ga Livoguza, koja se jedina nije ustručavala u muški razgovor uplesti.” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 238.).

- nisu jele zajedno s muškarcima za stolom:

„Vrtirepka se nasmiješi i povuče se na lužnik, jer ne dao Bog, da žensko prizalogaji s ljudima!” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 246.).

- pri raspodjeli hrane nisu ravnopravne s muškarcima*:*

„Glava glavi, pleće harambaši, a fukara može i rebara (...)” (Raos, Ivan. 1984. Prosjaci & sinovi. Knjiga prva. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 271.).

- podrazumijevalo se da uz raspodjelu svakodnevnih poslova obavljaju i „ženske poslove”:

„Ulazi unutra, silo nečista, i kuću redi – nimalo će ljubezno Matan (…) (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 269.).

- u pojedinim običajima poput umivanja na Cvjetnicu prednost imaju muškarci:

„Najprije otac, a onda mi muškarci, tj. ja – kako i Bog zapovijeda – a ženama što ostane.” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 72.).

- muškarci su smatrani razumnijima, uz pogrdne izraze česta je uporaba sintagme „ludo žensko”:

„Kad muškarci pamet izgubiše, skupimo je bar mi, sestre moje!” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 304.), „Ali kako ženske rijetko misle svojom glavom (…)” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 814.), „Potrki se napokon sva nebesa razgališe: nije nevolja, već ludo žensko (…)” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 66.), „Baš tako – uzdiže ramenca Potrka – gdje će žensko na čovjeka!” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 191.), „Gdje će šupljača nad junaka!” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 82.), „Valja koji put i budalasto žensko poslušati – promuca na kraju” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 273.), „Srećom razborit je čovjek, pa ne važe što ludo žensko kaže.” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 124.), „(…) eto, ludo žensko!” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 174.), „Ženska glavo” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 791.), „Makar ste vi rađale, a ja nisam, ma jopet muška pamet, muška pamet!” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 791.), „Ne slušaj ti ženske nagovore. I Adam ji' je sluša' pa ga je vrag odnija.” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 561.).

- muškarci su im se često obraćali pogrdnim imenima:

„žderigovna ženska!” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 285.), „U kraj, spišulje!” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 286.), „Na guzicu, spišuljo! – grmnu Jokaš, a jadna se Pelintrava spusti gdje je i bila.” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 299.), „A što će ti pogrdno žensko u postelji kad i samu sebi smrdiš!” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 15.), „silo nečista” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 67.), „đavle uspaljeni” (Raos, Ivan. 1984.

Prosjaci & sinovi. Knjiga prva. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 67.), „silo nečista i pameti kokošja" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 309.), „silo nečista i vraže pakleni" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 238.), „silo nečista totska" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 60.), „vita bedevijo" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 87.), „A što ću ti odgovarati – nevoljko će Šimaga – kad i sam znaš da nas Bog u svemu pokrati, samo u šupljačama izduži." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 69.), „Ne sluša me kuja!" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 125.), „(…) ti ženska glavurdo" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 25.), „Četvrtino kokoši, upamti, četvrtino kokoši i to od stražnjeg dijela, da to u što upireš svojim kokošjim prstom nije sjena." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska str. 65.).

- često im se pripisivala izdaja hajduka:

„I kao što čovjeku svako zlo, ponajčešće izdaja, dolazi od žene, tako dođe i Antiši." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 121.).

- muškarci su smatrani hrabrima i ozbiljnima, a žena slabima i strašljivima:

„Žena bila i ne bila. Samo te svojim strahom još više ustraši." (Raos, Ivan. 1965. Vječno žalosni smijeh. Zagreb: Matica hrvatska, str. 42.), „To se samo nama muškarcima događa. Gdje bi žene posijedile od straha! Onda bi se morale sijede i rađati." (Raos, Ivan. 1965. Vječno žalosni smijeh. Zagreb: Matica hrvatska, str. 39.), „Did Buja veli da je Dešpalj mekan kako kakva ženskica ili mladi pop, a da je Dominis ljudina na svom mjestu." (Raos, Ivan. 1965. Vječno žalosni smijeh. Zagreb: Matica hrvatska, str. 129.), „Ovako se ne smijem ni smijati, jer kažu da mi muškarci moramo biti ozbiljni i mrki (…)", (Raos, Ivan. 1965. Vječno žalosni smijeh. Zagreb: Matica hrvatska, str. 72.).

- muškarci su prikazani boljima no što jesu:

„Umjesto da kažu: 'Pogrda stara, što ženu vara!', lažu: 'Nema gore žene, a boljeg muža!'" (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 125.).

- muškarci nisu bili skloni iskazivanju emocija prema ženama ni djeci:

„U to vrijeme rodi se Prpi i drugi sin, kojemu u ženinu počast – a to bijaše i jedina počast koja se ikada vlastitoj ženi u ovom kraju iskazala – nadjenu ime Anđelko (...)" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 129.), „Muškarci, tvrdi na ženske suze kao i na milovanja, ravnodušno se raziđoše (…) (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 221.), „Očevici pripovijedaju da od sreće bijaše sasvim pobenavio, u prilog čega govori i činjenica da je Nušu pred cijelim zaseokom poljubio ravno u usta, što u ovom kraju ne upamti nitko živ, da se o mrtvima i ne govori." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 144.), „Nije običaj da roditelj dijete hvali i da mu zahvaljuje, a eto, ja ti zahvaljujem na svemu što si za ćaću učinila…" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 152.), „Rijetki si njegovi poljupci, ali kada dođu, peku." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 229.), „Prvi put osjetih očevu ruku na svom ramenu i stresem se: bila je mekana i topla kao najskrovitija žudnja." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 62.).

- muževima su prale noge i privezivale obuću:

„Džo ustuknu, gotovo uvrijeđen, a onda se sjeti da nije u 'goulden Kaliforniji', gdje ženu kô kap rose na dlanu nose, nego u zaostalom kraju, gdje pred muškarcem bule lice a kršćanke jezik skrivaju, muževima noge peru i opanke vežu." (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 248.).

- pojedini su se izrazi smatrali grešnima:

„Zaredale tako od komšinice do komšinice i svakoj svoju muku kazivaju: 'Vranj mi se – žene nikad ne govore vrag, grijeh je – vranj mi se dušom zametnuo ako valja jesti odveć mesa!" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 320.).

- u godinama kada su se smatrale zrelima za udaju morale su paziti na svoj izgled:

„Samo ti, Vrtirepko, kao udavača, moraš biti čista. Na te i neće gledati kao na prosjakinju već kao na siroticu, kao na sebi ravnu. Ala! Skokni do kamenice i dobro se umij, i vrat i uši, jer ako ti koja za uho zaviri…" (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 30.).

- znale su gdje im je mjesto:

„Hajde, neka i žensko Boga slavi – pomiri se Anđelija (…)” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 124.), „Žensku mudrost i ne priliči – pomireno će Nuša (...)” (Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 297.).

Slika 40: Stara fotografija prvopričesnice iz 1949. godine (posjeduje: Dijana Mišetić)

10. NEKADAŠNJI OBIČAJI

10.1. Običaj kruženja bukare

Razgovarajući s informantima o minulom vremenu njihova djetinjstva i mladenaštva, učestalo se spominju dvije riječi: druženje i zajedništvo: „To je bilo lipo u ta vrimena, iz jedne bukare se pilo, iz jedne zdjele se jelo.”[1287] O jedenju iz iste zdjele čitamo u Raosovoj trilogiji: „Ja se još uvijek ne žacam sa svojim medovljanima jesti iz iste zdjele, a on psima zasebne tanjure daje i još k tome sasvim nove!”[1288] Saznavši da se baba Kata svakodnevno umiva iz vrčine, Bujinica je distancira od zajedničke zdjele: „Čim je doznala da se baba umiva iz vrčine, odmah joj je zabranila jesti s nama iz iste zdjele.”[1289]

Seoske je zajednice obilježavalo zajedništvo njihovih članova: u zajedništvu se pekla rakija, vodila stoka na ispašu, provodili dani u radovima i noći na ognjištu. Zajednički se odlazilo na sila i prela i s njih vraćalo. Međusobno se pomagalo u svemu, međusobno su se porađala djeca, sudjelovalo se na svadbama i čuvalo i ispraćalo pokojnike na sprovodima. Mnogim su informantima u sjećanju hladne, zimske noći kada bi, okupljeni oko vatre, slušali priče o vilama, vješticama, vukodlacima i plašilima, kada bi se smijali pojedinim seoskim događajima i njihovim akterima ili i sami sudjelovali u sastavljanju i izvedbi pjesama, ponegdje popraćenima guslama ili diplama. Neizostavni predmet svake *kužine* bila je bukara. Riječ je „o posebnom vrču sastavljenom od niza tesanih daščica spajanima obručem ili kalanim prutom umetnutim u utor dna”.[1290] Bukara je kružila od ruku do ruku, toliko dugo dok je u njoj bilo vina:

„Bukara je bila glavna i osnovna stvar u našem kraju kad bi ljudi naveče sidili, naročito muški. Onda je ta bukara, uvik bi nešto bilo za pojist na selima, uvik bi bilo suvog mesa, manje liti jer nije bilo frižidera. Onda, ako si zakla janje, triba si ga u dva dana potrošit. A po zimi je uvik bilo suvog mesa pa pečenice, na koncu pancete pa bi se skuva kiseli kupus. Svi su ljudi sadili kupus za kiselit pa bi se velika kaca napunila tog kupusa. Onda bi se to cilu zimu pa gra'

[1287] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1288] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 798.
[1289] Isto, str. 148.
[1290] Antoš, Zvjezdana. 2001. *Predmeti od drva u seoskim kućama*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 85.

bi se sadio, fažol bi se sadio. To bi se pobralo, sušilo. Moja bi mama po dvi vrićice imala tog fažola. Sadili su kukuruz za pucanje pa bi se to u rašetu, u situ na vatri pucalo. Onda bi se ta bukara stalno dolivala i ona bi kružila od jednog do drugog. Oni bi naveče pivali. Oni su to zvali 'silo', 'iđen na silo'."[1291]

O bukari je pisao i Alberto Fortis: „(…) u narodnom čistunstvu ne rabe se čaše, jer prilično velika drvena posuda zvana 'bukara', u kojoj se pomiješaju voda i vino, ide naokolo od usta do usta dok ne ostane prazna".[1292] Fortis je srednjom Dalmacijom putovao 1772. godine, u pratnji britanskog crtača Jacka Herveyja i Splićanina Julija Bajamontija.[1293]

Bukara je u hrvatskoj, a osobito u dalmatinskoj tradiciji u kolektivnom narodnom sjećanju sačuvana kao sinonim nekih boljih prošlih vremena obilježenih zajedništvom, simbol druženja, pjesme i smijeha, večeri provedenih oko vatre i pjesama koje su se pamtile i dalje pjevale s koljena na koljeno. „Sjede oni tako za stolom, a bukara na stolu. Pije malo jedan, malo drugi, a obojica puše i razgovaraju."[1294] Kao što se jelo iz iste zdjele, tako se i pilo iz iste bukare. Nije bilo čaša, tek bukara koja bi se nalila do vrha, pronijela od ruke do ruke prostorijom, iskapila i nanovo punila:

„Svi iz bukare, nema čaša, 'ko će dat čaše, nismo imali čaše. Ako smo imali koju, čuvali smo je ko oči u glavi kad ti dođe prijatelj. To je bila bijeda i sirotinja. Ako si ima štagod pojist, bio si sritan."[1295]

Da bukara nije tek predmet iz nužnosti i siromaštva korišten u seoskim domaćinstvima, a s nekim boljim prilikama zamijenjen staklenim kriglama, svjedoči i činjenica da se i danas može naći izložena u mnogim kućanstvima. Podizanjem bukare u zrak nazdravljalo se svima prisutnima i čestitalo ako bi se ljudi okupili poradi neke prigode. Jozo Marijanović koji od svoje mladosti živi u Njemačkoj, s nostalgijom se prisjeća nazdravljanja bukarom: „To je radi veselja i tradicije. Ajde nazdravi čoviku, čestitaj mu da ženi sina. To je bila kao čestitka." Njegova ga supruga nadopunjuje: „Bukara se pravila za svatove i za ljude koji su jedni drugomu nazdravljali: 'Živio, moj kume, živio mi sto godina. Bog ti da zdravlje sto godina.' Unda vino se iz bukare pilo, svi iz jedne drvene bukare. Drvena bukara i svatko jedan drugomu."[1296]

[1291] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1292] Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 194.
[1293] Bajamonti, Julije. 1975. *Zapisi o gradu Splitu*. Zagreb: Nakladni zavod Marko Marulić, str. 37.
[1294] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 92.
[1295] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1296] Kazivači: Marijanović, Jozo i Marijanović, Marija; zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

Neizostavan običaj svake svadbe bilo je nazdravljanje. Nazdravljalo se mladencima, njihovim roditeljima, prisutnim svatovima, a izrečene su zdravice poticale slavljeničku atmosferu, stoga su u narodu i danas omiljen usmenoknjiževni oblik. Svečanost Matanova i Antišina vjenčanja u *Prosjacima & sinovima* zasjenila je pristigla vijest o smrti Stjepana Radića, zbog čega se svatovsko raspoloženje izmjenjivalo s tugom, a jednoličnost zaredanih zdravica izrečenih uz podignutu bukaru prekinula je tek zdravica upućena Hrvatskoj:

„A to 'kako dolikuje' sastojalo se u tomu da se bukara naizmjence dizala sad u slavu hrvatskih mučenika, sad za dug život hrvatskih mladenaca. Jednolično ponavljanje ubrzo prerasta u dosadu, te kao iz spužve cijedi iz čovjeka i radost i tugu. Nit se komu jede niti pije. Redomice zapadoše u ono bezvoljno mrtvilo što se javlja trenutak prije rasuća prezasićena društvanca. Da podstakne opepeljenu vatru, čini mi se baš Šunje podiže bukaru i nazdravi trećemu, nazdravi Hrvatskoj. Kad se led probije, krene i on i rijeka. Ubrzo se vrati svatovsko raspoloženje i zaredaše zdravice svim živim i mrtvim, od devendjeda Prpe do djeda Kikaša, od don Pavla i don Petra do Kikaševa Škilje iz Zagvozda, Potrkina Šalome i Matanova Dektive.”[1297]

Raosovi *Prosjaci & sinovi* pružaju uvid u nepisana, ali ustaljena pravila kruženja bukare. U svemu se kretalo od starješine, što bilježi i Ivan Lovrić: „Svaka porodica ima kućnoga glavara, koga zovu 'starešinom', to jest časnim starcem. Zadaća je starješine da se brine za hranu, odijelo i sve, što je porodici potrebno, ali ničim ne može raspolagati sam. Radi li se o prodaji ovaca ili druge stoke sitnije vrste, treba da dade pristanak čuvar stoke. Tako je isto, ako se radi o prodaji goveda, potrebno dopuštenje onih, koji obrađuju zemlju. Pri svakom, i najmanjem zaduženju porodice uvijek se piše ime starješine, makar bio i sto milja daleko.”[1298]

Starješina uzima bukaru s komina, prvi njome nazdravlja, prvi iz nje pije pa je potom pruža dalje:

„A Kikašu zaigraše i brkovi i uši, zadovoljno se protegne, pa podiže bukaru s komina i namigne unuku:

- U zdravlje djedova i unuka, a drugo nek se…

Otpi dva tri gutljaja, pa bukaru pruži Potrki:

[1297] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 242.
[1298] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 80.

- Čmrkni, junače! Znam da, tobože, nisi vješt piti iz bukare, pa ako u njoj njušku i malo duže zadržiš, ne smeta."[1299]

Premda nazdravljaju po starini, od najstarijih do najmlađih, Kikaš kao starješina svojom zdravicom nazdravlja najprije Potrki pružajući mu bukaru, koju on onda dodaje drugome djedu, kršeći tako tradiciju i nazdravljajući po svojoj volji: „Neka je po starini – povika Potrka kao što i odrasli viču, i kako dolikuje pruži bukaru drugome djedu (...)"[1300]

Djed Divac primi od Potrke bukaru pa nazdravi Jokašu, Jokaš mlađemu bratu Anti zvanom Copcu koji nanovo krši običaj nazdravljajući svojoj sestri Livoguzi, preskočivši tako Stipicu Gorića zvanog Podlivoguz: „I Copac ne nazdravi Stipici Goriću, kao najstarijoj muškoj glavi, već sestri svojoj, Stipičinoj ženi Livoguzoj (...)"[1301]

U patrijarhalno se uređenoj sredini najprije nazdravljalo muškarcu: „Makar je Livoguza imala četrdeset i četiri godine, a tetak Stipica četrdeset – razmišljaše Potrka - ipak je bio red da se muškoj glavi najprije nazdravi, jer je muško uvijek nad ženskim, a i Bog ga prvog stvori."[1302]

Bukara je kružila od ruku do ruku, zatvarajući tako krug. U Kikaševoj se obitelji prvo nazdravljalo prosjacima od zanata, a onda članovima kuće koji nisu odlazili u prosjačenje:

„Podlivoguz, uvijek skroman i umjeren, otpi samo dva gutljaja iz bukare, pa nazdravi Potrkinoj sestri Mariji Poprdi, usidjelici koja već bijaše zašla u dvadeset i šestu godinu. Poprda nazdravi sedamnaestogodišnjoj Zlatki Vrtirepki (...)

Vrtirepka predade bukaru Kikašu, što hoće reći da se sveti broj devet zatvorio, da su svi poslenici primili kao neku otajstvenu okrepu za sutrašnje poslovanje.

Sada Kikaš nazdravi Jokaševoj ženi Maruki, da se zagrije i ona i svi ostali, manjevrijedni, koji ostaju kod kuće.

Dok je bukara ponovo kružila, malo pomalo razvezaše se jezici i kuhinju ispuni onaj bezbrižni, veseli, svakidašnji žamor, u kojem se ništa ne odvija osim starenja."[1303]

Od običaja da starješina prvi pije iz bukare i njome nazdravlja nije se odstupalo ni kad bi u posjet došao gost. Kikaš tako nudi Amerikanca Džoa kokoši jer pristojno je bilo da gost prvi uzme jesti, no prvo ispijanje iz bukare i pripadajuća zdravica kretala je od domaćina:

[1299] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 14.
[1300] Isto, str. 15.
[1301] Isto, str. 16.
[1302] Isto, str. 16-17.
[1303] Isto, str. 18.

- Navali, kume Jozo – ponudi ga Kikaš i strpljivo čekaše da se Džo prvi maši; gost je, a gostu je sve prvo osim bukare. Samo je Kikaš smio prvi iz bukare piti i nazdraviti komu je htio.[1304]

Slika 41: Stari predmeti iz kuće doktorandice

10.2. Ognjište

Nastambe koje su ljudi podizali međusobno pomažući jedni drugima razlikovale su se ovisno o imovinskoj moći vlasnika. Uvijek je u seoskim zajednicama bilo siromašnijih i bogatijih, onih koji su mogli podići tek oskudne kuće i onih koji su mogli sebi priuštiti gradnju udobnijih i prostranijih kuća pokazujući ih tako ostalima kao svojevrsne statusne simbole.[1305] Većina je sela ipak bila siromašna; što sama po sebi, što od tuđinaca koji su ih opustošili, što od prirodnog položaja koji nije dopuštao sadnju određenih kultura. Život je bio težak: po čitave dane radilo se u polju i brinulo oko blaga privređujući tako osnovne životne potrepštine. Rijetke su bile obitelji s malo djece, a veće je obitelji trebalo prehraniti:

[1304] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 246.
[1305] Muraj, Aleksandra. 2001. *Ognjište i dom*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 37.

„Moja mater kaže, kad se ona udala, došla u kuću, bila je devetnaesti član jer je to bilo puno zemlje, puno dice, a ispod četvero-petero rijetko 'ko, sedmero-osmero dice bi bilo i na neki način i radna snaga. Tol'ku zemlju treba obrađivat, treba čuvat stoku, to je bio raspored. Ja znam kao dite, kad bi završila škola, svaki dan bi ili čuvo janjce ili… Moro si imat neku obvezu. U selu je čak jedan imao petnaestero djece. Inače su dica bila, neću reć zadnja, ali ako bi ne'ko došao i 'vako nešto se stavi na stol pa uzet nešto, zaboravi ako ti nisu rekli. Znaš ti gdje je i šta je i kako je, al' ne."[1306]

O brojnim članovima unutar obitelji piše i Lovrić: „Zato nije rijetka pojava, da mnoge porodice narastu do broja od trideset lica, neke do četrdeset, a neke druge i do šezdeset, ali bi se ove posljednje lako mogle izbrojiti na prste."[1307]

Velik broj djece na više se mjesta u Raosovim romanima spominje kao uobičajen: „Ma i moja je Baletuša rodilja. Rodila ih je sedmero-osmero, a ako Bog da zdravlja i snage još će petero-šestero."[1308] Najstarije žensko dijete preuzimalo je brigu o svoj braći i sestrama: „A Domuša, rodna i plodna, dvanaest mu je djece nakotila, od kojih umrije troje, pa se i ne broje. Tako se ona oplađala i rađala, u drva hodila i kuću vodila, i glavno da je prvo žensko dijete odgojila. A to je tvoja majka bila. Kad se Domuša svila da treće rodi, znala je da će majka tvoja njene poslove da vodi. Bješe joj tada godina osam."[1309]

Ognjište je nekada bilo središnje mjesto ljudskih kuća uz koje se odvijao cjelokupan život. Čak i bogatiji kazivači rođeni šezdesetih godina, oni čije su obitelji imali više stoke, imali su osnovni namještaj karakterističan za to vrijeme:

„Okolo bi, od namještaja, bili, u kutu je bio jedan kredenac. Moja je obitelj bila malo imućnija, imali smo stoku. To nije bilo nešto, ali za nekoga neki namještaj. I sad ga imam. Obično bi to bila nekakva stalaža i obično bi to bilo iznad šporeta, kasnije je uz ognjište bio i šporet. U sobama su bili takozvani sanduci di bi se držala roba i posteljina. Nije toga bilo puno, ali se držalo. Po zidu bi bila poneka slika sveca. U nas nije bilo maslinovih grančica, ali se jelova grančica stavljala. Čak i sad ima običaj da se za sliku zakači maslinova grančica. Taj dio kuće imao je konobu, oni bi to zvali mlikar jer tu se držalo mliko i obično bi to bio jedan dio

[1306] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1307] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 82.
[1308] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 92.
[1309] Isto, str. 688.

kuće koji bi bio pri zemlji, malo ukopan gdje bi bilo hladnije, sklonjeno od sunca da se to ne bi kvarilo. U tom periodu, maltene bio je gazda kuće onaj koga se pitalo šta će se kuvat, šta će se kupit, išao u trgovinu, nabavljao. I on bi to držao pod ključem, nije baš bilo na izvoli. Kiseli kupus bi se kiselio u kaci. Bio je trap u kom bi se čuvali krompiri i to je bilo ukopano u zemlju, odozgo busom pokriveno. Tu je bio mal ulaz i tu bi se krompir stavio da cilu zimu ne bi mrzlo. Preko ljeta bi bilo hladno."[1310]

O komadima namještaja poput klupa kakve su vidjela u školi djeca su mogla samo sanjati: „I klupe mi se sviđaju. Samo se uvučeš i sjedneš. Kad bi čovjek bio bogat, pa jednu dvije namjestio u kući!"[1311]

Ognjište se i danas zadržalo u mnogim domovima. „Mi imamo i danas to ognjište."[1312] Njegova je nekadašnja primarna uloga bila zagrijavanje kuće u hladnim danima i kuhanje: „Nije se unda imalo, one male petruljačice bile u ruki pa nalij u to petrulja i prid tomu se živilo, radilo, kuva se loncu na komaštran na kominu onaj veliki bronzin i kuva se ručak i dica sidu oko njega."[1313]

Vatra koja se ložila bila je otvorena, stoga je dim izlazio kroz otvor načinjen na krovu ili kroz vrata, kako bilježi Alberto Fortis: „U sredini je kolibe ognjište; dim izlazi na vrata jer obično nema drugih otvora. Stoga su zidovi u tim ubogim kolibama crni i sjajni, i sve u njima zaudara po dimu ne izuzimajući ni mlijeko kojim se prehranjuju morlački pastiri koji ga rado nude putnicima. Odjeća i čeljad prožeti su istim mirisom."[1314] Ivan Lovrić, odgovarajući na Fortisove bilješke, piše i o ognjištu: „Ognjište je u sredini kolibe, što se tiče širine; a što se tiče dužine, ono je malo udaljeno od jedne i druge strane kuće. Nad ognjištem je na sljemenu kuće uvijek rupa, u koju se često zatakne neka vrsta valjka od izdubena drveta, da služi mjesto dimnjaka. Zidovi su koliba iznutra jako zadimljeni, a to dolazi otuda, što se vrlo rijetko ili nikada ne čiste, dok uzrok, radi kojega su takvi, traje uvijek."[1315]

[1310] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1311] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 112.
[1312] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1313] Kazivač: Slavka Grančić (1938.), Glavina Donja, Imotski; zapisivač: Sanja Grančić.
[1314] Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 55.
[1315] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 71.

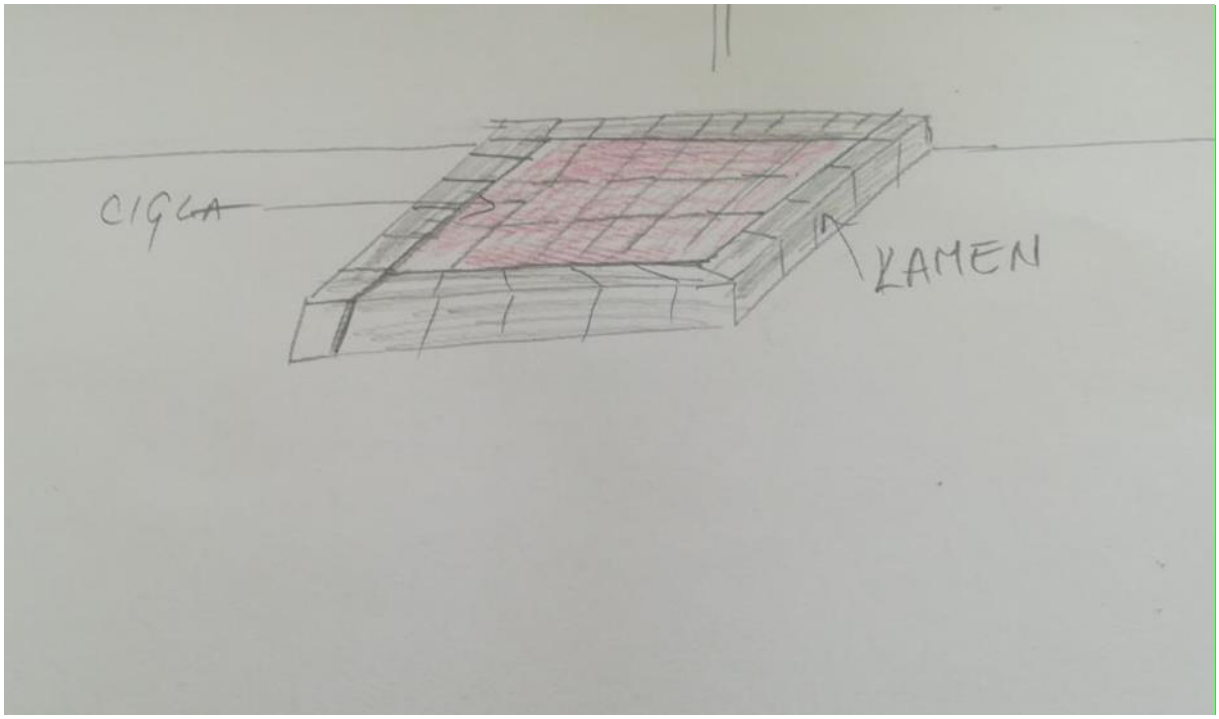

Slika 42: Skica ognjišta kazivačice M. V.

Kutleša, opisujući život i običaje Imotske krajine, ne zaobilazi ni „ognjišće”:

„Ognjišće je na zemlji, u kužini. Vrata zapovidaju ognjišću. Nigda ognjišće ne smi biti pram vratim. Vitar vatru raznosi. Ognjišće se ovako gradi. Korak duga, malomanje široka, iskopa se rupa u kući, duboka jednu rogušu (malo manje od pedlja). Ta se rupa nabije gnjilom, dobro pomišanom sa vrstom. Krajevi ognjišća izjednače se s podom (salidži) od kuće, a sridina malo izdigne, da ognjišće ne pati od kipuće vode. I na njemu se loži vatra. Svako ognjišće ima svoj kut u koji se lug zgrće.”[1316]

Postojalo je nekoliko vrsta izvedbe ognjišta. Najčešće se gradilo uza zid, po sredini prostorije, a kao materijal služila je opeka. U Zagori je ognjište bilo od opeke, tj. cigli koje su bile ograđene kamenom u istoj ravnini, a cijeli je komin bio povišen za visinu cigle. Iznad ognjišta su visile komaštre, lanci pričvršćeni za drvenu gredu, a s kukom na dnu na koju bi se objesio lonac (*bronzin*): „To ognjište bilo je uza zid, negdje u sredini i iznad njega bi bila komaštra, taj lanac šta visi, a taj lonac gdje se to kuhalo, znam dobro jer se kasnije u njemu

[1316] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini. Imotski* : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 131.

kuhalo za svinje, zvali bi bronzir, valjda što je od bronce, bio je i dosta težak."[1317] U bronzinu se kuhao ručak ili grijala voda. Ognjište je bilo važno kako za kuhanje, tako i za sušenje mesa i pečenje kruha: „Imale su komaštre i o komaštre lonac se obisi, a komaštre su visile gori od gredi doli do metar od vatre i undan bi se doli naložila vatra, sa tom vatrom smo dimili i meso gori u visini, a doli se peka i kruv na ognjišću, pod saćom."[1318]

Kazivač s Kedžare iznosi turski običaj vezan za komaštre: „Dođe ti Turčin i on se na tebe naljuti. Čim ti izbaci komaštre, ti moraš ić ća."[1319]

Ognjište je bilo neveliki prostor: „Ono izgleda metar za metar. Kvadrat jedan."[1320] Uobičajeni predmeti koji su se nalazili uz ognjište bili su žarač, metalna posuda za pečenje u obliku zvona (*peka, sać*), tronožac i lonac (*bronzin*): „Kod njega je bilo ono za lug, bija je sać, tronožac, lonac."[1321] Tronožac je bio najjednostavniji oblik pokućstva za sjedenje, nalazio se u svakoj kući, a na njega se gledalo kao na počasno mjesto na kojem je bilo dopušteno sjediti samo gospodaru kuće.[1322]

Kazivačica iz Lovreća s dugogodišnjim domom u Njemačkoj prisjeća se postupka pečenja kruha ispod saća i dimljenja mesa: „Na ognjištu se naloži vatra, ono je lipo čisto i ti naložiš vatru. Unda razgrniš vatru. Unda bi se pomelo s metlicom malo onaj lug, prigorak i unda bi se tu metnio kruv i pokrio se saćon i unda na sać bacila se žera. Ondan bi se tu možda jedno četrest minuta-pedeset minuta peka kruv, izvadiš ga i ispod saća kruv najslađi kruv. A gori je meso, ono dva-tri miseca bi se sušilo na tavanu gori i dim je iša gori i dimilo se i sušilo bi se meso."[1323] Kruha se rado sjeća i kazivačica iz Crivca: „Kruv ispod peke se peka svakodnevno."[1324]

Topli su mjeseci u godini dopuštali odvijanje života na otvorenome, no trebalo je nekako provesti zime, ne uskraćujući sebi osnovnu ljudsku težnju za socijalizacijom. U takvom se

---

[1317] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1318] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1319] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[1320] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1321] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[1322] Antoš, Zvjezdana. 2001. *Predmeti od drva u seoskim kućama*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 87.
[1323] Kazivač: Marijanović, Jozo i Marijanović, Marija, Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1324] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.

razdoblju društveni život selio na ognjište: „Mi lijepo u kući, uz vatru na kominu i grij se.”[1325] Važno je istaknuti i sekundarnu ulogu ognjišta kao središta društvenoga života. „U ono vrime se život odvija uz ognjište. Kuhalo se na ognjištu, kruh se peka na ognjištu, grijalo se uz ognjište, sila su bila uz ognjište, cili život se odvija oko te vatre.”[1326] Uz ognjište se jelo i slušalo priče starijih: „Znam da meni pokojni dida peka bi jaje na kominu, u sorbulu, svi smo sidili uz komin. I jelo se uz komin, doneseš tu zdilu i onda ideš i slušaš šta baba i dida pričaju, te tete. Uz komin se vodio život.”[1327]

O ulozi ognjišta kao središta života progovara Lovrić, kritizirajući pojedine navike Morlaka: „Svi se poslovi kod Morlaka svršavaju ljeti i zimi s tim, da siju i žanju žito. Ako se tome još doda skrb oko stoke, nema druge brige, koja bi im zaokupljala duh. Zato zimi, napunivši dobro trbušinu, ponajviše mnogo sjede, te praveći polukrug oko ognjišta gdje se griju, naizmjenično pripovijedaju prljave pričice, ali ne zaboravljaju ni istinite, koje se tiču povijesti našega naroda. Pričice, koje sinovi primaju od otaca, predaju se dalje unucima, i tako redom, tako da se po predaji čuvaju uspomene na sva davna i znamenita djela, koje se mijenjaju prema sklonosti onoga, tko priča.”[1328]

Raosov otac, čovjek naviknut na rad i na izbivanje iz obiteljskoga doma držao se podalje od seoskih razmirica smatrajući ih „ludorijama”, a seljane zaostalima: „Naši su ljudi kao i naše žene: zaostali. Dosadno im je. Ono malo posiju i požanju, pa čitavu zimu sjede. A čovjeku dosadi sjediti. Pripovijedati nemaju ništa, što već stotinu puta nisu ispripovjedili i stotinu puta čuli.”[1329]

[1325] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh.* Zagreb: Matica hrvatska, str. 36.
[1326] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1327] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[1328] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 81.
[1329] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 225.

Slika 43: Ognjište, Vinovo Gornje (fotografija: Kristina Bašić)

U poglavlju o mitskim i demonološkim predajama bilo je riječi o važnosti ognjišta kao mjesta susreta za hladnih zimskih noći kada se narod, okupljen oko vatre, zabavljao pričanjem priča, najčešće o vilama i vješticama, no i raznoraznim plašilima. Uz vatru na ognjištu pjevale

su se pjesme o mnogim znanim junacima, hajducima i uskocima, a često je pjevanje bilo popraćeno narodnim instrumentima, guslama, diplama, a nešto kasnije i harmonikom. „U kući mu vise dvoje gusle, jedne obične svirale i jedne dvojnice, diple na kutlić i druge na mijeh.”[1330] Pjevale su se pjesme iz Kačićeve Pjesmarice: „Moj je ćaća Pismar ima, on bi to zimi piva na ognjištu.”[1331]

Kačićev *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* često se spominje u Raosovoj trilogiji: „Svako poslije podne čita nama djeci iz Kačića, gdjekad pokaziva i slike iz kalendara 'Danica'” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 12.); „Ovo drugo ne valja, jer nije poslovica nego libar 'Kačić'.” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh. Zagreb: Matica hrvatska,* str. 33.); „Did Nikola je glasovit po tome što ima libar 'Kačić' i zna praviti bačve” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 191.); „Did Nikola, onaj bačvar koji ima štap s jabukom, kako on kaže od ćilibara, posudio nam je 'Kačića' i mi smo s ovolikim očima čitali o Juri Kastriotiću i Sekulu nećaku, o vitezovima imotske krajine. I sve to naizust učili.” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 216.); „Did Nikola ima 'Kačića' i zna ga naizust od početka do kraja. Nekidan ga i meni posudio. Čuvam ga kao oko u glavi. Već sam napamet naučio sve pjesme o Skenderbegu, Ivi Kapistaranu i Sibinjanin Janku, i onu o Gospi Sinjskoj. A znam i mnoge pjesme koje nisu unesene u ovaj 'libar', a niti u ijedan drugi, nego samo u Cukraševu i Galinu glavu.” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 221.); „Možda bih i ja mogao pisati? Ali o čemu pisati? O čemu pjevati kad je Kačić sve junake opjevao, sve bojeve i okršaje, kad je i zmija opjevana, i kugina kuća, i poklade, kad je sve opjevano...” (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 300.).

Ognjišta su bila i mjesta održavanja sijela, u narodu zvanima *sila*, kamo su momci dolazili kako bi upoznali cure, svoje buduće žene: „Što zima više steže, to se i mi sve više uvlačimo u vreće i mutape, u zavjetrinu i kuće, grijemo se uz ognjišta uz koja žive stare pjesme o davnim junacima nebojšama, smijeh i gonjanje, igre što vuku poljupce i posivjeli ugarci što navješćuju počinak.”[1332]

[1330] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 12.
[1331] Kazivač: Zlata Pervan (1957.), Kokorići.
[1332] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 227.

Prisjetimo li se primarne uloge ognjišta kao mjesta na kojemu se kuhalo i s kojeg je vatra zagrijavala prostoriju, nije neobično što se u pojedinim krajevima spavalo uz ognjište. Iz istog su razloga žene rađale pokraj ognjišta, a u njegovoj bi blizini onda spavala i novorođenčad. Budući da trudnice nisu bile oslobođene svakodnevnih poslova, znalo se događati da rode same, izvan kuće.[1333]

Utječući se Mariji, dječak Raos uspoređuje Isusovo rođenje na slami sa svojim: „A tko će pomoći sirotinji ako neće sirotinja! Ona je, jadnica, u štalici rodila, a tako reći, i mene je moja."[1334]

Kazivač rodom s Kedžare rođen je kod ognjišta, a njegovi memorati svjedoče o zajedničkom stiskanju ljudi i životinja oko ognjišta kako bi im noću bilo toplije:

„Ja sam rođen '64. u mojoj staroj kući koju je did napravio 1920. Ja sam se rodio tu kod ognjišta, tu me rodila mater. Do '18. devedeset posto domaćinstava u Hrvatskoj nije poznavalo kreveta, osim ovih gradskih obitelji. To se spavalo ko srdele. Dole bi ispod bilo blago koje bi tebe grijalo. Tu bi obično did i baba spavali u početku, ali bi oni imali jednu prostoriju, kasnije su to nadogradili. Ako bi žena rodila, i ona bi tu spavala radi topline."[1335]

Opisujući pokućstvo unutar morlačkih koliba, Fortis kreće od slame na kojoj se spavalo, a koja je zamjenjivala krevete tada znane u njegovoj zemlji: „Biljci dobavljeni iz turske zemlje služe kao strunjače imućnijim Morlacima; među njima je veoma rijedak bogataš koji bi imao postelju po našem običaju, a nisu dovoljno česti ni oni koji imaju grubo složena drvena postolja na kojima spavaju među biljcima, bez strunjača i plahti. Većini je postelja golo tlo na koje prostru pokrivač i u nj se umotaju kao jetrena savijača, pošto ispod njega možda metnu malo slame."[1336] Lovrić potvrđuje Fortisovu tvrdnju da Morlaci spavaju ispruženi na istom mjestu gdje su večerali, uz ognjište, ali ističe da nisu svi, „već tko u jednom uglu, tko u drugom, pogotovu kad ima više bračnih drugova u istoj porodici".[1337]

[1333] Alaupović-Gjeldum, Dinka. 1999. *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*. Ethnologica Dalmatica, No. 8, str. 150.
[1334] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 312.
[1335] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[1336] Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak, str. 54.
[1337] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 71.

Kazivačica iz Crivca prisjeća se pokojne bake kojoj se sav život unutar kuće odvijao u nekoliko metara: na ognjištu je svakodnevno kuhala, a malo dalje lijegala u krevet složen od jutene vreće napunjene šušnjem:

„Moja pokojna baba je spavala uz ognjište. Ona je imala di spavat, ali je to tako sebi namistila, jedan krevet koji je bia od šušnja. Ognjište na kojem se ložila vatra i bile su komaštre - tu je ona kuvala i malo dalje je bia taj krevet, ne znam kako se nije zapalila. Vriće su bile jutene u koje se stavljala slama ili šušanj. Mi smo kupili šušanj koji se stavlja ispod svinja da ima na tome spavat, ali su se i punile i te vriće. Ako ne bi bilo slame, onda se spavalo i na tome, to je šuškalo. Ne'ko je tu spava uz ognjište, ne'ko nije, zavisi kako je 'ko bia imovinski."[1338]

Nisu svi spavali uz ognjište. Supružnici Marijanović (rođ. 1946. i 1950.), rodom iz Tijarice i Studenaca uglas govore kako se u njihovo vrijeme prije odlaska u Njemačku nije spavalo uz vatru: „Sidijo si uz ognjišće, to je lipo bilo, ljudi bi se skupili, sidili su, vatra gori, meso se suši, kruv se peče. To se isto sidilo, al' nije se spavalo."[1339]

[1338] Kazivač: Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac.
[1339] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

Slika 44: Brat na ognjištu na Ravči (fotografirano oko 1979.)

Ognjište je čest motiv Raosovih djela. Likovi *Prosjaka & sinova,* vrativši se iz prosjačenja, duge jesenske i zimske noći provode sjedeći na stolcima uz Kikaševo ognjište, oko vatre koja grije i tijelo i dušu. Na vatri se kuhala raštika, krumpir i suho meso, oko nje se šalilo i pjevalo, skidalo s klina gusle pa guslilo o junacima i dobivenim bitkama, nerijetko preuveličavajući njihove sposobnosti i zasluge:

„Jesen stiže, jesen kasna, a s jeseni iz svih krajeva, iz svih zemalja pristižu kući svi prosjaci i svi 'školjari'. Posla nema, noći duge, a nad ognjištem o komoštrama na kotlanicama vriju lonci nabijeni raštikom i krumpirom, a bogme i s piljom suha mesa – klenova je nedjelja

daleko. Kud ćeš, što ćeš sit i odmoran? Uz vatru, uz najstariju ljudsku grijateljicu i prijateljicu. A kako je Kikaševa kužina najprostranija i ognjište najrazgorenije – priklod nikad bez bilja ili naramka oblica – s obje strane lužnika kamena stopica, duga kao zid od šimatorja, a stolaca i za Tomića hajduke, to poslije večere i dijela rozarja, pola komšiluka u Kikaševoj kužini sijeli. Uz domaće svratio bi ponetko i iz drugih zaselaka i sela, napose guslari i šaljivčine, s kojima se Kikaševa bukara nikad posvadila nije. Onda gusle vrcnu s klina, a sa struna iskaču junaci, veći i življi nego za života bijahu, pa bijesne konje igraju i junačke megdane dijele; iz usta govordžija rijetkozubaša iskaču vile i vještice, divovi i vukodlaci, i strašila svakojaka, dok šaljivčine istresaju džepove pustih pošalica i nikad ih istresti."[1340]

Iz dijaloga likova romana *Prosjaci & sinovi* doznajemo da su uz ognjište spavali, zajedno s blagom: „Jest, što veliš, spavalo se, i još se spava u krovinjarima, zbijeni s marvom oko ognjišta; ma oganj grije marvu a marva nas, pa je svima dobro, u toplu i suhu."[1341] Isto vidimo i u Raosovoj trilogiji: „Lijepo su te učili. I da je lijepo spavati s marvom pod istim krovom, jer i tamo miriše? Tamo i spavamo. Ali ja tamo neću spavati, moj učenjače!"[1342]

Došavši u Split, sjemeništarac Ivan dobiva vlastiti krevet, što njegova obitelj navikla spavati zajedno s blagom smatra rasipnošću: „I mater mi kaže da je to velika, prevelika rasipnost, jer se u Medovu Docu čitava obitelj lijepo i kršćanski smjesti na dvije slamarice oko komina, a malo podalje krava i poneka ovca – pa je toplo ljudima i živini. Ali popovi su toliko bogati i rasipni, da svaki spava u svojoj sobi, pa i nas otjerali u rasipnost nekakvu – jer i mi, eto, spavamo svaki u svojoj postelji. Ne kažem da bi i krave morale spavati s nama, da nam bude toplije – čovjek treba da živi bolje – ali što je previše, previše."[1343]

Vlastiti krevet s madracem i plahtama u seoskom dječaku pobuđuju ponos i divljenje: „Bože moj, ni Ivan Lucin, ni itko živ u Medovu Docu neće vjerovati da Ivan Bujiničin – to se zna da sam ja – spava na postelji koja se treska, na madracu i bijelim plahtama… sam samcat u svojoj postelji!"[1344]

[1340] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 232.
[1341] Isto, str. 214–215.
[1342] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 206.
[1343] Isto, str. 249.
[1344] Isto, str. 250.

U trilogiji dječak Ivan uživa u samoći Badnje noći radujući se pripremljenoj slamarici uz goruće badnjake: „Mater mi je prostrla slamaricu uz vatru, a ja se opružio i zagrnuo sukancem.”[1345] Uz ognjište bi stariji ostajali budni pričajući jedni drugima priče, a djeca bi pozaspala: „Najranije bi se šćućurio u kakvoj škrapi, utonuo u slatki umorni polusan i kroz ukrštene trepavice gledao malo podalje djeda Kikaša i njegovu prosjačku vojsku, okupljenu oko priče i vatre...”[1346] Neizostavni predmet bila je bukara: „Već svi bijahu povečerali dobra divljaka i koromača, i kruha dobra, pa se sad razdivanili oko ognjišta i bukare.”[1347]

Čarolija noći uz ognjište, gledana Potrkinim očima, trajala je do ponoći. Kikaševa je „kužina” postajala sastajalištem povijesnih likova, demonskih i mitskih bića, poprištem pjesme i smijeha. O ponoći se odlazilo na spavanje, liježući na mutap uz vatru, na slamaricu ili vreću, a momci i djevojke izlazili su pred kuću gdje su se šalili, zaljubljeno došaptavali, ali i gonjali[1348]:

„I tako svake noći do ponoći pošalice i doskočice, junačke pjesme i strašne priče, smijeh i jeza uz leđa od ognjišta okrenuta. Potrki ništa milije od tih jesenskih i zimskih večeri, u kojima se sve znanje, iskustvo i mašta djedova od usta na usta prenose, u kojima se život tkaje na stotinu razboja, a u čađavu se kužinu jate prave i žive posestrime vile, vještice nesmiljenice, drečavci i vukodlaci, junaci oklopnici, turske paše i hrvatski banovi, bosanske kadune i bračke parone... pa se čovjek čudom čudi da sve to može stati a da jedno drugo ne tare i ne satare. A kad se gusala i usta nasitiš, gledaš momke što se u snazi nadmeću i čudne oklade sklapaju. (...) a Markan Sekelez, pošto se bio nakrkao boba i ložnjaka, okladi se s momcima o pršut, da će – dok Antala odgusli pjesmu o Malom Marijanu i Ali-begu kupreškome, sto puta opaliti, a opalio je sto i sedamnaest. Svakog čuda i pokore... E, kad bi uvijek bile jeseni i zime: puni lonci, pune bukare, pune uši riječi i grla smijeha. O ponoći, tko na slamaricu, tko na vreću ili na mutap uz vatru – kako tko ima i može – pa veselo spavaj i puste snove snivaj. A momci i djevojke na stopicu ispred kuće, na zidić ili pod među, pa se gonjaj i drpaj, i šapći do zore!”[1349]

Motivi koji se neraskidivo vežu uz ognjište motivi su sijela, prela, gonjanja, pečenja rakije, klanja životinja, kuhanja *kaštradine* i raštike, kruženja bukare, priča o junacima, vilama i vilinskim konjima; zvukova dipala, svirala, gajda, pištaca, a najviše gusala:

[1345] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 228.
[1346] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 69.
[1347] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 12.
[1348] O gonjanju će više riječi biti u poglavlju *Gonjanje i liganje*.
[1349] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 235–236.

„No svi su – kao po dogovoru – sa zebnjom i ledenom strepnjom očekivali – prijašnjih vremena toliko obećavajuću – zimu, u kojoj se jedino živjelo, ona pusta sijela i prela, gonjanja u komušanju kukuruza, zamućene oči pri pečenju rakije, topli zapah rasporenih utroba svinja i ovaca u doba velikoga klanja, draškavi miris kaštradine i raštike dok oko rasplamsala ognjišta kruži smrekova bukara praćena nazdravicama i doskočicama, pričicama-strašicama, svirkom dipala i svirala, gajda i pištaca, a s gusala sva čuda božja: vile i junaci, konji vilenjaci, tusti, razigrani, krvi do koljena, skokova do neba i stotinu čarolija što te po moždanima češkaju i tuđom smionošću tvoj kukavičluk uljuljavaju u slatki i opojni san na javi."[1350]

Nostalgičan za Medovim Docem, sjemeništarac žali za siromaštvom svoga doma: jedne „postelje" i jedne zdjele:

„Bože, kako je teško u ovoj tuđoj samoći, kako je nevaljalo ovo bogatstvo, kako je bljutavo ovo meso i manistra – kako bih se sada najeo pure, svoje vesele pure iz zajedničke zdjele iz koje s nama i mačka jede… kako je ljepša zajednička postelja, na kojoj su samo daske i slamarica, koliko su te daske mekše od ovih žica koje treskaju…"[1351]

U *Vječno žalosnom smijehu* jedina osoba kojoj se sjemeništarac Raos mogao povjeriti, don Anđelo, metaforički je prikazan kao ognjište: „Znao sam da sam izgubio nešto što mi je bilo najvrednije na svijetu, da sam izgubio jedino ognjište uz koje sam se mogao ogrijati."[1352]

[1350] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 324.
[1351] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 254.
[1352] Isto, str. 372.

Slika 45: Ognjište (fotografija: Kristina Bašić)

10.3. Pečenje rakije

Pečenje rakije jedan je od poslova koji i danas donosi radost u zajednicu, a vrši se kad se odlije vino, mjesec dana nakon berbe grožđa. Kako nisu svi imali kotao nego jedan-dva po selu, plaćala se kotlarina, rijetko u novcu, a više u samoj rakiji. Kotao se ne bi gasio sve dok se ne bi ispekla sva rakija u selu pa su neki dolazili na red noću, drugi danju:

„U mome selu su bila dva kotla za peć rakiju. Ljudi poberu grožđe, smaste ga i ne znam koliko dana, sedam-deset vrilo bi u tom badnju i onda bi se to vino ocidilo i taj bi drop osta u kaci. On bi se lipo pokria i onda bi se dogovorilo kad će se peć rakija, kad ćeš doć na red. Onda

bi moj pokojni did ili mater otrali drva tome čoviku za peć tu rakiju. Po noći bi se obično pekla ta rakija. Pivalo se, bilo bi i pijanih. Nije bilo u nas, ne znam da je 'ko diplia, guslia, malo je toga kod nas bilo. Više su neki ljudi na mišinu. Onda bi se rakija pekla, po noći ložila bi se vatra, bocuni bi se nosili. Pošto je moj otac i od ove otac di se kod njezinog dida pekla rakija, oni su radili skupa i onda bi ja išla sa didom, sa babom pa bi mi gori bili kod njih po cilu noć, znam da bi se igrali okolo. Nismo morali ić spavat, mi bi guštali. Peklo bi se i po danu, kako bi 'ko doša na red, nije se gasio kota nikako, nego to bi se samo nastavljalo dok se ne bi sva ta rakija ispekla. Ovaj bi jedan čovik, on bi ti volia malo popit rakije, susid moj, onda bi reka: 'Mislio sam samo jednu. Kad popijem jednu, traži drugu. Kad popijem drugu, traži treću. Kad popijem treću, traži četvrtu. Onda ne znam više doć kući'."[1353]

Informant rodom iz Imotskoga pojašnjava postupak pečenja rakije, onako kako su to radili *naši stari*:

„Ubere se prvo grožđe. I grožđe samelješ i staviš u bačvu, badanj. I to stoji određeno vrijeme u badnju, po potrebi se doda malo šećera u taj mošt. I kad se odlije vino iz te bačve, ostaje drop.[1354] Onda se taj drop mora zatvorit ili stavit najlon pa zavezat okolo trakom da nema zraka, da se ne ukiseli, to je najbitnije. E sad, idemo peć rakiju. Prvo se stavi u taj kota di se naložila vatra taj drop i to se zatvori. I sad ima ona cijev koja ide tamo u drugu bačvu i kroz tu drugu bačvu ide spiralno cijev, a u toj bačvi je hladna voda. I loži se dobro vatra dok ne procuri rakija kroz tu drugu bačvu. Kad ona procuri, onda samo smanjit malo vatru. Sad sve zavisi na koju ćeš jakost ostavit rakiju. Naši su to stari radili ovako: di izlazi ona rakija iz bačve stavi malo u kašiku i ubaci u vatru. I ako je ljubičasti plamen, znači još ima rakije. A čim nestane tog plamena, rakija je gotova. Onda se otvara taj kotal i onda se iskriće taj drop i tako dalje."[1355]

Pečenje rakije bila je još jedna prigoda za druženje, uz sijela, prela, kola, derneke kao najčešće oblike druženja. Kao i pri ostalim radovima ljudi su međusobno pomagali jedni drugima. Običavali su za vrijeme pečenja u lug stavljati pole krumpira, a cijeli posao popratiti

[1353] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1354] Ljubo Kutleša pojašnjava: „Poklopac od bakra na bačvi, e tu je taj drop. I on se grije dole di se loži vatra. I kad dođe do temperature visoke, onda ide kroz cijev u onu tamo drugu bačvu di je voda. Tu je ta cijev spiralna i ima izlaz vani. Kad rakija proteče, to je alkohol. Sve zavisi od visine kotla, negdi imaš veći, negdi manji i tako. Malo kašikom baciš te rakije u taj plamen doli. Ako je plamen ljubičast, znači još ima rakije. Čim nema, gasi vatru, gotovo, prikidaj."
[1355] Kazivač: Ljubo Kutleša rođ. 1953. u Imotskom.

pjesmom i bukarom s vinom. Rakija se pekla na guvnu gdje se vrlo žito, a slami su se najviše radovala djeca:

„Ljudi su od mošta, od grožđa koje bi ostalo, pekli rakiju. Onda bi se sastali i onda bi negdi vani, bar su kod nas na guvnu, guvno je bilo kraj kuće, tu su pekli rakiju u tim kazanima. To je bilo dobro, naravno, pili su vino i pekli rakiju. Iz bukara pilo se vino, a na tom guvnu se uvik vrlo sijeno. Liti kad bi se poželo žito onda bi se skupili, nije se baš imalo konja, 'ko ima konja jednog ili dva. Na guvnu bi se vrlo žito, skupili bi se ljudi koji 'oće pomoć, uglavnom su pomagali jedni drugima i mi dica koji smo guštali u svemu tome. Kasnije, kad bi se skupila ta slama, ostalo bi žito na dnu guvna, onda bi se ta slama vozila u staje, onda smo mi dica zbijali slamu, skakali smo po tome, dolazili bi kući prljavi, prašnjavi, ali nema veze, to je gušt i vidit one lipe konje s onim lipim grivama kako se vrte, kako iza toga ostane žito, skuplja se, vije se."[1356]

Jozo Marijanović iz Studenaca prisjeća se pečenja rakije i ozračja koje bi tih dana vladalo selom: „Pekla bi se rakija i unda bi mi došli probat rakiju i unda bi malo popili i zapivali koju i razgovarali i veselili se. Naloži se vatra, stavi se kotal i unda taj drop od grožđa tamo se stavi u jednu kantu i doli se loži vatra i unda se iz toga pari i ono iđe tamo u pari u gori ima jedan rezervar, u taj rezervar. Iz rezervara počme curit rakija i to se ondan iscuri toliko i toliko litara i ondan dobiješ pravu lozovaču. Nije to moralo bit obavezno svaki dan, al' ljudi su pekli." Njegova supruga Marija dodaje: „Cilo selo bi skupa peklo rakiju. Peklo se, jelo, rakija se pila. *Bože mili, koja li je jača, / šljivovica ili lozovača?*, pivali bi." Jozo je nadopunjava: „Malo se i napili. Pjevali gange i tako."[1357]

U Duvnu se danas sadi loza i pravi kvalitetno vino i rakija, ali nije tako bilo oduvijek. Niti je bilo loze niti su je pokušavali zasaditi, najprije zato što nakon oranja zemlje i sadnje krumpira, pšenice, raža i ječma nije bilo dovoljno zemlje i za lozu, a onda i zbog hladnoće. Grožđe se uglavnom razmjenjivalo, a najviše se srijedom odlazilo na *pazar* u relativno obližnji Imotski jer za jedan se dan moglo otići i vratiti se.

Kutleša napominje da su se Imoćani služili terminom *pazar*, rijetko terminom *sajam*: „U Imockomu svake je sride veliki pazar, subotom mali. Sridom se zgrne veliki narod iz cile krajine. Osim krajišnika vidi se tu dosta Splićana, Omišana, Makarana i ostali Primoraca. Zatim

[1356] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.
[1357] Kazivači: Marijanović Jozo i Marija, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.

Ercegovaca i Bošnjaka. Tu su Pošušani, Lištičani, Duvnjaci, Ramljani. Dođe podikoji trgovac lipo iz Mostara i Livna. Masa šarovita naroda dosegne kadkada za lipa vrimena 4-8 iljada naroda."[1358]

Iz praktičnih su razloga zato Duvnjani za kumove uzimali Imoćane[1359]:

„Ja znam da bi obično svi imali kumove Imoćane jer bi Imoćani dovozili tako grožđe preko lita kad prodaju i to se mijenjalo, kilo žita za kilo grožđa. Takva je razmjena bila i onda bi uvijek kod nas noćevao taj jedan kum iz Zmijavaca, a kad bi iš'o moj did ili poslije stric ili mi ćaća, oni bi kod njih noćevali jer je to uzajamno pomaganje, da se ne misliš gdje ćeš i šta ćeš."[1360]

Kako su postojale prigode, društvene prilike i blagdani kada je u kući trebalo biti rakije, Duvnjani su pred Božić odlazili „u piće", kako su nazivali odlaske po vino i rakiju. Nisu ih nabavljali u velikim količinama, ali za Božić ih je trebalo biti u kući. U tom su razdoblju bili i svatovi pa se rakija nudila pri njihovu dolasku, a nosila se i u kolo. Rakije nije bilo često i onda ljudi, kad bi dobili priliku, nisu imali mjere pa bi se brzo napili: „Uvijek je bio cirkus s tim: *Oj rakijo, rako, ja te volim jako. / A ti mene, rako, u jarak polako.* To nije ganga, to bi se pivalo. *Od rakije nema bolje žene, / po tri dana ona ljulja mene.*"[1361]

Na Badnju se večer pilo vino koje se nosilo i stoci u štalu. Odlazeći „u vino", pjevalo se: *Hercegovko, napoj konja moga, / ja ću tebe vina rumenoga*, jer iz Duvna se silazilo u Hercegovinu, Ljubuški, čak i do Čitluka. Taj put bio je poprilično zahtjevan pa je nekoliko puta trebalo zaustaviti se, a obično se zaustavljalo u gostionicama*:*

„Ako nešto i zaradi i proda, obično bi pola od toga ostalo u gostionicama. *Na Vraniću napit ću se vina, / sve će platit mala mater*. To se dosta često kod mene pivalo."[1362]

Odlazeći „u piće", pazilo se da se dođe kući do mraka. Kako se zimi rano smrkne, onda bi se sjedilo i da prije prođe vrijeme, obično bi se molila krunica ili Gospin pozdrav, ali i preporuke uz koje su opet u narodu ostale anegdote.

„U molitvi bi bile takozvane priporuke, za ovoga pa za onoga. To bi nekad dotralo unedogled. Jedan put Očenaš, Zdravo Marijo, Slava Ocu, svetom Anti za ovoga i onoga. Zimi

---

[1358] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 199.
[1359] „S teretnjakom se uvijek kreće u kasnu noć ili u ranu zoru, i to zato da ljudi ne moraju u Splitu prespavati i to spavanje skupo platiti." (Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 218.).
[1360] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1361] Kazivač: Željko Pokrajčić.
[1362] Kazivač: Željko Pokrajčić.

bi se uvijek molilo naveče, prije večere. Kad se smrkne, obvezno bi se molilo, to znam ko dite. I sad ovi, otišo im je ćaća u piće i sad mater čeka s večerom, normalno, svak gladan, a te priporuke, sad više ne zna šta će izmišljat, kaže: 'Još ćemo sto Očenaša, sto Zdravo Marija, sto Slava Ocu za ćaću i magarca da se živi i zdravi vrate kući'."[1363]

Običaj pečenja rakije nalazimo i u Raosovu *Vječno nasmijanom nebu*, prisjećanju piščeva djetinjstva u Medovu Docu. Njegovo je selo imalo tri kotla koja su kružila susjedstvom, a osobitu je radost predstavljalo iščekivanje prve kapi rakije, one najljuće koju bi samo najhrabriji kušali. Rakija se i danas smatra lijekom, „likarijom" za mnoge bolesti. Liječi, grije, ali i odrješuje jezik:

„Onda naiđe jedna bura, rastjera oblake i toplu vlagu, a večeri ožive uz veliku kotlovsku vatru. Peče se rakija. Tri su kotla u selu, pa šestare od komšiluka do komšiluka, od kuće do kuće. Mi se natiskamo oko cijevi i čekamo prvu kap, onu ljutu, najljuću, koja sedmoga dana obara s konja konjanika. Ipak ima junaka koji stisnu oči i tu prvu kap popiju, malo potresu glavom, pa zasuču brk i smiješe se kako se u životu nikada ne smiješe. Što rakija dalje teče, to se više i pije: i to sve od mlađih i mlađih dok i na nas ne dođe red. A mi se i pokažemo. Dok je njih pet pilo jednu čašu, od nas je svaki iskapi. Neka se zna! I neka govori tko što hoće: rakija je zdravlje! Nikada se čovjek ne osjeti tako laganim i tako žilavim. I noge i ruke samo lete od tebe, i nikako ih ne možeš zaustaviti, nikako dostići. A jezik se razveže i sam od sebe govori toliko mudrosti, koliko je nema u čitavome Medovu Docu."[1364]

U priči *Piri, piri, pirigan* romana *Vječno nasmijano nebo* spominje se Pajo, seljanin čija se vještina sastojala u pečenju rakije, ali i njezinu ispijanju:

„Ćaća veli da je taj čika Pajo naprdastiji i od dida Buje, da bi svojim doskočicama i mrtvaca nasmijao; uz to zna ispeći rakiju od murava, od krumpira, od kukuruza i od svakog vraga. A kad je ispeče, bogme je ne gleda, već junački poteže; potegao i barilo, poslije toga još uvijek može dubiti na glavi."[1365]

[1363] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1364] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 227.
[1365] Isto, str. 153.

Slika 46: Pečenje rakije u Kaštelima (fotografirao: Ljubo Kutleša)

10.4. Tradicionalno piće bikla

„Kad u moštu mlado vino zori,

zabikli se i pisma se ori,

u čast lozi i kozi.”[1366]

Bikla je tradicionalno piće poznato u Dalmaciji, u Dalmatinskoj zagori i na otocima. Dobiva se miješanjem mlijeka i vina. Glagol *bikliti* glagol je radnje, a označava „miješanje vina

[1366] Vrgorac: Dani bikle i 20. biklijada. Dostupno na: https://www.vrgorac.hr/2019/09/24/dani-bikle-20-biklijada/ (pristup: 14. 2. 2021.).

s mlijekom".[1367] „U mlado vino se stavlja isključivo kozje mlijeko – i to se zove bikla."[1368] Mlijeko se miješa uglavnom s crnim vinom pa je piće ružičaste boje. Milovan Gavazzi daje značenje termina *bikla*: „Tako bi se na osnovi određene činjenice mogao svesti na stari romanski utjecaj običaj da se u nekim predjelima Dalmacije gostu, rodilji ili inače iscrpljenoj osobi nudi hladno mlijeko (ili sirutka) s vinom, i to gotovo isključivo crvenim, kao narodno piće za okrepu i osvježenje (i to osobito ljeti kada ima hladnoga vina i mlijeka u podrumu). To piće nije poznato u jugoistočnoj Evropi osim na spomenutom području i na taj je način ograničeno samo na jedan dio zapadne periferije."[1369]

U Vrgorcu se u mjesecu rujnu tradicionalno održava manifestacija *Dani bikle*, a bikla se na službenim mrežnim stranicama Grada definira kao „tradicionalno piće vrgorskog kraja, mješavina mladog, nedozrelog vina i kozjega mlijeka, karakteristične boje, krepkog svojstva i ugodnog okusa koje se stoljećima u vrgorskom kraju spravlja nakon berbe grožđa, u čast lozi i kozi".[1370] Kazivačica iz Vrgorca (1953.) ne pamti da se u njezinu djetinjstvu bikla pripravljala miješanjem mošta s kozjim mlijekom, već kravljim:

„Sada stalno promoviraju tu biklu da je s kozjim mlikom, a tada je bilo kravlje mliko samo, pili smo biklu s kravljim mlikom. Ja sam volila jako biklu jer se u nas pila samo s vinom koje je još vrilo, mošt, tako da kad gutaš, piješ, fino ti rizi niz grlo, lipi osjećaj. U nas se pilo samo s tim vinom koje je vrilo, sa moštom. To je vino koje još nije prestalo vrit, koje još vri. To se pilo kad je bilo mlado vino, u deveti, deseti misec kad se obere grožđe. Tata bi ulia u bukaru ili u veliku kriglu to mlado vino i gore ulia mlika, dobro promiša i onda samo gucaj, dva popiješ."[1371]

Nerijetko se bikla smatra afrodizijakom:

„U Omišu sam pila biklu. Bili smo na ručku s jednom ekipom, oni su imali svoje koze i to ti se u crno vino, znači u bukaru, stavlja kozje mliko. To su pili i oni su govorili da je to afrodizijak. Uglavnom su govorili da je muško piće i da je afrodizijak. Okus je neobičan, al' stvarno ima nešto u tome. Vuče te da piješ još."[1372]

[1367] Putanec, Valentin. 1987. *Etimološki prinosi: 1. bikla, 2. filarka/piljarica*, Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Vol. 13 No. 1, str. 79.
[1368] Kazivač: Ljubo Kutleša rođ. 1953. u Imotskom.
[1369] Gavazzi, Milovan. 1978. *Vrela i sudbine narodnih tradicija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, str. 178.
[1370] Vrgorac: Dani bikle i 20. biklijada. Dostupno na: https://www.vrgorac.hr/2019/09/24/dani-bikle-20-biklijada/ (pristup: 14. 2. 2021.).
[1371] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1372] Kazivač: Željka Svalina (rođ.70-ih), Crivac, Dalmatinska zagora.

Piće kiselkasta okusa, bikla, spominje se na dvama mjestima *Prosjaka & sinova*. Prvi se put spominje u kontekstu bukare pune vina koja kruži među članovima Kikaševe obitelji, okupljene oko starješinina stola. Kikaš pruža Potrki bukaru koju on onda prosljeđuje Divcu. Dječaku ne prija vino, ali biklu naziva „svetom i kreposnom”:

„Potrka ne bi baš veliki ljubitelj vina. Istina, ponekad bi s čobanima još toplo, tek izmuzeno mlijeko pomiješao s vinom i slatko popio. Ali to je bilo nešto sasvim drugo, to je bila bȉkla, sveta i kreposna, pomalo pijano kiselkasta.”[1373]

Na drugome se mjestu Potrka, izgradivši dvore Matanove, prisjeća djetinjstva, svih uspomena koje je stekao, „od ćulka do kuka, od drȁge do pasike, i prebiri uspomene… Ovdje smo pekli ukradene klipove, ovdje ovce muzli, sir sirili i biklu pili, ovdje pole iz prpe vadili…”[1374]

Pateći u splitskom sjemeništu za rodnim krajem, gimnazijalac Ivan kojega bogatija djeca gledaju svisoka razmišlja o njihovu nepoznavanju svega što njemu predstavlja ljepotu, a među nabrojenim je motivima i bikla: „I što ova gospodska deriščad zna o čobanima i ivanjskim kresovima, o sprljenim tabanima, sijelima i guslama, o telenju krava i striženju ovaca, o surutki i bikli.”[1375]

10.5. Običaj na samrti

Današnja percepcija smrti znatno se, kao i percepcija starosti, razlikuje od percepcije smrti prije nekoliko desetljeća. Starijim se ljudima pridavalo životno iskustvo koje su za života stekli, a u kombinaciji s patriotskom sredinom u kojoj je vladao autoritet muškarca (starješine), smatrani su mudrima i njihova se volja poštivala. Smrt je pak bila sastavni dio života: i najmlađi su se pripadnici obitelji s njom susretali jer život se odvijao u proširenim obiteljima.

U Dicmu je, primjerice, bilo uobičajeno povesti sa sobom dijete u kuću koju je *pogodila* smrt ili biti s njime uz umiruću osobu u vlastitoj kući: „Uvik bude još ne'ko uz umiruću osobu, to bi obično dica bila. Zato se starija dica nisu bojala smrti.”[1376]

[1373] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 15.
[1374] Isto, str. 76.
[1375] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 297.
[1376] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci (živi u Splitu).

U Crivcu je običaj bio drugačiji: „Znam da dica nisu išli na sprovode. Uvik me plašilo kad bi ne'ko umra pa nisam to ni pitala. Bar nama ka dici nisu to tili govorit.”[1377]

Za razliku od današnjih nuklearnih obitelji koje prevladavaju u gradovima, ali i na selima, nekoliko je generacija živjelo pod istim krovom, stoga je sasvim uobičajeno bilo smjenjivanje generacija, umiranje i novo rađanje:

„Tako se, eto, živjelo i umiralo u stidu ljudskom i strahu Božjem, i smrt bijaše samo jedno divotno i svijetlo preseljenje u onaj čudesni svijet koji su za ovozemnog života tek mjestimično dodirivali, ali s njim uvijek, svijesno ili nesvijesno, duboko životno povezani.”[1378]

Iako su se nesreće uvijek događale i nekad zbog nenadanosti zatekle ljude, tema smrti nije se izbjegavala i za nju se nastojalo pripremiti. Svjesni da im se bliži kraj, umirući su zatvarali poglavlja ovozemaljskoga života mireći se s Bogom i ljudima:

„A jesi li baš sve sredio i uredio? S ljudima jesi. Ma jesi li s Bogom? Sunce moje, kako ćeš i umrijeti bez svete popudbine, bez ispovijedi i pričesti, bez ulja svetog i otajstva umirućih? Kako ćeš umrijeti dok se s Bogom ne narediš? Suzo moja, zovimo popa.[1379]

Strah od nepripravnosti za smrt, a pod pripravnošću prvenstveno mislimo na sakrament svete ispovijedi, u narodu je bila poticana čestim spominjanjem pakla: „Sve me je strah da će je iznenada zateći smrt, te se neće moći ispovjediti, a onda… ode rode u jagode, moja mater u muke paklene, a ćoravu će babu Katu uzeti anđeli i uznijeti je na deveto nebo. Tako ona kaže.”[1380] Ispovijed je značila umiranje bez smrtnoga grijeha: „Dobro je umrijeti kad čovjek nema smrtnoga grijeha, i kad te gore čeka don Anđeo, moj don Anđeo…”[1381]

Navodeći običaje imotskoga kraja, Kutleša spominje termin „brašenica” i pojašnjava:

„Kad čovik vidi da mu je mriti, najprvo šalje po misnika, da mu misnik dušu naredi i s Bogom pomiri. Kad misnik dođe, bolesnik mu ovako reče: 'Oče, daj mi moju brašenicu, ja sam za puta!' Brašenica je: ispovid, pričest, sv. ulje i papino odrišenje. Sakramenti umirući. Kad je primijo sv. Sakramente, dade naredbu kako će ga obući i pokopati i koga će na sprovod zovnuti.”[1382]

[1377] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac.
[1378] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 168.
[1379] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 306.
[1380] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 116.
[1381] Isto, str. 424.
[1382] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 297.

Poput običaja uvriježenih za različite prilike, postoje i običaji na samrti. „Značenje tradicionalnoga seljačkog odnosa prema smrti iskazuju i podaci o pripremanju i čuvanju odjeće i ostaloga za ukop (svijeća, osobiti prekrivač za umrloga, ukrasni ručnici koje u sprovodu nose na križevima i crkvenim barjacima).”[1383] Umirući bi pred sam kraj uz pomoć okupljene obitelji držao u rukama upaljenu svijeću i tako iščekivao smrt.

„Majko sveta… I bez svijeće ću umrijeti. Majko sveta, žalosna…”[1384]

Nakon njegove bi se smrti prekrila zrcala ili bi se okrenula naopako, a gasila bi se i vatra na ognjištu i zaustavljao sat.[1385] U Splitu bi se na osam dana prekrila sva zrcala u kući i zatvorili prozorski kapci da u prostoriju ne ulazi svjetlost, a tri dana prije sprovoda pokojnika bi se čuvalo u njegovoj kući.[1386]

U Vrgorcu se palila svijeća pokraj umirućega: „Kad bi ne'ko bia loše pa kad bi umira doma, upalili bi kraj njega sviću. Kad mi je tata bia loše, taj dan sam bila u Vrgorcu i vratila se u Split jer sam morala radi posla. I kad sam došla u Split, bila sam jedno dvi ure. Ova me susida odozgo zvala i rekla je: 'Vrati se, tati smo ti sviću upalili.' To je značilo da mu je kraj.”[1387]

U poglavlju o eshatološkim bićima bilo je riječi o velikoj smrtnosti novorođene djece, no često su umirale i rodilje: „Često se umiralo, a znali bi reć, pogotovo su dosta često žene pri porodima umirale jer bi se postupalo doslovno suprotno: kad rodi, ne da pit, ne da jest, pokrije u šporet vrućina i dosta bi često žene umirale.”[1388]

Informant iz Imotskoga pripovijeda o običajima na samrti prakticiranima u njegovu kraju:

„Kad je neka osoba na samrti, pozove se svećenik koji ispovidi umiruću osobu i dâ joj posljednju pomast. Upali se svijeća kad umre i skuplja selo. Žene po cijeli dan mole. Mrtvac se čuva u kući do sprovoda; muškarci ga čuvaju, a žene mole.”[1389]

Običaji u Dicmu ne razlikuju se znatno od običaja na samrti kakvi su se njegovali u duvanjskome kraju:

[1383] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 342.
[1384] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 44.
[1385] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 343.
[1386] Kazivač: Bože Ujević (1967.), Split, zapisano: 15. prosinca 2004.
[1387] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1388] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1389] Kazivač: S. K. (Imotski).

„Onaj 'ko se skrbio o umirućoj osobi obavezno ima sviću u kantunalu, šibice i te stvari da ne moraš tražit tada. Odma se ide oprat, ispada neko ritualno pranje, ali mrtvac se uvik s mokrom krpom opere i obuče se. Prekrije se sa lancunom i moli se Boga. Mrtvac bi se obavezno čuva cilu noć, obično bi sutra bia sprovod. Tu se molilo pa bi se donilo i pojist jer ljudi cilu noć čuvaju, moraju pojist i popit."[1390]

Ispovijed i pomazanje umirućega i njegovo čuvanje kao pokojnika memorati su kazivačice iz Bitelića:

„Umre čovik, žena, bilo 'ko u familiji. Nije bilo ni mrtvačnica, nije bilo ništa. Tog čovika je tribalo čuvat kad se on obuče, spremi. Prije, dok još išta je zna, dovea bi se pop da ako će se ispovidit, ispovidi, posljednju pomast da. Kad taj čovik umre, njega se lipo uredi i obuče. Leži na krevetu, stavi se lipo na krevet jer nije bilo ni kapsela, bio je kapsel crkveni koji bi se donia i onda bi se stavio u taj kapsel i nosija bi se."[1391]

U *Vječno nasmijanom nebu* dječaku Raosu poleti zrno grožđa u grkljan i on stane kašljati. Upoznat sa smrću, moli *babu* da ga odnese u postelju da bar u njoj umre, a ona ga, znajući da situacija nije nimalo ozbiljna, strpljivo poučava svemu što mu je činiti pred smrt:

- Dobro bi bilo – veli baba noseći me – da se ispovjediš i pričestiš, da primiš posljednju pomast i da ti Bogu dušu preporučimo. Idem ja po popa.

- Ne ostavljaj me sada kad umirem. Ispovjedite me i pričestite kad umrem.

A ona reče da se to poslije smrti ne može i da sam ja najveći grešnik kad i na času smrti odbijam popa. I neka se bar skrušeno pokajem za sve svoje prošle, sadašnje i buduće grijehe.[1392]

Kuća je bila mjesto gdje se čovjek rađao i umirao.[1393] Izmireni s obitelji, prijateljima i susjedima od kojih su s nekima bili u zavadi, umirućima je još preostajalo izmirenje s Bogom. Poslavši po svećenika koji bi ih onda pohodio, ispovjedio, pričestio i pomazao svetim uljem, umirući koji su predosjećali da se bliži kraj bili su spremni za odlazak u smrt, za prijelaz u novi život.

[1390] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci (živi u Splitu).
[1391] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1392] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 175.
[1393] Muraj, Aleksandra. 2001. *Ognjište i dom*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 37.

Našavši se u smrtnoj opasnosti i krijući se od naoružanih razbojnika zajedno s Potrkom i don Pavlom, don Petar preklinje starijeg subrata da ga ispovjedi kako bi mogao spreman stati pred Boga:

- Don Pavle! Don Pavle! - glas mu bijaše bliži jauku nego zovu – s Bogom me naredi i svetim uljem pomaži grešne udove moje, da čist uziđem pred lice Svevišnjega.[1394]

U Kaštelima je bio običaj škropljenja pokojnika, a molitvu za njegovu dušu predvodila bi redovnica:

„Kad bi čovik umira, molilo bi se Boga. Došla bi rodbina i susjedi, svak bi ga poškropia. Obično bi došla časna iz crkve i ona bi vodila tu molitvu.”[1395]

10.6. Običaj kod pokopa

Gledajući na smrt kao na prirodni tijek koji se jednom mora dogoditi, ljudi su za života spremali odjeću u kojoj su željeli biti pokopani. Budući da se umiralo u vlastitim kućama (u slučaju prirodne smrti, ne iznenadne), rodbina i susjedi bili su zaduženi za kupanje i uređivanje pokojnika. Polagali su ga na „ležaj, škrinju ili odar (učinjen od dasaka položenih na nosače ili stolce, prekriven platnom)”.[1396] U prostoriji u kojoj je ležao pokojnik izmjenjivali su se članovi obitelji i suseljani koji bi tako ostajali uz njegovo tijelo do početka sprovoda. Kazivačica iz Bitelića navodi da su ljudi bili u *kužini*, ne u prostoriji gdje je ležao mrtvac: „A naveče bi se sastali ljudi iz sela, nisu ženske bile, on bi bia u sobi, a oni bi bili u kužini, nisu oni sidili kraj njega. Tu bi se onda izriza pršut i pilo bi se vino, pričalo bi se. Uglavnom, cilu noć bi se čuva mrtvac.”[1397]

Osim kršćanskoga razloga, molitve i drevnoga običaja u kojem su predstavnici svake kuće sudjelovali u mjesnim sprovodima i tako ispraćali jedni druge na vječni počinak, već smo istaknuli u poglavlju o demonskim bićima i vjerovanje da se mrtvac mogao povukodlačiti ako bi za vrijeme njegova ležanja na odru ispod ili pokraj njega prošla kakva životinja pa se budno pazilo i na tu mogućnost.

[1394] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 175.
[1395] Kazivač: Anija Deanković (1952.), Kaštel Stari.
[1396] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 343.
[1397] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

U *Vječno nasmijanom nebu* po preminuću omiljenog svećenika kojega su zvali don Anđeo, sjemeništarci čuvaju njegovo tijelo na odru:

„A kad je pala noć, ja sam se javio, da još s trojicom čuvam odar.

Nikada nisam bdio uz mrtvaca, ali on kao da i nije mrtvac. […]

- Nasmiješio se… nasmiješio se…

- Nije se nasmiješio, sinko moj (…) To su samo voštanice drhtale na njegovu licu."[1398]

Kazivač iz Duvna o smrti i običajima vezanima uz preminule pripovijeda:

„Umiralo se relativno mlad od nekih bolesti koje sad uopće ne bi bile smrtonosne. Moj did umro je u 61. godini, a moj bi ćaća reko da je bia stari đuturum [starac]. Kod mrtvaca bi se naveče sjedilo, a za pokop bi se ruvo [ruho] spremilo. To bi bila kao narodna nošnja, a za žene bi to bila neka košulja vezena, baš svečana u čemu bi se pokopavalo. Sjećam se, to bi bio ručnik koji bi se pružio od glave do nogu. Nije bilo sanduka, mrtvac bi bio otvoren i obavijen tim bijelim nekakvim ćašakom, plahtom koja bi se vezala na nekoliko mjesta, puno. Naveče bi se sjedilo. To je isto bilo nekih priča da ne bi crna mačka preskočila. Sad, je li to iz toga razloga ili mrtvaca se, kažu, ne valja ostavit samoga. U to vrime i to je bilo druženje. Onaj 'ko bi trebao ić ujutro rano radit, on bi na primjer došao u ponoća-jedan sat pa bi sjedio do jutra, neki bi sjedili od sumraka pa dotle, dok ne'ko dođe, ljudi bi se uvijek rasporedili. Samo jednu noć bi ga se tako čuvalo jer obično, jedino kad bi ne'ko bio negdje vani, a znaš da je krenuo, da će doć, onda bi se znalo nekada i dvije noći čuvat. Pošto je to bilo u kući, vatra, ako je bila zima vruće, ako je bilo ljeto, isto bi bilo vrlo nezgodno i nikada ga se nije puno držalo u kući."[1399]

Kazivačica iz Dicma prisjeća se običaja svojih pravoslavnih susjeda kojima je kao dijete prisustvovala: „Mogu ti reć za pravoslavne jer to sam ka dite doživila i onda ti je to ko ditetu ostalo u sjećanju i to mi ne može ni'ko izbrisat. Ja da znam crtat, ja bi sad nacrtala neke stvari. Ta jedna stara žena je umrla, a kako je moja baba starija žena, ona je najbliža tu. Ić će baba tamo jer u kući još nije pokopana, ali ić ću i ja s njom. Kad je malo dite, onda ga uvik vodiš sa sobom da onaj kod kuće može napravit šta oće, da je komodan, slobodan. Pita moja baba: 'Nevista, nesrića ga odnila, imaš koju jabuku ili naranču?' Dala joj mater jer je baš prije toga bila u Splitu pa je kupila. Nije to bilo kao sada, stoji voće pa izvoli, nego je bilo sakrij to pa ćeš

[1398] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 372-373.
[1399] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

danas jedno, sutra ćeš drugo. Dobilo bi se voća, ali ne toliko ko sada. Došli mi tamo, isto tako pokriven mrtvac. Došla moja baba, isto svića gori. Ta svića koja bi se kad bi čovik umira upalila, sad je vjerojatno i kod pravoslavnih. I moja baba izvadi jabuku i naranču i stavi na kantunal. Toga više nema, ali u njih je običaj da se poslije pogreba ostave te neke naranče, jabuke na grobu. Za doć u posjet mrtvacu, jer kako to drugačije nazvat nego posjet mrtvacu, doneseš tako nešto."[1400]

Pripreme za Kikašev ukop odvijale su se po starom narodnom običaju. Iako neki etnolozi bilježe osobe istoga spola (susjede ili dalje rođake) kao one zadužene za pranje i oblačenje pokojnika[1401], u Imotskoj su krajini za taj čin zadužene žene, a muškarci, čekajući da se pripreme svrše, međusobno se tješe uz rakiju. U Splitu su postojale žene koje su se bavile oblačenjem mrtvaca."[1402]

„Dok su muški ukućani u dvorištu pred konobom za preminulim starješinom rakijom tugu izazivali, da je rakijom mogu ubiti, i rakijom zahvaljivali sućutnim susjedima što ih tužne u tužnoj tuzi dođoše tješiti: 'Sve je crna zemlja', 'Svi ćemo pod ledinu', 'Bog ga sebi uze, jer se i sâm štogod čestita uželio', 'Dobri putuju a zli hajdukuju' i drugim mudrim i umjesnim prigodnim izrekama, dotle je gore u velikoj sobi, na stolu od tesane hrastovine – ženski svijet bez suza i uzbuđenja pokojnika umivao i u ukopno oblačio, oblačio polagano i pažljivo, da pred lice Božje stupi sredan i uredan, jer i Bogu je milije vidjeti crva zemaljskoga u čistoj košulji, novu kamparanu i hlačama na sponje sa šavovima obrubljenim usukanom vrpcom od crvene pređe, nego u prosjačkim dronjcima što smrde po vlastitoj gubi i tuđim stajama."[1403]

Umrle se pokapalo u odjeći pripremljenoj za tu prigodu, najsvečanijoj kojoj su imali (najčešće u onoj u kojoj su se vjenčali), stoga ne čudi Potrkina naredba da pokopaju djeda poput hajduka, odjevena „u ljepšu od dviju svečanih hajdučkih odora čuvanoj u škrinji kao obiteljsko blago", tako svečano i vrijedno da su mnoge žene pomislile kolika je šteta da u zemlji sagnjije: „E, to! To je odora za čovjeka, za pravoga, za Kikaša! Od turske čohe sašivena, žeženom srmom prožežena i srebrenim tokama, velikim kô Bajini orasi, posuta!"[1404]

[1400] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci (živi u Splitu).
[1401] *vidi* Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.).Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 343.
[1402] Kazivač: Bože Ujević (1967.) Split, zapisano: 15. prosinca 2004.
[1403] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 284.
[1404] Isto, str. 285.

Kako je postojao običaj da se s pokojnikom pokopa predmet koji je osobito volio ili ono što će mu koristiti kad prijeđe u drugi svijet (odjeća ili novac), tako je Potrka uz djedovo tijelo stavio sve ono što bi Kikašu moglo biti od potrebe:

„Sâm Potrka crveni peškir od pet aršina oko djedove glave savi, sâm mu pripašaj pripasa i u nj umetne kuburu, iskićenu i napirlitanu, nož s drškom od srneće noge, izvezenu duhankesu, lulu s isavijanim i paljevinom prošaranim kamišem, grudu truda, kremen i ognjilo, te na koncu pedalj pogače i podlanicu slanine, jer se razborit čovjek ni za očenaš od kuće ne udaljuje a da sve te stvari – ne budi nevolje – u pripašaju ne nosi.”[1405]

Nakon što bi se izložilo uređeno pokojnikovo tijelo, netko od bližih članova obitelji zadužen za njegovo oblačenje prekrižio bi mu ruke: „Majko, priđi i ruke mu prikriži. Muž ti je.”[1406] O navedenom običaju Kutleša bilježi: „Ruke mu na prsima prikriže, a među prste očinaše utisnu, poviš očinaša križić metnu. Sa obiju strana užegu sviće voščane i metnu u čašu kršćene vode i jednu grančicu. Kogod dođe na prag klekne i izmoli 3 očinaša, 3 zdrave marije i 3 pokoj vičnji za dušu umrloga. Zatim pristupi mrtvacu, poškropi ga kršćenom vodom (…)”[1407]

Kada bi nastupila smrt, žene bi se okupile i stale naricati za pokojnikom: „Čim bolesnik prestane živjeti, zaplače za njim glasno čitava porodica, a s njom se slože i neki od prisutnih.”[1408] Kako ističe Vitez, „riječ je o tradicijskim obrascima oplakivanja pokojnika, uz ritmički i melodijski uobličene tekstove koji izražavaju žalost onih koji ostaju, nabrajaju vrline pokojnika, mole ga da prenese poruke drugim pokojnicima i drugo”.[1409] Naricanje se u narodu uvriježilo kao društveno propisani način iskazivanja tuge i postalo je sasvim uobičajeno da zajednica okupljena u pokojnikovoj kući ili na njegovu grobu očekuje naricanje od rodbine, jednako kao i druge radnje kad nastupi smrt.[1410] Bio je to način iskazivanja tuge i ispraćaja pokojnika prisutan u svim krajevima Hrvatske, ali zbog zadanih su se obrazaca ožalošćeni njime

---

[1405] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 285-286.
[1406] Isto, str. 284.
[1407] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 298.
[1408] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 177.
[1409] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 345.
[1410] Marošević, Grozdana. 2005. *Naricanje u Hrvatskoj u povijesnom kontekstu*. Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 42 No. 2, str. 43.

i štitili od nekontroliranoga izljeva osjećaja u takvim prigodama.[1411] „Kad me je baba Domuša vidjela kako jurim prema kući obješen o vrat podivljala konja, stegne one dvije tri marame oko čela, stade zavijati kao da sam petnaest puta poginuo.”[1412] Terminom „zavijanje” koristi se i Lovrić: „Kad se svrše crkveni obredi, onda se, u času, kad mrtvaca polažu u grob, obnovi plač i zavijanje njegovih rođaka, dok mu žene naručuju, da pozdravi sve rođake i prijatelje na drugom svijetu.”[1413]

O plakanju za pokojnikom Marija Marijanović, rodom iz Tijarice, pripovijeda: „Na samrti i sprovodu kad ne'ko ti umre skupu se narod, dođe to, mještani iđu na sprovod. Dosad se plakalo naglas za svojim 'ko ti umre, deralo se Bože sačuvaj iza glasa: 'Ajme meni, lipo moje, ajme meni, 'ko će sa' bez tebe'.”[1414] Njezin je suprug nadopunjava: „Ako umre roditelj, ako ti na primjer umre otac, unda, to ti je hranitelj bio i sad on umro i ti si praktički bež njega sirotinja. Ja znam od kuma kad je umro ćaća, unda mu sestra što je isto sad umrla, ja sam tu bio, ona je se razderala: 'Ajme meni, ja sam sirotinja sada bez svog ćaće'.”[1415] Upitani o razlikama nekadašnjih i današnjih sprovoda, Marija objašnjava: „Danas se ne plače, unda se nabrajalo, plakalo. Danas to više nije u modi.”[1416] Njezin suprug nastavlja: „Unda se puno plakalo. Unda je bio toliko običaj plakat da ako se nije plakalo, unda se narod s otim nekako nije slaga pa su se prepričavale priče, kaže, sigurno je bio zločest, znaš? Kaže: bio zločest, nije bio dobar. Zato ni'ko ne plače. Danas se ne plače i znači svi smo loši.”[1417]

Na duvanjskim se sprovodima nabrajalo:

„Kod nas se na sprovodu nabrajalo, to se zvalo nabrajanje. Ići na sprovod, to je bio stres, koliko je to bilo strašno, pogotovo ako je umro ne'ko mlađi. Ja bi se uvijek sklonio malo jer to su padanja, Bože sačuvaj. Obično bi se odnosilo na toga koji je umro, ali uz njega pozdravim sad i ćaću, mater, dida. Čak bi se i ne'ko priključio 'ko nije ni bliže, a ne'ko mu je drag umro i

[1411] Marošević, Grozdana. 2001. *Folklorna glazba*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 411.
[1412] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 132.
[1413] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 178.
[1414] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1415] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1416] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić.
[1417] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić.

on preporuči da pozdravi nekoga tamo 'ko je umro. Dosta je kasno tako bilo. Čak bi narod gledao i onda bi se prepričavalo kako je dobro ne'ko nabrajao.”[1418]

Nabrajalo se i u okolici Vrgorca: „Nabrajalo se u selima oko Vrgorca, na primjer Vina. Ostalo mi je u sjećanju ka ditetu da mi je to bilo prestrašno. Kad je od J. umra otac, tete S. muž, onda je ona cili dan nabrajala. Cili sprovod je ona nabrajala. Nigdi suze. Nije to plač nego: 'Ajme meni, jadna ti ja, petero dice, šta si me ostavija, kome si mene jadnicu.' Pusta priča, pusti život bi mu ispričala, a nigdi jedne jedine suze. Meni je ko ditetu to bilo prestrašno. Da sam mogla začepit uši, ja bi se spasila.”[1419]

Ista se kazivačica prisjeća očeve smrti i navedene S. koja je nabrajala: „Kad je meni otac umra, kad je moja teta, tatina mi sestra došla, odozdo, od dna skala je počela. Nas tri i baba smo bile u sobi di je odar, di je dida leža, sve u crnini. Ona je ušla i rekla da smo mi čet'ri crne kukavice.”[1420]

U Lovreću se također nabrajalo, a nakon sprovoda se prepričavalo kako je tko nabrajao: „Bilo je nabrajanja, zavisi šta ti je 'ko. Baš se ja sjećam jedna kako je plakala, muž je bio u Njemačkoj za vrime rata, dugo je bio. Onda je ona plakala: 'Marijane galantaru, Marijane srićo moja, Marijane, moj putniče, Marijane, moj trgovče.' To bi mi svi prepričavali poslije kako je ta žena plakala za tim svojim mužom jer je dugo bio u Njemačkoj, nije se smio vratit. Unda se vratio, onda odma ga je zabolilo, umro, nije ni živio dugo.”[1421]

Nabrajalo se i u Biteliću, a nakon sprovoda i prepričavanja kako je tko nabrajao, djeca bi se igrala oponašajući nabrajanje koje su čula: „To je bilo grozno. Umrla je neka baba u našem selu i njena 'ćer je bila starija cura, al' nije bila udana. Iša si na sprovod eto ka dite. I onda je nama to bilo smišno kako je ona kukala: 'Majko moja, pozdravi mi ćaću moga, pozdravi mi tetku moju', cile letanije, letanije, letanije. I onda bi mi popodne kad bi išli gonili janjce, rekla bi mater: 'Otrajte janjce u Smajušu', onda nas pet-šest bi se skupilo i onda bi mi tako naricali. I moja najstarija teta, ona isto kad je pokojna baka umrla, onda je reka moj stric: 'Neću da te čujem.' Ona je počela isto tako nabrajat. Ona se sitila i maloga koji je živio tri dana. Ta nabrajanja, to mi je bilo najgore na sprovodima. Isto ko da si uzeo neku plaćenu narikaču. Kako

[1418] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1419] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1420] Kazivač: Jolanda Mišetić.
[1421] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.

se možeš u tom momentu svega sitit i vikat na glas? Ali to je bio isto običaj. To je ispadalo ko pjesma u stihovima. Posli se prepričavalo: 'Jesi vidia kako je lipo naricala?'"[1422]

O nabrajanju na sprovodima u Glavini Donjoj pripovijeda kazivačica (1938.): „Nabrajalo se na grobu, do groba, s groba. Svak svoga žali: 'Kćeri moja ili majko moja, dobra si mi bila, kome si me ostavila?'"[1423]

Složni da je nabrajanje kojemu su prisustvovali najgori dio sprovoda, informanti jasno razlikuju naricanje od nabrajanja ističući da se u njihovim krajevima (Tijarica, Studenci, Seonica, Lovreć, Vrgorac, Glavina Donja) nabrajalo. Jozo Marijanović iz Studenaca pojašnjava: „Narikače imaju u Srbiji i Crnoj Gori, tamo se plaća da one nariču kad ne'ko umre. Nema to u nas, u nas ako ti je veliki rod i ne'ko te obožava, on plače, ali ono što kažeš baš nariče, onaj koga si ti volio i 'ko je tebe volio. A narikače tamo oni u Crnoj Gori platu i onda one dođu nabrajat kad ne'ko umre. Onda ona nariče: 'A jooj, ti si dobre duše bioo'" [oponaša].[1424]

Često se događalo da su među narikačama za pokojnikom bile i žene koje nisu bile s njim u srodstvu, nekada ga ni poznavale, ali zbog vještine sastavljanja tekstova i njihove izvedbe pjevanjem bile su pozivane i za svoje naricanje plaćene. Zvane su profesionalnim narikačama. I u Splitu su se naručivale narikače[1425]: njihova je zadaća bila za vrijeme sprovodnog obreda naricati za pokojnikom i u naricaljkama u svijest okupljenima prizivati njegove vrline.[1426]

„Čim Livoguza očeve ruke na prsima prekriži, svih osam žena i djevojaka kao jedna udariše u plač i kuknjavu, i svaka zače svoju čemernu nabrajaljku bugariti. Takav je adet od davnina: kad ruke dovrše svoje, tek onda srce na red dolazi. Ali ne bi im suđeno da mnogo suza proliju i žalostivih osmeraca kroz krnjatke protisnu (…)"[1427]

[1422] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1423] Kazivač: Slavka Grančić (1938.), Glavina Donja, Imotski; zapisivač: Sanja Grančić.
[1424] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić 8. 11. 2020. u Pforzheimu u Njemačkoj.
[1425] Lovrić pojašnjava: „Narikače su, kao što svatko znade, one žene, koje za plaću plaču nad mrtvima, a bilo ih je kod Rimljana, kao što ih sada ima u nekim primorskim gradovima prilikom smrti kakve odlične ličnosti. One sebi čak grebu lice i skubu kosu. Ovidije, koji je za vrijeme svojega progonstva među Slavene Crnoga Mora dobro vidio, kako je taj običaj lud, pisao je svojoj ženi savjetujući joj, da se ne drži tih smiješnih običaja." (Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 177.).
[1426] Kazivač: Bože Ujević (1967.) Split, zapisano: 15. prosinca 2004.
[1427] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 285.

Muškarci koji su trbuhom za kruhom napuštali Imotsku krajinu i odlazili u Ameriku, poput Marinka-Bana iz Raosove trilogije, bili su ispraćani kao da je riječ o pokojnicima: „Ženske su plakale i naricale kao da je umro."[1428]

Na samrti Potrka moli Nušu da ga pokopa, ali da mu na grobu ne nariče: „I nemoj mi na grobu naricati ni nabrajati, već se onako u sumrak gdjekad krišom dolibi i koju mi šapni... može biti da i mrtvaci čuju."[1429]

Kada bi došao trenutak sprovoda, pokojnike se do groblja nosilo „na improviziranim ili osobitim nosilima koja su bila u vlasništvu crkve ili seoske zajednice". U Duvnu se mrtvaca nosilo na nosilima. „Bili bi koci [kolac] za nosit sijeno po tri-četri metra dugi, od tvrda drveta."[1430] U Dicmu su 30-ih godina dobili mrtvačka kola: „Mi smo 30-ih godina dobili karocu za vozit kapsil. Ona karoca u Dicmu šta je stavljena kraj mrtvačnice, to je radia konkretno moj dida jer bia je stolar. Pravoslavni su na ramenima nosili mrtvaca."[1431] U Vrgorcu nije bilo kolica pa su šestorica nosila pokojnika, a sa strane su išli isključivo muškarci: „Svak je svakome iša na sprovod. Nije bilo kolica, nego se mrtvac nosia, šest ljudi ga je nosilo. Bile su tri prečke ispod kapsila i po troje ljudi sa svake strane je nosilo, a ispred su išli križ i dica s boketima cvića. S jedne i s druge strane su jedan iza drugog od kapsila, od tog križa išli muški. Najprije su išli muški sa strana, a onda svit, žene, dica iza kapsila, iza obitelji. Obavezno je bilo ko špalir sa strane samo muški."[1432]

Kutleša navodi kako su, u slučaju da je mrtvac živio daleko od crkve, ljudi sami izrađivali nosila, a ona su obično bila kućne ljestve na koje bi mrtvaca privezali konopcem da pri nošenju ne sklizne. U slučaju da umre dijete, običaji su bili drugačiji: „Kad umre dite, nit ima sprovoda ni molitava – anđelu i ne tribaju – otac ili stric ili stariji brat metne dite na daščicu i odnese na greb. Povede sa sobom dva čovika, koji će mu pomoći greb otvoriti, zatvoriti i klakom zalipiti."[1433]

[1428] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 136.
[1429] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 307.
[1430] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1431] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci (živi u Splitu).
[1432] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1433] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 299.

Kazivačica iz Bitelića prisjeća se dana kada je kao šestogodišnjakinja prisustvovala sprovodu svog pradjeda. Na klašnjama se mrtvac spuštao u zemljani grob:

„Ja ću ti ispričat za mog pradida, on je umro kad sam ja imala šest godina, sićam se ko sad. Umra je nešto prije Uskrsa i ja sam nabrala tih ljubičica koje su već bile, napravila vijenac i stavila mu oko čela taj vijenac. Donili su kapsel, tu se noć čuva, sutra se ukopaje. Prije su se bile tkale klašnje, pokrivač ko deka, to je moja pokojna baka tkala od ovčje vune. To bi nosilo u vodu pa to ne bude baš onako kruto, bude ko malo vunasto. I ona je to znala u bojama radit. Stavi se te klašnje i na ti bijeli lancun i pokrije se sa bijelim lancunom i stavi se u taj kapsel i onda se dođe na grob i izvadi se, naravno, iz toga i s tim klašnjama se spusti u grob. Mi smo imali obični onda grob, zemljani grob koji bi se otvorio i tu bi se stavilo, tu su naši svi."[1434]

Kikaš je na nosilima nosio Škilju, svog jedinog pravog protivnika:

„I nosio ga je od kuće do groblja, nosio na prvom kraju nosila, posrtao pod teretom, ali nikome nije dopuštao da ga zamijeni… jer tko je pozvaniji od njega da njemu jedinog dorasla na posljednjem putu nosi! I da je bilo mrvicu snage više, i u grob bi sišao da prijateljevo ukočeno, na hajdučki obučeno i posljednjim perčinom ukrašeno tijelo na ruke primi i položi na smrvljene kosti otaca i djedova."[1435]

Kikaša su nosili na mrtvačkim ljestvama, a kako je povorka s njegovim mrtvim tijelom prolazila kroz koje selo, tako se sve više povećavala; svi su željeli biti dijelom te raskošne svečanosti:

„Čim je zvono zabrecalo, Kikaša – po običaju – položiše na ljestve i ponesoše prema tri kilometra udaljenoj crkvi. Bijaše divan sunčan dan i sve bijaše okupano i blistavo, a Kikaš najblistaviji. Sav u srebru i zlatu ne činjaše se kao mrtvac na mrtvačkim ljestvama, već kao neki svetac-biskup na pozlaćenoj nosiljci. Gledajući ga svi se složiše s onim što Jokaš u budalaštini izbaci: ovu ljepotu ni Bog šale vragu ne prepušta. Sprovod sve više nalikovaše procesiji, a u dušama muškaraca sve češće odzvanjaše čudna jeka: 'Za ovako nešto mogao bih stotinu puta umrijeti!' Kako je povorka kroz koji komšiluk prolazila, tako se i povećavala, jer je sve živo –

[1434] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1435] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 230.

što ne ode u prošnju ili na školje u nadnicu – hitalo da postane sudionikom ovog neviđenog sjaja, koji će položiti u drugi sjaj, u grob novi, neviđeni."[1436]

Pojavu crkvenih zvona povezujemo uz kraj 6. stoljeća i Campaniju gdje su, ističe Dragić, zvona prvotno sazivala svećenike, a od 7. stoljeća i vjernike na molitvu.[1437] Narod je vjerovao da se zvonima tjeraju demonska bića. U priči *Mrtvi dan* čitamo o cjelonoćnom brecanju:

„Baba kaže da mrtvi i ne jedu. Pa kojega onda vraga ustaju? Zar nije pametnije spavati nego glavinjati po ovoj kiši? Ali sve mi se čini, da je njima najviše stalo baš do toga tumaranja. Poskaču iz grobova, zavuku se u bjelinu, zakukulje, zamumulje, ili se opet sakriju negdje u žbunje i kamenje, pa uču i buču... a znaju i zalajati. I tako pošten svijet umire od straha. Vraga nećeš umirati kada ti na svakoj grani sjedi po jedan mrtvac i smije ti se onim nečujnim smijehom kao da zijeva, i svi mu zubi popadali osim očnjaka.

Svi ih se bojimo. I stoga im čitavu noć brecamo, baš kao da su ovaj čas umrli. I dobro je da ime se breca, inače bi zaboravili da su mrtvi, pa bi se uzjogunili, navalili na kuće, pojeli sve što bi našli, a ti onda čitavu godinu brusi zube! Ovako ih zvono lijepo stjera u tor kao klepka ovce."[1438]

Zvonilo se i za nevremena, da se rastjeraju gusti, crni oblaci i spriječi krupa: „U Dicmu ima prsten za proć i ispod sela ima jedna cesta ka glavna i druga koja pravi križ-puta. Mi uvik rečemo – bila sam blizu križ-puta. Taj križ-puta je meni strahovito interesantan. Bilo je veliko nevrime i jedan remeta iz pravoslavne crkve je iša zvonit jer kad su crni oblaci, kad se zvoni i ako priti krupa, zvonjava otira oblake. Čovik je iša zvonit, to sam ja njega čula kako je mom didu priča. Kaže on njemu: 'Meštre, ja sam ti jedva doša do križ-puta.' A možda je ima petsto-šesto metara. Kaže: 'Vrane oće oči da mi izvade.' Jer šta, palo je gnjizdo kako je to nevrime bilo. 'Ja sam iša, nigdi neće nego na oči. Mogli su mi glavu iskljucat, mozak izvadit. Ali ne, samo na oči'."[1439]

U Sitnom Donjem i danas se priča o čovjeku koji je pošao u crkvu zvoniti zbog nevremena. Pogodila ga je munja i zakopali su ga, kako će se kasnije pokazati – živa:

[1436] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 288.
[1437] Dragić Marko. 2013. *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*. Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 68. No. 3., str. 424.
[1438] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 97.
[1439] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci (živi u Splitu).

„Nevrime bilo. On iša u crkvu da zvoni radi nevrimena i ubije ga grom tute. Uvat'la ga munja. I sad, oni nisu znali, nisu zvali ni hitnu ni ništa. I oni su njega zakopali. Kad su ga zakopali, munja je izvukla i on jadan živ. I oni su čuli da iz groba zove i ni'ko nije smio otvorit. I on je jadan tute umra. To ti je živa istina. To je isto jadno, da su bili toliko glupi i ludi da nisu mogli pomislit da su mogli otvorit grob, čov'ka spasit."[1440]

Brecanje zvona poseban je zvuk zvona, polagan i tugaljiv, kojim se pokojnici ispraćaju u manjim mjestima, na selima i na otocima. U mnogim mjestima razlikuje se brecanje zvona za muškarcima i ženama pa mještani, ako i nisu upućeni u nečiju smrt, što je u malim sredinama rijetkost, odmah znaju kojega je spola preminula osoba.

Kikašev sin Jokaš, „prvi pa iscjedak", na kraju života ne više lud kakvim su ga suseljani smatrali, svjestan da mu se bliži smrt želi osigurati veseo sprovod, gotovo u svemu drugačiji od onoga kako je nalagala tradicija. Iz toga razloga odrađuje tri nadnice umjesto jedne kako bi mu zvonar Maćun zvonio veselo, a ne brecao: „Znam. Dosta je za brecanje. Ali ja neću brecanje, neću: mrnjau-mrc, mrnjau-mrc… Već hoću da mi neprestance u oba kraja udariš: činga-drn, činga-drn, da sva brda odzvanjaju, kao u pokladnom slavlju…"[1441] Iako naposljetku zvoni kako je Jokaš poželio, Maćun se koleba zbog neobična zahtjeva koji nije u skladu sa starim običajem: „Ne mogu ti zvoniti već brecati, takav je red i običaj starovički: mrtvaca se žalovito ispraća."[1442]

Premda je običaj da se mrtvaca u kapsilu nosi bez naknade, Jokaš kojemu su se pred smrt razbistrile misli želi platiti i nošenje svojega tijela, ali ne onako kako nalaže tradicija*:*

„A nećete me nositi ni onako kako se mrtvaca nosi: polagano i na počivala. Jaki ste momci a ja nisam težak, pa me nosite žurno i poskakujući, kao da vam svi Turci u stope uskaču! Nosite me kao hajduka… bez predaha i odaha, bez sustajališta i počivala… Nosite me kao harambašu, kao devendjeda Prpu, jer na ovom grebenom svijetu ništa i ne valja osim pustahija… I ne nosite me hu-hu, hu-hu, već trkomice i piskavo: kiju-kiju, kiju-kiju, kiju-kiju… kao da zviždi stotinu kijača ubojitih."[1443]

Običaj je da se u pokojnikovoj kući u posudu ulije ulje i potom stave upaljeni lumini koji onda gore osam dana, koliko traje i molitva za njegovu dušu. Svakoga se dana ondje okupljaju članovi obitelji, prijatelji ili sumještani, a netko među njima predvodi molitvu krunice.

[1440] Kazivač: Ana Škrapić djev. Lučić, rođ. 1951. u Sitnom Donjem; zapisivač: Josip Škrapić.
[1441] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 150.
[1442] Isto, str. 150.
[1443] Isto, str. 150.

Kazivačica iz Ciste ističe molitvenu sedminu za pokojnika na koju je svatko bio pozvan, ali morao je donijeti vlastitu drvenu žlicu:

„Bila je sedmina i tu bi se pozvali svi, ali svaki je mora donit svoju žlicu. Nije to ko sada, mogu dovest deset ljudi kod tebe, imat ćeš za svih žlicu. Mora si onda donit svoju, kako ćeš jist? Ljudi su nosili žlicu bilo di da ideš. I to drvena je bila. Onda bi se ne'ko sedam, ne'ko i devet dana molija. Molila se krunica za pokojnog i to je obavezno bilo. Prva nedilja posli smrti je bila misa ujutro za pokojnika i išlo se na grob, obavezno. Gori bi se opet izmolilo i onda se išlo kući. Sa tom sljedećom nediljom se završava ovaj obred smrti i pokapanja. Je, Cvitnica se išla na groblje, je Mrtvi dan, ali prva nedilja je obavezna bila i to ide oni baš uži krug obitelji."[1444]

O sedminama na koje je cijelo selo bilo pozvano i na koje je svatko morao donijeti svoju drvenu žlicu pripovijeda i kazivačica iz Bitelića:

„A poslin, kad završi sprovod, vrati se kući, a bila je uvik neka žena u selu koja je kuvala, te sedmine su se pravile, zvala se ta sedmina poslin sprovoda. I onda bi tu cilo selo, 'ko je god tia doć na večeru. Ja se sićam ko sad da je bilo, a svak je triba donit svoju kašiku jer nije bilo toliko kašika. Mi smo isprid kuće u dvoru našem imali okruglu, lipu ploču ko stol, a i ja sa svima njima, dite, šta sam ja znala. I onda i ja isto svoju kašiku nosim i sićam se da je ova moja rodica šta je to skuvala, spremala, iznila tu veliku teću na tu ploču i onda mi svi iz te teće bi jili, a ja s njima jidem ka da mi nije pradid umra. Pravile bi se te sedmine."[1445]

U Cisti nije bio običaj da čitavo selo ispraća pokojnika: „Prije se nije išlo na sprovode ko sada nego bi par kuća išlo sahranit osobu koja je tu umrla. Nije išlo cilo selo ko šta sad ide. Iša si ti tamo u selu zato što ti je rod, u drugo selo, ili tamo zaseok neki, iša si jer si mora ić, jer ti je rod."[1446]

O sprovodnim običajima informant iz Imotskoga pripovijeda:

„Bude misa, obični kršćanski pokop. Za nekoliko se večeri moli Boga. U kući gore lumini i svijeće. Žene su nosile crninu. Ako je ženi umro muž, do smrti je nosila crninu i ne bi se šišala, nego bi plela pletenice i nosila crni šudar. Muškarac se mogao ženiti ako bi ostao udovac, a žena ne."[1447]

U duvanjskom su se kraju preudavale i žene:

[1444] Kazivač: Marijana Voloder.
[1445] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1446] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[1447] Kazivač: S. K. (Imotski).

„Bile su česte preudaje. Udovac, udovica, dica, nekad i ne znaš nego kad ne'ko od starijih počne pričat vidiš da se ne'ko po dva-tri puta tako preudao, to je bilo gore nego sad. Ide jedna priča: ovome umrla žena i to je već bila druga. I vraćaju se kući i on govori susjedu: Ne znam bi li me tila ta neka, a to je bila starija cura, ne znam sad ime i prezime ni čija je bila, ali uglavnom on vraća se sa pokopa, a već priča o tome. Gdje bi ostala manja djeca, tu bi se dosta često ženilo. Čak bi se znalo dogodit na primjer da udovica ostavi svoju dicu sa bratom od muža, nekim takvim, priuda se jer situacija je bila takva da nije mogla ona hranit svoje pa je zamislila, ako je bio malo imućniji, kad bude tamo da će moć i njima nešto pomoć. Težak, težak život."[1448]

U *Prosjacima & sinovima* Šantalo poziva na molitvu za preminulu braću Radić i doktora Đuru Basaričeka: „Stoga ćemo za upokoj njihovih svetih, djevičanskih i mučeničkih dušica, osam dana krunicu moliti, kako je molimo za svakog svog dragog pokojnika (...)"[1449]

Molitvena se osmina spominje i u humorističnoj epizodi u *Smijehu izgubljenih djevojaka*:

„Umrla neka Brstilača, i selo se skupilo na svakovečernju molitvu u osmini njene smrti, a za upokoj njene grešne duše. Pada ljetna kiša, a ja se s don Petrom sklanjam pod strehu. Unutra, zbijeni oko komina, ljudi mole, a žene zazivaju:

- Isuse moj, Isuse moj, dođi po dušu njezinu i odnesi je u rajsko uživanje sviju svetih!

Najednom duboki Matukin glas prekinu jednoliko mljevenje molitava i povika:

- Što ga zoveš, bleso! Nema Isus od mokra opanaka, da bi po ovoj kiši u Brstile dolazio. Pričekaj dok se osuši – i opet nastavi mljeti među zubima Očenaše i Zdravomarije.

Don Petar mi samo došapnu:

- Nikad kršćana od ovog poganluka."[1450]

Stari narodni običaji vezani uz sprovođenje pokojnika nisu se odnosili na samoubojice. „Za samoubojice nema spasenja."[1451] Takve ispraćaje nisu predvodili svećenici, a zbog sramote nanesene obitelji i vjerovanja u propast duše samoubojice niti su zvonila zvona, niti su pokapani na groblju:

[1448] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1449] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 243.
[1450] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 658.
[1451] Isto, str. 455.

„Samoubojstvo povoljno… to ti je, sunce moje, grijeh veliki i suprotiva Duha Svetoga. I nije što ćeš duši svojoj nahuditi i u škrgut je zubi srondati, već ćeš i nas osramotiti: nit zvona, nit molitve, nit sprovoda, nit groblja… već ko pašče u jamu, pod gomilu!”[1452]

Motiv sprovoda samoubojica spominje se i u Raosovoj trilogiji: „Evo, sada ću se objesiti. A za samoubojice nema ni popa ni groblja, ni raja. (…) Mene to 'objesiti' pogodi u dno duše. Grijeh koji vapi osvetu pred licem Gospodinovim. To je najsigurnija karta za pakao.”[1453]

Za ukapanje pokojnika plaćala se redovina: „U susjednom selu ima opet neki drugi pop, na kog su se ljutili što nije htio pokopati mrtve dok nisu platili redovinu. (Baba kaže 'lukno', kao da je to nekakva luknja, a ne sir, pšenica, jaja i vuna). (...) Viculin je pokapao, baš ga briga. Već će mu platiti. I on je kao i drugi tražio redovinu, samo zato što je on znao sve to lijepo i skladno protumačiti ljudima.”[1454]

Bauer 1928. godine u polemici *Krematorij ili pokapanje* piše o svetosti groblja: „Crkva posvećuje mjesto, gdje mrtvi počivaju, kako posvećuje crkvenu zgradu. Sveto je tlo u groblju, kako je to i tlo hrama. Ta zapravo morala bi svaka župa imati svoje groblje, kako ima i svoj hram.”[1455]

Razlog mnoštvu na Kikaševu sprovodu bio je i novi grob:

„Iskopa jametinu dvostruko dublju od pređašnjih, svu je u mokro obzida i šćemeri, a po sredini visine ugradi četiri praga, kao gradele neke. I sad će ga lijepo položiti na te pragove, pa kad se meso raspadne, kosti će same od sebe u donji dio propasti, a pragovi opet čisti kô novi. I otvor ne prekri iscijepanim pločetinama iz brda, već pločom isklesanom od debela kamena, i na njoj ljepotu ispisa: 'Spomeni se, Bože, sluge svoga Ike Špalatrina, rečenoga Kikaša, koji ovo podiže na vični spomen sebi i umrlin svojin. I lipo mi ga upokoji – puno mi je noge lomijo'.”[1456]

Potrka nastavlja:

„Taj grob novi, neviđeni, Potrki je od početka bio nešto najčudesnije i najvelebnije što ljudske ruke mogoše sazdati. Jer što će ti kuća, palačetina, jednaka kao i sve kuće, samo malo šira i duža. Ali grob! To bijaše izum, najveće djedove pameti. Što su prema ovom grobu svi grobovi otkad je svijeta i vijeka! Što su oni gradski, da se o seoskom jadu i ne govori, o ovim jazavčevim jazbinama, rasutim po svim brdima i dolinama. Eno ti gomiletinâ na Gracu, na

[1452] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 305.
[1453] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 150.
[1454] Isto, str. 83.
[1455] Bauer, Antun. 1928. *Krematorij ili pokapanje*. Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 9. No. 4., str. 225.
[1456] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 289-290.

Granića gradini, na Glavan-gomili, eno ti ih posvuda! Mislilo se u početku da se u tim gomilama skriva zlato. Brus! Kad su krčeći crkovni vinograd tri pretresli, umjesto žara otkopaše grobove, zapravo grobiće, lakat široke, aršin dugačke i pedalj duboke. Tada su mislili da su to grobići pasji ili dječji dok im don Pavao ne reče da su to zaista grobovi ljudi koji su živjeli mnogo zemana prije porođenja Gospodina našega. A to se i po košćurinama vidi. Kako su tada ljudi imali ratilo samo od kamena, nisu ni mogli dublje kopati, pa bi mrtvaca eto tako isprelamali, koljena mu pod bradu sabili, na bok ga položili i zasuli kamenjem. Prije dolaska Turaka kopali su grobove jednako plitke, ma na ljudsku dugačke. Onda bi na njih navalili one goleme stećke, da zvijer mrlinu ne raznese. Naši su stari još i prije sedmodjeda Prpe izmislili ove sadašnje grobove i nisu ih raštrkavali po svem selu, po svem brdu, već lijepo ljudski i kršćanski sve sabili u šimatorje oko crkve. Ti su grobovi odugački i poširoki, a duboki za čovječju visinu. I nisu za jednoga, kao oni pod gomilama i stećcima, već siplji kosti na kosti, koliko hoćeš, siplji mila do draga da se ni u smrti ne rastavljaju, već da se zajedno griju, divan vode i tako krate čas do trube anđeoske."[1457]

Opisujući potanko sprovodnu proceduru, Kutleša ne izostavlja ni daće:

„Daće su bile u tomu, što bi svi pratijoci i komšije došli, nakon ukopa, u kuću, čiji je mrtvac, pa idi i pij po dana. I tu je bilo velikoga troška. Kuća je morala nabaviti mesa, vina, rakije. Svakomu je moralo biti i iza ušiju. Danas nema druge ponude nego samo vina i rakije, i to samo u nikim selima. I pravo je što su daće ukinute! Daće su bile priskupe, a završile bi veseljem i pivanjem u dan tuge i žalost za ucviljenu kuću."[1458]

O duvanjskim grobovima i daći pripovijeda informant:

„Obično bi se išlo iz sela, iz župe čak. I dan-danas kod nas na te sahrane ide puno svita. Imali su svoje grobove i u te grobove su uglavnom sahranjivali dva-tri. Ako je ne'ko umro davno, taj grob može se otvorit i u njega sahranit. Ako je nov, ako je ne'ko umro nedavno, taj se ne dira. To su bile obiteljske grobnice, ali nisu klasične grobnice kao ovdje po Dalmaciji nego su baš grobovi. Iskopa se, ozida se ploča i gore je zemlja. Bio je običaj da se na groblje nosi dâća, hrana i piće, i po tome se isto gledalo kakva je obitelj, je li boljestojeća, šta je 'ko donio. Već to malo i prošlo i pričalo se o tome i sad ovaj govori: 'Kad je umro moj did, mi smo zaklali pet janjaca i ispekli za dâću.' Govori ovaj: 'To je do zla da ste ga ženili.' Poslije mise bi

[1457] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 288-289.
[1458] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 300.

se kupile mise, te mise bi služile kao pomoć obitelji za sahranu. Nije svak mogao isto, a svak bi rado svoga opremit. Od toga bi se davale mise, triest tri bi se mise davale i još jedna za godišnjicu, prvu, svećeniku. Govorilo se da bi tries tri išle u neke siromašnije župe."[1459]

U Biteliću nije postojao običaj nošenja vijenaca na grob. Pazilo se da grobovi budu čisti, no kitili su se tek poljskim ili vrtnim cvijećem:

„Onda bi bila misa, bio bi pokop, doša bi pop i to se išlo crkvi, nosia bi se taj kapsel, vijenaca nije bilo, na grobove se nije nosilo ni vijence, nosilo bi se ljubičica pa se tek u vrtlu, to je moja mama uvik sadila, mi bi odnili kiticu pa bi stavili tu kiticu na grob pa bi se odnila za Božić okićena jelka. Uglavnom, čistili bi se grobovi da budu čisti, ali nije bile pretjerano sa ovin cvićen. Kad je moj did već bio stari, onda bi on reka nama: 'Nemojte me natovarit ko na magarca sa onim vijencima. To kad dođe bura sve razbaca.' I uvik je govorio: 'Nemojte me stavit u onu sandučinu'."[1460]

10.7. Svadbeni običaji

Sklapanje brakova jedan je od događaja koji nije bio važan samo za pojedince kojih se osobno ticao, već za čitavu zajednicu. Na svadbe se gledalo kao na svečanosti reprezentativne i za obitelj i za mjesto iz kojega mladenci potječu, stoga se pazilo da na svadbama ničega ne nedostaje: da se, koliko je god to moguće, proceduralno ispoštuju svi drevni običaji i da se obitelji mladenaca pokažu drugima u najboljem svjetlu.

Brakovi su se najčešće sklapali unutar sela ili župe. Momci su se ženili kada bi u njihovoj kući zatrebala dodatna radna snaga ili kad bi se ukazala dobra prilika, kad bi čuli za udavaču koja bi bila dobrodošla njihovim obiteljima.[1461] O brakovima su najčešće odlučivali stariji članovi obitelji nastojeći sebi osigurati radišnu i dobro odgojenu snahu ili udati kćer za momka za kojega su mislili da bi bio dobar i sposoban muž.[1462] Mnogi su se brakovi sklapali na poticaj majki i očeva, a nerijetko se događalo da se budući mladenci u trenutku dogovaranja braka nisu ni poznavali: „Mome didu se svidila moja mater, dobro dite. I moj did kaže mom ocu: 'A čuješ,

[1459] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1460] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1461] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha.* (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 319.
[1462] Isto, str. 319.

bilo bi dobro da odeš onoj maloj u Rudića.' I dođe ti za Novu godinu otac iz Splita i sam sa sobom govori: 'Neću ja više sam spavat, idem ja dovest ovu malu od Rudića'."[1463]

O sklapanju braka na neviđeno piše i Lovrić: „Od ljubavi se redovno ne prelazi na brak. Tko ljubaka s jednom, ženi se drugom. To katkada zavisi od njegove vlastite volje, a katkada od volje porodice, jer se u nekim mjestima sklapaju brakovi, a da se budući supruzi nisu nikada ni vidjeli, osim u času, kad izvršavaju crkvene ceremonije."[1464]

U danima ispunjenima teškim fizičkim radom, brigom o zemlji i blagu nije bilo čestih prilika za međusobno upoznavanje, stoga je mladež nastojala prisustvovati svim događajima gdje se mogao upoznati potencijalni bračni drug. Riječ je o sijelima, u narodu zvanima *sila, dernecima* koji su se odvijali na spomendan nekog od svetaca, o odlascima na misu, kolima koja su se igrala nedjeljom nakon mise i na upriličenim proslavama, o plesnim zabavama koje su nešto kasnije bile organizirane u stajama ili zadrugama.

10.7.1. Síla

Znajući da u pojedinim kućama žive djevojke spremne za udaju, momci su odlazili k njima na *silo* kako bi ih upoznali i udvarajući im se vidjeli jesu li djevojke zainteresirane za brak s njima. Često su na takva druženja dolazili momci iz udaljenih sela, pješačeći nekoliko kilometara do kuće u kojoj se organiziralo *silo* i isto toliko kilometara natrag. Zbog povratka u svoje selo koje se zbivalo noću rijetko se događalo da su išli sami; najčešće je skupina od tri do pet momaka zajednički pješačila do kuća obližnjega sela u kojem je bilo udavača. Njihov je put bio popraćen pjesmom, prigodnom gangom kakva se pjevala u svim životnim situacijama: *Kad zapivam na duvanjsku stranu, / poznat ćeš me mala po pjevanju* ili *Oj, Roškuljo, umiljata seko / došo bi ti da nisi daleko.*[1465] Pješačenje u obližnje selo momcima je bilo prihvatljivo, pogotovo što se kretalo u društvu, ali odlazak u udaljeno selo i povratak iz njega usred noći bio je iscrpljujuć: „Ova bliža sela su i nekako, al' kad sad tribaš dva sata ić do drugog sela, triba i natrag. Nije se baš isplatilo."[1466]

[1463] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[1464] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 114.
[1465] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1466] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

Kutleša ističe važnu razliku između mladenačkog i staračkog sila:

„Silo je dvojstruko. Silo mladenačko i staračko silo. Mladenačko se kupi zarad divojaka, staračko ili matorsko, zarad razgovora i zabave starijega svita. Na mladenačko silo dolaze zrili momci i poletarci, ritko oženjeni ljudi. Ritka su mladenačka sila, di nema divojaka. Na staračko silo skupljaju se oženjeni ljudi, žene starci i starice. Na prvomu se piva, igra i zabavlja. Na drugomu vode se razgovori i pripovitke, šale i dogovori."[1467]

Na „mladenačkim silima" okupljale su se cure iz čitavoga sela. Obično bi se okupljanje odvijalo u nekoj prostranijoj kući kamo bi odlazili momci, udvarali se djevojkama i propitivali njihovu zainteresiranost za skori brak. Svaki od ispitanih kazivača u svojim memoratima iznosi isti detalj koji je značio da se momak i djevojka međusobno sviđaju jedno drugome. U vremenu kada nije bilo vodovoda, voda se donosila u vučijama, a iz vučija[1468] nalijevala u bukaru koja se onda pružala dalje, dok se svi ne bi napili vode. Ako bi se neka djevojka, *cura*, svidjela momku, on bi je pitao vode. Ako bi cura bila zainteresirana za momka, uzela bi bukaru i izišla naliti vode, a on bi krenuo za njom kako bi u miru porazgovarali o sljedećem susretu.[1469] U slučaju da djevojka nije bila zainteresirana za tog momka, rekla bi nekoj od svojih prijateljica da mu donese vode. Prihvaćanje bukare predstavljalo je iskazivanje simpatije prema momku, a njezino odbijanje označavalo je i odbijanje momka, što je za njega značilo sramotu.

Motiv pitanja čaše vode spominje se i u memoratima Tijaričana: „Silo je kad momci dođu u cure, čuju da je neka cura dobra, zgodna i unda iđe par momaka na silo i sada dođu ti momci u kuću i dođu curi. Unda taj koji je doša zbog nje upita: 'Oćeš mi, curo, dat čašu vode?' Ona se digne, donese njemu čašu vode. Onda on pita curu da li more š njin vani da izađu zajedno, da malo popričaju i tako. I to je tako bilo."[1470]

[1467] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 303.

[1468] Lovrić, opisujući posuđe kod Morlaka opisuje *fučiju*: „Imaju neku vrstu barilca, koji se zove fučija; s njom idu morlačke žene na bliža mjesta po vodu, vežući je užetom iza leđa ili mećući je na glavu." (Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 74.).

[1469] O odlasku na *silo* gdje je upoznao buduću suprugu Jozo Marijanović iz Studenaca pripovijeda: „Kad sam ja babu iša prosit, naš je išlo trideset sa Studenaca momaka. I undan onaj doníla mi baba vode i unda ja govorim: 'Ja bi ima s tobom pričat, oćemo ić?' Ondan smo otišli u drugu kuću tamo kod njezina pokojna Šimuna strica i unda smo ja i ona u sobi gori pričali, a momci su bili puna nježina kuća, sidili, pivali, razgovarali i tako. I unda, meni se baba obećala i unda sam ja reka: 'Sutra dođi na Aržano pa ćemo se nać.' I ona je došla sutra. I doša ja i unda smo išli pit i tako".

[1470] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić u Pforzheimu u Njemačkoj.

Isti se motiv ponavljao i u Biteliću:

„Kod nas nije se reklo 'iđen na prelo', kod nas se išlo na silo. Još se išlo na silo, išli su momci kod cura na silo. Došli bi naveče dva-tri prijatelja, momka kod cure. Jedan od njih bi, kad bi oni bili u kući, tu di je mlada cura, jedan od njegovih prijatelja pita bi curu da mu doda vode. Ona bi njemu dodala vode, on bi doda tom koji 'oće s njom sidit, doda bi njemu tu bukaru, a cura bi izašla na vrata, vanka, i onda bi on iša ostavit bukaru i izaša bi s njom. I onda je to silo bilo ka on bi s njom ćakula na vratima, nije se to išlo negdi 'ko zna di nego na kućnim vratima. To se dolazilo u kuću na silo i onda bi se oni tako dogovorili."[1471]

U Cisti je djevojka, u slučaju da joj se nije sviđao momak koji ju je pitao vode nego neki drugi, vodu pružala onomu tko joj se sviđao pa je odbijeni momak zajedno s prijateljima odlazio na drugo *silo*, k drugoj curi, a ostajao je onaj koji joj se sviđao u društvu svojih prijatelja:

„Ako bi se mladiću sviđala neka djevojka, on bi sa svojim prijateljem ili prijateljima došao navečer k njoj u kuću, tj. na silo. Tamo bi ponekad bili i neki drugi mladići među kojima bi bili oni kojima bi se sviđala ista djevojka. Mladić kojemu se djevojka sviđa pitao bi je da mu dâ čašu vode. Ako bi mu ona dala čašu vode, to je značilo da će ona izaći van ispred kuće, a on bi izašao za njom gdje su razgovarali i dogovarali sljedeće susrete, što bi opet obično bilo u njezinoj kući. Ako djevojka mladiću ne bi dala čašu vode, nego nekom drugom koji je došao na silo, izašla bi s njim van. Na taj način jasno bi dala do znanja da joj se sviđa drugi. Potom bi mladići otišli iz njezine kuće na drugo silo ugovarat curu za drugog mladića iz društva, a ostala bi grupa prijatelja iz čijeg je društva mladić kojemu bi ona dala čašu vode."[1472]

U Seonici pokraj Duvna momci su se, nastojeći skriti od prijatelja svoje veze, sami u noći vraćali djevojkama:

„Kad bi se išlo doma, ne bi se baš volilo da se zna 'ko s kim u tom momentu ide, nego bi momak uvik pokušavao zavarat svoje prijatelje pa bi se on kasnije vratio. Kad bi cura čak i legla, onda bi se na prozor zvalo da otvori. Ona bi ona otvorila, pustila ga u kuću i tako bi oni razgovarali i što bi se reklo - ašikovali."[1473]

[1471] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1472] Kazivač: Marijana Voloder (1974.), Cista Velika.
[1473] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

Sila su uz kola bila jedan od najčešćih načina upoznavanja, jer derneci su se priređivali o prigodama, na važnije blagdane i blagdane svetaca koji su se u selu štovali, a u mnogim sredinama smatralo se da ženama ne priliči odlazak u susjedna sela na derneke pa su onamo odlazili momci. U *kužinama* se sjedilo sve do zamolbe za čašom vode koja je predstavljala prekretnicu večeri: tim su jednostavnim činom momci saznavali ima li nade kod djevojaka koje im se svide ili trebaju otići drugamo tražiti nove djevojke. Lovrećani su uz zamolbu za vodom djevojke doticali rukom o ruku gledajući pritom njihovu reakciju:

„Čuj, nije bilo prije televizije. Nije bilo ni struje. U moje doba nije bilo struje. Komin je bio. Onda bi se sidilo. Nije to bilo da bi te častio, onda bi on tražio vode. Ako bi se cura digla, digla bi se da mu da vode. Onda bi je on malo uvatija za ruku, taka bi je rukom. Unda bi ona otresla ruku ako ne bi se njoj sviđalo da je dira. Ako bi se njoj sviđalo da je dirne malo, onda bi uzela tu bukaru, nije bilo to čaše, nije bilo prije čaša. I onda je to bio znak da joj se sviđa momak, razumiš? Unda bi je on izveo vanka prid kućom, zamolio bi je: 'Možete li izać vanka da malo nešto popričam, da vam nešto rečem?' Unda bi izaša van pa bi pričali. Unda bi se dogovarali, unda oće l' doć drugi put, unda oće l' doć treći put. Ako je bila ozbiljna veza, onda bi doša pa bi pričali s materom i ćaćom i tako su se ženili. Ako se ne sviđa, odma bi ga ona odbila."[1474]

Na *silima* su uz djevojke i momke koji su k njima odlazili često bili prisutni i stariji članovi obitelji djevojaka. Sila su se organizirala uz ognjište ili u *kužinama,* a stariji su ostajali kako bi pazili na društveno prihvatljivo ponašanje svojih kćeri i popratili tko im od momaka ulazi u kuću. Poneki su roditelji bili toliko strogi da nisu uopće dopuštali da k djevojkama do određenog broja godina itko od mladića dolazi na *silo* ili da se ono održava u njihovoj kući. Često se na dernecima događala tuča momaka, stoga neki pojedinci nisu bili poželjni na *silima.*

Mnoga su upoznavanja upriličena *na silu* urodila brakovima:

„Kad su mi tete bile cure, ja sam bila dite. Onda su dolazili momci iz drugih sela, doli negdi recimo Kljaci, udvarači, od svagdi. Navečer bi bilo cura koja nije udata ili cure, to bi organizirali silo, u kući uz vatru ili u kužini ili tako to, uglavnom su bili prisutni ne'ko od starijih, roditelji ili mater ili neka teta starija, nisu se ostavljali nasamo momak i cura, udvarači bi dolazili i onda bi tako sidili, pričali, pili vino i gledali se. To je bilo kao neki oblik upoznavanja,

[1474] Kazivač: Dragica Jelić (1941.), Lovreć.

udvaranje, tako moja teta i tetak, on je dolazia iz Kljaka i upoznali su se tako, svidili jedno drugome i oženili.”[1475]

Sijelo kao mjesto upoznavanja budućih mladenaca spominje se i u Raosovoj trilogiji: „Bit će prevrta i uštipaka i na sijelu momaka. Udat ću te, kćeri!”[1476]

O atmosferi koja je pratila *sila*, o momcima koji su se okupljali u kućama djevojaka za udaju, a često neprilična ponašanja poput razbijanja čaša ili običaja poput gonjanja o kojemu će još biti riječi čitamo u *Vječno žalosnom smijehu*:

„Večer je najveća radost za nas djecu, a i za sve ostale. Ne zato što se ide spavati, već upravo zato što se ne ide spavati. Izmoli se dio ružarja, povečera se malo, zahvali se Gospodinu na kupusnim i krumpirovim darovima, koje nam se udostojao podijeliti da ih ždroknemo, podstakne se vatra, posjeda se oko nje na tronoge stoce, na stopicu i lužnik. A ti, kao pametan, uvijek sjedneš na onu stranu koje se dim boji ili ti se bar čini da je se boji. [...]

Malo pomalo i kuhinja se počne puniti ljudima iz susjedstva i momcima iz daleka. Nije šala, Bujina je kuća na glasu, i moje tri tetke za udaju.

Prosci naviru sa svih strana, galantari, pokućarci, razmetljivci. Osvajaju moje tetke razbijanjem čaša i prolijevanjem vina. A tako se i osvajaju djevojke. Jednom je neki rascijepio bačvu od dvije stotine litara, rascijepio i platio. Mi smo djeca gmizali na podu krčme, a tko gmiže, taj i liže. Tko srče, dobro hrče! I hrkali smo, bogme!

Momci se sve pritiskuju uz tetke, a dođu i druge djevojke. Vraga ne bi došle – kao da su samo moje tetke za drpanje.

Dolaze i stariji ljudi, samo što se oni ne drpaju, nego pripovijedaju priče i pjesme uz gusle pjevaju.”[1477]

U Cisti su stariji članovi obitelji ostavljali djevojke samima kad bi u njihovu kuću počeli pristizati momci: „Čim bi mladići navečer počeli dolazit k djevojkama u kuću, stari ljudi, djedovi i bake, roditelji i djeca povlačili bi se i išli spavati.”[1478]

Osim na *síla* odlazilo se i na prela. Navedeni običaj bilježi i Lovrić: „U zimsko se doba skupljaju na razgovore čas u jednoj kući, čas u drugoj. Ti su sastanci poznati po imenom 'prelo',

[1475] Kazivač: Željka Svalina (rođ. 70-ih), Crivac.
[1476] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 689.
[1477] Isto, str. 120.
[1478] Kazivač: Marijana Voloder (1974.), Cista Velika.

što odgovara nazivu 'filone' talijanskog puka. Tu se uvijek skuplja mnogo mladeži obojega spola, i tu, ili pasući stado, započinju ponajviše svoje ljubavi."[1479]

Uz spomenute mogućnosti upoznavanja dogovarali su se i susreti izvan kuća. Žene su radile teške fizičke poslove, išle su u sječu drva (*išle u drva*), sakupljanje šušnja (*išle u šušanj*), sjetvu, kosidbu. Često su djevojke i mlade, udane žene iz istog zaseoka zajednički obavljale poslove, a najčešće se to odnosilo na sječu drva ili sakupljanje šušnja pa su se kući vraćale s bremenima na leđima. Ponekad bi mladići koristili ta zajednička druženja kao priliku za susret s djevojkama koje su im se sviđale, a susrete su dogovarali preko sestara, rodica ili prijateljica udanih u zaseocima u kojima su živjele simpatizirane djevojke.

U seoskim je zajednicama odbijanje bračne ponude bilo sramotno i ponižavajuće za prosca, ali i članove njegove obitelji kojima je često pripadala zadaća da se diskretno raspitaju o njegovim šansama kod određene djevojke. Često su to obavljale žene posrednice ili žene iz mladićeve obitelji, a rjeđe muškarci iz obitelji[1480]:

„Ja sam smišljuškasta bila kad sam bila mlađa. Jedna je bila udata iz drugog sela u moje selo. Imala je brata. Brat joj je bio u Njemačkoj, a mene je obožava, bia je lud za menom. Ja znam da bi oni rekli da bi me njegova mater i teta donili da mogu u kuću. Ja ga stvarno nisam volila. I sad oni mene nagovaraju da se udam za toga šta je u Njemačkoj, ne moji nego njegova sestra, njegov zet. Obrlaćaju me, okriću me. I jednu veče dođu oni. Meni to smišno, on meni govori: 'Mi ćemo ić u Njemačku, ja ću tebi kupit auto, ja ću tebi ovo', a ja vičem: 'Ja se neću udavat!' Ja samo govorim: 'Ja se neću udavat!' I ja počela plakat. Taman moj pokojni did izaša i kaže meni: 'Je l' ti to plačeš?' Ja govorim: 'Jesam. Ja se neću udavat.' Govori did: 'Vi svi ajte kući, ajte ća, je l' rekla da se neće udavat? Neće se udavat.' Oni onda još ostali, ova meni: 'Nikad ti neću zaboravit, nikad ti neću oprostit'."[1481]

[1479] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 113.
[1480] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 319.
[1481] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

10.7.2. Derneci

Seoske su proslave, u narodu zvane *dernecima*, bile još jedan oblik zabave na kojoj su se momci i cure mogli upoznati ako nisu bili iz istoga sela ili pobliže upoznati ako se nisu dobro poznavali. Svako je selo imalo blagdane i svece (zaštitnike) koje je osobito štovalo, stoga su na te dane bili organizirani *derneci*.

„Bio bi dernek Gospa Lurdska sad 11. prvoga najprije, onda bi bio Sveti Josip 19. trećega, onda bi bio Uskrs, al' Uskrs nije ima tačan datum, Uskrs uvik 'oda. Onda Svetog Antu obavezno bi slavili 13. šestog, onda je blagoslov dice u svakoj crkvi i unda do 6. dvanestoga ne bi bilo baš da je bila neka proslava."[1482]

Prijepodne se provodilo u crkvi, na svetoj misi na koju su dolazili ljudi iz iste župe, ali i udaljenih sela, a nakon mise ili poslijepodne mladost bi se vratila u centar, "i unda bi šetali tamo-vamo. Isto ko sad u nas na rivu. Onda momci koji bi tražili cure, oni bi sa strane i onda ako mu se koja svidi, onda on priđe. Zaustavi je, priđe: 'Je li slobodno vaše društvo?' Ako se momak sviđa curi, ona bi ga puštala, ako ne, kaže: 'Zabranjeno je.' To je tako bilo u moje doba."[1483]

Na dernek bi u grupama išli mladići i djevojke. Djevojke su često išle i u pratnji braće ili rođaka ako nisu imale mladića. Na tim dernecima uvodila se i cura spremna za udaju s kojom bi zaigrao rođak. Često je dolazilo do *pripetavanja* među djevojkama i mladićima, tj. djevojke su stajale s jedne strane ili šetale i pjevale gangu, a na drugoj strani gangom bi odgovarali mladići ili obrnuto. Iz *pripetavanja* bi se iščitavalo tko se kome sviđa ili ne sviđa, a značilo je i poziv na *silo* ili odbijanje. Na dernecima bi se znalo događati da nakon pjevanja gange mladić pristupi djevojci, provede s njom vrijeme i kupi joj poklon: grotulju (ogrlicu od probušenih oraha nanizanih na žicu) ili jabuku.

U Crivcu se osobito štovao sveti Marko pa je u svibnju uvijek bila *fešta*. Nakon mise mladi su se sastajali odjeveni u narodne nošnje i plesali kolo, a kolu bi se pridružili i stari i mladi. Ako bi se kojem momku svidjela koja djevojka, ako bi on nju *zamirija,* onda bi zajedno

[1482] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić) rođ. 1941. u Lovreću, zapisano: 8. 1. 2021.
[1483] Kazivač: Dragica Jelić (djev. Dumančić).

prošetali.[1484] Često se događala tuča momaka koji su na derneke pristizali iz drugih sela, a jedni na druge gledali su kao na konkurente.

Zajedništvo koje je vladalo pri poljodjelskim radovima u Raosovoj je trilogiji uspoređeno sa svečarskom atmosferom derneka:

„Težaci su uopće svečanost. Sve nekako oživi kao na derneku, pjeva se i pripovijeda i ruča se na njivi pod vedrim nebom. Ženske donesu pune lonce mesa i manistre, i sve to postave nasred kruga. Svatko dobije svoju drvenu kašiku i grabi koliko možeš. U koga je duža žlica, tvrđi jezik i pliće grlo, prvi je sit."[1485]

Došavši u splitsko sjemenište na školovanje, dječak Ivan uspoređuje školsku zgradu s njemu poznatim pojmovima, među njima i s dernekom: „Zgrada kakve Bog ni svijet nisu vidjeli. Dugačka čitavu ulicu, pa još jednu sa strane, dugačka kao od moje kuće do crkve u Medovu Docu, dugačka kao najduži dernek (…)"[1486]

10.7.3. Rakija, škrinje

Između članova obitelji budućih mladenaca dogovaralo se da mladoženjini dolaze kod mlade *na rakiju* kako bi se organizirali detalji svadbe. „Na dogovor ide otac, ako ima brata, ako ona ima brata, isto. Dakle stric, ujac i mladoženja i onda se ide."[1487] Kada je sve dogovoreno, kaže se: „Rakija se popila." Navedeni običaj opisuje i Kutleša; pred rastanak momak vadi bocu rakije i njome nudi ukućane, redom djeda, oca pa *babu*, a onda nalijeva čašu curi. Ako joj se sviđa momak, ona kaže: „Vala Bogu i starijemu!", a ako je odlučna odbiti ga, kaže: „Vala na rakiji, ja nikada ne pijem rakije!"[1488] Popijena rakija značila je da djevojka pristaje udati se za momka, stoga je imala obvezujuću riječ. „Kad se poziva u svatove, u nas bi se reklo: 'Ostavi brata, uzmi svata.' Onda ide ćaća i sin. Ja sam sa svojim ćaćom, ploska rakije, ti zoveš u svatove. Ako on popije rakiju, znači da će doć, ako ne popije, neće."[1489]

[1484] Kazivačica iz Crivca sjeća se kola koje bi bilo na Svetog Marka: „Sićam se plastičnih sandala i te prašine šta je prašila iza njih kad bi oni igrali i ta neka vrskalica šta se nosila ispod te pregače, kako je to plesalo tamo-vamo ili su nosili opanke. 'Ko nije ima, nosia je sirota te plastične sandale sa onim šupljim dole pa su upadali u ono veliko kamenje."
[1485] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 133.
[1486] Isto, str. 245.
[1487] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[1488] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 290.
[1489] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.

Dogovori se javljaju svećeniku da zna kada će biti napovijed: svećenik na velikoj misi tri nedjelje zaredom najavljuje vjenčanje. Riječ je o običaju koji se i danas poštuje, a njime je osigurana transparentnost braka:

„Župnik, po svojoj dužnosti, ispita mladince za dobru volju, za rostvo i svojtu. Promuštra ji i u nauku kršćanskom. Kad nađe sve u redu, upiše u knjigu, i prve nedilje ili zapovidne svetkovine, proglasi prvu napovid na sv. Misi. Kad je prva napovid, puk se uznemiri – osobito cure i udovice. Kad je druga, već je narod u crkvi mirniji, na trećoj malo ko i progovori. Stvar bila i svršila. Cura isprošena i napoviđena napola vinčana."[1490]

Mlada priprema svoje *ruvo* (ruho) i stavlja ga u škrinje. Bogatije su kuće imale i bogatije ukrašene škrinje, a mlada bi dobila i šivaću mašinu, *singericu*. Škrinje su bile sastavnim dijelom namještaja seoskih kuća, u njima se čuvala odjeća i nakit, a na škrinjama s ravnim poklopcem moglo se i spavati i sjediti.[1491] „U prvoj sobi spava did Buja s babom Domušom i ja. Oni spavaju u postelji, a ja na škrinji."[1492]

U 18. i 19. stoljeću mladenkino se ruho prenosilo ili prevozilo u škrinjama u njezin novi dom, a navedenom su činu prisustvovali određeni svatovi.[1493] Škrinje su *išle* u tjednu kad je bila dogovorena svadba; ako je svadba bila dogovorena za nedjelju, škrinje su *išle* u subotu, a ako je svadba bila dogovorena za subotu, škrinje su *išle* u četvrtak jer petak je dan Kristove smrti: „Petak je dan kad se ništa ne započinje, kamoli skrinje! Na primjer, ako je gazda odredio kopati vinograd i vrijeme je povoljno u petak, kopao bi ga za četvrtak navečer. Petkom se ništa na započinje!"[1494]

Škrinje (dota) u mnogim su se krajevima vozile/nosile četvrtkom. Po njih je dolazio djever, mužev brat, a ako njega ne bi bilo, onda su dolazili članovi uže obitelji. „Skrinje se skupe i zakite – cvijeće, zovnice i to bi išlo u kuću mladoženje, u mladinu sobu, u bračnu sobu."[1495] Za škrinjama su obično išle cure: kuma, rodice, zaova. Namjestile bi mladoj sobu u koju ona nije smjela ulaziti prije udaje. Budući da je obično mlada kupovala taj namještaj, ona

---

[1490] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 291.
[1491]Antoš, Zvjezdana. 2001. *Predmeti od drva u seoskim kućama*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 86.
[1492] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 117.
[1493]Antoš, Zvjezdana. 2001. *Predmeti od drva u seoskim kućama*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.), Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 86.
[1494] Kazivač: S. K. (Imotski).
[1495] Kazivač: S. K. (Imotski).

bi uputila žene kamo što staviti da je dočeka. Običaj je bio da uz škrinje mladenka u novi dom donese i bračni krevet. U ponekim je primorskim krajevima kupnja kreveta bila mladoženjin zadatak.[1496]

„A četvrtkom bi išla roba od neviste u mladoženje. Došli bi njeni, recimo sestra, ako ima nevista, to bi došli i doveli bi tu robu, a to bi bilo na karu, pa bi bili jastuci, pa bi bila metla, pletena košara di se držala roba, klašnje, lancuni, pa bi to sve davalo jedan po jedan, pa bi se to brojilo, pa bi se prepričavalo koliko je donila koja dote, koliko klašanja, koliko lancuna. Mater bi spremala dotu."[1497]

Kad se djevojka udavala, njezin je ulazak u novu obitelj pratio običaj darivanja. Morala je kupiti poklon svekrvi, svekru, djeveru ako ga je imala, svakom članu obitelji. Obično su se muškarcima kupovale košulje, a ženama spavaćice, haljine ili materijal za haljine. Darivanje je predstavljalo velik trošak jer živjelo se u brojnim obiteljima, s velikim brojem braće i sestara koje je trebalo darovati. Darivalo se i onoga tko je mladoj vozio „robu".[1498] Zbog svega navedenoga momci su pjevali: *Metar štova šesnest stotin kruna, / Jadna majka koja ima cura!*[1499]

[1496]Antoš, Zvjezdana. 2001. *Predmeti od drva u seoskim kućama*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 89.

[1497] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

[1498] Jolanda Mišetić o svom ocu koji je vozio *mladinu robu* pripovijeda*:* „Iša bi kamion, odnosno tada je bia kamion, onda bi se reklo: Ideš mladoj po robu. Svu onu dotu šta joj daju, robu, namještaj, onda bi vozili kamion i onda bi taj, tata je toliko puta bia darovan, ima je košulja da nije više zna di će s tim košuljama, puni ormari u kutijama zapakiranih košulja jer su njega darovali jer je vozia mladoj robu.".

[1499] Kutleša, Silvestar. 1993. Život i običaji u Imockoj krajini. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 287.

10.7.4. Svadbe

Svadbe su se obično organizirale zimi jer ljeti se radilo, a ljeto je uvijek bilo i siromašnije godišnje doba. Za Božić i Svetoga Stjepana u mnogim se krajevima *zamiralo* cure pa su se te prigode u narodu nazivale *zamiračine*. Tko bi na tom derneku prošetao s *curom*, za njega se govorilo da će uskoro svatovi. Svadbe bi bile u skorom vremenu, a organizirao bi se ručak kojem ne bi prisustvovao velik broj ljudi.[1500]

„Dakle, donosio se ručnik, bičve i maramica najbližim članovima obitelji. I to bi se dolazilo, pucalo se iz kubura i išlo se na konjima, dakle najuži i napravio bi se ručak i to je to."[1501]

Broj i uloga sudionika svadbe, svatova, razlikuju se od mjesta do mjesta, no „svuda je temelj svatovske svite činilo troje, petero ili sedmero osoba".[1502] Svadba je najčešće trajala tri dana. Večer uoči svadbe bio bi dogovor na koji bi došli glavni svatovi pa bi se odredio svatovski *starješina (stari svat)*, „ugledan muškarac, sposoban da vodi sva svadbena zbivanja, stariji od ostalih svatova".[1503] U Seonici su stari svat i svatovski starješina bili dvije različite osobe: „Stari svat bi obično bio ćaća od mlade, a svatovski starješina bi bio netko od rodbine 'ko je za organizaciju. Drugi je glavni, ali ga poštede tih stvari."[1504] Birao se i kum, drugi po važnosti svatovske uloge, često nazivan *debelim kumom* ili *prvim kumom* i on bi obično bio zet. U nekim je krajevima nekada bilo i više kumova, u slučaju više zetova; svi bi bili kumovi, a samo bi se jedan potpisao.

- Čujem, bolan Ravosu, da si se zaljubio u pjevačicu (…) - Kad ćeš nas u svatove pozvati? (…)
- Ja ću biti stari svat, jer mladu ionako ničim drugim ne mogu razveseliti. (…)
- Ja ću biti debeli kum – dobaci šjor Milan pokeraš i namigne.
- Ako je do kumstva, svi ćemo kumovati…[1505]

Ulogu *djeverova* obično su vršila braća ili članovi uže obitelji. Djevojke i udane žene nazivale su se *jenge*, često su bile odjevene u narodne nošnje, a u zobnice su spremale jabuke,

---

[1500] Kazivač: Željko Pokrajčić: „Ja znam kad je meni stari govorio kad su se njegova starija braća ženila, on bio mal – nije ga ni'ko ni zvao niti vodio, on je bio kući kad bi oni došli.".
[1501] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[1502] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 324.
[1503] Isto, str. 324.
[1504] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1505] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 667.

orahe, bajame. Uoči svadbe određivala se i osoba zadužena za hranu, zatim *čauš*, svat čiji je zadatak bio zabaviti svatove. Najčešće ga se moglo prepoznati po kokošjem peru i drvenom čekiću. Ako bi čauš naišao na kokoš i ako bi je uspio stići, imao je pravo ponijeti je sa sobom. Ta bi se kokoš onda postavila na svatovski barjak koji je nosio *barjaktar*: „Barjak se kitio da se stavi ručnik, pletene bičve i traka na barjak, a u Imotskom su imali pivca."[1506] Hvatanje i vezivanje *pivca* bio je posao koji se nije ostavljao za dan svadbe pa se obavljao dan uoči nje. Vezanih nogu naopačke ga se postavljalo na barjak i donosilo u mladoženjinu kuću:

„Njemu se zavežu noge, a na tu zastavu se stavi košulja, čarape, šugoman i to se dobro sve zaveže jer barjaci su imali onu kao gori balotu, a ispod je bia utor kad ti zavežeš. Jer da je samo štap, ti kad zavežeš, on pada doli. Barjaktar spusti barjak, vrh barjaka i ne'ko zaveže. Barjaktar je pivca donija tamo di je mladoženja, a sad šta bi s njim, kako 'ko."[1507]

Za svadbeno su se raspoloženje uz *čauša* brinuli i seoski pojedinci s darom za glazbu pa bi se takvi svirači redovito zvali u svadbe, a plaćali su ih svatovi: „Bio je jedan čovjek tu iz župe koji je svirao mijeh, diple, on bi redovito bio u svadbi. Onda kako su bili oni dipli, oni rogovi, onda bi se njemu kačile te pare. Na taj način njega nije ni'ko plaćao; ono što zaradi, to mu je."[1508]

Opisujući ženidbe i udaje kod Morlaka, Lovrić potanko opisuje ulogu svatova, među ostalim spomenutih barjaktara, starog svata, kuma, *divera*, *jenđija:*

„Tad se složi pratnja od prijatelja i rođaka, koje sve poziva vjerenik i koji se zovu 'svati'. Mnogi od tih svatova imaju posebna imena. 'Barjaktar', uvijek samo jedan, nosi na koplju svilen barjak, vijući s njime u hodu. 'Stari svat' i 'kum' su svjedoci pri sklapanju braka pred oltarom, i ti se nikad ne biraju između vjerenikove rodbine, kako veli Fortis. 'Diveri' su vjerenikova braća, jedan ili dva, a kad nema braće, onda se između najbližih po krvi izabiraju djeveri, koji imaju biti mladoj na usluzi. U nekim su krajevima u običaju 'jenđije', dvije žene iz rodbine, koje zastupaju djevere, i kad ima djevera. (…) 'Čauš' je, noseći u ruci štap, meštar ceremonija, koji drži povorku u redu."[1509]

[1506] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[1507] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[1508] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1509] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 120.

Svatovi su se okupljali kod mladoženje i kod mlade, nakon čega su mladoženjini svatovi odlazili po mladu pred njezinu kuću. Vitez primjećuje povezanost područja koja su imala vojničku tradiciju s mladoženjinom odjećom čiji su dijelovi nalikovali vojničkoj odori, običajem jahanja svatova na konjima i slavljem pucnjevima iz oružja.[1510] U duvanjskom području po mladu nisu išli svi svatovi, već deset-dvadeset ljudi jer jahalo se na konjima. Gledalo se tko će biti pobjednikom takve konjske utrke. Kad bi se krenulo od mlade, ona bi obično jahala na bijelome konju, a uz nju bi bili djeverovi i kumovi. Pobjednik utrke dobio bi dar iz zobnice, košulju ili ručnik, no dar je češće odlazio vlasniku konja. Nisu svi imali vlastite konje pa se za svatove tražio najbolji konj, onaj koji će moći odnijeti utrku. Postojala je i pješačka utrka nakon koje bi mlada darivala pobjednika. Takvo bi nadmetanje bilo tema seoskog razgovora jer pobjedniku bi predstavljalo priliku pokazati okretnost, snagu i brzinu.

U Biteliću mladoženjina je rodbina išla k njemu u subotu poslijepodne. Oni koji su imali blago zaklali bi najboljeg ovna kojeg bi sa sobom ponijeli. Nosio se i pršut i pravile su se pogače. Oko ponoći su se vraćali svojim kućama.

U svadbi je morao biti stari svat, predvodnik svatova koji je nosio ćuturicu s rakijom. Tada se odigravao običaj poznat kao *kupovanje mlade* koju je trebao isprositi kum. Kum i stari svat tražili su mladu, a mladoženja je stajao sa strane. Zazvali bi mladu da izađe iz kuće, a netko od njezinih svatova, bilo je poželjno da to bude žena koja zna pregovarati, stala bi pred vrata i rekla: „Ne ide to tako. Cura je ne daje besplatno."[1511] Često su se tom prigodom muškarci oblačili u žene, a djevojke u „babe" i potom na zaziv svatova izlazili kako bi skupili što više novca koji je obično išao mladenkinoj mlađoj sestri za miraz (dotu), a ako je mladenka nije imala, onda je novac dobivala majka. Premda pregovaračica traži što više novca pa pušta nekoliko osoba prije mlade, većinom je njihov broj dogovoren da ne bi pala poruga na kuma, a najčešće se radi o broju tri. Kum postupno daje novac, dade nešto pa mu daju *babu* ili sestru, ili neku drugu ženu. Nekoliko žena izađe dok kum potroši novac. Kad dođe do dna kese, mlada se „preko volje" da kumu, a izvodi je brat ili rođak. Mlada izađe među svate, ali ne ide mladoženji, već kumu i bratu.[1512]

[1510] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 326.

[1511] Kazivač: S. K. (Imotski).

[1512] Dragica Jelić pripovijeda: „Prija bi se dogovorili kad će bit pir i to sve i onda bi došli po mladu. Onda bi mladu zatvorili u kuću, a stari svat se zvao koji je pregovarao. Jedan bi se čovik naša koji bi zna puno govorit i uša bi di je mlada, osta bi, a drugi bi stari svat koji je doša sa svatima, on bi doša i pregovara bi s tim čovjekom iza vrata. Na vrata bi doša, unda kucaj. 'Ko je?' Evo mi smo došli, mi tu imamo jedno naše malo janje. Unda ovi govore: 'U

„Dobaciva se: 'Ajde izađi!' Izađe neko dite. 'Ma nije to ta, mi svoju ovcu znamo po ovome, po onome, ovo je janje, ovo nije vrijedno.' Izađe neki muški. 'A ovo je muškobanjasto, ovo ne valja, to nije za u našu racu. Ova je zločesta', jer ova je stavila šudar pa ga je krivo stavila. Na kraju izađe mlada, al' onda se mora vidit je l' cotava, a to se ide igrat kolo. Svi mi znamo nju, nema to veze, al' ja tebe zezam – jesi li cotava. Ja ću sad zaigrat kolo s tobom da ja vidim jesi li ti cotava.”[1513]

U kolo bi se skupili seoski ljudi, pjevale su se poskočice, a mnogima je to bila prilika napiti se vina ili rakije koju nisu imali kod kuće. Svadbe su u selu bile jedan od rijetkih događaja pa se običavalo okupljati i gledati ih. Svatovi bi u kolo nosili rakiju i dijelili je: „Čak bi, kaže ovaj što mi je pričao, da ne bi svakome ni dao, jer to ni'ko nije odbio, to je bila prilika popit nešto i onda bi tako s kim si malo bolji njega ponudiš, a ovoga će ponudit ne'ko drugi.”[1514]

Svatovi bi se pogostili pa išli u crkvu, a vjenčanje se organiziralo u mladenkinoj župi. Mladenci nisu smjeli biti zajedno prije vjenčanja: „Nije bilo, moje dite, spavanja sa momkom. Nisi se poljubio. Cura je cura i ona svoje ime odstojanje i nevina je do njezina vinčanja. Kad bi 'kogod zna da se to slučajno negdi dogod'lo, on nju ostavlja i to se zna.”[1515] Nakon vjenčanja postojale su dvije inačice: u jednoj su svi svatovi odlazili u mladoženjin dom, a u drugoj se vraćali u mladenkin dom.[1516] U imotskom se kraju i u Biteliću išlo k mladoženji, u Dicmu k mladoj. Svadbena se procedura kod mladenaca uglavnom sastojala od nekoliko običaja: primanja mladenke u novi dom, čašćenja, darivanja, skidanja vijenca, polijeganja mladenaca i običaja prvog bračnog jutra.[1517] Darivanje se odvijalo u objema kućama mladenaca. U mladenkinoj se kući darivalo mladenku i njezine ukućane, a u mladoženjinoj je mladenka bila

nas nema janjaca, u nas su cure.' 'Pa ako ima cura, mi bi ih želili vidit.' Onda bi pričali još puno ko je moga govorit, onda bi puštali jednu malu curicu. Kaže: 'Ova je dobra, al' nije ova naša.' Onda bi rekli: 'Ima li još ijedna nego ova?' 'Ima ih još.' Onda bi puštali još jednu ko malo veću. Kaže: 'Dobra je i ova, naće i ova mušteriju, ali nije ovo naša, nami triba naša.' 'Ma koja je vaša?' 'Pa može li', kaže, 'mladić unutra da izabere koja je njegova? On će nju poznat po mirisu.' Onda kad bi ovu pustili pravu curu, onda bi nastalo veselje i i malo bi popili, pojeli, ošli bi se vjenčat. Kad bi se vratili s vjenčanja, onda bi opet jeli, ručali, onda bi išli tu večer u mladoženje.”.

[1513] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.

[1514] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

[1515] Kazivač: Zora Mrkonjić, djev. Babić (rođ. 1933.), Runovići, trenutno živi u Zmijavcima.

[1516] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 327.

[1517] Isto, str. 327.

ta koja je darivala njega i njegovu obitelj.[1518] Mlada dolazi u kuću mladoženje sa zobnicom[1519], iz nje vadi orahe, bajame ili jabuke i dijeli ih djeci. „Kad se ženilo i udavalo, bio je taj manet, u nas bi rekli manet. Tada bi se davala torba, zobnica, nešto u njoj.”[1520]

Slika 47: Zobnica (posjeduje: Jolanda Mišetić)

Kad bi se mlada isprosila, onda se muškarcima i ženama davao poklon: ženama šudar, a muškarcima pletene čarape. „Na primjer, ja sam dobila svilenkasti, a ako su bile žene udate i živile na selu, oni smeđi ili crni šudar pa izvezen dole na jednom ćošku. Muški su dobivali čarape pletene vune ili terluke.”[1521] Najbližim su se članovima obitelji donosili ručnik, čarape i

[1518] Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori, str. 334.
[1519] Kutleša pojašnjava termin *zobnice*: „Zobnica je slična torbici, samo što je zobnica od kostreti. Zove se zobnica, jer se iž nje konju zob daje. I uzica je na zobnici od kostreti.” (Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 126.).
[1520] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1521] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.

maramica. Mladoženju bi se nakon vjenčanja darivalo košuljama: „Vezali bi mu košulje oko vrata. On ne bi moga 'odat od tih košulja oko vrata.”[1522]

Kad bi nevjesta po završetku misnog obreda prvi put došla u svoj novi dom, darivala je svekra, svekrvu, djevera, zaovu. „Svekru bi bila košulja, a svekrva je dobivala šotanu traveršu, korpet.”[1523] Neke su mlade sa sobom donosile obuku kreveta. Nije bio običaj da svekar i svekrva idu na vjenčanje, stoga su mladence popraćene svatovima čekali kod kuće. Po dolasku svatova slijedio je običaj mladenkina bacanja jabuke preko kuće. Jabuka je simbolizirala plodnost, a trebalo je znati prebaciti je preko visokih kuća. Ako bi mlada uspjela prebaciti jabuku, smatralo se da će biti vrijedna i sposobna u novom domu, a ako bi se jabuka vratila na zemlju, pjevalo se: *Svekrvice, dobro se uredi / jer ćeš visiti o gredi*.[1524] Neuspjelo je prebacivanje bio loš predznak: „Ajme nami kakva je; niti valja, nit će valjat.”[1525] U jabuku su se često zabadale kovanice pa bi djeca s druge strane kuće čekala hoće li mladenka prebaciti jabuku kako bi je uhvatila.

U Biteliću je nevjesta prebacivala naranču, a ostali svatovi jabuke. Kad bi se nevjesta dovela iz crkve mladoženjinoj kući, stala bi pred kuću, a na vratima bi je dočekala svekrva. Dala bi joj da baca kićenku, naranču kroz koju su se provlačili raznobojni konci, a unutra se stavljao novac pa bi djeca s druge strane kuće čekala tko će je uhvatiti:

„Svati su bacali naranče, jabuke priko kuće, nije sama ona bacala, a iza kuće bi mi dica čekali da oni bace, 'ko će uvatit kićenku. Kićenka je bila naranča i kroz tu naranču bi se provukli konci, obojani žuto, crveno, zeleno. Ona bi cila bila čupava, ka loptica. Onda bi se malo prorizalo i tu bi se gurnile pare unutra, zato bi mi išli tamo čekat. To je bio gušt 'ko će ulovit tu kićenku, da ulovi koji dinar.”[1526]

Djeca su skupljala i bombone koje je mladenka bacala zajedno sa sitnim novcem.

U pojedinim je krajevima svekrva nevjestu čekala na vratima držeći u rukama vreću. Nevjesta bi po dolasku kleknula na vreću, prekrstila se, poljubila prag, stavila znak križa na nadvratnike i predala vreću natrag svekrvi govoreći: *Evo tebi, majo, vrića, / sa mnom ti došla srića.*[1527] Svekrva je potom nanovo s njom izlazila na guvno gdje se igralo i pjevalo.

[1522] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1523] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[1524] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.
[1525] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[1526] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1527] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.

„Tu je bia običaj iznit u siću, u maštelu drvenom, jer ljudi su koji su imali vinograd imali maštelu kojom se služilo samo za prilivanje masta. Onda se to obično iznese nasrid guvna da ljudi imaju pit, ne samo svati nego i ovi šta su došli sa strane. To bi se poslije igralo, mladi idu leć."[1528]

Raširenijі je bio običaj da mladu po dolasku kod mladoženje podignu kumovi, ona poljubi prag i onda izađe svekrva, blagoslovi je svetom vodom pa uslijedi prebacivanje jabuka i bacanje bajama, oraha i bombona djeci da ih skupljaju. Prvi je dolazak u novi dom ujedno bio i prvi ulazak u mladoženjinu kuću.

Nakon večere slijedi običaj krađe mladine cipele. Cipelu je trebao ukrasti netko od svatova, a obično bi to bilo dijete koje bi se uvuklo pod stol i skinulo joj cipelu s noge. Ta bi se cipela onda prodavala, a kupovao bi je kum. „To je bio više cirkus, šala, nisu bile pisme, nije bio ples. Pivalo se, ali nije bilo muzike pa se plesalo, nego to je bila zabava."[1529]

Postojao je još jedan običaj „krađe" na svadbi, krađe janjeta. Netko bi od svatova napustio svadbu i otišao po janje, a ukradeno se janje onda smatralo mladinom dotom.

Običaj „vukova" uključivao je starije seoske momke i one koji ne bi bili pozvani u svatove Došli bi oko kuće u kojoj se večeravalo. Zavijali bi kao gladni vukovi pa bi domaćin iznio malo mesa i nešto za piće. U Seonici se i danas prepričavaju anegdote vezane uz navedeni običaj: „Ovi iz našeg sela, njih nekoliko, jer bi se nekada išlo i u drugo selo na *silo, kod cura* bi se to reklo, oni su naišli – vide sad svadbu. I oni će glumit vukove. Zavijali su oko kuće i iznese gazda to što im misli dat i vidi - nisu tu iz njegove. Kaže, čak ni iz župe. Glavni među njima govori: 'Ko je vidio da vuk ima župu!'"[1530]

U nekim se krajevima običavalo smetati mladoženji za vrijeme prve bračne noći. Njegova se muškost testirala bukom koju su svatovi proizvodili motkama: „Smetali su, nije muško ako ne obavi posal, ovi iza prozora pivaju, tuku, revu."[1531] U mnogim se krajevima nakon noći izbacivala plahta (*lancun*); ako mlada do prve bračne noći nije čuvala djevičanstvo, morala je

[1528] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[1529] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).
[1530] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.).
[1531] Kazivač: Radoslav Jurković (1964.), Split.

biti potjerana kući: „Današnji muškarci. Kad jednom izgubiš nevinost, nitko ti je više neće vratiti, nitko te neće oženiti.”[1532]

U običajima trećega dana trajanja svadbe ubrajaju se običaji koji se odvijaju na bunaru. U Biteliću je bio običaj da u ponedjeljak ujutro nevjesta nosi na najbliži bunar rakiju i naranče i ondje ih ostavi. Ljudi iz sela znali su za taj običaj pa bi otišli na bunar popiti rakiju. Svatovi bi se vratili i onda bi bilo umivanje: nevjesta je trebala ići zagrabiti vodu iz bunara. Slijedilo je darivanje mlade: „Nije to bilo darivanje ko sad, to su bili jastuci, roba za travežu, roba za šotanu, ono šta si ima kod kuće.”[1533] Opet se pjevalo i igralo kolo, a trećega dana oko podne vraćalo se kući.

U Raosovim su djelima prisutni mnogi motivi vezani za svadbene običaje i proceduru koja prethodi početku zajedničkog života mladenaca. U trilogiji dječak Ivan koji je s tetkom Ankom išao u gaj po drva prihvaća ponudu slijepoga Jakova da ih u kolima s upregnutim konjima povede do Umca, no Jakov se ne zaustavi ondje:

„Kad mi na Umac, umjesto da zaustavi, natjera bijesna konja u najljuću trku i dovikne tetki Anki da je umiče. Ona se na smrt preplaši. Sada će je odvesti kući, zaključati u sobu, raditi od nje što mu srce želi, a nakon toga, hoćeš-nećeš, moraš se za nj udati.

Tetka ga stade moliti i zaklinjati da je pusti, jer ga ona ne voli i da bi se prije objesila nego za nj udala.”[1534]

Vidjevši da Jakov ne zaustavlja kola, tetka Anka iskoči iz njih, a dječak njezin skok prati komentarom: „Ja nisam iskakao sve dok Jakov nije zaustavio kola. Mene ne umiče!”[1535]

Matan, smicalicom natjeravši djevojčicu Nušu da mu se obeća, zanemaruje ustaljene obrasce prošnje kada je momak morao otići u kuću simpatizirane djevojke i isprositi je od njezina oca. Umjesto starog običaja djevojku vodi k don Petru nalažući mu da sljedećeg dana odmah bude napovijed u crkvi, a prošnju ostavlja djeverima:

- Kako možeš zvati potrkom ovakvu momčinu?!

- A, eto, mogu – osmjeli se djevojče, koje strah od nepoznatog bijaše minuo čim se poznata trojka pojavila.

[1532] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 664.
[1533] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.
[1534] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 179.
[1535] Isto, str. 179.

- Ako možeš, neka možeš, ma ne možeš triput za redom reći: Hoću!

- Mogu valaj i to! Hoću! Hoću! Hoću!

Potrka se okrene svojoj trojci:

- Čuli ste! Više ti, curo, povratka nema! Sad si mi se triput zaklela za tri napovijedi! Hajdemo k don Petru! – i zgrabi je za ruku.

Djevojče se namujsi, pa se naglim trzajem ote:

- Nisam ti ja znala za tu zagonetku – a onda stidljivo zatrepta očima – U naske valja najprije u ćaće pitati.

- To će djeveri! – mahnu Matan glavom prema svojoj trojki, uze djevojku za ruku i s njom gotovo otrča do župnoga dvora.[1536]

Dogovorivši sa svećenikom što skoriji datum svadbe, Matan Nušu vodi do svojih dvora, a onda hita u Imotski. Djevojka, zatečena kršenjem ustaljene procedure prošnje, usuđuje se prigovoriti budućemu mužu:

- Ujmisusovo! – prekriži se Nuša – Kud u Imotski, a još ni ćaću nismo vidjeli.

- Od danas sam ti, ženska glavo i silo nečista, od danas ti je Matan ćaća i mater, car i sultan! Muči, šuti, jezik ne prevrći, usta ne otvaraj, već gazi kamen…[1537]

Nastojeći što prije odraditi Nušinu prošnju, Matan dolazi k njezinu ocu Markoti, a djevojke, čim spaze mladoženju, zatvaraju se u kuću. Matan preskače retoriku o izgubljenoj životinji pa sâm ulazi u kuću, vrijeđajući tako stare običaje koje je narod poštivao:

„Ne pođe kočijom samo zato da pokaže vjerenici tko je gazda u kući, već i da se prije nje vrati i bez onog 'trla baba lan' stvar oko prosidbe s Markotom sredi. Vraga! Nuša već na solaru, rumena i zajapurena, okružena raznježenim drugaricama i zavidnim ženama, laskavicama i savjetnicama. Čim opaziše vjerenika, sve kao jedna uletješe u kuću i zatvoriše vrata.

„Ništa od toga!" pomisli Potrka, te odgurnu vrata bez kucanja kao da i nije prosidba već dan svakidašnji:

- Markota moj, nemam ti ja vremena za naklapalice i prepoznanice, svjetskom čovjeku nije dangubiti. Moju 'ovcu' znamo obojica, pa mi je ovih petnaestak dana pričuvaj. Ja ću dotle u Split da joj jasle i prigratke nabavim.

[1536] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 71.
[1537] Isto, str. 72.

Markoti krivo što se stari običaj zameće, ma pred svjetskim čovjekom valja u ponečem glavu prignuti, te će kao da i nije očekivao tu šašavu seljačku prosidbu (…)”[1538]

Nastojeći obuzdati zetovu naglost i nerazumnost, Markota ga pokušava odgovoriti od puta u Split. Iz njegova obraćanja Matanu iščitava se običaj da je u imotskom kraju mladoženja bio taj koji je plaćao krevet, a ostalo je donosila *ovca*, djevojka, i to u škrinjama:

- (…) Colić će ti časomice postelju istesati, a drugo će „ovca” sa „škrinjama”…

- „Škrinje” nit donosi, nit spominji! Ne udaješ kćer za seljačinu, već za čovjeka! Nisu dvori Matanovi za tesane postelje i šuškave slamarice, za stolce i sinije, čanjke i bukare, već za koćete i oćete, šuste i štramce, veltrine i koltrine, tavuline i bićerine, tavaje i tavajole, teće i terine, pjate i pošade… bež, bogareti![1539]

Pobješnjeli Markota, smrtno uvrijeđen Matanovom gizdavošću i zanemarivanjem starih prosidbenih običaja, a osobito njegovim odbijanjem škrinja, odlučuje se zainatiti pa Nušu oprema trima zakićenim škrinjama koje će prenositi ukrašeni konji. Škrinje su predstavljale svojevrsni statusni simbol, a njihovo je prenašanje ili prevoženje bio događaj u selu popraćen pogledima okupljene gomile koja je onda danima prepričavala viđeno. Uvrijeđeni je Markota usprkos neslaganju prihvatio Matanovo zatiranje pojedinih običaja, ali na slanje Nuše bez ičega nije pristajao:

„Neće škrinja! Hoće, Danice mi jutarnjice i večernjice i udžbe mjesečeve, hoće! Nije mi dijete ni kuče ni mače, već iz dobre kuće prosjačke, iz dobre kuće sa šest štapa, pa da mi golo ode! Ne jedne! Troje! Troje škrinje zakićene na tri konja okićena! Nek se kite koče, neka rese treskaju, nek praporci zveckaju! Nek se znade kad Markota kćer udaje!

Na prvom konju škrinje od tesane hrastovine, izrezuckane i paljenom šarom išarane, a u njima sve što mladoj treba: bluze i košulje, zobuni i prsnice, šudari i lanete, módre i ječerme na Tihaljini stupane, i pled kupovni. Na drugom konju sivi biljci i bijeli sukanci, a na trećem mutapi i vreće, torbe i zobnice, puste bječve za kumove i djevere, za starog svata i brza čauša. Kad pođoše Markota predade pratiocima tri buraće rakije: 'Pojte mi i staro i mlado, nek mi selo dobro škrinje vidi!' A selo pije, gleda i vidi: 'Ni Petričeva dotarica ne pronese takve!'”[1540]

[1538] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 74.
[1539] Isto, str. 74.
[1540] Isto, str. 77.

Bogatiji su pojedinci plaćali seoskim obrtnicima ukrašavanje škrinja i svaki je novi ukras dodatno koštao. Po njihovu se broju i izgledu, ali i načinu prenošenja, pokazivao društveni status pa su i Nušine škrinje polučile uspjeh koji je Markota očekivao, a koji je zavidnog Matana razljutio:

„U vatru s tim krpetinama! U oganj gorući!" škrguće u sebi ljutit Potrka, ljutit na se, na dižiglavca Markotu, ljutit na prokleto selo koje baš hotimice, njemu za inat, škrinje gleda i razgleda i ne može od riječi medenih, a njegove dvore i ono blistavo pokućstvo, gospodsko, kao da vrazi pronesoše. (…)

Zatim zgrabi gusle pa strugnu gudalom kao kolcem, a onda se malo smiri, nasmiješi se, ruku umekša i gusle zatreperiše, pa zapjeva, štono riječ, tanko glasovito, da ga svo to marvinsko selo može čuti:

Što se bili Prpina Glavica:
jal su snizi, jal su labudovi,
jal divojke nidra otkrivaju,
bila nidra, pod bilon prsnicon?
Nit su snizi, nit su labudovi,
nit divojke nidra otkrivaju,
bila nidra pod bilon prsnicon,
već pribili dvori Matanovi ... "[1541]

Nastojeći da selo ne upamti Markotine škrinje, Matan pribjegava nadmetanju pa od Šimage Malog zahtijeva da mu okupi dotad neviđene svatove, sto svatova na sto konja uz količinu hrane koja višestruko premašuje potrebu jednoga sela:

- Šimaga Mali, opruži te lisičje nožice, pa od kuće do kuće, da mi kupiš kitu i svatove! Sto ih hoću na broju i konju! (...)

- Lako za broj i za svate, ma gdje ćeš konje!

- Široka je Krajina! – skrati Potrka, i već krenu Skočimiševu komšiluku:

- Skočimišu, sve te mačke ispreskakale, troje obojke u opanke! Za svate mi zairu nanosi: sto kokoši, sto pilića, šezdeset pršuta, trideset janjčića, trideset kozlića i deset telaca, ma gojnih i ugojenih; ako nema u selu, ima u varošu imotskom. Trebam deset kuharica i sedamdeset brašenica. Ne zjaj na me okom, mȍra ti ga ispila, već slušaj i pamti!

[1541] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 77-78.

- Pa s tim možeš tri sela nahraniti!

- I četiri! Svu mi djecu skupi, do jednoga! Neka vatru lože, neka janjce vrte i piliće peku! U Matanovim svatovima neće udarati o kotle i važe, neće klapati što im pečenja ne daje! Drži pare i nemoj da ti se koja o prste priljepi, oči sam ti u dlanovima ostavio![1542]

„Udaranje o kotle i važe" seoski je običaj koji je bio preskočen u Vrtirepkinoj svadbi kao i bučenje i pjevanje podrugljivih i pogrdnih pjesama:

„Da se netko drugi oženio Vrtirepkom, bilo bi udaranja u siće i važe, kotle i bronzine, bilo bi bukanja i prđenja kroz volunjske rogove i one od jasenove kore, bilo bi pjesmica podruguša i pogrda svakojakih. Ali Džo nije od nevolje spao na udovicu, mogao je birati koju hoće – stoga svi dušu u se: nije mudro uz obraz onome koji dukatima zvecka kao piljcima, jer ako od njeg i nemaš koristi, nemaš ni štete."[1543]

Isti se običaj spominje i u stalnom previranju mladog sjemeništarca i zamišljanju seoske naslade ne postane li svećenik: „Matkovići će s pravom udarati o tave i važeve i vikati: 'Bit će pop kad i moja krava!'"[1544]

Tradicionalna raspodjela svatovskih dužnosti ogleda se i u Matanovu razgovoru sa Šimagom Malim, Skočimišom i Kozmuzom kada uvečer prije svadbe bira djevere, barjaktara, staroga svata, kumove, čauša i ostale svadbene sudionike:

„A sad ovako: dovedite sve vaše ženske da mi kuću drže i mladu dočekaju. Vas trojica bit ćete mi djeverovi. (…) A sada ovako: za barjaktara sam odredio Stipu Maračina, momak zgodan naoko i onako, vitak ko jela a binedžija! Za starog svata puškara Zelu… (…) Za kumove sam odredio Jakišu Spišina i Tomicu Ćutina. (…) trpko se nasmija, pa nastavi raspoređivati tko će što biti u svatovima, tko djever, tko čauš, tko jengija, tko cvjećarica, tko pjevačica…"[1545]

Premda se za starog svata birala osoba starija od ostalih svatova, okretna, sposobna i rječita, Matan izabire puškara Zelu. Kozmus ga podsjeća na Antu kao bolji izbor: „Anta je stariji i vražji na jeziku", no Matanu je na umu pogrdnica koju će izvikivati djeca: „Kao da već pustu djecu slušam: 'Stante, svati, nevjesta će s*ati starom svatu u veliku kapu!' Dobro mi ih nahuckajte, nahranite i vinom napojite da tu pogrdnicu neprestance izvikuju…"[1546]

[1542] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 78.
[1543] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 248.
[1544] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 520.
[1545] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 79-80.
[1546] Isto, str. 79.

Da je vojnička tradicija ostala ukorijenjena u narodu, vidi se iz okićenih konja na kojima su nespretno jahali svatovi, a njima je zapovijedao stari svat: „U sedla! – poviknu stari svat kao kakav vojskovođa.”[1547]

Na čelu je bio barjaktar koji je nosio barjak s privezanim živim pijetlom:

„Vijori se barjak, - kuću bi mogao prekriti – a na vrh barjaka nogama o samo koplje privezan živ pjevac nemoćno leprša i jadikuje: 'Što li me ovo snađe...?' I ne sluti, tugo moja, da će njegova krv još večeras pasti kao i izazov krvi djevice.”[1548]

Po dolasku pred Nušinu kuću slijedi običaj traženja mladenke, kada stari svat kuca na vrata njezina doma tražeći izgubljenu ovcu. Običaj s dramskim elementima u funkciji je svadbene zabave, stoga Markota odgovara starome svatu izvodeći desetak puta *babe i djevojke* dok se napokon na vratima ne pojavi mladenka koju kumovi uzimaju pod ruku i uvode u kuću:

„Bože, čuda, čuda golemoga! Posljednji svatovi još u podnožju Prpine Glavice a stari svat već žestoko udara na mladina vrata: 'Otvarajte, duše kršćanske, ovcu izgubismo, a čuli jesmo i kažu nam ljudi, da se u vaš tor zaprdeckala!' Kroz zatvorena vrata odgovara Markota: 'U nas su samo naše i na broju. Ma kad čestit čovjek drukčije divani... A kakva je vaša ovca?' 'Runo kô noć, obrazi kô zora, oči kô ugljen, vime kô buraća...' 'Bit će to ova!' podviknu Markota, mrvičak otškrinu vrata i proturi ćoravu i grbavu babu Bendinicu. 'Vidim, srce ti je dobro, ma oko ti ne valja' reče Zele i stade ponovo opisivati sve draži svoje izgubljene ovce. I tako se izreda desetak što baba što djevojaka, dok se na kraju, ne pojavi Nuša u kićenim haljinama, s bijelim tilom i vijencem od bijelih voštanih bobica na glavi. 'E, to je ona prava!' usklikne zadovoljno stari svat, pa se obrati kumovima: 'Držite je do pod ovna!' Kumovi priskočiše, svaki je čvrsto uze ruku pod ruku, pa je ponovo uvedoše u kuću.”[1549]

Zbog tijesne kuće za toliki broj svatova u kuću ulaze najcjenjeniji, a ostali ostaju pred kućom, no prije podjele svima se obraća stari svat, vođa svih svadbenih zbivanja:

- Slušaj ovamo, svatovski narode! Sad će cvjećarica svakom svatu prišiti cvijet kupovni! 'Moralno' je da svaki plati jednu krunu, jerbo toliko cvijet zapada. Za doručka i užine pjevat će nam pjevačice. Pjevačicama nije 'moralno' plaćati, već dobre ruke, tko banovac, tko dva... Ni

[1547] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 80.
[1548] Isto, str. 80.
[1549] Isto, str. 80-81.

kuharicama nije 'moralno' plaćati, ma vrag vas izjeo, kad ste već drobinu nabili, neće vam ruka usahnuti ako mrvičak i dublje u džep posegne…[1550]

Matanova svadba s Nušom i toliki broj svatova, konja, hrane i pića u izobilju postigli su dojam zbog kojega se takva svadba i organizirala: „Osim pet šest iznemoglih i bolesnih i ono prisisčadi u povojima, ne bi u selu ni jednoga koji ne dođe k crkvi da vidi svatove kakve ne skupi ni Sibinjanin Janko, a kamoli Senjanine Ive.”[1551] Nakon vjenčanja u crkvi svatovi su se vratili kod mlade: „U mlade se do tri sata popodne jelo, pilo i puškaralo; jeli su i pili svi oni koji sa strane dođoše, a dođe cijelo selo i još tkogod izokola.”[1552] Gošćenje je trajalo do tri sata kada je započinjala konjska utrka kojoj su se pridružili neoženjeni momci: „U tri sata, oni koji se uz mladence u trci htjedoše nadmetati – a bilo ih je dvadesetak, sve momaka mladih neženjenih – konje osedlaše pa na cestu izjahaše.”[1553]

Došavši pred zetove dvore, Nušina braća dobivaju poklone ukućana. Za to vrijeme Nuša se u svom domu oprašta od roditelja tražeći njihovo oproštenje, a njezin je plač uspoređen s običajem naricanja za pokojnikom:

„Nušina braća, svatovski prvenci, bijahu već odavno zetovim dvorima pristigli i od ukućana – koji, eto, ne bijahu zetovi – bogate darove dobili: po troje bječve i buzavce i po tri pršuta u zobnicama, dok su svatovi tek uzjahivali pred Markotinom kućom, a Nuša od ćaće i matere oproštenje pitala i minulo djevojaštvo ljutim suzama zaljevala, kao da za mrtvacem nariče. I tko zna dokle bi naricala da je kumovi silom ne otrgoše i silom na konja ne baciše.”[1554]

Svatovska kolona, preuzevši Nušu, odlazi put Matanovih dvora. Predvodi je barjaktar, za njim se kreće stari svat s hranom, a onda slijede ostali svatovi. Kolona se kreće polagano da je svi mogu vidjeti. Kako prolazi pokraj obiteljskih kuća, tako ljudi izlaze s bukarom nazdraviti mladencima, a stari ih svat gosti pečenim mesom:

„Prvi krenu barjaktar s još živim mučenikom na koplju, za njim stari svat s tri tovarna konja pečenih jagnjaca i kozlića, pa tek onda ostali svatovi. Ni grabom, ni kasom, već laganim hodom, od komšiluka do komšiluka, od kuće do kuće. A pred svakom kućom ljudi iznose bukliju: bukarom vina mladencima i svatovima nazdravljaju, a za uzvrat od staroga svata

[1550] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 81.
[1551] Isto, str. 81.
[1552] Isto, str. 82.
[1553] Isto, str. 82.
[1554] Isto, str. 82.

zalogaj pečenja dobivaju. Ali Zele ne dijeli zalogaje, kao u drugim grebenim svatovima, već im cijele čereke dobacuje.

Potrka jaše za njim, sve to gleda i srcem uživa, a još više uživa u djeci, koja – sita i napita – neprestance oko puškara trčkaraju i izvikuju već spomenutu pogrdnicu."[1555]

Došavši pred novi dom, mladenka treba ispoštovati običaj prebacivanja jabuke preko kuće. U jabuku se stavlja novac pa djeca s druge strane kuće nestrpljivo čekaju hoće li mladenka uspjeti prebaciti jabuku ne bi li je uhvatila. Budući da je u Matanovoj svadbi sve bilo potencirano, Nuša je trebala prebaciti dvadeset jabuka, ne tek jednu. Prebačene su jabuke bile znak buduće radosti, a one vraćene na zemlju nagovještaj tuge koja će ispuniti kuću:

- Sad se nažmi, mladenko! – potciknu kum Jakiša kad stigoše pred mladoženjine dvore i pruži joj jabuku sa svih strana nabijenu banovcima.

Nuša i ne sjaha, već zavitla jabuku i na divljenje sviju kô od šale prebaci dva boja visoke dvore Matanove. Bit će radosti! Ali nisu ovo svatovi od jedne jabuke! Dvadeset ih je nabijeno banovcima – dvadeset svadba i dvadeset Božića za djecu iza kuće. Prve poletješe preko krova kano ptice lastavice, ali i vješta Nušina ruka na kraju se istrza, te pet šest jabuka o krov udari i s krova se pred dvore skotrlja. Bit će i žalosti![1556]

Svadbeno se slavlje nastavilo u mladoženjinoj kući:

„Udri brigu na veselje, udri šalu na pošalicu, a pjesmu na gusle i onako. Jedi i pij, puškaraj iz svih pušaka i mužara, nek se brda ore sve do noći o ponoći.

O ponoći i pijevac na red dođe. Puškar Zele izvadi kuburu srebrom okovanu, pustom šarom prošaranu, najčudesniju pušku koju je ikad načinio, i pruži je Potrki:

- Ako od prve, tvoja je!"[1557]

Slijedi pucanje u pijevca: „Zastava se tužno objesila, a izmučen pijevac od sebe znake ne daje. Kad barjaktar barjak potrese, pijevac samo malo i žalosno zaleprša, pa se opet smiri."[1558]

Pri kraju svadbenoga slavlja mladence se polaže u krevet: „Uz opći hihot i škakljucavo bodrenje kumovi i djeverovi strpaše mladence u sobu i baciše ih na postelju, na to novo krvavo borilište."[1559]

[1555] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 83.
[1556] Isto, str. 83.
[1557] Isto, str. 83.
[1558] Isto, str. 84.
[1559] Isto, str. 84.

Prva bračna noć vrijeme je gubitka nevinosti, stoga sramežljiva Nuša, ostavši sama s mužem, nastoji izbjeći njegov pogled:

„Neprestano strepeći da joj se muž slučajno ne okrene, Nuša u tren oka izu bječve, svuče suknju, hitro se zavuče u postelju i navuče pokrivače do brade – svisnula bi od sramote da je muž vidi u samoj prsnici i podsuknji iako se ispod njih nije mogao nazrijeti ni komadić gole kože."[1560]

Matan prvu bračnu noć provodi zbrajajući troškove svadbe, a nakon toga silazi među svatove napiti se, kršeći time još jedan drevni običaj.

Od svadbenih se običaja još navodi običaj mirenja posvađanih članova obitelji: „Nije mi stalo... ma stari je običaj da se na piru s rodom miri"[1561] te običaj da mladoženja daruje mladu: „stari je i sveti običaj da ženik mladoj štogod čestita pokloni".[1562]

Svatovski su običaji prisutni i u Raosovoj trilogiji. Od običaja koje su spominjali kazivači prisutno je prosipanje bombona i sitnog novca koje su skupljala djeca:

„Dođoše i svatovi. Pustih pečenica i pršuta, piletine i janjetine, vina i rakije koliko ti duša želi. Svatovi se razmeću novcem, a najviše mladoženja, pa bacaju po cesti i dvorištu pune šake sitniša pomiješana s bombonima. Toga se dana po Bujinu oboru prosulo više dinara, nego u godinu dana po svim oborima. A djeca, kao psi tragači: ni jedan im se novčić ne može sakriti."[1563]

Svatovsko je raspoloženje podrazumijevalo pjesmu popraćenu podignutom bukarom i zdravicama:

„Ja nisam skupljao. Ta, ja sam bio u svatovima. Ja i mali Iko Antukin sjedimo zajedno, zagrljeni kao dva prava svata i sve jedan drugome gledamo u oči i sve jedan drugome nazdravljamo. Pjevamo, pjevamo, a vino grije bolje od matere. Sve se polagano zamagljuje, a uši se zaglušuju. Njišemo se, i bukare se njišu, i pjesma se njiše. Sve se njiše, sve se vrti, sve se njiše..."[1564]

[1560] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 85.
[1561] Isto, str. 79.
[1562] Isto, str. 239.
[1563] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 180.
[1564] Isto, str. 180.

10.8. Umicanje

Običaj umicanja potječe od doba turske okupacije kada su djevojke, bježeći sa svojim momcima, umicale pred pravom prve bračne noći.[1565]

U seoskim su sredinama mladići često *umicali* djevojke. Za djevojku se tada govorilo: *umakla se,* a za momka: *umaka ju je*. Umicanje je značilo da djevojka, ako želi, odlazi iz svog doma s mladićem i živi nevjenčana u njegovoj kući, a onda bi naknadno bilo dogovoreno vjenčanje. „Bilo je: 'Jesi čuo? Ona se umakla. Otišla je živit s njim, a nije se udala. Ali je onda moralo bit u najkraćem roku vinčanje'."[1566]

Različiti su razlozi ovakve *otmice cura*: nekad su se one organizirale u dogovoru mladića i djevojke kojoj su roditelji branili udaju za njega, čime bi roditelji bili dovedeni pred gotov čin. Silvestar Kutleša kao razloge navodi i „velik miraz (dotu) u cure, osobitu njezinu lipost i pristalost, i. t.d."[1567] Momak bi jednu večer došao sa svojim prijateljima po djevojku i zatim bi je odveo svojoj kući, *umakao je,* uz njezin pristanak. Često se događalo da bi djevojčini roditelji ili članovi šire obitelji dolazili po nju pa bi dolazilo do prepirki.

O otmicama je potanko pisao Lovrić, opravdavajući djevojke koje bi trebale muževe birati vlastitom voljom, a ne nametnutim stavom svojih roditelja: „Otmice se ne poduzimaju bez sporazuma obadviju strana, a muškarac ne poduzima otmicu bez pristanka svojih roditelja. Naprotiv odlučuje djevojka, da se sjedini s ljubavnikom bez ikakva pristanka, kad joj njezini ne daju da se uda, za koga hoće. Čini se, da je pravo i da odgovara prirodnom zakonu raditi tako, kad ljudi hoće da sile tuđu volju pri izboru nečega, što svaki čovjek treba da izabere sam. Oteta se djevojka redovno ne vraća u roditeljsku kuću, a ako se koja slučajno pokaje, što je pristala na otmicu, i nađe načina da se oslobodi od ljubavnika, dolazi u opasnost, da izađe na zao glas i da se teško uda, ili da se ne uda nikada. Ako se djevojke poslije otmice vrate svojim kućama (premda ih otmičari vrlo ljubomorno i pošteno čuvaju), onda ih prati poslovica oštrih jezika, koja veli: 'Ako je krava otišla, morala je barem ostaviti tele.' Ta poslovica, koja se nikako ne

---

[1565] Dragić, Marko. 2020. *Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini*. Ethnologica Dalmatica, No. 27, str. 69.-70.
[1566] Kazivač: Jolanda Mišetić (1953.), Split, rodom iz Vrgorca.
[1567] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini.* Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 287.

sviđa morlačkim djevojkama, obvezuje gotovo sve, koje pristanu na otmicu, da ostanu s otmičarom, pa makar morale žrtvovati i svoj mir."[1568]

Bogdan-Bijelić u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1928. godine navedenu pojavu naziva „grabež djevojke" i „otimačina", razlikujući običaj uvriježen u Konavlima od nasilne otmice djevojaka:

„'Ugrabili su djevojku', čulo bi se reći. Ugrabiti vjerenu djevojku bio je dopušteni običaj u Konavlima još od prastarih vremena, pa bi se o tome moglo romanâ napisati. Djevojka je smjela s drugim pobjeći, i da bi baš bila pod velikim obilježjem. Unatoč pravilu da mora biti dom prema domu, djevojka i mladić smjeli su birati, kako bi im srce diktiralo.

Dogovorno bi udesili, da se djevojka nađe negdje na putu, a mladić bi je dočekao s nekoliko jarana i odveo bez sile. Drugovi njegovi ispalili bi nekoliko hitaca i to je bio znak, da je ugrabio ili odveo djevojku. Odveli bi je u Cavtat ili Dubrovnik kod koje poštene obitelji, i ona bi ostala netaknuta djevojčicom sve do vjenčanja u crkvi.

Razumije se, da ovo nije bilo ugodno zaručniku, ali ne bi mogao ništa protiv toga, a bilo bi mu svakako ispod časti primiti natrag ugrabljenu djevojčicu. Novi prosilac onda ne bi morao vratiti staromu sve darove i nadoknaditi sve troškove."[1569]

Opisujući život i običaje Imotske krajine, fra Silvestar Kutleša pojašnjava termin *umicanje*, ali i opisuje čin vjenčanja na kojem *momak i cura* u crkvi moraju tražiti oproštenje za svoj čin najprije kod Boga, zatim kod župnika pa naroda:

„Umaknuti curu znači: odvesti krijomice divojku i brez navišćenja i brez vinčanja i šnjom živit u nezakonitom braku, niko malo vrime. To redovito biva proti volji jedne ili obe kuće, virenika. Ovi se ružni običaj uvrižijo u našemu seljačkom puku i neda se iskorenuti uza svu muku i progonjstvo sa strane i crkovne i svitovne vlasti. Momak, ne more li dovesti umaknutu curu u svoju kuću, dovede u tuđu, u kuću svoje rodbine ili svojte. Malo vrime u suložništvu živu. Jednu ili dvi nedilje. Valja se pozakoniti, a triba se i s roditeljim pomiriti. Dekan u ime biskupa zaručnicim naredi pokoru u molitvi i postu, župnik ji čini pitati u crkvi prošćenje u

[1568] Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, str. 114.
[1569] Bogdan-Bijelić, Pavlina. 1928. *Grabež djevojke (Konavli)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 382-383.

svega puka. Oboje priko pučke Mise drže u ruci goruću sviću, i stoje prid oltarom. Kad pitaju prošćenje u puka zbog sablazni, dr'ću ko prutice i momak i cura. Ovako govore, ne zajedno, nego svako napose: 'Pitam prošćenje, najprvo u Boga Svemogućega, pa u svoga župnika, pa u svega puka!' Vas puk u crkvi odgovori: 'Bog ti prostijo!'"[1570]

Među dokumentima iz arhiva Biskupskog ordinarijata u Mostaru nalaze se pisma koja su župnici upućivali biskupu utječući mu se za pomoć. Fra Ante Karačić na službi u Grabovici 22. 9. 1881. godine uputio je biskupu pismo predstavljajući mu problem „uskakanja" i njegove razloge:

„U ovim gornjim župam od Duvna jedan običaj (premda nevaljal) obstoji, medju ženjenicim i udadbenicama, tj. da se mnogo puta dogodi da djevojka svojom voljom s momkom ugovori i kradimice od svojih kućana, s namjerenim momkom i njegovim društvom u njegovu kuću pobjegne, a ovo se zove uskočit. Uzroci ovakvog postupanja za najveće jesu jedno; jedno što roditelji češće puta svojoj ćeri siluju kud im nije drago da se udaju; drugo buduć da su cure vrcljive tako da im se do vjenčanja vjerovat ne može, i češće puta svi troškovi prošnje budu učinjeni a drugi se iztakne i curu preprosi, pak jadna Jukura ostane u prazne dlane pušući."[1571]

U Biteliću umaknute djevojke nisu spavale s momkom kod kojeg bi došle, već s njegovom sestrom ako ju je imao ili čak s majkom, ako nije imao sestru. Jednako se postupalo i u Dicmu: „Bia je običaj da ona spava sa svekrvom ili sa zavom, uglavnom ne s njim."[1572] Smatralo se sramotom ako se umaknuta djevojka ne bi udala za momka. Znalo bi biti i situacija da bi se djevojka nakon određenog vremena vratila svojoj kući jer bi shvatila da joj se mladić ne sviđa ili bi on shvatio da se ona njemu ne sviđa. Često se događalo da je roditelji ne prime natrag. Ako bi ipak oboje pristali na brak, „onda bi se ona vratila dan-dva kući i napravio bi se pir".[1573]

U Duvnu je svećenik odbijao umaknute djevojke vjenčati u bijeloj vjenčanici, stoga bi one morale nešto prebaciti preko sebe da se zna da su se umakle jer nekada bi ostale po nekoliko

[1570] Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski ; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu, str. 286.-287.
[1571] Drmić, Ilija. 1981. *Župa Grabovica: kroz 150 godina (1831 – 1981).* Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 170.
[1572] Kazivač: Zdravka Hajder (1956.), Sušci.
[1573] Kazivač: Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelić.

dana kod momka. I danas se u duvanjskome kraju pjeva ganga o umicanju: *Mala moja, kad te povedēmo, / cijelo selo ne bi te otēlo*.[1574]

Često se umicalo kako bi se izbjegla velika okupljanja svatova i time smanjili troškovi svadbe, a takva su umicanja bila dogovorena sa svim sudionicima.[1575] „Najprije bi se umicalo pa bi bila tzv. rakija. Onda bi bio prsten, navješćivanje. Čak bi se prije tri nedjelje zaredom navješćivalo, u slučaju da tko ima što protiv ili ako nešto zna. Onda bi bila jabuka, to bi išlo uglavnom otac, mladoženja, tako ne'ko iz obitelji. Onda bi se mladoj dalo nešto novaca za kupit nešto što joj treba. Ne bi to bili neki veliki novci, ali kasnije, kad se pošlo u Njemačku, bilo bi toga i više. I onda bi se ugovaralo."[1576]

Običaj umicanja spominje se i u Raosovoj trilogiji: „Kad mi na Umac, umjesto da zaustavi, natjera bijesna konja u najljuću trku i dovikne tetki Anki da je umiče. Ona se na smrt preplaši. Sada će je odvesti kući, zaključati u sobu, raditi od nje što mu srce želi, a nakon toga, hoćeš-nećeš, moraš se za nj udati."[1577]

10.9. Gonjanje i liganje

Gonjanje i liganje običaji su koji su do 70-ih godina 20. stoljeća bili prisutni u Lici, Zagori, zapadnoj Hercegovini i jugozapadnoj Bosni. „I pipanja, i gonjanja, i drpanja koliko ti srce želi (…)"[1578]

Gonjanje podrazumijeva seksualnu igru mladića i djevojaka započetu na inicijativu djevojaka. Za vrijeme boravka na otvorenome, ispaše stoke ili radova u polju, djevojke su,

---

[1574] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

[1575] O vlastitu umicanju Dragica Jelić pripovijeda: „Ja sam se umakla. Meni je Jozo dolazio, dolazio i on kaže: 'Oćemo l' se ženit?' I kad je došlo vrime da se moramo ženit, a on je mora ić u Njemačku tada. Unda se išlo u Njemačku, naši Lovrećani, oni su obično bili lentari. Oni nisu nikad bili kući, oni su morali ić vanka, nisu imali stalni posal da su mogli živit. Dogovorili su se da će doć po me i stvarno doša po me, došli on i stric, njegov stric, njegov brat i šofer, bilo teretno auto. Koliko ih je god bilo, išli su me ispratit i onda je mora vratit čovika opet u selo." Slavka Grančić o svom umicanju i vjenčanju govori: „Zamirili smo se kad sam išla u Mostar uzimat kaput i tako on počeo dolazit, ja jedno vrime ga i odbila, mater moja pokojna opet Grančići da su dobri ljudi, što sam ga odbila. Ja govorim: 'Ma neću se udavat ja još, pusti me ti i udaja tvoja.' To je bilo davno, '58. godine na 7. 1. sam ja umakla, onda se vinčala za Uskrs u 4. misecu. Večera je bila ovde, isprid kuće, nije se išlo nigdi. Na te meće prid oltar prsten fratar. Bili su moji, bili njegovi, večera bila, pivalo se. Nije bilo ništa, taman bilo ondan kola. Pivalo se ganga koliko oš.".

[1576] Kazivač: Željko Pokrajčić (1965.), Seonica (Duvno).

[1577] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 179.

[1578] Isto, str. 616.

najčešće pjesmom, prizivale mladiće koji bi za njima pojurili, a one bi onda hinile bježanje, u jednom trenutku ipak dopuštajući da ih mladići zaskoče i bace na tlo.

„Dok hajduci u kolu ijujuču i gonjaju djevojke, koje se odavno ne bijahu progonjale, harambaša Marko Knez, rečeni Potpala, zavalio se u kamen (…)”[1579]

U tim je igrama mladićima sve bilo dopušteno osim seksualnog čina: „Ako ti uđe, u bunar, seko!”[1580] Ako bi do njega ipak došlo, na mladića se poprijeko gledalo, a djevojka bi snosila odgovornost nanijevši obitelji sramotu:

„Osim toga zar nije i sâm govorio: 'Bolje ti je mlinski kamen oko vrata, nego sablazniti…' A ti bi sablaznila cijelu Krajinu, cijelu državu, vascijeli božji svijet… i sve nas osramotila… Ovako ćeš biti djevica i mučenica, koja je mučeništvo odabrala da vjerne ne sablazni i roditelje ne sramoti…”[1581]

Neplaniranom, izvanbračnom trudnoćom sramota je padala na obitelj djevojke, ali i nju samu: „Pa što je nesretnoj Gobici Matkovoj napravio! Sve kao od šale, malo je zviznuo, a njoj skoči grba veća od moje glave. I sada se jadna ne može ni udati ni ništa.”[1582]

U takvim su situacijama, kako bi sprale ljagu s obiteljskog imena, djevojke skakale u vodu ili se vješale:

- Oni koji ne vjeruju u Boga, zli su i pokvareni… oni kao sotona obilaze oko nevinih djevojaka i…

- I…?

- I… ti znaš… Zlo im učine. Onda djevojke skaču u more ili se vješaju, pa uz tijelo i dušu upropaste.[1583]

Na smrtnom času, onome za koji je vjerovao da je njegov smrtni čas, Potrka se oprašta od članova svoje obitelji. Iako je Nušu učestalo varao po bijelome svijetu, ističe svoju vjernost kod kuće. Nuša tomu nalazi valjan argument: mentalitet sredine u kojoj je sudbina takvih djevojaka tragična:

„Ma opet, starice moja, kod kuće sam bio tvoj i Božji, i ni na jednu drugu nisam ni oko bacio…

[1579] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 109.
[1580] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 171.
[1581] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 200-201.
[1582] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 32.
[1583] Isto, str. 617-618.

- Bacio bi ti, nevoljo moja, kad bi bilo od koristi. Ma u nas oštećene skaču u bunar kô Mlada Biljkanova s Lovreća, kô Stana Graorova sa Studenaca, kô…”[1584]

Da je djevojka preuzimala odgovornost za „učinjenu joj silu”, vidljivo je iz jedne od pažljivo smišljenih prosjačkih priča, one Marije Poprde kojoj je na pragovima turskih i kršćanskih kuća savjetovan skok u jezero jer tako poštene djevojke razrješuju situaciju u kojoj su se našle:

„Potom Kikaš pozove unuku Mariju Poprdu, dvadesetšestogodišnju djevicu i mučenicu, koja na brzinu sažvaka svoju priču o jadnoj djevojci što joj silu učiniše psi turski ili kršćanski – već prema tome pred čijim se vratima nalazila. A kad bi joj rekli: 'Poštena djevojka poslije toga u jezero skače!', odgovarala bi: 'Bih ja jadna i u najdublje, da nije duše izgubiti. Jurve mi tijelo u pakao srondaše, još zar i dušu da srondam…'”[1585]

Nepisanog se pravila ipak većina držala jer tjelesnost se podrazumijevala od dana udaje. „Onda stanju gonjati cure, pa ih hvataju gdje uhvate, drpaju ih i ljube, i stotine čudesa! One se brane i brane, a ipak im godi, pa popuštaju u svemu osim u onome.”[1586] Gonjanje se odvijalo na osami, ali i pred očima znatiželjnika i nije se u narodu smatralo nemoralnim; smatralo se potrebom koja se na taj način utaživala pa su ponekad i roditelji poticali djecu na gonjanje.

Opisujući Darinku, jednu od djevojaka u doba mladosti, Raos se služi terminom „gonjanje”: „Vesela mačka koja se ne stidi ni zagrljaja ni poljubaca, ni štipanja ni gonjanja, čak mi dopušta da joj i ruku u njedra zavlačim.”[1587]

Liganje je običaj koji nije sadržavao element mladićeva proganjanja i nije se nužno odvijao na otvorenome. Zimi se na prelima nerijetko događala seksualna igra momka i djevojke kada bi se oni sklonili u neki kutak kuće i – legli; po tome je liganje i dobilo naziv. Vrijedilo je isto pravilo kao i kod gonjanja: nevinost se gubila u braku.

Ovim se običajima prisutnima u puku Crkva svekoliko suprotstavljala jer njihova se priroda kosi s moralom kršćanskog življenja. Seoski župnici teško su mogli mijenjati raskalašene navike svojih župljana jer one u narodu nisu bile smatrane grešnima: obitelji su s naklonošću gledale na ovakav vid zabave, sve dok su se poštivala pravila.

[1584] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 303.
[1585] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 29.
[1586] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 70.
[1587] Isto, str. 643.

Don Franjo Dobretić, župnik Župe Grabovica pokraj Tomislavgrada, napisao je pismo fra Paškalu Buconjiću, tadašnjem mostarsko-duvanjskome biskupu u kojem mu iznosi sve što ga tišti i moli ga da, dođe li u njegov kraj povodom krizme, svoju propovijed prilagodi situaciji u župi, vjerujući da će autoritet koji ima biskup utjecati na „zle običaje" koje je i on svojim župničkim „govorima" nastojao iskorijeniti. Uzrujavaju ga župljani, psovačka mladež koja ne ide na misu, ne moli, a njeguje običaj gonjanja koji se odvija posvuda i služi joj na diku, a ne sramotu:

„Preuzvišeni Gospodine,

(…)

Ako ove godine po krizmu dodjete u ove župe, vrlo je potrebito da u ovoj župi govorite proti Psovki, Gonjanju, Uskakanju, Nevodjenju diece k misi, i nemolenju.

Gonjanje jim je ovo, momak curu najnepoštenije stojećke, sjedećke, ili ležećke drpulja na sami, ili vidimice i očito na svakom miestu, prid svakom vrstom čeljadi, to kod njih niti je griešno, ni sramotno, ni zamirito, već momku i divojki kano potrebito, i dično. Muškići dok se nezamomče, ni ženskice dok se nezacure, dakle dok se nezapočnu zamirat, neidu k misi. Ovi župljani vrlo malo mare za molitvu. Psuju obćenito osim Boga i Gospe sve što znaju. (…) Bilo bi vrlo spasonosno da onda udesite Vaš govor u svrhu tih najnovijih pomanjkanja, neka baš iz Vaših usta pastirskih čuju grdobu njihovih zlih običaja; što bi također bilo i potvrdjenje mojih govora učinjenih proti tim zloćam."[1588]

U *Prosjacima & sinovima* Kikaš na kraju svakoga dana prosjačenja pregledava tko je koliko isprosio pa hvali, kudi ili savjetuje svoje prosjake. Ljut na Vrtirepku što je sa sobom toga dana donijela jedva šaku vune i bukaru žita, Kikaš joj zamjera koketno ponašanje prema momcima koje njezino prosjačenje čini neučinkovitim: „Ako si se uspalila, silo nečista, izdrpaj se i progonjaj kod kuće, a ovdje mi se u lokvi hladi i pabirči po njivi Gospodnjoj!"[1589]

U dogovoru s djedom Kikašem koji se za prosjačenja, glumeći slijepca, pojavljuje pred kulom Mustaj-age čitluškoga, Potrka Kikašu podmeće nogu i bježi, ne predviđajući da će mladi Turčin Alija, razjaren viđenim nedjelom, krenuti za njim. Doveden pred Mustaj-agu, Potrka iščekuje batine drenovačom, ali spašava ga Vrtirepka koja zavodi Aliju i pogađa se s njim:

[1588] Drmić, Ilija. 1981. *Župa Grabovica: kroz 150 godina (1831 – 1981)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, str. 171.
[1589] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 41.

- Evo ovako: koliko ih njemu manje dadeš, toliko puta možeš pomilovati… - i ne dorekavši zagali se, a male isprčene gole i bijele guzičice zasjaše na suncu, te Aliji što njihov sjaj a što njegova pogana krv mrak na oči baciše.[1590]

Želeći spasiti Potrku, Vrtirepka Turčinu predlaže milovanje, no bez seksualnog čina jer izvanbračno bi dijete značilo sramotu:

„Potrki nije trebalo dvaput reći, te se stade neprisebno derati, ali i sasvim prisebno brojiti koliko će puta Alijina ruka uz i niz Vrtirepkinu – bojao se da se Ture prerano ne zasladi. No bojazni ne bijaše mjesta, jer ljepotu milovati a pamet ne izgubiti ne može ni kršćanin, pa gdje bi Turčin. Samo što Turčinu milovanje nije dosta, te nasrnu kako valja. Vrtirepka mu se izmače, a onda se izvrnu i utonu u gusto busenje rabarbare, pa i sama u vatri kroz vatru reče:

- Miluj kud hoćeš… i ja ću tebe… pa će ti biti isto… samo ga ne meći, jer grehota je siroti kopile ugraditi.”[1591]

Teško obuzdavajući svoje tjelesne nagone, Vrtirepka se u Ljubuškom dogovorila s Ivanom, „preobučenim hajdukom popa Musića” da će „na putu prema Vitini malčice zaostati kod osamljene kruške trnovače”: „Mislim ja: bit će onako kô s Alijom, ili onako – da mi oprostiš - kô s tobom… sve u dogovoru i poštenju ljudskom”.[1592]

Umjesto tjelesne igre koja je isključivala seksualni čin, hajduk je, „gori od Turčina”, zanemario nepisana pravila i otišao korak dalje, što je rezultiralo Kikaševim bijesom. Gonjanje i liganje bilo je dopušteno, ali ne i tjelesnost prije braka, stoga se na djecu začetu na takav način gledalo kao na „mulad” i „kopilad” za koje na svijetu nije bilo mjesta. Manja bi sramota Kikaševoj obitelji bilo Vrtirepkino skakanje u Vrišticu nego rađanje izvanbračno začetog djeteta:

- Kažem ti, silu mi učini… hajduk popa Musića… pod trnovačom… i zvao se Ivan… silu mi učini… - zamuckiva ustrašena Vrtirepka i sve ruke pred licem izvrće da se od udarca zaštiti.

- Silu ti, veliš, učini? A ti si samo pod njim vrckala tim vrckavim guzičicama, đavle uspaljeni! I što ćeš sada, silo nečista?! Mule i kopile u časnu kuću Kikaševu?! (…)

[1590] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 51-52.
[1591] Isto, str. 52.
[1592] Isto, str. 69-70.

- Ali u časnoj kući Kikaševoj nit je bilo niti će biti stoca za mule i kopile! Vrištica je izvor-voda, i na dva ti je koraka![1593]

Autoritet starješine, Kikaševa moć uvjeravanja i mentalitet Vrtirepkina okruženja koji je okrutni zakon smrti stavljao ponad zakona života mogli su djevojku odvesti u smrt: „A sad moli Boga, da joj trbuh ne nabubri, jer ako joj nabubri skočit će… mule ne smije okaljati časnu i čestitu Kikaševu kuću… zakon je zakon, i ma kako nerazuman i okrutan bio, od njega ništa bolje nema… Stoga će skočit, makar mi triput srce puklo!”[1594]

Da su u Imotskoj krajini mnoge djevojke koje su zatrudnjele izvan braka skakale u bunar iščitavamo iz razgovora Potrke i Nuše:

- (…) Ma opet, starice moja, kod kuće sam bio tvoj i Božji, i ni na jednu drugu nisam ni oko bacio…

- Bacio bi ti, nevoljo moja, kad bi bilo od koristi. Ma u nas oštećene skaču u bunar kô Mlada Biljkanova s Lovreća, kô Stana Graorova sa Studenaca, kô…[1595]

Sramota koja je prijetila obitelji trudne djevojke mogla se skriti sklopljenim brakom, stoga je Potrka imao pričuvno rješenje: „Nećeš ti meni ni u kakvu Vrišticu! Ako bude potrebe i gužva vratu dođe, u Tursku ćemo uskočiti; reći ćeš da sam ti muž… i tu sramote nema.”[1596]

Da bi sačuvao Vrtirepkin život, Potrka smišlja prijevaru: nagovara don Pavla da je vjenča s mrtvacem kako bi na nju gledali kao na udovicu, a ne razvratnicu: „Sad kakav je, takav je, tvoj je! Glavno je da se udaš, da te don Pavao u knjige unese, pa ćeš pred ljudima biti čista, a pred Bogom se peri kako znaš!”[1597]

O gonjanju i njegovoj uobičajenosti doznajemo iz Potrkina unutarnjeg govora:

[1593] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 67.
[1594] Isto, str. 72.
[1595] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 303.
[1596] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 70.
[1597] Isto, str. 207.

„Potrka zna da nisu radili što ćaća i mater rade, već međusobno što čobani sami sa sobom, tek što se čobani ne grče i ne tresu, niti ovako miruju kao živi mrtvaci, već odmah ljudski razgovaraju kao da ništa nije ni bilo.”[1598]

U *Prosjacima & sinovima* Raos donosi ugođaj jesenskih i zimskih večeri u kojima Potrka uživa, onima provedenima *u kužini* uz vatru i bukaru, junačke pjesme uz gusle, strašne priče o demonskim i mitskim bićima i gonjanju kojem se mladost o ponoći prepušta:

„Svakog čuda i pokore... E, kad bi uvijek bile jeseni i zime: puni lonci, pune bukare, pune uši riječi i grla smijeha. O ponoći, tko na slamaricu, tko na vreću ili na mutap uz vatru – kako tko ima i može – pa veselo spavaj i puste snove snivaj. A momci i djevojke na stopicu ispred kuće, na zidić ili pod među, pa se gonjaj i drpaj, i šapći do zore!”[1599]

U *Vječno nasmijanom nebu* ugođaj hladnih večeri provedenih u kuhinji upotpunjava molitva ružarja i večera, no i spomenuti običaj:

„Momci se sve pritiskuju uz tetke, a dođu i druge djevojke. Vraga ne bi došle – kao da su samo moje tetke za drpanje.

Dolaze i stariji ljudi, samo što se oni ne drpaju, nego pripovijedaju priče i pjesme uz gusle pjevaju.”[1600]

Budući da se zimi sav društveni život s polja selio u *kužine*, gonjanje se često odvijalo u njima:

„Nakon 'Zdravo Marije' ne izlazimo nikamo. I tako nikada ne mogu prisustvovati onim zimskim večernjim čudesima u Carevoj, Baletušinoj ili u kojoj drugoj kući, kamo dolaze momci na sijela. Djeca pripovijedaju, da se tu gusli do ponoći i pjeva stotine pjesama o Senjaninu Ivi, Budalini Tali, Tomić Mihovilu, Malom Marijanu i stotinama drugih hajduka i junaka. Zatim se caraju i prstenkaju, pa magare gre, pa slamčice, pa... štotigajaznam... Onda stanu gonjati cure pa ih hvataju gdje uhvate, drpaju ih i ljube, i stotine čudesa! One se brane i brane, a ipak im godi, pa popuštaju u svemu osim u onome.”[1601]

[1598] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 52.
[1599] Isto, str. 236.
[1600] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 120.
[1601] Isto, str. 70.

Da je riječ o običaju koji se nije smatrao nemoralnim dokle god nije završavao seksualnim činom, vidimo iz pripovijedanja djeteta Ivana koji je poput ostale djece slijedio primjer momaka i djevojaka koji su se gonjali pred njihovim očima:

„Ako je studeno i nema mjesečine, onda se mi djeca s mladim momcima i djevojkama odselimo u kuhinju dida Antuke. (…) Ovdje je mnogo veselije. Ima više prostora, pa momci mogu bolje progonjati djevojke. A i mi se djeca gonjamo. (…) U dida Antuke prostran komin, pa se valjaš i smiješ, i sve se pričinjaš da se samo radi valjanja valjaš, i svima se tako čini. A ti se u stvari valjaš, da možeš curama zaviriti pod suknju, malo ih uštipnuti i progonjati – mi bismo i povalili kad bi dale. Ali velike ne daju, a male su malene, pa eto ti ih, vraže!"[1602]

Uz ognjišta se grijalo, pjevalo junačke pjesme, smijalo, ali i gonjalo:

„Što zima više steže, to se i mi sve više uvlačimo u vreće i mutape, u zavjetrinu i kuće, grijemo se uz ognjišta uz koja žive stare pjesme o davnim junacima nebojšama, smijeh i gonjanje, igre što vuku poljupce i posivjeli ugarci što navješćuju počinak."[1603]

Gonjanje se odvijalo i pri komušanju kukuruza: „No svi su – kao po dogovoru – sa zebnjom i ledenom strepnjom očekivali – prijašnjih vremena toliko obećavajuću – zimu, u kojoj se jedino živjelo, ona pusta sijela i prela, gonjanja u komušanju kukuruza (…)"[1604]

Živeći u Splitu, bivši se sjemeništarac služi terminom gonjanja kako bi opisao odnos prema djevojci. Isti termin pobliže označava mjestima na kojima se takav odnos odvijao:

„A ona krasna sluškinjica što u Splitu služi – dopušta da je samo malo okadim, da je malo izgrlim i izljubim, štipnem i privinem, ispipam i progonjam…

No i to je divno, i to je nešto… u noći, u samoći, po sobama i pojatama, po zidinama i gradinama, po zamrznutim gumnima i zaklonicama, po snijegu i kamenju, po mraku i mjesečini… danima."[1605]

Raos u *Žalosnom Gospinu vrtu* u priči *Knjižničar – samozvanac* progovara o popisu knjiga zabranjenima za sjemeništarce pa uz Flauberta, Gorkoga, Zolu i mnoge druge autore spominje i Marina Begu i njegovu knjigu *Niz našu obalu*: „O, koliko je tu pipkanja i gonjanja i svakakvoga draškanja, a kad padne noć, onda svaki kao orao grabi svoj plijen..."[1606]

[1602] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 122.
[1603] Isto, str. 227.
[1604] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 324.
[1605] Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 686.
[1606] Isto, str. 402.

U *Prosjacima & sinovima* Matan primjećuje da je na Svijećnicu opustjelo selo, da je većina torbara nekamo otišla. Razmišljajući o možebitnim razlozima njihova odlaska bez pozdrava, prisjeća se da su se seljani neobično ponašali: iako su posjećivali jedni druge, niti su dolazili na sijela, niti pridavali pažnju djevojkama: „Neharnici bi počesto otrčkivali u susjedna sela, a i oni bi iz okolnih sela sve više na sijela dolazili. No nit bi cure drpali, nit uz komin gusle slušali, već s domaćinom u kut pa ću-ću, ću-ću… ćućukaj do ponoći, ko najgore seoske protresuše."[1607]

Informanti koje smo upitali o gonjanju nisu bili upoznati s običajem, stoga Marija Marijanović tumači: „Gonjanje je kad te ne'ko gonja, ajde tamo, ajde amo.[1608] Njezin suprug pojašnjava: Gonjanje je potjera, daštaje. Kad te izgone iz kuće. Ili na primjer, nekog gonjaš da ga ujitiš, da ga istučeš i tako."[1609]

[1607] Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 128.
[1608] Kazivač: Marijanović, Marija (1950.), Tijarica, zapisala Josipa Pavić u Pforzheimu.
[1609] Kazivač: Marijanović, Jozo (1946.), Studenci, zapisala Josipa Pavić u Pforzheimu.

ZAKLJUČAK

Usmena književnost i tradicijska kultura elementi su na kojima je izgrađen duhovni život hrvatskog naroda u romanima *Prosjaci & sinovi* i *Vječno žalosni smijeh* Ivana Raosa. Raos je opisujući život i sudbinu naroda u izdvojenim romanima inkorporirao značajan broj primjera nematerijalne kulturne baštine koji su ostavili utjecaj na njegov stil pisanja.

Medov Dolac kao književnikov rodni kraj vrelo je inspiracije i pozadina radnje autobiografske trilogije *Vječno žalosni smijeh* sastavljene od romana *Vječno nasmijano nebo, Žalosni Gospin vrt* i *Smijeh izgubljenih djevojaka*. Djetinjstvo provedeno u igri, pod otvorenim nebom, kao i večeri uz toplinu ognjišta i mudrost baki i djedova ostavili su neizbrisiv trag na autora koji će se cijelog svog života vraćati u rodni Medov Dolac. Kačićev *Razgovor ugodni,* uz *Sveto Pismo* u njegovu kraju jedina dostupna knjiga, usmjerila je dječakovo kasnije stvaralaštvo, a deseterac se toliko prirodno stopio s Raosovim izražajem da se njime služio i u kasnijim intervjuima. Predaje koje je kao dijete slušao, a koje su stariji prepričavali s tolikom ozbiljnošću kao da su se ispripovijedani događaji zbili baš njima ili bar njima bliskim ljudima, nalaze se u svim četirima romanima.

Na temelju brojnih primjera nematerijalne kulturne baštine dobivenih analizom romana *Prosjaci & sinovi* i *Vječno žalosni smijeh* i njihove interpretacije moguće je stoga oblikovati sliku duhovnog i materijalnog života naroda Imotske krajine od 18. do polovice 20. stoljeća. Imotski krš jedan je od uzroka siromaštvu zbog kojeg su muškarci napuštali svoje gladne, često mnogobrojne obitelji i odlazili u Njemačku ili Ameriku, rijetko se vraćajući, tek zimi ili o blagdanima. Mnogi su se neženje, jednom otišavši, vraćali kućama po žene za udaju. Pojedini povijesni dokumenti svjedoče i o radno sposobnim ljudima koji su umjesto odlaska na rad sredstva namicali prosjačenjem. Djeca su odrastala uz majke, bake i djedove i prema njima se odnosilo kao prema odraslima. Bila su upoznata sa smrću i običajima kada bi smrt nastupila, a nije ih se štedjelo ni od radnih dužnosti. Odrastala su u duhovnom svijetu u kojem su s jedne strane kršćanski običaji vezani uz blagdane kao odmor od napornih svakodnevnih poslova, a s druge u svijetu čiji su glavni akteri vile, vještice, vukodlaci i mnoga druga demonska bića. Vjerovalo se u postojanje Boga, ali i utjecalo vilama za pomoć, vjerujući u njihovo prisustvo i odanost u slučajevima bratimljenja. Postilo se i svaku večer molilo, ali i nosilo zapise oko vrata kao zaštitu od uroka. Duhovni svijet najbolje je prikazan u liku don Pavla koji u crkveni nauk unosi vile i duhove kao bića u koja je narod Imotske krajine čvrsto vjerovao.

Derneci, *sila,* prela i kola bili su najčešći način (boljeg) upoznavanja momaka i cura, a nakon njihova odlučivanja na brak slijedila je čitava lepeza običaja koju je bilo poželjno ispoštovati. Umicanje kao dogovoreni način izbjegavanja velikih troškova svadbe ili čin kojem se pribjegavalo u slučaju nesuglasnosti roditelja kod izbora životnog partnera nije bilo poželjno, ali često se prakticiralo.

Mnoge situacije važne za pripadnike naroda zapamćene su u pjesmama koje su se pjevale uz pratnju instrumenata, a opjevavale su svaku životnu situaciju koja bi se u selu dogodila. Pjesmom su se uspavljivala djeca, njome se naricalo za pokojnicima, u obliku rugalica obračunavalo s protivnicima, nasmijavalo u šaljivim zgodama, ali i kratilo vrijeme i vježbalo pamćenje brzalicama. Stečeno životno iskustvo bilo je sažeto oblikovano u poslovicama koje su zamjenjivale mnoštvo riječi. Često se proklinjalo, toliko da je kletva u govoru služila kao poštapalica.

Među usmenoknjiževnim oblicima romana *Prosjaci & sinovi* i trilogije *Vječno žalosni smijeh* zastupljene su predaje, šaljive priče, usmene lirske i usmene epske pjesme, gange, slike iz svakodnevnog života, običaji vezani za pojedine kršćanske blagdane te veliki broj poslovica i kletvi. U radu je korištena Dragićeva klasifikacija predaja na povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske predaje, demonološke predaje i pričanja iz života.

Povijesne predaje jedne su od najčešće ispripovijedanih predaja, s temom povijesti Hrvata od njihova dolaska, kraljeva, banova i vojvoda pod čijim su se vodstvom borili protiv višestoljetnih neprijatelja, Osmanlija. Mnoge predaje tematiziraju nastanak i djelovanje hajduka i uskoka kao boraca protiv nepravde. Ivan Raos u svoj je roman *Prosjaci & sinovi* inkorporirao povijesnu predaju o umorstvu kralja Dmitra Zvonimira i njegovoj kletvi. Kao odgovor na ropstvo pod turskom okupacijom nastaju hajduci, a u radu je najveća pažnja posvećena harambašama Mijatu Tomiću i Andrijici Šimiću.

Mitske predaje duboko su ukorijenjene u hrvatsko kolektivno sjećanje. Imotska krajina s planinama Biokovom i Zavelimom obiluje pričama i legendama o vilama, djevojkama iznimne ljepote i nestalna karaktera, važnim bićima slavenske mitologije i tradicijskih priča mnogih naroda. Mnogi lokaliteti, planinski vrhovi i špilje, rijeke i jezera povezani su s njima. Okupljen oko ognjišta, narod je pripovijedao o mladim djevojkama dugih, plavih kosa i blijedih lica, odjevenima u bijele haljine, božanstvenog pjeva neusporediva s ljudskim. Pojavljivale su se najčešće noću i sebi birale najljepše momke i najbrže konje kojima su plele grive. Vilama su se pripisivala čudesna svojstva pa su mnogi uspjesi hajduka pripisani njihovu bratimljenju s

vilama. Pomagale su i nagrađivale ljude, ali i osvećivale se ako bi tko otkrio njihov fizički nedostatak. Ivan Raos u izabrane je romane inkorporirao mnoge predaje o vilama i hajducima, ali i narodne pjesme u kojima vile bude pobratime upozoravajući ih na skoru opasnost.

Etiološkim predajama narod je objašnjavao nazive pojedinih prezimena, lokaliteta, jezera; ukratko svega što ga je okruživalo.

Demonološke predaje opisuju susret s demonskim bićima, a u radu su to vještice, more, vukodlak, crni ovan, vukojarac, kuga, ali i razna plašila, prikaze i utvare. U Dalmatinskoj zagori najčešće se spominju vještice. Vjerovalo se da su svoje moći dobile sklapanjem saveza sa Zlim, stoga su se bojale crkvenih zvona i svega što je „po Božju". Mogle su čarati, gatati, a zbog njih su obolijevali i ljudi i životinje. Najčešće spominjan motiv onaj je „zlih očiju" pa se i danas za neku ženu kaže da je vještica. Za more neki tvrde da je riječ o ženi-duhu, duhovnome biću, a drugi da je riječ o stvarnoj osobi koja je živjela u blizini, stoga je mogu i imenovati. Ono što je zajedničko objema skupinama jest glavno obilježje mora: noću su pritiskale ljude i nisu im davale spavati pa su osjećali gušenje, pritisak, neku vrstu paralize. Najčešće je njihov noćni posjet bio povezan s ljubomorom: posjećivale su momke koji su im se sviđali ili žene koje su momci odabrali umjesto njih, a pogotovo nakon što bi te žene rodile dijete. More su nestajale s prvim pijevcima. Vjerovalo se da su pokojnici koji su za života bili zli i nisu stigli pred smrt ispovjediti svoje grijehe nakon četrdeset dana noću ustajali iz grobova i plašili ljude, najčešće članove obitelji s kojima su imali neraščišćene odnose. Najčešće su se javljali u obliku mješine ili kakve životinje koja bi se noću pojavila na putu sa svojim mladima. Crnim ovnom smatra se đavao pretvoren u životinju. Vukojarac je demonsko biće koje je nagoviještalo veliku glad i smrt, a prema narodnom se vjerovanju ukazivalo svakih sto godina. Za kugu je narod vjerovao da je personificirana smrt, najčešće u obliku visoke, mršave žene u bijelim haljinama koja je stajala na raskrižjima i ulascima u sela i gradove. Mnogi kazivači svjedoče o pojedinim dijelovima mračnih putova na kojima se učestalo ponavljala buka, čula škripa, kočili se pištolji i u njima ostajali meci, pojavljivale prikaze i utvare na mjestima okrutnih ubojstava i tome slično. Iako neki kazivači plašila, prikaze i utvare pripisuju neosvijetljenim putovima i ljudskoj mašti, drugi su i danas uvjereni da se na tim mjestima nešto neobično i neobjašnjivo zbivalo.

Eshatološke predaje pripovijedaju o umrloj i ubijenoj djeci, odraslim osobama čiji je život svršio nasilno i pokojnicima koji su se nakon smrti vraćali članovima obitelji kako bi im kazali grijehe koje nisu stigli za života ispovjediti, a onda bi zauvijek nestali.

Pričanja iz života kratke su predaje najčešće podrugljiva tona. Raosovi romani obiluju navedenom vrstom predaja, stoga je u rad izdvojeno njih deset: o Povljanima, o govoru Povljana, o Bračanima, priča Martina Zakrpe, kljenove nedjelje, Kikaš i Škiljo iz Zagvozda, priča o čatrnji, lula pokojnog dida Ike, Caruso i raščlanjivanje Splita.

Roman *Prosjaci & sinovi* i trilogija *Vječno žalosni smijeh* kolijevka su sačuvane nematerijalne kulturne baštine. Premda su neki običaji doživjeli promjene u izvedbama, a neki iščezli iz uporabe; i jedne i druge bilo je potrebno zapisati kako bi bili spašeni od zaborava. Iz istog je razloga uz motive nematerijalne kulturne baštine navedenih romana zapisana i građa nastala terensko-istraživačkim radom, anketiranjem više od 60 kazivača u vremenskom razdoblju od 2004. do 2021. godine.

LITERATURA

1. Alaupović-Gjeldum, Dinka. 1999. *Običaji životnog ciklusa u Imotskoj krajini i zapadnoj Hercegovini, od konca XIX. stoljeća do Drugog svjetskog rata*. Ethnologica Dalmatica, No. 8, str. 149-168.
2. Alaupović-Gjeldum, Dinka. 2017. *Pučka vjerovanja između Svilaje i Moseća*. Ethnologica Dalmatica, No. 24, str. 23-42.
3. Alfirević, Antun. 1929. *Čarolije, vještice i vukodlaci*. Zagreb: Obnovljeni život, Vol.10, No 5., str. 280-285.
4. Anić, Vladimir. 2003. *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
5. Antoš, Zvjezdana. 2001. *Predmeti od drva u seoskim kućama*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku: Galerija Klovićevi dvori.
6. Ardalić, Vladimir. 1928. *Mora (Bukovica u Dalmaciji)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2.* Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 380-381.
7. Ardalić, Vladimir. 1908. *Vukodlak (Bukovica u Dalmaciji)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*. *Knjiga XIII.* Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 148-154.
8. Bajamonti, Julije. 1975. *Zapisi o gradu Splitu*. Zagreb: Nakladni zavod Marko Marulić.
9. Banov-Depope, Estela. 2005. *Suodnosi usmene i pisane književnosti: prilozi za teoriju kulturnih transformacija*, Rijeka: Hrvatsko filološko društvo.
10. Banović, Stjepan. 1928. *Mašta prema istini u našim narodnim pjesmama*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. *Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 193-256.
11. Banović, Stjepan. 1933. *Kad je živio Tomić Mijovil?*, u: *Zbornik za narodni život i običaje*. *Knjiga XXIX, sv.1*. Zagreb: JAZU, str. 74-82.
12. Barać, Ivana. 2014. *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini širokobriješkog kraja*. Croatica et Slavica Iadertina, Vol. 10/2 No. 10., str. 375-385.

13. Barešin, Sandra. 2013. *Mora kao nadnaravno biće tradicijske kulture*. Ethnologica Dalmatica, No. 20, str. 39-68.
14. Bauer, Antun. 1928. *Krematorij ili pokapanje*. Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 9. No. 4., str. 223-235.
15. Benković, Ambrozije. 1987. *Sveti Martin biskup*. Đakovački Selci: Župski ured.
16. Bešker, Inoslav. 2020. *Blagdani : antropološki ogledi*. Zagreb : Naklada Jesenski i Turk.
17. Bezić, Jerko. 1967. *Muzički folklor Sinjske krajine*. Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 5 i 6 No. 1., str. 175-273.
18. Blažanović, Stjepan. 1997. *Rječnik hrvatskog književnog nazivlja*. Zagreb: Rački.
19. Boccaccio, Giovanni. 1996. *Dekameron*. Zagreb: SysPrint.
20. Bogdan-Bijelić, Pavlina. 1928. *Grabež djevojke (Konavli)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga XXVI, svezak 2*. Ur. Dr. D. Boranić. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 382-384.
21. Bonifačić Rožin, Nikola. 1973. *Odnos Ljudevita Gaja prema narodnom stvaralaštvu*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Vol. 3 No. 1, str. 161-169.
22. Bortulin. Andrija. 1906. *Božić : običaji u Belom na otoku Cresu*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena, Knjiga 11*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 149-155.
23. Bošković-Stulli, Maja; Zečević, Divna. 1978. *Povijest hrvatske književnosti*. *Knjiga 1*. *Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber: Mladost.
24. Bošković-Stulli, Maja. 1999. *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor.
25. Bošnjak Botica, Tomislava. 2012. *Prosjaci i sinovi – ilustracija tvorbe i obilježja antroponima u Imotskoj krajini*. Folia onomastica Croatica, No. 21, str. 1-16.
26. Botica, Stipe. 1990. *Vile u hrvatskoj mitologiji*. Radovi Zavoda za slavensku filologiju 25. Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, str. 29-40.
27. Botica, Stipe. 1995. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*. Zagreb: Školska knjiga.
28. Botica, Stipe. 2011. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*. Zagreb: Školska knjiga.
29. Botica, Stipe. 2013. *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
30. Braica, Silvio. 1999. Pojmovnik hrvatske etnografije i etnologije. Ethnologica Dalmatica, Vol. 8 No. 1, str. 5–119.

31. Braica, Silvio. 2004. *Godišnji običaji*. Split: Marjan tisak.
32. Brljačić, Marko. 2020. *Nematerijalna kulturna baština u natječajima na području Zadarske županije*, Ethnologica Dalmatica, No. 27., str. 103-158.
33. Bušić, Mario. 2009. *Proklinjanja u romanu Ivana Raosa Prosjaci i sinovi*, u: *8. kijevski književni susreti. Posvećeno Ivanu Raosu, Kijevo, 31. srpnja i 1 . kolovoza 2009.* Kijevo: Općina Kijevo; Zagreb : Pučko otvoreno učilište "Invictus" Zagreb, str.153-164.
34. Carev, Franjo. 1982. *Liturgijska slavlja kroz mjesec listopad. Služba Božja: liturgijsko-pastoralna revija*, Vol. 22 No. 3-4, str. 288-327.
35. Čapo Žmegač, Jasna. 1997. *Hrvatski uskrsni običaji. Korizmeno-uskrsni običaji hrvatskog puka u prvoj polovici XX. stoljeća: svakidašnjica, pučka pobožnost, zajednica*. Zagreb: Golden marketing.
36. Delić Peršen, Maja. 2009. *U vilinskom kolu*. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski.
37. Domančić, Davor. 1998. *Kačićev franjevački samostan u Sumartinu na Braču prema ljetopisu fra Andrije Staničića 1758. g.* Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 37 No. 1, str. 301-312.
38. Dragić, Marko. 2001. *Od Kozigrada do Zvonigrada. Hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine (II.)*. Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sveti Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud ZIRAL.
39. Dragić, Marko. 2001. *Povijesne predaje o Roši-Harambaši i Andriji Šimiću*. Hrvatska obzorja: časopis Ogranka Matice hrvatske Split, 4., str. 969-974.
40. Dragić Marko. 2003. *Legende o propasti Gavanovih dvora*, u: *Zbornik Ivana Mimice*. Priredili: Živko Bjelanović i Šime Pilić. Split: Biblioteka Školskog vjesnika, str. 69-82.
41. Dragić, Marko. 2005. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, proza, drama i mikrostrukture*. Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo.
42. Dragić, Marko. 2005. *Književna i povijesna zbilja*. Split: Hrvatsko kulturno društvo Napredak Split.
43. Dragić, Marko. 2006. *Hrvatska usmena književnost Bosne i Hercegovine, lirika, epika, retorika*. Sarajevo: MH u Sarajevu, HKD Napredak Sarajevo.

44. Dragić, Marko. 2007. *Sveta tri kralja u hrvatskoj tradiciji. Crkva u svijetu 42 (1)*. Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 96-117.
45. Dragić, Marko. 2008. *Drvo badnjak u kršćanskoj tradicijskoj kulturi. Crkva u svijetu 43 (1)*. Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 67-91.
46. Dragić, Marko. 2008. *Etnografsko-filološki prinosi tradicijskoj kulturi drniškoga kraja*. Godišnjak Titius: godišnjak za interdisciplinarna proučavanja porječja Krke, 1 (1)., str. 167-205.
47. Dragić, Marko. 2008. *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti (fakultetski udžbenik)*. Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
48. Dragić, Marko. 2009. *Čuvari Kristova groba u crkveno-pučkoj baštini Hrvata*. Ethnologica Dalmatica, No. 17, str. 5-32.
49. Dragić Marko, 2009. *Starohrvatske povijesne teme u suvremenom narodnome pripovijedanju*. Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu, Vol. No. 2-3, str. 21-44.
50. Dragić, Marko. 2010. *Svijeća u kulturnoj baštini Hrvata. Crkva u svijetu : Crkva u svijetu, 45 (4)*. Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 467-488.
51. Dragić, Marko. 2010. *Veliko trodnevlje u ramskoj pasionskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 6, str. 81-103.
52. Dragić, Marko. 2011. *Sveta Katarina Aleksandrijska u hrvatskoj katoličkoj tradicijskoj baštini*. Hum: časopis Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru, No. 7., str. 260-287.
53. Dragić, Marko. 2011. *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora*. Croatian studies review – Časopis hrvatskih studija 7 (1), str. 61–87.
54. Dragić Marko. 2013. *Dušni dan u hrvatskoj katoličkoj baštini*. Obnovljeni život, časopis za filozofiju i religijske znanosti, 68 (3). Zagreb: Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove, str. 417- 426.
55. Dragić, Marko. 2013. *Starozavjetni motiv Sodome i Gomore u Bakulinom Šematizmu i u suvremenom pripovijedanju u Hercegovini*, u: *Zbornik o Petru Bakuli*. Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, str. 75-97.
56. Dragić, Marko. 2013. *Sveti Rok u tradicijskoj katoličkoj baštini Hrvata*. Nova prisutnost, Časopis za intelektualna i duhovna pitanja, XI (2). Zagreb: Kršćanski akademski krug, Zagreb, str. 165-182.

57. Dragić, Marko. 2015. *Silvestrovo u hrvatskoj tradicijskoj kulturi*. Crkva u svijetu : Crkva u svijetu, Vol. 50 No. 2, str. 303-323.
58. Dragić, Marko. 2015. *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa*. Godišnjak Titius : godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol. 8 No. 8, str. 155-183.
59. Dragić, Marko. 2017. *Irudica u hrvatskome folkloru*. Croatica et Slavica Iadertina, 13 (1). Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, str. 135-155.
60. Dragić, Marko. 2017. *Tradicijske priče iz Zagore*. Split: Književni krug: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.
61. Dragić, Marko. 2020. *Sveti Stjepan prvomučenik u hrvatskoj kulturnoj baštini*. Ethnologica Dalmatica 27 (1). Split: Etnografski muzej Split, str. 37-84.
62. Drmić, Ilija. 1981. *Župa Grabovica: kroz 150 godina (1831 – 1981)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
63. Fališevac, Dunja. 2010. *Sveta Katarina – prva učena žena u hrvatskoj književnoj kulturi*. Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, No. 60, str. 255-277.
64. Fortis, Alberto. 2004. *Put po Dalmaciji*. Split: Marjan tisak.
65. Gavazzi, Milovan. 1978. *Vrela i sudbine narodnih tradicija*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
66. Glibota, Milan. 2005. *Nekoliko autentičnih svjedočanstava o laži – prosjacima u Imotskoj krajini*, u: *Raosov zbornik 1. Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani*. Imotski: Udruga Raosovi dani, str. 189.-196.
67. Grbić, Jadranka. 2001. *Vjerovanja i rituali*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori.
68. Hektorović, Petar. 1976. *Ribanje i ribarsko prigovaranje*. Zagreb: Školska knjiga.
69. Hitrec, Hrvoje. 2007. *Zvonimirova kletva*, u: *Hrvatske legende*. Zagreb: Školska knjiga.
70. Horvatić, Dubravko. 1994. *Junačina Mijat Tomić*. Zagreb: Tiskara Znanje.
71. Imamović, Mustafa. 1997. *Historija Bošnjaka*. Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture „Preporod".
72. Ivančan, Ivan. 1967. *Narodni plesovi Sinja i okolic*e. Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 5 i 6 No. 1., str. 277-299.

73. Jadrijević, Ante. 1967. *Smrt hrvatskih kraljeva Miroslava i Zvonimira (1)*. Crkva u svijetu, 1, str. 45-59.
74. Jelaska Marijan, Zdravka. 2009. *Grad i ljudi: Split 1918.–1941*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
75. Jelčić, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne.* Drugo, znatno prošireno izdanje. Zagreb: Naklada Pavičić.
76. Jureta, Ante. 2017. *Demonska bića u Zagori*. Ethnologica Dalmatica, Vol. 24 No. 1., str. 43-57.
77. Jurilj, Zorica. 2018. *Korizma i uskrs u Hercegovačkoj crkveno-pučkoj baštini*. Ethnologica Dalmatica, No. 25, str. 5-35.
78. Kapić, Juraj. *Razgovor sa hajdukom Andrijom Šimićem*. Pučki list. Godina XII. Br. 1. 2. Siečnja 1902., str. 6-9.
79. *Katekizam Katoličke Crkve*. 1994. Zagreb: Hrvatska biskupska konferencija.
80. Kečkemet, Duško. 2008. *Split moje mladosti. Izgled i život grada između dva svjetska rata*. Zagreb: Ex libris.
81. Kekez, Josip. 1988. *Prva hrvatska rečenica: pogledi na suodnos usmene i pisane hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska.
82. Kekez, Josip. 1998. *Usmena književnost*, u: Škreb – Stamać, *Uvod u književnost: teorija, metodologija.* Peto poboljšano izdanje. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
83. Klaić, Vjekoslav. 1974. *Povijest Hrvata (Knjiga prva)*. Zagreb: Matica hrvatska.
84. Košutić-Brozović, Nevenka. 1970. *Čitanka iz stranih književnosti 1*, Zagreb: Školska knjiga.
85. Kožić, Maja. 1987. *U spomen Jurju Šižgoriću povodom petstote obljetnice njegova djela „O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku”*, Etnološka tribina, Vol.17 No.10, str. 69-76.
86. Kožić, Maja. 1994. *O važnosti Petra Hektorovića i njegova putopisnog spjeva „Ribanje i ribarsko prigovaranje” za povijest hrvatske etnologije*, Studia ethnologica Croatica, Vol. 6 No. 1., str. 199.-213.
87. Kudrjavcev, Anatolij. 1985. *Vječni Split*. Split: Logos.
88. Kukuljević Sakcinski, Ivan (ur.). 1851. *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku. Knjiga 1. U Zagrebu, tiskom dra. Ljudevita Gaja*, str. 86-104.

89. Kutleša, Silvestar. 1993. *Život i običaji u Imockoj krajini*. Imotski : Matica hrvatska, Ogranak Imotski; Split : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Splitu.
90. Kužić, Krešimir. 2012. *Grmljavinske oluje, udari groma i vatra sv. Nikole u hrvatskim primorskim krajevima (14. – 18. st.)*. Hrvatski meteorološki časopis, Vol. 47 No. 47, str. 69-97.
91. Lazzarin, Piero. 2011. *Sveci kroz crkvenu godinu*. Zagreb: Veritas, Zagreb.
92. Lederer, Ana. 1998. *Ivan Raos*. Zagreb: Meandar.
93. *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. 1990. Ur. Anđelko Badurina. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
94. Lorger, Srećko. 2013. *Ganga: priprosto (polifono) skupno pjevanje*. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 51/2, str. 501-539.
95. Lovrić, Ivan. 1948. *Bilješke o Putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije.
96. Marošević, Grozdana. 2001. *Folklorna glazba,* u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori.
97. Marošević, Grozdana. 2005. *Naricanje u Hrvatskoj u povijesnom kontekstu*. Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 42 No. 2, str. 39-48.
98. Maslać, Nikola. 1941. *Hrvatski kralj Zvonimir plemeniti (1076-1089)*. Obnovljeni život : časopis za filozofiju i religijske znanosti, Vol. 22. No. 2., str. 172-179.
99. Mihanović, Nedjeljko. 2005. *Neorealistička struktura u Raosovu romanu Prosjaci i sinovi,* u: *Raosov zbornik 1. Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani*. Imotski: Udruga Raosovi dani, str. 181-187.
100. Mihanović, Nedjeljko. 2005. *Umjetnička percepcija i stvarnost u Raosovu romanu Žalosni Gospin vrt,* u: *Raosov zbornik 1. Zbornik radova s književnih susreta Raosovi dani*. Imotski: Udruga Raosovi dani, str. 171-179.
101. Mijatović, Anđelko (sabrao i pripremio). 1973. *Ganga. Pismice iz Hercegovine, Imotske krajine, od Duvna, Livna i Kupresa*. Duvno: Naša ognjišta.
102. Mikulić, Grgo. 2009. *Priče i legende iz Hercegovine*. Široki Brijeg: Gral, Zagreb: Gral Široki.

103. Milas, Mijo. 1995. *Uhićenje hajdučkog harambaše Andrije Šimića i njegovih hajduka*, u: *Imotski zbornik 3*. Imotski: Matica hrvatska, str. 213-242.
104. Milas, Mijo. 2005. *Hajduk Andrija Šimić*, u: *Andrija Šimić – izuzetna pojava među hajducima: zbornik radova sa znanstvenog skupa "Hajduk Andrija Šimić i njegovo doba" održanog 11. studenoga 1995. u Imotskom*, ur. Ivan Mimica, Mijo Milas, Split: Logos-tours, str. 19-65.
105. Milas, Mijo. 2015. *Hajdučka legenda Andrija Šimić. U spomen na 110. obljetnicu smrti hrvatskog hajduka Andrije Šimića*. Split: Ogranak Matice hrvatske u Imotskom.
106. Milčetić, Ivan. 1896. *Otok Krk, i kajkavci*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 232.-233.
107. Mimica, Ivan. 2003. *Izdaja kao pokretač i fatum u hajdučkom životu*, u: *Zbornik Ivana Mimice*. Priredili: Živko Bjelanović i Šime Pilić. Split: Biblioteka Školskog vjesnika., str. 101-116.
108. Mimica, Ivan. 2005. Andrija Šimić hajdučki harambaša : pjesma u pet pjevanja : sa predgovorom i slikom Šimićevom / spjevao Ivan Mimica ; za tisak pripremio Mijo Milas. 9. izd. popravljeno prema izvorniku iz 1892. godine. Split : Hrvatsko kulturno društvo Napredak.
109. Mimica, Ivan, 2012. *Prikaz hajduka u djelima Alberta Fortisa, Ivana Lovrića i Vladimira Ardalića*, Godišnjak Titus: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol. 4 No. 4., str. 111-128.
110. Muraj, Aleksandra. 2001. *Ognjište i dom*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku: Galerija Klovićevi dvori.
111. Mužić, Ivan. 2002. *Hrvatska kronika 547.-1089.* Split: Marjan tisak.
112. *Narodne pjesme o Mijatu Tomiću*. 1969. Priredio Anđelko Mijatović. Zagreb: Zajednica samostalnih pisaca Tin.
113. Nemec, Krešimir (ur.). 2000. *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga.
114. Nemec, Krešimir. 2003. *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000*. Zagreb: Školska knjiga.

115. Nemet, Dražen. 2006. *Smrt hrvatskog kralja Zvonimira – problem, izvori i tumačenja*. Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 38 (1). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 73-92.
116. Novak, Grgo. 2001. *Prošlost Dalmacije*. Zagreb: Golden marketing.
117. Obad, Željko (gl. ur.). 1992. *Martinje : blagdan vina*. Zagreb: Otvoreno sveučilište.
118. Pavletić, Vlatko. 1995. *Razgovor s Ivanom Raosom – Pisanjem se ne popravlja svijet*, u: *Misaono osjećanje mjesta: razgovori o književnom stvaranju*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 159-236.
119. Pažin, Zvonko. 2000. *Milostinja, molitva, post. Liturgijski sadržaji Pepelnice kao početka korizme*. Bogoslovska smotra, Vol. 70 No. 3-4, str. 811-827.
120. Pažin, Zvonko. 2006. *Cvjetnica – Nedjelja Muke*. Crkva u svijetu: Crkva u svijetu, Vol. 41 No. 1. Split: Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, str. 64-80.
121. Peričić, Šime. 1999. *Hajdučija u mletačkoj Dalmaciji XVIII. stoljeća*. Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, No. 41. prema *Archivio di Stato u Mlecima, Provveditori da terra e da mar filca 653, izvješće od 4. VI. 1787.*, str. 203-212.
122. *Pjesme o hajducima i uskocima*. 1949. Priredio Jure Kaštelan. Zagreb: Novo pokoljenje.
123. Porfirogenet, Konstantin. 2003. *O upravljanju carstvom*. Zagreb: Dom i svijet.
124. Prosperov Novak, Slobodan. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Raspeta domovina. Svezak I*. Split: Marjan tisak d.o.o.
125. *Prvostepena odsuda što ju izreče C. K. Okružni sud spljetski protiva hajdučkoj četi, kojoj bje čelovodjom zloglasni Andrija Šimić i protiva njihovim trbonošam i pomoćnikom : uzroci njoj i dodatci* koji. U Spljetu: Tiskom Antuna Zannoni-a, 1872.
126. Putanec, Valentin. 1987. *Etimološki prinosi: 1. bikla, 2. filarka/piljarica*, Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Vol. 13 No. 1., str. 79-91.
127. Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga prva*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
128. Raos, Ivan. 1984. *Prosjaci & sinovi. Knjiga druga*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
129. Raos, Ivan. 1965. *Vječno žalosni smijeh*. Zagreb: Matica hrvatska.
130. Rebić, Adalbert. 2006. *Abraham prema židovskoj rabinskoj egzegezi*. Bogoslovska smotra, Vol. 76 No. 3, str. 595-615.

131. Ricov, Joja. 1990. *Zvonimir – dobri kralj Hrvata*. Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti, 1-2., str. 78-89.
132. Roščić, Marijana. 2018. *Prosjaci i s(p)inovi – ne/popularnost Raosova stvaralaštva*. Dani Hvarskoga kazališta : Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 44 No. 1, str. 360-372.
133. Rudan, Evelina. 2016. *Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
134. Sardelić, Nelka. 2013. *Vrime moje mladosti*. Orebić: Narodna knjižnica Orebić.
135. Slišković, Andrea. 2017. *Ivan Raos - bunkerirani pučko-religiozni književnik*. Kroatologija : časopis za hrvatsku kulturu, Vol. 8 No. 1-2, str. 52-59.
136. Solar, Milivoj. 2003. *Povijest svjetske književnosti*. Kratki pregled. Zagreb: Golden marketing.
137. *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*. 2008. Ur. Kaštelan, Jure; Bonaventura, Duda. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
138. Šenoa, August. 1998. *Zlatarovo zlato; Povjestice*. Zagreb: SysPrint.
139. Šestan Ivica. 2001. *Vino i vinogradari*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur.). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori.
140. Šešo, Luka. 2010. *"Ja o tome znam, ali ne želim pričati": Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije*. Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 47 No. 2, str. 97-111.
141. Šešo, Luka. 2012. *Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions about Witches in Croatian Traditional Beliefs*. Studia ethnologica Croatica, Vol. 24 No. 1., str. 195-207.
142. Šešo, Luka. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
143. Šimunović, Petar. 1984. *Sklavunske naseobine u južnoj Italiji i naša prva zapisana bugaršćica*. Narodna umjetnost Vol. 21 No.1, str. 54-67.
144. Šišić, Ferdo. 1990. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, pretisak iz 1925. godine*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
145. Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 600. – 1526. Prvi dio*. Split: Marjan tisak.

146. Šišić, Ferdo. 2004. *Povijest Hrvata. Pregled povijesti hrvatskog naroda 1526. – 1918. Drugi dio*. Split: Marjan tisak.
147. Škrobonja, Ante. 2004. *Sveti od zdravlja. Ilustrirani leksikon svetaca zaštitnika*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
148. Škunca, Bernardin. 2013. *Za Križen na otoku Hvaru*. Hvar: Biskupski ordinarijat; Zagreb: Glas Koncila.
149. Ujević, Ante. 1991. *Imotska krajina*. Drugo prošireno izdanje. Imotski: Matica hrvatska, Ogranak Imotski.
150. Ujević, Ilija. 1896. *Vrhgorac : vještice*, u: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 232.
151. Ujević. Ilija. 1896. *Vrhgorac u Dalmaciji : vukodlak i krsnik*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 226.
152. Ujević. Ilija. 1896. *Orbo (Orko)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 228–229.
153. Ujević. Ilija. 1896. *Vrhgorac u Dalmaciji : što narod priča o božanstvu i o svecima; što baje i što radi u ovo ili u ono doba godine (nar. koledar)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 246-247.
154. Vidović Bolt, Ivana. 2019. *Sedam gladnih krava. Hrvatski jezik : znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskoga jezika*, Vol. 6 No. 3., str. 27-29.
155. Višaticki, Karlo. 2020. *Lot i njegove kćeri*. Bogoslovska smotra, Vol. 90 No. 2., str. 397-409.
156. Vitez, Zorica. 2001. *Narodni običaji*, u: *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*. (Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, ur). Zagreb : Barbat : Institut za etnologiju i folkloristiku : Galerija Klovićevi dvori.
157. Vitez, Zorica. 2016. *Hrvatski običaji i druge tradicije*. Zagreb: Mozaik knjiga.
158. Wood, Juliette. 2008. *Kelti. Velike civilizacije. Život, mit i umjetnost*. Zagreb: 24 sata.
159. Zaradija Kiš, Antonija. 2004. *Sveti Martin. Kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

160. Zaradija Kiš, Antonija. 2007. *Mitološke odrednice martinskoga vremena: Bakusko ozračje martinskoga mita*. Narodna umjetnost : hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku, Vol. 44 No. 2., str. 63-81.
161. Zirdum, Anto. 1999. *Čuvari dostojanstva. Priče o hrvatskim hajducima u Bosni i Hercegovini*. Tomislavgrad: Naša ognjišta; Omiš: Franjo Kluz.
162. Zorić, Mate. 1896. *Vile (Kotari)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 230-231.
163. Zorić, Mate. 1896. *Vještice (Kotari)*, u: *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Knjiga 1*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, str. 231-232.

Mrežni izvori

Zakon o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara. Dostupno na: https://www.zakon.hr/z/340/Zakon-o-za%C5%A1titi-i-o%C4%8Duvanju-kulturnih-dobara (pristup: 15. 7. 2021.)

Konvencija o zaštiti nematerijalne kulturne baštine. Dostupno na: https://ich.unesco.org (pristup: 15. 7. 2021.)

Hrvatska nematerijalna kulturna baština na UNESCO-ovim listama. Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Bastina/Nematerijalna/Hrvatska%20nematerijalna%20kulturna%20ba%c5%a1tina%20na%20UNESCO-ovim%20listama.pdf (pristup: 13. 1. 2021.)

Matica hrvatska. Kolo 3-4, 2009. Nikica Kolumbić: Planine Petra Zoranića. Dostupno na: http://www.matica.hr/kolo/313/Planine%20Petra%20Zorani%C4%87a/ (pristup: 18. 10. 2015.)

Stari hrvatski časopisi, portal digitaliziranih časopisa. Dostupno na: http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=df884079-cc5d-4055-98a3-153e7f880518&y=1842&m=1&d=1&n=1# (pristup: 16. 10. 2015.)

Matica hrvatska, Poziv za sabiranje hrvatskih narodnih pjesama. Dostupno na: http://www.matica.hr/media/pdf_knjige/999/poziv.pdf (pristup: 1. 10. 2015.)

Držić, Marin: *Novela od Stanca*. Dostupno na: https://muzej-marindrzic.eu/wp-content/uploads/2017/04/drzicm_novelaodstanca.pdf (pristup: 7. 8. 2019.)

U Splitu predstavljene knjige o hajdučkoj legendi Andrijici Šimiću. Dostupno na: http://www.hrsvijet.net/index.php/kultura/74-knjigozori/41837-u-splitu-predstavljene-knjige-o-hajduckoj-legendi-andrijici-simicu (pristup: 2. 1. 2019.)

Encikopedija.hr. Kuga. Dostupno na: https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34434 (pristup: 4. 1. 2020.)

Hrvatska tradicijska glazba. Gusle. Dostupno na: http://www.gajde.com/instrumenti/gusle/ (pristup: 16. 5. 2021.)
Etnografski muzej Zagreb. Glazbala u Etnografskom muzeju u Zagrebu. Dostupno na: http://glazbala.emz.hr/hr/Glazbala/Kordofona%20glazbala/Gusle (pristup: 16. 5. 2021.)

Hrvatska nematerijalna kulturna baština na UNESCO-ovim listama. Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/arhiva/Bastina/Nematerijalna/Hrvatska%20nematerijalna%20kulturna%20ba%c5%a1tina%20na%20UNESCO-ovim%20listama.pdf (pristup: 13. 1. 2021.)

Vrgorac: Dani bikle i 20. biklijada. Dostupno na: https://www.vrgorac.hr/2019/09/24/dani-bikle-20-biklijada/ (pristup: 14. veljače 2021.)

Izvori

Vlastiti terenski zapisi

Kazivači

Alijev, Ana rođ. Banovac (1957.), Bitelići

Arambašić, Marija (1951.), Sitno Donje

Barbarić, don Mirko (1947.), Dragičina

Blatančić, Vera (1949.) Osijek

Bošković, Doris (1965.), Split (živi u Selcima)

Božinović, Anka

Buljević, Zdravka (1951.), Split

Buzov, Marija (1941.) Drniš

Carević, Franka (1934.), Selca

Ćukušić, Marijana (1972.), Split

Deanković, Anija (1952.), Kaštel Stari

Dražić, Ivica (1960.), Sitno

Dražić, Marko (1940-e), Sitno

Franić, Sofija (1929.), Vrgorac

Gadže, Mila, rođ. Boban (1944.), Drinovci

Grančić, Slavka (1938.), Glavina Donja

Grgatović, Nediljka (1949.), Tugare

Gudelj, Tonka (1946.), Split

Hajder, Zdravka (1956.), Sušci (živi u Splitu)

Jelić, Dragica (1941.), Lovreć

Jerčić, don Stanko (1949.), Pražnice (Brač)

Jurković, Radoslav (1964.), Split

Kero, Ana (1942.), Drniš

Klarić, Marija (1941.), Cista Velika

Kraljević, Hana (2004.), Split

Kraljević, Kata (1942.), Prugovo

Kraljević, S. (Imotski)

Kunčić, Kata (2003.), Sitno Donje

Kutleša, Ljubo (1953.), Imotski

Lozo, Lucija-Marija (1927.), Imotska Poljica

Madžar, Snježana (1974.) Kaštel Lukšić

Marijanović, Jozo (1946.), Studenci

Marijanović, Marija (1950.), Tijarica

Marušić, Marija (1942.), Omiš

Maslov, Mihaela (1984.), Split

Matković, Jurica (1964.), Medov Dolac

Mikas, Ante (1954.), Srijane (živi u Solinu)

Milardović, Slavica (1943.), Dobranje

Mišetić, Jolanda (1953.), Split

Mišetić, Milica (1922.), Selca

Mišetić, Srđan (1950.), Split

Mišetić, Tonka (1932.), Selca

Mrkonjić, Zora (1933.), Runovići

Moškatelo, Rakelina (rođ. 1938.), Dol Svete Marije, Hvar

Odža, Milan (1949.), Klis

Ostojić, Mirjana (2000.), Opuzen

Pervan, Zlata (1957.), Kokorići

Pokrajčić, Željko (1965.), Seonica (Duvno)

Radica, Veselko (1972.), Dubrovnik

Radman, Tina (2002.), Split

Radmilović, Neda (1952.), Postira

Stipetić, Vlade (1957.) Nova Sela, Trilj

Stojić, Suzana (1966.), Bušanje (živi u Stobreču)

Svalina, Željka (rođ. 70-ih), Crivac

Škrapić, Ana (1951.), Sitno Donje

Škrapić, Josip; Ivanov (2004.), Sitno

Trutanić, Zanko (Maška) (1921.), Selca

Ujević, Bože (1967.), Split

Veselko Radica (1972.), Dubrovnik

Violić, Lara (1970.), Split (živi u Kuni na Pelješcu)

Voloder, Anđa (1938.), Tijarica

Voloder, Marijana (1974.), Cista Velika

Sažetak

Rad „Motivi nematerijalne kulturne baštine u 'Prosjacima & sinovima' i trilogiji Ivana Raosa u kontekstu suvremenoga kulturalnog pamćenja" podijeljen je u deset poglavlja, a započinje Uvodom u kojem se objašnjava pojam nematerijalne kulturne baštine, zapažaju interferencije usmene i pisane književnosti još od pojave prvih hrvatskih pisanih spomenika, donose biografski podatci o književniku Ivanu Raosu i njegovu raznolikom opisu, a posebice trilogiji „Vječno žalosni smijeh" i romanu „Prosjaci & sinovi" koji su predmet doktorskoga rada. Uvod također sadrži podatke o upotrijebljenoj građi i metodološkim postupcima, kao i ciljeve istraživanja i hipoteze.

Drugo poglavlje nosi naziv Predaje. U radu je korištena Dragićeva klasifikacija predaja na povijesne predaje, etiološke predaje, eshatološke predaje, mitske predaje, demonološke predaje i pričanja iz života. Ivan Raos u svoj je roman „Prosjaci & sinovi" i trilogiju „Vječno žalosni smijeh" inkorporirao brojne predaje.

Treće poglavlje proučava legendu. Jedna od najčešćih hrvatskih legendi obrađuje temu propasti Gavanovih dvora, izvorno starozavjetne priče o Sodomi i Gomori. Legenda o Gavanu i Lazaru sadržaj je don Pavlove propovijedi svake prve tople proljetne nedjelje kad su se prosjaci od zanata pripremali za odlazak u prosjačenje.

Četvrto poglavlje bavi se hrvatskim usmenim epskim pjesmama kojima je narod sve znanje i iskustvo, oblikovano najčešće u desetercu, zadržavao unutar zajednice, poučavajući tako njezine pripadnike vlastitoj povijesti. Najveći broj hrvatskih usmenih epskih pjesama opjevava nevolje koje su dolazile od Turaka. U mnogim je krajevima pjevanje epskih pjesama bilo popraćeno sviranjem na guslama, tradicijskom instrumentu načinjenom od jednog komada drva.

Sljedeće poglavlje donosi primjere usmenih lirskih pjesama inkorporiranih u Raosovu trilogiju i „Prosjake & sinove", s posebnim naglaskom na povijesne pjesme, poskočice u kolu, naricaljke, uspavanke, šaljive pjesme, gangu i ojkavicu.

Šesto poglavlje naslovljeno Poslovice govori o mikrostrukturama kojima se u obliku sažete tvrdnje izriče istinitost životnih pojava. Temeljna civilizacijska djela poput Epa o Gilgamešu Veda, Talmuda i Biblije obiluju poslovicama, ali i Raosova djela, predmet ovoga rada.

U usmeno-retoričke oblike ubrajamo zdravice, blagoslove, brojalice i brzalice, kletve i basme. Primjere svake od navedenih vrsta nalazimo kod Raosa, a najbrojnije su kletve.

Osmo poglavlje bavi se bogatom crkveno-pučkom baštinom hrvatskoga naroda. Blagdani i njihove proslave predstavljali su narodu odmak od radne svakodnevice, a mladima pružali priliku za međusobno upoznavanje. Sveci koji se u izabranim romanima spominju, a koji su potom dublje istraženi su sveti Martin, sveta Katarina Aleksandrijska, sveti Blaž, sveti Roko i sveti Ivan Krstitelj, a dani i blagdani uz čiju se proslavu vežu bogati običaji Badnjak i Božić, korizma, Veliki tjedan s naglaskom na Velikom trodnevlju, Uskrs, Tijelovo i Velika Gospa.

Deveto poglavlje posvećeno je položaju žena Imotske krajine, a deseto poglavlje nekadašnjim običajima: običaju kruženja bukare, značaju ognjišta, pečenju rakije i ispijanju bikle, običajima prakticiranima na samrti i nakon smrti kada je trebalo sve pripremiti za pokop. Posebna je pozornost usmjerena i na svadbene običaje, ali i na nekadašnji običaj gonjanja i liganja koji Raos često spominje u navedenim djelima.

Rad je prožet brojnim memoratima kazivača od kojih su mnogi prvi put zapisani, stoga predstavljaju neprocjenjivu vrijednost za hrvatsku usmenu baštinu.

Ključne riječi: ***Ivan Raos; Prosjaci & sinovi; Vječno žalosni smijeh; trilogija; nematerijalna kulturna baština.***

Summary

The paper ”Motives of Intangible Cultural Heritage in Prosjaci & sinovi and Trilogy of Ivan Raos in the Context of Contemporary Cultural Memory” is divided into ten chapters and begins with an introduction which explains the concept of intangible cultural heritage and notes the interference of oral and written literature since the appearance of the first Croatian written monuments. It also provides biographical information about the writer Ivan Raos and his diverse description, especially the trilogy “Vječno žalosni smijeh” and the novel “Prosjaci & sinovi” which are the subject of this doctoral thesis. The introduction also contains information on the material used and methodological procedures, as well as targeted research and hypotheses.

The second chapter is called Tales. The paper uses Dragić's classification of tales into historical, etiological, eschatological, mythical, demonological tales and life stories. Ivan Raos incorporated numerous tales into his novel "Prosjaci & sinovi" and the trilogy "Vječno žalosni smijeh".

The third chapter studies the legend. One of the most common Croatian legends deals with the theme of the downfall of Gavan's palaces, originally an Old Testament story of Sodom and Gomorrah. The legend of Gavan and Lazarus is the content of Don Pavle’s sermon every first warm spring Sunday as the beggars of the craft prepared to go begging.

The fourth chapter deals with Croatian oral epic poems, usually formed in decasyllable, that served people to keep all their knowledge and experience within the community, thus teaching its members their own history. Most of the Croatian oral epic songs sing of the troubles that came from the Turkish Ottoman Empire. In many parts, the singing of epic songs was accompanied by playing *gusle*, a traditional instrument made from a single piece of wood.

The next chapter provides examples of oral lyric poems that Raos incorporated into trilogy and “Prosjaci & sinovi” with special emphasis on historical songs, songs sung during the wheel dance, lamentations, lullabies, humorous songs, *ganga* and *ojkavica*.

The sixth chapter, entitled Proverbs, deals with microstructures which, in the form of a concise statement, express the truth of life phenomena. Basic civilizational works such as the Epic of Gilgamesh, the Vedas, the Talmud and the Bible abound in proverbs, as well as the work of Raos.

Oral-rhetorical forms include toasts, blessings, counters and tongue twisters, curses and fables. Examples of each of these forms are found in Raos, and the most numerous are curses.

The eighth chapter deals with the rich church and folk heritage of the Croatian people. The holidays and their celebrations represented a getaway from everyday work and provided young people with the opportunity to get to know each other. The saints who are mentioned in selected novels, and who are more deeply researched are St. Martin, St. Catherine of Alexandria, St. Blaise, St. Rocco and St. John the Baptist, and the holy days and holidays associated with the rich customs: Christmas Eve and Christmas, Lent, Holy Week with an emphasis on The Sacred Triduum, Easter, Corpus Christi and Assumption of the Virgin Mary.

The ninth chapter is dedicated to the position of women in Imotski area, and the tenth chapter to former customs: the custom of sharing *bukara*, the importance of the hearth, brandy making and drinking *bikla*, customs practiced on death and after death when everything had to be prepared for burial. Particular attention has been paid to wedding customs, but also to the former custom of *gonjanje* and *liganje*, which Raos often mentions in these works.

The work is imbued with numerous memoirs of narrators, many of which were written for the first time which makes them invaluable for Croatian oral heritage.

Key words: *Ivan Raos*; *Prosjaci & sinovi*; *Vječno žalosni smijeh,* trilogy, intangible cultural heritage

Životopis

Dijana Mišetić rođena je 26. siječnja 1985. godine u Splitu. Završila je I. jezičnu gimnaziju u Splitu te na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu 2008. godine diplomirala hrvatski i engleski jezik i književnost. Poslijediplomski doktorski studij *Književnost i kultura* u Splitu upisala je 2014. godine.

Od 2008. do 2018. godine zasniva radni odnos na određeno vrijeme u desetak splitskih osnovnih i srednjih škola obavljajući dužnost nastavnice hrvatskog jezika, nastavnice engleskog jezika, knjižničarke i koordinatorice državne mature. Od 2018. godine, kada zasniva radni odnos na neodređeno vrijeme u V. gimnaziji *Vladimir Nazor* u Splitu i pokreće školski list *SvjetoNAZOR*, odgovorna je urednica, lektorica i voditeljica novinarske družine i mentorica mnogim učenicima na natjecanjima, na županijskoj i državnoj razini.

Autorica je pogovora triju dječjih romana:
Prosenjak, Božidar: *Sovaga cevalo* (*Divlji konj* na esperantu, 2016.)
Pisac-Serezlija, Ana: *Kaštelanska potraga* (2019.)
Pisac-Serezlija, Ana: *Glava u balunu* (2020.)

Lektorica je monografije *50 godina salezijanaca na Kmanu* (2018.)

Objavila je znanstvene radove:
1. Mišetić Dijana (2015.) *Suvremeno poganstvo, Halloween (noć vještica)*, Motrišta, Časopis za kulturu, znanost i društvena pitanja, br. 83-84: 94-106
2. Dragić, Marko i Mišetić, Dijana (2017.) *Zvonimirova kletva u predajama, povijesti i romanu "Prosjaci i sinovi" Ivana Raosa*, Lingua Montenegrina, Časopis za jezikoslovna, književna i kulturna pitanja, X (2017), 20; 305-320

Izjava o pohrani doktorske disertacije u Digitalni repozitorij Filozofskog fakulteta u Splitu

Doktorand/ica: Dijana Mišetić

Naslov disertacije: Motivi nematerijalne kulturne baštine u „Prosjacima i sinovima" i trilogiji Ivana Raosa u kontekstu suvremenoga kulturalnog pamćenja

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Interdisciplinarne humanističke znanosti

Vrsta rada: Doktorska disertacija

Mentor/ica disertacije:
_____prof. dr. sc. Marko Dragić____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Komentor/ica disertacije:
_____
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Članovi povjerenstva:
_____doc. dr. sc. Lucijana Armanda Šundov
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)
_____doc. dr. sc. Ivana Odža
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)
_____prof. dr. sc. Đuro Blažeka
(ime i prezime, akad. stupanj, zvanje)

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predane doktorske disertacije i da sadržaj njezine elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjene i nakon obrane uređene disertacije. Slažem se da ta disertacija, koja će biti trajno pohranjena u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama *Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju*, NN br. 123/03,198/03,105/04,174/04,02/07,46/07,45/09,63/11,94/13,139/13,101/14,60/15,131/17), bude:

a) **disertacija u otvorenom pristupu**
b) disertacija dostupna studentima i djelatnicima FFST
c) široj javnosti, ali nakon proteka 6 / 1 2 / 2 4 mjeseci (zaokružite odgovarajući broj mjeseci).

(zaokružite odgovarajuće)

U slučaju potrebe (dodatnog) ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom t i j e l u u ustanovi.

Mjesto, nadnevak: Split, 28. 3. 2022.

Potpis doktoranda/ice:

Izjava o akademskoj čestitosti

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Dijana Mišetić, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja doktora/doktorice znanosti u znanstvenom području Humanističkih znanosti, polje Interdisciplinarne humanističke znanosti, izjavljujem da je ova doktorska disertacija rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio doktorske disertacije nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ove doktorske disertacije nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 28. 3. 2022.

Potpis